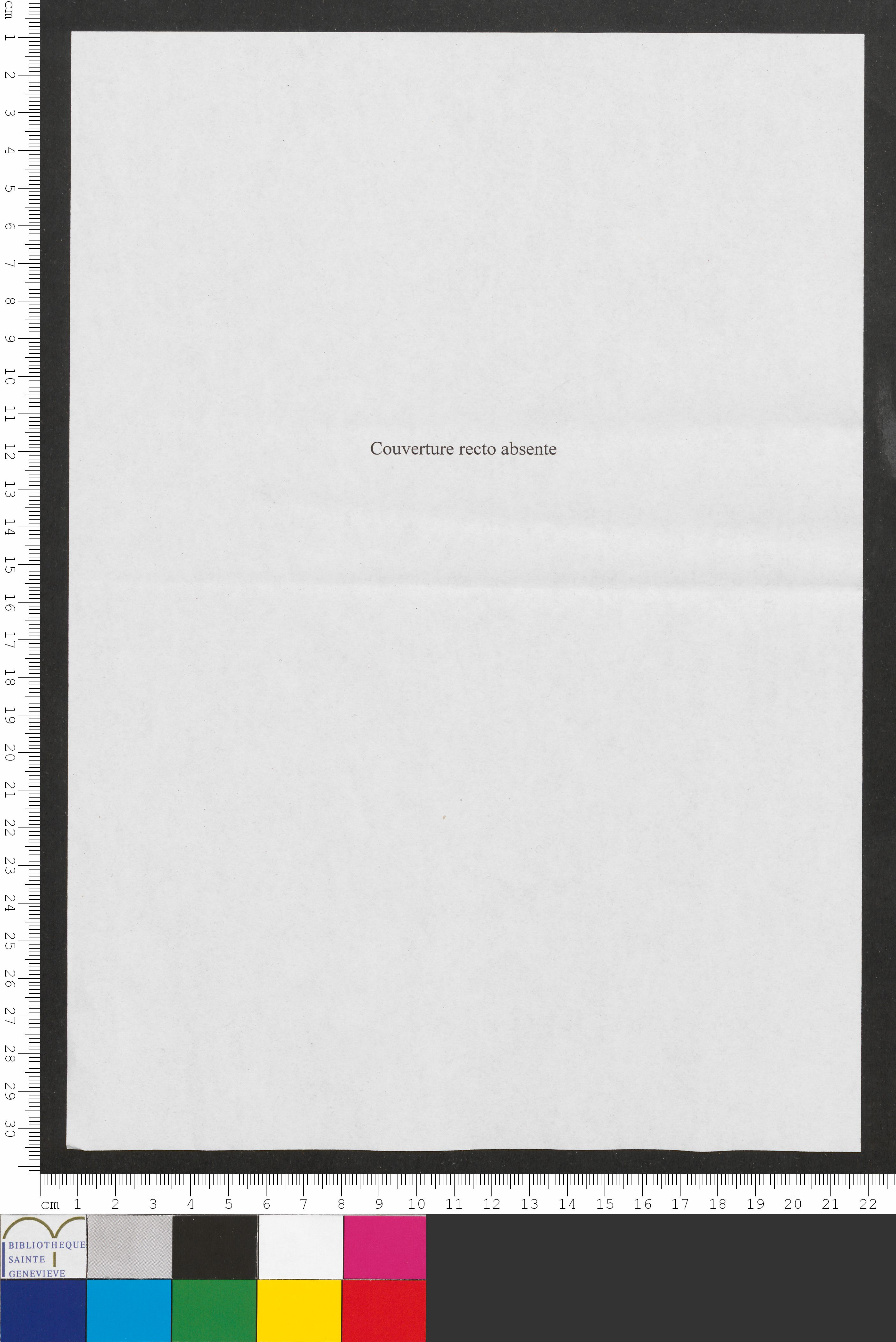
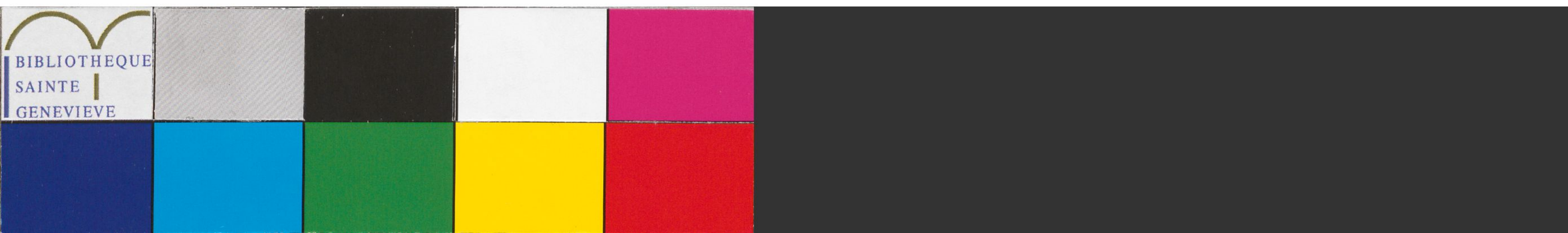

Couverture recto absente

Verso de la

Couverture recto absente

KONSTANTECKNINGAR

UNDER

EN RESA

ÅR 1849

FRÅN LUND OM LINKÖPING OCH STRENGNÄS TILL FAHLUN OCH ÅTER OM UPSALA STOCKHOLM OCH VEXIÖ

AF

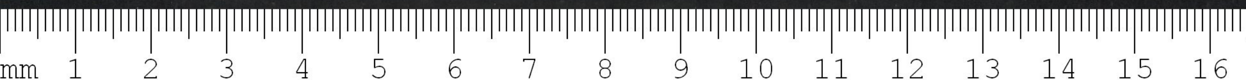
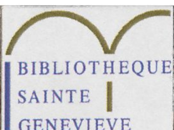
C. G. BRUNIUS.

> Sobald man die architektonische Wahrheit aus den Augen setzt, verliert die höhere Baukunst den festen Grund, auf dem sich sicher fortbauen lässt, und sie sinkt in die haltlose Tiefe der Willkür.
>
> G. Wagner.

LUND,
HOS FÖRLÄGGAREN C. W. K. GLEERUP.

KÖPENHAMN, GYLDENDALSKA BOKHANDELN. | CHRISTIANIA, HOS FEILBERG & LANDMARK.

1851.

BERLINGSKA BOKTRYCKERIET I LUND.

Genom W. Lundberg
– Paris –

Förteckning öfver Respektive Subskribenter.

	Antal exemplar.
Hans Kongl. Höghet Kronprinsen	2.
Acrel, Robert, Civilingeniör, Stockholm	1.
Ahlstrand, A. G. Domprost, Vexiö	1.
Andersson, B. Rektor Scholæ och Magister, Ystad	1.
Angerstein, U. Kapten, Vexiö	1.
Arwidsson, C. A. Götheborg	5.
Barkén, M. Rector Scholæ, Köping	2.
Baumgarten, P. R. von, Kapten, Vexiö	1.
Behrling, G. A. Stadsmäklare, Stockholm	1.
Bellander, O. R. Prost, Köping	1.
Bergh, S. P. Murmästare, Engelholm	1.
Bergfalk, P. E. Professor, Upsala	1.
Berggrén, Gustaf, Skollärare, Helsingborg	6.
Bergholm, A. F. Prost, Strengnäs	1.
Berglund, C. O. Domkyrkosyssloman, Strengnäs	1.
Bergman, C. J. Ph. Mag. och Kollega Scholæ, Visby	1.
Bergstedt, Carl Fredr. Akademidocent, Upsala	1.
Bergsten, C. P. Fahlun	1.
Berlin, N. professor, R. K. R. S:t Wlad. O. 4.de Kl. L. K. W. A. Lund	1.
Bildt, K. Öfverstelöjtnant, R. S. O. Visby	1.
Blomstrand, C. W. Magister, Lund	1.
Blomstrand, Fr. Th. Akademidocent, Lund	1.
Bohus Läns Regementes Officerscorps bibliothek, Uddevalla . . .	1.
Bonde, Trolle, G. Grefve, H. Excellens, Öfverstekammarjunkare, C. m. st. k. N. O. Norrköping	1.
Brorström, C. O. Landssekreterare, Jönköping	1.
Brunius, G. L. Uddevalla	1.

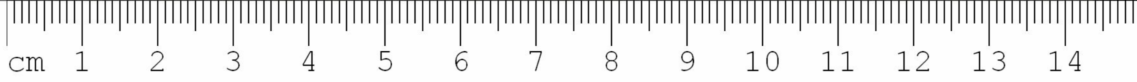
Antal exemplar.

Bruzelius, A. J. Studerande, Lund	1.
Bruzelius, Nils Gustaf, Magister, Lund	1.
Burenstam, Carl, Studerande, Upsala	1.
Cavallin, S. Akademidocent, Lund	1.
Cederholm, M. Byggmästare, Lund	1.
Coijet, Carl August, Friherre, Lund	1.
Collin, J. G. Professor, R. N. O. L. K. W. A. Norrköping	1.
Dahl P. Professor och Prost, Lund	1.
Dreijer, J. A. Smedmästare, Lund	1.
Duvander, G. M. v. Pastor, Ystad	1.
Dyrssen, P. Possessionat, Borås	1.
Eding, C. F. Öfverstelöjtnant, R. S. O. Uddevalla	1.
Eggertz, H. P. f. d. Geschvorner, Fahlun	1.
Ehrensvärd, Grefve, Öfverste, R. S. O. Ystad	1.
Ekermark, P. E. Kontraktsprost, Strengnäs	1.
Ekeroth, J. J. Murmästare, Engelholm	1.
Eklund, P. Kyrkoherde, Lund	1.
Enblom, C. Löjtnant, Norrköping	1.
Filén, A. Hofrättsråd, Jönköping	1.
Flodberg, J. E. Consistorii Notarie och Med. Doktor, Strengnäs	1.
Forsander, J. Domkyrkosyssloman, Vexiö	1.
Fredriksson, C. J. Byggmästare, Norrköping	1.
Freudenthal, J. M. Prost, Åmål	1.
Gezelius, J. Kontraktsprost, Strengnäs	1.
Gulin, S. M. Handlande, Ystad	1.
Gyldendalska bokhandeln, Köpenhamn	10.
Gyllenkrok, A. Friherre, Lund	1.
Gyllenkrok, F. Friherre, Major, R. S. O. samt K. R. S:t Annæ O. 2:a Cl. Christianstad	1.
Gyllenkrok, A. G. Friherre, Öfverstekammarjunkare, C. m. st. k. af K. W. O. R. N. O. L. K. W. A. Lund	1.
Gymnasiibibliotheket, Kongl. i Visby	1.
Hagberg, Carl August, Professor, Lund	1.
Hagerlöf, J. Studerande, Lund	1.
Hagström, C. G. Kapten, R. S. O. Uddevalla	1.
Hagström, Ph. R. Studerande, Lund	1.
Hallberg, B. W. Musikdirektör, Landskrona	1.
Hallman, J. F. Uddevalla	1.
Hallström, A. G. Kollega Scholæ, Stockholm	1.
Hammarberg, Ryttmästare, Lund	1.
Hansson, C. Skeppsklarerare, Stockholm	1.

	Antal exemplar.
Hederstjerna, E. Generallöjtnant, R. o. C. af K. M. O. Vexiö	1.
Hegardt, Gustaf, Grosshandlare, R. N. O. Stockholm	1.
Hegardt, Gustaf, Konglig Sekreterare, Stockholm	1.
Hellichius, O. J. v. Pastor, Ystad	1.
Hendeberg, S. Kollega Scholæ och Magister, Ystad	1.
Hermansson, C. J. von, Grefve, Köping	1.
Heurlin, S. Regementspastor, Lund	1.
Holm, Johan, Stadsmäklare, Stockholm	1.
Holmström, H. O. Th. Doktor, Biskop och C. m. st. k. N. O., Strengnäs	1.
Johnsson, E. Målaremästare, Götheborg	1.
Klinghammer, H. P. BrottmålsNotarie, Landskrona	1.
Klingström, F. G. Kapten, Vexiö	1.
Krok N. M. Kontraktsprost, Lund	1.
Kyntzell, Ulrica Louise, Stockholm	1.
Lagerqvist, Gustaf, Vinhandlare, Norrköping	1.
Levin, Gustaf, Brukspatron, Norrköping	1.
Lewin, K. Med. Doktor, Stockholm	1.
Lindström, J. Tullförvaltare, Ystad	1.
Ljungberg, C. T. Murmästare, Lund	1.
Ljungberg, W. Kronolänsman, Ystad	1.
Ljunggren, G. Magister, Lund	1.
Lode, Otto, Major, R. S. O., Jönköping	1.
Lundh, Joh. Fr. Kyrkoherde, Cimbritshamn	1.
Lundhquist, G. A. Geschworner, Fahlun	1.
Lundström, A. G. Häradshöfding, Cimbritshamn	1.
Löfvengren, G. v. Pastor, Malmö	1.
Malm, Carl Theodor, Byggmästare, Norrköping	1.
Malmqvist, A. Timmermästare, Lund	1.
Malmström, Carl Gustaf, Akademidocent, Upsala	1.
Malmström, Carl Johan, Konduktör, Landskrona	1.
Matthiesen, S. J. Borgmästare, R. W. O., Visby	1.
Mesch, J. A. Elev vid Akad. för de Fria Konsterne, Stockholm	1.
Morsing, J. Th. Kammererare, Ystad	1.
Möller, P. Ryttmästare, Laholm	1.
Netzel, A. V. Revisionssekreterare, R. N. O. Stockholm	1.
Nilsson, J. Skollärare, Helsingborg	1.
Nilsson, J. Kanslist, Lund	1.
Nilsson, Per, Åbo i Sjöstorp	1.
Nilsson, Z. Skollärare, Helsingborg	1.
Nolcken, C. A. von, Friherre, Ystad	1.

	Antal exemplar.
Nordensson, C. Fr. Geschvorner, Fahlun	1.
Nordström, J. H. Jönköping	9.
Nyblæus, G. Löjtnant, Lund	1.
Nyblæus, E. A. Ph. Mag. V. D. M. Upsala	1.
Nyström, A. Konduktör, Linköping	1.
Otter, Ph. von, Friherre, v. Häradshöfding, Jönköping	1.
Ottergren, Dan. Fabrikör, Ystad	1.
Patersen, W. G. Grosshandlare, Stockholm	2.
Peterson, V. Handlande, Ystad	1.
Petterson, C. J. Handlande, Visby	1.
Posse, Arvid F:son, Grefve, Ystad	1.
Posse, K. A. Grefve, Öfverstelöjtnant, R. S. O. Vexiö	1.
Raab, A. Th. Friherre, Kapten, Jönköping	1.
Rahm, G. W. A. Bokhandelselev, Stockholm	1.
Ramel, Hans, Friherre, Lund	1.
Reitzel, C. A. Köpenhamn	6.
Reutersvärd, P. P:son, Öfverstelöjtnant, R. S. O. Uddevalla	1.
Rudgren, C. J. Handlande, Borås	1.
Sandberg, P. G. Bruksinspektor, Avesta	1.
Sjöberg, C. J. Kapten, Visby	1.
Sjökrona, J. Öfverjägmästare, R. W. O. Engelholm	1.
Stenberg, J. Murmästare, Lund	2.
Stenbäck, J. Kontraktsprost, Åmål	1.
Stephens, Georg, Stockholm	2.
Stjernefeldt, Claes, Kammarjunkare och Kapten, Borås	1.
Strussenfelt, A. L. von, Häradshöfding, Visby	1.
Sturtzenbecher, C. M. Kapten, R. S. O., Landskrona	1.
Svahn, J. G. Kapten, Uddevalla	1.
Svensson, P. Bryggare, Ystad	1.
Säve, P. A. Kollega Scholæ, Visby	1.
Thestrup, G. A. Th. Doktor och Kontraktsprost, Landskrona	1.
Tidblad, G. Handlande, Borås	1.
Timm, G. C. Brukspatron, Avesta	1.
Tornberg, C. J. Professor, Lund	1.
Utfall, Claes von, Major, Borås	1.
Wahlström, J. Boktryckare, Upsala	1.
Wallin, Fredr. Ph. Mag. Upsala	1.
Wallman, Claes, Bergmästare, R. W. O. Fahlun	1.
Wedberg, E. Handlande, Ystad	1.
Wennberg, E. S. Provincialläkare, Vexiö	1.
Westman, C. A. L. Studerande, Lund	1.

	Antal exemplar.
Willemann, F. Prokurator, Köpenhamn	1.
Wretman, Ludvig L. Advokatfiskal, Stockholm	1.
Zetterstén, Carl, Löjtnant, Uddevalla	1.
Åkerblom, C. A. Handlande, Ystad	1.
Åkerman, Joach. Professor, R. N. O. L. K. W. A. Fahlun . . .	1.
Ödmansson, J. Borgmästare, R. W. O. Landskrona	1.
Österberg, S. Apothekare, Borås	1.

Till Herr Etatsraad samt Riddare af Kongl. Dannebrogs- och Nordstjerneorden

C. MOLBECH.

Ehuru större byggnadsverk varit de första föremål, som mäktigt inverkat på mitt ungdomssinne, så väckte dock Breve fra Sverrige i Aaret 1812 de första begreppen om ett arkitektoniskt studium. Då jag uti min ställning ej kunnat för andra mycket uträtta med ett sådant studium; så har jag åtminstone för egen del deraf njutit en sann tillfredsställelse. Om jag således haft största skäl att med tacksamhet ofta minnas den man, hvilken författat nämnda bref; så har jag ej mindre skäl att högakta honom för den ovanliga mängd förtjenstfulla skrifter, hvarmed han hedrat Norden, och att högligen värdera honom för det hjertliga intresse, hvarmed han under fyra årtionden betraktat Sverige och i synnerhet det gamla Lund. Då härtill kommer, att samme man, nemligen Herr Etatsraad C. Molbech hugnat mig med en mångårig vänskap; så anser jag mig ha flere välgrundade anledningar att tillegna honom dessa anteckningar, hvilka måhända upplifva hågkomsten af de naturköna trakter, som han i Sverige genomrest, och de storartade byggnadsverk, hvilka han der med ungdomsvarme skildrat.

Författaren.

Förord.

Sedan de reseanteckningar, hvilka jag 1839 utgifvit, med välvilja blifvit mottagna, så fattade jag den föresats, att jag skulle, om tillfälle yppade sig, genomresa Sverige i en annan riktning och lemna ytterligare bidrag till dess konsthistoria, som hittills varit föga eller intet bearbetad, och hvilken icke kan utan flere lärda forskares nitiska samverkan med någon nöjaktighet sammanskrifvas. Emellertid ha många olikartade och maktpåliggande byggnadsuppdrag hindrat en sådan utfärd intill år 1849, då jag ifrån tre särskildta ställen i öfra Sverige anmodades att rörande några byggnadsfrågor företaga en resa ända till Fahlun. Skada, att angelägenheter i hembygden icke vid detta tillfälle medgifvit så grundliga forskningar, som jag velat och kunnat i annat fall anställa. Jag vågar dock hoppas, att, liksom jag genom samma utfärd sjelf fått ett klarare begrepp om Sveriges äldre och nyare byggnadsverk, den läsare, hvilken genomtråkar dessa anteckningar skall deri finna ett och annat, som sprider ljus öfver fosterländska konstverk. Framför allt hoppas jag, att dessa anteckningar skola i någon mån mana lärde män till ett allvarligt studium och en behöflig belysning af arkitekturen.

Den ryktbare C. F. von Wiebeking har i sitt stora verk, hvilket 1825 utkom i München, yttrat, att inga upplysningar kunnat, oaktadt alla bemödanden, erhållas om byggnadskonstens tillstånd i Sverige, och att den förmodligen ej förtjenar någon synnerlig uppmärksamhet. Det är i sanning en högst egen företeelse, att man i Norden på det grundligaste sätt anställt forskningar rörande hedniska fornlemningar, hvaraf föga vinnes för historien och intet för kulturen; men att man deremot med liknöjdhet förbisett den beundransvärda konst, hvilken uppenbarar sig i de byggnadsverk, som uppstått under medeltiden; en konst, hvilken hvilar på religiös och vetenskaplig grundval och som öfver våra Christna förfäders tillstånd sprider i många delar ett klarare ljus än de magra underrättelser, hvilka innehållas i annaler och diplomer. Men ifrågavarande studium är i synnerhet af största vigt för enhvar, som vill uppträda såsom byggmästare; ty enär millioner användas på byggnadsföretag, lönar det väl mödan att förskaffa sig grundliga insigter, så att man förmår på det ändamålsenligaste sätt dervid tillvägagå. Då en beskrifning öfver Glimminge fasta stenhus med bifogade ritningar, hvilken jag för några år sedan författat, ej kunde i anseende till befarad förlust här offentliggöras, så blef den på Danska utgifven i Köpenhamn och derefter på Tyska i Wien. Att Tidskrift för praktisk byggnadskonst och mekanik m. m. ett förtjenstfullt arbete, som redigeras af herr Robert Acrel, kan nu bära sig, är ett glädjande tecken till ett allmännare intresse för arkitekturen. Genom spridande af en dylik Tidskrift torde det snart bli för hvarje byggmästare en nödvändighet att förskaffa sig grundliga kunskaper för tillfredsställande af allmänhetens billiga fordringar; och en

sådan nödvändighet blir ännu bestämdare ju flere lärorika verk rörande byggnadskonsten utgifvas. K. M. Heigelin säger i sitt värdefulla arbete öfver den högre byggnadskonsten, att hvarest arkitekturen verkligen blomstrade, der utmärkte sig helgedomen och framställde det högsta af konsten, men att hvarest helgedomen tillbakasättes, der herrskar konstens förfall och upplösning. Ho vet icke, att all högre konst utgår från och utvecklar sig med en lefvande troslära och att den förra förfaller med den sednare. Att man således under sistförflutna sekel inemot närvarande tid ej allenast vandaliserat herrliga tempel utan uppfört de idévidrigaste kyrkor, vittnar om en sinnesstämning, som innebär tecken till vådliga brytningar. Men liksom solen ur åskdigra moln småningom frambryter, så tyckes den nya tiden framarbeta sig till något bättre. Måtte de, hvilka befatta sig med högre konst, besinna, att deras kall är vigtigt, och att detsamma lika litet bör enligt lösa hugskott utöfvas, som en troslära får enligt infall omstöpas; så vida något vördnadsbjudande och tillfredsställande skall frambringas. Då emellertid förvillelser endast kunna genom sanningar bekämpas; så synes det vara hög tid, att lärde forskare med allvar egna sig till en klar belysning af våra forntida konstverk.

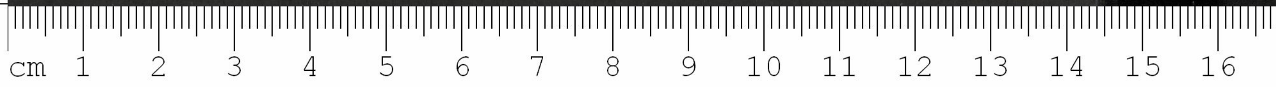
Ehuru jag i dessa anteckningar med största fägnad prisat de byggnadsverk, som jag ansett förtjena något beröm; så har jag deremot funnit mig förpligtad att redligen uttala mitt ogillande af flera nyare byggnadsföretag. Utan dagrar och skuggor kan ingen sann målning frambringas, och förtjenster måste jemte felaktigheter tagas i betraktande. Men om jag med synnerlig tillfredsställelse sökt framleta namnen på både döda och

lefvande, hvilka utmärkt sig såsom konstnärer; så har jag deremot icke namngifvit någon, som kan besväras vid läsningen af samma anteckningar. Om likväl någon skulle mot förmodan finna sig förnärmad af mina yttranden, så är jag, såvida han gifver sig tillkänna, ingalunda obenägen att närmare redogöra för desamma.

Slutligen kan jag icke tillbakahålla den uppriktigheten, att jag länge påtänkt en arkitektonisk utfärd uppåt Östersjökusten samt till Öland och Gottland; men denna utfärd kommer troligtvis att stadna vid fromma önskningar. En sådan utfärd erfordrar mödosam undersökning och grundligt utredande af de konstföremål, hvilka derunder träffas och således både tid och krafter, som jag numera knappast kan påräkna. Om jag skulle i något afseende höra till konstnärer, så är det visserligen i så måtto, att jag finner min verksamhet i sådant fall icke bli långvarig. Men om jag i dylik väg kunnat föga uträtta; så hoppas jag likväl att ha i någon mån gifvit ett slags väckelse till något bättre, och mera torde man ej skäligen kunna vänta af dilettanter, i synnerhet om mästare föga prestera.

Lund i Oktober 1851.

Innehåll.

Lund — Jönköping.

Om man under en varm sommardag från Lund passerar Kjeflinge och Åkarps gästgifvaregårdar, känner man sig föga intagen af de sädesrika slätter, man öfverskådar. Vid Kjeflinge öfverfares en hög stenbro, hvilken har fem vida vattenöppningar, som betäckas med tunnhvalf. I södra Skåne har länge varit brist på gröfre byggnadsvirke, till följe hvaraf flere ansenliga stenbroar blifvit der redan för lång tid tillbaka byggde. Landfästena och pelarne äro merendels uppförde af tuktad gråsten, tunnhvalfven deremot af grofhuggen sandsten, bröstvärnen bestå af grå- och sandstenshällar eller af jernräcken, mera sällan af ekvirke.

På den korta vägen mellan nämnda gästgifvaregårdar ses många kyrkor, som ligga när och fjerran; men deremot märkes ingen herregård, förrän man på två och en half mils afstånd från Lund befinner sig inom Trolleholms vidsträckta ägor. Till höger om och föga mer än en fjerdedels mil ifrån vägen framskymtar detta herresäte ur en vacker bokskog. Tage Thott Ottesen, som var gift med Else Ulfstand, bildade denna herregård af bondhemman och han kallade den Eriksholm och lät 1538 bebygga densamma. Denna borg, hvilken under Carl XI:s

krig med Christian V hade en liten besättning, blef den 12 Augusti 1678 liksom flere andra herresäten intagen och afbränd [1]).

Detta märkvärdiga boningshus bildade en ansenlig qvadrat med en liksidig borggård i midten. Qvadratens nordöstra och sydvestra ytterhörn hade ett rundt torn och å östra liksom södra sidan ett gafvelröste, men å norra två sådana. Qvadratens hvarje sida höll utvändigt 100 fot i längd och 38 i bredd. På en hvälfd källarvåning, hvilken låg till hälften under jorden, följde två höga och en lägre våning och derpå vindar med många skottgluggar. Tornen, som höllo 19 fot i yttre tvärmått, voro lika höga med gafvelröstena. Å midten af östra sidan fanns en rundbågig inkörsport. Fönsteröppningarne, hvilka voro till större delen oregelbundna både i ställning och storlek, hade dels vågräta dels halfrunda betäckningar. Gafvelröstena sirades med tinnar och rundbågiga nichfördjupningar. Alla omgifningsmurarne, som bestodo af tuktad gråsten, höllo nederst $4\frac{1}{2}$, öfverst 3 fot i tjocklek. Takhvalfven och omfattningarne utgjordes af tegelsten. På en aflångfyrkantig marmorhäll, som förmodligen varit inmurad öfver inkörsporten, föreställas två vildmän jemte Thottska och Ulfstandska vapnen, och deremellan läses: *ano. dm. mdxxxviii. loed. ieg. tage. ots. bygge. tende. gard. oc. kalle. ham. erixholm. oc. var. tell. fförn ii bonde. garde. oc. kaltess. kattssnave.* Denna borg omgafs af en slät vall eller gång 25 fot bred, och derutanför vidtogo breda och djupa vattengrafvar, hvaröfver en vindbrygga var slagen midtför inkörsporten.

---

[1]) M. Spegels Diarium öfver Skånska kriget i K. Carl XI:s tid.

Fredrik Trolle, som kallade Eriksholm efter sitt namn Trolleholm, återställde denna borg, hvilken öfver ett halft sekel varit en ruin. Hela vestra sidobyggnaden bibehölls, men de öfriga nedbrötos. Det runda tornet i sydvestra hörnet gjordes en våning lägre och ett likadant uppfördes i det nordvestra. Hela denna hufvudbyggnad är fyra våningar hög. Nedersta våningen, som ligger till hälften under marken, har längsåt östra sidan en korridor med tunnhvalf och derjemte kök och förvaringsrum med enkla korshvalf. Tornen, som äro runda, ha kupolhvalf. Af de tre öfriga våningarna, som utgöra boningsrum, är den mellersta vida högre än de två andra. Från hufvudbyggnadens östra sida uppdrogos två flygelbyggnader, som utvändigt hålla 78 fot i längd och 19 $\frac{1}{2}$ i bredd och hvilka blott äro utom källarrum en våning höga. I norra flygelbyggnadens yttre hörn intogos de tre nedersta våningarne af den ursprungliga borgens nordöstra torn och å den södra anbragtes ett motsvarande med likadan ställning. Flygelbyggnaderne och de två nya tornen, som alla ha hälften tunnare murar än de gamla, bestå af tegelsten. Hufvudbyggnaden har åt sidor och gaflar bruten betäckning, flygelbyggnaderne ganska låga kroppåstak och tornen kalottlika kupor. Yttre murytorna äro ornamentslösa. Alla fönsteröppningarne, som äro regelbundna och rakbetäckta, sakna yttre fördjupningar, men de ha invändiga smygar. Denna ansenliga åbyggnad gör i sin sköna omgifning af herrlig bokskog ingalunda det intryck, som den kunnat med sin forntida anordning åstadkomma.

Vattengrafvarne äro beklädda med gråstensmurar. En bred stenbro, som består af ett enda tunnhvalf, intager den fordna vindbrons ställe. Då vattengrafvarne

blefvo för några år sedan rensade, så hittades tvenne jernslangor, hvilka nu ligga framför borgen. Hvardera af dessa jernslangor är 7 $\frac{5}{6}$ fot lång med 3 $\frac{3}{4}$ tums diameter i mynningen, och å den ena står med vanliga siffror *1512*, å den andra *1533*. Samma jernslangor, som äro väl gjutna, ha förmodligen blifvit hitförde för den gamla borgens bestyckande och de äro i anseende till sin ålder ganska märkvärdiga.

Midtemot borgens östra sida öppnade sig ladugården, som bestod af en mellan- och två sidobyggnader. Mellanbyggnaden, hvilken låg i söder och norr jemte en uppdämd sjö, hade å midten en stor inkörsport, och sidobyggnaderne, som sträckte sig vinkelrätt mot borgen, skyddades af djupa grafvar. Dessa uthus, som voro uppförda af gråsten, bildade således en yttre borggård, hvilken låg öppen framför nyssberörda stenbro. Både mellan- och sidobyggnaderne, som med ansenlig längd men ringa bredd voro 12 fot höga, hade branta gafvelrösten och kroppåstak med halmbetäckning. Å mellanbyggnadens södra gafvelröste stod: *T T O* och *J G S 1647*, å dess norra *T O J G* och derunder *F T B R 1756*. Alltså hade Tage Thott Ottesen och hans fru Jytte Gyllenstierna 1647 byggt dessa uthus, som blifvit 1678 afbrände af fienden, och 1756 något tillbyggda af Fredrik Trolle och Britta Ramel.

Den äldsta borgens och ladugårdens utseende bevaras i en teckning, som 1680 gjordes af en skicklig hand [2]).

---

[2]) Prospecter af åtskillige märkvärdige Byggnader, Säterier och Herregårdar uti Skåne, som blifvit år 1680 aftagne, ritade och samlade af Ingenieur-Capitain Burman, men nu på trycket utgifne år 1756 af Abraham Fischer, Adjutant vid Kongl. Fortifikation, pl. XXIV.

En teckning af 1818 gifver ett begrepp om borgens nuvarande utseende [3]).

Alla ofvanberörda uthus, hvilka efter inbergningen 1846 härjades af vådeld, blefvo till murarna så förstörda, att de måste i grund nedrifvas, hvarefter nuvarande ägaren, hans excellens m. m. G. Trolle Bonde anmodade mig att uppgöra ritningar till och ha ledningen vid uppförande af nya ladugårdshus, som bestå af tvenne byggnader, af hvilka den ena fullbordades 1847 och den andra 1848. Dessa ladugårdshus, som ligga på 160 fots afstånd från hvarandra, sträcka sig i vester och öster och bilda en öppen plats midtemot inre borggården. Hvardera af samma ladugårdshus, håller 60 fot i bredd, 272 i längd och är 12 fot högt samt har nichprydda tinnade gafvelröstcn och kroppåstak med halmbetäckning. Dörr- samt fönster- och ljusöppningar äro rundbågiga. Omgifningsmurarne, som bestå af gråsten, äro 4 fot tjocka och till det yttre pikerade. Gafvelröstena och omfattningarne, hvilka utgöras af tegelsten, äro fogstrukna. Då ladugårdshusen fått ofvanberörda läge, så har en fri utsigt vunnits från hufvudbyggnaden öfver den uppdämda sjön till den herrliga bokskogen.

Vid södra sidan om ladugården ligga trenne ansenliga sädesmagasiner, som blifvit för längre tid sedan uppförda. Ett stycke från och söder om borgen ligger ett prydligt inspektorshus, hvilket är två våningar högt och har hvälfda källrar samt ett eld- och inbrottsfritt kassarum. Detta inspektorshus byggdes 1848.

På vestra sidan om borgen ligger en stor trädgård, som blifvit till en betydlig del anlagd på en upp-

---

[3]) U. Thersner, Fordna och närvarande Sverige.

fylld plats. En stenbro, som består af ett tunnhvalf och ligger midtemot vestra fasaden, leder till trädgården. Ifrån den uppdämda sjön, hvars botten om sommaren är en vacker äng, utfaller en bäck, hvilken förbiflyter ladugårdens södra sida. Denna bäck nedfaller genom en mycket djup dal, som med sina åldriga ekar och bokar är i hög grad intagande. Å borgens norra sida ligger en ganska täck park.

Trolleholm, som består af **48** $\frac{3}{4}\frac{1}{8}$ insockne och **23** $\frac{3}{4}\frac{2}{8}$ utsocknemantal, alla förmedlade till **35** $\frac{1}{1}\frac{1}{2}$ hemman, uppskattades **1661** till **29,540** riksdaler [4]). Denna herregård, hvilken i jemförelse med sin högst betydliga ägorymd, gifvit ringa afkastning, har genom nuvarande ägarens lika ändamålsenliga anordningar som betydande uppoffringar blifvit mångdubbelt förmånligare än den förut varit. Efter en noggrann uppmätning och beskrifning af hela detta gods och efter en välberäknad indelning af detsamma, har en stor mängd gårdar blifvit med nya åbyggnader försedde, hofveriskyldigheten upphäfd och billiga arrenden afslutade, hvarigenom afkastningen i ganska betydlig mån ökat sig för ägaren och välmåga och belåtenhet spridt sig ibland bönderna. Det är en glädje att se, huru nya fält å detta gods alltjemnt rödjas och odlas.

Midtemot Trolleholm på venstra sidan om vägen ligga på något mer än en fjerdedels mils afstånd Torrlösa gamla och nya kyrka, som äro redan omnämnda i Skånes konsthistoria; men enär den förra skall efter den sednares invigning nedrifvas; så vilja vi nu närmare skildra dervarande grafkor, hvilket torde i brist på underhåll snart försvinna till skada för fornforskningen.

---

[4]) P. F. Suhm, Nye Samlinger, B. 2. D. 2. s. 193.

Detta grafkor, hvilket intager södra sidan af gamla kyrkans kor, liknar ett fyrkantigt torn, och har inunder ett grafrum och derpå ett kapell. Grafrummet, som ligger till hälften under jorden, betäckes med ett half-cirkelformigt tunnhvalf, hvars spänning från vester och öster börjar vid golfplanen, och det har en ingång från kyrkans kor och midtderemot ett lufthål åt söder. Kapellet, som invändigt håller i hvarje sida 18 $\frac{1}{2}$ fot, har tresprångiga hörnpilastrar och derpå ett stjernhvalf med vanliga kant- och korsbågar, och det håller från golfplanen till slutstenen 25 $\frac{1}{2}$ fot i höjd. Å kapellets södra sida finnes en liten ingång och deröfver en stor fönsteröppning, dess norra öppnar sig med en stor rundbåge åt koret, hvari man nedkommer på en liten trappa. Omgifningsmurarne, som äro 4 fot tjocka, bestå af tuktad gråsten, takhvalfven, hörnpilastrarne, dörr- och fönsteromfattningarne af tegelsten. Betäckningen, som utgöres af tegelpannor, är temligen hög och har vattenfall åt alla sidor och en lång jernstång med flögel på spetsen. Å södra yttersidan märkes med stora jernsiffror *1614*. Kapellets dörr- och fönsteröppning, hvilka ha förtryckta betäckningar, röja vanlig barockstil, men dess hörnpilastrar och stjernhvalf äro deremot hållna i yngre medeltidsstil.

Midtpå vestra väggen af berörda kapell är en minnesvård i barockstil inmurad. Midten af denna minnesvård, hvilken är 9 $\frac{1}{2}$ fot bred och 14 $\frac{3}{4}$ hög, utgöres af en stor oval tafla, som omgifves af en bred omfattning med trettiotvå vapen. Detta parti omslutes af en aflångfyrkantig ram, hvilken inunder prydes med en liten rund tafla, vid sidorna med flygelstycken och öfverst med en rundbågig uppsats. Framför ramens hvarje sidostycke

står på framspringande fotställningar en qvinnofigur i nära naturlig storlek, af hvilka den ena med en kalk föreställer Tron, den andra med ett ankare Hoppet. På ramens öfra hörn, som bilda framsprång, ligga två englar, och på rundbågen deremellan sitter en engel. Den stora taflan består af brunaktig finslipad marmor, den lilla af sandsten, allt det öfriga af idel sandsten. Detta arbete röjer skicklighet. De båda qvinnofigurerna, som utgöra minnesvårdens hufvudsakliga prydnad, äro isynnerhet både till drägter och anleten väl utförda. Omfattningen, vapnen och figurerna siras med bjerta anstrykningar. Denna dyrbara mimnesvård har i anseende till sandstenens lösa beskaffenhet mycket lidit af vittring.

Å den stora taflan finnes följande inskrift med Romerska kapiteler, hvilka äro svagt inristade och förgyllda: *Æternæ memor*, salutis *qvisqvis hvc svbis, sta, lege, nosce, Mvndvm hvnc stationem habemvs non portvm. Hærere in eo licet non manere. Præparamvr hic tantvm ad meliorem illam vitam. In eam assvmimvr non vt div hic svmvs, sed vt digni, Et ad læta tvm primvm venimvs et optata. Animvm itaqve colamvs pietate et fide, Vt cvm id erit, sine metv sine motv emittamus: Mortem non timeamvs, nec optemvs, Et manere nos devs vvlt: velimvs: abire: non nollemvs. Utiqve inpellendi nihilominvs et trahendi. Nvllis mali avt graves vivamvs, Vt memoriam apvd omnes relinqvamvs bonam magis qvam magnam. Ego div votvm hoc habvi et proposvi Etiam hoc monvmento ad posteros testari. Nam TAGIVS TOTTIVS OCTAVI* Filius *Posvi Mihi et meis sed vxoribvs. Binas habvi et mortvvs inter eas hic qviescam. Vt hic et ponam HEDVIGIA RANSOVIA et CHRISTIANA VRVP fvervnt In-*

ter illvstrissimas hic stirpe et fortvnis. Forma infra nvllas, sed animo magis et virtvte magnæ. Ac verbo dicam optimæ pulcherrimæqve foeminarvm. Qvas si liceret et tvtvm esset, vt avreas totas hic Ponerem, hoc merebantvr. In flore ævi discesservnt sobolem marito et dolorem relinqvervnt. Ego jam dedi qvidqvid ab amante a moesto Possvnt debentqve demanare. Nvnc morte et extrema illa proponens Vitam deo et patriæ dico Animam coelo, cum decretorivs ille dies venit. Ossa cineresqve hvic sepvlcro destino. Havere te hospes volo et hæc scire cIↃIↃCXXI.

Den mindre taflan har följande inskrift med Romerska kapiteler, som äro temligen djupt inristade. *An° 16 den kallede Gud Erlig oc Welbiurdig mand Tage Tott Ottessön til Erichsholm. An° 1611 den 22 Augusti kallede Gud Erlig oc Welbiurdig Frue Hiluig Rantzou. An° 1620 den 5 Martii kallede Gud Erlig oc Welbiurdig Frue Kirsten Vgerup. Gud giffue dennem alle en Ærrefuld Opstandelse.*

Midtemot ofvanbeskrifna minnesvård är en något mindre sådan uppsatt å östra väggen. Denna minnesvård, som håller 7 $\frac{2}{3}$ fot i bredd, 9 $\frac{1}{2}$ i höjd, är vida yngre än den nyssbeskrifna, men den består likaledes af en oval tafla, hvars omfattning siras med trettiotvå vapen. Detta hufvudparti har både inunder och uppöfver en mindre oval med snerklar och vid hvarje sida en bevingad englafigur i halfupphöjdt arbete och nära naturlig storlek. Såväl den större som de mindre taflorna bestå af svartaktig finslipad marmor och de sakna helt och hållet inskrifter. Vapnen, snerklarne och figurerna äro utförda i sandsten. Detta arbete, som företer en sednare barockstil, röjer föga skicklighet.

I grafrummet stå åtta dubbla träkistor, som äro nära lika breda och höga i båda ändar och ha föga utåtlutande sidor samt lågkupiga lock. De yttre kistorna äro öfverdragna med svart läder, och de ha å hvarje sida tre grofva jerngrepar samt omkring lockens kanter och på deras hörn drifna messingsbeslag. I hvardera af de inre kistorna, som alla sakna både beklädnad och beslag, ligger ett lik, hvilket omgifves af humle och malört. Då kistorna blefvo för flera år sedan öppnade, så voro liken enligt berättelse väl bibehållna, men kryddorna ha genom starkt luftdrag förlorat sin kraft och kropparne äro nu sammansjunkna. Uti en kista ligger ett stycke tjockt sidendamast, som väl bibehållit sig. Här finnes en ganska smal och låg men temligen lång blykista, hvilken har ett alldeles platt lock. Ett benragel ligger uti denna blykista, hvilken tvifvelsutan varit innesluten i en träkista, som söndermultnat. Messingsbeslagen, hvilka vid kistornas öppnande blifvit till största delen lösbrutna, äro väl arbetade i löfverk och figurer. På en rund messingsplåt, som varit fästad å öfra ändan af ett lock, står inom en löfkrans Jehova med Ebreiska bokstäfver. En messingsplåt, hvilken tillhört nedra ändan af samma lock, utgöres af en oval, som omgifves med löfverk, och deri ses vid hvarje sida en uppflygande örn samt öfverst två englar hållande ett timglas. Ovalen, hvilken är kupig, har följande inskrift med Latinska kapiteler: *her vnder hviler ærlig oc welbiyrdig mand herr Tage Tot Ottesön till Erichshollem rider danmarkis rigis raad och k: m: befallings mand paa böringe kloster som war ærlig oc welbiyrdig mand otte tot til erichshollem* och *ærlig oc welbiyrdig frve frv sophia brade deris sön som war föed paa erichsholm aar*

1580 den 27 may: och kallede gvd hannom paa boringe kloster aar 1658 den 15 freb: vdi hans alders 78 aar gvd gifve hannem med alle gvdtz vdwalde enn gledelig och ærefvld opstandelse.

Tage Thott Ottesen säger i den Latinska inskriften, att han för sig och sina båda fruar byggt detta grafkor, hvars kapell han troligtvis begagnat vid gudstjenstens bevistande. Denne ovanlige man, hvilken var Danmarks rikes råd, blef **1606** gift med Helvig Rantzau, **1615** med Kirstine Urup, **1623** med Karen Gyldenstiern, **1633** med Jytte Gyldenstiern. Han har till fromma stiftelser anslagit mer än **16,000** riksdaler; på den tiden en högst betydlig summa, då hela Eriksholm, såsom vi ofvanföre sett, **1661** värderades blott till **29,540** riksdaler. Det är märkligt, att denne man icke låtit å minnesvården inrista sina båda sednare fruars namn, hvilka han öfverlefvat; men det är deremot en ganska vanlig företeelse, att arfvingarne försummat derå införa den bortgångnes dödsår och dödsdag. Skada, att samme man ej anslagit någon fastighet till underhåll af sitt grafkor.

Carl X Gustaf, som med sin segrande här öfvertågat de frusna Bälten, stod den **12** Februari **1658** vid Vordingborg på Seland. Måhända har den fromsinte och nära åttatioårige Tage Thott, hvilken älskade sitt fädernesland, blifvit så oroad öfver denna händelse, att han vid underrättelsen derom slutat sina dagar. Att han likväl varit lycklig, som på sin höga ålderdom undgått att såsom Skånes öfriga magnater underkasta sig Svenska kronan, är uppenbart för den, der känner hans sträfvande för Danmarks väl.

T. de Hofman förmäler, att Tage Thott Ottesen,

som föddes den 7 Maj 1580 och afled den 3 April 1658, begrofs i Malmö, hvarest en minnesvård öfver honom uppsattes [5]. Att nämnde häfdeforskare således i dessa uppgifter begått misstag inhemtas af ofvanstående inskrifter, som äro med diplomatisk noggrannhet anförda. Ej sällan kunna på detta sätt säkra upplysningar för ryktbara personers lefnadsteckningar erhållas. Vi måste således högligen beklaga, att flere gamla grafkor och minnesvårdar i sednare tid blifvit till följe af bristande underhåll nedrifna, och vi måste ännu mer beklaga, att sådana förstöringar skett utan att noggranna iakttagelser blifvit af någon sakkunnig man gjorda.

Å en kistas läderbeklädda lock äro två vapen fästade jemte hvarandra. Under det högra står: *Frve Heluigs federne uaben;* under det venstra: *Frve Heluigs möderne vaben.* Derofvanför synas spår efter en större plåt, hvilken förmodligen haft en utförlig inskrift. Å de öfriga kistornas öfverdragna lock ses märken efter vapen och plåtar, som nu saknas.

Den, som bekostat den yngre minnesvården, hvilar troligtvis i någon af härvarande kistor. Men då efterlefvande ej tagit sig mödan att å minnesvården inrista en enda bokstaf, och de fleste kistorna förlorat sina inskrifter; så kan numera svårligen upplysas, hvem den varit, som velat på detta sätt göra sig ihågkommen hos efterverlden.

Då mitt besök i Torrlösa gjordes för efterseende af den pågående inredningen i nya kyrkan, som skulle nästa höst invigas; så torde några ord böra i anledning deraf yttras. Jag finner mig vara härtill så mycket mer

---

[5]) T. de Hofman, Danske Adelsmænd, D. I, s. 129, 139.

uppkallad, som denna helgedom är ehuru enkel till sin anordning ganska olika med de Herrans hus, hvilka i sednare tider uppstått.

Ingen lärer bestrida, att ett tempel bör skäligen inrättas efter den gudstjenst, som skall deri firas. Det är således klart, att en Katholsk kyrka fordrar en helt annan anordning än en Luthersk, men att båda måste dock vara vördnadsbjudande samt ha tillräckligt utrymme och belysning. Att salonglika kyrkor, hvilka i öster sakna fönsteröppningar, men deremot ha stora utbyggnader till sakristior och sockenstugor och i vester torn med lanternbetäckningar, äro föga upplysande, lär enhvar, som har något slags begrepp om högre byggnadskonst, klarligen inse. Men framförallt är det nödvändigt i en Luthersk kyrka, att nattvarden kan utan trängsel utdelas och att predikanten kan beqvämt ses och väl höras från alla platser. Att dessa hufvudvillkor för en Luthersk helgedom blifvit flerestädes förbisedda, är en sanning, hvilken är lika känd som öfverklagad.

Torrlösa nya kyrka, som har ett ganska högt läge, är utförd i Grekisk korsform med halfrund altarvägg i öster och fyrkantigt torn i vester. Hufvud- och sidoqvadrater äro lika breda och höga och betäckas med kroppåstak. Tornets betäckning, som är korsformig, sluter sig till ett röste på hvarje sida. En dörröppning å tornets vestra sida och en sådan å tvärbyggnadens hvarje gafvelmur införa i kyrkan, som har tunnhvalf. En tvådelad fönsteröppning på midten af hvarje korsarms hvardera sida och trenne å altarväggen gifva god belysning, som ökas af en stor tredelad fönsteröppning öfver södra och en sådan öfver norra ingången. Genom en låg afskrankning mellan den östra qvadraten och rundelen är en sakristia beredd och

derframför står altaret. I hufvudqvadratens nordöstra hörn är predikstolen uppsatt. Vid vestra gafvelmuren står en läktare med orgelverk. Kyrkans inre längd från vestra gafvelmuren till altarväggen utgör 126 fot, från södra till norra gafvelmuren 108, höjden från golfplanen till hufvudqvadratens hvalfskärning 32; tornets hvarje inre sida håller 20 och dess höjd ifrån marken till öfra murkanten 64. Kyrkan, som inrymmer sjuhundra personer, skulle med anbringande af en passande läktare i hvarje korsarm lemna platser för ytterligare ett hundra.

Kyrkan, hvilken är uppförd af tuktad gråsten med dörr- och fönsteromfattningar samt gafvelrösten och listverk af tegelsten, är hållen i äldre rundbågsstil. Genom fönsteröppningarnas passande ställning och storlek har kyrkan fått en ganska god belysning, som förherrligas genom en starkare dager från öster. Man har genom försök erfarit, att predikanten kommer att väl höras. Då jag vid uppgörande af ritning till denna helgedom hufvudsakligen följt den äldre medeltidens kyrkliga byggnadssätt, så är det fägnande, att samma plan, hvilken församlingen utan afseende på öfverintendentsembetets erbjudande af två olikartade projekter önskade och konungen i nåder gillade, nu visat sig vara fullt ändamålsenlig.

Sedan jag eftersett pågående arbete i den nya kyrkan, för hvars uppförande ägaren af Trolleholm hans excellens G. Trolle Bonde gjort ganska betydliga uppoffringar och kyrkoherden i Torrlösa kontraktsprosten N. M. Krok på det berömligaste sätt nitälskat, så fortsattes resan. Besvärade af en brännande solhetta sågo vi med längtan efter den uppskjutande åsen, som med sin löfskog lofvade en vederqvickande svalka. Åsen är å denna trakt

ehuru hög ovanligt bördig. På andra sidan om åsen nedkommer man på ganska långa och branta backar till Röstånga gästgifvaregård, hvilken ligger i en vacker dal, hvari granitklippor framskjuta.

En åttondedels mil sydvest från gästgifvaregården ligger Odensjö, hvaraf troligtvis Onsjö härad har sin benämning. Denna sjö är nära rund och håller mellan 500 och 600 fot i tvärmått samt omgifves af brådstörta stränder vidpass 100 fot höga. Intet inlopp leder till samma sjö, hvilken får sitt vatten från källsprång och har genom en ganska djup dal sitt utlopp. Stränderne lemna kring nedersta bräddarna en liten remsa, hvarå man kan kringgå desamma; men de äro för öfrigt så tvärbranta, att man ingenstädes kan utan stor möda och försigtighet komma derifrån, om man icke vill framgå genom dalen. Stränderne, som likna en kittel, bestå af gråstensberg, hvilket är till stor del vittradt och liksom dalen öfverväxt med småskog; dock framskjuta skråfliga klippstycken och branta småstensbäddar. Denna ovanliga sjö synes i hög grad dyster och högtidlig och anstår den gamle Odens dyrkan.

Icke långt ifrån gästgifvaregården ligger Röstånga kyrka, som, uppförd af huggen sandsten, består af ett skepp, hvilket haft en ingång å södra och en motsvarande å norra sidan. Dithörande kor och rundel ha i sednare åren blifvit nedrifna, hvaremot kyrkan fått en förlängning, som sträcker sig i öster och vester. Skeppets takhvalf ha blifvit bortbrutna och ersatta med en kupig träbotten i öfverensstämmelse med kyrkans tillbyggnad. Fönsteröppningarne äro rundbetäckta med lång- och tvärposter samt våg- och lodräta sprötar såsom i boningshus. I öster är en alldeles slät och mörk

altarvägg med en ingångsdörr. Derofvanför står en hög altartafla med följande anordning. Två kolonner på höga fotställningar förenas med ett lågt bjelkverk, som uppbär en halfrund gafvel med en stor träsol, och vid hvarje sida derom äro två stora klot anbragte. Midtöfver altarbordet och midtemellan dessa kolonner framstår en predikstol, som knappast höjer sig 2 fot öfver altarskifvan. Denna predikstol prydes framtill med en kalk inom en törnekrans samt vid sidorna derom med drufklasar och oljeqvistar. Altarprydnaden utgöres af en bibel och ett kors derpå, hvilka bådadera af trä tillsammans hålla $1\frac{1}{2}$ fot i höjd. Vid hvarje sida derom är en krans af eklöf målad å en slät brädpanel. Öfver predikstolen framskjuter en himmel, som gör det hela ännu tyngre och vidunderligare. Altarskranket är ett spolverk i likhet med ett lågt trädgårdsstaket. Något mera opassande för ett Herrans hus kan svårligen påhittas. Denna förvändhet att anbringa predikstolen midtöfver Herrans bord har beklagligtvis gjort sig i flera Skånska kyrkor gällande. Så länge byggnadskonsten ledes af en religiös anda, saknas ej ett klart begrepp om det passande; men då den förfaller till ett fåkunnigt tycke och en inbilsk sjelfviskhet, urartar densamma till de mest stötande misstag, isynnerhet då fråga är om anordnande af Herrans hus.

Vidpass en mil ifrån Röstånga ligger ett stycke från vägen Herrevadskloster och derjemte Bonarpshed, hvarest nu vapenöfning förehades. Den höga branta långsträckta åsen sedd härifrån gör med sin lummiga bokskog ett öfverraskande intryck.

Mellan Blekemossa och Ulfs gästgifvaregårdar är stenbunden och grusig jordmon med små björk- och tallskog. Oderljunga kyrka, hvilken ligger liksom i en

öken, består af tvåqvadratiskt skepp med tvenne, enqvadratiskt kor med ett korshvalf samt rundel i öster med hjelmhvalf. Skeppets pilastrar äro tresprångiga, men korets ensprångiga. En ingång å skeppets södra sida har haft å dess norra en motsvarande. Ett vapenhus ligger å skeppets södra och en nyare utbyggnad å dess norra sida. Redan för tjugo år tillbaka har ritning till ett torn för denna kyrka blifvit gillad, och sedan den tiden har inom församlingen långvarig strid uppstått om verkställigheten. Af denna orsak står den lilla kyrkan i sin skröplighet. Sådana företeelser äro vanliga följder af fåkunniga eller illvilliga tvister.

Man ser icke här såsom å Skånska slätten lerhus med halmtak utan skiftehus med sticketak. Invånarne äro rörligare, hästarne mindre och lifligare. Sedan man genomtråkat ofruktbara kala sträckor med ljungbeväxta dälder och kullar, blir man i närheten af Fagerhults gästgifvaregård angenämt öfverraskad af vacker bok- och tallskog. Jemte vägen arbetas pumpstockar, takrännor och takstegar för slättbygdens behof.

Denna gästgifvaregård har en ganska täck belägenhet mellan en mindre och en större sjö med omgifvande barrskog. Härjemte ligger Fagerhults kyrka, som intager en höjd nära vägen och består af skepp och kor. Triumfbågen, som har korets bredd, är rundbetäckt. En dörröppning å skeppets södra sida inleder genom ett vapenhus, men en motsvarande å dess norra saknas. Altarväggen är rak. Ingångarne betäckas med låga stickbågar. Kyrkan är uppförd af klumpig gråsten. Skeppet och koret betäckas med brädhvalf, som 1777 fått figurmålningar i oljefärg. Öfver skeppets vestra del föreställes yttersta domen, åt norr de osaliga, åt söder de saliga

och i midten Frälsaren; öfver skeppets östra del åt norr Christi korsfästelse, åt söder den gode herden. Å korets takhvalf skildras åt norr Frälsarens döpelse, åt söder nattvardens instiftelse. Målningen är utförd i rococomanér och temligen dålig. Kyrkan har spånbetäckning. Denna byggnad, som är vårdslöst uppförd, synes härröra från reformationstiden. Vid östra sidan om och helt nära intill ringmuren, ligga höga vallar, hvilka omgifvas af djupa grafvar med glasiner derutom. Åt öster liksom åt norr märkes en fyrkantig bastion. Hela denna förskansning består af jord och måste tillfälligtvis blifvit för passets försvar uppkastad.

Vägen ända till Traheryds gästgifvaregård omgifves af skog och fortfar att till största delen vara mycket backig. Det vore i sanning ganska behöfligt att här företaga en större vägomläggning; helst man å vida mindre svåra ställen verkställt dylika arbeten, som medfört högst betydliga kostnader.

Traheryds kyrka, hvilken har en hög och skön belägenhet, utgöres af ett aflångfyrkantigt skepp, ett likadant men något mindre kor, båda med basiliketak och höga gafvelrösten samt spetsigt kroppåstak. En rundbågig ingång finnes å skeppets södra sida och en sådan är igenmurad å dess norra; triumfbåge saknas. Koret har å södra sidan nära vestra ändan en ingång och rak altarvägg i öster. Kyrkan, som icke är synnerligen stor, är uppförd af tuktad gråsten med huggna hörnstycken och omfattningar af sådan. Dörrarne till skeppet ha invändigt korsträn med liljor i öfra och nedra vinklarna. Den södra dörren har till det yttre ett sirligt jernbeslag.

Något öfver en mil i öster från Traheryd ligger Götheryds kyrka, som, temligen ansenlig, består af skepp

och kor, hvilka äro aflångfyrkantiga och ha basiliketak samt höga gafvelrösten och spetsigt vattentak med spånbeklädnad. Tre dörröppningar nemligen en å skeppets södra och en å dess norra sida samt en å korets södra sida ha slätta dörrfält och halfrunda betäckningar. Skeppets södra ingång är tvåsprångig, de öfriga ensprångiga. Der finnes en ganska bred temligen hög triumfbåge med skråa vederlagslister och halfrund betäckning. Altarväggen är raksluten. Skeppet har ursprungligen haft en fönsteröppning på midten af hvarje sida och en å vestra gafvelmuren, koret en fönsteröppning å hvarje sida och en å altarväggen, alla med rundbågiga betäckningar. Der märkas inga framspringande socklar. Kyrkan är uppförd af tuktad med hörnstycken och omfattningar af huggen gråsten. Å kyrkans södra sida står en hög klockstapel af trä, hvilken har fyra spetsiga rösten och derpå en åttkantig spira med spånbeklädnad.

Lagan, hvilken vid Traheryd gör ett vackert fall genom en djup dalsänkning, följer på en längre sträcka vägen och öfverfares nära Hanneda gästgifvaregård. I Ljungby, som 1828 blef köping, har i sednare åren några få trähus uppstått; men i anseende till traktens ofruktbarhet och glesa befolkning söker man förgäfves att här bilda ett större samhälle, och detta ställe kan svårligen bli så folkrikt som en af Skånes större bondbyar.

Ljungby kyrka, uppförd af tuktad gråsten med hörnstycken och omfattningar af huggen sådan, består af skepp och kor med platta brädtak och af rundel i öster med hjelmhvalf. Skeppets längd i vester och öster öfverskjuter föga dess bredd i söder och norr, koret deremot har ett alldeles motsatt förhållande. Byggnaden, som är temligen rymlig och hög, har enkla socklar, rundelen en hög

bröstning med skråkant. En rundbågig ingång å midten af vestra gafvelmuren har utvändigt tresprångig, invändigt rätvinklig omfattning med slätt dörrfält på poster utan konsoler. En ingång å skeppets södra sida är utvändigt rätvinklig med rundbågig omfattning och dörrfält utan konsoler och den har invändigt vida smygar med vågrät skråvinklig betäckning. Å skeppets norra sida märkes spår efter en liten rundbågig fönsteröppning och efter en likadan på midten af rundelen. Triumfbågen är bred och hög samt rundbetäckt med skråkantiga vederlagskransar. Ett vapenhus ligger å skeppets södra och en sakristia å korets norra sida.

Här märkes en ansenlig dopfunt af sandsten. Foten består af en vanlig plint och en enda tor med ett menniskohufvud i hvarje hörn. Skålen är rund, till nedra delen lindrigt kupig och räfflad, till öfra föga utåtsvängd; den omgifves med åtta rundbågar och ett springande lejon i hvarje sådan, en lilja fyller hvarje svickel, och en repstaf pryder öfra kanten.

Vid Berga, en mil härifrån, passeras Lagan på en ny stenbro. Strömmen störtar derofvanom öfver stenbotten och har en ansenlig bredd. En mängd ätthögar, som visa sig jemte vägen på en sträcka af trenne mil, ådagalägger, att här i forntid varit en starkare befolkning, som troligtvis lefvat af jagt i dåvarande skogar och fiske i Lagan och närbelägna sjöar. Ingen af dessa ätthögar är ovanligt stor, men många deribland ha bautastenar. Biskopen i Linköping Henrik erhöll 1279 af konung Magnus Ladulås tillstånd att anlägga en stad i Berga, som då tillhörde Linköpings stift. I anseende till traktens ofruktbarhet har detta företag icke fått någon

framgång [6]). Berga kyrka, som byggdes 1819 och de två följande åren, företer vanligt manér och ådrager sig ingen närmare granskning.

Dörarps kyrka, som ligger vid en gästgifvaregård af samma namn, utgöres af skepp och kor, hvilka ha nära lika bredd. Altarväggen är rak, triumfbåge saknas. Kyrkan, som icke är synnerligen stor men temligen hög, består af huggen gråsten. Här finnas inga takhvalf och intet torn. Man har användt dopfuntens skål såsom fot till predikstolen. Å denna skål föreställas två lejon, hvilka stå midtemot hvarandra med uträckta tungor och uppkastade svansar.

Vidöstern är en vacker sjö $2\frac{1}{2}$ mil lång med skogbevuxna stränder och öar. Tofstaholm, ett urgammalt herresäte, ligger jemte denna sjö, och här ses bredvid vägen en mängd ätthögar, på hvilka några bautastenar höja sig. Dessa minnesvårdar beskuggas af lummiga björkar. Helt nära åbyggnaderna, som bestå af trä, ligger vid stranden en liten holme, hvarå märkas ganska tjocka och flere fot höga gråstensmurar af en aflångfyrkantig byggnad med en djup källare. Der finnes jemväl en väl murad ganska djup brunn. En fast stenmur sträcker sig tvärsöfver samma holme, och lemningar af brokar och ekstolpar ha bibehållit sig. Enligt sägen skulle herregården fordom legat derstädes [7]). Hela denna anläggning erinrar om gamla herresätens fasta boningshus.

Man öfverfar vid Tofstaholm en ny stenbro och uppkommer på en temligen ansenlig höjd, hvarå Tofstaskans ligger. Denna befästning, som 1657 uppkastades af

---

[6]) Dipl. Sv. N. 686.
[7]) S. Rogberg, Beskrifning om Småland, s. 469.

grefve Peder Brahe, består af några fot höga gråstensmurar och derinom jordfyllning. Tostaskans har, såsom det synes, i en hast tillkommit för att kunna derifrån med kanoner hindra Danskarna från framtåg. Trakten häromkring är, ehuru stenig, småtäck med löf- och tallskog.

Tånnö kyrka, som är helt liten, utgöres af skepp och kor med rak altarvägg. Ett vapenhus ligger å skeppets södra och en sakristia å korets norra sida. En fönsteröppning å skeppets hvarje sida och en å korets södra ha alla höga bröstningar och raka betäckningar. En fönsteröppning deremot å altarväggen har låg bröstning och betäckes med en stickbåge. En ingång å skeppets södra sida nära vestra ändan har jemväl en stickbågig betäckning och spår efter en motsvarande och likartad ingång märkas å dess norra. Triumfbågen är bred, men låg och rundbetäckt. Denna kyrka är knuthuggen af groft furutimmer, som är sylladt till 7 tums tjocklek. Detta virke är invändigt grofhyfladt utvändigt spånbetäckt. Skepp och kor ha kroppåstak med spånbeklädnad. Denna helgedom har en temligen hög ålder. Helt nära derintill är grund lagd till en ny kyrka, som skall med det första uppföras af sten. Om den nya kyrkan bygges, såsom vanligen tillgår, så lärer hon ej upphinna samma ålder som den gamla, hvilken röjer ingen bristfällighet. Skada, att denna helgedom är för liten, och att den med sina bibliska målningar och språk å väggar och tak föga öfverensstämmer med nutidens smak.

Bakom vapenhusets dörr ligger en ganska märkvärdig dopfunt af granit. Foten, som är nederst fyrkantig, öfvergår med stark indragning till rundform. Skålen är alldeles rund med lindrigt kullrig botten och raka sidor.

Den fyrkantiga delen af foten håller $2\frac{5}{6}$ fot i hvarje sida och 5 tum i höjd och prydes å hvarje hörn med ett menniskohufvud. Öfre kanten omgifves af en grof repstaf, hvarifrån fyra sådana sträcka sig till nyssberörda menniskohufvuden. På detta sätt uppkomma fyra fält, i hvilka menniskor med mycket små bålar men ganska stora hufvuden äro afbildade. Tvenne af dessa hålla hvarandra i händerna, tvenne ha ett barn emellan sig, de båda öfriga paren äro väl till hufvudena, men ej till bålarna utarbetade. Skålen, som är alldeles slät, håller 1 fot i höjd $2\frac{1}{3}$ i tvärmått, och har intet hål i bottnen och ingen fals för kittel. Det vore önskligt, om denna dopfunt, hvilken röjer en hög ålder, finge en plats i nya kyrkan, då konstkännaren kunde deri finna något, som förtjenade uppmärksamhet.

En klockstapel å kyrkans norra sida utgöres af åtta långa bjelkar, hvilka på en sammanhuggen fot stå upprätte i två rader, som lemna rum till tre klockor. Dessa bjelkar ha fyrkantiga baser och åttkantiga stammar och stödjas å hvarje långsida med fyra och å hvarje kortsida med två styfvor. Hela detta resvirke, som är ganska groft, skyddas af en korsformig betäckning, hvilken prydes med fyra spetsiga rösten och en smärt spira å midten. Både fot, resvirke och betäckning ha spånbeklädnad.

Vernamo, som har ett vackert läge jemte Vidöstern, framter flere knuthuggna tvåvåningshus. Der finnas postkontor, apothek, garfveri, fyra köpmän och många handtverkare. I denna by sammanstöta vägar från Götheborg, Helsingborg, Malmö, Carlskrona, Vexiö, Eksjö och Jönköping. Trakten häromkring är ovanligt fruktbar att vara i Småland. Vernamo, hvarest hvarje helgfri Lördag är liflig torgdag, kunde snarare än Ljungby höja sig till vär-

dighet af en köping. Kyrkan, som blifvit 1776 utvidgad, så att blott en mindre del af södra sidomuren bibehållits, består af ett ansenligt skepp och ett treslutet kor, hvilka betäckas med låg brädbotten. En ingång å skeppets södra och en sådan å korets hvarje sida inleda i kyrkan. En klockstapel med rösten och spira har likhet med den nyssbeskrifna. Kyrkogårdsportarne sammanhållas af tvärträn, som bilda kors, och af naglar, hvilkas hufvuden äro fyrkantiga, spetsiga och mycket höga.

Ett stycke på andra sidan om Vernamo öfverfares Lagan på en stenbro, hvilken, byggd för få år sedan, har nio vattenöppningar, som betäckas med tunnhvalf. Hörle jernbruk, som ligger jemte samma ström gör med några bergskullar och täck löfskog ett angenämt afbrott mot den jemna sandiga släta och enformiga vägen, hvilken flere mil fortgår genom grof tallskog. Långa sträckor passeras utan att några åkerfält visa sig. Åbyggnaderne i dessa trakter äro knuthuggna dels med dels utan brädbeklädnad och de betäckas med torf, halm, bräder eller tegelpannor. Bättre boningshus ha två våningar, dörr- och fönsteröppningarne äro regelbundna och ingångarne skyddas med brädskjul eller såkallade förstuqvistar.

Byarums kyrka, belägen nära gästgifvaregården af samma namn, är en korsbyggnad med torn i vester och ett grafkor i öster. Lång- och tvärskepp ha kupiga träbottnar, samt sido- och gafvelmurar lika vattenfall. Denna kyrka fick 1766 sina korsflyglar. Ett torn, hvilket uppfördes 1782, nedrasade, hvarefter det nuvarande, som betäckes med en kupa och en lanterna, uppfördes. Det är högst bedröfligt, att uti en ort, hvarest tillgång finnes på god byggnadssten och andra materialier, en sådan skandal kan inträffa; helst å ett tempel, som upp-

föres för att trotsa århundradens åverkan. Grafkoret, som består af välhuggen sandsten sammanbunden med jernklammer, liknar till det inre ett rundslutet kor och prydes till det yttre med starka språng och djup rustisering. Rundelen åt öster har en rak gafvel, som uppbär ett lågt röste. Denna utbyggnad har inunder ett griftrum och derå tre lufthål med jerngaller och jernluckor. Den öfra delen, som betäckes med tunn- och hjelmhvalf, utgör altarplats. Hvarje sida om den raka gafveln intages af en rundbågig fönsteröppning med grofva jerngaller. Å utbyggnadens betäckning, som är bruten åt trenne håll, står en ansenlig urna af sandsten. Det hela har ett ganska tungt utseende. I gafveln är en basaltshäll infattad, hvarå läses: *år efter Christi börd. MDCCLVIII. har. Grefve. Gabriel. von. Seth. Svea. Rikes. Råd. samt. Riddare. och. Commendeur. af Kongl. Maj. Orden. med. Byarums. församlings. tillstånd. låtit. uppresa. denna. grafvård. sig. och. dess. husfru. Grefvinnan Anna Margareta Lilliecreutz. till. hvila. efter. döden. i. hopp. af. en. sällare. boning. efter. tiden.*

Kyrkogården omslutes af en ganska hög gråstensmur med lästa jernportar. Då ingen nyckel kunde fås, så nödgades jag öfverklättra denna omstängning för att på närmare håll bese helgedomen. Man skulle med skäl förmoda, att kyrkogården med största åhåga vårdades, då den med sådan omsorg hölls tillsluten; men till min förundran fann jag boskap der gå på bete. Under slikt förhållande synes det, som man väl kunde låta resande bese kyrkan, alldenstund boskap får oanmärkt afbeta grifterna deromkring.

I Byarum har omkring trettonde seklets början funnits ett systerkloster, som efter få årtiondens förlopp

förflyttades till Skog i Upland, hvarest Skoklosters herregård nu ligger. Att inga lemningar finnas efter denna klosterinrättning i Byarum härrör troligtvis af det enkla skäl, att alla dess åbyggnader varit uppförda af trä.

Innan man hinner till Barnarps gästgifvaregård ses till venster om vägen Taberg, som höjer sin gråa klippmassa öfver den täta tallskogen. Denna bergsträckning, hvilken vid foten håller ungefär 1500 i längd och å ryggen 750 samt i lodrät höjd 60 famnar, är tvärbrant åt öster, men den kan å andra sidor beqvämt beträdas. Här brytes i öppen dager en ganska gifvande och god jernmalm. Från spetsen, som höjer sig 1134 fot öfver hafsytan, har man de herrligaste utsigter öfver Vettern ändatill Omberg och i klart väder ses Kinnekulle. Då man ej allenast har många beskrifningar utan jemväl flera teckningar af Taberg, så böra vi härom vara fåordiga [8]).

Vägen närmare Barnarp blir hårdare, backig och slingrig samt angenämare genom odlingar och åbyggnader. Denna gästgifvaregård har en ganska vacker belägenhet å en ansenlig landthöjd, hvarunder Barnarps sjö sträcker sig. Denna lilla sjö omgifves af temligen branta stränder, som afvexla med åkrar, ängar och björkskog.

Barnarps kyrka, hvilken intager största landthöjden, är utvidgad till korsbyggnad med sakristia i öster. Kyrkan, som ursprungligen endast bestått af ett långhus med kor, har sedermera fått korsarmar med platt brädbetäckning. Yttre takfoten utgöres af bräder i antikmodern smak. Å södra korsarmens gafvel är en välarbetad sandsten insatt, som liknar ett röste och prydes med Granatenhielms vapen, hvarunder står *1687*. Altartaf-

---

[8]) Se P. Wieselgren, Ny Smålands Beskrifning, D. 3. s. 368—372.

lan, en skänk af Granatenhielm, är utförd med kolonner, bjelkverk och flygelstycken i barockstil. Nederst föreställes nattvarden i oljemålning, deröfver i midten Christus korsfäst och å hvarje sida en bedjande qvinna, öfverst står Frälsaren med segerfana på en snerkelgafvel och vid hvarje sida derom en engel på en fotställning, hvarå ses *1686*. Å hvarje flygelstycke märkas två porträtter, hvilka omfattas af ovala lagerkransar. Af dessa porträtter föreställer det högra Carl XI, det venstra Ulrica Eleonora i bröstbilder med halfnaturlig storlek. Samma porträtter äro fästade med stifter och kunna lätt uttagas, då man under det högra finner majoren Magnus Granatenhielms och under det venstra hans frus porträtt. Alla dessa porträtter, som äro väl målade å kopparplåtar i lifliga oljefärger, ha väl bibehållit sig. Klockstapeln består af resvirke och har en korsformig betäckning med spira.

Icke långt ifrån Barnarp ligger Odensjö en liten täck sätesgård och derutanför en skön holme med löfträd. Majoren Granatenhielm var ägare af och skref sig herre till Odensjö. Ifrån den ofantliga landthöjden i närheten öppnar sig en storartad anblick öfver den ansenliga dalen, hvari Jönköping ligger. Härifrån nedgå Onsjö backar, som äro ganska branta och ovanligt långa. Jordmonen består af fin sand med föga lerblandning, hvadan nedströmmande vatten gjort djupa inskärningar. Skogbevuxna branter och framskjutande klippor deremellan erbjuda öfverraskande omvexlingar med bördiga åkrar och ängar dernedom.

Nästan i midten af denna stora dal, hvilken omgifves med brådstörta höjder, har Jönköping en ganska täck ehuru osund belägenhet vid södra ändan af Vettern och

jemte den så kallade Munk- eller Lillsjön. Ehuru Jönköping under medeltiden haft S. Maria och S. Nicolai kyrka, ett Gråbröderkloster, ett Helgeandshus, S. Örjans, S. Peders och Valborgs kapeller samt ett myntbus, så kan man icke här vänta sig några forntida byggnader; emedan staden flere gånger blifvit afbränd och efter 1611 flyttad till sin nuvarande plats. Jönköping är emellertid en ganska täck stad med sina brädbeklädda oljemålade trähus, af hvilka de flesta äro två våningar höga. Det märkes dock här såsom annorstädes, att man vid träbyggnad efterapar stenkonstruktion. Att rundbetäckta fönsteröppningar anbringas i brädbeklädda trähus lärer enhvar finna vid närmare begrundande vara idévidrigt.

Jönköping har ifrån en aflägsen forntid haft ett fäste, som 1279 förgäfves belägrades af Folkungarne. Detta fäste, hvilket 1309 förbättrades af Birger, intogs och förstördes samma år af hans broder Erik. Carl Knutsson belägrade och intog detta fäste 1452. Sedermera har samma fäste utstått flere belägringar och äfven undergått eröfringar. Gustaf II Adolf raserade detta fäste och anlade ett alldeles nytt försvarsverk jemte Munksjön, och Carl XI uppförde under E. Dahlbergs ledning ansenliga byggnader derstädes. Slottsbyggnaden innehöll en kunglig våning, slottskyrka, landskansli och landskontor, landshöfdingeboställe m. m. Genom en vådeld den 6 April 1737 förhärjades byggnaderne, af hvilka murarne sedan nedbrötos. Några år derefter uppbyggdes arrest- och blockhus [9]). Denna fästning, hvilken nu är

---

[9]) Sviogothia Munita, s. 99. S. Rogberg, Beskrifning om Småland, s. 498, 499.

raserad, har ett betydande omfång och omgifves å den ena sidan af Lillsjön och å de öfriga af breda och djupa vattengrafvar. Vallarne äro ganska höga och bestå af jord med murbeklädnad. Trenne bastioner ligga åt landsidan och framför kurtinerna finnas lemningar efter raveliner. Genom en yttre port, hvarefter grundvalar märkas å vestra sidan om och nära vattengrafvarna, har man förmodligen inkommit öfver en vindbrygga till en inre port, som, ännu bibehållen, är betäckt med ett långt tunnhvalf. Väl anlagda trappgångar nedföra genom vallarna till ansenliga kasematter med väggar af gråsten och tunnhvalf af kalkflis. Vallarne ha väl bibehållit sig, men beklädnaden har till stor del rasat. Efter sednare tiders utbildade belägringskonst är en sådan fästning ehuru groft tilltagen en barnlek. Vallarnas beklädnad består af gråsten, hörnen af huggen sandsten, bådadera i alltför små dimensioner. Utanverken tyckas jemväl varit nog svaga. Nu finnas å fästningen blott några oansenliga stenhus, som begagnas till länshäkte. Vallarne erbjuda en hänförande utsigt öfver staden, hvilken ligger liksom under ens fötter, och öfver Vettern, som flere mil genomskådas mellan höga skogbevuxna stränder.

Stadskyrkan, hvilken är ganska rymlig och hög, visar sig vid första anblicken härröra ifrån en sednare tid. Grundvalarne lades **1649**, murarne voro **1669** uppförde och invigningen blef **1673** förrättad. Tornet, som sedermera byggdes under E. Dahlbergs ledning, fullbordades **1686** [10]). Kyrkan består af ett enda långhus med fyrkantigt torn i vester och rak altarvägg i öster. Två pelarrader fördela långhuset i tre gångar. Hvarje rad

---

[10]) S. Rogberg, Beskrifning om Småland, s. 488, 489.

utgöres af fem runda pelare, hvilka på lika afstånd från hvarandra samt från sido- och gafvelmurarna motsvaras af halfrunda vägg- och qvartrunda hörnpilastrar. Dessa tio pelare och gafvelmurarnas väggpilastrar sammanbindas med rundbågar, som uppbära höga sträckmurar utan fönsteröppningar. Mellangången betäckes med ett kupigt, sidogångarne med platta träbottnar. Hvarje sidomur förstärkes till det yttre med sju och östra gafvelmuren med fyra sträfpelare, hvilka motsvara vägg- och hörnpilastrarna. En spetsbågig fönsteröppning intager midten af sträfpelarnas mellanrum och två större sådana upplysa mellangången från öster. Tornet, som har ansenlig höjd, förstärkes till nedra hälften med fyra sträfpelare och har öfverst två ljudhål åt vester, två åt öster, ett åt söder och ett åt norr. Nedra afdelningen betäckes af ett tunnhvalf med inskärningar. Hufvudingången på midten af tornets vestra sida har ansenlig storlek och motsvaras af en mycket bred men temligen låg bågöppning, hvilken inleder till mellangången. En mindre dörröppning är å hvarje långsida plaserad under tredje fönsteröppningen från vester, hvadan denna blifvit något förkortad. Mellangången är 36 fot bred, hvarje sidogång 20, hvarje pelarafstånd äfven 20. Kyrkan är till största delen uppförd af grå- och tegelsten samt öfverrappad, men södra sidan och alla sträfpelarne bestå af huggen sandsten och äro oafrappade, vestra portalen af slipad Ombergssten. Pelarne, som äro ovanligt grofva, ha ofantliga fotställningar, hvilka äro åttkantiga, och de ha temligen höga kransar, som utgöras af qvartstaf och hålkäl emellan platter. Hufvudingången, som är mycket bred men jemförelsevis låg, betäckes med en rundbåge, under hvars vederlagskransar drufklasar nedhänga. Å hvarje sida fram-

står en pilaster med hög fotställning och Joniskt kapitel och derpå hvilar ett bjelkverk med ett afbrutet röste. Svicklarne mellan rundbågen och bjelkverken upptagas af två englahufvuden med utslagna vingar. I midten af röstet ses Sveriges vapen och å hörnen sitta två englar med basuner. Å frisen läses: *Till Guds ähro bekostadt af Håkan Månsson Sthåle,* och å röstet står årtalet *1668*. Figurerne röja en usel hållning. Norra sidomuren har skråkantiga socklar, östra gafvelmuren och södra sidomuren och alla sträfpelarne prydas å sina socklar med en qvartstaf mellan två platter. Sandstenen är, ehuru några slags stenhuggartecken derå märkas, så illa arbetad, att icke ett enda rent snitt derå skönjes. Man finner, att byggmästaren, som försett kyrkan till det yttre med fasta sträfpelare till det inre med pilastrar, och som uppdragit grofva pelarrader med föreningsbågar och höga sträckmurar derpå, haft afsigten gifva henne takhvalf. Men det visar sig äfven af det illa beräknade tunnhvalf, hvarmed den utmärkte E. Dahlberg betäckt tornets nedersta afdelning, att ett dylikt företag då icke lyckats. Om denna kyrka skulle försättas i en renare hållning, borde högkor med omgång tilläggas och hela byggnaden förses med stjernhvalf i sednare spetsbågsstil. Vestra portalen borde jemväl i öfverensstämmelse dermed förändras och fönsteröppningarne borde slutligen förses med passande rosverk. På sådant sätt skulle denna helgedom, hvilken nu röjer den nyare tidens oförmåga i den kyrkliga byggnadskonsten, bli lika ansenlig som vördnadsbjudande.

Vid stora torget ligger hofrättshuset, som 1665 uppfördes af enskild man och 1674 inköptes af staten. Denna byggnad, 100 fot lång, 50 bred och 50 hög, utgöres af källare- mellan- och öfvervåning. En myc-

ket hög dubbeltrappa, anlagd på midten af hvarje långsida, uppleder till mellanvåningen. Både fram- och bakfasaden har på midten en dörröppning och å hvarje sida derom fyra ovanligt breda fönsteröppningar och å hvarje gafvelmur tre sådana i rad, hvilka alla betäckas med stickbågar och äro regelbundna. Hörnen och fönsteromfattningarne ha starka rustiseringar. Det hela, som är utfördt i ett slags renaissans- eller barockstil, har ett mycket tungt utseende; så att det liknar ett forntida statsfängelse, och kan vid första anblicken förfära en rättsökande.

Det är illa, att denna stad, som anlades efter **1611**, fått trånga gator, då tillfälle till godt utrymme icke saknas. Det är föga bättre, att, då staden har ett sumpigt läge, husen fått helt låga underbyggnader och somliga nästan inga sådana. Hamnen är väl anlagd. Bröstningen består af grof Ombergssten, hvilken ställd på kant har all önskvärd fasthet. En kanal å sidorna beklädd med Ombergssten införer under en vacker vindbro i Lillsjön. Hamnen hade i stället för sin något inåtböjda arm bort snarare ha en utåtsvängd sådan, då den mindre lidit af öfverbrytning.

Huru länge skall det dröja, innan man med allvar påtänker att i Jönköping uppföra stenhus? Denna trakt har godt förråd på passande gråsten för fasta grundvalar samt vacker sand- och kalksten till trappor m. m. Tegelsten skulle utan dryg kostnad här fås, då god tillgång finnes på bränsle och Vettern lättar tillförseln af materialier. Härtill kommer, att Omberg erbjuder en ypperlig kalk, hvilken, om bränningen med insigt bedrifves, ej blir kostsam. Men äfven den enklare byggnadskonsten är i Sverige så föga påaktad, att man hellre på

forntida sätt tillgriper skogarna för uppförande af boningshus, ehuru stora samhällen derigenom kunna inom få timmar blifva husville, då man deremot med trygghet vistas i föga dyrare stenbyggnader.

Jönköping — Vadstena.

På vägen till Råby gästgifvaregård vidtager ej långt från staden Långeberg, hvilket har ansenlig höjd. Vägen, som flerestädes framgår på tvärbranter öfver Vetterns strand, lifvas åt bergssidan af frodig björkskog och värnas åt sjösidan af täta alar. Nyligen har en ganska god förbättring blifvit å vägen vidtagen, hvarigenom färden öfver bergsryggen blifvit kortare och några högst besvärliga backar försvunnit. Man njuter från sjelfva åsen en lika herrlig som vidsträckt utsigt. Förgrunden utgöres af klippor och löfskog. Jönköping på en mils afstånd intager fonden i söder, och höga berg och backar omgifva detsamma såsom med en amphiteater. Öfver Vettern ses en betydlig sträcka af Vestergöthland. Jemte Lyckås, en vacker egendom, ligger Landsjön, som något öfver en fjerdedels mil lång omgifves af höga berg med bördiga sluttningar och utfaller i den närbelägna Vettern. Vägen vid Råby gör en betydlig tvärkrok, hvilken kunde utan svårighet afhjelpas.

Vid denna gästgifvaregård ligger Skärstads kyrka, som, uppförd 1818 och 1819, består af ett aflångfyrkantigt långhus med ett fyrkantigt torn i vester. En rakbetäckt ingång och deröfver en liten fönsteröppning, hvil-

ka intaga midten af långhusets södra sida, omgifvas af två grofva pilastrar, som bilda förkroppningar vid takfoten. På hvarje sida om denna ingång äro tre rundbetäckta fönsteröppningar anbragte. Långhusets norra sida har motsvarande och likartade pilastrar, hvilka blott omfatta en fönsteröppning, och vid hvarje sida derom märkas tre likadana fönsteröppningar. Alla hörnen sakna pilastrar. Tornet har nederst en ingång från vester och å midten en liten rund glugg åt söder vester och norr samt öfverst ett rundbågigt ljudhål å hvarje sida och det betäckes med en lanterna. Å östra gafvelmuren finnes jemväl en rakbetäckt ingång och deröfver en liten fönsteröppning och dithörande röste har en rund ljusöppning. Långhusets taklister, som äro grofva, bilda å gafvelmurarna stora framsprång, hvaremot röstenas gesimser, hvilka enligt allt begrepp bort vara vida starkare, äro helt obetydliga. Att ingångarne äro rakbetäckta, då deremot fönsteröppningarne äro rundbetäckta gör äfven ett störande intryck. Af kyrkans yttre får man ingen aning om ett sanctuarium. Det är också lätt att finna, att det inre mera liknar en salong än en helgedom. Byggnaden, som är illa uppförd, har fått svåra remnor. Man måste beklaga, att sådana planer uppgöras af statens arkitekter, och att offentliga byggnader så illa utföras till följe af enterprenader.

Vägen från Råby går genom dälder och öfver höjder mellan fruktbara odlingar och skogbevuxna bergskullar. Från höjden vid Grenna öppnar sig en herrlig utsigt. Man har i närheten Vestanå, under den höga bergsåsen sträcker sig Grenna, på högsta klipphöjden derbortom framstår den stolta ruinen af Brahehus, och på

en mils afstånd ligger Visingsö med den ryktbara ruinen af dess fordna slott Visingsborg.

Grenna, som består af en enda gata, har ett behagligt läge under en hög bergsås å den ena och Vetterns sluttande strand å den andra sidan. Peder Brahe den äldre, som **1561** upphöjdes till grefve, fick Visingsö såsom grefskap. Peder Brahe den yngre, hvilken derjemte erhöll några socknar i Småland samt i Öster- och Vestergöthland, anlade Grenna och gaf detsamma **1652** privilegier. Denna stad liknar Kungelf. De fleste husen ligga åt strandsidan och några trädgårdar intaga ej obetydliga sträckor deremellan. Husen, af hvilka flere bestå af två våningar, äro knuthuggna och brädbeklädda samt dels röd- dels hvitmålade. I dessa trädgårdar växer mycket god frukt, hvilken mot billig betalning med synnerlig välvilja erbjudes resande.

Kyrkan är här den enda byggnad, som utmärker sig. Den gamla landtkyrkan, hvilken bestående af skepp kor och utsprång höll **84** fot i längd och **34** i bredd, var såsom stadskyrka för liten, hvadan hon **1673** utvidgades. Efter det gamla skeppets bortbrytande uppfördes ett temligen kort men deremot ganska bredt långhus och ett fyrkantigt torn i vester. Detta långhus fördelas med fyra åttkantiga träkolonner i mellan- och sidogångar, af hvilka den förra är vida bredare och högre än de sednare. Mellangången har spegelformigt trähvalf, sidogångarne deremot platta trätak. Dessa betäckningar prydas med bibliska scener. Figurerne, som äro målade i naturlig storlek med lifliga oljefärger, ha väl bibehållit sig. Dekorationerne röja renaissans- eller barockstil. Tornet, som å vestra sidan har en ingång och en stor bågöppning åt mellangången, betäckes med en kupa och i

hvarje hörn deraf står en obelisk samt i midten en åttkantig lanterna. En dörröppning inleder å midten af långhusets hvarje sida.

Altartaflan har vridna kolonner och stora förkroppningar. Nederst i midten föreställes Frälsaren korsfäst och derjemte Johannes och Maria. Derofvanför skildras Christi uppståndelse och öfverst yttersta domen. Vid sidorna stå de fyra evangelisterne med böcker och pennor. Deröfver ses Moses och Christus. Här märkas jemväl Fortitudo med afbruten kolonn och Fides med kors. Öfverst står Frälsaren med strålgloria och korsprydd segerfana.

Predikstolen har åtta fördjupningar, hvilka betäckas med rundbågar och omgifvas af kolonner. I hvarje fördjupning står en lärjunge. Rundbågar och kolonner siras med englahufvuden. Öfver triumfbågen, som är utvidgad, märkes ett krucifix och derjemte Johannes och Maria. Detta bildverk omfattas af en oval och röjer barockstil. Jemte tre ljuskronor sväfva två englar, som i händerna och på hälarna och hufvudena ha ljuspipor.

Gamla kyrkans kor och utsprång äro bibehållna, af hvilka det förra är fyrkantigt det sednare halfrundt. Dessa partier äro temligen ansenliga och bestå af huggen sandsten samt ha skråkantiga socklar och derpå qvartstafvar. Koret, som prydes med rundbågiga gesimser på karnisade kragstenar, har å den södra sidan en igenmurad dörröppning med spetsig betäckning. Utspranget, hvilket upplyses af tre smala men höga fönsteröppningar med vida smygar och spetsiga betäckningar, siras till det yttre med åtta halfkolonner och kragstenar deremellan. Halfrunda gesimsbågar, hvilka förena dessa halfkolonner och kragstenar, ha blifvit i en sed-

nare tid påbyggda till lika höjd med korets takfot. Koret betäckes med ett korshvalf, som hvilar på ensprångiga hörnpilastrar med vanliga kant- och tredelade korsbågar. Utsprånget har ett hjelmhvalf, och i dess södra sidomur är en fördjupning, och deri en fyrbladig uttömningssten på en halfkolonn.

En marmorbild efter midjan är infattad i en kalkstensnich å korets norra sidomur. Denna bröstbild, hvilken har naturlig storlek, röjer en qvinna med ädel hållning ehuru med fula anletsdrag. Hon är iförd en vid drägt med rika spetsar och har ett perlband och en kedja omkring halsen samt ett stort smycke å en bred halsremsa och håller sina händer å en bok korslagda mot bröstet. Under ofvanberörda nich läses å en kalkstenshäll mellan ett nedre och ett öfre listverk: *Christina Catharina Stenbock Comitissa in Wissingsbvrg. L . B in Caiana et domina in Brahelinna et Bogesvnd et Petri Brahe ivnioris comitis conivnx nata 1608 obijt 1650 hvivs comitatvs mater.*

Vid norra sidan om triumfbågen hänger ett altarskåp, som innehåller två afdelningar. I midten af den öfra sitta jungfru Maria och Christus, och vid hvarje sida stå fyra lärjungar eller helgon. I den nedra stå åtta sådana. Alla dessa figurer äro helupphöjda och under särskilda baldakiner plaserade mot guldgrund. Å högra flygeldörrens inre sida föreställas öfverst Christi fängslande, nederst hans hudflängning; å venstra flygeldörrens inre sida öfverst Christi törnekröning, nederst hans korsbärning; allt i oljemålning på kritgrund, ej utan skicklighet. Hvarje flygeldörrs yttre sida har två afdelningar och i hvarje sådan två helgon med glorior, alla målade. Skåpet prydes öfverst med tretton uppspirande korsblom-

mor och tyckes med detta antal åsyfta Frälsaren och hans lärjungar.

Å korets korshvalf äro några bibliska figurer målade, hvilka äro samtidiga med långhusets målningar. En närmare beskrifning af dessa figurer är således af föga intresse.

Utsprångets hjelmhvalf har på kalkputsen en målning i bjerta färger, hvilken har temligen väl bibehållit sig. Öfverst föreställes Gud Fader, som med sitt anlete intager slutstenen, och håller framför sig jorden med den omgifvande himmelen, och uträcker högra handen till välsignelse. Bakom detta anlete, som omgifves af en gloria, sträcker sig ett språkband, hvarå läses: *ego sum alpha et o.* Något dernedom åt norr står S. Petrus framför ett porttorn, och å ett språkband öfver honom läses följande ord: *Sanctus Petrus.* Denne lärjunge, som har gloria, håller i den högra handen en nyckel och i den venstra ett språkband, hvarå står: *Credo in deum patrem omnipotentem, creatorem celi et terre.* Midten af detta språkband intages af en dufva med korsgloria. Derunder äro fem stora rundbågar på kolonner så anbragta, att de intaga det öfriga af hvalfkupan, och derunder sträcker sig en rundbågsgesims med kragstenar och rosor i bjerta färger. Kolonnernas baser äro klockformiga, kapitelerne bägarlika bladprydda. Svicklarne siras med sexbladiga rosetter. I första bågöppningen åt norr föreställes Gud Fader med korsgloria uti en strålande sky. Derunder ses Christus såsom ett naket barn med gloria, och framför å den ena sidan står en korsblomma, å den andra knäfaller ett helgon med gloria, och längre bort står en engel med utslagna vingar, å ett språkband deröfver läses: *Hic est filius meus*

dilectus: inunder i samma fält märkes S. Andreas med vanligt kors och gloria, öfver honom står å ett språkband: *Sanctus Andreas,* och framför å ett bredare språkband: *et in ihesum Christum filium eius vnicvm dominvm nostrum.* I följande bågöppning ses öfverst en uppslagen bok å ett altarbord, å norra sidan står ett helgon med gloria och öfver honom ett språkband: *ecce ancilla domini,* å södra sidan en engel och öfver honom ett språkband: *Ave gracia plena.* Derunder föreställas i samma fält Christi födelse, Maria i sängen, barnet framför oxen och åsnan, utanför ett helgon med gloria. Vidare derunder S. Jacob med gloria och med snäcka i den venstra handen och framräckande den högra, och öfver hans hufvud står å ett språkband: *Sanctus Jacobus maior;* derframför å ett bredare språkband: *qui conceptus est de spiritu sancto natus ex Maria virgine.* I den mellersta bågöppningen märkes Christus med korsgloria å korset och å ett språkband på öfra ändan deraf: *i n r i;* fötterne äro med en spik fästade. På norra sidan om korset ses Pilatus två sina händer, deröfver å ett språkband: *pylatus.* På södra sidan om korset Christi nedtagning och derjemte pinoredskap, inunder åt norr ses S. Johannes med gloria hållande en kalk i den venstra handen och pekande med den högra derpå, och å ett språkband öfver honom: *Sanctus Johannes,* framför å ett bredare språkband: *passus sub pontio pylato crucifixus mortuus et sepultus.* I följande bågöppning åt söder föreställes öfverst Christi uppståndelse, derunder Christus med röd segerfana och hel strålglans nedstigande till helfvetet genom en port. Satan uttittar från ett fönster. Derunder S. Philippus med gloria och palm i den venstra, välsignande med den högra handen, öfver denne ett

språkband och derå: *Sanctus Philippus.* Å ett bredare språkband derframför: *descendit ad inferna tercia die resurrexit a mortuis.* I sista bågöppningen föreställes öfverst Christi förklaring, Frälsaren med blå korsprydd segerfana korsgloria och full strålglans sväfvar i skyn och en kerub å hvarje sida, derunder ses helgon. Inunder till höger S. Bartholomeus med gloria, knif i den venstra och uträckande den högra handen till välsignelse, öfver denne ett språkband och derå: *Sanctus bartolomeus.* Å ett bredare språkband framför: *ascendit ad celos sedet ad dexteram dei patris omnipotentis.* Hela denna framställning åskådliggör den Christna trosbekännelsen, hvilken skolat enligt en urgammal sägen utgått från apostlarna, hvadan de föreställas hvar för sig föredraga en mening af densamma. Under den sednare medeltiden blef denna föreställning mycket ofta afmålad i kyrkor såväl i Tyskland som annorstädes. Många dylika skildringar ha utrikes blifvit intill sednare tider bibehållna, men deremot torde ytterst få finnas i vårt kära fäderneslanḋ, hvarest okunniga konstnärer och ofördragsamma prester täflat med hvarandra i förstörande af dylika märkvärdigheter. Denna takmålning tyckes såväl till hållning som ornamentik och skrifsätt härröra från den sednare medeltiden, hvilket äfven deraf inhemtas, att Christus föreställes med fötterna fästade med en enda spik.

Vägen, som ungefär en fjerdedels mil går under den bergsträcka, hvarpå Brahehus ligger, kröker sig derefter åt norr med ganska långa och höga backar, på hvilka man uppkommer på sjelfva åsen. Här synas lemningar efter den väg, hvilken med en sträckning af nära en fjerdedels mil öfver bergshällar framfört till Brahehus. Enligt E. Dahlbergs teckning har detta lustslott be-

stått af en fyrkantig hufvudbyggnad med en bottenvåning, två mellanvåningar och öfverst en halfvåning med takfall åt alla sidor och å midten en lanterna omgifven af en altan. Af dessa våningar hade den nedersta och öfversta å hvarje sida fyra små fönsteröppningar, de mellersta deremot tre stora sådana. Denna hufvudbyggnad, belägen å yttersta branten, motsvarades å norra sidan af tvenne fyrkantiga hörntorn, hvilka med densamma och sinsemellan förenades med höga sträckmurar. Hvarje hörntorn, som bestod af en lägre och en högre våning, hade en fönsteröppning å hvarje sida och en kalottformig betäckning med spira. Hvarje sträckmur hade å midten en stor port samt tvenne rader gluggar öfver hvarandra. Fönsteröppningarne i bottenvåningarna voro stickbågige, men i hufvudbyggnadens mellanvåningar och tornens öfvervåningar rakslutna. Hufvudbyggnadens halfvåning, som bildade ett slags Attika, hade små rundfönster. Sträckmurarnas gluggar voro i nedra raden stickbågiga, i den öfra cirkelrunda. Det hela var, såvida man får dömma af den snillrike ej sällan poetiserande konstnärens teckning, utfördt i praktfull renaissansstil [11]).

Jag bibehåller i ganska friskt minne, huru jag för trenne årtionden tillbaka, ledsagad af en åldrig vägvisare från sidan af Grenna, klättrade uppför dessa afskräckande bergsbranter, hvaraf Brahehus innehar öfversta kullen. Jag märkte då, att detta väldiga lustslott hufvudsakligen haft den anordning, som E. Dahlberg angifvit. Af hörntornen och sträckmurarna funnos ännu några fots höga grundvalar i behåll, och i hufvudbyggnaden, hvars grofva omgifningsmurar ännu till tre våningars höjd qvarstå, voro

---

[11]) Suecia Antiqua et Hodierna. T. III. pl. 89.

stora källarhvalf, hvari man kunde ingå, och å inre väggarna syntes å anputsen lemningar efter målningar. Från denna bergshöjd är en hänförande utsigt öfver Vettern, hvari Visingsö sträckande sig såsom en smal remsa ej synes ha en mils längd. Härifrån ses Jönköping, en betydlig sträcka af Vestergöthland och Omberg, som med sin ansenliga höjd framskjuter i Vettern och erinrar om det herrliga Östergöthland.

Brahehus, som efter reduktionen stod öde, afbrann **1708**, och Visingsborg, Braheska grefskapets hufvudsäte, fick ett årtionde derefter samma öde. Elden har, såvidt jag vet, förskonat detta grefskaps tredje borg Vestanå, som enligt E. Dahlbergs teckning varit vida ansenligare än Brahehus; men den nya tidens småaktiga modernisering har förvandlat denna borg ehuru ganska prydlig till en byggnad, hvaraf konstnären har tillfälle se, huru ett stort boningshus ingalunda bör anordnas. Man har nemligen å denna urgamla byggnad bortbrutit de höga gafvelröstena med sina sirliga snerklar och spiror. Man har jemväl bortbrutit framfasadens fyrkantiga torn, som å hvarje sida haft tvenne stora fönsteröppningar i tre rader öfver hvarandra samt en hög betäckning och öfverst en altan. I konsthistoriskt afseende skulle Vestanå haft såsom ruin mera intresse än detsamma har i sitt moderniserade skick [12]).

Vägen, som framgår öfver bergskullar, är hård och backig och lifvas af småskog, gröna dälder och Vetterns branta stränder. Man arbetar på omläggning af denna väg, hvilken skall ungefär tre fjerdedels mil ledas jemte Vettern. Vidpass en half mil bortom Holkabergs gäst-

---

[12]) Suecia Antiqua et Hodierna. T. III. pl. 82.

gifvaregård har man ifrån en hög backe, som å venstra sidan omgifves af en ansenlig klippbrant, å den högra af ett bråddjup, en öfverraskande utsigt öfver Vettern till Vestergöthland. Åt landsidan ses dalar och bergshöjder, hvilka prunka med löfskog och i norr utbreder sig Östergöthland, som domineras af Omberg. Vägen fortfar att vara bergig och däldig. Åkrarne likna täppor, men trakten lifvas med björk- och tallskog.

Ödeshögs kyrka, som ligger på en liten kulle vid gästgifvaregården af samma namn, utgöres af ett gammalt torn i öster och ett nytt långhus i vester. Tornets nedersta afdelning, hvilken bildar kor, har åt vester en rundbetäckt triumfbåge och åt öster en likadan tribunbåge, hvarutanför legat ett utsprång. Södra och norra sidorna ha nära lika beskaffade rundbågar. På denna underbyggnad hvilar en dubbelt högre öfverbyggnad. En smal trappa, som ursprungligen haft ingång från koret och sedermera fått en annan utifrån, uppleder genom norra sidomuren till öfra afdelningen, hvilken betäckt med bjelklager haft ett rum åt söder och ett sådant åt norr och en stor bågöppning åt skeppet. Öfversta afdelningen har å hvarje sida en tvådelad glugg, af hvilka en är igenmurad. Gluggarnas kolonner, som äro nederst, å midten och öfverst fyrkantiga samt deremellan åttkantiga, uppbära tvärstenar, hvarpå rundbågar hvila. Detta torn, hvars öfra afdelningar tjenat till försvarsverk, består af tuktad och huggen Ombergssten. Då kyrkor med en dylik anordning äro i Östergöthland och i andra landsorter ovanliga, har C. F. Broocman fallit på den meningen, som en nyare författare eftersagt, att nemligen vestra tornsidan blifvit genombruten och ett kor blifvit i

dess nedersta afdelning inrättadt [13]). En byggnadsforskare ser likväl vid första anblicken, att tornets nedersta afdelning ursprungligen fått sin nuvarande anordning. Murarne, som ha 6 fots tjocklek, och bågarne derinom, hvilka äro mycket grofva, äro väl beräknade för den ansenliga öfverbyggnad, som hvilar derpå. Att man skulle till 62 fots höjd 1776 ombyggt detta torn är ett missförstånd, såvida ej dermed menas, att man å de södra och norra sidorna bortbrutit förfallna murförstärkningar och å den östra ett korutsprång, samt sedan uppdragit en yttre beklädnad och igenmurat tribunbågen. Kyrkans långhus, som uppfördes 1781, betäckes med kupig träbotten och har å hvarje långsida tre rundbågiga fönsteröppningar och under det mellersta åt söder en liten raksluten ingång. Detta långhus saknar gafvelröste och står illa tillsammans med den ståtliga tornbyggnaden, hvilken nu inrymmer ringklockorna.

Vidpass en half mil ifrån Ödeshög på vägen åt Vadstena visar sig på något afstånd Vestra Tollstads kyrka, som har en täck belägenhet i en bördig trakt samt i närheten af Vettern och Omberg. Då konung Sverker I skulle 1155 i julottan besöka denna helgedom, blef han vid Ålbäcks bro mördad af sin stallare. Denna kyrka, uppförd af huggen kalksten, blef för några år sedan ombyggd, och består nu af ett långhus, hvilket sträcker sig i norr och söder och har ett fyrkantigt torn på midten af östra långsidan. En dörröppning på midten af vestra långsidan och en sådan på södra gafvelmuren införa i detta långhus, som upplyses af fyra rund-

---

[13]) C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland, s. 632. P. D. Widegren, Ny Beskrifning öfver Östergöthland, 2 B. s. 473.

bågiga fönsteröppningar i vester och öster, två i norr och en liten sådan öfver hvarje ingång. Tornet har en rundbågig ljudöppning å hvarje sida och vanlig lanternbetäckning. Denna helgedom, som saknar kor, liknar ett tingshus. Hvar månde altarplatsen vara i denna kyrka? Mellan fönsteröppningarna å norra gafvelmuren eller åt öster vid tornets vestra sida? Detta må man gissa eller efterse. Mig syntes det sakna intresse att derom taga kännedom. Det är bedröfligt, att ett byggnadsembete, som gerna mästrar andra, på detta sätt vandaliserar urgamla helgedomar och ej visar sig ha klart begrepp om den heliga byggnadslinien och hufvudgrunden för kyrklig byggnadskonst.

Vägen sträcker sig härifrån en fjerdedels mil nästan rakt emot Omberg, hvars höga klippbranter, beväxta med löfskog, göra ett öfverraskande afbrott mot de bördiga fälten å ena och den spegelklara Vettern å andra sidan. Vid foten af Omberg kröker sig vägen åt öster. Man nedrullar under höga lummiga träd utför en låg men temligen lång backe och man ser midtframför sig en väldig ruin, hvilken bär ett dystert vittnesbörd om förgängligheten af menniskoverk. Vi finna här de minnesrika lemningarne af Alvastra kloster, som både i anseende till sin höga ålder och stora märkvärdighet bör närmare skärskådas.

Erkebiskopen Eskil i Lund hade från sin beundrade vän Bernhard i Clairvaux erhållit Cisterciensermunkar, för hvilka han 1144 stiftade Herrevadskloster i Skåne. Konung Sverker I och hans gemål Ulfhild ha förmodligen på Eskils tillstyrkan inkallat från samme Bernhard Cisterciensermunkar, för hvilka kloster blefvo nyssnämnda år upprättade i Alvastra och Nydala. Sverker stiftade

Alvastra kloster af nämnda drottnings morgongåfva [14]). Denna klosterinrättning blef enligt en nära samtidig anteckning det första abbotstift i Sverige, Danmark, Norrige och Tyskland [15]). Klosterkyrkan, som helgades jungfru Maria, blef 1180 eller 1185 invigd [16]). Detta kloster, har utmärkt sig med många lärda, och flere af Sveriges konungar och ryktbara män ha i dervarande kyrka fått sina lägerställen. Gustaf I upphäfde samma kloster och använde en betydlig del af dess byggnader för uppförande af ett slott i Vadstena. Det berättas, att Peder Brahe den äldre låtit vid Alvastra kloster bryta tegelsten för sitt nya slott på Visingsö [17]). Johan III gaf 1575 befallning, att kyrkan skulle iståndsättas, men ehuru denna befallning följande år förnyades, så uteblef verkställigheten [18]). E. Dahlbergs teckning af klostrets kyrka visar, att hon omkring 1700 måtte ännu varit någorlunda i behåll; men denna teckning är likväl så godtycklig, att den icke ger något slags begrepp om hennes egentliga anordning [19]). Af denna helgedom skall för ett sekel tillbaka varit så mycket i behåll, att C. F. Broocman ansett den böra iståndsättas till en stållig sockenkyrka [20]). Det väcker i sanning en smärtsam känsla, att denna herrliga byggnad varit vida mindre blottställd för tidens åverkan än vandalismens förstöring. Hjo stads- och landsförsamlingar ingåfvo en ansökan att få ifrån Alvastra ruiner hemta byggnadssten för deras kyrka; en

---

[14]) Biskopen Brasks bref till Gustaf I. i Skriftelige Bevis hörande till Svenska Kyrckio-Historien, Upsala, 1716, s. 135. [15]) Script. Rer. Dan. T. IV. p. 459. [16]) Script. Rer. Svec. T. I. S. I. p. 24. 62. [17]) Rhyzelius, Monaster. s. 132. Kongl. Br. d. 3 Jan. 1573. [18]) Kongl. Br. d. 26 Apr. 1576. [19]) Suecia Antiqua et Hodierna, T. III. pl. 12. [20]) C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland, s. 638.

skamlig begäran, hvilken konungen 1797 afslog med förklaring, att dessa ruiner borde såsom uråldriga minnesmärken fredas och ostörda lemnas [21]). Hvad likväl en rå egennytta här vågat trots både allmänna och särskildta stadganden skall nedanföre med några ord omnämnas.

Låtom oss nu närmare skärskåda detta klosters läge och de lemningar, som der äro öfriga. Vidpass två till trehundrade steg från foten af Omberg, hvarunder vägen slingrar sig, ligger en låg men temligen rymlig kulle. Ungefär på midten af denna kulle märkas betydliga grundvalar och några mursträckor efter fasta klosterhus. En källare med en dörröppning af huggen kalksten och ett vackert tunnhvalf af kalkflis är 27 fot lång 20 bred. Denna källare, i midten hvaraf en herrlig källa framväller med ymnigt vatten, måste stått i förening med en annan, som ligger härjemte och hvilken jag icke fått undersöka, emedan den begagnades för hushållsbehof. Här qvarstår en kalkstensmur 24 fot lång 8 hög, hvilken måhända är en lemning af en byggnad å dessa källare. Icke långt härifrån märkes en ganska fast gråstensmur, hvilken 15 fot hög tyckes vara en lemning af en mindre byggnad.

Kyrkoruinen, som ligger på norra sidan om och helt nära ofvanberörda byggnadslemningar, är såvida i behåll, att hela dess anordning kan med fullkomlig säkerhet uppgifvas. Denna kyrka har bestått af långhus, tvärskepp samt kor och sidokapeller. Långhuset har innehållit mellan- och sidoskepp, af hvilka det förra varit en tredjedel längre och dubbelt bredare och vida högre än de sednare. Tvärskeppet, som bildat en aflång fyr-

---

21) Kongl. Br. d. 21 Mars 1797.

kant, har till bredd och längd och på det närmaste till höjd liknat mellanskeppet, och koret, hvilket haft rak altarvägg, har motsvarat en tredjedel af hvardera. Kapellerne, hvilka intagit hela längden af tvärskeppets östra men blott hälften af korets södra och norra sidor, ha genom mellanmurar varit så fördelade, att de tillsammans utgjort fyra likstora qvadrater. Mellanskeppet, hvars vestligaste tredjedel öfverskjuter sidoskeppen, åtskiljes från hvardera med fyra pelare. Sidoskeppen, som haft ingångar från vester, ha derutanför haft vapenhus eller förplatser, hvilka, lika långa som mellanskeppets vestra tredjedel och lika breda som sidoskeppen, legat i rak linie med det förras gafvelmur och de sednares sidomurar. Mellan pelarna, hvilka äro fyrkantiga, och sidoskeppens omgifningsmurar, som äro alldeles släta, ha hufvudbågar varit spända. På dessa hufvudbågar ha lågspetsiga tunnhvalf hvilat. Till följe af denna anordning har sidoskeppens hvarje qvadrat haft ett sådant tunnhvalf, som framsprungit mellan pelarna, hvarigenom de fått föreningsbågar. Ett halfrundt tunnhvalf, som hvilat på dessa föreningsbågar och dithörande svickelmurar, har bildat mellanskeppets betäckning. De östligaste pelarne ha åt tvär- och sidoskeppen framsprång, hvilka motsvaras af sådana å det förras östra och å de sednares båda omgifningsmurar. Kapellernas sido- och mellanmurar bilda likadana framsprång. Af de rundbågar, som hvilat på dessa framsprång, ha de, hvilka kastat sig öfver sidoskeppens och kapellernas öppningar varit mer än hälften smalare och lägre än de, som varit spända öfver tvärskeppet. Ett halfcirkelformigt tunnhvalf, som slutit sig till dessa större rundbågar, har utgjort tvärskeppets betäckning. Koret, hvaraf den vestra hälften har mel-

lanskeppets bredd, men den östra är 1 ½ fot smalare, har jemväl haft halfrundt tunnhvalf, hvaraf den vestra delen varit ¾ fot högre än den östra. Alla kapellerne ha likaledes varit betäckta med tunnhvalf. Tvärskeppets tunnhvalf har naturligtvis haft vederlag i vester och öster, men mellanskeppets, korets och kapellernas i motsatt riktning.

Denna kyrka har varit temligen ansenlig. Mellanskeppets bredd utgör 23¼ fot och dess längd 89½; hvarje sidoskepps bredd 12½, längd 61⅔; hvarje pelarafstånd 12; tvärskeppets bredd 24½, längd 77½; korets bredd i vestra delen 23⅙, i östra 21⅔ och dess längd 30¼; hvarje kapell håller i bredd 10, i djup 9½; mellanskeppets höjd ifrån golfplanen till slutstenarna 36½, sidoskeppens 23½.

Mellan- och tvärskeppet samt koret och kapellerne förstärkas med yttre hörnpilastrar. Hela byggnadens yttre socklar bestå af tvenne skråkanter, hvilka tillsammans utgöra 1 fots framsprång med 2 fots höjd. Dessa skråkanter, som äro sinsemellan likstora, ha 45 graders lutningsvinklar. Murarnas insidor sakna socklar, men pelarne och pilastrarne ha enkla skråkanter, som likna de nyssberörda.

En dörröppning, som utvändigt haft å hvarje sida en kolonn och invändigt skråa smygar, har från söder nära tvärskeppet inledt i södra sidoskeppet. Vid yttre sidan till venster om denna ingång märkes en murfördjupning och deri en vigvattensten. En motsvarande dörröppning måste midtemot den nyssberörda funnits å norra sidoskeppet. De ingångar, som från vester infört i sidoskeppen, äro ännu oskadade och ha runda betäckningar. Utanför hvarje af dessa dörröppningar märkes

en liten murfördjupning med en skålformig vigvattensten, af hvilka den norra är sexbladig, den södra slät. I inre anslagsmurarna finnas fyrkantiga hål för dörrarnas tillbommande.

Utanför tvärskeppets södra gafvelmur ligger en aflångfyrkantig byggnad, hvilken, invändigt 15 $\frac{5}{6}$ fot bred och 25 $\frac{1}{6}$ lång, har en rundbågig ingång från tvärskeppet och betäckes med två korshvalf, som hvila på tvåsprångiga hörn- och ensprångiga sidopilastrar. Denna byggnad, hvilken åt öster upplyses af en liten skråsmygig fönsteröppning med rundbågig betäckning, har ofelbart tillkommit på samma gång som sjelfva kyrkan, och varit begagnad till sakristia. Då Sverker I blifvit här jordad, och denna byggnad säges vara hans graf, är det ganska sannolikt, att samme konung fått såsom klostrets stiftare sitt hvilorum i de tacksamme brödernas sakristia. Tvärskeppets södra gafvelmur har på midten en rundbågig ingång med dörrfält, hvilken öfver denna sakristia infört till en läktare. Det vill häraf synas, som klosterhusen, uppförda samtidigt med kyrkan, slutat sig med en flygel till tvärskeppets södra gafvelmur och med en motsvarande till södra sidoskeppets förplats, då hufvudbyggnaden intagit södra sidan af en fyrkantig klostergård. Vid samma sidoskepps yttersida tyckes en båggång legat, hvarifrån man inkommit i nyssberörda förplats. Midtför norra sidoskeppets nästsista qvadrat åt öster finnas lemningar efter en fyrkantig utbyggnad, hvilken med 16 fots inre bredd haft åt norr 23 $\frac{2}{3}$ fots inre längd. Denna utbyggnad, som visar sig vara vida yngre än kyrkan, har förmodligen blifvit uppförd af den ryktbare Ulf Gudmarsson, hvilken der ligger begrafven.

Mellanskeppets vestra gafvelmur har en ansenlig fön-

steröppning med hög bröstning och lågspetsig betäckning samt in- och utvändigt skråa och släta platter och smygar. Det visar sig, som denna fönsteröppning varit tvådelad. Kring omfattningen märkas i midten skråa framsprång med inre falsar och i dessa å hvarje sida sju fyrkantiga hål samt öfverst lemningar efter rosverk. En mellanpost måste motsvarat dessa och understött dithörande rosverk. Genom samma mellanpost och uti omförmäldta hål måste sju jernstänger varit insatta, så att sexton fyrkantiga rutfack med en krona deröfver uppkommit. Mellanskeppets sidomurar, som varit föga högre än föreningsbågarnas slutstenar, ha saknat utrymme för fönsteröppningar, deremot måste hvarje sidoskepp haft fyra mindre sådana. Korets östra gafvelmur, hvaraf en betydlig del år 1787 qvarstod, har haft en alldeles likadan fönsteröppning som den nyssbeskrifna [22]). Södra förplatsen har åt vester en korsformig, men deröfver en smal något hög fönsteröppning, som bådadera äro mycket små med skråa platter och smygar samt runda betäckningar. Hvarje kapell har likaledes haft en liten fönsteröppning åt öster, hvilket inhemtas af en lemning af en sådan. Tvärskeppets norra gafvelmur har troligtvis haft en stor fönsteröppning, ty i annat fall skulle detsamma, som ej haft någon sådan åt söder och ej kunnat i anseende till sidoskeppen och kapellerna ha någon åt vester eller öster, blifvit alltför dunkelt. Å vestra och södra gafvelröstena finnas rundbågiga gluggar, hvilka upplyst vindarna öfver takhvalfven.

Omgifningsmurarne hålla 3 ¼ fot i tjocklek; pelarne i hvarje sida 3 ½; yttre hörnsprången från 3 ½ till 4 ½

---

[22]) Bref under resor i Sverige, Stockh. 1797, s. 66.

i bredd, och 1 i djup; de inre 3 $\frac{2}{3}$ i bredd, 2 i djup. Att man på så tunna och höga omgifningsmurar, hvilka helt och hållet sakna sträfpelare, inslagit stora tunnhvalf, torde för mången betraktas såsom ett äfventyrligt företag, hvilket tillfälligtvis lyckats. Men vid närmare skärskådande inses, att, ehuru byggnaden röjer den största enkelhet, så ligger dock deri en välberäknad anordning. Sidoskeppens hufvudbågar, hvilkas vederlag blott legat 3 $\frac{7}{12}$ fot öfver golfplanen, ha föga anlitat yttermurarna, och de tunnhvalf, som hvilat på desamma, ha deremot med sina vederlag i motsatt riktning haft ganska säker anspänning mot mellanskeppet och förplatserna i vester samt tvärskeppet i öster. Vidare har mellanskeppets tunnhvalf fått säkra förstärkningar af sidoskeppens betäckningar; enär det förra haft sina vederlag i söder och norr, de sednare i vester och öster. Tvärskeppets vederlag åt vester ha varit väl förstärkta af sidoskeppen, och dess motsvarande vederlag åt öster ha likaledes haft säkra stöd i kapellerna, som jemväl sammanhållit korets tunnhvalf. För desto större trygghet har tvärskeppet fått, såsom tydliga spår å södra gafvelmuren utvisa, något lägre vederlag än mellanskeppet, emedan det förra icke haft lika pålitliga murstöd som det sednare. Detta förhållande låter lätt förklara sig af tunnhvalfvens riktning i sidoskeppen och af kapellernas ringare höjd. Att sträfpelare varit öfverflödiga, är af det anförda solklart, och att spännbågar ej behöfts, då mellanskeppets vederlag föga höja sig öfver pelarnas föreningsbågar, är ej mindre uppenbart.

Hela byggnaden är till omgifningsmurar pelare och takhvalf uppförd af kalksten bruten i Omberg. Omgifningsmurarnas yttersidor, alla omfattningar, pelare och

bågar bestå af väl huggen kalksten, inre murytor och takhvalf af tuktad sådan. Qvaderstenen i socklar, hörn, pelare och omfattningar är vidpass 1 fot tjock och 2 till 3 lång och ifrån 1 till 2 bred. I pelarnas föreningsbågar är qvaderstenen $1\frac{1}{4}$ fot bred, 1 till 2 lång $\frac{3}{4}$ tjock. Här märkes ett ganska rent snitt, hvilket man hållit tvärsöfver stenen. Man har gifvit all qvaderstenen räta vinklar, hvarigenom den fått säker ligg- och byggsida. Fogarne äro dock fina. Takhvalfven, som bestå af kalkflis, ha något öfver 1 fots tjocklek. Kärnan i omgifningsmurarna består af små kalk- och gråsten. Pelarne utgöras af nästan idel qvadersten med välberäknade förtagningar. All qvaderstenen har varit både ut- och invändigt fogstruken, men de inre mursidorna, som bestå af tuktad kalksten, ha liksom takhvalfven varit afputsade. Murbruket är utmärkt godt och murningen väl utförd. Den så kallade Sverkerska grafven består jemväl af samma byggnadsämne och företer samma arbetssätt. Utbyggnaden jemte norra sidoskeppet har, äfven uppförd af huggen kalksten, skråkantig sockel, men kärnan deri utgöres till betydlig del af tegelsten. Murarne visa å flera ställen spår efter en förhärjande eldsvåda. Förmodligen ha dessa skador tillkommit 1312 eller 1415, då klostret afbrann [23]). I den ursprungliga byggnaden synes intet spår efter tegelsten med undantag af ett litet stycke vid vestra fönsteröppningens inre omfattning, troligtvis en lemning efter en fuskigare iståndsättning.

Af det föregående torde man kunna med lätthet inhemta, att denna kyrka varit ansenlig, och att hon blifvit med synnerlig omsorg utförd. Kyrkans grundtal

---

[23]) Script. Rer. Svec. T. I. S. I. p. 27. 135.

synes påtagligen vara fyran. Mellanskepp och kor utgöra tillsammans fyra qvadrater, och tvärskepp och kor likaledes fyra. Hvarje sidoskepp innehåller fyra mindre qvadrater och kapellerne tillhopa jemväl fyra. Hvarje rad utgöres af fyra pelare och långhusets dörröppningar äro fyra. Det tyckes jemväl, som mellanskeppets och korets fönsteröppningar tillsammans utgjort fyra, liksom hvarje sidoskepp troligtvis haft ett lika antal sådana.

Det visar sig efter en säker uppmätning af denna ruin, att byggnaden varit med synnerlig noggrannhet utstucken, men den stora enkelhet, som deri allestädes framträder, väcker förundran. Icke nog dermed, att man användt tunnhvalf ej korshvalf. Alla inre och yttre socklar utgöras af blotta skråkanter. Gesimser, gafvelprydnader, vederlags- och pelarkransar saknas. Fönsteromfattningarne ha ut- och invändigt släta smygar. Det enda listverk, som märkes i hela byggnaden, består af en karnis å yttre omfattningen af ingången till norra sidoskeppet och en sådan å sydöstligaste pelarens östra sida. Anblicken af kyrkans yttre har varit mera vördnadsbjudande än intagande. Att här intet spår finnes efter torn, är lätt förklarligt deraf, att kyrkan uppstått uti en tid, förrän ringklockor kommit i bruk, och deraf, att de fredliga bröderne icke trott sig behöfva något torn såsom försvarsverk. Kyrkans inre har med sin svaga belysning och sina svåra tunnhvalf gjort ett dystert intryck på åskådaren. Man torde dock vid närmare begrundande finna, att en helgedom bör mer väcka andäktiga än ljufva känslor, och att således en nyare kyrka, som vanligtvis berömmes såsom ljus och vacker, mindre liknar ett bönehus än en glädjestuga. Koret och kapellerne ådagalägga, att kyrkan ursprungligen haft ett

hög- och fyra sidoaltaren. Detta inhemtas äfven deraf, att der finnas lika många nicher med uttömningsstenar för de andeliges handtvagning.

Vid kyrkans nedbrytning och qvaderstenens bortförande har murfyllning och kalkbruk nedrasat, hvaraf byggnaden var, då jag för första gången besåg densamma, uppfylld till en höjd af ungefär 4 fot. Emellertid har detta ras så skyddat alla grundmurarna, att de ingenstädes äro lägre än 3 a 4 fot öfver jordytan med undantag af norra förplatsen, som är nästan jemnad med jorden. Deremot qvarstår mellanskeppets vestligaste qvadrat till sidomurar samt gafvel och röste och en stor del af dithörande takhvalf. Tvärskeppets södra gafvel och röste äro jemväl i behåll och Sverkers så kallade graf har blott lidit skada till fönsteröppningen. Hela södra pelarraden med dithörande föreningsbågar och vederlagsmur derpå äro ännu oförstörda, men af den motsvarande har blott den vestligaste pelaren och föreningsbågen undgått förödelsen och de tre öfriga äro nära till socklarna bortbrutna.

För konsthistorien är denna ruin af stort intresse. Vi finna deraf, att man långt före tolfte seklets utgång här användt spetsbågar i förening med rundbågar, att man i större helgedomar gifvit koren i stället för rundelar raka altarväggar, att man i sådana på tunna omgifningsmurar utan sträfpelare och spännbågar inslagit tunnhvalf i stället för korshvalf. Vi lära jemväl af denna ansenliga ruin, huru man förmår med vetenskaplig beräkning utföra hvalfbyggnader, som vid första påseende synas i hög grad äfventyrliga, då man utan en sådan ej sällan misslyckas i de enklaste hvalfslag. Här öfverträffas det målarsköna af det lärorika.

Efter reformationen blef mot vissa villkor besittningsrätten af Alvastra kloster lemnad åt gynnade personer. Presidenten M. Palbitski lär varit den förste, som **1675** här byggde en mangård. Alvastra är nu öfversteboställe och består af tre hela hemman med Ålabäck ett afhyst hemman, hvilka ha säterifrihet med andra förmåner samt ega skog och mulbete i Ombergs kronopark [24]). Det vill synas, som den byggnadssten, hvilken Gustaf I och Peder Brahe låtit från Alvastra hemta till Vadstena och Visingsö, blifvit utbruten ur klosterhusen. Det tyckes deremot, som kyrkan blifvit långt derefter nedbruten för uppförande af gårdens åbyggnader. Ännu **1760** var kyrkan så i behåll, att hon kunnat enligt C. F. Broocmans yttrande omlagas till sockenkyrka. Denna byggnad hade redan **1787** undergått en betydlig förstöring, men då qvarstod likväl hela östra gafvelmuren och ansenliga delar af sidomurarna och pelarna. Det måste således egentligen vara från sistnämnda tid, den skoningslösaste nedbrytningen fortgått. Man har nemligen tillgripit qvaderstenen för nybyggnad och ännu mer för kalkbränning. Denna grofva egennytta blef genom vederbörandes omsorg **1826** hämmad, hvarefter ruinen blef uppröjd, så att man nu kan ganska väl undersöka densamma [25]). Ickedestomindre märktes helt nära ruinen en kalkugn, hvari en del huggen kalksten var inmurad. Det är bekant, att den råa vandalismen i sednare tider användt flere af Egyptens uråldriga tempel till kalkbränning. Om fåkunnige Muselmän så behandlat hedniska helgedomar i trakter, hvarest kalksten saknas; så skulle

---

[24]) J. Bohman, Omberg och dess omgifningar, Linköping 1829, s. 93. [25]) Ibd. s. 92. 96.

man dock ej vänta, att högre embetsmän i ett Christligt samhälle skulle, såsom innehafvare af ett så fördelaktigt boställe som Alvastra, tillåta ett så vandaliskt ofog å en af Nordens skönaste kyrkor, i synnerhet då Omberg, som ligger helt nära, erbjuder det rikaste förråd på kalksten både för murning och kalkbränning. — Nästan bör dock icke alltför strängt bedömmas. Om arkitekturen ej blifvit ändafrån reformationen intill våra dagar allt mer och mer försummad, och om man icke både i samtal och böcker från ungdomsåren inhemtat, att våra katholska förfäders konstverk voro både i religiöst och arkitektoniskt afseende af föga eller intet värde; så skulle en så vandalisk egennytta som den ifrågavarande aldrig uppstått. Om man alltså vill rädda, hvad ännu återstår af en konstrik forntids mästarverk, så uträttas vida mindre med allvarliga föreskrifter emot dylika tilltag än genom spridande af en allmännare kännedom om den högre konstens sanna väsende. Men huru skulle det kunna på annat sätt tillgå under en tid, då de lärde helt och hållet betraktade byggnadskonsten såsom ovärdig deras forskningar och såsom hemfallen under ostuderade tecknares så kallade smak och vårdslösa handtverkares utförande. Att Sverkerska grafven ännu begagnas till skräpkällare är ett hån af den nya tiden. Skola någon gång i en framtid konungagrafvarne i Riddarholmskyrkan på ett liknande sätt vanställas? Man kunde väl skäligen vänta, att Sverkerska grafven utrymdes och att byggnadsforskaren finge utan svårighet betrakta densamma och slippa obehaget att framtränga mellan salt- och tjärtunnor samt rotsaker m. m.

Flere af de grafstenar, som här utmärkt vidtfrägdade mäns lägerstäder, ha blifvit för längre tid sedan

öfverförda till klosterkyrkan i Vadstena. Bland dessa skall enligt C. F. Broocmans uppgift äfven den minneshäll varit, som betäckt Ulf Gudmarssons grafställe; en uppgift, hvilken P. D. Widegren upprepat [26]) Detta är likvisst ett misstag; ty uti tillbyggnaden å norra sidoskeppets yttersida ligger nämnde herres grafhäll, som, bestående af hvitgrå marmor, är 3 ¼ fot bred, 7 ¼ lång. Omkring kanten af denna grafsten, som är alldeles slät och väl bibehållen, ehuru afslagen å midten, läses följande: *Hic: iacet: nobil*is: *miles: dom*in*us: Ulpho: gudhmarsson*: *legifer: nericie: quondam marit*us: *beate: birgitte: obiit: anno: domini: m:ccc:xl:iiii: x: die: mensis: februarii:* [27]). Ulf Gudmarsson till Ulfåsa, lagman i Nerike, var en ganska ryktbar man. Hans efterlemnade maka Birgitta, som efter hans frånfälle gjorde pelegrimsfärder, skall nedanföre omtalas.

Efter ett par timmars användande med afmätningar och anteckningar lemnades detta märkvärdiga ställe. Derpå togs en afväg till Heda kyrka, som på ett afstånd af en fjerdedels mil ligger å en ansenlig landthöjd. Denna kyrka har snarlikhet af ett forntida fäste, och ingen med någon kärlek för och kännedom om våra förfäders byggnadsverk lärer, då tillfälle yppar sig, försumma att närmare beskåda henne. Enligt en gammal sägen skall samma kyrka vara bland de äldsta i Östergöthland, och hon förtjenar så mycket mera byggnadsforskarens uppmärksamhet, som hon är uti sitt slag högst ovanlig och derjemte i vissa fall belyser den ruin, hvilken vi nyligen skildrat.

---

[26]) C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland, D. 1. s. 638. P. D. Widegren, Ny Beskrifning öfver Östergöthland, B. 2. s. 501.
[27]) Jemför Script. Rer. Svec. T. I. S. I. p. 28.

Heda kyrka utgöres af ett aflångfyrkantigt skepp, ett något smalare och kortare kor i öster samt ett fyrkantigt torn i vester. Å skeppets norra sida sträcker sig en treqvadratisk utbyggnad och å dess södra en ensig qvadratisk med rundel åt öster och ett vapenhus åt söder. Å korets norra sida ligger en aflångfyrkantig sakristia.

Skeppet betäckes med ett tunnhvalf på vederlag i söder och norr. Triumfbågen prydes med karnisade vederlagskransar, och den har genom sättning fått en något tryckt betäckning. Å hvarje sida om triumfbågen märkes en hög spetsbågig altarnich. Skeppet har icke mer än en fönsteröppning, hvilken vetter åt söder.

Koret betäckes till de tvenne vestligaste tredjedelarna med ett kupolartadt korshvalf, som saknar korsbågar, och till den östra tredjedelen med ett tunnhvalf på vederlag i söder och norr, hvilka invändigt äro förstärkta med ½ fots framsprång. Altarväggen är rak. Koret upplyses af en fönsteröppning i öster och en i söder, som bådadera blifvit utvidgade. En ursprunglig ingång finnes å korets södra sida.

Tornet utmärker sig till det yttre med fem nära lika höga afdelningar, hvilka åtskiljas genom skråkantiga indragningar, så att den förstes betäckningar utgöra den andres socklar o. s. v. De tvenne nedersta afdelningarne äro alldeles släta. Den tredje afdelningen har 2 fot breda hörn- och ½ fot breda midtpilastrar, som alla blott 3 tum tjocka uppbära i förening med kragstenar halfrunda gesimsbågar; således uppkomma för hvarje sida två likstora fält, af hvilka hvardera betäckes med fyra gesimsbågar. Den fjerde afdelningen prydes med något smalare men lika tjocka hörnpilastrar samt å södra och

norra sidan med åtta, å vestra och östra med sju gesimsbågar, hvilka stödja sig på berörda hörnpilastrar och kragstenar deremellan. Den femte afdelningen, hvilken är slät, krönes med en stor omvänd skråkant såsom taklist. Tornets betäckning består af förskjutna ut- och invändigt skråhuggna hällar, som med 45 graders lutningsvinkel slutta åt alla sidor. Inpå hörnen af denna betäckning stå två runda och två fyrkantiga stenspiror i motsatta riktningar och öfverst å spetsen står en fyrkantig sådan. Den nedersta afdelningen har en liten aflångfyrkantig glugg åt vester och en nyare fönsteröppning åt söder, den andra har två gluggar åt söder, den tredje har ingen, den fjerde en åt vester, den femte har å hvarje sida en stor tvådelad glugg med en midtkolonn och en tvärsten och derpå två rundbågar. Man ingår från skeppet genom en temligen hög öppning med rundbågig betäckning i tornet, i hvars sydvestra hörn en fyrkantig inbyggnad innehåller en spiraltrappa. Man uppkommer vid slutet af denna spiraltrappa, som intager nära en tredjedel af tornets höjd, på ett spetsigt tunnhvalf med vederlag i söder och norr, hvarifrån man måste på svaga stegar och skröpliga bjelklager uppklättra till de öfra delarna. Här har aldrig funnits någon takstol. Det lönar i sanning mödan att se denna väl konstruerade betäckning af idel hällar.

Utbyggnaden å skeppets norra sida är samtidig med detsamma. Dessa båda partier måste egentligen betraktas såsom mellan- och sidoskepp, hvilka bådadera äro lika långa, men det förra vida bredare och högre än det sednare. Två fyrkantiga och helt låga pelare, som stå på lika afstånd från hvarandra och gafvelmurarna, åtskilja mellan- och sidobyggnaden. Mellan dessa pelare

och norra sidomuren äro rundbågar spända och dithörande svicklar utfyllda till lika höjd med slutstenarna. På berörda bågar och gafvelmurarna äro tre tunnhvalf inslagna, hvilka således utgöra sidobyggnadens betäckning. Samma tunnhvalf, som äro framdragna till pelarnas södra sidor, bilda desammas föreningsbågar och bereda med fyllda svicklar till slutstenarnas höjd vederlag för mellanskeppets tunnhvalf. Hvarje af sidobyggnadens tre qvadrater upplyses af en fönsteröppning från norr och en ingång inleder från vester.

Det egentliga skeppets södra utbyggnad, hvilken är hälften kortare och något smalare än detsamma, intager nära midten deraf. En stor rundbågig öppning, hvars vederlagsgesimser prydas med en rundstaf hålkäl och derpå en platt, förenar utbyggnaden med skeppet. Vi finna i denna utbyggnad äfven ett kupolartadt korshvalf utan korsbågar och dess rundel åt öster betäckes med ett halft hjelmhvalf. Samma utbyggnad har åt söder en liten fönsteröppning med hög bröstning och rundbågig betäckning. Denna fönsteröppning måste vid vapenhusets uppförande blifvit igenmurad. Rundelen har åt öster en liten fönsteröppning, som ännu begagnas.

Vid södra sidan om denna rundel märkes en murfördjupning med en uttömningssten, hvars omfattning liknar en prydlig portal. Murfördjupningen är 1 $\frac{1}{2}$ fot lång 1 hög 1 $\frac{1}{6}$ djup med rak betäckning. Uttömningsstenen, som är skålformig, siras med åtta blad inom en ring och har i bottnen ett hål. Ringen omfattas af en liten fyrkantig försänkning och hvarje svickel prydes med en upphöjd lilja. Framkanten af uttömningsstenen siras med tre rosor inom särskilda ringar. Vid hvarje sida af denna muröppning står en halfkolonn, som sträcker sig

nedom och uppöfver densamma. Halfkolonnerne uppbära en rundbåge och vid hvarje vederlag står ett mindre och å slutstenen ett större torn, hvilka alla äro runda och med tinnar skotthål och spiror likna fästen. Å det bågfält, som på detta sätt bildas, föreställes en barhöfdad och långskäggig man, hvilken, sittande å en prydlig stol, håller i högra handen ett stort slagsvärd, och kastande sitt venstra ben öfver detsamma, stödjer venstra handen mot sitt venstra knä. Hela bredden af denna portal utgör 2 fot och hela höjden 3 $\frac{5}{6}$. Detta lilla arbete röjer ovanlig skicklighet.

Vapenhuset, som har sistberörda utbyggnads storlek, betäckes med ett korshvalf utan kantbågar. Detta korshvalf hvilar på hörnpilastrar, af hvilka två äro ensprångiga och en två- och en tresprångig. Samma vapenhus, som saknar gafvelröste, har ingång från söder. Sakristian har ingång från koret och betäckes med ett tunnhvalf på vederlag i vester och öster.

Den dörröppning, hvilken från vester inleder i norra sidobyggnaden, har följande anordning. Yttre omfattningen profileras med två rundstafvar mellan djupa hålkälar utan randlister. Betäckningen, som är rundbågig, har öfverensstämmande listverk. Å fotstyckena och vederlagen märkas replika tvärstafvar i stället för baser och kapiler. Nära betäckningens slutsten nedslingrar sig ett underdjur, som liknar en ödla med katthufvud och bladprydd stjert. Detta underdjur måste, såsom en sinnebild af en dubbel falskhet, beteckna den onde anden, hvilken, ehuru blott bunden med kyrkans blomster, ej mäktar nedkasta sig på dem, som inträda i helgedomen. I midten af anslagsmurarna framstå poster, hvilka uppbära ett dörrfält, som nedtill liknar två öppna rundbågar

med hängande kragstenar. Hvarje af dessa kragstenar, som äro runda, siras med ett kors. Denna dörröppning har invändigt skråa smygar med en låg rakspetsig betäckning. Södra sidobyggnadens dörröppning, hvilken är till det yttre rätvinklig och rundbetäckt, har äfven poster och tvåbågigt dörrfält med knoppar, och den är till det inre skråsmygig med låg rakspetsig betäckning. Korets ingång prydes å hvarje yttre sida med två halfkolonner, hvilka omgifvas af en yttre hålkäl och en inre platt samt åtskiljas af ett trubbigt hörn. Ett likartadt stafverk i form af en låg spetsbåge utgör betäckningen. I midten af anslagsmurarna uppbära poster likaledes ett tvåbågigt dörrfält med knoppar. Denna dörröppning är invändigt skråsmygig med rundbågig betäckning.

Tornets murar i nedersta afdelningen hålla 5 $\frac{1}{2}$ fot i tjocklek, men äro i de öfriga i mån af ofvanberörda indragningar tunnare. Den öfriga byggnadens murar äro blott 3 $\frac{1}{2}$ fot tjocka. Skeppets bredd utgör 21 $\frac{1}{4}$, längd 36, höjd ifrån golfplanen till slutstenarna 28 $\frac{1}{2}$; norra sidobyggnadens bredd 14 $\frac{1}{2}$, längd 36, höjd ifrån golfplanen till takhvalfvens slutstenar 16; södra sidobyggnadens bredd 16 $\frac{1}{2}$, längd 17; korets bredd i vester 19 $\frac{2}{3}$ i öster 17 $\frac{1}{2}$, längd 23 $\frac{1}{12}$ fot. Alla dessa mått afse inre förhållanden. Tornets yttre bredd åt söder och norr 19 $\frac{1}{3}$; åt vester och öster 18 $\frac{3}{4}$. Pelarne, som ha skråkantiga socklar men inga kransar, hålla i hvarje sida 2 $\frac{1}{2}$ fot och ha lika höjd. Tornets nedersta rum är ifrån golfplanen till slutstenen 21 fot högt och spiraltrappan deri håller 6 fot i tvärmått. Höjden från marken till de tvådelade gluggarna utgör 55 $\frac{1}{2}$ fot och det hela med inberäkning af spiran ungefär 85. Omgifningsmurarne ha yttre men ej inre socklar. Sakristian, som

är en enkel tillbyggnad, sträcker sig i söder och norr 15 och i motsatt riktning $13\frac{1}{12}$ fot. Hela byggnaden har skråkantiga socklar, med undantag af vapenhuset och sakristian, som äro vida yngre. Alla omfattningarne och listverken äro väl arbetade. Alla omgifningsmurarne och takhvalfven äro uppförda af tuktad kalkflis, socklarne, hörnstyckena, omfattningarne, pelarna, tornbetäckningen och listverken af välhuggen kalksten från Omberg. De yttre murytorna måste ursprungligen varit fogstrukna, de inre deremot afputsade. Ehuru denna kalksten länge uthärdar luftens åverkan, så ha likväl de yttre partierne i synnerhet åt söder blifvit till följe af vanvårdad fogstrykning mycket angripna af vittring.

Denna kyrkas högst ovanliga anordning, är vid närmare skärskådande lätt att förklara. Här har i en aflägsen forntid funnits en liten kyrka, som bestått af skepp, kor och rundel. Efter bortbrytande af hela skeppet och af korets norra sida ha nuvarande mellan- och sidoskepp samt kor och torn tillkommit. Det synes påtagligen, att man på sådant sätt tillvägagått, emedan den södra sidobyggnaden är med sin rundel och sin uttömningssten ett gammalt kor, hvilket man ej velat förstöra; då deremot norra utbyggnaden är ett sidoskepp, som till alla delar har en likadan anordning med dem, der funnits å klosterkyrkan i Alvastra. Det är icke tänkbart, att den mästare, som byggt Heda kyrka, skulle å mellanskeppets södra sida anbragt ett slags triumfbåge och derutanför uppfört en korlik utbyggnad, hvilken står i den uppenbaraste strid med merberörda sidoskepp och som ej heller harmonierar på något sätt med kyrkans egentliga kor. Detta är så mycket mindre troligt, som långhuset dymedelst fått från söder en

högst ringa belysning, då deremot sidoskeppets tre tunnhvalf lemna åt norr fördelaktiga platser för tre fönsteröppningar. Härvid bör vidare anmärkas, att södra sidobyggnadens rundel väl innehar midten af gafvelmurens yttre sida, men står å dess inre helt nära södra sidomuren. Detta missförhållande är en naturlig följd deraf, att södra sidomuren blifvit bibehållen, liksom hela östra gafvelmuren, då deremot den norra sidomuren blifvit till vinnande af utrymme bortbruten. Vestra gafvelmuren, som är uppdragen i öppningen efter den gamla triumfbågen, har i midten fått en uppgång till takhvalfven.

I afseende på konstruktionen bör här märkas, att vederlagen för norra sidobyggnadens hufvudbågar ligga föga högre än 2 fot öfver golfplanen, hvadan sträfpelare och pilastrar varit obehöfliga. På sådant sätt visar sig densamma helt låg ifrån vester, men deremot till följe af dithörande tunnhvalfs sträckning i söder och norr ansenlig från mellanskeppet. Att en sådan konstruktion bereder mycken fasthet och godt utrymme för fönsteröppningar, ha vi ofvanföre anmärkt. Södra sidobyggnaden lemnar mer än tillräckigt stöd för det egentliga skeppets närmaste sidomur. Koret, hvilket har vida mindre bredd än längd och utmärker sig med rak altarvägg samt är till den vestra delen bredare än till den östra, erinrar om ett liknande förhållande, som vi redan sett å kyrkoruinen i Alvastra. Att man gifvit den östligaste tredjedelen tjockare sidomurar och betäckt densamma med ett tunnhvalf, då man deremot öfverspänt de två vestra tredjedelarna med ett qvadratiskt korshvalf, ådagalägger en utbildad hvalfkonst. Här finnas nemligen ej såsom händelsen varit vid klosterkyrkan i Alvastra några

sidokapeller. Alltså hade de tunna sidomurarne ej kunnat bära ett tunnhvalf. Detta är orsaken, hvarföre man förstärkt den östra tredjedelen med inre mursprång, som utgöra tunnhvalfvets vederlag och försett den öfriga qvadraten med ett korshvalf, hvilket har sitt hufvudsakliga motstöd i hörnen.

Då ingen ringklocka kunnat i detta torn upptagas i anseende till detsammas tjocka tunnhvalf, trånga gluggar och fasta betäckning, utan att någon glugg blefvit, hvad sedermera skett, alldeles sönderbruten, måste samma torn endast tillkommit såsom ett säkert värn i händelse af en hastig öfverrumpling. Kyrkans nyare delar äro, såsom det tyckes, samtidiga eller nära samtidiga med klosterkyrkan i Alvastra, hvarifrån någon klosterbroder förmodligen biträdt som byggmästare. Således måste detta torn uppstått, innan någon ringklocka brukades i Norden. Kyrkans läge synes ock vara ganska passande för ett fäste. Från tornets öfversta gluggar ses åt öster höglända och bördiga trakter ända bortom Östad på mera än halfannan mils afstånd, åt söder de herrliga fälten åt Ödeshög och deröfver flere mil nedåt Småland, åt vester tyckes Omberg ej vara en så väldig massa som vid betraktande från slätterna, åt norr märkas öfver en aflägsen vik af Vettern tornen å Vadstena slott och vid sidan derom skymtas en sträcka af Vestergöthland. Få äro de landtkyrkor, som erbjuda byggnadsforskaren rikare ämnen till betraktelser. Den timma, hvilken här tillbragtes med trägen anteckning, anser jag såsom en af de angenämare i min lefnad. Denna timma har sedermera skänkt mig mången behaglig stund under begrundande af våra förfäders höga byggnadskonst och utomordentliga ansträngningar. Under den forntid,

då ett sådant byggnadsverk utfördes af en liten församling, måste en religiös anda så lifvat alla, att ingen tänkt på eller sträfvat för egen njutning; en anda, hvarom nutiden svårligen kan göra sig någon klar föreställning.

Kyrkan, som en längre tid icke fått någon förbättring, har derigenom betydligen lidit. Man ser påtagligen, att man, såsom det äfven sades mig, här uraktlåter all reparation för att kunna med det möjligen första efter hennes objelpliga förfall i dess ställe uppföra såsom i moderförsamlingen Rök en salonglik kyrka. Hvadan kommer en så förvänd smak? Ett svar härpå ligger nära till hands. Då ingen högre vetenskaplighet ifrågakommit vid konstakademien och arkitekturen icke fått en fristad vid universiteten, så kan det naturligtvis ej vara annorlunda än det nu verkligen är. Heda kyrka torde snart så försvinna, att konstforskaren ej kan deraf finna ens så mycket, som vandalismen qvarlemnat i Alvastra; vi vilja dock i största korthet uppgifva ett sätt, hvarpå denna helgedom kunde så utvidgas, att den finge ej allenast ganska tillräckligt utrymme utan jemväl blefve mera vördnadsbjudande än någon den nyare tidens salonglika helgedomar. Om koret med triumfbågen och sakristian bortbrytes och mellanskeppet utdrages åt öster samt ett treqvadratiskt tvärskepp med en rundel uppföres, så får denna helgedom tre gånger större utrymme än den nu har, och den blir med tredelade fönsteröppningar å gafvelmurarna och enkla å sidorna och rundelen ett herrligt tempel. Skulle man vilja i en framtid borttaga södra sidobyggnaden med dithörande vapenhus och anlägga ett sidoskepp i likhet med det norra; så skulle detta Herrans hus få jemte en vacker belysning från söder den renaste harmoni.

Ej allenast i det bergiga Bohuslän utan äfven i det flackländiga Skåne berättar allmogen, att de stora klippstycken, hvilka ligga i närheten af urgamla kyrkor, blifvit ditkastade af jättar, som velat men ej kunnat förekomma dessa förhatliga helgedomars uppförande. Ett stycke i vester från Heda kyrka ses ett mycket stort stenblock, hvilket ett troll skall enligt sägen ditslungat från Omberg i afsigt att dermed nedslå denna pågående byggnad. Det förtäljes jemväl, att flere troll bebott ståtliga gemak i bergets innandöme, och att man derifrån tagit silfver till kyrkan. Trollen skola häröfver förbittrade under en julnatt inträngt i helgedomen för att återtaga sin skatt, och de skola efter försökets misslyckande företagit sig att dricka vigvatten och messevin, hvaraf de berusade efter hemkomsten ihjälslagit hvarandra [28]. Att dylika fornsägner åsyfta hedendomens kamp med och kufvande genom christendomen, är uppenbart. Att kyrkan fått sitt silfver från Omberg åsyftar väl den stora fördel, man dragit af dervarande stenbrott.

Ehuru jag ingalunda har erforderliga insigter i naturkunnigheten för att anställa en lärorik vandring på Omberg, så beklagar jag likväl, att jag icke fick tillfälle der göra närmare iakttagelser, helst de olikartade stenbildningarne skulle i flere afseenden varit för mig af synnerligt intresse. Några ord torde dock böra här anföras om denna lika märkvärdiga som namnkunniga bergshöjd, hvilken å Vetterns östra strand sträcker sig i söder och norr. Största längden är 1 $\frac{1}{8}$ och största bredden $\frac{3}{8}$ mil, och öfversta klinten eller den så kallade Hjessen höjer sig öfver hafsytan vidpass 868 och öfver

---

[28]) J. Bohman, Omberg och dess omgifningar, s. 67, 68.

Vettern 573 fot. Detta berg har somligstädes åt landsidan ganska ansenliga branter, men åt sjösidan nästan lodräta klippväggar. Genom de lösare stenarternas vittring och frostsprängning samt sjösvallets undergräfningar ha åt sjösidan de förfärligaste bergras inträffat. Dylika företeelser å klippväggar, som resa sig hela 400 fot öfver vattenytan, väcka en stum fasa hos åskådaren. Der finnas flere storartade berggrottor. Den så kallade Rödgafvelshålan är en hvalfformig urhålkning, hvilken är omkring 15 fot bred 30 hög och 68 djup. Denna grotta kan blott åtkommas med farkoster [29]). Man finner der urberg, sandsten, lerskifer och kalksten af åtskilliga arter. Sandstenen är ganska hård och sönderremnad, så att den är föga tjenlig till qvarn- och qvadersten. Kalkstenen, hvilken merendels är gråaktig men somligstädes rödbrun och spräcklig, utgör mäktiga lager, som sträcka sig under Vettern och utbreda sig under fälten emellan Vadstena, Skenninge och Linköping. Man kan utan svårighet bryta kalkstenen i skifvor, hvilka äro från 1 tum till 1 ½ fot tjocka. Ehuru Omberg har under sju århundraden lemnat en ymnig tillgång på förträfflig kalksten både för behuggning och kalkbränning, så ha likväl ganska få stenbrott blifvit der öppnade. Borghamns kalkstensbrott, som Götha kanals bolag disponerar mot en lindrig årsafgift, har varit och är af oberäkneligt gagn. Nämnda bolag har der anlagt en ganska god hamn, hvilken kan inrymma omkring tolf af Vetterns största fartyg. Denna hamn består af stenkistor, hvarpå erforderliga bröstningsmurar af kalksten äro anbragte. Dervarande arbetsstyrka har öfverhufvud upp-

---

[29]) Ibd. s. 14.

gått till hundra personer, och derifrån hemtas ej allenast huggen och ohuggen kalksten för Götha kanal utan jemväl för flere offentliga och enskilda byggnader. På Omberg uppvälla många källor, som bilda några bäckar, hvilka nedstörta från klippbranterna. Kring bergets fot och å dess sluttande sidor samt ofvanpå dess vidsträckta rygg växer frodig tall- och granskog. Der finnas äfven löfträd, hvaribland man räknar ungefär hundra bokar. Den så kallade Apostlaboken har fordom haft tolf grenar, som lika tjocka med vanliga stammar bildat en ofantlig krona. Detta urgamla jätteträd, hvari Carl XI och Carl XII inristat sina namn, var redan för några år sedan till stor del förtorkadt. Vi lemnade med vemod detta Söderns trädslag, som ej trifves högre i Norden, ehuru vi hoppades att efter några veckors förlopp återse detsamma. På Omberg har från urminnes tider funnits en stor djurgård, hvilken för flere årtionden sedan blifvit förvandlad till en vanlig kronopark, hvarå några hjortar räddat sig undan förstörelsen. Hjessen erbjuder en utomordentlig utsigt. Derifrån skådas Östergöthland, Småland, Vestergöthland och Nerike, samt nära femtio kyrkor. Man har påstått, att, om skogen ej hindrade, Vadstena, Skenninge, Askersund, Hjo, Grenna och Jönköping och måhända äfven Linköping kunde derifrån ses. Ehuru denna utsigt är ganska storartad, så är likväl anblicken från Kinnekulle ej mindre öfverraskande. Men Omberg gör deremot sedt ifrån Vettern ett långt djupare intryck än Kinnekulle skådad från Venern.

Vägen under Omberg till Nyby gästgifvaregård har vackra krökningar mellan lummiga bokar och ekar. Snart öppna sig bördiga och vidsträckta slätter, hvarå man ser flere urgamla kyrkor; så att man tycker sig försatt till

Skånes fruktbaraste trakter. En mängd gärdsgårdar och grindar samt åkrarnes mindre fördelaktiga anläggning och brist på dikning, allt ådagalägger, att man icke har såsom i Skåne följt med den nya tidens framsteg i jordbruk. Man tyckes här jemförelsevis för litet begagna höstsäde, ännu mindre märkas klöfverfält, efter rapsat och turnips skönjes intet spår.

Vadstena.

På betydligt afstånd höjer sig Vadstena med sin stora kyrka och sitt ansenliga slott. För att inkomma i denna stad, hvilken vid en vik af Vettern har ett vackert läge, måste tre sidor af slottsgrafvarna kringfaras. Om en dylik omväg varit välberäknad, medan detta slott varit fästning, så är en sådan nu en narraktighet, då ypperligt tillfälle erbjuder sig att på en öppen plats vid grafvarnas fjerde sida anlägga en rak infart; en plats, hvilken förmodligen varit slottsträdgård, men nu mera är åker.

I Vadstena skall i en aflägsen forntid uppstått en fast byggnad, som hetat Susenborg, men hvilken ej omtalas i våra urkunder. På samma ställe skall Valdemar Birgersson uppfört ett ansenligt kungshus [30]). Säkert är, att hertig Erik **1306** utfärdade ett bref i Vadstena, som förmodligen var en kungsgård [31]). Magnus Smek och hans gemål Blanka donerade sitt gods Vadstena till ett kloster, som de förbundo sig att der bygga till Guds och jungfru Marias heder. Nämnde konung och drottning anslogo vidpass ett år derefter **6000** mark

---

[30]) H. Spegel, Svenska Kyrkio-Hist. D. 2. s. 224. Sviogothia Munita s. 188. 195. [31]) Dipl. Svec. N. 1519.

penningar till detta kloster. Ulf Gudmarssons enka Birgitta, hvilken då med sin son Birger och sin dotter Catharina vistades i Rom, har tvifvelsutan haft mycken del i detta fromma företag. För att påskynda verkställigheten begaf sig Birger till Vadstena och anställdes af bemälde konung till klosterbyggnadernas syssloman, och Catharina, som jemväl hemreste från Rom, blef systerföreningens föreståndarska [32]). Birgitta påstod, det Frälsaren uppenbarat sig för henne och befallt henne att göra en klosterstiftelse, hvarför han sjelf ville för henne uppgifva reglorna. Denna lika fromma som nitiska qvinna gjorde förvånande uppseende med sina uppenbarelser och hon stiftade en ny klosterorden, som **1370** stadfästades af Urbanus V. Hon afled **1373** i Rom, hvarifrån hennes lik följande år fördes till Vadstena. Af Bonifacius IX blef Birgitta med stor högtidlighet i Rom **1391** heligförklarad, och tvenne år derefter blef hon i Vadstena på det festligaste sätt skrinlagd. Den klosterorden, som på berörda sätt tillkom och i Vadstena antogs och sedermera bekräftades af flere påfvar, kallades Ordo S. Salvatoris alias S. Birgitte sub regula S. Augustini, det är Frälsare- eller Birgittinerorden under Augustini regel. Ehuru denna syster- och broderorden således var egentligen inrättad efter Augustini regel, så innehöll den åtskilligt, som derifrån afvek. I Vadstena intogos sextio systrar och tjugofem bröder, af hvilka de förra styrdes af en abbedissa, de sednare af en prior. Systrarne och bröderne bildade två särskildta konventer, som hade en gemensam biktfader, confessor generalis, och en gemensam förvaltare, procurator generalis. Denna klo-

---

32) H. Spegel, Kyrkio-Hist. D. 2. s. 225. H. Reuterdahl, Svenska kyrkans historia. B. 2, H. 2. s. 523—525.

sterinrättning vann hastigt ett utomordentligt anseende, och den blef ej allenast understödd genom enskilda gåfvor och allmänna bidrag, utan flere kungliga och många storättade personer ingingo i densamma. Det är i sanning högst märkvärdigt, att denna syster- och broderförening, som under den sednare medeltiden uppstått långt uppe i Norden, blifvit ett moderkloster för många sådana nemligen: vid Florenz, vid Reval, i England, på Låland, vid Lübeck, vid Bergen, vid Stralsund, i Finland, vid Opslo, vid Nürnberg, vid Danzig och i Polen.

Johan Pedersson blef under sitt vistande i Rom uppmanad af Birgitta att begifva sig till Vadstena, som då var en öde borg, och att derstädes bygga ett kloster, der hon ville råka honom. Denne fromme och driftige man, hvilken med sin ovanliga enkelhet säges snarare varit en engel än en menniska, började först å nämnda ställe bygga ifrågavarande kloster och der anlägga en trädgård. Samme man, som der uppfört flere mindre byggnader och förmått sin hustru och sin moder att ingå i den nya föreningen, afled derstädes 1405 [33]). Enligt Albrekts påbud skulle hvarje person i hela riket årligen utgöra en penning till klostrets upprättande; ett bidrag, som länge fortfor. De första byggnaderna torde dock varit ganska enkla. Ett träkapell, två stenhus och större delen af systrarnas boningshus afbrunno 1388 [34]).

Ehuru detta kloster liksom de öfriga 1527 indrogs till kronan, tillätos dock munkar och nunnor, som ej ville utgå, der qvarstadna. Nya systrar och bröder fingo en längre tid bortåt intagas och abbedissor och konfesso-

---

[33]) Diarium Vazstenense, Upsaliæ 1721. p. 21. 28. 29. [34]) Ibd. 5.

rer blefvo i de afgåendes ställe antagna. Johan III och Sigismund sökte af helt naturliga skäl skydda denna fromma stiftelse; men systrarne, som ej ville öfvergå till lutherska bekännelsen, blefvo omsider **1595** utdrifna af hertig Carl. Man skall enligt en samtidig berättelse uti Vadstena, Vreta, Alvastra, Nydala och Skokloster funnit i uppränsade källor och brunnar, nedrifna murar och fällda träd ganska många barnkroppar, så att mera än fem eller sex lass blifvit bortförda från ett litet hål. Det påstods, att i Tycklingen vid Vadstena lågo flera barnskallar än der funnos stenar, och detsamma sades om Hästholmen vid Vreta och stora kärret vid Alvastra [35]). Hertig Carl skall enligt en nyare berättelse i Vadstena klosterträdgård varseblifvit ett tjockt äpleträd, hvarur något hvitt framlyste. Då detta träd fälldes, så befanns detsamma vara helt och hållet fullt med barnben [36]). Man vet alltför väl, att nämnde furste ifrade för katholska lärans utrotande, och att han derigenom oaktadt sin oförsonliga hårdhet uppsvingade sig på thronen; och man vet lika väl, att flere prester nitälskade för detta sträfvande, hvartill mången torde ej allenast af öfvertygelse utan jemväl af lycksökeri sällat sig. Vi anse det visserligen vara en möjlighet, att såväl i detta som i andra kloster en och annan grof förseelse kunnat af mensklig svaghet begås, i synnerhet sedan uppsigten blifvit efter reformationen mindre sträng. Men des-

---

[35]) Om thenn Romerska Gudztjenstene, som nu åhr i Rom och enn tidh longh waritt haffwer; enn wijss och sanfärdig beskrifning. 156 ark. Handskrift i Linköpings Bibliothek. Utdrag i dithörande handlingar. D. I. N. XLII. [36]) A. O. Rhyzelius, Monaster. s. 97. C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland. D. 1. s. 168. P. D. Widegren, Ny Beskrifning öfver Östergöthland. B. 1. s. 234.

sa berättelser, ehuru upprepade af flere författare, äro så osannolika, att de svårligen kunna vid närmare begrundande tros, och de synas påtagligen härröra från parti- och religionshat. Den förra berättelsen, som tvifvelsutan alstrat den sednare, finnes i en grof smädeskrift mot katholska läran. Då hertig Carls räntemästare lemnat uppgiften till och en luthersk pastor är författare af denna smädeskrift, så synes densamma föga eller intet trovärdig. Ja, om denna svåra beskyllning tages i närmare betraktande, så visar den sig vara alldeles orimlig. Huru skulle den oerhörda mängden barnmord blifvit ej allenast bedrifven i nunne- utan jemväl i munkkloster? Huru skulle en sådan massa barnlik kunna i källor och brunnar nedsänkas och i lefvande träd instoppas, utan att de skulle genom vattnets och luftens förderfvande upptäckas äfven af en stenblind, som dagligen nalkades? Huru skulle de mördade fostren kunna i tysthet inhuggas och inmuras i fasta stenväggar? Hade det icke varit vida enklare och säkrare att undandölja dessa himmelsskriande brott, om de nemligen inträffat, under källargolfven eller i trädgårdsjorden? Det erfordras i sanning ej mycken skarpsinnighet för att inse hela orimligheten af dessa nesliga dikter.

Men låtom oss öfvergå till vårt egentliga föremål, nemligen en närmare granskning af detta klosters konstnärskap. Vi finna här ett herrligt bidrag till Sveriges konsthistoria för medeltiden dels emedan den Minnesbok, som började vid klostrets grundläggning och fortgick ända till 1545, ännu finnes, och dels emedan detsammas ansenliga kyrka qvarstår och dithörande byggnader ha, ehuru förändrade, blifvit till betydlig del bibehållna.

Då ifrågavarande kloster fått ett kungsgods och ett betydligt penninganslag samt jemväl ett årligt bidrag af hela rikets invånare, så kunde efter den lidna eldsvådan 1388 mera passande byggnader påtänkas. Betydliga medel inflöto dessutom genom rika gåfvor och testamenten. Margareta utverkade af Bonifacius IX tillstånd att i detta kloster 1394 fira en jubelfest, hvilken påstod i en hel månad. Under denna högtid, som bevistades af en ofantlig menniskoskara, skola så stora gåfvor influtit, att hälften deraf, hvilken tillföll påfven, uppgick till 5370 ½ mark [37]). Det är alltså lätt att förklara på hvad sätt samma kloster, ehuru bland de yngsta i Sverige, fått herrligare byggnader än något af alla de öfriga i detta land.

Klosterkyrkan i Vadstena består af ett aflångfyrkantigt långhus med ett qvadratiskt kor i vester, bådadera med höga rösten och kroppåstak, men torn saknas. Långhuset fördelas af åtta fristående och fyra väggfasta pelare i två rader, så att trenne lika höga och breda skepp uppkomma, hvilka betäckas med femton stjernhvalf. En tvådelad dörröppning införer från öster i hvarje sidoskepp och en ansenlig fönsteröppning motsvarar hvarje hvalfafdelning såväl å sido- som gafvelmurarna. Dock saknas å norra sidomuren en fönsteröppning, i hvars ställe en liten ingång, som nu är igenmurad, infört till en läktare. Mellanskeppet står nära till bredden och höjden i förening med koret, som betäckes med ett korshvalf på hörnpilastrar och har två fönsteröppningar å hvarje sida. Långhusets hvarje sidomur förstärkes med sex, den östra gafvelmuren med fyra sträf-

37) Diar. Vazsten. p. 13. A. O. Rhyzelius, Monaster. s. 86.

pelare och den vestra med två sådana samt med korets sidomurar. Dessa sträfpelare äro så ställda, att hvarje hörn intages af tvenne och hvarje inre pelare motsvaras af en sådan. Korets omgifningsmurar stödjas i hvarje hörn af tvenne sträfpelare.

Långhusets inre längd utgör 184 $\frac{1}{6}$ fot, bredd 110 $\frac{1}{6}$, skeppens höjd ifrån golfplanen under stjernhvalfvens slutstenar 55 $\frac{3}{4}$, och långhusets hela höjd från golfplanen till kroppåsen 120 $\frac{1}{6}$; koret har i inre längd 38 $\frac{5}{6}$, i bredd 36, och nyssnämnda hvalfhöjd. Långhusets omgifningsmurar äro 5 $\frac{1}{2}$ fot tjocka och korets 1 starkare. De fristående pelarne bilda hela men de väggfasta halfva åttkanter, och de ha 5 fot i tvärmått. Hörnpilastrarne äro fyrkantiga och hålla 1 $\frac{1}{3}$ fot i hvarje sida. Sträfpelarne ha mellan 9 och 10 fots framsprång och mellan 5 och 6 tjocklek, och de intaga på 4 fot nära omgifningsmurarnas hela höjd. Härifrån gör dock norra sidans tredje sträfpelare från vester ett undantag, hvilken, 12 $\frac{1}{6}$ fot bred, innehåller en spiraltrappa, som genom en ingång å vestra sidan uppleder till vinden. Likaledes böra östra gafvelmurens två mellersta sträfpelare härifrån undantagas, af hvilka den södra, 6 $\frac{1}{2}$ fot bred, framspringer 14 $\frac{1}{4}$, den norra, inrymmande en spiraltrappa med en inre uppgång till vinden, håller 12 i bredd och 14 $\frac{1}{3}$ i framsprång, och bådadera äro för beredande af gafvelröstets förstärkning en tredjedel högre än de öfriga. De östra dörröppningarnes yttre omfattningar äro 15 fot breda 20 höga. Hvarje midtpelare håller 1 $\frac{1}{3}$ och hvarje genomgång 5 $\frac{1}{2}$ fot i bredd. Långhusets fönsteröppningar, af hvilka blott tre äro fyrdelade men de öfriga tredelade, ha något olika storlek. Mellanskeppets östra fönsteröppning, som är störst, håller 9 fot i bredd och

vidpass 30 i höjd, alla de öfriga äro något smalare och lägre. Bröstningarne ha mycket olika höjd, nemligen från 10 ända till 20 fot och deröfver. Korets fönsteröppningar äro tvådelade och 5 fot breda, 24 höga. Alla dessa mått äro beräknade i ljusen.

Innan vi taga kyrkans särskildta förhållanden i närmare skärskådande, vilja vi i största korthet vidröra hennes byggnadstid och verkmästare. Kort efter branden af klostrets träkapell lärer den nuvarande kyrkan blifvit grundlagd, emedan hennes kor 1398 fick takhvalf och 1405 öppnades för gudstjenst [38]). Erik XIII lofvade 1313 att färdigbygga densamma [39]). Långhusets omgifningsmurar fullbordades 1414, och pelarraderne påbörjades två år derefter [40]). Kyrkan, hvari en tvärmur 1418 uppfördes, blef samma år betäckt med kopparplåtar [41]). Takhvalfven, som började å norra sidan, inslogos 1420 [42]). Af erkebiskopen i Upsala Johannes Haquini blef Vadstena kloster 1430 invigdt till jungfru Marias och S. Birgittas heder. Denna högtidlighet förrättades i närvaro af konungen och biskopen i Linköping samt rikets herrar [43]). Förmodligen blef kyrkan vid detta tillfälle öppnad till gudstjenst. Murmästaren Johan, hvilken deltagit i kyrkans grundläggning och med synnerlig flit arbetat på hennes byggnad jemte klosterhusens uppförande, afled 1408 [44]). Magister Sune, hvilken under samma år nämnes såsom kyrkans murmästare, omtalas vid dess frånfälle 1439 såsom en skicklig ledare och befordrare af denna byggnad [45]). Vi

[38]) Diar. Vazsten. p. 16. 27. [39]) Ibd. p. 49. [40]) Ibd. p. 51. 55. [41]) Ibd. p. 59. [42]) Ibd. p. 61. [43]) Ibd. p. 73. [44]) Ibd. p. 38. 39. [45]) Ibd. p. 40. 82.

finna således, att dessa, hvilka troligtvis tillhört klostrets brödraskap, varit kyrkans byggmästare. Emellertid ha flere af bröderna varit utmärkta och verksamma i byggnadsyrken. Brodern Benedictus, som afled **1404**, var glasmästare och utlärde flere bröder i detta yrke, så att man hvarken till husen eller kyrkan behöfde köpa några fönsterglas. Samma år afled Jäppa Bäkare, hvilken var en utmärkt timmerman och byggmästare [46]). Johannes Stekare och Finvidus, hvilka **1405** tillhörde klostrets broderskap, tillverkade fönsterglas, som förmodligen haft inbrända färger [47]). Stenhuggaren Stefan Liongasson och smeden Olof blefvo **1406** tagna i klostrets gemenskap [48]). Brodern Ingolphus, hvilken nämnes såsom en utmärkt byggmästare, blef vid takstolens förbättring **1422** ihjälslagen af en nedstörtande bjelke, och samma år afled brodern Michael, som förestod kopparslagareverkstaden, hvari takplåtarne till kyrkan arbetades, hvadan man befarade, att betäckningen skulle fördröjas [49]).

Sträfpelarne, hvilka ha vid **30** fots höjd ifrån marken **2** fots indragning, sluta ungefär **3** fot nedom taklisten. Östra gafvelmurens två mellersta sträfpelare ha i anseende till sin betydliga höjd två dylika indragningar och de uppspringa mot densammas röste. Alla indragningar och ändar skyddas af framåtlutande betäckningar med hålkälade vattenlister. Kyrkan har till omgifningsmurarna och sträfpelarna temligen höga skråkantiga socklar. Å norra långsidan finnas sådana blott å den östligaste sträfpelaren. Vestra gafvelmuren och korets omgifningsmurar sakna jemväl socklar och alla dithörande sträfpelare

---

46) Ibd. p. 25. 26. 47) Ibd. p. 27. 48) Ibd. p. 33. 49) Ibd. p. 65. 66.

sakna indragningar. Både långhusets och korets gesimser utgöras af en liten hålkäl och qvartstaf med mellanlöpande randlister. Långhusets östra gafvelröste har i midten en stor fyrkantig fördjupning och fyra små rakbetäckta gluggar, men är för öfrigt alldeles slätt. Långhusets och korets vestra gafvelrösten, af hvilka det förra har tre, det sednare en rakbetäckt glugg, äro likaledes slätta.

De fristående pelarne, som äro 29 fot höga, ha fyrkantiga plinter men åttkantiga baser, skaft och kransar. Plinterne ha afrundade hörn, baserne och kapitelerne äro skråkantiga, och de förre tillhopa 3 fot, de sednare 10 tum höga. De väggfasta pelarne, som sakna plinter, ha för öfrigt en likadan anordning. Dubbla spetsbågar, hvilka äro inunder skråkantiga och derpå skarpkantiga, förena de fristående och väggfasta pelarna med hvarandra. Å sidomurarna finnas kragstenar, hvilka, 3 fot breda 7 tum tjocka, prydas inunder med hålkäl och staf eller en karnis eller två stafvar samt ofvanpå med hålkälade kransar. På pelarnas och kragstenarnas kransar, hvilka till ställning och höjd motsvara hvarandra, framstå 5 $\frac{1}{2}$ fot höga svickelkolonner, som likna smärta blomkalkar, och från dessa utgrena sig fina skiljo- kant- och stjernbågar, hvilka dels en- dels trestafviga, omgifva runda slutstenar. I hörnen finnas inga kragstenar eller svickelkolonner. Korets pilastrar, hvilka äro helt och hållet fyrkantiga, sakna fotställningar, men de ha deremot skråkantiga kransar. Dithörande kant- och korsbågar, som äro runda, sammanstöta mot en fyrkantig slutsten.

De östra dörröppningarnas omfattningar äro ut- och invändigt rätvinkliga, men de betäckas till det yttre med

spetsbågar till det inre med stickbågar. Den södras yttre omfattning prydes å sidorna med en rundstaf mellan två hålkälar och kring betäckningen med en framspringande vattenlist. Den norras yttre omfattning saknar dylika ornamenter. Anslagen äro utåt skråkantiga inåt rätvinkliga. Midtpelarne, som motsvara anslagens rätvinkliga sidor och inre omfattningarnas hela bredd, äro aflångfyrkantiga och till hörnen lindrigt afrundade. På midtpelarna och anslagen hvila låga och raka spetsbågar, som uppbära slätta dörrfält. Ett ansenligt kors med fyrbladiga ändar pryder det södra dörrfältet och ett litet kors under en spetsbåge utmärker den norra midtpelaren, och båda äro lindrigt inristade. Af dessa dörröppningar, som båda lära egentligen varit beräknade för högtidligare tillfällen, måste den södra varit begagnad af bröderna, den norra af systrarna. En ingång, som mellan de nästsista sträfpelarna åt öster på norra långsidan infört från klosterhusen till en läktare, betäckes med en stickbåge och saknar prydnader. Denna ingång, som begagnats af nunnorna, är helt liten, och utvändigt märkas hakar och krampa för gångjern och lås. En liknande ingång, som mellan de nästsista sträfpelarna i vester å samma långsida inleder från klostergården i kyrkan, lär äfven varit af systrarna begagnad. Bröderne ha troligtvis haft en liten ingång å södra långsidan.

Fönsteröppningarne ha till det yttre och inre ganska skråa platter och smygar samt spetsbågiga betäckningar. Posterne med dithörande bågverk äro fina samt ut- och invändigt skråkantiga. Den mellersta fönsteröppningen åt öster, som är större än de öfriga, prydes med fyra trebladiga spetsbågar och derpå ett tvärstycke samt öfverst en ring. De tvenne omgifvande, hvilka äro

sinsemellan lika, ha poster, som öfverst skära hvarandra i enkla spetsbågar. Posterne i norra långsidans fönsteröppningar bilda två sammanflätade spetsbågar och derpå en vinkel, och södra långsidans bågverk äro dermed nära öfverensstämmande. Vestra gafvelmurens södra fönsteröppning prydes med trenne trebladiga spetsbågar och derpå fyrkantiga rutfack öfver hörn. Den motsvarande åt norr har tvenne lodräta poster, och är alltså den aldra enklaste. Fönsterbröstningarne äro vida lägre å norra och södra långmurarna än å östra och vestra gafvelmurarna. Orsaken härtill är, att den kringbyggda klostergården låg vid norra och en trädgård med en hög ringmur vid södra sidan, deremot sträckte sig kyrkogården till östra och en öppen plats till vestra gafvelmuren. Korets fönsteröppningar äro jemväl ut- och invändigt skråsmygiga spetsbågiga, men deras raka poster uppbära vågrätta fält. Dithörande fönsterbröstningar ha endast 13½ fots höjd.

Kyrkan är till hela dess yttre samt alla omfattningar, pelare och bågar af huggen kalksten från Omberg, takhvalfven af kalkflis. Qvaderstenen, från 3 till 4 fot lång och från 8 tum till 1 fot tjock, är väl arbetad. Pelarne äro i synnerhet med stor omsorg uppdragna. Hvarje skifte deri består af tvenne likstora block, hvilka 10 tum tjocka utgöra en pelares hela omfång och vexelvis binda hvarandra tvärsöfver. Man finner allestädes ett rent stensnitt. Alla mejselhugg äro så hållna, att de å murytorna visa sig lodrätta. Såväl ut- som invändigt finnas å murarna en mängd stenhuggarmärken nemligen cirklar, räta och spetsiga vinklar, half- och helkors i skiljaktiga sammansättningar. Dessa stenhuggarmärken ha likhet af dem, hvilka van Duren begagnat å Lunds och

Gierlach å Linköpings domkyrka. Fogarne äro fina och på något afstånd omärkbara. Alla murytor, som bestå af renhuggen kalksten, äro fogstrukna; de deremot, hvilka bestå af tuktad sådan, äro med undantag af gafvelröstenas insidor liksom alla takhvalfven afputsade. Qvaderstenen, ehuru skifvig, har temligen väl motstått vittring, och den har, emedan den icke är mosslupen, en jemn och behaglig färg, hvilken är blåaktig, hvadan denna byggnad allmänneligen kallas Blåkyrkan.

Kyrkans betäckning bestod af ett enda kroppåstak, hvars höjd icke rätt motsvarade detsammas bredd. Större delen af detta kroppåstak, sparrverk och plåtbotten voro redan **1455** så angripna af röta, att en ombyggnad deraf blef nödvändig. Till följe häraf fick kyrkan nämnda år en alldeles ny betäckning, hvilken mot brödernas och systrarnas vilja gjordes på konungens och flere mäktiga herrars anordning ganska hög och försågs öfverst med ett klocktorn [50]). Man nödgades alltså i betydlig mån påbygga långhusets gafvelrösten, af hvilka det vestra **1460** och det östra följande år omsider vann sin fullbordan [51]). Denna betäckning hade, såvida E. Dahlbergs teckning af Vadstena **1706** är riktig, två afsatser å hvarje sida och ett åttkantigt torn med hög spira på kroppåsen nära vestra ändan [52]). Samma betäckning med dithörande klocktorn blef **1781** nedtagen, hvarefter ett enda något lägre kroppåstak upplades [53]) Att betäcka en kyrka, som håller öfver **120** fot i yttre bredd, med ett enda kroppåstak blir, huru man dermed beter

---

[50]) Ibd. p. 110, 111. [51]) Ibd. p. 117, 118. [52]) Svecia Antiqua et Hodierna, T. III. pl. 10. [53]) P. D. Widegren, Ny Beskrifning öfver Östergöthland, B. I. s. 252.

sig, både vanprydligt och ändamålsvidrigt; men att deremot i stället för en göra två afsatser på ett sådant är ett groft misstag, då nemligen ett långhus är såsom det ifrågavarande tre- icke femskeppigt. Det yttre måste ovillkorligen öfverensstämma med det inre. Eburu kyrkan är med synnerlig omsorg utförd, så visar detta behandlingssätt, att den heliga byggnadskonsten varit vid denna tid till största delen förlorad. Långhusets pelarrader ha nemligen icke fått, såsom de bort enligt vanlig anordning ha, några sträckmurar, hvilka uppdragna till en passande höjd ej allenast gifvit säkra stöd åt gafvelröstena utan jemväl bildat lämpliga afbrott mellan sidoskeppens luttak och mellanskeppets kroppåstak.

Kyrkan synes på något afstånd vara mindre än hvad hon verkligen är. Kroppåstakets ovanliga resning, föranledd af dess betydliga bredd, minskar omgifningsmurarnas höjd. Då man närmar sig denna byggnad, sättes man i förvåning öfver dess storlek, som öfverträffar flere af landets domkyrkor. Emellertid äro dörr- och fönsteröppningar samt gafvelrösten m. m. så enkla, att det hela gör föga intryck. Vid inträdande i kyrkan känner man sig föga upplyftad af ett ofantligt omfång, som saknar perspektivisk hållning. Ett långhus, hvars bredd vida öfverstiger dess halfva längd och hvars trenne skepp äro lika höga, kan icke hos åskådaren väcka någon djupare rörelse. Koret, som ligger i vester, liknar en förplats; men det skulle deremot i öster fått ett herrligt läge med sin passande storlek, och den skönaste belysning genom sina många fönsteröppningar. Om de stora dörröppningarne å östra gafvelmuren ej tillkommit utan deremot en prydlig hufvudingång på midten af vestra, så skulle det hela fått en vida högtidligare hållning. Ett

grundtal sökes här förgäfves. Geometrisk beräkning och perspektivisk anordning ha vid planens uppgörande ej varit påtänkta. Alltså kan detta byggnadsverk ingalunda betraktas såsom något sant konststycke. Man skulle, om äfven historisk visshet saknades, lätt finna, att denna lika ansenliga som kostsamma kyrka uppstått på en tid, hvarunder den heliga byggnadskonsten råkat i förfall. Men deremot är detta byggnadsverk i afseende på stenhuggning och murning med sådan skicklighet utfördt, att den nya tiden kunde deraf hemta en god föresyn. Emellertid torde S. Birgittas uppenbarelser hufvudsakligen föranledt kyrkans högst ovanliga anordning, hvartill intet motstycke finnes i Norden.

Vid södra sidan af sydöstra ingången märkes vid 10 fots höjd från marken en fyrkantig häll, 2 $\frac{1}{2}$ fot bred 2 $\frac{2}{3}$ hög, hvilken inunder har en dropplist och å sidorna två jernöglor för anbringande af ett förhänge. Å denna häll, som består af vanlig Ombergssten, finnes en inskrift med dåtidens munkstil, hvilken numera är i anseende till vittring temligen svår att läsa: *Filius Dei loquitur: Ego dictavi regulam et dotavi indulgencias, quæ sunt in Ecclesia S:ti Petri ad vincula in Roma. Tu autem, sponsa mea, si non poteris habere licentias et gratiam Papæ super dictis indulgenciis, sufficit tibi benedictio mea. Ego enim approbabo et confirmabo verbum meum et omnes Sancti erunt michi testes; Mater mea sit tibi sigillum, Pater meus confirmator et Spiritus Sanctus adveniencium ad Monasterium tuum consolator.*

Man har betraktat denna inskrift såsom ett ogudaktigt bedrägeri, men den innehåller dock ingenting annat än, hvad samtiden i allmänhet trodde. Deri uttryc-

kes blott hufvudgrunden för S. Birgittas klosterregel, som ofelbart utgått från en lefvande öfvertygelse, och hvilken snart både in- och utrikes vann ett utomordentligt förtroende. En biskop Robertus, som sändes af påfven till Skottland, gjorde **1406** en vallfart till Vadstena. Han tog vägen om Linköping och gick ifrån Skenninge i djup snö barfotad till Vadstena. Då en kanik, som medföljde från Linköping och knäfallande med tårar bad honom afstå från denna farliga vandring, yttrade han med fromsint lugn: *Vik hädan satan.* Nämnde sydlänning lyckades att, ehuru han gick en god mil villse, helbregdad framkomma till den efterlängtade orten [54]). Margareta, som förstod att under sin spira förena och bibehålla Nordens tre riken, begaf sig **1403** till Vadstena, hvarest hon en tid vistades och slutligen anhöll på det frommaste sätt att såsom syster bli delaktig af klostrets andeliga förmåner. Denna stolta drottning undandrog sig icke att till bekräftande af sin ödmjukhet kyssa alla systrarnas och brödernas händer [55]). Hennes efterträdare Erik XIII, hvilken **1413** gjorde sitt första besök i Vadstena, ankom för att ådagalägga sin djupa vördnad för dervarande stiftelse ända från Skenninge till fots, och hans gemål Philippa blef följande år i merberörda systerförening intagen på samma sätt som nyssnämnda drottning [56]). I konung Carl Knutssons närvaro blef hans dotter **1455** der upptagen såsom nunna [57]). Vid S. Catharinas skrinläggning, hvilken **1489** förrättades af erkebiskopen med fyra biskopar, deltogo riksföreståndaren Sten Sture och många af rikets förnämsta herrar [58]).

---

[54]) Diar. Vazsten. p. 31. 32. [55]) Ibd. p. 25. [56]) Ibd. p. 48. 49. 52. [57]) Ibd. p. 109. [58]) Ibd. p. 147—150.

Dessa få exempel torde tillräckligen visa, att den ofvanberörda inskriften ej tillkommit såsom ett ogudaktigt bedrägeri. Forn- och nutid böra ingalunda bedömmas efter samma tänkesätt aldraminst i religiösa förhållanden. Man skulle väl kunna med något skäl framkasta den frågan, om de, hvilka med stora uppoffringar stiftat och skyddat kloster, ej haft lika så rena afsigter, som de, hvilka plötsligen blifvit renlärige och sedan beröfvat kyrkor och kloster sina egendomar och af nedbrutna helgedomar uppfört familjeborgar.

På norra sidan af den sträfpelare, hvilken sluter sig till nordöstra ingångens södra sida, märkas på 4 fots höjd från marken fem små hål, af hvilka fyra äro ställda i en fyrkant öfver hörn och ett i midten. Vid sidan derom ses ett större och ett mindre kors. Att dessa hål, hvari man icke kan utan svårighet intränga fingrarna, beteckna Christi fem sår och varit af in- och utgående med helig vördnad berörda, behöfver ingen närmare bevisning, helst de äro mycket slitna genom idkelig beröring. Å samma ingångs norra sida märkes följande inskrift: *Ave Maria gracia plena tu Benedicta patris. Haldansson.* Någon from har troligtvis velat i förening med denna bön öfverlemna sitt namn till efterverlden.

I vestra korets norra sidomur märkas tre rum, af hvilka hvarje betäckes med ett spetsigt tunnhvalf samt har en igenmurad ingång åt koret och en rundbågig fönsteröppning åt klostergården. Rummen ha å vestra och östra sidorna, på hvilka tunnhvalfven hvila, helt låga bänkar och under fönsteröppningarna smala afsatser, och de hålla i söder och norr liksom i vester och öster föga mer än 4 fot samt ifrån golfplanen till slutstenarna $8\frac{1}{2}$,

Fönsteröppningarne, hvilka utvändigt äro skråsmygiga, men invändigt rätvinkliga, äro 1 fot breda 1 ½ höga. Väggarne, takhvalfven och bänkarne bestå af huggen kalksten, men ingångarne ha i en sednare tid blifvit med tegelsten tillslutna. Det vill synas, som jemte dessa tre rum funnits två likadana, hvilkas fönsteröppningar blifvit med kalksten igenmurade. Rummen, af hvilka hvardera blott lemnar behöflig plats för en enda person, äro alltför trånga till sakristior och yttermurarnas ringa tjocklek, som blott utgör 10 tum, visar, att de icke varit begagnade till dyrbarheters förvarande. De måste således varit biktrum. Enligt vanligt bruk stodo de biktande utanför och biktfäderne innanför korets afskrankning; men nunnorna i Vadstena förrättade bikten vid fönsteröppingar, hvarutanför en båggång var belägen [59]). Fönsteröppningarnas passande höjd åt klostergården för stående och inre armstöd för biktfäderna ådagalägga ett dylikt bruk.

Låtom oss nu efterse denna helgedoms ursprungliga inredning, såvida den kan efter en total förstöring uppfattas. Skada, att den innehållsrika Minnesboken är i detta afseende både ofullständig och obestämd, och att sednare författare, som skrifvit rörande detta ämne, saknat högre byggnadsstudier.

I brödernas kor, chorus fratrum sive sanctuarium, som afstängdes med jernskrank och portar derå, crates ferreæ cum januis, stod ett högaltare, summum altare, hvilket 1442 helgades S. Petrus [60]). Detta kor måste intagit den något upphöjda plats, hvilken är belägen ett stycke från midten af östra gafvelmuren. Ett altare invigdes 1427 till S. Anna och ett annat 1443 till jung-

---

[59]) Ibd. p. 103. [60]) Ibd. p. 89. 146. 147. 150.

fru Maria, S. Anna och S. Birgitta, och ytterligare ett **1455** till S. Michael och på samma gång ett till Johannes Döparen [61]). Bland flere andra altaren, som funnits i kyrkan, nämnes S. Andreas' **1489** och S. Catharinas följande år [62]). Jungfru Marias, S. Annas, S. Michaels och Johannes Döparens altaren ha, enligt en nyare berättelse, intagit särskildta kor, af hvilka det första legat vid midten af östra gafvelmuren, det andra vid norra ändan af vestra gafvelmuren, det tredje vid södra och det fjerde vid norra långsidan. Dessutom skola tolf sidoaltaren, invigda till apostlarna legat framför högaltaret, förmodligen vid eller nära pelarna. Brödernas kor i vester har jemväl haft ett altare och deromkring så kallade stallar eller stolar. En Venetianare Pietro Qvirini skall **1432** räknat här sextiotvå altaren, ett utomordentligt antal, som kan med mycket skäl betviflas, enär hvarken Minnesboken eller någon annan urkund ger derför något stöd. Väl hade Lunds domkyrka öfver sextio altaren, men hon var också den äldsta och rikaste kathedral i Norden. Sjelfva Linköpings domkyrka hade oaktadt sin höga ålder och sin stora rikedom ej hälften så många altaren, som nämnde utlänning skall i denna klosterkyrka funnit två år efter hennes invigning.

Huru den ofvanberörda tvärmuren, murus transversalis, varit uppdragen, kan i brist på gamla uppgifter och närmare undersökningar ej utredas. Enär hufvudingångarne äro anbragta i öster ej i vester, så har tvärmuren ej kunnat på urgammalt sätt vara en afstängning mellan gremium och sanctuarium; men den har måhända varit en underbyggnad för den läktare,

---

[61]) Ibd. p. 69. 91. 110. [62]) Ibd. p. 147. 150,

hvilken intagit, såsom vi ofvanföre omnämnt, långhusets norra sida. Måhända har tvärmuren utgjort en afsöndring mellan systrarnas och brödernas platser. Kring långhusets väggar skola jernskrank funnits, hvilka, 8 fot höga, lemnat en 8 fot bred omgång, hvartill bröderne troligtvis inkommit genom en dörröppning på södra sidomuren. Koret i vester hade jemväl en afskrankning, så att bröderne kunde, då kyrkan var full af lekmän, ostörde passera mellan koren. Inom högaltarets jernskrank stod en predikstol, cathedra sive ambo, hvarå man under stora högtider höll dels Latinska dels Svenska predikningar [63]. Efter jernskranken och korstolarna synes nu intet spår, och af altarborden finnas endast två öfriga nemligen vid vestra sidorna om de två östligaste pelarna.

Redan 1550 blefvo stolrader uppsatte i kyrkan, som några år derpå begagnades af stadsförsamlingen [64]. Sedermera blef gudstjenst blott under vissa tider årligen hållen i kyrkan, hvarå flere reparationer i synnerhet åren 1730 och 1757 samt 1808 och 1809 företogos. Altarskåpen och altarborden undanröjdes och helgonbilderne inlades i en liten byggnad vid vestra korets södra sida. Denna byggnad, som kallades belätkammaren, blef sistnämnda år nedbruten och dervarande bildverk uppsläpades på vinden, hvarest lemningar ligga på vestra korets takhvalf [65]. Efter raserande af stadskyrkan för ungefär två årtionden sedan ha stadsboarne firat sin gudstjenst i klosterkyrkan. Vestra korets altare och stallar ha derföre blifvit borttagna och en ny dörröppning på midten

---

63) Ibd. p. 147. 149. 150. 64) H. Spegel, Kyrkio-Hist. D. 2. s. 229. 65) C. F Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland D. 1. s. 169. P. D. Widegren, Ny Beskrifning öfver Östergöthland, B. 1. s. 250.

af detsammas vestra gafvelmur uppbruten. Detta märkvärdiga kor, hvartill man förut blott inkommit genom bågöppningen från mellangången, är alltså numera ej annat än en ödslig förplats. Nu finnes vid mellanskeppets östra ända en inbyggd sakristia, som består af en fyrkant med platt träbotten. Altarplatsen ligger på vestra sidan om denna sakristia, hvilken derifrån har två ingångar och åt öster två nya fönsteröppningar. Predikstol, orgelläktare och orgelfasad äro nyare arbeten, som tyvärr i högsta grad illa anstå kyrkan. Det är förvånande, att man icke vill eller kan lämpa det nya i någon mån efter det gamla. Det vore väl omsider hög tid att med allvar närmare begrunda hvad, som bör göras i byggnadsväg.

Det altarskåp, som tillhört högkoret, står nu i norra sidoskeppets vestra ända. I midten sitter S. Birgitta i nära naturlig storlek å en stol. Denna heliga qvinna, som har ett skönt utseende, är iförd en lätt mantel och ledig slöja. Stolen står å en upphöjning, som är genombruten med fönsteröppningar. En tresidig balkadin med trebågiga rösten och sirliga spiror i två afsatser utgör betäckningen. Till vinnande af utrymme för denna stora midtgrupp har skåpet å baksidan fått en utbyggnad och derigenom dubbelt djup. Till höger liksom till venster om samma midtgrupp finnas tre afdelningar, som äro ställda öfver hvarandra. Nederst till höger ses afgrundens svalg i skepnad af ett vilddjursgap fullt af förtviflade menniskor och bedjande derjemte; midtderemot till venster uppåtskådande och bedjande menniskor. Mellerst till höger en bedjande påfve, en biskop, en konung med flere herrar; midtderemot till venster bedjande nunnor och munkar i vanliga drägter. Öfverst till hö-

ger stå män i blåa skyar; midtderemot till venster en drottning, en nunna, två biskopar, två munkar med flere i likadana skyar. De två nedersta afdelningarne sakna baldakiner och alla dithörande figurer äro nakna. Andra och tredje afdelningarne ha deremot baldakiner och dervarande personer äro iförda sina drägter. Dessa baldakiner utgöras af rösten, som hvila på sträfpelare och uppbära kapeller. Hvarje af hithörande flygeldörrar ha tvenne afdelningar öfver hvarandra. I den högra inunder de tre vises besök hos Maria; deröfver engelens bebådelse och Elisabeths besök samt krubban i Bethlehem. I den venstra midtderemot Herodes' barnamord; Josef leder åsnan, hvarpå Maria sitter och diar sitt barn; Christus lärer i templet; derunder Marias sjuksäng och hennes begrafning samt Maria med sitt heliga barn på venstra armen i en blå sky kringsväfvad af musiserande englar. Dessa grupper ha tresidiga baldakiner, hvilka, bestående af rösten med spiror, hvila på sträfpelare. Alla dessa föreställningar äro fullrunda, ovanligt väl skurna af ek, deras ansigtsfärger naturliga och deras drägter förgyllda och bjerta. Å flygeldörrarnas yttre sidor ses lemningar efter sköna oljemålningar. Detta altarskåp har äfven ytterdörrar, å hvilka spår märkas efter oljemålningar, som anlagda på kritgrund ha föreställt bibliska scener och legender och varit eburu något stela för sin tid ovanligt goda. Å baldakinerna variera halfrunda och spetsiga samt utinåtsvängda bågar. Skåpets och flygeldörrarnas inre kantlister bestå af en hålkäl mellan två qvartstafvar. Intet spår märkes efter någon krans. Skåpets bredd utgör $9\frac{2}{3}$ fot, höjd $7\frac{2}{3}$. Dithörande altarhäll, hvilken, $4\frac{5}{6}$ fot bred, $8\frac{5}{6}$ lång, 9 tum tjock, består af kalksten, är ofvanpå finslipad och å trenne kan-

ter profilerad med en hålkäl. Detta altarskåp har tvifvelsutan hitkommit 1521 genom gåfva af brodern Nicolaus Amundi och några hans vänner [66]. Samma altarskåp, som nu är tyvärr i hög grad skadadt både till bildverk, ornamenter och målningar, skall vara enligt C. F. Broocmans uppgift gjordt i Venedig. Visst är, att högaltaret fick en ny prydnad, som nämnda år invigdes, och att både snidverk, målning och ornering röjer den sednaste medeltiden.

Ett mindre altarskåp jemte det nyssberörda föreställer jungfru Maria, hvilken med krona stående på månen och hållande barnet på venstra armen omgifves af en blå cirkelrund sky och betäckes af en rik baldakin. Nedanför knäfalla en påfve, en biskop, en kardinal, en munk, en abbedissa och krönta personer med flere. Detta skåp, som endast innehåller samma grupp, tillslutes med två flygeldörrar, af hvilka hvardera har två afdelningar öfver hvarandra. I hvarje af dessa afdelningar ha två personer stått, af hvilka blott två äro i behåll. Hvarje af samma personer har varit betäckt med en baldakin. Detta skåp, hvilket är 4 fot bredt, $5\frac{11}{12}$ högt, har låga utinåtsvängda spetsbågar, och synes således härröra från samma tid som det förstnämnda.

Ett altarskåp, som tillhört stadskyrkan men nu begagnas i klosterkyrkan, innehåller en låg och derpå en hög afdelning, af hvilka hvardera afsöndras i tre rum jemte hvarandra. I midten af nedra afdelningen föreställes nattvarden, åt norr Christus, som undervisar lärjungarna, åt söder Christus, som beder, och lärjungarne, hvilka slumra derunder. I midten af öfra afdelningen,

---

66) Diar. Vazst. p. 176. 177.

hvilken är högre än de omgifvande, ses jungfru Maria å en sjuksäng, deröfver hennes kröning i omgifning af englar, öfverst Christus; åt norr hans undervisning i templet; åt söder hans bön i örtagården. Alla dessa scener framställas med en mängd helrunda, fristående och frisittande figurer i perspektiviska fördjupningar med halfrunda och lågspetsiga bågar, som äro sirligt genombrutna. Dessa figurer, hvilka ha till händer och hufvuden naturliga färger och till drägter dels bjerta målningar dels starka förgyllningar, äro i högsta grad lifliga och röja den rikaste mångfald. Baldakinerne likna hela byggnader, i hvilka rummen ha dels blåmålade dels förgyllda takhvalf och sirliga fönsteröppningar med skiljaktiga rosverk. De öfra baldakinerne ha prydliga torn, knoppar och löfverk. Alla dessa framställningar äro väl skurna och starkt förgyllda. Detta skåp har fyra flygeldörrar i två afsatser. Å norra sidan i de nedra flygeldörrarna invändigt: Christi intåg i Jerusalem och krämarnas utdrifvande ur templet. Å södra sidan i de motsvarande invändigt: Christi fängslande i örtagården och Pilati handtvagning. Å de öfra både till norr och söder föreställas invändigt skräckscener. Å hvarje af de nedra flygeldörrarna ses utvändigt en af de fyra evangelisterna med attributer, namn och språkband. Å de tvenne öfra åt norr märkas en biskop med kräkla och en påfve med patriarkalkors. Å de tvenne öfra åt söder en biskop med klöfhatt och kräkla och en med kardinalshatt och korsstaf. Allt i målning. Skåpets undersats föreställer i midten Christus som, törnekrönt gisslad och nedkommen från korset, håller alla sina pinoredskap. Två englar upplyfta hans mantel, till höger derom äro följande föreställda: *S. Ambrosius* och *S. Gregorius,* den förre med kräkla den sed-

nare med patriarkalkors och båda med språkband; till venster ytterst: S. *Augustinus* med kräkla, dernäst: S. *Hieronimus* med kardinalshatt utan staf, båda med språkband; alla i oljemålningar skildrade efter midjan. Alla dessa sednare figurer äro målade i goda oljefärger på kritgrund. Bildverken och målningarne äro ovanligt goda från denna tid. Detta altarskåp håller i bredd 7 $\frac{2}{3}$ fot, i höjd vid sidorna 6 $\frac{7}{12}$, och å midten 9 $\frac{1}{6}$.

Vadstena kloster egde en mängd dyrbarheter, af hvilka blott några få böra här nämnas. Erik XIII och hans gemål Philippa hade hitskänkt två guldkronor och ett guldbälte, som Carl Knutsson efter värdering utlöste mot 2823 mark Svenskt mynt, och godtgjorde ett halsband med 130 Rhenska floriner. Vid samma tid hitsändes en guldtafla, som innehöll helgonlemningar och värderades till 1080 mark Svenskt mynt [67]). Sten och Thure Bielke läto i Stockholm förfärdiga ett skrin till förvarande af S. Birgittas ben. Detta skrin, hvilket 1412 aflemnades i Vadstena, vägde nära 429 mark lödigt silfver [68]). Johan III, som 1573 användt detta skrin till rikets behof, skall 1582 återgifvit ett lika godt [69]). När S. Catharinas likkista 1489 upptogs ur grafven, inlades hennes hufvudskål, käk och armben i särskildta kärl, men det öfriga i ett mindre skrin, som insattes i ett större. Det förra bestod af trä med enkel målning, det sednare pryddes med silke, silfver och guld samt ädla stenar. En magister Johannes Mens i Vadstena började 1514 arbeta på ett skrin till förvarande af S. Catharinas ben. Gustaf I tillgrep af detta skrin

---

[67]) Ibd. p. 106, 107. [68]) Ibd. p. 47. [69]) H. Spegel, Kyrkio-Hist. D. 2. s. 129.

1524 fem silfverplåtar, som vägde 103 mark 10 lod och dessutom i sacrarium 12 mark [70]). Konungen lät 1541 försegla två brefskåp och borttaga oräkneliga böcker och en stenbild å den heliga jungfruns altare samt en otalig mängd andra saker [71]).

S. Birgittas och S. Catharinas ben förevisas i ett aflångfyrkantigt skrin, hvilket har raka sidor och ändar samt spetsigt lock och är in- och utvändigt öfverdraget med rödt sammet. Större och mindre fyr- och sexkantiga samt runda silfverplåtar, som äro drifna och förgyllda, pryda denna beklädnad. Berörda aflefvor skola först 1773 blifvit nedlagda i detta skrin, hvilket synes härröra från reformationstiden [72]). Man vill äfven påstå, att ifrågavarande ben äro understuckna, men de visa sig likväl vara så handade, att de ofelbart äro helgonlemningar. I kyrkan företes jemväl S. Birgittas porträtt, som skall vara taget efter hennes död. Detta porträtt i naturlig storlek är, om det härrörer från denna tid, ovanligt godt och föga skadadt. S. Birgitta föreställes liggande i hvit drägt och hvit mössa. Händer, bröst, hals och mössa prydas med fina spetsar. Hennes hufvud hvilar på en hvit kudde. Anletsdragen äro milda och ögonen tillslutna.

I kyrkan finnas jemväl några messeskrudar från medeltiden. En korkåpa af rödt sammet har nedhängande krage och är öfverströdd med liljor, brämen äro rikt sirade med många bågar och talrika figurer i guldbroderi. Bågarne äro halfrunda, förtryckta eller spetsiga. Figurerne äro dels sydda med guldtråd, dels med silke

---

[70]) Diar. Vazsten. p. 149, 168, 178. [71]) Ibd. p. 185, 186. [72]) P. D. Widegren, Ny Beskrifning öfver Östergöthland, B. I. s. 248.

i olika färger. En messehake af rödt sammet med löfverk i guldbroderi har framtill en bred remsa och derå helgon under baldakiner. På ryggen är ett större kors, hvilket prydes å midten med ett mindre sådant samt å armarna med två framflygande englar; å stammen ses öfver och under helgon, allt i broderi. Här finnes jemväl en messehake af blått sidentyg med bredt bräm framtill, öfver axlarna och omkring halsen. Alla dessa bräm prydas med figurer, som äro utsydda med silke i färger.

I kyrkan hvila många ryktbara personer, af hvilka flere för sina lägerstäder gjort betydliga donationer. Vi vilja blott nämna några få af dervarande grafvårdar, nemligen dem, hvilka ha större intresse. De vigtigaste inskrifterne å härvarande minnesvårdar ha **1753** blifvit lästa af J. Langebek och N. R. Broocman [73]).

Nära södra sidoskeppets östra ända ligger en hvitgrå marmorhäll, hvilken är $4\frac{7}{12}$ fot bred och $7\frac{5}{6}$ lång. Å denna marmorhäll, som är alldeles slät, märkas två spetsiga sköldar, hvilka stå i lutande ställning och innehålla griphufvuden. Nedanföre ses fjorton cirklar, som bilda en sköld. Emellan dessa sköldar läses:

Hic Swecie tutus Dapifer jacet incineratus
Bo Jonson natus eius milesque Kanutus,
Armegardis te sequitur tua nupta, Kanute.

Den mäktige, grundrike och ryktbare Bo Jonsson Grip gjorde stora donationer till Vadstena kloster och blef **1386** jordad i kyrkan. Dennes son, riddaren Knut Bosson, afled **1406**. Ermegard, dotter af riddaren Jo-

---

[73]) C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland, D. I. s. 172 —178.

hannes Bylow och enka efter Knut Bosson, blef 1421 jordad i kyrkan. Hennes fader fick 1410 der sitt hvilorum, och hennes syster Anna blef 1417 der intagen såsom nunna [74]). Jemte Bo Jonsson torde, såsom inskriften antyder, både sonen och sonhustrun hvila under denna minneshäll.

Vid norra sidoskeppets vestra ända ligger en grafhäll, hvilken $6\frac{2}{3}$ fot bred i hvarje ända och $9\frac{11}{12}$ lång, består af kalksten. På midten af denna grafsten, som är alldeles slätslipad, föreställes Christus korsfäst i naturlig storlek med korsgloria och en spik genom båda fötterna och en sådan genom hvarje hand. Vid korsets fot till venster märkes ett rundbågigt vapen i lutande ställning. Detta vapen är fyrdeladt, och två motsvarande fält innehålla tre lejon, två andra strödda liljor. På hjelmen står ett lejon. Kring kanten läses mellan en yttre och två inre ränder följande inskrift: *Hic. sepulta. est. Serenissima. Regina. Phillippa. Erici. Sueticæ. Gothiæ. Daniæ. et. Noruegiæ. quondam. Regis. Potentissimi. Pomeraniæ. Ducis. Consors. et. Henrici. Quarti. Angliæ. Franciæ. et. Hyberniæ. Regis. filia. quæ. vita. est. defuncta. Anno. Christi. M.CCCC.XXX: V. Die Januarii.* Krusifixet och hjelmen äro lindrigt inristade i konturer med ledig teckning. Ränderne och bokstäfverne äro jemväl ingräfna.

Man kan icke utan djup rörelse skåda denna enkla minnesvård, då man tänker på den person, hvars stoft förvaras derunder. Philippa hade liksom Margareta redan 1415 ingått i klostrets gemenskap. Den sistnämnda, som med ovanlig rådighet 1428 tillbakaslagit en farlig

---

[74]) Diar. Vazsten. p. 4, 34, 44, 48, 62.

fiende, men följande år misslyckades i ett dylikt företag, blef på det råaste sätt misshandlad af sin gemål. Hon tog derpå sin tillflykt till denna fridens boning, hvarest hon kort derefter afsomnade och begrofs i S. Annas kor, hvilket hon sjelf stiftat [75]). Af Eric XIII blef **1430** en betydlig summa Engelska nobler öfverlemnad till Vadstena kloster. Med denna summa, som olika uppgifves, skulle en kapitelstiftelse i Vadstena stadskyrka underhållas och en själamessa skulle i S. Annas kor bestridas för Philippa samt till ro och lisa för konungens föräldrar. Men denna skatt blef **1462** borttagen af Christian I mot löfte att antingen utföra den gjorda stiftelsen eller återlemna hela summan [76]). Det lärer med denna stiftelse gått såsom med mycket annat under dåtidens skiften, att nemligen verkställigheten uteblifvit. Philippa var lika vördad för sin dygd och fromhet som aktad för sin omtanka och behjertenhet. Hennes gemål glömde snart jemte den föraktade Cecilia sin oersättliga förlust. Men en förfärlig Nemesis följde den lättsinnige och modlöse konungen i spåren, och hon frånryckte honom omsider Nordens tre kronor.

Härjemte ligger en annan lika märkvärdig grafsten **6** fot **4½** tum bred i hvarje ända och **9** fot .**6½** tum lång. Denna minneshäll, som äfven består af kalksten, är slätslipad, och kring kanterna derå läses mellan två ränder: *In. hoc. Sepulchro. positum. est. corpus. inclutæ. Reginæ. Catharinæ. Caroli. Secundi. Suecorum. Gothorum. et. Norvegianorum. quondam. Regis. Coniungis. et. Magnifici. domini. Caroli. Ormonis. Militis. aurati. Reg-*

---

[75]) Ibd. p. 52. 73. [76]) A. Hvitfeldt, Krön. s. 744. H. Spegel, Kyrkio-Hist. D. 2. s. 227. Diar. Vazsten. p. 118, 119.

nique. Consiliarii. filiæ. Denna grafsten har insänkta ränder och bokstäfver, men den saknar figurer.

Catharina afled 1450 i en farsot, som härjade i Stockholm. Denna drottning berömdes för sin ovanliga skönhet, sitt glada lynne samt sitt dygdiga och milda väsende. Carl Knutsson, som med henne lefvat i det lyckligaste äktenskap, lät i Vadstena klosterkyrka bygga ett herrligt kor med en upphöjd minnesvård. Med stor högtidlighet blef Catharina 1451 begrafven i detta kor, hvilket helgades jungfru Maria. Konungen lät äfven göra ett skönt monstranshus, ciborium cum monstrantia, ciborium sive columna pro corpore Christi, hvilket 1454 uppsattes nordost i koret [77]. Man har förmodat, att detta monstranshus varit ett slags altarbetäckning eller tabernakel; det är likväl solklart, att här menas ett tornlikt förvaringsskåp för hostian.

I mellanskeppets östra ända står en grafvård öfver hertig Magnus af Östergöthland, hvilken afled 1595. Denna grafvård, som är 2 fot upphöjd öfver golfplanen, utgöres af en aflångfyrkantig stenkista, hvilken prydes å hvarje sida med sexton slägtvapen och vid hufvudändan med ett samt vid fotändan med två kongliga vapen. Samma stenkista har i alla hörnen och på midten af hvardera långsidan en pilaster. Hvarje af de förra motsvaras af tre och hvarje af de sednare af en fristående kolonn, tillsammans fjorton. Dithörande bjelkverk har starka förkroppningar. Härpå hvilar en stor lockhäll, å hvilken Magnus i naturlig storlek ligger med rustning, mantel och krona, hopknäppta händer och tillslutna ögon.

---

[77]) Stora Rimkrönikan in Script. Rer. Svec. T. I. S. II. p. 136, 137. Diar. Vazsten. p. 101. 107.

Denna bild, som tyckes vara porträtt, hvilar å en jemn skifva med ett gyllende hyende under nacken. Vid hufvud liksom vid fötter ligga tvenne små figurer, af hvilka den ene håller ett timglas, den andre en menniskoskalle. Denna grafvård är hållen i simpel renaissansstil med snarlikhet af barockstil, men den saknar ej skicklighet i utförande. Omfattningarne bestå af grå marmor, speglarne, listverken och vapnen af fin sandsten. Kolonnerne, som likna Korinthiska, äro till baserna och kapitelerna af sandsten till skaften af marmor. Fotställningen, bjelkverket och lockhällen bestå af grå marmor, bilden och skifvan af ett enda sandstensblock, de fyra små figurerne jemväl af sandsten. Då denna grafvård öppnades vid en i sednare tid anställd reparation, fanns deri en hopfalsad kopparkista, som hängde på jernkedjor öfver vattensjuk botten. Å kistans lock stod *M. D.* det är: Magnus Dux och dennes valspråk, *Auxilium meum a Domino.* I kistan låg ett skelett, som skall enligt sägen blifvit vid ett föregående tillfälle plundradt [78]).

Då de båda drottningarnas grafstenar varit liksom denna minnesvård upphöjda öfver golfplanen, väcker det billigtvis förundran, att de förre ej fått liksom den sednare förbli i sitt ursprungliga skick. Det tyckes, som en grafvård öfver Philippa, en af de ädlaste qvinnor, som burit en krona, borde skäligen hållas uti ej mindre helgd än en grafvård öfver en svagsint prins, hvilken blott ihågkommes under medlidande, och det synes jemväl, som Catharinas grafsten borde ej mindre vårdas, enär den är af högt intresse i historiskt afseende; ty deraf inhemtas, att Carl Knutsson kallat sig icke VIII

---

[78]) P. D. Widegren, Ny Beskrifning öfver Östergöthland, B. I. s. 250.

utan II. Nu äro dock båda drottningarnas minnesstenar nedsänkta, så att de i golfplanen snart utslitas af gående, då deremot den svagsinte prinsens minnesvård får, ehuru en vanprydnad, qvarstå jemte Herrans bord.

Då Vadstena kloster utgjordes af tvenne konventer med en talrik personal, så voro ganska ansenliga åbyggnader derför behöfliga. Klosterhusen, som uppfördes samtidigt med kyrkan, bestodo af två särskilda byggnadsgrupper, af hvilka den större var för systrarna och den mindre för bröderna. Biskopen Knut i Linköping skärskådade 1405 dessa hus, hvilka då stodo under byggnad, emedan han ville efterse, att ingenting derå anordnades emot statuterna [79]). Murmästaren Johan, som deltagit i kyrkans grundläggning, utförde en stor del af klosterhusen [80]). Biktfadern Gervinus och brodern Johannes Magni ombesörjde 1442 uppbyggande af ett nytt sjukhus, infirmaria [81]).

Systrarnas klosterhus utgjordes af en hufvud- och två flygelbyggnader, som slöto sig till kyrkans norra sida, så att en större gårdsplats bildades. Hufvudbyggnaden, som sträckte sig i vester och öster och var den ansenligaste, innehöll källrar och två våningar. I nedra våningen funnos systrarnas kapitelrum, en så kallad pressbod m. m. Öfra våningen innehöll femtionio kamrar, som, belägna jemte båda sidor, åtskiljdes i midten af en beqväm genomgång. Rummen inunder samt kamrarne och genomgången derpå voro betäckta med korshvalf. Hvarje kammare, hvilken blott höll 6 fot i bredd och 15 i längd, hade en fönsteröppning, som var ungefär 6 tum bred och 1 fot hög. Den vestra flygeln hade

---

79) Diar. Vazsten. p. 26. 80) Ibd. p. 38, 39. 81) Ibd. p. 88.

i midten af hvarje våning en genomgång och vid sidorna derom särskildta rum. I nedra våningens norra ända låg kök, i södra samtalsrum och matsal, locutorium et refectorium, och derutanför systrarnas taleport, porta sororum. De öfriga lokalerne i nedra och alla i öfra våningen voro indelade till arbetsrum. Östra flygeln utgjordes af tre mindre byggnader, nemligen biskopens herberge vid visitationer och systrarnas visthus och sjukhus. Från hufvudbyggnadens södra till kyrkans norra sida sträckte sig midtöfver gårdsplatsen en hvalfgång, ambitus sororum, hvilken jemte östra flygeln införde till den ofvanföre omnämnda läktaren. Den så kallade nunnekammaren, belägen vid södra sidan af hufvudbyggnadens genomgång, har påtagligen varit början till nyssberörda hvalfgång. På hufvudbyggnadens norra sida nära dess östra ända låg en liten utbyggnad, hvars öfra våning utgjordes af ett enda rum, hvilket höll ungefär 16 fot i hvarje sida och betäcktes med ett korshvalf. I detta rum, som å hvarje af sina tre yttersidor hade en liten fönsteröppning med jerngaller och kallades det aldraheligaste, sanctum sanctorum, förvarades S. Birgittas, S. Catharinas och flera helgons reliqvier samt klostrets klenoder. Uti en af källrarna erböd S. Birgittas källa ett välsmakande vatten. Man har i murarna funnit sotiga eldrör, hvilka, sträckande sig både i lod- och vågräta riktningar, troligtvis tjenat till uppvärmande af kamrarna, som voro alltför små för att inrymma eldstäder. Alla dessa byggnader, hvilka bestodo af tegelsten, ha tvifvelsutan varit till det yttre fogstrukna.

Emellan dörröppningarna till hufvudbyggnaden, matsalens förmak, sjukhuset och kyrkan fanns ett förvaringsrum med takhvalf, custodia sive domus testudinata, och

användes till undangömmande af klostrets klenoder, böcker, reliqvier m. m. Nedgången, som betäcktes med tegelgolf, låg under den del, hvilken utmärktes, när dörren till kyrkan stod öppen. Detta förvaringsrum, som blott begagnades under oroliga tider, hölls derföre hemligt [82]). På vestra sidan om och något under den igenmurade dörröppningen, som inledt till läktaren i kyrkan, märkes en bred men låg murfördjupning, hvilken betäckes med en stickbåge. Denna murfördjupning har möjligtvis varit nyssberörda förvaringsrum, hvilket haft en passande nedgång jemte denna dörröppning. Nära kyrkans takfot ses emellan de sträfpelare, hvilka omgifva samma dörröppning och murfördjupning, spår efter en inhuggen betäckning, som förmodligen utgjort vattentak för berörda hvalfgång.

Ett större hus, hvilket låg utanföre och sträckte sig i söder framom vestra flygeln, begagnades till mält- och brygghus samt spannmåls- och packbod. Då denna byggnad, som bestod af gråsten, blef 1815 nedtagen, så hittades uti en igenmurad glugg åt gatan en tunna, hvilken ungefär $1\frac{2}{3}$ fot bred och lika hög var fästad på en lodrät axel, hvarpå den kunde med lätthet kringvridas. En kim eller staf saknades i denna tunna, som varit begagnad för utlemnande och emottagande af småsaker. Man har påstått, att munkarne plägat genom denna tunna insmyga sig till nunnorna. [83]). Då man besinnar, att tunnan var, såsom vi visat, ganska liten, och att hon dessutom hade en axel i midten, så inses,

---

[82]) Ibd. p. 88. [83]) C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland D. I. s. 167.

att detta föregifvande var den orimligaste dikt, ty på berörda sätt kunde knappast en katt inpraktiseras.

Brödernas klosterhus, som lågo nära kyrkans sydvestra hörn, bestodo af en lång hufvud- och två korta flygelbyggnader, af hvilka den förra sträckte sig i söder och norr de sednare i vester. De voro alla sammanbyggda och utom källrarna en våning höga. Vid hufvudbyggnadens båda sidor lågo kamrar och deremellan en genomgång. Den södra flygeln bestod af ett stort samlingsrum, stupa conventualis, som grundlades 1398 [84]). Den norra innehöll en matsal, refectorium, och derutanför låg en köksbyggnad, hvari fanns en källa, som gaf ett ganska friskt vatten. Alla rummen hade takhvalf. Der funnos dessutom kapitelhus, domus capitularis, bibliothekshus, libraria, sjukhus, infirmaria, m. m. Från dessa hus sträckte sig längsmed kyrkans södra sida en hvalfgång, ambitus fratrum, som ledde till brödernas samtalsrum, locutorium, hvilket låg vid hennes östra ända och hvari de kunde samtala med främmande. Denna hvalfgångs vattentak afbrann 1479 och grundvalar af densamma ha intill vår tid qvarlegat. Emellan nunne- och munkhusen låg en särskild byggnad, som innehöll ett samtalsrum, locutorium inter sorores et fratres, hvilket troligtvis begagnades vid gemensamma öfverläggningar [85]). Dessa byggnader voro likaledes uppförda af tegelsten. Från södra ändan af nunnornas mält- och brygghus m. m. sträckte sig till midten af vestra korets gafvel en hög mur, som afstängde båda byggnadsgrupperna från hvarandra. Denna mur hade en liten port, hvilken begagnades vid båda konventens sammanträden.

---

[84]) Diar. Vazsten. p. 16. [85]) Ibd. p. 143.

Här funnos två ansenliga trädgårdar, af hvilka den ene låg på norra sidan om systrarnas klosterhus, den andre på södra sidan om kyrkan och hvalfgången derjemte. Båda dessa trädgårdar, af hvilka den norra begagnades af systrarna och den södra af bröderna, omgåfvos med höga ringmurar. En betydlig utvidgning af brödernas trädgård blef 1506 företagen, då en ansenlig ringmur blef deromkring uppdragen under tillsyn af brodern Johan Johansson [86]). Denna ringmur, hvilken är $2\frac{1}{3}$ fot tjock 11 hög, bildar en fyrkant, som håller i vester och öster ungefär 450 fot och i motsatt riktning en lika stor sträckning, och den har några igenmurade dörr- och fönsteröppningar. Samma ringmur, som består af grå- och tegelsten, den förre tuktad den sednare i vanliga munkband, är ut- och invändigt fogstruken och betäckes med takpannor, hvilka ha vattenfall inåt. Om man icke kan vid första anblicken inse, hvartill berörda dörr- och fönsteröppningar tjenat, så visar det sig likväl vid närmare skärskådande af detta murverks skiljaktiga förtagningar, att några väggar af nedbrutna stenhus blifvit deri använda. Detta förhållande bekräftas af följande uppgift, nemligen att bröderne nödgades med stor kostnad undanrödja flera boningshus för trädgårdens utvidgande [87]). Ifrågavarande trädgårdar, som i forntiden varit mycket berömda för sina goda fruktträd och ovanliga köksväxter, äro nu vanvårdade.

Utanför kyrkans östra gafvelmur sträckte sig kyrkogården, coemeterium, som hade en särskild genomgång, hvarigenom verldslige fingo ingå i kyrkan. De brädplank, hvilka omgifvit denna genomgång, blefvo 1437

---

[86]) Ibd. p. 161. [87]) Ibd. p. 161.

borttagna och i deras ställe blefvo murar uppdragna [88]). Kyrkogården, som ännu är bibehållen, har ansenligt omfång; men der förmärkes intet spår efter andra murar än de, hvilka tillhöra nunnornas och munkarnas trädgårdar. Öster om kyrkogården lågo klostrets ladugård och fähus, bostarium, som **1423** förhärjades af en eldsvåda [89]). Efter reformationen har denna uthusplats blifvit af borgarne använd till byggnadstomter.

Efter nunnornas och munkarnes utdrifvande stodo husen en längre tid öde. Drottning Christina lät inreda systrarnas byggnader till ett krigsmanshus, som **1647** intogs af invalider. Denna inrättning upplöstes **1784**. Samma byggnader blefvo **1817** förändrade och använda till arbets- och korrektionshus. Brödernas boningshus, som inreddes till boställe för krigsmanshusets inspektor, påbyggdes **1766** och **1767**, och de användes **1795** till kurhus för veneriska sjukan. Klosterhusen å kyrkans norra sida äro till det yttre så moderniserade, att de ej ådraga sig fornforskarens uppmärksamhet. Vi skulle dock önskat att närmare bese det lilla, som ännu är i behåll af den ursprungliga anordningen, men tyvärr var inrättningens föreståndare ej hemma, hvadan vi icke kunde på något villkor inkomma.

Då vi kasta en allvarlig blick på denna klosterinrättning, så tyckes den vara lika egen som betänklig. Att förena ett nunne- och ett munkkloster vid gemensam kyrka och med gemensam biktfader och förvaltare kunde utan den allvarligaste uppsigt och noggrannaste afsöndring ej i längden lyckas. Också tyckes man i Italien ej förstått, huru sådant kunnat i Norden hand-

---

[88]) Ibd. p. 80. [89]) Ibd. p. 66.

hafvas. Påfven förklarade nemligen 1422, att bröderne skulle helt och hållet afflytta från systrarna. Erkebiskopen i Upsala anhöll, att konungen och drottningen täcktes hos påfven utverka eftergift i denna befallning. Dekanen Nicolaus Ragvaldi från Strengnäs blef för denna angelägenhet utskickad till Rom, men den dygdiga Philippa, som var inskrifven i Vadstena systerskap och hvilken således noga kände dervarande förhållanden, utverkade genom skänker, hvad troligtvis ej kunnat på annat sätt vinnas [90]). Denna drottnings förord var det vackraste bevis för klosterfolkets rena seder. Emellertid var afstängningen ganska allvarlig. Erik XIII önskade 1413 inkomma i brödernas klosterhus för att efterse, huru han skulle anlägga ett Birgittinerkloster på Låland. Ehuru konungen åtföljdes af erkebiskopen i Lund, så blef denna begäran ej utan svårighet medgifven [91]). Biskopen i Linköping gjorde ofta visitation i Vadstena kloster för att bevaka statuternas noggranna efterlefnad. Vi vilja dock icke bestrida, att, såsom vi ofvanföre omnämnt, klostertukten blifvit omkring reformationstiden mindre allvarsam.

Om vi nu taga byggnadernas anordning i betraktande, så finna vi, att den varit väl beräknad på en sträng afsöndring. Man kunde till och med tycka, att systrar och bröder varit i detta rika kloster hårdare inspärrade än grofva brottslingar i nutidens cellfängelser. Ostridigt voro nunnekamrarne både trängre och mörkare och vida fastare än cellerna i nuvarande länsfängelser. Men om dessa förhållanden å en annan sida närmare betraktas, så märkes, att nunne- och munkkamrarne

[90]) Ibd. p. 64, 65. [91]) Ibd. p. 48, 49.

blott begagnades till afsöndrade sofställen, dormitoria, och att en ensam person kan skäligen vara belåten med ett temligen litet och föga varmt sängrum. Det ålåg både systrar och bröder att tidigt och på bestämd timma uppstiga. En betydlig del af dagen användes med andaktsöfningar i den luftiga kyrkan, och det öfriga med trägna sysselsättningar i passande arbetsrum, hvarjemte godt tillfälle till förfriskningar förefanns i de stora trädgårdarna. Den der erfarit det sinneslugn, som vinnes genom bekymmerslös ställning och trägen sysselsättning i synnerhet i förening med en lefvande öfvertygelse om inre förbättring, kan utan svårighet inse, huru en sådan inrättning kunnat både erbjuda trefnad och länge ega bestånd.

Att bröderne efter dåtidens sätt idkade lärdom, kan nogsamt ses af deras Minnesbok. Detta inhemtas äfven deraf, att en broder Johannes Haquini 1422 blef erkebiskop i Upsala, nemligen samme öfverherde, som invigde Vadstena kloster. Redan 1495 hade detta kloster ett boktryckeri, som då afbrann [92]). Att bröderne haft utmärkta byggnadsinsigter, visa de byggnadsverk, hvilka de här utfört. För anläggande af de många Birgittinerkloster, som stiftades utrikes, blefvo bröder utskickade, hvilka tvifvelsutan förestått derför behöfliga byggnader. Thyrgillus från Vadstena arbetade såsom murmästare någon tid på domkyrkan i Upsala, hvarifrån hans lik 1430 hemfördes [93]). Denne man måste således deltagit i återuppbyggande af nämnda kathedral, som några år förut hade till stor del instörtat. Både som vetenskapsman och konstnär utmärkte sig Petrus Dasypodius, hvil-

---

[92]) Ibd. p. 154. [93]) Ibd. p. 73.

ken 1406 till samma domkyrka gjort ett urverk, som kostade 700 mark och hvilket visade dagar och stunder, månens af- och tilltagande samt solens och planeternas gång under årets omlopp. Detta urverk förstördes vid domkyrkans brand 1702 [94]). I genomgången af brödernas klosterhus fanns å norra ändans takhvalf ett urverk, som en munk i Vadstena förfärdigat. Urtaflan blef 1766 borttagen, då detta hus påbyggdes. Vi ha tyvärr alltför liten kunskap om systrarnas sysselsättningar för att derom kunna något bestämdare yttra oss. Minnesboken ger anledning till den förmodan, att en och annan haft efter dåtidens sätt en högre bildning. Att systrarna sysselsatt sig med väfnad, sömmande och stickning och tillverkat sina kläder, kan med mycket skäl förmodas. De ha troligtvis broderat de konstmässiga skrudar, som finnas i kyrkan och hvilka vi ofvanföre omnämnt. Att systrarna förehaft flere slags fina fruntimmersarbeten, kan deraf inhemtas, att vackra spetsar blifvit intill sednare tider i Vadstena knöpplade.

Vid klostrets första anläggning var Vadstena, såsom vi ofvanföre visat, en öde plats. Liksom städer flerestädes bildat sig vid stora klosteranläggningar, så hände äfvenledes i Vadstena, hvilket skall 1390 blifvit en stad [95]). Margareta sökte på ett räfstating 1399 att lägga staden, som var klostrets tillhörighet, under kronan; men hon fann sig böra efter handlingarnas genomseende afstå derifrån [96]). Borgarne skola 1465 erhållit konventets tillstånd att befästa staden med en graf 80 fot bred

---

[94]) Ibd. p. 163. J. Schefferi Upsalia, p. 182. J. Peringskiöld, Mon. Uller. s. 168. A. O. Rhyzelius, Episcop. Sviog. s. 51, 52. [95]) H. Spegel, Kyrkio-Hist. D. 2. s. 226. [96]) Diar. Vazsten. p. 18.

20 djup [97]). Då klostrets rika inkomster spridde välmåga deromkring och en mängd främlingar besökte denna heliga ort, och då många herre- och riksdagar der höllos; så skulle naturligtvis denna stad uppblomstra, enär densamma, omgifven af ett bördigt landskap, kunde på Vetterns kuster drifva en fördelaktig handel, i synnerhet som Vadstenas köping Askersund först **1640** blef egen stad. På tusen alnars afstånd från klostret ses i Vettern vid lugnt och klart väder stenkistor, hvilka ligga 2 famnar under vattenytan. Dessa stenkistor, som bestå af ganska groft timmer, bilda en bågformig kedja af en betydande sträckning, och de lemna här och der större öppningar. Der har troligtvis en säker hamn med flere inlopp varit under stadens blomstrande tillstånd anlagd.

I Vadstena fanns före klostrets byggnad en sockenkyrka helgad S. Petrus [98]). Stadskyrkan afbrann **1423** [99]). En ny helgedom skall **1464** tillkommit [100]). Denna sednare kyrka, som äfven var helgad S. Petrus, blef för vidpass tjugo år sedan raserad. Samma kyrka bestod af ett långhus med rak altarvägg i öster och fyrkantigt torn i vester. Detta långhus, som var **69** fot bredt och **142** långt, fördelades af tio pelare, hvilka uppburo takhvalf, i mellan- och sidoskepp, hvaraf det förra var bredare än de sednare. Hela byggnaden var uppförd af tegelsten i vanliga munkband med fogstrykning. Betäckningen utgjordes af så kallad hålsten. Emedan klosterkyrkans takspira, som inrymt ringklockor, blifvit **1781** nedtagen, har lyckligtvis stadskyrkans torn såsom nödvändigt undgått förstörelsen. Detta torn, hvilket är ganska smalt,

---

[97]) H. Spegel, Kyrkio-Hist. D. 2. s. 227. [98]) Diar. Vazsten. p. 29. [99]) Ibd. p. 66. [100]) H. Spegel, Kyrkio-Hist. D. 2. s. 227.

har en ansenlig höjd. Det sydvestra och nordvestra hörnet förstärkes af en sträfpelare, hvilken i skrå riktning med tre afsatser sträcker sig till sjelfva takfoten. Å tornets södra sida ligger en fyrkantig utbyggnad med en vacker spiraltrappa af kalksten. Man uppkommer på denna spiraltrappa till klockrummet, hvarefter stegar vidtaga. Från detta torn njutes en intagande utsigt öfver staden och slättlandet deromkring samt Vettern. Röstena prydas hvardera med sju tinnar samt nich- och rundfördjupningar. Till förekommande af detta smala torns nedstörtning åt öster har man bibehållit långhusets närmaste del och apterat densamma till skolhus, som med sin moderna anordning af fönsteröppningar, gesimser, vattentak och hvitlimning gifver det hela ett osammanhang, hvaraf man erfar ett högst vidrigt intryck. Man har till mildrande af denna villervalla afputsat tornets nedersta del, hvarigenom detsamma blifvit ännu vidunderligare. Så kastar man sig af bristande insigter ifrån den ena oredan i den andra. Då fasta byggnader i våra dagar sällan uppföras, hvarföre nedrifva sådana, som kunna med ringa kostnad bibehållas? Den tid bär ett föga vackert vittnesbörd om sig, på hvilken man nedbryter helgedomar, som flere sekler genljudit af Herrans lof och som innehålla dyrbara minnesvårdar öfver ryktbara män.

Biskoparne i Linköping, hvilka ej sällan besökte Vadstena, hade redan 1423 en egen gård, curia episcopi, i denna stad [1]. Biskopen Henricus Tidemanni, som var en väldig byggmästare, lärer till stor del ombyggt samma gård. Efter reformationen har denna gård blifvit

---

[1]) Diar. Vazsten. p. 66.

kyrkoherdeboställe, hvarest ett par gamla stenhus fått qvarstå. En ingång till ett större stenhus hade följande inskrift:

Præsulis Henrici domus ista Dei sit amici
De Wånga nati, laus divine bonitati
MCDLXX.

Öfver källardörren till ett mindre stenhus stod: *Wi Henrich met Gudz Nåde Biskop i Lynkyopung. Gudz rena hedher bygger thetta hus A:o Dni MCDLXXIII. Deo Gratias.*

Här byggdes **1474** skolhus och **1490** rådhus. I staden funnos fyra kapeller, tre gillen och ett helgeandshus. Gustaf I lät **1524** der upprätta ett mynthus.

På stranden af Vettern söderom och ungefär tusen steg från Vadstena kloster lät Gustaf I år **1545** grundlägga ett slott, hvilket fått namn af Vettersborg, Vadstena hus eller Vadstena slott och som ännu finnes. För beredande af passande plats för detta stora byggnadsverk måste flera gårdar undanrödjas, hvaremot borgarne satte sig i besittning af klostrets hela jordrymd åt söder [2]). Underrättelsen härom är den sista anteckning, som finnes i den märkvärdiga Minnesboken. Man har förmodligen ej ansett det löna mödan att sedermera fortsätta densamma. Borgarne ha troligtvis vid samma tid inkräktat klostrets ladugård, hvars fordna plats utgör en del af staden. Vadstena slott förtjenar i flera afseenden byggnadsforskarens skärskådande. Då vi nära en half dag uppehållit oss med klosterkyrkans afteckning och uppmätning, och vi hade blott en timma att använda på denna ståtliga slottsbyggnads betraktande, så

---

[2]) Ibd. p. 186. H. Spegel, Kyrkio-Hist. D. 2. s. 229.

vänte man sig icke här någon omständligare beskrifning derpå. Emellertid skulle denna beskrifning dock blifvit något utförligare, om ej den mindre angenäma omständigheten inträffat, att vi ej utan svårighet blifvit insläppte. Mannen, som hade nycklarna, förklarade till en början, att der vore intet att se utom spannmål, och att vi gerna kunde få se sådan på hans egen vind. Då vi likvisst ej läto dermed afvisa oss, fingo vi under en qvarts timma genomgå den öfversta våningen, men vi kunde deremot ej inkomma i de nedra. Ehuru många ordat om denna slottsbyggnad, torde vi dock kunna skildra densamma något närmare än hitintills skett.

En ansenlig fyrkant, som har runda hörntorn eller så kallade rundelar och deremellan å den norra sidan en aflångfyrkantig hufvudbyggnad och å de öfriga murbeklädda jordvallar och omgifvande vattengrafvar, utgör Vadstena slott. Fyrkanten, hvilken sträcker sig ungefär 300 fot i hvarje sida, bildar i midten en qvadratisk borggård, och vattengrafvarne vidpass 75 fot breda, äro å tvenne sidor afdämda från Vettern genom den upphöjda landsvägen.

Hörntornen, som hålla ungefär 25 fot i diameter och förete spår efter fem bjelklager öfver hvarandra, betäckas med utinåtsvängda kupor, hvilka uppgå i spetsar och äro beklädda med ekspån. Murarne vidpass 10 fot tjocka, ha för hvarje afdelning många skottgluggar med stickbågiga betäckningar. Bjelklagerne ha varit mycket tätta och grofva. Långa genomgångar i hufvudbyggnadens bottenvåning inleda till de tvenne hörntornen, hvilka ligga vid densammas ändar. Öfverst från vallarna nedföra beqväma spiraltrappor till de två öfriga hörntornen. Vallarne, hvilka innehålla kasematter med skott-

gluggar, ha yttre och inre murbeklädnad och äro med sin sluttande jordfyllning lika höga som hörntornens omgifningsmurar och nog breda för större kanoners begagnande. Hörntornen och vallarnas beklädnadsmurar äro uppförda af tuktad gråsten, dock märkes i det inre någon tegelsten. Spiraltrapporna äro till midtpelare och omgifningsmurar af tegelsten, stegen deremot af huggen kalksten; allt i ganska fast murbruk.

Hufvudbyggnaden består af ett midtparti, som höjer sig såsom ett ofantligt torn mellan sidopartierna och har i bottenvåningen en stor inkörsport, hvartill en rak stenbro införer från landsvägen. Inkörsporten, hvilken sträcker sig tvärsigenom till borggården, betäckes med ett högt tunnhvalf. Midtpartiets yttre fasad har i andra våningen tre rakbetäckta, i tredje två höga spetsbågiga och deröfver en stor cirkelrund fönsteröppning. Hvarje sidopartis yttre fasad har till lika höjd med inkörsporten släta bröstningsmurar, som sakna genombrytningar, och den har deröfver två våningar, af hvilka hvardera innehåller åtta fönsteröppningar. Å midtpartiets inre fasad finnes å hvarje sida om inkörsporten en dörröppning med en yttre trappa och deröfver en likadan anordning som utvändigt. Å hvarje inre sidoparti framspringer ett fyrkantigt trapptorn med oregelbundna fönsteröppningar och å det ena tre å det andra fyra sådana i fyra rader öfver hvarandra. Midtpartiets omgifningsmurar ha lika höjd som sidopartiernas kroppås; men trapptornens och sidopartiernas omgifningsmurar äro lika höga. Å östra trapptornets vestra sida uppleder en rak trappa till en dörröppning, hvarigenom man inkommer till en rymlig förstuga. Till venster derom är en annan dörröppning, som i lika höjd med borggården införer i jord-

våningen. Å vestra trapptornets östra sida finnas motsvarande ingångar. Jordvåningen, hvilken höjer sig föga öfver vattenytan, måste jemte genomgångarna, som betäckas med tunnhvalf, innehålla förrådsrum, hvilka troligtvis ha likartade takhvalf. Andra våningen, som äfven har takhvalf, måste egentligen varit begagnad af betjening och garnison. Den tredje innehåller ståtliga boningsrum. Den fjerde har praktrum, rikssal och kyrka. Midtpartiets betäckning öfvergår med karnislik svängning från fyrkant till åttkant och derpå följer en åttkantig uppsats med raka sidor, deröfver vidtager en karnisartad betäckning och vidare en mindre åttkantig uppsats och slutligen en spira med flögel. Trapptornens betäckningar, som äro alldeles lika med hvarandra, ha en karnisad indragning, derpå en åttkantig nichprydd lanterna, deröfver en karnisformig kupa, slutligen en åttkantig spetsig oval med spira och flögel. Sidopartierne ha kroppåstak, som sluta sig till gafvelrösten i öster och vester samt midtpartiets motsvarande sidomurar, och de ha oafbrutna vattenfall åt båda sidor. Alla dessa vattentak äro beklädda med kopparplåtar.

Inkörsporten och de större ingångarne äro rundbågiga, dörröppningarne äro små och rakbetäckta. Utvändigt prydes inkörsporten å hvarje sida med en stor konisk sträfpelare och deröfver ett bjelkverk, invändigt med kolonner, och der märkes följande inskrift: *Magnus Princeps Ostrogothiæ. Auxilium meum a Domino.* Midtpartiets öfversta våning, som har å yttre liksom inre sidan nederst två ganska ansenliga spetsbågiga och deröfver midtemellan en mycket stor rund fönsteröppning, står med det öfriga i föga harmoni. Af dessa fönsteröppningar utmärka sig de spetsbågiga med rosverk i

bågslagen och de runda med fyrbladiga midtrosor och deromkring åtta klöfverblad; allt af huggen kalksten. Hufvudbyggnadens öfriga och trapptornens alla fönsteröppningar ha raka betäckningar, som vexelvis prydas med vågrätta och lågröstade framsprång. Fönsteröppningarne å den yttre fasaden äro ordnade efter en regelbunden och väl hållen gruppering; men å den inre röjas flere störande missförhållanden, i synnerhet å trapptornen, hvilkas fönsteröppningar äro godtyckligt spridda efter utrymme och behof; en vårdslöshet, som bort undvikas.

Gafvelröstena siras med nichfördjupningar och snerklar. Östra gafvelröstets mellersta del prydes med Sveriges och Östergöthlands krönta vapen och till höger ses ett lejon till venster en grip samt deröfver *Joh. Dux Goth. Orientalis.* Å hvarje sida derom står en kolossal qvinnobild och deröfver sitter en sådan med ett barn på armen; alla i nichfördjupningar. Å hörnen, midten och spetsen af gafvelkanterna stå mindre figurer, tillsammans fem. I midten af vestra gafvelröstet ses jemväl nyssnämnda vapen, hvilka omgifvas af kolossala qvinnobilder i nichfördjupningar och mindre figurer stå på gafvelkanterna. Der märkes följande inskrift: *G. A. R. S. Anno 1620.*

I östra trapptornets nedersta förstuga finnes till höger ett litet alldeles mörkt fängelsehvalf med en ursprunglig dörr, hvilken är sammanslagen af tredubbla tvåtums furuplankor och utvändigt förstärkt med korsspända jernskenor. Ifrån denna förstuga uppleder en bred trappa, som med rymliga hviloplatser vänder sig omkring en aflångfyrkantig pelare med nichfördjupningar. Denna trappa, som har beqväma steg af kalksten, betäckes med tunnhvalf utan hufvudbågar, men med inskärnin-

gar för fönsteröppningarna. Murar och hvalf, hvilka äro ganska fasta, bestå af tegelsten. Samma trappa införer till de särskilda våningarna. Motsvarande trapptorn, hvari vi ej inkommit, skall ursprungligen haft en likadan anordning.

Till Vadstena slott införde enligt E. Dahlbergs teckning af 1706 en träbro med vindbrygga och vid densammas yttre ända låg ett fast porthus med taktorn. Enligt samma teckning stod i borggårdens sydöstra och sydvestra hörn fyrkantiga samt smala och höga torn med kupolformiga betäckningar och spiror derpå [3]). Dessa torn, hvilka kallades fyrkanter, skola 1817 qvarstått [4]). Nu märkas inga lemningar hvarken efter porthus, vindbrygga eller fyrkanter.

Yttre fasadens nedersta våning består af idel gråsten. För öfrigt är allt det yttre af tuktad kalksten, men omfattningar, hörnstycken, gafvelfält och gesimser samt bildverk af huggen sådan. Det inre såväl till murar som hvalf består af tegelsten. Gråsten och huggen kalksten är fogstruken, men deremot äro alla öfriga murytor ut- och invändigt afputsade.

Man beträder ej en så märkvärdig och uråldrig borg utan egna känslor. Få kongliga slott torde ha ansenligare rum. Vi fingo tyvärr blott tillträde till öfversta våningen, hvilken vidpass 48 fot bred och öfver 200 lång, 25 hög, har 12 fots höga fönsteröppningar men jemförelsevis ganska små dörröppningar. Väggarne äro groft afputsade, och ha förmodligen varit vid begagnande behängda med dyrbara tapeter. I taken synas

---

[3]) Svecia Antiqua et Hodierna, T. III. pl. 10. [4]) P. D. Widegren, Ny Beskrifning öfver Östergöthland, B. I. s. 244.

grofva och tätta bjelklag, som äro panelade med bräder och målade i renaissansmanér. Rikssalen är i synnerhet storartad. På hvarje sida af dess alla fönsteröppningar är en kolossal hjelte i mörka färger målad på hvit botten. Från detta högtidliga rum inträder man uti ett närliggande, som väcker ännu mer förundran. Detta rum intager slottets hela midtparti och håller 46 fot i bredd 55 i längd och har ungefär en höjd af 40 fot. Detta ofantliga rum, hvilket å hvarje långsida upplyses af förutnämnda stora spetsbågiga och runda fönsteröppningar, betäckes med ett enda stjernhvalf, som ofelbart är ibland de största i Norden. Samma rum, hvars utomordentliga höjd härrörer af midtpartiets betydliga höjning öfver sidopartiernas omgifningsmurar, har enligt sägen begagnats till kyrka, som med sina stora rosiga fönsteröppningar och sitt herrliga takhvalf varit ganska vördnadsbjudande. Man ser några få dörrar och lås i behåll, stenbänkar i fönstersmygarna och stora kaminer i murarna, hvilka hålla 6 fot i tjocklek.

Denna slottsbyggnad utfördes af ingeniören Bullgrim och byggmästaren Jakob Wee. Under hertig Magnus, som erhöll detta slott jemte Östergöthland, lärer inkörsportens portaler blifvit förskönade. Hertig Johan, hvilken sedan hade sitt residens å samma slott och derpå använde stor kostnad, har troligtvis anbragt östra gafvelröstets prydnader. Det vill deremot synas, som Gustaf II Adolf bekostat det vestra gafvelröstets sirater.

Vadstena slott är i konsthistoriskt afseende ganska märkvärdigt. Hela planen, ehuru tilltagen i stor skala, är visserligen enligt dåtidens befästningssätt, ingalunda ovanlig, men hufvudbyggnadens hållning är deremot så mycket ovanligare. Renaissansstilen, som under Frans I

börjat i Frankrike utbilda sig, framträder i hela hufvudbyggnaden med undantag af midtpartiets öfversta våning, hvars spetsbågiga och runda fönsteröppningar och ofantliga stjernhvalf äro utförda i ren spetsbågsstil. Att man så tidigt i Sverige infört renaissansstilen, måste deraf härröra, att Gustaf I, som afskydde all medeltidsbildning, begagnade utländska konstnärer. Det är emellertid märkligt, att slottets herrligaste rum visar med fönsterrosor och takhvalf den renaste medeltidsstil. Men en så skön belysning och en så storartad betäckning kunde ej enligt andra grunder beredas. Inkörsportens yttre och inre portal samt båda gafvelfälten äro i barockstil, och härvarande bildverk äro å dåtidens byggnader mycket vanliga allegorier, hvilka, ehuru andefattiga, fåkunnigheten ännu beundrar och använder. Vi vilja ej bestrida, att renaissans- och barockstilarne kunna, med snille utförda å stora byggnader, göra ett varaktigt intryck äfven på konstkännaren. Men då bör man icke såsom här gifva ett dominerande midtparti en hållning i ädlare medeltidsstil; ty det hela förlorar betydligt vid jemförelsen af dessa högst olika byggnadsarter. Detta förhållande framstår vid betraktande af de båda runda fönsteröppningarna, hvilkas väl arbetade omfattningar siras med småaktiga snerklerier, då deremot de herrliga rosorna deri framskimra såsom liljor bland ogräs.

Att Gustaf I, som emottog ett utblottadt rike och länge kämpade mot in- och utländska fiender samt byggde många slott och fästen, förmått jemväl utföra detta stora företag, skulle i sanning förvåna, om man ej visste, att denne konung slagit under sig och kronan de andeliga stiftelsernas rikedomar, och att han nedbrutit klostren, och att allmogen utan ersättning framskaffat

materialierna för uppförande af de nya praktbyggnaderna. Väl undgick Vadstena kloster vid uppförande af detta slott den allmänna förstörelsen; men deremot blefvo Alvastra och Skenninge kloster nedbrutna och materialierne deraf använda för detta kongshus.

Att af kyrkor uppföra lustslott och familjborgar tyckes ej bidraga till någon välsignelse. Sägen förmäler föga om de riksmöten, som blifvit å Vadstena slott hållna, men deremot är det så mycket närmare bekant genom hvilken fönsteröppning grefve Johan från Ostfriesland inklättrat till Gustaf I.s sköna dotter Cecilia, och genom hvilken fönsteröppning samme konungs svagsinte son Magnus nedstörtat sig i vallgrafven. Gustaf I sörjde bittert öfver sin dotters vanära, som hennes äldre broder genom en tanklös hämdlystnad gjorde verldskunnig. Men den store fadern förskonades ifrån att se sina vildsinte söner beskjuta hvarandra å Vadstena slott. Hertigarne Johan och Carl, som upprest sig mot sin broder Erik XIV, belägrade och intogo detta slott 1568, hvarunder detsamma led betydliga skador, hvilka kort derefter afhjelptes. Hertig Carl bemäktigade sig Vadstena slott 1597, och då Sigismund uppfordrade detsamma, fingo de utskickade svar derpå med styckekulor från vallarna. Enkedrottningen Hedvig Eleonora, som fått Vadstena slott till lifgeding, innehade detsamma till 1715, men hon bebodde två stora trähus, af hvilka det ena låg på östra det andra på vestra sidan om ofvannämnda bro. Ständerna beslöto 1747 att till boning för stiftsfröknar iståndsätta detta kongshus, men medel saknades till samma företags verkställande. Nedersta våningen blef 1753 upplåten till en kammarduksfabrik, hvartill öfver tvåhundra personer inkommit från Flandern. Denna inrättning har för länge sedan

afstadnat. De öfra våningarne ha från 1751 till nuvarande tid blifvit begagnade såsom spannmålsmagasin. Detta är orsaken, hvarföre man underhållit vattentaken, då man deremot vanvårdat inredningen. Denna jättebyggnad, hvari den nyare tiden ej funnit någon trefnad, nalkas allt mer och mer sitt förfall. Den skulle dock länge trotsat tidens förödelse, om man icke af vanlig omtanka för det allmänna nu beslutat att efter bortbrytande af hörntornen och utjemnande af vallarna anlägga en hamn. Det vill dock synas, som en hamn för denna lilla stad kunnat med lika fördel och föga mer arbete beredas utan att derför behöfva till största delen nedbryta och undergräfva ett ibland Sveriges märkvärdigaste nationalmonumenter. Det hedrar den konstnär, som yttrat sig emot detta vanställande af en urgammal konungaborg, i synnerhet som mången sådan i sednare tider visat sig föga sky vandaliseringar. Emellertid söker man förgäfves hämma den oblidkeliga Nemesis, som småningom utjemnar alla de palats, hvilka Gustaf I uppfört af nedbrutna helgedomar.

Vi beklaga, det tiden ej tillät oss bese flera härvarande märkvärdigheter. För öfrigt tyckes sjelfva staden föga ådraga sig byggnadsforskarens uppmärksamhet. Husen, som bestå af trä, äro till största delen två våningar höga och betäckas med takpannor på brädbotten eller med torf på näfver. Gatorna äro trånga och oregelbundna. I vårt logi, som hade den ståtliga benämningen af Hôtel de Finspång, men egentligen var gästgifvaregård, fanns en temligen stor sal, hvilken ådagalade, att den lilla staden var treflig och följde sin tid.

Vadstena — Linköping.

En half mil ifrån Vadstena togs vägen åt höger för att se Bjälbo. Här passerades Orlunda kyrka, som utgöres af ett fyrkantigt torn i vester, ett tvåqvadratiskt skepp med två korshvalf, ett enqvadratiskt kor med ett sådant och af en rundel i öster med ett hjelmhvalf. Utanföre skeppets södra ingång ligger ett vapenhus med ett korshvalf och å korets norra sida en sakristia med tunnhvalf. Tornets nedersta afdelning, som betäckes med ett korshvalf, har en större fönsteröppning med rak spetsbåge åt vester samt en mindre med vågrät betäckning åt söder och en sådan åt norr, af hvilka den större är yngre, de mindre deremot ursprungliga. Skeppets korshvalf, som hvila på ensprångiga pilastrar, äro ej lika stora. Af dessa korshvalf fördelas det större i åtta det mindre i fyra fält. Vapenhusets korshvalf, som saknar kantbågar, uppbäres jemväl af ensprångiga pilastrar. Skeppets hvarje sida har en rakspetsig fönsteröppning och korets södra har jemväl en sådan. En igenmurad fönsteröppning å rundelen är rundbågig. Skeppets ingång är rundbetäckt. Tornet och rundelen ha skråkantiga socklar, men skeppet och koret sakna sådana, ehuru dessa partier äro samtidiga. Alla gafvelrösten

äro slätta. Tornets öfversta afdelning har å hvarje sida en glugg och derunder en skråkantig indragning. Rundelen prydes till det yttre med sex tunna pilastrar, som i förening med mellanstående kragstenar uppbära rundbågsgesimser. Kyrkan är till alla omgifningsmurar uppförd af huggen kalksten, men vapenhuset och sakristian, som äro yngre, bestå till det yttre af gråsten till det inre af tegelsten. Takhvalfven, hvilka äro sednare inbyggnader, äro dels slagna af kalkflis, dels af tegelsten. De fönsteröppningar, som betäckas med raka spetsbågar, äro vida yngre än kyrkan. Å rundelens hjelmhvalf märkas spår efter målade helgonbilder. Tornets betäckning är en hög spira, som öfvergår från fyrkant till åttkant. De öfriga partierne ha kroppåstak med undantag af rundelen, hvars betäckning är halfkonisk.

Bjälbo ligger i en bördig trakt, hvilken redan från en aflägsen forntid varit odlad. Det väcker således förundran, att stora gråstenar märkas i de bästa åkerfälten háromkring. Att man föga vårdar sig om dikning, men deremot med omsorg ombägnar sina områden med hank och stör, ådagalägger, att odlingen ej hunnit den höjd, hvartill den snart måste komma, då omgärdningar bli öfverflödiga. Men om dylika skola begagnas; så måste väl stenen i åkrarna dertill användas, eller diken och vallar derför uppdragas, hvarigenom varaktig stängsel erhålles, skogen sparas och jorden förbättras. Åbyggnaderne i denna trakt äro knuthuggna och rödmålade och de betäckas med torf på näfver, sällan med takpannor. Bjälbo kyrka ligger på en vacker landthöjd och derunder en by. På en half mils afstånd i nordost höjer sig Skenninges ansenliga kyrka. Man beträder ej utan djup rörelse detta ställe.

Bjälbo skall enligt en inskrift å en klocka derstädes varit det äldsta jarlsäte i Östergöthland, och man förmodar, att borgen legat sydvest från kyrkan, således på höjden af kullen, hvarest man funnit en grundval. Nära härintill stod 1169 ett fältslag, hvari Kol och Burislev, som låtit utropa sig för konungar, blefvo slagne af konung Knut. Magnus Minniskiöld, förmäld med Ingrid Ylfva, bodde i Bjälbo. Deras son Birger jarl föddes der och afsomnade troligtvis på samma ställe. Sedan innehade denna mäktiga ätt Bjälbo, hvarest Magnus Ladulås ofta vistades och hvarifrån han 1272 och 1290 utfärdade bref [5]). Hertigarne Erik och Valdemar skola här anställt ett ståtligt bröllop för fem sina tjenare, till hvilken högtid deras män tillkallades från särskilda trakter. Här måste sålunda funnits ett ansenligt kongshus. Hertig Eriks enka Ingeborg testamenterade Bjälbo till ett nunnekloster i Skenninge, och kort derefter år 1353 gaf Magnus Smek patronrättigheten öfver Bjälbo kyrka åt samma stiftelse [6]). Förmodligen är denna kyrka derföre nu annex till Skenninge stad. Bjälbo, som vid reformationen indrogs till kronan, består af några rusthåll, hvilkas namn ådagalägga, att här måste funnits en ansenlig kongsgård. Ett af dessa rusthåll heter Hofgården, ett annat Trädgården, ett tredje Fogdegården, ett fjerde Blockhusgården [7]).

Ehuru således Bjälbo, som för sin intagande belägenhet och omgifning förtjenar att ses af enhvar och måste i hög grad vara lockande för häfdeforskaren; så vilja vi dock icke neka, att vi egentligen ditkommit för

---

[5]) Sviogothia Munita s. 17. [6]) S. Lagerbring S. R. Hist. D. 3. s. 661. [7]) C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland, s. 732.

en närmare undersökning af kyrkan, i hvars torn den ryktbara Ingrid Ylfva skall enligt gammal sägen bott under oroliga tider och i hvars sakristia hon skall blifvit i upprätt ställning inmurad.

Denna kyrka, som bestod af skepp och kor med en sakristia å norra sidan och ett fyrkantigt torn vid vestra ändan, blef åren 1786, 1787 och 1788 utvidgad åt öster. Tornet fick lyckligtvis bibehålla sitt urgamla skick, men triumfbågen och koret bortbrötos och skeppets sidomurar blefvo åt öster utdragna och sammanbundna med en halfrund altarvägg. Kyrkan upplyses af rundbågiga fönsteröppningar och en stor ingång införer å den södra sidan och en sakristia ligger å den norra. Betäckningen utgöres af en lågkupig träbotten. Således ha skeppets ursprungliga sidomurar blifvit bibehållna. Skeppets vestra gafvelmur, hvilken, 4½ fot tjock, utgör nedra delen af tornets östra sidomur, är alltså likaledes oförstörd. Å dessa omgifningsmurar, som äro alldeles släta, märkes intet spår efter några socklar. På midten af berörda gafvelmur är kyrkans ursprungliga dörröppning, som efter tornets uppförande blott inleder till detsammas nedersta afdelning. Denna dörröppning har ut- och invändigt vinkelräta anslagsmurar, som äro rundbetäckta, och den är åt vester till en tredjedel af murtjockleken 3½ fot bred, åt öster till två tredjedelar 4½, således har dithörande dörr, hvilken gått inåt, haft breda anslagsfalsar.

Tornet, som är lika bredt med skeppet, har utvändigt skråkantig sockel och två likartade indragningar. Sockeln, som är 2 fot hög, slutar vid början af vestra gafvelmuren, hvilken ej haft någon sådan. Indragningarne bilda tre afdelningar, af hvilka den nederste är högre än

den mellersta, som åter är högre än den öfversta. Tornets hvarje yttersida har en sträckning af 34 fot, och dess höjd ifrån marken till taklisten utgör 68$\frac{1}{2}$. Södra sidomuren, som inrymmer tre trappor öfver hvarandra, är till nedersta delen 10$\frac{1}{2}$ fot tjock, men efter hvarje indragning 6 tum svagare; de öfriga sidomurarne äro nederst 5$\frac{1}{2}$ fot tjocka, och de bli likaledes genom indragningar tunnare. Tornet innehåller fyra afdelningar öfver hvarandra, af hvilka de två nedra betäckas med tunnhvalf, men de två öfra med bjelklager. Man ingår i första afdelningens sydöstra hörn till nedersta trappan, som, föga öfver 2 fot bred, har rak sträckning till andra afdelningens sydvestra hörn, hvarest man inkommer genom en liten dörröppning. Likadana trappor uppföra till de två öfriga afdelningarna. Första afdelningen har tvenne rum, som sträcka sig från öster till vester och betäckas med tunnhvalf på vederlag i motsatt riktning. Dessa rum, hvilka från golfplanerna till slutstenarna äro 15$\frac{3}{4}$ fot höga, hålla 24 i längd, men det södra 11$\frac{3}{4}$ och det norra 8$\frac{1}{3}$ i bredd. En liten dörröppning inleder från det södra i det norra rummet. Andra afdelningen har två lika anordnade och lika stora och höga rum, hvilka jemväl betäckas med tunnhvalf. I tredje afdelningen äro rummen likadana, men de sakna takhvalf. Den fjerde afdelningen utgör ett enda rum, som håller i hvarje sida 25$\frac{1}{2}$ fot. Trapporna ha mycket små ljusöppningar åt söder. Den första afdelningens båda rum sakna ljusöppningar. Hvarje rum i den andra afdelningen har en liten tvådelad, hvarje rum i den tredje en liten enkel ljusöppning; alla åt vester. Fjerde afdelningen har å den södra sidan två stora tvådelade gluggar och å hvarje af de öfriga en sådan. Under den vestra gluggen

märkes en liten ljusöppning. Ingångarne, som äro helt små samt nederst och öfverst lika breda, ha rätvinkliga anslagsmurar och raka betäckningar. Alla de yttre omfattningarne äro något smalare och lägre än de inre, så att dörrarne, som öppnas inåt, ha temligen breda rätvinkliga anslagsfalsar. Den dörröppning, som inleder från andra afdelningens södra till dess norra rum, gör härifrån i så måtto undantag, att dess omfattning är nedåt bredare än uppåt, och att dess betäckning är rundbågig. Ljusöppningarne ha invändigt skråkantiga plat-ter och smygar. De tvådelade betäckas med små rund-bågar, som hvila på midtpelare, de enkla äro deremot rakbetäckta med undantag af två, hvilka äro rundbågiga. Gluggarne, som haft midtkolonner, bibehålla små rund-bågar och betäckas deröfver med stora sådana.

Skeppets gafvelmur och ursprungliga sidomurar äro till det yttre uppförda af huggen, till det inre af tuktad kalksten. Tornets omgifningsmurar äro till det yttre och alla omfattningar och trappor af huggen för öfrigt af tuktad kalksten, tunnhvalfven och gluggarnas betäckningar af kalkflis. De små rundbågarne öfver ljusöppningarna och gluggarna äro arbetade af hela kalkhällar. Öfver de rakbetäckta ljusöppningarna äro ekstycken samt kalk-hällar sträckta. Murkärnan består af mindre kalk- och gråsten. Tornet är ut- och invändigt fogstruket; men takhvalfven äro afputsade med undantag af det, hvilket betäcker andra afdelningens södra rum. Murbruket, som består af gråkalk i förening med groft grus, har utom-ordentlig fasthet. Emedan skeppets vestra gafvelmur utgör nedra delen af tornets östra sidomur, saknas för-tagningar, hvadan en fyrkantig ekbjelke blifvit såsom för-ankring inlagd i andra afdelningens östra sidomur. Of-

vanberörda ekstycken äro liksom ekbjelken till största delen förmultnade. Der skeppets vestra gafvelmur slutar, ha tornets nordöstra och sydöstra hörn ordentliga förtagningar. Det är således lätt att förklara, hvarföre de nedra afdelningarnas östra murytor bestå af huggen, då deremot alla de öfriga utgöras af tuktad kalksten, och hvarföre tornets sockel saknas till så stor del å södra och norra sidan, som utgöres af skeppets gafvelmur.

Ehuru tornet således obestridligen är yngre än kyrkan, så låter det icke bestämma sig, huru lång tid, som förlupit mellan dessa särskildta partiers utförande. Att likväl denna tid ej kunnat vara längre än ett århundrade, är påtagligt af båda partiernas hållning, som är enkel rundbågsstil. C. F. Broocman förmenar, att Ingrid Ylfva byggt tornet. Denna mäktiga fru skänkte kyrkan 1240 en ringklocka, hvilken således varit bland de första, som å denna landsbygd kommit i bruk. Sålunda vore detta förhållande ett vida bättre skäl än det, nämnde författare anfört för sin mening; ett skäl, hvilket han grundat på ett rent misstag, han säger nemligen, att kyrkan består af annan stenart än tornet. Men då ringklockor merendels uppsattes i trästaplar, och tornet klarligen visar sig ha tillkommit såsom ett försvarsverk, och någon ringklocka ej kunnat, utan bortbrytande af gluggarnas midtkolonner, deri intagas; så förfaller äfven ett sådant skäl för denna byggnads uppförande under Ingrid Ylfvas tid, då spetsbågsstilen redan utöfvades i Östergöthland; ett förhållande, som ådagalägges af Linköpings domkyrka.

Detta torn har mycken likhet med de äldsta tornen, hvilka blifvit vid Skånes kyrkor byggda till försvarsverk. Väl visar sig den skiljaktigheten, att detta torn har lika sträckning i vester och öster som i norr och söder,

samt att hvarje af de nedra afdelningarne har två hvälfda rum, då deremot likartade torn i Skåne äro i söder och norr dubbelt bredare än i vester och öster, och deras både första och andra afdelning utgöres af ett enda rum, hvilket betäckes med tunnhvalf. Likväl finnes vid Färlöfs kyrka i Skåne ett torn, hvars andra afdelning har tre likstora rum. Trapporna i Bjälbo torn förete den egenheten, att alla ligga i södra sidomuren, då deremot trapporna i Skånska torn börja vid södra och sedermera fortgå i norra och somligstädes leda från södra genom vestra och slutligen genom norra sidomuren. Skiljaktigheterne äro således i sig obetydliga, och ingen byggnadskunnig lärer vid närmare undersökning betvifla, att Bjälbo torn tillkommit för begagnande till försvarsverk. Ingrid Ylfvas kammare är, såsom man sade oss, andra afdelningens norra rum, hvilket har den prydligaste ingången och den sirligaste ljusöppningen, och som jemväl varit det tryggaste. År 1669 skola i detta rum funnits stekpannor, halster, ljuskronor och krokar, som varit lemningar af Ingrid Ylfvas husgeråd. Att man sedermera påstått, det ingen anledning funnits, att här varit ett rum, hvilket denna fru kunnat begagna, är det klaraste bevis på den nyare tidens okunnighet i slika frågor [8]). Hvartill skulle dessa många rum med fasta murar och hvalf, dessa trappor med sina säkra dörrar tjenat, om icke till skydd emot hastiga öfverrumplingar. Att den nedersta afdelningens rum alldeles sakna ljusöppningar, och att de, som finnas i de tvenne följande afdelningarna, äro mycket små, bevisar klarligen, att man

---

[8]) Se P. D. Widegren, Ny Beskrifning öfver Östergöthland B. 2. s. 370.

dymedelst velat förekomma stormningar. Deremot är öfversta afdelningens stora rum med dess tvådelade gluggar åt alla sidor passande till försvar med skjutning och kastning. För öfrigt har detta torn mycken likhet med medeltidens vanliga fästen.

På kyrkogården ligger en urgammal dopfunt af hvitgrå kalksten. Dithörande fot och skål bestå af två särskildta stycken, som äro runda. Foten saknar sirater. Skålen är ovanligt låg emot sin vidd och den prydes kring kanten med båggesimser. Denna dopfunt, hvilken troligtvis varit lång tid blottställd för luftens åverkan, är mycket skadad af vittring.

I tornets nedersta afdelning förvaras en dopfunt af rödaktig kalksten. Denna dopfunt, som tillkommit kort efter reformationen, är arbetad i renaissansstil. Foten, hvilken står på en fyrkantig grundsten, är smärt och hög och liknar till den nedra delen en Karyatid och är till den öfra fyrkantig, samt prydes å den ena sidan med en engel deröfver en örn, å den andra med en man deröfver en hjort, å den tredje med en qvinna deröfver en hare, å den fjerde med en örn deröfver en oxe, hvilka figurer omgifvas med bladverk. Skålen, som är liten och åttkantig, siras å hvarje sida med följande skepnader, nemligen en örn, en menniska, en örn, en menniska, en örn, en hare, en örn och en hare, äfven dessa figurer omgifvas med bladverk. Samma dopfunt är väl arbetad och finslipad och alla figurer och bladverk inristade. Detta konststycke ådagalägger, att man efter reformationen förlorade allt begrepp om betydelsefull symbolik, och att man i dess ställe använde de tanklösaste ornamenter.

Der furstliga byggnader fordom höjt väldiga murar, ligga nu småtäcka trähus, som med sina rödmålade

väggar, hvita fönsteromfattningar och knutbeklädnader samt grönskande torftak röja välstånd och trefnad. Det är af mycket intresse att samtala med allmogen i denna trakt. Om Östgöthen i allmänhet utmärker sig för ett allvarligt och redbart väsende, så tyckes detta i synnerhet vara händelsen i och omkring Bjälbo. Det vill synas, som den långa tid, hvarunder landets ypperste män här lefvat och verkat och hvarunder furstar och konungar ofta här gästat, bland den kringboende allmogen spridt en högre bildning än som vanligen faller på dess lott. Ehuru uttröttad af dagens rastlösa undersökningar samtalade jag en längre stund med en äldre man, som bodde nära kyrkan. Den gamles helsning och tilltal för att utröna, hvad jag trodde om kyrkans torn m. m., visade straxt en oväntad urskiljning, och det var en fägnad att förnimma med hvilket intresse han ingick i samtal rörande detta ämne, och hvilka oförvillade begrepp, han hyste både i afseende på medborgerliga och religiösa förhållanden.

Sedan vi tillbragt en lärorik dag med trägen anteckning och uppmätning och ett mödosamt klättrande i Vadstena, Orlunda och Bjälbo, hunno vi i skymningen till Skenninge, hvarest vi fingo en behöflig hvila. Denna urgamla stad, hvilken under medeltiden varit ganska ansenlig, ligger jemte Skena å i en bördig omgifning. När Skenninge, som fordom idkat en betydande landthandel, först blifvit stad, kan icke med någon visshet uppgifvas.

I Skenninge fanns redan 1246 ett Dominikanerkloster [9]). Detta kloster, som hastigt vann ganska stort anseende, hade en berömd högskola. Dervarande lärare, hvilka kallades lektorer, voro på sin tid utmärkta för

---

[9]) Script. Rer. Dan. T. V. p. 502.

ovanlig lärdom. En ibland dessa var Petrus de Dacia, hvilken, född i Visby, studerat i Köln och Paris, företrädesvis ryktbar [10]). Under en häftig storm **1448** har klosterkyrkans östra gafvelröste instörtat och insprängt högkorets takhvalf, hvarvid två munkar, som började högmessan, omkommo [11]). Vid reformationen blefvo bröderne utdrifna. Gustaf I lät **1545** nedbryta klosterhusen och använda materialierna deraf för uppförande af Vadstena slott [12]).

Ingrid, en storättad qvinna, som afled **1270**, stiftade ett systerkloster i Skenninge [13]). Nämnda qvinna, som gjort en pelegrimsfärd till Rom och Jerusalem, förmådde konung Valdemar att befrämja denna heliga inrättning, hvari hon uppträdde såsom den första abbedissan. Sedan påfven omsider förklarat Ingrid för helgon, blef hon med stor högtidlighet **1506** skrinlagd. Denna systerförening, hvilken var helgad jungfru Maria, stod under Dominikanernas inseende. Valdemar lät vid detta kloster uppföra en ansenlig byggnad för detsammas begagnande samt riksståndens sammanträden. Man har för längre tid sedan i staden funnit en sten med följande inskrift: *Anno cIↄ.CC.LXXII. fecit Rex Valdemarus hanc domum lapideam ædificare in usum monasterii S. Ingridis et solemnitatibus regni nostri.* Magnus Ladulås skall ett stycke utom staden lagt grundstenen till klostrets ombyggnad och dertill gifvit **100** mark silfver [14]). Samma systerförening, som hade under hela medeltiden stort anseende, fick många betydande gåfvor och testa-

---

[10]) S. Lagerbring, S. R. Hist. D. 2 s. 859—861. [11]) Stora Rimkrönikan in Script. Rer. Suec. T. I. S. II. p. 126. [12]) A. O. Rhyzelius, Monaster. Sviogoth. s. 106. [13]) Script. Rer. Suec. T. I. S. I. p. 90. [14]) Stora Rimkrönikan in Script. Rer. Suec. T. I. S. II. p. 18.

menten, och flere ryktbara personer ha der fått sina hvilorum. Detta kloster afbrann 1531 och materialierne deraf blefvo 1545 begagnade för slottsbyggnaden i Vadstena [15]).

Skenninge hade ett Helgeandshus, som 1293 nämnes i ett testamente och i flera sednare urkunder. Här funnos Vårfru, Allhelgona och S. Martini kyrkor. Magnus Ladulås skall 1285 låtit i Skenninge anlägga ett mynthus. I stadens sigill föreställdes jungfru Maria, som med gyllende krona höll en spira i den högra handen och sitt heliga barn på den venstra armen. Man har äfven i sednare tider begagnat ett liknande sigill för stadens handlingar [16]). Kardinalen Vilhelm af Sabina hade ett märkvärdigt kyrkomöte i Skenninge, hvarest flere herre- och riksdagar jemväl blifvit hållna. Svåra eldsvådor ha förhärjat staden, hvars nuvarande obetydlighet dock hufvudsakligen härleder sig af den stora förändring, hvilken började med reformationen, och af det företräde, som Vadstena vann genom dervarande slotts anläggning, och Linköping fick genom upprättande af goda läroverk och genom länsstyrelsens residens derstädes. Nu finnes af Skenninges fordna storhet blott en enda kyrka i behåll; en helgedom, som förtjenar att tagas i närmare betraktande.

Denna kyrka utgöres af ett aflångfyrkantigt långhus med raka gafvelmurar i vester och öster, hvilket af tio pelare, ställda i två rader, fördelas i mellan- och sidoskepp. På vestra gafvelmuren och de två närmaste pelarna, som äro vida gröfre än de öfriga, höjer sig ett

---

15) A. O. Rhyzelius, Monaster. Sviogoth. s. 112. 16) J. F. Neikter, Dissertatio de Skeningia, Upsaliæ, 1788. p. 11.

fyrkantigt torn. Alla dessa pelare förenas i vester och öster med breda bågar, och derpå hvila temligen höga sträckmurar. Hvardera af sidoskeppen betäckes med sex och mellanskeppet har fordom haft lika många korshvalf. Omgifningsmurarne förstärkas utvändigt med sju sträfpelare å hvarje långsida och fyra sådana å hvarje gafvelmur. De fem mellersta sträfpelarne å hvarje långsida sakna afsatser; men alla å gafvelmurarna och på hörnen ha sådana. De tvenne sträfpelarne, hvilka stödja tornets vestra sida, äro mycket grofva och höga. Å vestra gafvelmuren, som sluter sig till tornets norra och södra sida, uppstå äfven sträfpelare, hvilka i sednare tider blifvit till en del afstympade.

Två ansenliga dörröppningar å långhusets södra och en å dess norra sida samt en sådan midt på vestra gafvelmuren ha utvändigt perspektiviska smygar, men invändigt rätvinkliga anslag. Sydvestra och sydöstra sidoingången, af hvilka den sistberörda är med en tunn mur tillsluten, prydas till omfattningarna med sju karnisstafvar. Den norra sidoingången, som motsvarar den sydvestra, har å yttre omfattningen sju afskurna hörnsprång. Att östra sidoingången saknar en motsvarande å norra långsidan härrörer deraf, att celler, anbragta mellan fem sträfpelare, ej lemnat plats till en sådan; ett förhållande, som inhemtas af tydliga spår efter förtagningar. Hufvudingången i vester utmärkes till det yttre med sex rundstafvar.

En hög fönsteröppning intager midten af hvarje pelarafstånd å långsidor och gafvelmurar. Mellanskeppets vestra och östra fönsteröppningar äro något bredare och högre än de öfriga, och de, som äro anbragta öfver sidoingångarna, äro något kortare än de omgifvande. Alla

fönsteröppningar äro tvådelade med undantag af mellanskeppets vestra och östra fönsteröppningar, som äro tredelade. Deras yttre omfattningar äro tresprångiga med afskurna hörn, deras inre tvåsprångiga med likadana hörn och derefter djupa rätvinkliga smygar. Vestra och östra fönsteröppningarne ha poster af sten, de öfriga af trä; en elendig förfuskning i sednare tid. Alla fönsteröppningarne ha utvändigt haft framspringande vattenlister med djupa hålkälar.

De vestligaste pelarne förenas sinsemellan och med vestra gafvelmuren af ganska breda och mycket spetsiga bågar, hvilka sammanhålla ett enkelt korshvalf med skarpkantiga stafvar och höga fält. Detta parti, som utgör mellanskeppets vestligaste afdelning, är tornets underbyggnad, och måste derföre betraktas som detsammas första afdelning. I tornets södra sträfpelare, hvilken är något bredare än den norra, inrymmes en spiraltrappa, som ursprungligen haft en ingång från kyrkan, men hvartill en annan sedermera blifvit å samma sträfpelares norra sida uppbruten. Denna spiraltrappa uppleder till tornets andra afdelning, hvilken har en smal och hög ljusöppning åt vester, en sådan åt mellanskeppet och en ingång till hvardera af sidoskeppens vindar. Tornets tredje afdelning har en större ljusöppning åt vester; men dess öfversta afdelning, som inrymmer klockorna, har en stor tvådelad ljudöppning å hvarje sida. En större del af tornets rösten, hvilka förmodligen vettat åt vester och öster, nedstörtade omkring år 1750. Genom denna olyckshändelse, som tvifvelsutan föranleddes af lösmultnade murankaren och bristande eftersyn, sprängdes närmaste delen af mellanskeppets takhvalf. Efter dåtidens insigt och smak verkställdes reparationen. Det

återstående af röstena nedbröts och tornet fick en åttkantig kupa och derpå en lanterna med låg spira. Mellanskeppets fem takhvalf nemligen alla från tornet i vester till gafvelmuren i öster nedbrötos och ersattes med en kupig brädbotten.

Pelarne äro fyrkantiga med höga socklar, som ha smala skråkantiga indragningar. Den östligaste pelaren i hvarje rad har åt mellan- och sidogången femstafviga utsprång och enstafviga hörn och en mycket låg hålkälad fotlist. Föreningsbågarne äro lika breda som pelarne och alldeles släta. Sidoskeppens korshvalf ha fina trestafviga skiljo- och korsbågar, men inga kantbågar. Omgifningsmurarne sakna både pilastrar och kragstenar. De två östligaste korshvalfven öfver hvarje sidoskepp ha 1 fot starka skiljo- och 6 tum breda korsbågar, alla skarpkantiga. Dessa korshvalf måste efter en ombyggnad blifvit simplare; ett förhållande, som äfven inses deraf, att fälten äro vårdslöst uppspända och röja konstens djupa förfall. Efter mellanskeppets förlorade takhvalf märkas stafverk å de sträckmurar, hvilka uppbäras af pelarnas föreningsbågar. Dessa stafverk ådagalägga, att dithörande takhvalf liknat de äldsta, som betäcka sidoskeppen.

Hela byggnadens socklar, hvilka äro 2 fot höga, ha låga skråkanter. Södra sidoskeppets gesimser bestå af treflikiga bågar, det norras af halfkorsformiga kragstenar; men båda ha deröfver en liten utspringande skråkant. Å gafvelmurarna framgå dessa båggesimser i lika höjd och till nära samma bredd med sidoskeppen. Långhusets östra gafvelröste prydes i midten med en ofantlig tiobladig ros och vid hvarje sida derom med en half nichfördjupning och öfverst med en stor korsform. Detta

gafvelröste krönes med tjugotre tinnar, som siras med spetsbågiga fördjupningar. Hvardera af sidoskeppens halfrösten, hvilka sluta sig till tornets sidor, prydes med en tvådelad nichfördjupning, men deras tinnar äro bortbrutna. Mellanskeppets öfra sidomurar äro till det inre ornamentslösa och de ha ojemnheter, som vittna om vårdslös murning.

Dörr- fönster- och ljusöppningarnas samt ljudhålens betäckningar äro spetsbågiga. Hufvudingången och tvenne små sidoingångar å vestra gafvelmuren samt ingången till torntrappan betäckas med stickbågar, af hvilka den förstberörda blifvit vid en reparation vanställd, men de sednare ha långt efter reformationen tillkommit. Takhvalfvens alla förenings- och skiljobågar äro jemväl spetsiga och dithörande fält temligen höga.

Kyrkans inre längd utgör **136** $\frac{2}{3}$ fot, bredd **68** $\frac{1}{2}$, mellanskeppets bredd **26** $\frac{2}{3}$, sidoskeppens **16**; pelarnas höjd **17**; mellanskeppets höjd från golfplanen till stafverkens kragstenar **33**; sidoskeppens till skiljobågarnas slutstenar **23** $\frac{2}{3}$; tornets från marken till takfoten **104**. Omgifningsmurarne äro **4** $\frac{1}{3}$ fot tjocka; pelarne hålla i hvarje sida **5** med undantag af två vestliga, som äro nära fyra gånger starkare; sträfpelarne, hvilka framspringa **5**, äro nära **4** tjocka; tornets båda sträfpelare, som ha lika framsprång med de öfriga, äro mer än dubbelt bredare än desamma.

Hela byggnaden består till alla socklar af huggen kalksten, men den är för öfrigt till det inre och yttre uppförd af röd tegelsten, som har vanlig storlek och ligger i munkband. Sidoingångarnas yttre omfattningar bestå af väl formad tegelsten, hvilken hvartannat skifte är svartglaserad. Några båggesimser bestå äfven af svart-

glaserad tegelsten. Sträfpelarne och nichfördjupningarne ha ursprungligen varit afputsade, men alla de öfriga både yttre och inre murytorna ha varit fogstrukna.

Denna helgedom, hvilken begagnas af staden och Allhelgona landsförsamling, skall vara Vårfrukyrka. C. F. Broocman säger, att samma helgedom är den äldsta af de trenne kyrkor, som Skenninge haft [17]). Då denna stad tidigt fått kyrkor och kloster, kan en sådan uppgift ingalunda antagas. Ofvanbeskrifna helgedom är fastmer den yngsta och på det närmaste samtidig med klosterkyrkan i Vadstena. Det är bekant, att man under den äldre medeltiden konstruerade kyrkorna så, att de fingo kor med rundelar eller utsprång, hvarigenom långhusen afsöndrades från sanktuarierna. För öfrigt voro kyrkorna i den äldre medeltiden utförda enligt ett gifvet grundtal; en byggnadsregel, hvilken sedermera försummades. Skenninge kyrka, som utgör ett enda långhus, visar sig således tillhöra den sednare medeltiden. I denna kyrka finnes intet spår till något grundtal. Mellan- och sidoskeppen stå ej heller riktigt i förhållande till hvarandra. Tornets uppdragande på vestra gafvelmuren och på de två närmaste pelarna röjer äfven en sednare byggnadstid. Att uppföra torn på detta sätt, hvilket uppkommit omkring år **1300**, har flerestädes föranledt nedstörtningar. De mycket grofva inre pelarna och yttre sträfpelarna äro ytterligare bevis på byggnadens sena tillkomst; ty erfarenheten hade säkerligen lärt mästaren, att en slik konstruktion ej vore något lekverk, hvadan han icke såsom i äldre kyrkor med denna anordning använde svaga pelare för uppbärande af tornets östra del. För

---

[17]) C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland, D. I. s. 193.

öfrigt ådagalägga de karnisade portalerna, de stora fönsteröppningarne och de höga spetsbågarne, att kyrkan uppstått vidpass ett eller halftannat sekel före reformationen. Byggnaden röjer med sina tjocka murar, som sakna inre pilastrar, ringa konst. Till följe häraf ha murarna ehuru grofva något gifvit sig, hvilket märkes å remnor yppade mellan sidoskeppens långmurar och takhvalf. Framför allt visa mellanskeppets tunga ornamentslösa omgifningsmurar stilens förfall, som i synnerhet blef mot reformationen allmännare. Slutligen bör märkas, att, då alla gamla kyrkor i denna trakt äro byggda af huggen kalksten, man icke för en större stads- eller klosterkyrka valt tegelsten, om icke den högre konsten redan varit, såsom byggnaden utvisar, till stor del förlorad.

Att denna helgedom tillkommit såsom en kloster- ej såsom en sockenkyrka, är solklart af de tydliga spåren efter celler, som liktidigt med densamma blifvit å norra långsidan uppförda. Måhända har denna klosterkyrka, hvaraf staden troligtvis efter reformationen satt sig i besittning, varit den, hvars östra gafvelröste 1448 instörtade och nedslog korhvalfven. Detta förhållande är så mycket sannolikare, som samma helgedoms östligaste takhvalf visa sig vara, såsom vi ofvanföre anmärkt, något yngre än de öfriga.

Kyrkan, som varit härjad af vådeld och lidit af tidens åverkan, har flera gånger blifvit med dryg kostnad reparerad; men tyvärr med föga skicklighet behandlad. Vi ha ofvanföre omnämnt, huru tornets rösten och mellanskeppets takhvalf gått förlorade. Man har i sednare tider på ett vandaliskt sätt rödmålat yttermurarna och gifvit dem fogstrykning i kryssband, hvilken påsmet-

ning till en del afregnat. Kyrkans vattentak har emellan sido- och mellanskeppen en låg afsats, som består af bräder med målade fyrbladiga rosor derå; ett elendigt fuskeri. Sidoskeppens vestra ingångar ha 6 tum yttre språng och de äro för öfrigt tvärsigenom rätvinkliga. Dessa ingångar visa sig påtagligen vara sednare uppbrutna för begagnande till ett sprutrum och en bisättningskällare i sidoskeppens vestligaste qvadrater, hvilka derföre blifvit åt öster afskrankade.

Kyrkan, som ligger vid ett större torg, har blifvit befriad från sin ringmur, hvarigenom hon vunnit i ansenlighet. Staden har ett trefligt utseende; men gatorna, som enligt vanligheten äro nog smala, sakna somligstädes stensättning. Husen äro knuthuggna och brädbeklädda. De flesta husen äro två våningar höga och betäckas med tegelpannor. Några äro dock helt små och låga samt försedda med torf- eller brädtak. Stadens hufvudsakliga näring består i åkerbruk, som dock bedrifves på gammalt sätt. Öfverflöd på gärdesgårdar med hank och stör och bristande utdikning af vatten vittna ingalunda om ett framskridande odlingssätt.

Vägen till Bankebergs gästgifvaregård leder genom bördiga trakter. Dock märkas somligstädes bergskullar och stenbundna ställen. Svartån, hvilken utfaller i Roxen, passerades på en ansenlig stenbro, som blifvit 1797 byggd. Sedan öfverfors Lillån, hvilken 1806 jemväl fått en stenbro. Ehuru de många kyrkor, man ser mellan Vadstena och Linköping, vittna om en bördig ort, märker man likväl, att goda jordstycken besväras med enbuskar och grankratt och begagnas till bete. När ett sådant jordbruk, som redan drifves i Skåne, här införes; så tyckes minst dubbelt större afkastning kunna erhål-

las. Likväl märkes somligstädes en vacker början till ett insigtsfullare åkerbruk.

Mellan Bankeberg och Linköping öppnar sig till venster om vägen Malmslätten, som är Lifgrenadierernas exercisplats. Denna vidsträckta hed har ett vackert läge, och den är till stor del omgifven af barrskog. Der förehades vapenöfning, hvilken vi öfverskådade från vägen. Den, som känner det utmärkande hos Östergöthlands befolkning, kan lätt fatta, hvarföre detta manskap både till utseende och hållning framstår såsom en kärntropp.

Linköping.

Nära Roxen och jemte Stångån ligger Linköping i omgifning af bördiga fält och skogbevuxna höjder. Före christendomens stadgande i Östergöthland har Linköping troligtvis varit en obetydlig plats. Berättelsen om en Heribert, som skolat kort efter år 800 varit biskop i Linköping, är en saga, hvilken numera ej förtjenar någon vederläggning. Efter nämnda tid förflöto hela tre hundra år, innan detta ställe blef biskopssäte. Således måste Linköping först efter tolfte århundradets början blifvit en köping. Sedan Linköpings stift, hvartill ej allenast dess nuvarande område utan jemväl en stor del af Småland samt hela Gottland och Öland hörde, till alla delar utbildat sig, så har naturligtvis en betydande stad här uppstått. I Linköping funnos under medeltiden utom den ansenliga kathedralen S. Laurentii kyrka, ett Fransiskanerkloster, ett Helgeandshus, Alla själars, Besökelse, Vårfru, Heligkors och S. Örjans kapeller samt S. Olofs och S. Andreas' gillen. Mot medeltidens slut fick staden ett stort biskopsslott och ett mynthus. Nu qvarstå af dessa många byggnadsverk blott kathedralen och slottsbyggnaden.

Linköping har i anseende till flere vigtiga händelser, hvilka der inträffat, ett utmärkt rum i Sveriges häfder.

Legaten Nicolaus Albanensis, som sedermera blef påfve, infann sig der 1153, då den så kallade S. Pers penning beviljades. Den blodiga träffning, hvilken nära Stångebro 1598 hölls mellan hertig Carl och konung Sigismund, var i flere afseenden lika bedröflig som inflytelserik. Den förre, som segrade, tvang den sednare att utlemna rådsherrarna Gustaf och Sten Banér, Erik Sparre, Thure Bielke samt Göran Posse. Hertigen betraktade nemligen deras trohet mot konungen såsom hufvudorsaken till misshälligheten. Tvenne år derefter samlades ständerne i Linköping, hvilka blefvo af hertigen under en lotsad oväld dels lockade dels skrämda till att fälla dödsdom öfver dessa och några andra herrar. Carl, hvilken i Kalmar, Viborg och Åbo på det blodtörstigaste sätt ådagalagt sin oförsonlighet, visade sig ännu grymmare i Linköping, hvarest oaktadt de ömmaste förböner och knäfall Gustaf och Sten Banér, Erik Sparre och Thure Bielke blefvo på stadens torg afrättade med svärd. Skildringen af denna tilldragelse utgör ett af de svartaste blad i Svenska folkets häfder. Men om man betraktar hvad derpå följde, så är detta blad ganska lärorikt. Föga mer än ett årtionde derefter blef Carl, hvilken med renlärighetens larf och bödelssvärdets fasa uppträngt sig på thronen, angripen af sin mäktige granne, Christian IV. Sedan Kalmar slott på ett snöpligt sätt fallit och Borkholm gifvit sig, afsände Carl den 12 Augusti 1611 en skrifvelse, hvari han förebrådde sin fiende för fredsbrott och förräderi samt utmanade honom till en tvekamp. Christian afgaf två dagar derefter ett svar i de mest sårande ordalag. Då sistnämnde konung ej allenast fått en ganska vårdad uppfostran utan jemväl var enligt dåtidens sätt en ovanligt lärd herre, så tyckes det, som

en oblidkelig hämdanda vid detta tillfälle fört hans penna. Den, der känner Carls häftiga och hämdlystna sinnelag, som städse fått ny näring genom oafbruten medgång, kan lätt föreställa sig hvad intryck en sådan skrifvelse medfört. Han öfverlefde ej länge denna exempellösa förolämpning. Om Carls son framstått såsom den ädlaste och ryktbaraste bland Nordens framfarna regenter, så är det likväl i hög grad märkvärdigt, att den stora idé, för hvilken han slutat sin hjeltebana, hånades genom hans snillrika dotter, som nedlade kronan för att öfvergå till katholska läran. En oafvislig Nemesis måste lyssnat till de upprörande ord, hvilka Erik Sparre skref i sitt testamente nemligen: hämd, hämd, hämd inför Guds rättvisa dom!

Staden, som flere gånger afbrunnit, men likväl bibehållit sina smala och krokiga gator, blef efter en förhärjande eldsvåda 1700 anlagd enligt en alldeles ny och regelbunden plan. Här finnas tre torg, af hvilka det ena har ansenlig storlek. Gatorna äro temligen breda och väl stensatta. Husen, som ha dels en dels två våningars höjd, äro knuthuggna och till största delen afputsade. Man tycker sig här finna mindre brist på byggnadsmedel än på byggnadsinsigter.

Då jag sistliden höst uppehållit mig några dagar i Linköping för att på anmodan afgifva betänkande och kostnadsberäkning öfver domkyrkans iståndsättning, var det för mig en synnerlig tillfredsställelse, att, sedan hennes lika upplyste som nitiske målsmän tillstyrkt och Konungen i nåder gillat den genomgripande förbättring, hvilken jag föreslagit, här åter göra ett besök för en öfverläggning om detta vigtiga arbetes utförande. Jag fick således åter tillfälle att noga betrakta denna ansen-

liga och konstrika helgedom, och jag bör derföre lemna deraf en utförligare skildring. Denna kyrka innehåller i sig en hel konsthistoria för Norden, och ingen, som icke gjort ett konststudium till hufvudsak, kan rätt uppfatta densamma. I den mellersta delen af kyrkan framstår en utbildad rundbågsstil, i den vestra en blomstrande och i den östra en sen och öfverlastad spetsbågsstil. En hop grafvårdar deremot förete renaissans- och barocksmak samt von Hårlemans torn förra seklets förderfvade manér.

Kyrkan ligger på sluttningen af en större landthöjd å grusbotten. Hennes grundvalar äro blott 4 fot djupa och bestå af kalkflis under den vestra samt af gråsten under den östra delen. Byggnaden är ut- och invändigt uppförd af huggen kalksten hemtad från Berg och Omberg. Qvadern håller ifrån 4 tum till 1 fot i tjocklek och ifrån 1 till 3 fot i längd, skiftena äro således ganska olika. Alla pelare, kolonner, staf- och listverk samt förenings- hufvud- och korsbågar bestå af välarbetad kalksten, alla hvalfkupor af tuktad kalkflis. Den mellersta och den vestra delens omgifningsmurar äro från 5 ½ till 6, korbyggnadens blott 2 ¾ tjocka, alla 56 höga, takhvalfven äro 1 fot tjocka. Kyrkan håller till det inre i längden oberäknad tornbyggnaden 329, i största bredden 97, och i största höjden 60 fot.

Man har påstått, att alla grundvalarne blifvit samtidigt lagda, och att således hela byggnaden var enligt en gifven plan utförd. Ett motsatt förhållande visar sig genast för en vand forskare. Man söker här förgäfves något grundtal; ty efter mellersta delens uppförande har en förändring inträdt i planen, och vid korets byggande har åter det hela fått en annan karakter. Man finner alltså ett osammanhang, hvilket till en början på ett stö-

rande sätt inverkar på konstkännaren, som önskar en ren symmetrisk hållning uti ett stort byggnadsverk; jemväl märkas vid första genomögnande många skefheter, hvilka äro i äldre byggnader lika sällsynta som i nyare vanliga. Men man finner sig snart så lifligt intresserad af de skiljaktiga idéernas sammanjemkning och de olika stilarnas mångfald och sammansmältning, att man med största allvar öfvergår till dessa olikartade företeelsers närmare studium.

Denna kathedral består af ett långhus med tresprångigt kor i öster. Aderton pelare, som stå i två rader och i öster förenas med två sådana, bilda mellan- och sidogångar samt koromgång, hvilka alla, nära lika breda och höga, betäckas med korshvalf. Tre pelarpar intaga kyrkans äldsta del, hvilken, tillkommen för att bilda en tvärbyggnad med kor och sidotorn, öfverskjuter med sina gafvelmurar långhusets och korets närmaste sidomurar med ungefär 4 fot. De två östligaste af dessa pelarpar intaga midten af samma tvärbyggnad och ha påtagligen tillkommit för att utgöra en hufvudqvadrat. Hvarje gafvelmur har invändigt två sträfpelare, som motsvara hufvudqvadratens fyra pelare, hvaremot de tvenne närmaste pelarne åt vester och åt öster motsvaras af tvärbyggnadens indragna hörn. Norra gafvelmuren förstärkes med två yttre sträfpelare, hvilka motsvara dess inre och med en sådan å densammas östra hörn. Dessa tre yttre sträfpelare äro sednare tillsatser. Den södra gafvelmuren har till det yttre inga sträfpelare och har förmodligen aldrig haft sådana. Orsaken till denna egenhet skall nedanföre utredas. Långhusets gafvel- och sidomurar ha till det yttre sträfpelare, som motsvara alla pelare deri, och dess nordvestra och sydvestra hörn

förstärkes hvardera med två sådana. Korets omgifningsmurar bilda trenne treslutna utsprång, som utvändigt ha i hvarje hörn en sträfpelare och invändigt motsvarande pilastrar. En dörröppning å tvärbyggnadens hvarje gafvelmur inleder midtemot hufvudqvadraten, och en sådan finnes nära midten af långhusets södra sida, och trenne å detsammas vestra gafvelmur ha ursprungligen infört till mellan- och sidoskeppen. En stor fönsteröppning i hvarje af sträfpelarnas mellanrum och en sådan öfver hvarje ingång gifva det inre en skön belysning. Vestra gafvelmuren intages af ett groft torn, hvilket för ett sekel sedan tillkommit.

Efter denna hastiga öfverblick vilja vi närmare skärskåda kyrkans särskilda delar för att kunna säkrare utreda hennes egenheter och hennes utomordentliga värde för ett djupare konststudium, i synnerhet som allt, hvad man hittills derom utgifvit, är i högsta grad otillfredsställande, och som dessa korta meddelanden torde uppmana andra konstkännare till utförligare framställningar rörande denna i många afseenden värderika byggnad.

Mellersta delen, som är anlagd och nästan helt och hållet utförd i ren rundbågsstil, sträcker sig vida längre i norr och söder än i vester och öster, och fördelas af sex fyrkantiga pelare i tre nära lika breda tvärgångar i vester och öster. Denna tvärbyggnads vestra hörn motsvara de vestra pelarna, men dess östra öfverskjuta hufvudqvadraten till lika längd som en af gångarnas bredd. Man har således här anlagt ett tvärskepp, hvartill ett långhus med dubbelt bredare mellan- än sidoskepp skulle planmässigt sluta sig; ett förhållande, som skall af det följande ådagaläggas. Efter uppdragande af tvärbyggnadens omgifningsmurar ha två fyrkantiga sträfpelare blifvit

å hvarje gafvelmur inbyggda midtemot hufvudqvadratens fyra pelare. Att dessa sträfpelare äro yngre än gafvelmurarne visar sig dels af bristande förtagningar, dels af de förras nära lodräta och de sednares mera utåtlutande ställning. Den vestra sträfpelaren å den södra gafvelmuren har en Attisk bas och en prydlig krans, den motsvarande å den norra saknar bas, men har en likadan krans. Den sydöstra har hvarken bas eller krans, den nordöstra ingen bas, men en ganska låg krans. I de vinklar, som dessa sträfpelare bilda mot gafvelmurarna, sträcka sig smärta kolonner från golfplanen ända till kransarna. Tvenne af dessa kolonner, hvilka alla ha kapiteler för uppbärande af korsbågar, framstå såsom en längre och en kortare svickelkolonn, men de öfriga ha Attiska baser. Af berörda sex pelare stå de mellersta nära dubbelt närmare de vestra än de östra, och de mellersta och de östra bilda således en hufvudqvadrat, men de vestra måste egentligen betraktas såsom början till pelarrader i ett långhus. Samma sex pelare ha å alla sidor starka pilastrar och i vinklarna grofva rundstafvar. Dessa pilastrar, som motsvara hvarandra, förstärkas af halfkolonner med undantag af de mellersta, hvilka åt mellangången ha halfåttkanter. De två östra pelarnas baser ha rena Attiska profiler med sirliga skyddsblad, de fyra öfriga deremot ha plinter, som med skråkanter sluta sig till lodräta ytor, och derpå följa rundstafvar; dessa sednare baser tyckes således ej vara liksom dynor sammantryckta till torer med hålkälar deremellan. Halfkolonnerne och rundstafvarne ha bägarlika löfprydda kapiteler. Det hela bekransas med karnis rundstaf och hålkäl, som tillsammans utgör ett högt löfprydt listverk. Nyssberörda pilasterförstärkningar äro för hufvudqvadraten och

mellangången uppdragna till lika höjd med stammarna; men å de vestra pelarnas alla sidor och de mellerstas motsvarande blott till hälften af denna höjd. De korta framsprången, hvilka äro enligt nuvarande anordning ändamålslösa, måste ofelbart tillkommit såsom vederlag till föreningsbågar, hvarpå sidomurar för ett mellanskepp skolat hvila. En planförändring visar sig äfven deraf, att de pelare, hvilka efter berörda framsprångs afslutande saknat vederlag för lika höga föreningsbågar som hufvudqvadratens, fått för afhjelpande af detta till en början opåräknade behof öfverst dels utspringande listverk dels kolonnartade kragstenar med kapiteler och kransar. Det synes otvifvelaktigt, att tvärbyggnadens östra tredjedel, som öfverskjuter hufvudqvadraten, utgjort ett qvadratiskt kor, hvilket haft fyrkantiga sidotorn. Tvärbyggnaden har mycken likhet med tvärskepp, korqvadrat och sidotorn å kathedralen i Magdeburg, och pelarne i båda dessa kyrkors tvärbyggnader ha äfven mycken likhet med hvarandra. De två östligaste pelarne, hvilka åt vester och åt mellangången ha pilastrar och halfkolonner, äro deremot å de öfriga sidorna så helt och hållet ornaments- och stillösa, att de ovillkorligen måste med dessa varit intagna i en korqvadrat med halfrundt utsprång eller rak altarvägg, och de måste slutat sig till sidotorn med kapeller i nedersta afdelningen. På midten af södra gafvelmurens östra tredjedel är en liten rundbetäckt fönsteröppning med hög bröstning igenmurad, hvilken tjenat till upplysande af ett kapell, efter hvars bortbrutna takhvalf spår förmärkas. Midtemot å norra gafvelmuren är en stor fönsteröppning i sen spetsbågsstil inmurad, och således måste en liten ursprunglig fönsteröppning med rund betäckning der försvunnit vid den

nyare korbyggnadens uppförande. Det är af allt detta lättförklarligt, hvarföre hufvudqvadratens pelare ha dubbelt längre afstånd från hvarandra än de närmaste pelarne åt vester. Enligt en gifven grundsats under rundbågsåldern skulle tvär- och långskepp vara lika breda, och således skulle hufvudqvadratens pelare ha lika afstånd från hvarandra; men deremot var det en lika gifven grundsats, att, der ett långhus skulle uppföras med mellan- och sidoskepp, det förra skulle vara dubbelt bredare och högre än de sednare; hvadan de pelare, som skulle uppbära mellanskeppets omgifningsmurar, borde för beredande af tillräcklig bärningsförmåga ha hälften mindre afstånd från hvarandra i vester och öster än i söder och norr.

Om vi nu närmare betrakta detta äldsta parti, så finna vi flere ganska tydliga spår af ren rundbågs- men derjemte ett och annat i spetsbågsstil. Å norra gafvelmurens yttre sida märkas flere lemningar efter socklar, som bestå af skråkanter med Attiska baser, hvarifrån fina pilastersprång uppgå. En större del af dithörande gesimser utgöres af rundbågar, som hvila på fina kragstenar och uppbära en omvänd karnis. Dithörande sträfpelare äro ingalunda ursprungliga. Den södra gafvelmurens yttre sida är genom ommurning förändrad, så att sockeln blott består af en skråkant och större delen saknar gesims. Blott å östra ändan ses en lemning af ett finare listverk i spetsbågsstil, hvilket således ingalunda är ursprungligt.

Å norra gafvelmuren inleder midtemot hufvudqvadraten en dörröppning i ren rundbågsstil. Yttre omfattningen har å hvarje sida två kolonner mellan rätvinkliga hörn, hvilka bilda ett framsprång, som betäckes med

ett lågt röste. Socklarne äro Attiska och kapitelerne och kransarne bestå af en större och en mindre hålkäl och deremellan en platt samt nederst en liten rundstaf öfverst åter en platt. Ett alldeles slätt dörrfält hvilar på poster med konsoler. Inre omfattningen är skråsmygig och prydes med en rundstaf. Nära midtderemot å södra gafvelmuren är en dörröppning, som har till det yttre en rik perspektivisk anordning och spetsig betäckning samt spetsigt röste derpå och invändigt en rätvinklig omfattning och stickbågig betäckning. Denna portal har å hvarje sida haft fyra kolonner, af hvilka blott baser och kapiteler samt ett skaft äro i behåll. Karnisade rundstafvar och hålkälar, hvilka uppgått mellan dessa kolonner, äro skadade af vittring. Kapitelerne äro låga, bägarformiga och löfrika. Ingångens anslag utgöras af en karnisad rundstaf. Hela betäckningen består af fem karnisade stafvar. Denna portal, som saknar dörrfält, röjer en sen spetsbågsstil.

Öfver hvarje af dessa två dörröppningar finnas tre fönsteröppningar, hvilka äro alldeles lika hvarandra och blott åtskiljas af två grofva mellanposter och ha tre spetsiga betäckningar. De norra omgifvas till det yttre och inre med enkla rundstafvar, de södra äro ut- och invändigt prydda i omfattningarna med två och å posterna med tre karnisade rundstafvar, som alla ha baser och kapiteler samt leder å midten. Det vill synas, som der ursprungligen funnits rundfönster, hvilka med sitt rosverk gifvit en sparsam dager, hvadan desamma blifvit för vinnande af bättre belysning utbrutna och de nuvarande inmurade; ty dessa, som äro nära lika breda och höga och sakna både till det yttre och det inre gemensam bågomfattning, kunna ej hvar för sig betraktas så-

som en enda tredelad fönsteröppning. Det tyckes, som man enligt grundsats gjort de norra fönsteröppningarna, hvilka stå öfver en enklare portal mindre sirliga än de södra, som stå öfver en vida prydligare; det vissa är, att de alla röja spår af spetsbågsstil. Af de tre fönsteröppningarna öfver den norra ingången har den mellersta åtta runda, hvardera af de omgifvande åtta fyrkantiga rutfack; de motsvarande fönsteröppningarne öfver den södra ha till största delen fått nya rutfack. En tvådelad smal men mycket hög fönsteröppning med spetsig betäckning å hvarje gafvelmur motsvarar de kortaste pelarafstånden. Den norra af dessa fönsteröppningar har till det yttre en stor karnis och en grof rundstaf med en midtled och deremellan två platter, till det inre två finare rundstafvar med baser och kapiteler samt midtleder. Södra gafvelmurens motsvarande fönsteröppning, som till det inre och yttre har en likadan anordning, har 1812 eller 1813 fått en post af gjutgods och moderna rutfack. Båda dessa fönsteröppningar ha ofelbart tillkommit efter långhusets tillökning åt vester.

Tvärbyggnadens förenings- och hufvudbågar, af hvilka de förre i vester och öster sammanbinda pelarna, de sednare i söder och norr kasta sig mellan desamma och till gafvelmurarna, äro ganska breda och rätvinkliga. De hufvudbågar, som öfver sidogångarna hvila på hufvudqvadratens två östra pelare och de föreningsbågar, hvilka sträcka sig från samma pelare åt öster, böra härifrån undantagas i så måtto, att deras hörn äro afskurna; ett förhållande, som klarligen visar, att dessa tillkommit vid det ursprungliga korets och sidotornens förändring. Här får icke förbises, att hufvudqvadratens båda förenings- och båda hufvudbågar förstärkas med grofva rundstafvar,

hvilka motsvara pelarnas halfkolonner och halfåttkanter, och att den hufvudbåge, som hvilar på de vestligaste pelarna, är smalare än de öfriga, emedan den uppbäres af blotta kragstenar. Slutligen bör här märkas, att alla dessa förenings- och hufvudbågar äro lindrigt spetsiga och föga högre än halfva cirkelslag; men att deremot de föreningsbågar, som kasta sig öfver de två kortaste pelarafstånden äro mycket spetsiga för nödigt ökande af höjden. Dessa egenheter ådagalägga, att hufvudqvadraten var från början bestämd till sin nuvarande höjd; men att de närmaste pelarne åt vester blifvit deremot anlagda ej till hufvud- utan till bipelare. Mellan alla dessa förenings- och hufvudbågar äro korsbågar anspända och deremellan enkla och låga kupor. Hufvudqvadratens korshvalf och det motsvarande öfver norra sidogången ha tvåstafviga korsbågar med tandade randlister; men det motsvarande öfver södra har enstafviga; det vestra öfver mellangången har deremot grofva platta korsbågar. Hufvudqvadratens korshvalf saknar kantbågar, men sidoqvadraternas ha sådana å tre sidor nemligen å gafvelmurarna och öfver sidogångarna. I tvärbyggnadens sydvestra hörn märkas lemningar efter en spiraltrappa, hvilken genom en inre dörröppning uppledt till samma takhvalf. I sydvestra och nordvestra hörnen af Lunds domkyrkas tvärskepp finnas sådana spiraltrappor med dörröppningar inifrån.

Dessa takhvalf äro påtagligen nära samtidiga med omgifningsmurarna, ehuru deri liksom i de tredelade fönsteröppningarna å gafvelmurarna röjes ett närmande till spetsbågsstilen. Det är således ganska troligt, att tvärskepp med kor, utsprång och sidotorn samt alla takhvalf varit ej allenast fullbordade utan äfven till guds-

tjenst öppnade, innan början blifvit gjord med uppförande af ett långhus. Det var mycket vanligt, att vid byggnad af en stor kathedral den östra delen deraf först fullbordades och till gudstjenst begagnades, innan den vestra kunde i anseende till bristande tillgångar utföras. Att så tillgått i Linköping är så mycket sannolikare, som S. Laurentii kyrka derstädes, hvilken före domkyrkans byggnad användes såsom stiftskyrka, var vida mindre och oansenligare än denna kathedrals äldsta del. Vid betraktande af kyrkans byggnadstid skall detta förhållande nedanföre utredas. Skärskådom nu, huru man tillvägagått vid uppförande af dithörande långhus.

Till ofvanbeskrifna tvärskepp öppnar sig i vester ett långhus, som genom tio pelare, ställda i två rader, fördelas i mellan- och sidoskepp, af hvilka det förra har hufvudqvadratens bredd och höjd, men de sednare äro genom sidomurarnas indragning åt söder $4\frac{1}{2}$ fot åt norr 3 smalare och i förhållande dertill lägre. Sidomurarne, hvilka ha lika höjd med tvärskeppets gafvelmurar, visa sig till sina förtagningar med detta vara något yngre än detsamma. Två tredjedelar af långhusets hela längd från öster måste dock ha nära lika ålder med tvärbyggnaden; men dess återstående tredjedel röjer till östra hälften en blomstrande, till vestra en öfverlastad spetsbågsstil. Långhusets omgifningsmurar ha ursprungligen fått sträfpelare med $3\frac{3}{4}$ fots bredd och lika framsprång. Hvarje pelarpar motsvaras å hvarje långsida af en sträfpelare, och vestra gafvelmuren har å hvarje hörn haft tvenne och mellan hufvud- och sidoingångarna en sådan. Den vestligaste hvalfafdelningen, som är långhusets yngsta tillbyggnad, är till förekommande af utåtsprängning försedd med vida gröfre sträfpelare, hvilka $5\frac{1}{2}$ fot tjocka

framspringa 9 $\frac{1}{2}$. Vid sednare reparationer ha de aldrafleste af långhusets ursprungliga sträfpelare blifvit lika grofva som de sistberörda. Norra sidomurens och norra sträfpelarnas yttre socklar bestå af två breda och låga skråkanter, hvarpå vid 1 fots höjd en rundstaf sträcker sig. Dessa socklar, som likna fotställningarna till tvärbyggnadens fyra vestra pelare, utgöra alltså skråkanter med Attiska baser; ty den öfra skråkanten motsvarar nedra toren, den släta murytan hålkälen, och rundstafven öfra toren. Under öfra kanten af norra fönsterbröstningen, hvilken är 11 fot hög, finnes äfven en rundstaf, som invändigt motsvaras af en sådan. De båda yttre rundstafvarne sträcka sig längsefter sidomuren och omkring sträfpelarna. Betydliga sträckor af dessa rundstafvar ha blifvit bortslagna. Södra långsidan, hvilken i en sednare tid blifvit illa reparerad, har till socklar fått höga framsprång och derpå skråkanter. Långhusets vestligaste del utmärkes med låga skråkanter och derpå ett slags Attiska baser, och deröfver på 1 fots afstånd rundstafvar, som blifvit till en stor del afbrutna eller krossade. Detta visar, såsom vi skola af det följande inhemta, att äldre och yngre former äro sammanblandade i denna sena tillbyggnad. Långhusets östligaste hvalfafdelning har rundbågiga gesimser, som hvila på kragstenar och bekransas med en omvänd karnis, hela den öfriga sträckan deremot en stor med löfverk sirligt genombruten rundstaf och derpå en karnis. Dessa båggesimser äro alldeles lika med men 1 $\frac{1}{2}$ fot lägre än tvärbyggnadens; ett förhållande, hvilket ådagalägger en planförändring.

Vid betraktande af långhusets omgifningsmurar till deras inre anordning bli dessa skiljaktiga byggnadsförhållanden ännu klarare. Båda sidomurarnas inre bröstningar

ha hvardera längsigenom en rad altarnicher, hvilka, omgifna af kolonner, hvila på låga bönpallar och betäckas med rund- eller spetsbågar. Mellan och vid sidorna om gafvelmurens dörröppningar märkas jemväl altarnicher, hvilka, anbragta å bönpallar, äro dubbla eller enkla och rund- eller spetsbågiga.

De rundbetäckta altarnicherne sträcka sig från långhusets östra ända till två tredjedelar af detsammas hela längd och motsvara således fyra pelarafstånd eller hvalfafdelningar. Öfver dessa altarnicher framskjuta grofva halfkolonner från fönsterbröstningarna midtemot och till lika höjd med pelarna. De spetsbetäckta altarnicherne, som intaga den vestligaste tredjedelen af långhusets sidomurar och alltså motsvara två pelarafstånd eller hvalfafdelningar, äro till den östra hälften utförda i en ren och blomstrande, till den vestra i en sednare och tillkonstlad spetsbågsstil, och de åtskiljas af två grofva pilastrar, hvilka sträcka sig från golfplanen till pelarnas höjd. Gafvelmuren i vester har mellan hufvud- och sidoingångarna äfven två pilastrar, som till ställning och höjd motsvara pelarraderna. Likaledes framstå i sydvestra och nordvestra hörnen pilastrar, hvilka sträcka sig till nyssberörda höjd. Skiljaktiga anordnings- och stilförhållanden i dessa olika partier ådagalägga, att långhusets fyra östliga pelarafstånd, som motsvaras af de rundbetäckta altarnicherna, till en början utgjort hela längden deraf, och att detsamma slutat med en gafvelmur i vester. Ett par runda och ett par åttkantiga pelare, hvilka i vester följa näst efter tvärbyggnadens ofvanbeskrifna pelare, äro utförda i rundbågs-, då deremot de båda pelarpar, som motsvara de öfriga af samma altarnicher, äro i ren spetsbågsstil. Det är häraf uppenbart, att efter

en sådan gafvelmurs nedtagande två svaga pelare blifvit ombyggda och två nya i stället för samma gafvelmur uppdragna, utanför hvilka en ny sådan blifvit uppförd på ett afstånd, som motsvarar de prydligaste af de spetsbågiga altarnicherna eller en hvalfafdelning. Således har långhuset, som endast haft fyra, fått genom gafvelmurens utflyttning fem hvalfafdelningar. Efter denna förändring måste den stora tvådelade dörröppningen å den södra långsidan tillkommit, emedan den ingalunda är samtidig med de enkla rundbågiga altarnicherna, hvaraf den omgifves, helst intet spår synes till någon dörröppning å den norra, som i en oafbruten sträcka prydes med likartade altarnicher. Sedan mer än ett sekel förflutit efter denna långhusets utdragning åt vester, lärer dess höga gafvelmur gifvit sig och måst i anseende dertill åter ombyggas, då man i dess ställe uppfört ett ganska groft pelarpar och med sidomurarnas utsträckning uppdragit en ny gafvelmur; så att åter en ny hvalfafdelning tillkommit i vester. Man tyckes då för mera säkerhet ha ej allenast förstärkt sido- och gafvelmurar med grofva pilastrar utan jemväl ha utanför södra sidomurens vestra ända och jemte hörnets sträfpelare uppdragit en utbyggnad, hvilken, bildande fem sidor af en åttkant, innehåller en spiraltrappa till takhvalfven. En tillsluten rundbågig dörröppning nära sydvestra hörnpilastern har ursprungligen inledt till denna spiraltrappa, som i en sednare tid fått en simpel ingång utifrån.

Vi skola nu närmare skärskåda alla särskildta partier af detta lika ovanliga som olikartade långhus, och vi hoppas således kunna ytterligare ådagalägga ofvanberörda byggnadsförhållanden.

Norra långsidans altarnicher, $1\frac{5}{12}$ fot djupa, ha

ifrån öster till två tredjedelar af hela sträckan treskaftade kolonner med gemensamma baser och kapiteler och derpå inre och yttre rundbågar, men till den öfriga tredjedelen dels två- dels enskaftade med spetsiga betäckningar och deri trebladiga bågslag. Af dessa altarnicher hålla de rundbågiga $3\frac{3}{4}$ fot i bredd och $6\frac{1}{4}$ i höjd, de spetsbågiga äro något smalare och högre. Till de treskaftade kolonnerna höra baser och kapiteler, som bestå af tre runda flikar. Baserne ha dels enkla skråkanter, dels dubbla ringar; kapitelerne nederst en ring, i midten en stor hålkäl, öfverst en platt med eller utan en fördjupad tandrad. Alla skaften äro jemtjocka och alla kapitelerne ha staflika kransar. Några af dessa altarnicher ha måst för antalets ökande sammantryckas och derföre fått lindrigt spetsiga betäckningar, hvilka äro lika enkla som de rundbågiga. Öfver alla dessa rundbågar och enkla spetsbågar, hvilkas kanter äro afskurna, kröker sig en likartad rundstaf, som i vecken prydes med halfklot eller bandrosor. De två- och enskaftade kolonnerne på samma rad ha parvis gemensamma baser och kapiteler. Baserne bestå af fyrkantiga plinter och derpå en större och två mindre ringar utan skyddsblad. Kapitelerne äro bägarlika med yfviga blad. Spetsbågarne, som hvila på dynor, siras framtill med en karnisad rundstaf mellan hålkälar, och deröfver böjer sig en skråkantig vattennäsa med hålkäl inunder. Dessa betäckningar innehålla trebladiga bågslag, hvilkas spetsar prydas med olikartade löfknippor, menniskohufvuden eller hela menniskofigurer. Svicklarne fyllas med blad och rosor eller djur- och menniskoskepnader. Södra radens altarnicher, blott 1 fot djupa och lika breda och höga som de ofvanberörda, ha enkla kolonner, hvilka till östra sträckan uppbära rund-

till vestra spetsbågar. Rundbågarne äro enkla och skarpkantiga. De rundbetäckta altarnichernas kolonner ha runda baser, som ofvantill omgifvas af en grof rundstaf; deras kapiteler bestå af en ring och derpå af en djup hålkäl samt öfverst af en fyrkant med ett tandsnitt i midten. Några af dessa kapiteler sakna tandsnitt och tyckas vara ofullbordade. Skaften, kransarne och rundstafven deröfver likna de motsvarande å norra raden. De spetsbågiga altarnicherne ha baser med fina skyddsblad, men de öfverensstämma med den motsatta radens närmaste betäckning. En ornamentsrik och utbildad spetsbågsstil röjer sig uti den östra hälften af de spetsbetäckta altarnicherna å båda sidor. I svicklarna af en altarnich å södra raden ses åt öster en välsignande hand, åt vester en hand svängande ett rökelsekar. Spetsarne ha likväl blotta bladknippor. Figurerne äro med ovanlig skicklighet arbetade och bladverken ganska lediga. Somliga hufvuden ha naturlig storlek. En man och en qvinna kasta vänliga blickar på hvarandra, och bakom hvarje märkes en ros. Två omfamna hvarandra i liggande ställning, en nunna midtderemot bortvänder sig och släpper sin lampa, bakom dessa äro rosor anbragta. En krönt qvinna ser med mildhet på en man, bakom den förra står en räf, bakom den sednare springer en hare. Två qvinnor kasta dystra blickar på hvarandra, bakom dessa ses två andra qvinnor; alla med uppdragna slöjor. En man och en qvinna betrakta hvarandra, bakom den förre märkes en munk, bakom den sednare ligga två drakar med ett hufvud. En naken qvinna sträcker sig emot en skäggig man, bakom den förra ses en bister man, bakom den sednare en underfågel. Långmurarnas vestligaste altarnicher, hvilka till sin hufvudsakliga anord-

ning likna de nästföregående, ha å de inre bågslagens spetsar trebladiga toppar och i svicklarna löf, rosor eller djur. Af altarnicherna å gafvelmurens bröstning äro fyra tvådelade men två enkla, de förre omgifva sidoskeppens, de sednare mellanskeppets vestra dörröppning. De tvådelade altarnicherne prydas å sidorna med upprättstående rundstafvar och betäckas med halfcirkelformiga bågslag. Likadana rundstafvar, som uppgå i midten, tvådela sig vid vederlagen och bilda mot betäckningen tvenne spetsbågar med en trebladig ros i svickeln. Dessa rundstafvar ha höga baser och bägarlika kapiteler. De enkla altarnicherne ha likadant stafverk som det nyssbeskrifna, men de betäckas med spetsbågar, hvilka innehålla treflikiga bågslag. Altarnicherne å vestra gafvelmuren äro blott $7\frac{1}{2}$ tum djupa, och de rundbågiga $6\frac{1}{2}$, de spetsbågiga $4\frac{1}{2}$ breda, men alla $7\frac{3}{4}$ fot höga. Det visar sig således påtagligen af de vestligaste altarnichernas enkelhet i jemförelse med de närmaste och dithörande fönsterpelares grofva pilastrar samt af gafvelmurens likartade hörn- och sidopilastrar, att denna långhusets vestligaste del utgör dess tredje och yngsta förlängning åt vester. Detta förhållande skall ännu klarare framstå vid granskningen af långhusets pelarrader, takhvalf och fönsteröppningar.

Af långhusets tio pelare äro två och två motsvarande lika, men alla par deremot olika hvarandra. De två östligaste äro runda temligen fina. Grundstenen framstår såsom en bönpall, hvarpå en platt med en hög skråkant och vidare en ren Attisk bas följer. På detta understycke, som är fyrkantigt, hvilar en Attisk bas, hvaraf båda torerne likna fällade dynor och hålkälen deremellan är starkt sammantryckt. Från öfra basen, som

år rund, sträcka sig sirliga skyddsblad öfver plintens hörn. Sockelns höjd utgör tillsammans $4\frac{1}{6}$ fot. Stammen är alldeles slät. Kapitelet har nederst en ring derpå en grof staf med yfviga löf öfverst en hålkäl, och det hela understödjes af fyra knoppar på lika afstånd från hvarandra. Dessa pelare äro i jemförelse med deras höjd ovanligt smärta och likna kolonner. De näst-följande båda pelarne äro åttkantiga. På grundstenen, som är fyrkantig, följer en platt med en skråkant och derpå står en Attisk bas, hvilken är åttkantig. Sockeln är tillhopa $2\frac{3}{4}$ fot hög. Stammen är åttkantig och alldeles slät. Kapitelet profileras med en djup hålkäl, som öfvergår från åttkant till cirkelform och på öfra kanten siras med upprättstående liljor. De två näststående pelarne äro äfven åttkantiga. Grundstenen framskjuter såsom en bönpall, och derpå vidtager en karnisad staf med en skråkant inunder och en hålkäl uppöfver samt vidare en stor skråkant. Hela sockeln har inalles $4\frac{1}{2}$ fots höjd. Stammens hörn utgöras af grofva lindrigt karnisade rundstafvar, hvilka ha Attiska baser och bägarlika kapiteler. Torerne likna fållade dynor, som äro starkt sammantryckta. Kapitelerne äro löfprydda och kransarne siras med hålkälar och qvartstafvar. Dessa rundstafvar äro vexelvis åtskiljda af trubbiga och skarpa hörn, hvilka jemväl prydas med liknande baser, kapiteler och kransar. De tvenne närmaste pelarne äro likaledes åttkantiga och ha hufvudsakligen en likadan anordning som de sistberörda. Sockeln består af en plint och derpå en karnis. Stammens rundstafvar äro grofva lindrigt karnisade och alla hörnen deremellan skarpa. Baserne, som hvila på plinter, bestå af en större och två mindre rundstafvar och de ha snerkelformiga skyddsblad. Hela

sockeln med baserne är tillsammans $2\frac{1}{2}$ fot hög. Af dessa två sistberörda pelarpar liknar det östra de äldre, det vestra de yngre af sidomurarnas altarnicher. De två vestligaste pelarne äro jemväl åttkantiga. Sockeln har nederst en fin skråkant derpå en stor platt, öfverst en djup hålkäl och förtryckt karnis. Stammen prydes i hvarje hörn med en större och å hvarje sida mellan dessa med två mindre rundstafvar, af hvilka fyra äro lindrigt karnisade, men alla öfriga alldeles runda, och de åtskiljas af platter och hålkälar. Stafvarne utmärkas med höga baser och bägarlika kapiteler. Baserne ha höga åttkantiga plinter, och derpå ganska tillkonstlade torer och en oregelbunden fördjupning deremellan. Kapitelerne siras med stora slingrande blad. Hela sockeln håller tillsammans 3 fot i höjd. Dessa två pelare röja samma förkonstling, som yppar sig uti vestra gafvelmurens altarnicher, och de äro ungefär ett sekel yngre än de prydligare af sidomurarnas altarnicher.

Öfver altarnichernas betäckningar och under fönsteröppningarnas platter sträcker sig, såsom vi ofvanföre omnämnt, längsefter den norra och södra bröstningsmuren en fin rundstaf, som motsvarar bönpallarnas framsprång. Från dessa bröstningslister uppspringa på sirliga knoppar ofvanberörda halfkolonner, hvilka med kapiteler och kransar motsvara långhusets fyra östra pelarpar. Dessa halfkolonner ha vid båda sidor om sina kapiteler framspringande listverk på starka knoppar, hvarigenom det hela får en passande bredd för hufvud- och korsbågars uppbärande. Härvid bör den egenheten anmärkas, att södra sidomurens östra ända saknar en sådan halfkolonn, men har deremot ett listverk med knoppar. Å den fönsterpelare, som å södra långsidan sluter

sig närmast till den, hvilken förstärkes med den grofva pilastern, märkes en ganska ojemn förtagning, som tillkommit derigenom, att den äldre mursträckan gifvit sig, innan tillbyggnaden åt vester blifvit verkställd. Detta är ett ytterligare bevis, att den hvalfafdelning, hvilken motsvaras af de prydligare altarnicherna, tillkommit en längre tid efter långhusets fyra östra hvalfafdelningar. Hvarje af de vestra pilastrar, som å sidomurarna och gafvelmuren motsvara de vestligaste pelarna, prydes å framsidan med två grofva karnisade rundstafvar och med ett skarpt hörn deremellan. Nordvestra liksom sydvestra hörnets pilaster siras med trenne stora rundstafvar och omgifvande hålkälar. Alla ifrågavarande pilastrars socklar ha Attiska baser, och deras kapiteler och kransar likna på det närmaste sistberörda pelares anordning. Den obehöfliga styrka, som blifvit nedlagd i de två vestligaste pelarna, har ofelbart varit beräknad för ett dubbelt ändamål. Å den nordvestligaste pelarens hvarje sida, som vetter mot närmaste pilaster, märkas tre rundstafvar och midtemellan desamma en sådan, hvilka vid 10 fots höjd öfver golfplanen framskjuta såsom början de bågslag. Dessa framsprång ha tvifvelsutan tillkommit för bågar, som skulle uppbära korshvalf med korsbågar för en läktare. Då inga dylika stafverk framstå på de motsvarande pilastrarna eller på närmaste pelare åt söder, så lärer man öfvergifvit denna plan att bygga läktare. Måhända har man endast påtänkt byggande af en läktare för orgelverk öfver norra sidoskeppets vestra ända. Detta sednare är mest troligt. Man har nemligen, ehuru dylika läktare ej äro ovanliga i större kyrkor från medeltiden, ansett det vara beqvämare att inhugga bjelkar i samma pelares vestra sida

och i gafvelmuren för uppsättande af ett orgelverk derå. Att kyrkan fordom haft ett orgelverk i vester, är bekant, och hål märkas i pelaren för ett bjelklag samt deröfver en sönderbränd mursträcka. Således måste ett bjelklag och förmodligen derpå ett orgelverk vid en härjande eldsvåda afbrunnit. Men styrkan af det vestligaste pelarna tyckes i synnerhet varit beräknad på uppbärande af ett klocktorn, hvilket bort hvila på deras föreningsbågar och motsvarande gafvelröste. En sådan anordning af klocktorn, som oftast uppfördes af sten, mera sällan af trä, var mycket vanlig i den sednare medeltiden. Det vissa är åtminstone, att den der uppfört hufvudfasaden med dess imposanta hållning och rika ornering, aldrig kunnat ana en framtid, då den högre konsten skulle så helt och hållet förloras, att en byggmästare ville sönderbryta detta herrliga parti och derjemte uppföra en tornbyggnad, ännu mindre, att någon biskop skulle medgifva en slik vandalism.

Långhusets takhvalf röja liksom dess pelare skiljaktiga anordningar. De förenings- och hufvudbågar, hvilka uppbäras af de två runda pelarna, utgöras af två skarpkantiga språng med rundstafvar i deras vinklar; men de närmaste, som hvila på de åttkantiga pelarna, prydas med sju kärnisade rundstafvar och djupa hålkälar deremellan. De tvenne åt vester följande hvalfafdelningarnas förenings- och hufvudbågar utmärkas med tre karnisade rundstafvar. Den vestligaste hvalfafdelningens förenings- och hufvudbågar ha inunder en platt och vid hvarje sida två rundstafvar. Härvid bör likväl märkas, att de östra förenings- och hufvudbågarne äro nära halfrunda, då deremot de vestra äro temligen spetsiga. Alla dessa hvalfafdelningar ha runda enstafviga korsbågar och

likartade kantbågar vid sidomurarna, men korsbågarne i de östra ha på midten leder, hvaremot sådana saknas i de vestra. De östra hvalfkuporna äro lägre än de vestra; ett förhållande, som likaledes antyder, att de förra äro äldre än de sednare.

Både tvärbyggnadens och långhusets takhvalf ha nedhängande slutstenar, som likna yfviga blomknoppar. En slutsten öfver norra sidogången siras i midten med ett djurhufvud, hvilket omgifves af fyra menniskohufvuden. Mellanskeppets midthvalf har en slutsten, som föreställer ett stort lejonhufvud, ur hvars mun och ögon en frodig vinranka slingrar sig; en sinnebild af Frälsaren.

Till följe af en urgammal ritual borde männen intaga södra, qvinnorna norra sidan af kyrkans långhus, och de förre ha ingång från söder, men de sednare från norr. En större kyrka fick jemväl i vester en ingång för processioner. Ej sällan inledde två dörröppningar på hvarje långsida och en hufvud- och två sidoingångar i vester. En kathedral, som hade tvärskepp med en dörröppning å hvarje gafvelmur, hade deremot sällan några ingångar å sidoskeppens långmurar. Det är således ganska troligt, att domkyrkan i Linköping, hvars tvärbyggnad fått såväl åt norr som söder en dörröppning, ej ursprungligen haft, såsom vi redan anmärkt, någon ingång å långhusets sidomurar. Enligt en äldre författares uppgift skall Henrik Tidemanni låtit å domkyrkan inrätta en ny dörröppning [18]). Om denna uppgift, som är ganska sannolik, eger grund; så måste härmed menas långhusets södra ingång, hvilken, ehuru ganska väl hållen, röjer sen spetsbågsstil och icke har någon motsvarande å norra

---

[18]) H. Spegel, Kyrkio-Hist. D. 2. s. 228.

långsidan. Härtill kommer, att de öfriga dörröppningarne äro ursprungliga, ehuru en sådan blifvit till det yttre förändrad. Denna nya dörröppning måste alltså blifvit inrättad för att ifrån det nya residenshus, som nämnde biskop anlagt på höjden i söder, beqvämare inkomma i kyrkan. Ifrågavarande dörröppning är tvådelad och har ett prydligt dörrfält. Yttre omfattningen är perspektivisk och betäckes med ett högt röste, som i spetsen genombrytes med en trebladig fönsteröppning och vid sidorna derom uppbär halftorn. Anslagen äro invändigt skråsmygiga och öppningarne betäckas med helt låga raka spetsbågar. Yttre omfattningen, 24 fot bred och från tröskelstenen till gafvelspetsen mer än dubbelt högre, har å hvarje framsida en grof karnisad halfkolonn. Portalen prydes å hvarje yttre smygsida med tre kolonner mellan rätvinkliga hörn, och hvarje af de yttre anslagen med en karnisstaf mellan djupa hålkälar. Grundstenarne äro breda med låga skråkanter. Kolonnerne ha Attiska sammantryckta baser, kapitelerne äro bägarlika med vinblad, kransarne profileras med en mindre och en större hålkäl mellan rundstafvar. Betäckningen, som är spetsig, utgöres af fem karnisade tresprångiga rundstafvar, hvilka åtskiljas af djupa hålkälar. Anslagen uppbära derunder tolf rundbågar, af hvilka hvarje innehåller en fyrbladig ros och derinom en apostel. Å midtpelarens inre sida framstår en smärt kolonn, som utmärker sig med Attisk bas på en hög fotställning och med bägarlikt slätt kapitel och derpå en uppsats. Det yttre af midtpelaren prydes med en frodig växt, hvarå fyra och fyra blad bilda femton kronor öfver hvarandra. Dessa blad ha omfattat tre kolonner, hvilka stått på en gemensam grundsten med tre särskilda baser. På ett kapitel, som,

gemensamt för alla dessa kolonner, siras med treflikiga blad och en hålkälad krans, ligger ett fotstycke och derpå står Christus i nära naturlig storlek och fullrund gestalt under en baldakin. Fältet mellan lärjungarna och Frälsaren har sex föreställningar, öfverst engelens budskap för herdarna och de tre vise mäns besök hos Maria; derunder Herodes' barnamord och Josefs resa till Egypten; nederst Christi korsbärning och korsfästelse samt hans grafläggning och nedstigande till afgrunden. Alla figurer äro nära helupphöjda och något öfver 1 fot höga. Afgrunden föreställes såsom ett vilddjursgap. Lärjungarne ha språkband i händerna, och svicklarne öfver deras omfattningar innehålla figurer med vingar och rökelsekar nemligen englar, som alla äro lika hvarandra; den öfverste svickeln har en nedsväfvande dufva, hvilken föreställer den helige ande. Bildverken äro temligen goda. Alla kolonner ha förlorat sina skaft och alla listverk äro mycket skadade. Ehuru figurerne varit i den öfversta raden skyddade af betäckningen och i den mellersta och den nedersta af baldakiner, så äro de mycket förvittrade, och två af lärjungarnas omfattningar äro äfven skadade. Portalens röste sträcker sig nära taklisten, tornen derjemte äro fyrkantiga med höga tvådelade nichfördjupningar och löfprydda spiror, och fönsteröppningen, som är temligen stor, har ut- och invändigt skråa smygar och i inre kanten en rundstaf. Den större delen af dessa sednare partier har likaledes lidit af vittring. Hela portalen, som består af kalksten, är finslipad.

Långhusets hvarje sida är genombruten med sex fönsteröppningar, af hvilka de östra äro tredelade, den vestra tvådelad. Dessa fönsteröppningar, ifrån 4½ fot till 8 breda och vidpass 35 höga i ljusen, ha ut- och

invändigt branta platter, vida smygar och spetsiga betäckningar. De yttre platterne, som lidit af vittring, äro plåtbeklädda, de inre å södra långsidan alldeles släta, men å norra utmärkta med vinkelräta inskärningar. Posterne, hvilka äro temligen grofva och intaga midten af murtjockleken, förenas med bågar, som uppbära dels runda, dels tre- och fyrkantiga infattningar för rosor, allt af välarbetad kalksten. Omfattningarne och posterne prydas ut- och invändigt med smärta kolonner, hvilka förenas med rundstafviga bågar. Norra långsidans tre yttre fönsteromfattningar i öster ha enkla kolonner, som inåt sluta sig till skråkanter och utåt omgifvas af karniser. De tre öfriga af samma långsidas yttre fönsteromfattningar ha inåt kolonner utåt karnisstafvar och deremellan djupa hålkälar. Af dessa tre sednare fönsteröppningar äro de två östra vida renare och prydligare än den vestra. De inre smygarne ha omkring kanterna jemväl kolonner, hvilka förenas med rundstafviga bågar. Baserne, som hvila på släta fotställningar, bestå af enkla eller löfprydda knoppar eller af menniskohufvuden. Skaften utmärkas med en två eller tre leder, kapitelerne äro bägarlika löfprydda eller enkla knoppar, bågarne släta, dock framstå å tvenne sådana menniskohufvuden. Ledernas storlek och afstånd variera. Två kolonner i en fönsteröppning sakna baser och två kolonner i en annan sakna leder. Här råder således, såsom vanligt i medeltidsbyggnader, en godtycklighet, hvilken ingalunda störer det hela. Låtom oss nu närmare skärskåda norra långsidans fönsteröppningar från öster till vester för att få ett klarare begrepp om deras skiljaktiga bågslag och rosverk. Den första fönsteröppningens två poster uppbära tre spetsbågar, af hvilka den mellersta är styltad eller vida högre än de

omgifvande. På de lägre spetsbågarna hvila två fyrkanter, som uppbära en åttbladig cirkel, hvilken intager hela betäckningens spets. Den närmaste fönsteröppningens två poster förenas med rundbågar, som skära hvarandra, så att tre spetsbågar deraf uppkomma. Öppningen deröfver fylles jemväl med en åttbladig cirkel. Den tredje fönsteröppningens två poster sammanbindas med trenne trebladiga spetsbågar, af hvilka den mellersta är något högre än de öfriga. Derpå hvila tre likstora fembladiga cirklar. Den nästföljande fönsteröppningen är nästan alldeles lika den sistberörda; men sidobågarne äro halfrunda och cirklarne fyrbladiga. Den femte fönsteröppningens två poster förenas med trenne trebladiga spetsbågar, af hvilka den mellerste är styltad. Dessa spetsbågar betäckas af en stor rundbåge, hvarifrån en fyrbladig fyrkant i sferisk form sluter sig till betäckningen. De två svicklar, som bildas mellan rundbågen och fyrkanten, äro trebladiga. Den sista fönsteröppningen åt vester har blott en post, hvilken uppbär två styltade spetsbågar, hvaremellan en trebladig cirkel är inslagen. I hvarje spetsbåge märkes en trebladig rundbåge och derpå en trebladig ros. Alla dessa bågslag och rosverk siras ut- och invändigt med gröfre och finare rundstafvar. Fönsteröppningarne å södra långsidan, hvilka varit mycket bristfälliga och blifvit på ett ganska opassande sätt försedda med poster af gjutgods, ha ursprungligen liknat de nyssbeskrifna; så att de, som motsvarat hvarandra, haft samma anordning. Härifrån bör dock den andra fönsteröppningen å södra långsidan från öster undantagas, hvilken är af en ganska grof midtpost tvådelad. Denna midtpost uppbär två spetsbågar, hvarpå i svickeln och under betäckningen en stor tolfbladig ros

infattas. Hvarje afdelning är åter fördelad af en sidopost med två spetsbågar, så att denna fönsteröppning egentligen varit fyrdelad. De vestra fönsterljusen äro högre än de öfriga, ehuru alla bröstningarne äro invändigt lika höga. Dessa skiljaktigheter härröra deraf, att socklar äro inbyggda i de vestra och att sådana saknas i de östra fönsterljusen. Olika byggnadsgrundsatser ha således blifvit följda under särskilda byggnadstider. Liksom tvärbyggnadens två vestra fönsteröppningar blifvit i anseende till den motsvarande hvalfafdelningens sammantryckning tvådelade, så ha långhusets två vestligaste jemväl blifvit tvådelade, emedan den stora trappbyggnaden å detsammas södra sida ej medgifvit större bredd. Den första fönsteröppningen å norra långsidans östra ända har vid hvarje sida tio och i midten elfva, den följande åt vester tio, den nästa nio och de trenne öfriga hvardera elfva rutfack i hela höjden. Hvarje rutfack innehåller en mängd ganska små fyrkantiga glasrutor ställda öfver hörn. I rosverken qvarsitta ej obetydliga lemningar af målade glasskifvor, hvari några få helgon och många sirliga löfverk föreställas. Södra långsidans förändrade fönsteröppningar ha ifrån åtta till tio rutfack, och glasskifvorna deri äro mångdubbelt större än och insatta i motsatt riktning med de gamla.

Hufvudfasaden, som blifvit förstörd vid det nya tornets uppförande, kan endast bedömmas af två kopparstick, hvilka äro på det närmaste lika och synas föga nöjaktiga, men de gifva dock ett begrepp om densammas storartade anordning [19]). Hufvud- och sidoingångarne, af hvilka den förre införde till mellan- de sednare till

---

[19]) E. Dahlberg, Svecia Antiqua et Hodierna, T. III. pl. 5. M. Asp, Dissertatio de templo cathedrali Lincopiensi, Upsaliæ 1732. p. 1.

sidoskeppen, hade perspektiviska omfattningar och spetsbågiga betäckningar. I hufvudingången, som hade en ganska ansenlig bredd och höjd, stod en midtpelare med en stor helgonbild, och derpå hvilade ett prydligt dörrfält. På betäckningens spets följde ett stort rundfönster. Sidoingångarne, hvilka voro hälften smalare och lägre än den nyssbeskrifna och saknade både midtpelare och dörrfält, lemnade hvardera rum midtöfver för en hög tvådelad fönsteröppning med spetsig betäckning. Gafvelmuren, som i hörnen förstärktes af sträfpelare åt norr och söder samt åt vester, hade jemväl en sådan på hvarje sida om hufvudingången. Dithörande gafvelröste hade nederst en rad nichfördjupningar med trebågiga betäckningar och runda svickelprydnader och derpå tre rundbetäckta muröppningar samt öfverst en stor korsfördjupning. Enligt en gammal berättelse skall å detta gafvelröste funnits en herrlig altan, hvartill man från vinden utkommit genom dess tre muröppningar, och hvarå en stor klotformig lanterna stod vid hvarje ända. Under medeltiden skola ljus blifvit i dessa lanternor insatta vid firande af stora högtider [20]). Då flere utländska kathedraler ej allenast fått dylika altaner utan hela omgångar för begagnande vid vissa fester, så är denna berättelse ganska sannolik, helst gafvelröstets prydliga bröstning och dithörande muröppningar måste för en sådan altan tillkommit. Om altaner äfven funnits öfver norra och södra långsidans dörröppningar, såsom i samma berättelse förmäles, så måste dessa varit tillfälligtvis anbragta; åtminstone har ingen sådan kunnat lämpligen uppsättas öfver den sydvestra dörröppningen, hvars portal

---

[20]) H. Spegels Anteckningar i Palmschöldiana å Upsala bibliothek.

intager hela murhöjden. Vestra dörr- och fönsteröppningarnas inre smygar äro ännu oförstörda och prydas omkring kanterna med rundstafvar. Rundfönstrets smyg har två rätvinkliga inskärningar och den håller 14 fot i tvärmått.

Vid anläggande af en ansenligare korbyggnad med koromgång måste den primitiva korqvadraten med dithörande utsprång åt öster blifvit tillika med båda sidotornen bortbruten. Koromgångens vestligaste omgifningsmurar å norra och södra sidan tillhöra den ursprungliga tvärbyggnaden, eller med andra ord de äro lemningar af de afbrutna sidotornen; men den nya korbyggnadens tre utsprång och de fyra östligaste pelarne äro deremot samtidiga och utförda i sen spetsbågsstil. Korbyggnadens grundidé är en stor åttkant, hvaraf de trenne östligaste sidorna äro utvidgade till tre mindre åttkanter, af hvilka hvardera saknar till följe af anläggningens natur tre sidor. Då dessa omgifningsmurar fått en betydlig utsträckning åt öster, ha pelarraderne blifvit åt samma håll förökade med två sido- och två föreningspelare, som med sina bröstningsmurar utgöra fem sidor af en inre åttkant, så att platsen mellan hufvudqvadratens östra sida och dessa nya pelare bildar ett högkor, och rymden omkring densamma och innanför de tre utsprången lemnar en koromgång lika bred och hög som tvärbyggnadens sidogångar.

Låtom oss nu närmare betrakta denna tillbyggnads särskildta partier. Efter en kort indragning af tvärbyggnadens gafvelmurar i öster liksom i vester sträcka sig korbyggnadens omgifningsmurar i rak linie med långhusets sidomurar till ett afstånd, som åt norr och söder lemnar utrymme för en fönsteröppning. Derefter vidtager å norra och södra sidan en tresluten fyrkant, som

utgör fem sidor af en åttkant. Mellan dessa utsprång sträcka sig åt öster två fyrkanter, af hvilka den ytterste är jemväl tresluten. Af dessa treslutna utsprång eller så kallade kor har det norra blifvit helgadt S. Nicolaus, det östra S. Andreas, det södra S. Thomas. I de skarpa vinklar, som utvändigt bildas mellan de tre koren, äro trubbiga svickelbyggnader uppdragna, af hvilka den norra innehåller en stor spiraltrappa, den södra en liten sådan och derjemte tvenne rum öfver hvarandra. Dessa svickelbyggnader, på hvilka åttkantiga trätorn uppspirat till en ansenlig höjd öfver omgifningsmurarna, ha under det förra århundradets vandalism förlorat samma prydnader. De tre koren förstärkas å yttre hörnen med vanliga sträfpelare, och de ha å hvarje sida deremellan en stor fönsteröppning med spetsig betäckning. I en sednare tid har södra och östra korets yttre murbeklädnad blifvit genom en vårdslös ombyggnad vanställd; men norra korets fyra sträfpelare och närmaste murytor förete sin ursprungliga anordning. Hela den gamla sockeln består af en skråkant och derpå en hålkäl, som tillsammans bilda 9 tums framsprång, och hvarje af de oförändrade sträfpelarna har å framsidan två afsatser och betäckes med kroppåstak. Å korbyggnadens yttre fönsterbröstningar märkas lemningar efter en vattenlist, hvilken sträckt sig omkring alla sträfpelarna och bestått af en brant skråkant med en hålkäl derunder och hvilken haft 6 tums framsprång med lika höjd. Gesimserne bestå af en mindre och en större rundstaf med omgifvande hålkälar.

Hvarje af de två vestligaste sträfpelarna på korbyggnadens norra sida har å framsidan lemningar efter en bildnich. Den östra sträfpelarens bildnich, som är igenmurad, visar spår efter en prydlig omfattning, hvari

S. Paulus stått i naturlig storlek med ett svärd i handen. Denna bildstod var så skadad, att den ej kunde bibehållas. Uti den vestra sträfpelarens bildnich, som mycket lidit af vittring, står S. Petrus i naturlig storlek med fotsid mantel och håller en nyckel i högra och en bok i venstra handen samt har yfvigt skägg och bart hufvud. Denna sednare bildstod, hvilken är arbetad af sandsten, är temligen bibehållen. Då Frälsaren och flere scener af hans lefnad blifvit skildrade å den sydvestra portalen, ha S. Paulus och S. Petrus, kyrkans patroner, bort enligt gammalt bruk inrymmas å den norra; men då sistberörda portal i anseende till dess mindre omfång och enklare hållning ej varit passande härtill, ha dessa skyddshelgon blifvit insatta i korbyggnadens närmaste sträfpelare. Den norra svickelbyggnaden har å norra sidan tre rakbetäckta ljusöppningar öfver hvarandra och å den östra en sådan; den södra svickelbyggnaden har åt öster två spetsiga och deröfver en raksluten samt åt söder blott en raksluten ljusöppning. Å denna sednare svickelbyggnads södra sida är på ansenligt afstånd från marken en rödaktig kalkstenshäll infattad i en fördjupning. Å denna kalkstenshäll ses en sköld och derpå en hjelm samt deröfver två nycklar i kors och mellan dessa ett upprättstående svärd. I samma sköld märkas *H. T.* samt *148,* d. ä. Henricus Tidemanni, som skall nedanföre omtalas, och ett årtal, hvari sista siffran saknas.

De fyra inre hörnen, med hvilka dessa kor sluta sig till koromgången, framstå såsom runda väggpelare och ha sirliga rundstafvar för uppbärande af hufvud- och korsbågar. Hvarje kor siras i de fyra inre vinklarna med trestafviga pilastrar för mottagande af korsbågar, och det mellersta har i anseende till sin utdragning

jemväl fått å hvarje långsida en femsprångig pilaster för uppbärande af en hufvudbåge. De två vestra hörnpelarne äro åt koromgången alldeles släta, men de prydas åt hvarje sidokor med trenne rundstafvar. Hvardera af de östra hörnpelarna siras med sju likadana rundstafvar, som omgifvas af finare sådana. Alla dessa rundstafvar ha höga baser och löfprydda kapiteler och åtskiljas af djupa hålkälar. Bönpallar sträcka sig emellan och till lika höjd med hörnpelarnas och pilastrarnas fotställningar. Dessa bönpallar äro i omgången 1 $\frac{1}{2}$ men i koren 2 fot höga och alla 1 $\frac{1}{4}$ fot breda. Skillnaden i höjden härrörer deraf, att omgången ligger 6 tum högre än koren. På hvarje bönpall står ett panelverk, som utgöres af fyra trebladiga spetsbågar och hvilket vid sidorna omgifves af närmaste hörnpelare och pilastrar samt betäckes med ett rikt listverk, som sluter sig till hvarje fönsterplatt. Detta panelverks stafvar prydas med fina baser och kapiteler, och de inre bågslagens spetsar siras med rosor och dithörande betäckning har starkt framsprång.

En spetsbågig dörröppning inleder från norra koret till norra svickelbyggnadens spiraltrappa, som håller 5 $\frac{5}{6}$ fot i diameter och har 72 steg till öfra kanten af omgifningsmuren. Ifrån denna spiraltrappa utleder vid 26 fots höjd öfver golfplanen en rakbetäckt dörröppning midtöfver den nyssberörda och derutanför märkas i sidomuren afsågade bjelkändar, lemningar efter en läktare, hvilken uppburit ett litet orgelverk. Från denna sednare dörröppning fortsättes spiraltrappan upptill vinden. En raksluten dörröppning införer från södra koret i motsvarande svickelbyggnads nedra rum, hvilket är femsidigt och betäckes med ett femkupigt takhvalf, som har hål-

kälade korsbågar och en slutsten sirad med ett lejonhufvud. En likadan dörröppning inleder derifrån till en spiraltrappa, hvilken, hållande 2 ¼ fot i tvärmått, uppgår genom den sydöstra hörnpelaren till vinden. Öfver nyssberörda rum vidtager ett fyrkantigt tomrum, som sträcker sig ända till omgifningsmurens taklist. Lemningar synas deri efter ställningsvirke och öfverst stycken efter ett bortbrutet korshvalf af kalksten. Det är märkligt, att ingen dörröppning finnes till detta tomrum från spiraltrappan, som är alldeles mörk. Förmodligen har detta tomrum tjenat till hemligt förvaringsställe.

Korbyggnadens alla fönsteröppningar, som äro spetsbetäckta och tredelade och ungefär lika stora som långhusets, ha ut- och invändigt vida smygar och äro med undantag af kronornas rosverk på det närmaste lika hvarandra. Yttre och inre smygarne prydas med två stora hålkälar, som åtskiljas af en platt med en rätvinklig inskärning i midten, och de omgifvas af en platt och en grund hålkäl. Härifrån göra koromgångens norra fönsteröppningar undantag, hvilka ha en grund hålkäl kring kanten och äro för öfrigt släta. Posternas båda sidor äro ut- och invändigt hålkälade och deras föreningsbågar dels halfrunda, dels spetsiga, dels utinåtsvängda och alla trebladiga. Posterne i några fönsteröppningar skära hvarandra, men de flesta kronorna bestå af större och mindre så kallade fiskblåsor med och utan inneslutna ringar och klöfverblad i svicklarna. Mellankorets fönsteröppningar äro oförändrade, och de ha tretton rutfack i höjd. Sidokorens och koromgångens fönsteröppningar ha deremot elfva, men två af södra korets och ett vid södra koromgången ha fått poster af tackjern, af hvilka de förre ha tio, det sednare blott nio rutfack. De fönsteröpp-

ningar, hvilka behålla sin ursprungliga anordning, ha mycket små glasskifvor ställda öfver hörn och i bågslagen och i kronorna lemningar efter målade djur, fåglar, rosor och löfverk; de nya deremot likna dem, som för få årtionden sedan blifvit insatta i tvärbyggnadens och långhusets södra fönsteröppningar, och de göra således ett obehagligt afbrott mot de gamla. Denna korbyggnad har en utomordentlig skön belysning.

De fyra östligaste pelarne äro mycket smärta och lika höga med de öfriga samt till sin hufvudsakliga anordning åttkantiga. Af samma pelare äro de vestra å inre sidorna prydda med en rundstaf och en hålkäl samt deremellan med en framstående platt, å de östra med en karnisstaf mellan två hålkälar; men de äro å de öfriga alldeles släta. De östra pelarne ha å de sidor, som motsvara de nyssbeskrifna, en likadan profilering och å hvarje af de två sidor, hvilka vetta åt koromgången, en rundstaf med en hålkäl å hvarje sida om de trubbiga hörnen. Pelarnas stammar sakna fotställningar, men deras rund- och karnisstafvar ha höga baser. Å den vestra pelaren i södra raden utspringa åt koromgången tre finare och två gröfre rundstafvar, hvilka, utmärkta med bägarlika löfprydda kapiteler och hålkälade rundstafviga kransar, hvila på ett listverk, som, liknande en vattennäsa, uppbäres af en hel och två halfva spetsbågar. En man liggande på knä samt en man och en qvinna sittande jemte hvarandra understödja dessa spetsbågar, hvilka nedskjuta liksom fortsättningar af berörda rundstafvar. Den motsvarande pelaren i norra raden har åt koromgången ett alldeles likadant stafverk, som uppbäres af tvenne män, af hvilka den ene ligger på knä, den andre liksom springer. Å tvärbyggnadens motsvarande hörn-

insprång vid södra koromgången märkes en grof rundstaf mellan två finare, hvilka, sirade med likadana kapiteler och listverk som de nyssberörda och nedtill förenade med halfva spetsbågar, uppbäras af två stående stretande män, som uppräcka sina händer till ett kapitel. Samma figurer prydas med bjerta färger. Midtderemot på tvärbyggnadens nordöstra hörninsprång framstår ett likadant listverk, som hvilar på ett menniskohufvud. Å de östra pelarnas hörn åt koromgången framskjuta enkla rundstafvar, hvilka, uppburna af knoppar, krönas med löfprydda kapiteler. Stammarnas omgifvande rundstafvar ha derföre fått liksom de inre stafvarne kapiteler, då deremot de öfriga sakna sådana. Alla dessa stafverk ha såsom kragstenar tillkommit för uppbärande af koromgångens hufvudbågar.

Liksom korets omgifningsmurar och de fyra östligaste pelarne förete en helt annan anordning än den öfriga kyrkan, så visa dithörande takhvalf ett likadant förhållande. De fyra östligaste pelarnas föreningsbågar ha i midten en platt och å skråkanterna djupa hålkälar mellan små platter och en fortsättning af pelarnas karnisstafvar. De hufvudbågar, hvilka hvila på de tre korens hörnpelare, ha äfven i midten en platt samt å hvarje skråkant en hålkäl och en karnis. De hufvudbågar, som kasta sig öfver koromgången och mellankorets sidopilastrar, utmärkas inunder med två karniser samt å hvarje sida med en stor hålkäl och ett afskuret hörn. Förenings- och hufvudbågarne äro spetsiga. Högkorets stora takhvalf uppbäres af de sex östligaste pelarna och utgör ett slags kupolhvalf, som af uppspringande korsbågar fördelas i tjugo rutor eller fält med någon likhet af ett stjernhvalf. Koromgången betäckes å norra liksom å

södra sidan om högkoret med ett stjernhvalf, hvars stafvar å sidorna prydas med trebladiga liljor och i skärningarna med rundslutna sköldar. Nästefter hvardera af dessa hvalfafdelningar vidtager ett tredeladt svickelhvalf, af hvilka det södra siras med liljor, det norra blott med en midtsköld. Derefter följer å södra sidan ett stjernhvalf och å norra ett korshvalf, och emellan dessa ses ett korshvalf, som är något sammantryckt åt vester och har i midten en rund öppning med $4\frac{5}{12}$ fots diameter. Å en slutsten öfver koromgången märkes ett lejonhufvud med uträckt tunga. Södra sidokoret har ett stjernhvalf, som prydes med femton rundslutna sköldar, af hvilka hvardera är liksom med en grof dragspik fästad på hvarje korsskärning. Likadana sköldar finnas å några slutstenar. Alla dessa sköldar ha särskildta märken, för hvilka vi skola nedanföre redogöra, i synnerhet som man derom framställt högst förvända åsigter. Mellankorets första hvalfafdelning åt vester betäckes med ett smalt korshvalf och det öfriga med ett enkelt stjernhvalf utan sköldar. Norra sidokoret har ett sexkupigt korshvalf. Alla korsstafvar ha å sidorna hålkälar och inunder platter i varierande former. Kantbågar saknas.

Mellan de sex östligaste pelarna sträcka sig bröstningsmurar, hvilka 3 fot breda, höja sig $4\frac{5}{12}$ öfver koromgången. Den yttre sidan af bröstningsmurarna har nederst mellan pelarna bönpallar, $1\frac{1}{12}$ fot höga och lika breda, och nära öfverkanten en hålkälad indragning; den inre sidan prydes med en hålkälad grundsten och i öfra kanten med en Attisk profil. Samma bröstningsmurar och lägre träskrank derpå ha enligt urgammal plägsed omslutit altarplatsen, hvilken varit åt vester afstängd med ett högre träskrank, som sträckt sig tvärsöfver båda

sidogångarna. Mellan de fyra östligaste korpelarna finnas å deras motsvarande sidor fina hålkälade och karnisade språng, hvilka uppgått till några fots höjd för uppbärande af träskrankets öfverstycken. Af dessa sex språng ha öfre delarna till 4 fots höjd blifvit bortslagna vid nya altarbilders uppsättning, och denna afstympning är så vårdslöst utförd, att ojemnheterne måst tillputsas. I yttre öfverkanten af bröstningsmurarnas södra sida ses några sirliga munkbokstäfver, som ej gifva någon mening. En dylik företeelse är ej ovanlig; man har nemligen med sönderslagna stycken af en minnesvård reparerat den ifrågavarande murkanten.

Trenne trappsteg, anlagda mellan hufvudqvadratens östra pelare, uppföra till altardisken, hvarinom altarbordets underbyggnad höjer sig med trenne trappsteg framtill och å sidorna. Altarbordet, som är ursprungligt och sluter sig till de tvenne östligaste pelarna, har framtill sju kolonner och å hvarje sida ett fyrkantigt skåp. Betäckningen utgöres af en slipad häll, hvilken, 9 ½ tum tjock 6 ¾ fot bred 11 ¼ lång, är i kanterna profilerad med en hålkäl och derpå en platt. Ofvanpå skifvan märkas ett mindre kors i hvarje hörn och ett större i midten, hvilka antyda Frälsarens fem sår, hvarmed altarbordets invigning betecknas. Allt består af välarbetad kalksten. Kolonnerne ha följande anordning: plinterne äro fyrkantiga, baserne sammantryckta dynor med tunna skyddsblad och deröfver djupa hålkälar, skaften äro jemtjocka, kapitelerne nederst runda och bägarlika ofvantill åttkantiga med tandsnitt i midten. Skåpens anslag prydas å sidorna med enkla kolonner, hvilka med höga baser hvila på breda vattennäsor och utan kapiteler öfvergå i vågräta rundstafvar.

Å den östligaste pelaren i norra raden framstår ett monstranshus i likhet med ett prydligt klocktorn. Foten siras med kolonnartade stafverk, som omgifva en trebladig rundbåge, hvarunder en framlutande man håller ett afslaget språkband med stympad inskrift. På denna fot följer ett fyrkantigt skåp, hvilket tillslutes med en rosprydd jerndörr. Vid sidan derom märkes ett likadant stafverk, som uppbär en trebladig spetsbåge, hvarpå en sådan är uppnedvänd. Under den nedra spetsbågen sitter en man, hvars hufvud är afslaget och i hvars händer ses ett språkband utan inskrift, men den öfra prydes i midten med en lilja. Skåpets betäckning utgöres af smärta torn med löfprydda spiror och deremellan utinåtsvängda bågar med löfprydda sidor och höga korsblommor. På fyra sådana afsatser ses öfverst en midtspira, som, sirad å sidorna med löfverk, har öfverst en stor korsblomma. Detta tabernakel, hvilket har 15 fots sträckning uppåt stammen, består af välarbetad kalksten och utgör en del af sjelfva pelaren.

Å motsvarande pelare i södra raden finnes ett monstranshus i form af ett fästningstorn med platt betäckning och tinnar, hvilket, 2 $\frac{5}{12}$ fot bredt 4 $\frac{3}{4}$ högt, äfven tillslutes med en prydlig jerndörr, hvars anslag liknar altarskåpens listverk, men alla stafvar äro dubbla. Detta monstranshus, som äfven är samtidigt med pelaren, har släta sidor, men i hvarje öppning mellan tinnarna, hvilka omgifvas af fina listverk, ses en stridsman med hjelm. En blåser lur, en slår trumma, en skjuter med armborst, en med bössa, en kastar spjut, en åter nedstörtar en väldig sten. Båda dessa skåp, som vetta åt altarbordet, ha naturligtvis tillkommit för de heliga kärlens förvarande.

Midtframför mellankorets östra fönsteröppning står ett altarbord på 5 fots afstånd från bröstningsmuren. Detta altarbord, $5\frac{3}{4}$ fot bredt $10\frac{1}{4}$ långt, består af välarbetad kalksten, men saknar skifva. Sockeln är profilerad med en karnisstaf och en hålkäl. Hvarje ända prydes med en upprättstående karnisad och hålkälad staf. I framsidan finnas två fyrkantiga skåp, hvilkas anslag äro alldeles lika med det nyssberörda altarbordets dörromfattningar, men stafvarne äro dubbla. I södra bröstningsmuren af mellankoret nära altarbordet märkes en spetsbågig fördjupning och deri en uttömningssten och derunder en löfprydd knopp. Helt nära denna uttömningssten finnes ett väggskåp, 2 fot bredt 3 högt $1\frac{1}{2}$ djupt, med inskärningar i midten för en brädhylla. Omfattningen, som har 5 tums framsprång och lika bredd, är karnisad och hålkälad, och derinom märkas falsar för en jerndörr.

Vid vestra sidan och nära detta skåp är en kalkstensskifva infattad, $1\frac{5}{6}$ fot bred $2\frac{1}{12}$ hög. Å denna skifva är en torn- och löfprydd nich inristad, och deri ses S. Petrus med gloria och nyckel sitta å en stol, framför ligger en bedjande man med upplyftade händer, inunder märkas en hammare och en cirkel. Från bågen uträckes en välsignande hand, och kring skifvans kanter läses: *orate: pro: me: magister: gierlac: de: colonia: fecit: istam: capellam.*

Vid yttermuren i norra koromgången står ett altarbord, som innehåller ett stort skåp, hvarjemte en urhålkad kalksten framskjuter. Denne sten betäckes med ett jernlock, hvilken har en liten smal öppning å midten och en ögla för ett hänglås. Samma sten måste alltså tjenat för inläggande af silfvermynt. Detta altarbord visar sig

påtagligen vara samtidigt med korbyggnaden. Nära härintill i tvärbyggnadens nordöstra hörn står ett liknande altarbord, som saknar skåp. Båda dessa altarbord äro af huggen kalksten.

Midtemot förstberörda altarbord i början af södra koromgången synas några spår efter ett bortbrutet altarbord, som äfven varit samtidigt med korbyggnaden. I den äldsta delens sydöstra hörn skönjas lemningar efter ett dylikt. Således ha å norra och södra sidan funnits alldeles motsvarande altarbord. Det uppgifves, att kyrkan haft tjugofyra altarstiftelser; således måste der funnits flere altarbord, hvarefter inga spår nu förmärkas.

Kyrkans betäckning, som åt båda sidor och åt östra ändan hade branta fall, var ursprungligen beklädd med blyskifvor, men fick kort före reformationen kopparplåtar [21]). I stället för sträckmurar å pelarradernas föreningsbågar voro midtöfver desamma afsatser af trä uppdragna, hvilka fördelade betäckningen i två särskildta fall. På kroppåsen nära vestra gafvelspetsen stod ett åttkantigt trätorn med ansenlig spira och två sådana på korets svickelbyggnader. I förstberörda torn hängde fyra ringklockor och hela höjden från marken till dess spets besteg sig enligt Palmschiölds uppgift till 230 fot. Då omgifningsmurarnas höjd utgör 56 fot och det gamla vattentakets resning kan skäligen antagas till lika höjd, så återstår dock 118 fot. Detta torn måste alltså varit rätt ansenligt. De två östra tornen ha äfven varit ganska höga. Kathedralen har således före dessa torns förstöring gjort ett mäktigt intryck på åskådaren.

---

[21]) M. Asp, Dissertatio de Templo cath. Lincop. p. 31, 32.

Åren **1312** och **1313** omtalas kyrkans sakristia [22]). Vi ha ofvanföre antydt, att tvärbyggnaden ursprungligen utgjort tvärskepp med kor och sidotorn å östra sidan, samt att kapeller med sakristior måste funnits i de sistberördas nedersta afdelningar. Lunds domkyrka har likaledes å högkorets båda sidor ursprungliga utbyggnader, af hvilka hvarje innehåller en sakristia och ett kapell. Sedan den sakristia, hvilken ofvannämnda år omtalas, blifvit vid koromgångens anläggning bortbruten, lärer en ny sakristia blifvit vid tvärbyggnadens södra gafvelmur uppförd. Denna sednare, som hade inunder två hvälfda rum, pryddes å sidorna med spetsbågiga nichfördjupningar och upplystes genom ett rundfönster i södra gafvelmuren samt betäcktes med ett kroppåstak i två afsatser. Vid östra sidan om tvärbyggnadens södra ingång märkas å inre muren spår efter en dörröppning, som tvifvelsutan infört till denna tillbyggnad, hvilken påtagligen föranledt den skefva ställning, som tvärbyggnadens ingång fått emot fönsteröppningarna deröfver. Efter norra sidotornets afbrytning och förändring till en koromgång har, såsom vi ofvanföre visat, en stor spetsbågig fönsteröppning blifvit upptagen å detsammas norra sidomur, men midtderemot finnas spår efter en liten rundbågig fönsteröppning, som förmodligen blifvit igenmurad, när sistberörda sakristia uppfördes. Således har ej någon stor fönsteröppning kunnat vid koromgångens södra såsom vid dess norra början anbringas. Vid nya tornets grundläggning blef denna tillbyggnad, som bestod af huggen kalksten, nedbruten och använd i detsammas grundvalar [23]).

---

[22]) Dipl. Suec. N. 1855, 1942. [23]) C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland, D. I. s. 82.

Det nya tornet, som grundlades **1747** och fullbordades **1758**, har till underbyggnaden lika bredd och höjd som vestra gafvelmuren, och är till öfverbyggnaden, hvars östra sida hvilar derpå, fyrkantigt. I underbyggnadens nedra afdelning ligger i midten en rund förstuga, hvilken har **35** fots diameter, och vid hvarje sida om densamma ett fyrkantigt rum, som håller **24** fot i hvarje sida, det norra af dessa rum är sakristia, det södra arkiv. Underbyggnadens öfra afdelning innehåller tre höga bibliotheksrum, hvilka tillsammans äro lika stora som de nyssberörda. Både förstugan och rummen betäckas med bjelklager, således icke ens takhvalf öfver en dylik kyrkas förplats. Den nedra hälften af öfverbyggnaden, som är alldeles mörk, innehåller endast halsbrytande trätrappor, den öfra, hvilken har en stor ljudöppning å hvarje sida, inrymmer klockorna. Midten af tornets vestra sida intages af en stor portal i förderfvad Fransysk smak. Underbyggnadens nedra våning är starkt rustiserad, dess öfra slät, och hvardera har två fönsteröppningar åt vester samt en åt söder och en åt norr, alla rakslutna och alldeles sådana, som brukas i boningshus. Öfverbyggnaden prydes å vestra sidan med föga fördjupade speglar och är å de öfriga slät samt har öfver hvarje ljudöppning en fyrkantig urtafla. Betäckningen är ganska låg, till nedra delen indragen såsom en karnis, till öfra såsom en hålkäl, och öfverst märkes ett klot och derpå ett kors. Denna moderna tillsats jemte den vördnadsbjudande kathedralen ökar åskådarens obehag genom en hög påbyggnad å gafvelmurens norra och södra sträfpelare, hvarifrån ofantliga snerklar sträcka sig emot hörnen af tornets östra sidomur. Dessa snerklar, som äro alldeles onyttiga murmassor, likna ett par

utspända läsegel. Detta torn har en sockel 3 fot hög af grön slipad marmor och en portomfattning af brun och grön sådan. Murarne, som äro 150 höga och nederst 7 öfverst 5 fot tjocka, bestå af idel tegelsten med hvit anputs.

Två slipade marmorskifvor, hvilka äro öfver hvarandra infattade å tornets vestra sida, innehålla nedanstående inskrifter i gyllende bokstäfver. Å den nedra marmorskifvan läses: *Ex. Auctoritate. FRIDERICI. Regis. Pii. Sacrorumque. Custodis. Turris. Hæc. Campanas. Sustentatura. Cum. Conclavibus. Contiguis. In. Ecclesiæ. Usum. Exstrui. Coepta. M.D.CC.XLVII. OstroGoth. Provinc. Gubernante. Lib. Bar. C. H. D'ALBEDIL. Episc. Doct. And. Ol. RHYZELIO. Et. Præpos. Doct. Pet. FILENIO. Opus. Inchoatum. Absolvi. sinat. Deus. O. M.* Å den öfra står: *Sub. Augusto. Regis. ADOLPHI. FRIDERICI. Imperio. O-Gothiam. Gubernante. GUSTAVO. AD. LAGERFELDT. Et. Diæcesin. Lincop. Episcopo. Sub. Quo. Coeperat. Vasta. Hæc. Turris. Campanariæ. Structura. Consummata. Fuit. Anno. M.D.CC.LVIII. Æternum. Summ. Regg. Architectorum. Monimentum. Bar. CAR. von. HÅRLEMAN. Et. Com. CAR. JOH. CRONSTEDT. A. Basi. Ad. Apicem. Incessabili. Cura. Promovit. Infra. Nominatus. Archi-Præpositus. Perennante. Oeconomo. CANUTO. WALBERG.* Man kan svårligen tänka sig en kostsammare oskicklighet än detta torn ådagalägger. Att man genom en sådan tillbyggnad förstört kathedralens herrliga hufvudfasad, och att man i sjelfva kyrkan anlagt vanprydliga trätrappor till öfra rummen, och att man för den vådliga uppgången till klockorna ej lemnat behöfliga ljusöppningar, röjer de gröfsta misstag. Det är ingalunda en afunds-

värd utmärkelse att få å ett sådant byggnadsverk inrista sitt namn.

I afseende på kyrkans olika stilar torde någon tycka, att de särskilda byggmästarne skäligen bort mera lämpa sig efter byggnadens hufvudsakliga anordning, så att den ej framstått i så mångartad gestalt. Härvid bör endast erinras, att, alltefter som medeltidens högre byggnadskonst utbildades, hvarje mästare följde sin samtids byggnadsart, men man sökte dock att i möjligaste måtto gifva det hela en passande hållning. C. von Hårleman har i sådant afseende vidblifvit de gamle arkitekternas exempel, att han följt sin samtids byggnadsmanér, men han har tyvärr ej besinnat, att kyrkan var en hufvudsak, och ett torn dervid en bisak, och att sålunda den förra bort alltså haft något inflytande på det sednares anordning. Den af sin samtid prisade mannen har icke känt ännu mindre begrundat, hvad skalden menat med följande utrop: Procul, procul este, profani.

Att man för en så ansenlig och kostsam kathedral valt en stenart, som ej länge uthärdade luftens åverkan, kunde med något skäl klandras. Då god tillgång på gråsten finnes i närheten, kunde sådan med fördel blifvit till denna byggnad använd. Det är bekant, att man i forntiden liksom nu kunnat utan svårighet arbeta gråsten. Flere af Skånes landtkyrkor bestå till stor del af huggen gråsten med fina ornamenter af samma material. Men det visar sig allestädes, att man vid uppförande af våra gamla kyrkor begagnat den stenart, som kostat minst forsling och minst arbete. Derföre ha våra helgedomar blifvit uppförda af grå- sand- eller kalk- ja stundom af flintsten. Dåtidens byggmästare hade ej såsom vi genom erfarenhet inhemtat, att lös sand- eller

kalksten ej länge uthärdar luftens åverkan. Berörda misstag var således då lika förlåtligt, som ett dylikt nu röjer en beklaglig okunnighet. Emellertid är det märkligt, att man i takhvalfven å Linköpings domkyrka användt kalkflis ej tegelsten, emedan de derigenom blifvit mer än dubbelt tyngre; ty då de nu hålla 1 hel fot i tjocklek, hade de ej behöft vara fullt 6 tum tjocka. Att de äldre kyrkorna i Östergöthland liksom i Vestergöthland ha takhvalf af kalkflis, då deremot de gamla kyrkorna i Skåne högst sällan ha sådana af huggen kalk- eller tuffsten utan af tegelsten, är en egenhet, hvartill orsaken måste vara den, att tillverkning af tegelsten i Danmark redan börjats långt före tolfte seklets slut, men i Sverige troligtvis något sednare. Om tornbyggnaden, som borde bestått af kalksten, blifvit uppdragen af tuktad gråsten utan anputs, så hade den fått ett mindre skärande utseende; åtminstone borde dessa grofva murar på urgammalt sätt blifvit till kärnan uppförda af gråsten, hvarigenom en betydlig besparing och mera styrka vunnits, och det yttre hade ingalunda bort förses med en skärande hvit utan med en gråaktig anputs.

Vid betraktande af ett ansenligt och konstrikt byggnadsverk är det alltid af stort intresse att utforska tiden för dess tillkomst. Man var under den äldre medeltiden mera angelägen om att uppföra beundransvärda tempel än att derå angifva byggnadsår och byggmästarnamn, hvadan byggnadstiden för en gammal kyrka sällan kan med noggrannhet bestämmas. Ett dylikt förhållande gäller äfven om Linköpings domkyrka. Johannes Magnus, som sökte genom en hög ålder förherrliga Svenska kronan och kyrkan, har påstått, att Heribertus, insänd af Carl den Store, blifvit den förste biskopen i Linköping,

och att han grundlagt kathedralen derstädes. Nära ett århundrade efter denne häfdetecknare skall Johannes Messenius låtit å en kalksten, som ligger i kyrkans södra sidogång, inhugga en inskrift af följande innehåll: *Fvndatio templi Lin: Anno Chri 813 fvndatvm est hoc templvm svb rege Berone tertio: anno 1260 ad occidentale avctvm est 40 vlnas sub rege Waldemaro, qvi hic coronatus est anno 1251: anno 1400 ad orientale adavctvm tribvs choris sub rege Erico Pomer: et absolvtvm anno 1499 svb rege Johanne 2: combvstvm est hoc templvm qvater: anno 1416 svb rege Erico Pomerano: anno 1490 svb Gvbernatore Stenone Stvre: anno 1546 svb rege Gustavo Primo: anno 1567 svb rege Erico 14: anno 1465 obiit Catillus episcopus Lincop.* Någon tid derefter skall biskopen Samuel Enander låtit å tvärbyggnadens vestligaste pelare i södra raden insätta en kalkstensskifva med en lika lydande inskrift [24]). Begge dessa inskrifter, som ännu äro i behåll, visa både till stenhuggning och bokstafsdrag, att de tillkommit efter år 1600; hvadan de naturligtvis ej förtjena någon trovärdighet. Att kyrkan blifvit 813 anlagd är en orimlig dikt, hvilken numera ej behöfver någon vederläggning.

Vid betraktande af tvärbyggnaden märkas flere spår efter den renaste rundbågsstil. Det vill synas, som biskopen Gisle i Linköping, hvilken var 1145 närvarande vid invigningen af Lunds domkyrka, fattat den föresatsen att i sin stiftsstad uppföra en liknande kathedral. Detta är så mycket troligare, som de ansenliga Alvastra och Nydala kloster grundlades under samme biskop. Denna förmodan vinner ytterligare sannolikhet deraf, att den

---

[24]) A. O. Rhyzelii Bronthologia, s. 93. Episcop. Sviog. s. 94.

storartade Mariakyrkan vid Alvastra kloster, hvilken till sin tvär- och korbyggnad har mycken likhet med nämnda domkyrkas äldsta del, var redan **1180** färdig till invigning. Det tyckes således, som kathedralen i Linköping under den driftige biskopen Kol, hvilken omkring **1160** tillträdde sitt embete, hunnit till tvärskepp kor och sidobyggnader komma under tak [25]). Detta är så mycket sannolikare, som många kyrkor under hans embetstid byggdes i Östergöthland. Han fullbordade jemväl S. Laurentii kyrka i Linköping, hvilken efter en öfvergången eldsvåda länge stått under byggnad, och han upplät densamma, som förut begagnats till stiftskyrka, såsom sockenkyrka för kringliggande byar och gårdar [26]). Man känner med fullkomlig visshet, att Kol vid invigning af S. Laurentii kyrka frånerkände densamma funtafgiften och öfverlät denna rättighet till domkyrkan; en stadga, hvilken sedermera bekräftades af trenne efterträdare samt ytterligare **1241** af erkebiskopen Jarler med lydbiskopar [27]) Således måste före ofvanberörda stadganden den äldsta delen af domkyrkan varit öppnad såsom stiftskyrka. Konung Johan Sverkersson blef **1219** krönt i Linköping, vid hvilket tillfälle erkebiskopen och flere biskopar voro närvarande [28]). Om der icke då funnits en stiftskyrka, hvars vigtigaste del tvärskepp och kor kunnat vid ett sådant tillfälle begagnas; så hade väl denna högtidlighet ej blifvit der förrättad. Häremot kan likväl anföras, att Gregorius IX i en skrifvelse af den 2 November **1232**, hvari högre och lägre presterskap inom Linköpings stift uppfordras till kraftigt understödjande af domkyrkobygg-

---

[25]) Jemf. A. O. Rhyzelii Episcop. Sviog. s. 96. [26]) Ibd. s. 103. [27]) Dipl. Suec. N. 305. [28]) Dipl. Suec. N. 181.

naden, säger, att biskopen Bengt i Linköping börjat med ett kostsamt och herrligt arbete bygga på sin stiftskyrka, men saknade dertill egna tillgångar och derföre bönfallit om hans uppmaning till hjelp för berörda ändamål [29]). Att från grunden börja en kyrkobyggnad kallades alltid *fundare,* således måste nämnde påfves ordalag beteckna, att dåvarande biskopen börjat efter en större plan och i en ädlare stil bygga på domkyrkan. Innocentius IV uppmanar i en skrifvelse af den 9 Augusti 1245 både klerker och lekmän inom samma stift att understödja detta arbete, hvarmed dock början säges för längesedan vara gjord [30]). Tvenne år derefter utfärdade legaten Vilhelm af Sabina ett bref, hvari tillstånd gifves att af alla stiftets kyrkor använda en del tionde för pågående arbete å domkyrkan, hvars byggnad för längre tid sedan börjat, och hvilken i anseende till sin kostsamma prydlighet ej kunde utan stora arbeten och utgifter fullbordas, såsom han säger sig sjelf hafva sett [31]). Om således biskopen Bengt från grunden börjat kyrkans byggnad, så kunde Innocentius IV och Vilhelm af Sabina icke med något skäl sagt, att detta arbete redan för längesedan börjat. Legaten Vilhelm anförer såsom skäl för berörda tiondes anslående till domkyrkan, att alla stiftets kyrkor voro fullkomligen byggda. Ehuru många af dessa kyrkor blifvit under de sistförflutna hundra åren ombyggda och moderniserade; så finnas dock flere sådana, hvilka äro

---

[29]) Dipl. Suec. N. 272. lincopensis episcopus nobis humiliter supplicauit, ut cum ipse de opere sumptuoso et nobili edificare inceperit ecclesiam lincopensem et ad hoc proprie sibi non suppetant facultates ad prestandum eidem pro consumacione tanti operis gratum subsidium vos excitare nostris precibus et litteris dignaremur. [30]) Dipl. Suec. N. 327. [31]) Dipl. Succ. N. 354.

temligen ansenliga och med synnerlig omsorg uppförda af huggen kalksten samt hållna i ren rundbågsstil. Det kan således i betraktande häraf ingalunda antagas, att domkyrkan blifvit först 1232 påbörjad. Biskopen Bengts efterträdare Lars utfärdade 1248 ett bref för insamlande af byggnadshjelp till domkyrkan med löfte om aflat för dem, hvilka dertill bidrogo. I detta bref säges, att den kostbara byggnaden ej kunde genom sina egna tillgångar bringas till fullbordan, och att påfven Gregorius förunnat kyrkans välgörare 40, påfven Innocentius 40, legaten Vilhelm 40, samt att han sjelf tillade 40 dagars aflat [32]). Härvid bör jemväl anmärkas, att om kyrkans äldsta del icke varit vid denna tid öppnad till gudstjenst, så hade konung Valdemars kröning ej deri kunnat 1251 förrättas.

I de ofvanberörda stenskrifterna säges, att kyrkan under nämnde konung 1260 blifvit åt vester förökad med 40 alnars längd. Denna uppgift är helt och hållet oantaglig. En sådan byggnad kan icke på ett års tid förlängas hela 40 alnar. För öfrigt kan man i afseende härpå säga med medeltidens frimurare, att stenarne tala. Vi ha ofvanföre ådagalagt, att två tredjedelar af långhusets hela utsträckning från öster äro samtidiga, således vida mer än 40 alnar i längd. Vi ha jemväl ådagalagt, att den återstående tredjedelen är utförd på olika tider, och att den tillhopa är kortare än 40 alnar. Det lönar ej mödan att ytterligare vederlägga dylika inskrifter, som stå i den uppenbaraste strid både med kyrko- och konsthistoria. Konung Magnus Ladulås anbefallde i ett bref af 1288, att hälften af tionden från alla kyrkor

[32]) Dipl. Suec. N. 366.

i Linköpings stift skulle, såsom den redan åtta år utgått, till domkyrkans byggnad fortfarande utgå i följande åtta år; emedan denna kostsamma byggnad ingalunda kunde med egna tillgångar fullbordas [33]). Med anförande af legaten Vilhelms bref rörande en del tiondes utgörande från stiftets kyrkor till domkyrkan blef 1321 befallning utfärdad af Magnus Smek, att en dylik byggnadshjelp skulle på lika sätt utgå under sex följande år, hvarefter konungen hoppades, att domkyrkan kunde med Guds hjelp fullbordas [34]).

Då således kyrkans långhus stått ett helt århundrade under byggnad, kan man lätt förklara, hvarföre deri finnas skiljaktiga stilar. De rundbetäckta altarnicherne äro utförda i ren rundbågs-, då deremot fönsteröppningarne öfver desamma äro hållna i äldre spetsbågsstil. Det låter sig icke med någon säkerhet afgöras, om långhusets femte hvalfafdelning tillkommit under sistnämnde konungs regering, men med mera säkerhet kan deremot påstås, att detsammas sjette afdelning är yngre, förhållanden, som ådagaläggas af de skiljaktiga stilarna; ty de prydligaste altarnicherne röja en blomstrande spetsbågsstil, hvilken idkades under Magnus Smek; men de vestra deremot vittna om den högre konstens förfall, som inbröt mot religionsförändringen i Sverige.

Korbyggnaden, hvartill biskopen Knut låtit 1400 lägga grunden, har först blifvit med allvar företagen under biskopen Henrik Tidemanni, som tillträdde sitt embete 1465 och afled 1500. Anordningen af detta ansenliga parti är storartad, och ehuru stilen deri bär

---

[33]) Dipl. Suec. N. 957. [34]) Datum Wardbærgh Anno Domini MCCCXXI die Martis post conversionem Sancti Pauli.

stämpel af dåtidens förkonstling; så röjer det hela liksom alla dess delar den största noggrannhet i dimensioner och den utmärktaste skicklighet i alla detaljer. Att hela korbyggnaden blifvit enligt en gifven plan och af samme mästare utförd, inser hvarje byggnadskunnig vid första anblicken deraf; ty liksom alla hufvuddelar stå i den största harmoni med hvarandra, så visar sig allestädes, der nemligen inga nyare pålappningar finnas, samma slags stensnitt. Det är således mer än sannolikt, att Gierlach från Köln, hvilken angifvit sig såsom mästare för detta byggnadsverk, uppfört detsamma från grunden. Å mellankorets takhvalf ses *1400* i svart anstrykning, men siffrornas drag röja en sen tillkomst, hvadan detta årtal i afseende på byggnadstiden har intet vitsord. Vigtigare är den inskrift, som enligt A. O. Rhyzelii uppgift varit med munkstil ristad å östra korets södra sida nemligen: *Vi Henrik med Guds Nådh Biskop i Lyncypung. Guds rena heder byggs diz hus. Anno domini cIↄ.CD.LXX.III. deo gratias* [35]). Å mellankorets nordöstra sträfpelare märkas å en qvadersten i södra sidan lemningar efter en inskrift, som numera är oläslig. Något annat spår till här anförda inskrift kan numera ej upptäckas. Men derföre bör nämnde forskares uppgift ej tviflas; ty på ett sekel kan genom tidens tand och vandalismens åverkan mycket utplånas.

Att biskopen Knut föga befattat sig med ett sådant arbete, som den sköna korbyggnadens utförande, tror jag mig kunna med något skäl sluta deraf, att han var en klen affärsman och ingalunda känd såsom byggnadslysten, och han lärer, sedan kyrkan **1416** afbrunnit genom ett

---

[35]) A. O. Rhyzelii Episcop. Sviog. s. 96.

åskslag, haft nog att göra med dess iståndsättning. Henrik Tidemanni var tvärtom högst verksam och på ett ganska ovanligt sätt utmärkt såsom byggnadsherre. Af denne öfverherde blefvo mästare från Köln inkallade för korbyggnaden, som länge stått med ringa framgång under arbete. Ehuru stenhuggningen för detta stora byggnadsverk fortgick under vintertiden, hann detsamma först efter flere års förlopp att fullbordas. Henrik Tidemanni uppförde ett nytt biskopsresidens, Linköpings så kallade slott. Han byggde jemväl ett fast stenhus å Munkeboda nu Norsholm och ett sådant å Biskopsbro nu Kungsbro samt ett stenhus å sitt prebende Skärkind, och likaledes två sådana i sin gård i Vadstena, hvarjemte han slog flere stenbroar öfver svåra vad i Östergöthland. En samtidig krönikskrifvare yttrar sig i följande ordalag om denne öfverherdes stora byggnadsföretag:

Epther mestermen han til Kolne sende
Ath koma the nye kora til ende,
Som langliga hafde olycktade stondit,
Oc inga goda framfert fongit,
Med finster walbogar, och storan kost
Hugas the stena i sni och frosth,
I manga aar för kirken blef licktadh,
Ther sa ärliga war bedictadh.
. . . .
Han lath sik altid om stenhus warde,
Oc betra meth them alla sina garde,
I Lincöping, Vasten oc Munkabodæ,
Oc Bro meth stenhus meth tarfua gode [36]).

---

[36]) Cronica Episcop. Lincop. E. Benzelius, Mon. Hist. Eccl. Sviog. p. 30, 31. H. Spegel, Kyrkio-Hist. D. 2. s. 213, 228.

Då den biskopskrönika, hvilken innehåller nyssanförda rim, blifvit 1523 tryckt, så fulltygas deraf, att Henrik Tidemanni utfört korbyggnaden, som röjer den sednaste medeltidens hållning. Att Linköping under samme biskops embetstid företrädesvis haft skickliga byggmästare inhemtas äfven deraf, att stenhuggaren Olof från nämnda stad 1509 inslagit en del af Vexiö domkyrkas takhvalf. Det vill häraf synas, som de skicklige murarbetare, hvilka blifvit under denne verksamme biskops stora byggnadsföretag utbildade, måst efter hans död 1500 söka sig annorstädes sysselsättningar.

Då Henrik Tidemanni är genom sina byggnadsföretag i allmänhet och för sitt tillgörande vid domkyrkan i synnerhet en ganska märkvärdig man, torde några ord rörande hans vapen, som funnits å några korbyggnadens fönsterrutor och takhvalf och å högkorets prydliga skrank, här böra kortligen omnämnas. Detta vapen pryddes med ett kors och ett ankare dels med dels utan tre snäckor. Hans fader skall brukat ett vapen med ett ankare och två snäckor och hans moder ett sådant med ett lamm och derjemte en klocka. Ehuru mannens börd är okänd, så har man ansett den vara af gammal adel [37]). Det är numera väl bekant, att man under medeltiden kunde efter behag taga sig ett vapen, då dess tecken ej fördes af någon adelig slägt. Man valde merendels symboliska sköldemärken, och sådana äro de nyssberörda. Apostelen Jakob den äldre skildras ej sällan med en snäcka i handen, en lättfattlig sinnebild, hvilken liksom kronan i sednare tid två- och tredubblades. Ett lamm med en

---

[37]) H. Spegel, Kyrkio-Hist. D. 2. s. 214. A. O. Rhyzelii Episcop. Sviog. s. 118.

klocka är den gode herden, som kallar de troende. Således bevisar ej berörda vapen en adelig börd, och meranämnde biskop har troligtvis varit af ringa härkomst. Så var äfven hans samtidige erkebiskopen Birger i Lund, hvilken tog sig en prydlig sköld med symboliskt märke. Den ofvanberörda skölden, som är uthuggen å en kalkstenshäll i södra svickelbyggnadens yttre sida, måste med sina siffror och bokstäfver beteckna, att korets omgifningsmurar 1480 eller före 1490 blifvit af Henrik Tidemanni fullbordade. De korslagda nycklarne och det upprätta svärdet, hvilka utgöra sköldens prydnader, äro attributer, som tillhöra kyrkans patroner, S. Petrus och S. Paulus, och de antyda jemväl den andeliga och verldsliga makten. Domkapitlets nuvarande sigill erinrar om denna föreställning; men den spetsiga skölden är förvandlad i en rococosmyckad oval, hvilken prydd med en hertiglig krona, innehåller korslagda nycklar och i stället för S. Pauli svärd en modern krumstaf.

Så kallade äretecken eller stenhuggarmärken, som merendels bestå af geometriska elementer, förekomma å många bland Skånes äldsta kyrkor; men sådana saknas å de ansenliga lemningarna af Mariakyrkan i Alvastra å Heda kyrka samt å hela tvärbyggnaden och långhusets äldre delar af Linköpings domkyrka. Det vill således synas, som de äldste byggmästarne inom Linköpings stift väl varit såsom annorstädes de andelige sjelfve; men att de icke så tidigt som i Lunds stift bildat så kallade hyttor eller loger. Å sednare byggnader af huggen sten t. ex. å klosterkyrkan i Vadstena förekommer en mängd äretecken och likaledes finnas dylika å långhusets två vestligaste hvalfafdelningar och å hela korbyggnaden af Linköpings domkyrka. Men dessa stenhuggarmärken bestå

enligt den sednare medeltidens bruk sällan af geometriska elementer, utan de likna dels verktyg, dels monogrammer eller bomärken. Det är häraf lätt förklarligt, hvarföre de äretecken, som finnas å långhusets femte hvalfafdelning från öster mer röja geometriska former än de, hvilka påträffas å den vestligaste hvalfafdelningen och å hela korbyggnaden.

Vid jemförande af de äretecken, hvilka förekomma å korbyggnadens inre murytor, och de figurer, som märkas å några af koromgångens hvalfsköldar, ser man påtagligen, att Gierlach och några af hans medarbetare velat på detta sätt bevara sitt minne åt efterverlden. Å dessa sköldar förekomma nemligen stenhuggarmärken, monogrammer och initialbokstäfver. Uti en sköld å slutstenen öfver södra koromgången ses ett monogram mellan *H. T.* och deröfver *1498,* hvarmed tvifvelsutan betecknas, att Henrik Tidemanni låtit samma år inslå dithörande takhvalf. Å en sådan öfver norra koromgången märkas tre kronor, hvaraf man velat bevisa, att Sverige haft ett dylikt vapen vid kyrkans grundläggning 813 [38]). Till den förvånande grad hade knappast mer än ett sekel efter reformationen en djupare kunskap i den högre byggnadskonsten och sinnebildsläran gått förlorad, att en utmärkt fornforskare kunde framkomma med ett slikt påstående. Att en två eller tre kronor blifvit till en början använda i symbolisk mening, är nogsamt bekant, och att de gamla sköldar med tre kronor, som man funnit i flera kyrkor, till största delen ha religiös hänsyftning, är ganska sannolikt. Skälen för denna mening skulle här

---

[38]) J. Hodorphii Påminnelser om de 3 Cronor, in J. Schefferi de Regni Sveciæ Insignibus Lib. Sing. p. 316.

leda till en alltför stor vidlyftighet [39]). Det vissa är, att denna sköld, hvilken lärda tillskrifvit en så utomordentligen hög ålder, visar sig både till formen och de omgifvande korsbågarna ha tillkommit vidpass **1500**. Detta är så mycket säkrare, som densamma måste vara samtidig med det takhvalf, hvarå den finnes, och som korbyggnaden fullbordades under Henrik Tidemanni. Å slutstenen i södra sidokorets stjernhvalf föreställes Christus hållande i den venstra handen en korsstaf och välsignande med den högra; å sköldarna märkas en törnekrona, en påfvemössa, ett kors, Judas' pung, en mantel, ett gissel och en knutpiska, tre tärningar, en hand, en hammare och en tång, ett hufvud med stor hatt eller mössa, tre spikar, ett rep öfver en staf, en stege, en lykta, ett spjut och en stång med en svamp. Der föreställas alltså Frälsarens pinoredskap; vanliga skildringar, som ingalunda beteckna, såsom man trott, murareredskap. Norra korsarmen af Lunds domkyrka fick vidpass **1500** ett nytt korshvalf, hvarå sköldar med liknande föreställningar finnas.

Sedan vi sökt i möjligaste korthet åskådliggöra denna kathedral och med anförande af dess skiljaktiga byggnadstider belysa dess olikartade förhållanden, torde det icke sakna intresse att fälla ett omdöme öfver densamma såsom konststycke.

Betraktande en kyrkobyggnad i synnerhet en större sådan, som uppstått under medeltiden, kan man vid första anblicken af dess yttre och ännu mer vid genomskådning af dess inre straxt uppfatta densammas hela grundidé. Medeltidens byggmästare utgingo nemligen

---

39) Jemför C. G. Brunius, Skånes Konsthistoria, s. 658—661.

från ett gifvet grundtal, som på det bestämdaste uttalade sig i hufvudqvadraten och visade sig i alla väsendtligare delar. Linköpings domkyrka röjer till sitt yttre ett oharmoniskt förhållande, hvilket vid inträde deri måste för hvarje konstkännare framstå såsom en verklig villervalla. Den väl beräknade och utförda hufvudqvadraten i tvärbyggnaden, hvarefter de öfriga partierne bort rätta sig, har på långhusets och korbyggnadens anordning ej utöfvat något egentligare inflytande. Omgifningsmurarne af dessa tre hufvuddelar äro uppdragna efter högst skiljaktiga grundsatser och flere af pelarparen äro sinsemellan så skiljaktiga, som de tillkommit för alldeles olikartade kyrkor. Ett nära likadant förhållande gäller om takhvalfven. Då likväl flera äldre och nyare författare prisat kyrkans sköna harmoni och symmetriska hållning, är detta ett bland de många bevisen, man beklagligtvis har på den sednare tidens obekantskap med medeltidens högre byggnadskonst. Det förtjenar dock beundran, att man kunnat efter vidtagande af så totala planförändringar skapa ett helt, hvilket onekligen väcker ett lika varaktigt intresse, som det mäktigt inverkar på ett fromt sinne.

Hufvudqvadraten är både till pelare och korshvalf enligt rundbågsstilens fordringar väl hållen. Men tvärbyggnadens gafvelmurar utan sträfpelare äro i jemförelse med sin höjd alltför svaga, hvadan inre sträfpelare blifvit efteråt uppdragna, på det att sidohvalfven skulle få säkrare motståndslinier. Under den sednare medeltiden har den norra gafvelmuren fått tre yttre sträfpelare, men den södra erhållit tillräckligt stöd af en dervid uppförd sakristia. Denna utbyggnad har påtagligen vållat den närmaste dörröppningens ombyggnad, hvarigenom den stö-

rande skefheten uppkommit. Dessa förändringar äro tvifvelsutan samtidiga med korbyggnaden.

Då man frånträdt den ursprungliga planen att efter rundbågsstilens vanliga anordning uppföra ett långhus med dubbelt bredare och högre mellan- än sidoskepp; så hade det varit regelrättare att utsträcka dess sidomurar i rak linie med tvärbyggnadens gafvelmurar, hvarigenom de tre skeppen blifvit lika breda och höga. Men det är ganska lätt att inse, det man då nödgats uppdraga inre sträfpelare, till följe hvaraf bröstningsmurarne ej fått en oafbruten rad altarnicher. Grunden för denna ovanliga anordning bör för att kunna rätt uppfattas med några ord utredas. Ansenligare kyrkor fingo i medeltiden framspringande grundstenar, som begagnades såsom bönpallar, emedan inga bänkrader då funnos deri och enhvar vid förrättande af sin bön knäföll kring murar och pelare. Lunds domkyrka har mellan kryptans och långhusets pilastrar sådana bönpallar, hvilka äro enligt den enkla rundbågsstilens fordringar vinkelräta. Deremot ha alla bönpallar i Linköpings domkyrka en framspringande rundstaf, hvarigenom desamma äro för knäfallande beqvämare och enligt den utbildade byggnadsartens hållning prydligare. I kyrkor, som uppstått under medeltiden, finnas ej sällan altarnicher vid båda sidor om triumfbågen och motsvarande å tvärbyggnadens vestra sida samt stundom en och annan å långhusets fönsterbröstningar. Men deremot är det i högsta grad ovanligt att såsom i Linköpings domkyrka se långhusets alla omgifningsmurar helt och hållet upptagna af altarnicher, hvilka tvifvelsutan tillkommit för blifvande altarstiftelser. Sålunda har en anordning, till en början beräknad på ett heligt bruk och troligtvis till någon del derför begagnad,

fått efter långhusets utsträckning åt vester och gafvelmurens lämpande derefter utseende af en onyttig ornering; ty sådan är vestra gafvelmurens utsiring, som har likhet af korens panelverk. Det lärer dock i sig vara uppenbart, att ingen byggnad bör utstyras med större och kostsammare ornamenter utan bestämda ändamål. Denna grundsats har alltid gjort sig gällande i alla byggnadsarter, och ett motsatt förhållande kan, då en högre konst idkas, blott inträda genom planförändringar, hvilka städse alstra oredor. Att såsom i våra dagar anbringa kolonner och arkader af idelt utsiringsbegär är en förvändhet, som ej finnes å medeltidsbyggnader. Men en annan fråga är, om man icke med sitt fromma nit att i bröstningsmurarna anlägga merberörda altarnicher begått ett konstruktionsfel. Denna fråga måste tyvärr bejakas. Man borde dock kunnat vid sakens närmare begrundande förutse, hvad nu är uppenbart, att omgifningsmurarne skulle genom en dylik förtunning i betydlig mån försvagas, och att de stora massornas tryckning på de tunna skiftena, hvilka utvändigt motsvara de fasta kolonnerna invändigt, skulle förorsaka en utåtlutning, som efter den yttre murytans vittring på ett betänkligt sätt yppar sig. Härtill kommer den vigtiga omständigheten, att, om man velat undvika inre sträfpelare, man borde åtminstone haft inre pilastrar, hvilka motsvarat pelarna, och som blifvit ganska behöfliga förstärkningar mot de påtryckande hufvudbågarna. Att altarnicherne förorsakat mycket bryderi under byggnadens uppförande, inhemtas deraf, att man för hufvudbågarnas uppbärning anbragt å sidomurarna dels kragstenar dels halfkolonner. Denna oförsigtighet har den byggmästare, som uppfört den vestligaste hvalfafdelningen, insett och derföre upp-

dragit starka både sido- och hörnpilastrar. Om långhuset utan afseende härpå närmare betraktas, så göra de fyra östra hvalfafdelningarne ett starkt afbrott med de två vestra, och samma anmärkning gäller om dessa sednare sinsemellan. Hithörande pelarpar äro i synnerhet både till dimensioner och former alltför olika hvarandra. Långhusets södra ingång, som ej motsvaras af någon å norra sidan, gör både ut- och invändigt ett störande intryck. Denna ingång är alltför stor, då dess yttre omfattning intager nära hela långmurens ansenliga höjd. En sådan portal som denna passar endast en hufvudfasad, hvars höga gafvelröste tillåter dylika dimensioner. Långhusets fönsteröppningar med sina spetsbågiga betäckningar och utsirade omfattningar stå mindre väl tillsammans med de rundbetäckta, men de passa någorlunda med de spetsiga altarnicherna. Således ha äfven häri olika grundsatser blifvit följda.

Korbyggnaden är, såsom vi redan anmärkt, ett herrligt konststycke; men den är utförd i en hel annan anda än tvärbyggnaden och företer jemväl föga öfverensstämmelse med långhusets förhållanden. Detta parti, som gör ett mäktigt intryck på åskådaren, har en väl beräknad konstruktion. Då korbyggnaden är hållen i den sednaste medeltidsstilen och den således uppstått ej vid början utan vid slutet af sextonde seklet; så kunde svårligen någon skicklig byggmästare dertill erhållits från något annat ställe än Köln, hvarest man ännu på berörda tid, oaktadt den moderna arkitekturens öfverhandtagande, arbetade på den undersköna domen. Om man jemför detta Gierlachs byggnadsverk med de arbeten, Nederländaren van Duren kort före reformationen utfört å Lunds domkyrka; så märkes, att den förre strängt hållit sig

till medeltidens dåvarande former, men att den sednare varit till betydlig grad missledd af moderna konstidéer. Vi ha ofvanföre anmärkt, att den rymliga spiraltrappan, hvartill man inkommer från norra sidokoret, har en samtidig dörröppning, som utfört till en läktare, hvilken varit vid korbyggnadens uppförande beräknad för ett orgelverk. Då en mäster Jakob å denna läktare 1523 uppsatt ett nytt orgelverk, hvarför han enligt ett samtidigt kapitelsprotokoll erhöll 100 mark Danska; så torde detta liksom många andra förhållanden ådagalägga, att korbyggnaden blifvit kort förut färdig; ty det kan icke skäligen antagas, att, då kyrkan på den tiden hade ganska rika tillgångar, man ej mäktat kort efter en så praktfull tillbyggnads fullbordande deri anbringa ett litet orgelverk, till hvars läktare man under murarnas uppdragning inlagt bjelkar.

Mången torde tycka, att detta omdöme öfver den herrliga kathedralen är alltför strängt, och att det härrörer af ett mästrande klanderbegär. I afseende härpå bör kortligen svaras, att sällan torde någon förtjenst vara så utomordentlig, att den icke är behäftad med någon svaghet, eller någon skönhet vara så fullkomlig, att intet slags lyte kan dervid anmärkas. Det tillkommer den lugne åskådaren att betrakta föremålen sådana de äro, och den sanna förtjensten tåler en sansad pröfning. Den sakkunnige granskaren af ett herrligt byggnadsverk bör såväl uttala felen som förtjensterna deri; men deremot plägar en sådan ej sällan med likgiltig tystnad förbigå den nya tidens arbeten, som mer utmärka sig för sin kostnad än sitt konstvärde.

Sedan vi tagit de missförhållanden i betraktande, hvilka förefinnas i Linköpings domkyrka; så vilja vi kasta

en blick på densamma i sin helhet och sedan anföra några ord rörande hennes rikedom i detaljer.

Då kyrkans vattentak blifvit i betydlig mån nedsänkt och beröfvadt sina trenne torn, har hennes yttre förlorat sitt vördnadsbjudande anseende, hvilket ej heller numera kan återställas, sedan ett i hög grad opassande torn blifvit uppfördt vid hennes vestra gafvelmur. Det är lätt begripligt, att, om en så ovanligt stor kathedral som denna skulle ändtligen haft en tillökning med torn i vester, en dylik förlängning ej bort såsom nu bestå af en bred underbyggnad med ett midttorn utan af en sådan underbyggnad med två sidotorn; ja den hade fasthellre bort bestå af två sidotorn, hvilka lemnat den sköna midtportalen och den stora fönsterrosen deröfver samt gafvelspetsen alldeles fria. Det ligger nu utom den högre konstens tillgångar att genom stilförändring försätta detta vanställande torn i dräglig harmoni med den åldriga kathedralen. Härvid framstå två anmärkningsvärda förhållanden. Detta torn grundlades och fullbordades under biskopen A. O. Rhyzelius, en man, som förvärfvat sig den största aktning för sin grundliga häfdeforskning, och samma torn kallas i den ståtliga inskriften derå: *Æternum summorum Regiorum architectorum monumentum,* d. ä. kongl. öfverintendentsembetets eviga minnesvård. — Ja i sanning ett alltför varaktigt vittnesbörd om dåvarande lärdas totala obekantskap med arkitekturen och om en byggnadsstyrelses beklagansvärda oförmåga. Sic itur ad astra.

Den, der med sinne för en högre konst inträder genom tornets nichartade portal med sin förtryckta dörröppning och passerar den runda förstugan med sin platta träbotten, måste vid genomskådande af den utomordent-

liga kyrkan känna sig försatt i sann beundran öfver medeltidens heliga byggnadssätt. Då man tänker sig ett innandöme med 329 fots längd 97 bredd och 60 höjd, hvilket af tjugo pelare fördelas i mellan- och sidogångar samt högkor och koromgång med mellan- och sidokor, samt betäckes med sköna takhvalf och upplyses af trettio stora fönsteröppningar; så kan man utan svårighet göra sig ett begrepp om det intryck, åskådaren deraf erfar. Detta intryck är så mycket mäktigare, som det yttre ej lofvar en sådan anblick, och man i förplatsen känner sig liksom nedtryckt. Då man framskådar genom detta storartade perspektiv, genomströmmas man af en helig känsla och känner sig vara i ett Herrans hus, hvilket endast kan under ett tidehvarf med lefvande tro på och förtröstan till den Evige uppstå. Korens starka belysning sprida en herrlig dager öfver det aldraheligaste. Huru utomordentligt skönt har icke detta tempel varit, då alla fönsteröppningarnas mångartade infattningar varit oskadade, och då solen genomstrålat fönsterrutornas målade helgonbilder och rosverk.

De byggnader äro få, som kunna i ornamenters mångfald täfla med Linköpings domkyrka, åtminstone finnes ingen sådan i Norden, sedan domkyrkan i Trondhjem blifvit till största delen förstörd. Den, som önskar närmare kännedom om medeltidens ornamentik, kan i förstnämnda kathedral, om han icke är på förhand väl hemmastadd i detta studium, ha i veckor ja i månader full sysselsättning. Tvärbyggnadens Attiska baser, kapiteler, kransar och kragstenar vittna, ehuru i varierande former, om en ren rundbågsstil. Långhusets pelarpar röja en öfvergångs- samt derefter en ren och slutligen en öfverlastad spetsbågsstil. Altarnicherne, hvarpå man

nedlagt den största omsorgen, ha alla kolonner med slipade skaft, men de rundbågiga visa sig för öfrigt helt enkla, då deremot de spetsbågiga förete dels en ganska blomstrande, dels en mindre ren hållning. Korets starkt framspringande staf- och listverk ådagalägga väl ett effektsökeri, som uppstod mot medeltidens slut; men de ådagalägga derjemte den noggrannaste följdriktighet i utförande. Socklarne äro högst skiljaktiga. Tvärbyggnaden har skråkant med Attisk bas, långhuset dubbla skråkanter och deröfver en rundstaf, korbyggnaden skråkant och derpå en hålkäl. De anspråkslösa båggesimserne göra ett ovanligt afbrott mot den stora löfprydda rundstafven, hvilken sträcker sig såsom en fortsättning deraf åt vester. Båggesimserne, som hvila på enkla kragstenar, tillhöra den rena rundbågs-, men rundstafven, hvilken är med ovanlig skicklighet genombruten, den utbildade spetsbågsstilen. Korbyggnadens gesimser, som deremot profileras med en rundstaf mellan två hålkälar, ha ungefär 1 fots framsprång och lika stor höjd. Fönsteröppningarnas infattningar väcka stort intresse för ett grundligare studium. De äldre utgå från enkla geometriska former, de sednare förete sköna harmoniska föreningar. De yngste, som förekomma i korbyggnaden, röja med sina tvungna bågslag och en mängd så kallade fiskblåsor en förkonstlande oreda. Södra portalerne, ehuru förfallna, framstå såsom konstrika arbeten. Kortligen här råder in- och utvändigt så skiljaktiga ornamenter, att man kunde deraf samla en temligen fullständig ornamentik för medeltiden.

Domkyrkans vattentak antändes 1416 genom ett åskslag och lades helt och hållet i aska [40]). En elds-

---

[40]) Diar. Vazsten. p. 56.

våda skall äfven **1422** och en sådan **1490** härjat detta tempel, som genom en dylik olycka **1546** förlorade både koppartak och inredning [41]). Domkyrkan, hvilken till största delen af enskilda fått för sitt och kapitlets underhåll **578** hemman utom jordar kring staden och betydlig tionde, blef af Gustaf I frånkänd dessa herrligheter och jemväl beröfvad mer än **500** marker silfver, hvadan hon sedan den tiden ej kunde utan allmänt understöd iståndsättas; ehuru någon tionde blifvit af samme konung anslagen för hennes vidmakthållande [42]). Vid Danskarnas infall i Sverige **1567** afbrändes kyrkan, för hvars betäckning halm sammanskjöts af allmogen i kringliggande härader. I en skrifvelse till Johan III förklarade domkapitlet, att kyrkan hotade med nedstörtning, emedan takhvalfven, förderfvade af flera års regn och snö, remnat ända från koret nedtill vestra dörröppningen, och att båda långmurarne lutade till fall. Härpå befallde konungen, att allmogen i fyra kringliggande härader skulle rengöra takhvalfven, och att kyrkans förbättring borde med allvar företagas. Ankarbjelkar inlades tvärsöfver långhusets takhvalf. Ny takstol, som uppsattes i öfverensstämmelse med den afbrända, bekläddes med bräder och spån, hvarom allmogen anlitades. Nya bänkrader blefvo **1596** uppsatta [43]). Till minne af denna iståndsättning anbragtes å koromgångens mellersta takhvalf följande inskrift: *Stormecktiga och högborne Förste Her Johan Then thridie Suerghis Göthis, Wendhis Konnungh*

---

[41]) A. O. Rhyzelii Episcop. Sviog. s. 96. E. Jöransson Tegel, Gustaf I:s Historia. D. 2. s. 269, 270. [42]) H. Spegel, Kyrkio-Hist. D. 2. s. 222. C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland, D. 1. s. 76, 77. [43]) A. O. Rhyzelii Brontol. s. 93. C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland, D. 1. s. 77, 78.

medh Sina högborne Forstinna Suerihes Drohningh: D: Katharina haffuer Thetta hederliga Tempel förnyia lathid uthi sinss högloffligh Regementhes Thid: Anno Dni: 1581: Laus: Deo: in: excelsis. På kyrkans iståndsättning, hvilken ej medhanns i bemälde konungs lifstid, arbetades jemväl under Sigismund och Gustaf II Adolf. Det orgelverk, som ända från katholska tiden stått mellan den nordvestligaste pelaren och gafvelmuren och hvilket afbrunnit, blef genom Gustaf II Adolfs frikostighet ersatt med ett nytt sådant, hvartill plats valdes öfver hufvudingången, och hvarpå arbetades från **1619** till **1629**. Norra sidokorets gamla orgelverk, som **1620** flyttades till sydvestra ingången, raserades, då J. Cahman **1733** öfver hufvudingången byggde nuvarande orgelverk [44]). En stor läktare blef **1727** uppsatt öfver sydvestra dörröppningen och en ny predikstol **1745** å en pelare i norra raden. Någon hufvudsaklig förbättring å sjelfva kyrkan visar sig icke ha under sextonde och sjuttonde seklerna blifvit företagen, och häröfver kan man icke skäligen undra; ty under denna långa tidrymd har man ingenstädes, minst i Norden, ådagalagt någon förmåga att rätt förbättra större medeltidsbyggnader.

Vid adertonde seklets början ha några ej obetydliga reparationer blifvit å kyrkan företagna. Skada, att goda afsigter ej motsvarats af nödiga insigter. Betydliga delar af långhusets södra sidomur samt tvär- och korbyggnadens södra gafvelmurar blefvo från år **1794** till **1804** försedda med yttre beklädnad och alla dithörande sträfpelare från grunden ombyggda. Genom denna

---

44) C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland, D. 1, s. 78, 79, 85.

reparation ha alla södra långsidans socklar blifvit förändrade, och de flesta dithörande fönsteromfattningar ha genom borthuggningar förlorat sina sköna stafverk, men de förfallna gesimserne ha dels blifvit orörda, dels ersatta med släta murytor. Sträfpelarne, hvilka fått till ökande af motståndskraften större framsprång på nya grundvalar, ha genom sjunkning kastat sig 2 a 3 tum från omgifningsmurarna, som likväl till följe af motståndsliniernas försvagande så gifvit efter, att sex korshvalf nemligen från södra sidokoret uppåt södra sidogången genomremnat, och dessutom ha två närmare åt vester öfver samma sidogång, hvilka för femton år sedan blifvit tillpinnade, likaledes öppnat sig.

Efter en plan, som blifvit i vanlig ordning granskad och gillad, företogos åren 1812 och 1813 åtskilliga arbeten, hvilka en lärd utlänning under sjelfva verkställigheten med mycket skäl klandrat [45]). De flesta grafvarne i kyrkan igenmurades och golfplanen omlades, jern- och träskranken samt minnesvårdarne, som blifvit i sednare tider anbragta framför altarnicherna, undanröjdes, gångar blefvo genom bänkradernas indragning öppnade jemte sidomurarna, den stora läktaren öfver sydvestra ingången borttogs, hvaremot några nya bänkrader inrättades, två grafvårdar, som blifvit uppmurade å högkorets golfplan, och den stora altartaflan, hvilken hindrade utsigten åt öster, undanflyttades. Ingen kan skäligen klandra dessa åtgärder, hvarigenom kyrkan blifvit till golfplanen förbättrad och befriad från vanställande tillsatser. Men då man samtidigt härmed uthögg åtta fönsterinfattningar å kyrkans södra sida och ersatte dessa,

---

[45]) Ch. Molbech, Breve fra Sverrige i Aaret 1812, D. 3. s. 72, 73.

som bestodo af väl arbetad kalksten, med illa passande gjutgods, och då man bortbröt de sirliga träskranken, hvarmed Henrik Tidemanni omgifvit högkoret, och då man förflyttade predikstolen till en mindre tjenlig plats än den innehade, och då man gjorde den nog stora orgelläktaren 4 fot bredare framåt mellangången och i rak linie utdrog den tvärsöfver båda sidogångarna samt under hela sträckan deraf inklädde stora material- och vedbodar, så att många altarnicher undandoldes och en pilaster blef för anläggande af en skräpig trätrappa borthuggen; så måste man högligen beklaga, att berörda arbeten blifvit verkställda [46]).

Ett benhus öster om och nära vid korbyggnaden och alla ringmurar blefvo 1815 nedrifna, hvarefter kyrkogården utjemnades och försågs med gångar. Att detta var en förbättring, och att kyrkogården blifvit med sina täcka löfträd en vacker plats, lärer ingen bestrida. Men 1831 anställdes å korbyggnadens östra omgifningsmurar en yttre reparation, som vittnar om bristande skicklighet. Alla dithörande fönsteromfattningars betäckningar äro till den grad skefva och bugtiga, att det är oförsvarligt så bygga med tegel- och ännu oförsvarligare att så anbringa qvadersten.

Sedan vi redogjort för domkyrkans byggnadsförhållanden och derå verkställda reparationer, böra vi närmare granska densammas bristfälligheter och derpå uppgifva, huru de kunna på ändamålsenligaste sätt afhjelpas. Omgifningsmurarne, som äro 56 fot höga, ha till följe af mindre väl beräknad konstruktion och mindre varaktigt

---

[46]) Dessa förändringar anföras i P. D. Widegrens Beskrifning öfver Östergöthland, B. 1. s. 96—98.

material fått en betänklig utåtlutning, hvilken bör med noggrannhet uppgifvas. Öfver första fönsteröppningen å norra långsidan närmast vestra gafvelmuren är utåtlutningen $9\frac{3}{4}$ tum, öfver den andra $9\frac{1}{2}$, öfver den tredje $1\frac{1}{2}$ fot, öfver den fjerde $1\frac{1}{2}$, öfver den femte $1\frac{1}{3}$, öfver den sjette $1\frac{1}{2}$; öfver den första fönsteröppningen å södra långsidan närmast vestra gafvelmuren är ingen öfverlutning i anseende till trappbyggnadens motståndskraft, öfver den andra 10 tum, öfver den tredje 1 fot, öfver den femte 9 tum, öfver den sjette 7 tum. Tvärbyggnadens båda gafvelmurar ha jemväl stark öfverlutning; korbyggnadens omgifningsmurar äro deremot nästan lodräta. Vi ha redan i det föregående sett orsakerna till dessa förhållanden, och vi behöfva derföre blott erinra, att tvärbyggnadens och långhusets grundvalar, ehuru 4 fot djupa, kunde å en fast grusbotten varit nog säkra, om de ej bestått af kalkflis, som vittrar och multnar i jordytan. Korbyggnadens grundvalar, hvilka bestå af grof gråsten, ha, ehuru de blifvit vid den sednare planeringen förmycket blottade, all erforderlig fasthet. Vi ha ofvanföre anmärkt, att tvärbyggnadens gafvelmurar visat sig före inslående af dithörande takhvalf vara för svaga, hvadan de blifvit förstärkta med inre sträfpelare, hvilka, efteråt uppdragna, ej fått tillräckliga förtagningar, till följe hvaraf deras vinkelstafvar å större sträckor gifvit sig utåt. Denna svaghet har man sedermera sökt å den norra gafvelmuren afhjelpa med yttre sträfpelare, å den södra med uppdragande af en temligen ansenlig sakristia derutanföre. Den betänkliga utåtlutning, som yppat sig å långhusets omgifningsmurar, härrörer ej allenast af de vittrade grundvalarna, utan af den menliga förtunning, hvilken uppkommit genom altarnichernas anbringande och

genom saknad af inre pilastrar. Då man emot så höga och på detta sätt konstruerade omgifningsmurar inslår ganska stora temligen lågspända takhvalf, hvilka 1 fot tjocka bestå af kalkflis; så är det i sanning ganska märkvärdigt, att kyrkan, som flere gånger varit skadad af eldsvådor och en längre tid varit i brist på vattentak blottställd för nederbörd och frostsprängning, ej har för längesedan instörtat. Att beröfva en så svag byggnad en betydlig del af dess yttre murstöd, såsom man gjort genom sakristians nedbrytande för kalkstenens användande till det nya tornets grundvalar, röjer en beklaglig brist på arkitektonisk kunskap. Detta bortbrutna murstöd hade skäligen bort ersättas med ett par fasta sträfpelare, hvarigenom tvärbyggnadens norra och södra gafvelmurar blifvit till det yttre hufvudsakligen lika hvarandra. För öfrigt var kalkstenen ganska opålitlig till grundvalar för detta ansenliga torn. Korbyggnaden företer ingen sättning eller utåtlutning, ehuru dess omgifningsmurar äro hälften tunnare än de öfriga. Orsakerne härtill äro fasta grundvalar och en i alla afseenden väl beräknad konstruktion jemte ett omsorgsfullt utförande. Ehuru alla dithörande takhvalf likaledes äro 1 fot tjocka och bestå af kalkflis, så ha endast två öfver södra koromgången, beröfvade sitt påräknade stöd af sakristian, fått remnor. Norra sidogångens vestligaste hvalfafdelning har jemväl en remna genom fönsteröppningen och hvalfkupan deröfver; att tvärtom ingen dylik skada märkes å södra sidogångens vestligaste hvalfafdelning härrörer deraf, att den förre blott förstärkes af vanliga sträfpelare, då den sednare utom sådana sammanhålles genom en grof trappbyggnad. Alla ofvanberörda sprickor ha under sednare åren betydligen utvidgat sig; en naturlig följd af den

fuskiga reparation, som åren **1812** och **1813** verkställdes. Vi ha ofvanföre sett af långhusets olikartade byggnadsförhållanden, att detsamma måste haft tvenne på olika tider uppförda gafvelmurar i vester, innan den nuvarande tillkommit. Att en gafvelmur med hela **100** fots bredd och vidpass **125** fots höjd icke kan, då pålitliga förankringar ej äro i anseende till saknad af en motsvarande gafvelmur möjliga, ega säkert bestånd utan den klokaste konstruktion, är solklart, i synnerhet sedan yttre murytan blifvit genom vittring försvagad.

Det är helt naturligt, att pelarraderna måste till följe af mellanhvalfvens påtryckning gifvit sig i förhållande till omgifningsmurarnas utåtlutning. Norra radens första pelare närmast vestra gafvelmuren lutar åt norr **4** tum; södra radens motsvarande pelare lutar åt vester **3** $\frac{1}{2}$ tum; norra radens andra pelare lutar åt norr **2** $\frac{3}{4}$, åt vester **3** $\frac{1}{2}$ tum; södra radens motsvarande pelare lutar åt söder **5** $\frac{1}{2}$, åt vester **10** $\frac{1}{2}$ och åt nordvest **11** $\frac{1}{2}$ tum; norra radens tredje pelare lutar åt norr **4**, åt vester **4** $\frac{1}{2}$ tum; södra radens motsvarande pelare lutar åt söder **3** $\frac{1}{2}$, åt vester **3** tum; norra radens fjerde pelare lutar åt norr **4**, åt vester **2** $\frac{1}{4}$ tum; södra radens motsvarande pelare lutar åt söder **2** $\frac{1}{2}$, åt vester **2** $\frac{1}{2}$ tum; norra radens femte pelare lutar åt nordvest **5** tum; södra radens motsvarande pelare lutar åt söder **6** tum. Tvärbyggnadens pelare ehuru grofva ha äfven någon lutning, deremot märkes ingen sådan på de fyra östligaste, ehuru de i jemförelse med de sistberörda äro helt smärta. Orsaken härtill ligger i omgifningsmurarnas säkra motståndskraft.

Under dessa högst betänkliga förhållanden är den frågan ganska angelägen, hvad måste nu göras för att

med säkerhet förekomma en framtida instörtning? En dylik fråga påkallar så mycket mera ett välbetänkt svar, som ofvanberörda sättningar, ehuru gamla, beklagligtvis äro i tilltagande. Detta bekymmersamma svaghetstillstånd röjer sig på det solklaraste å södra långsidan, hvilken till följe af de illa ombyggda sträfpelarnas utåtsjunkning, så gifvit sig, att flere af de närmaste korshvalfven spruckit. Det är äfven uppenbart, att omgifningsmurarne, som efter deras uppförande måst utvändigt mer än en gång förses med ny beklädnad, men invändigt ej behöft en sådan förbättring, blifvit dymedelst benägna för sättning i utsidorna; ty den inre beklädnaden, hvilken under seklers lopp hunnit väl sammantryckas, är naturligtvis bärigare än den yttre, som gång efter annan måst ombyggas. Detta menliga förhållande tyckes efter sednaste reparation ha i synnerhet yppat sig; emedan den nya qvaderstenen ej blifvit med noggrannhet arbetad och de nya fogarne ej hållna så fina, som de bort vara. Härvid bör jemväl erinras, att de ankarbjelkar, hvilka efter eldsvådan 1567 inlades och ännu äro temligen bibehållna, göra föga eller ingen nytta. Af dessa ankarbjelkar ligga två och två mellan hvarje hvalfafdelning med stark lutning åt sidomurarna. Det är solklart, att ankarbjelkar, som icke ha ett vågrätt läge, göra ringa nytta. Dessutom äro dithörande vexel- och murankaren alltför svaga för att kunna med någon säkerhet sammanhålla de tunga takhvalfvens utåtspänning; helst samma ankarbjelkar nedtrycka hufvudbågarna i den mån de sammanhålla sidomurarna.

För afhjelpande af nyssberörda vådor, har jag föreslagit ett ganska enkelt medel, som jag användt å flera och deribland några ansenliga hvalfbyggnader. Detta

medel består i anbringande af ankarstänger med splintar och skrufvar. För så svaga och höga omgifningsmurar, så tunga och vidspända takhvalf måste ankarstängerne och splintarne sammansättas af fyrkantigt tvåtumsjern och skrufvarne göras ganska starka, så att de kunna med utvexlingsblock kraftigt tilldragas. Jag har inlagt flere dylika ankarstänger, af hvilka en är 164 fot lång. Alla de vådliga remnor, som blifvit på dylikt sätt sammanskrufvade, ha sedermera ej visat den ringaste utvidgning. För anspänningen af dylika ankarstänger möter här en väsendtlig svårighet derigenom, att omgifningsmurarne föga höja sig öfver takhvalfvens hufvudbågar. Men denna svårighet kan på ett ganska lätt sätt afhjelpas, så att ankarstängerne med en vågrät sträckning få all erforderlig hållfasthet.

Pelarnas lutning, som å några är ganska betydlig, tyckes med skäl vara olycksbådande. Men då denna lutning är en påtaglig följd af omgifningsmurarnas utåtsjunkning och takhvalfvens påtryckning; så kunna pelarne ej ytterligare kasta sig åt norr eller söder, sedan långmurarne blifvit med ankarstänger förstärkta, och de kunna ej heller vidare gifva sig åt vester, emedan den höga gafvelmuren har tillräckligt motstöd af den nya tornbyggnaden. Jag har icke haft tillfälle undersöka, om några pelare blifvit, såsom ofta inträffat i gamla kyrkor, försvagade genom grafoöppningar. Ehuru pelarnas lutning, som icke är förenad med sättning, ej gifver anledning till en dylik förmodan; så synes en försigtig undersökning böra göras, och om grundvalarne skulle dervid befinnas något skadade, så måste de med den största omtanka förstärkas. Ett dylikt arbete, som bör verkställas med passande grundsten och godt murbruk, är ingalunda vådligt,

om man dermed rätt beter sig; ett förhållande, som jag af egen erfarenhet förnummit.

Då alla de oförändrade fönsteröppningarnas platter samt staf- och rosverk äro till det yttre i mer och mindre mån angripna af vittring, men deremot till det inre nästan alldeles oskadade till följe af skydd mot luftens åverkan; så vore det ett lika onödigt som kostsamt företag att helt och hållet utbryta alla dessa partier, emedan de aldrafleste kunna med omtanka och skicklighet restaureras genom uthuggning af vittrade delar och inpassande af nya stycken. Man invände ej, att infällda stycken ej kunna väl fästas och ega bestånd; ty ett dylikt arbete är ett ganska enkelt åtagande för en sakkunnig byggmästare, som befattat sig med konstmässigare qvaderbyggnaders iståndsättning. Då ingen slags kalksten använd i yttre fönsterplatterna kan under en längre tid motstå nederbörd och frysning, och då plåtbetäckning ej allenast fordrar noggrann eftersyn utan jemväl måste tid efter annan omläggas; så tyckes det vara lämpligast att i desamma anbringa till färgen passande gråsten i vattenbruk. Dessa fönsterplatter borde å tvärbyggnaden och långhuset ha jemna ytor med sådan lutning som de inre och sluta sig lodrätt till murlifven, men å korbyggnaden utskjuta 6 tum och bilda fortsättningar af motsvarande vattennäsor. De fönsteröppningar, hvilka i stället för sina skadade poster bågar och rosor af kalksten fått åren 1812 och 1813 simpla poster af gjutgods, borde, när tillgångar medgifva, framdeles försättas i sitt ursprungliga skick. Dessa nya infattningar göra nemligen ett störande afbrott mot de gamla, och man kan ej utan smärta se, huru de yttre omfattningarnas stafverk blifvit flerestädes skoningslöst bort-

huggna för att bilda profiler, hvartill jag lyckligtvis ej sett några motstycken. Sådana bevis på den högre konstens vanvårdande borde, ej allenast för kyrkans värdighet utan jemväl för nationens heder, genom en skicklig restauration utplånas. Det torde knappt behöfva nämnas, att alla förändrade fönsteröppningar å kyrkans södra långsida borde så restaureras, att de komma i noga öfverensstämmelse med de motsvarande å hennes norra, som äro oskadade; ty liksom de pelare, hvilka stå midtemot hvarandra, äro likformiga, så ha de motsatta fönsterinfattningarne varit, såsom vi redan visat, likartade; en grundsats, som äfven å andra kyrkans partier röjer sig.

Den norra portalen, ehuru den äldsta, har temligen väl bibehållit sig, hvartill orsaken bör sökas deri, att den består af en fastare kalksten och varit å norra sidan någorlunda skyddad mot luftens åverkan. Denne portal, som således föga behöfver förbättring, har såsom ursprunglig synnerligt intresse för konstälskaren och passar ganska väl på sitt ställe, hvadan det vore illa, om den förändrades. Det vill för öfrigt synas, som denna kathedral har tillräckligt många stilar, utan att de ytterligare förbistras af nygöthiska tillsatser. Hufvudsaken vid restaurationen af en medeltidsbyggnad är, att, såsom alla konstkännare numera medgifva, dess partier på det omsorgsfullaste återställas i sitt ursprungliga skick. Således består den största förtjensten af ett dylikt företag egentligen deri, att de nya partierne synas till alla delar vara samtidiga med de gamla.

Den sydöstra portalen är till hela omfattningen såväl å sidor som betäckning så förfallen, att den icke kan utan total ombyggnad restaureras. Ett sådant arbete förutsätter ej allenast en ovanlig skicklighet i sten-

huggning utan jemväl en insigtsfull ledning; ty de söndervittrade anslagen och betäckningen, som äro ovanligt ornamentsrika, och röstets alldeles förstörda bladverk och korsblomma borde naturligtvis återställas i sitt fordna skick. Då denna portal utan allt tvifvel varit liksom den motsvarande å norra gafvelmuren hållen i ren rundbågsstil, så är fråga, i händelse den skall ombyggas, om densamma ej borde hållas i sådan anda. En dylik restauration vore åtminstone följdriktig; ty vid en gammal byggnads iståndsättning måste väl dess ursprungliga anordning ej en två eller tre århundradens yngre förändring tjena till ledning. Härtill kommer, att en restauration i rundbågsstil är vida lättare att verkställa och kostar ej hälften så mycket som en sådan i öfverlastad spetsbågsstil. I afseende härpå måste dock besinnas, att Sverige numera eger få dylika konstverk från medeltiden, och att det derföre är ganska betänkligt att förstöra detta. Mången kan således önska, att man tills vidare låter ifrågavarande portal förbli orörd, helst intet ras kan derigenom uppkomma.

Sydvestra portalen är i hög grad af vittring förstörd. Nio kolonner saknas, kransarne, kapitelerne och de yttre partierne af betäckningens bågverk samt större delen af dörrfältets figurer äro multnade. Röstets kransar liksom dess sidotorn äro mycket skadade, löfverken å sidorna samt korsblomman å spetsen äro alldeles borta. Den trebladiga fönsteröppningen är äfven något skadad. Restaurationen af denna portal, hvarpå man slösat de rikaste prydnader och anbragt en mängd bildverk, förutsätter en konstnär, som är noga förtrolig med medeltidens mångartade ornamentik och sinnrika framställningssätt. Det är således icke lätt att i våra dagar

finna en man, hvilken är detta företag fullt vuxen; för öfrigt skulle ett dylikt arbete bli ganska kostsamt. Om man deremot vill anbringa en enklare portal, skulle man blottställa sig för det rättvisaste klander; ty om den gamla lemnas i årtionden utan reparation, kan ingen våda deraf inträffa; men väl kan framtiden gifva både medel och förmåga till en önskvärd restauration. Härvid bör likväl erinras, att ifrågavarande dörröppning icke är, såsom vi ofvanföre visat, ursprunglig, tvärtom har i dess ställe funnits rundbågiga altarnicher och öfver dessa en spetsbågig fönsteröppning lika med de motsvarande å norra långsidan. Om man således ville enligt ofvanberörda grundsats tillvägagå, så borde denna portal ej restaureras utan fasthellre en bröstningsmur med rundbågiga altarnicher uppdragas, och derpå en fönsteröppning i likhet med den motsvarande å den norra långsidan anbringas. Häri kunde vara skäl, enär nuvarande biskopshus ej ligger, såsom då dörröppningen blifvit inrättad, i söder utan i norr om kyrkan, och den således ej behöfves, och som det hela vinner i yttre och inre harmoni, och belysningen i betydlig mån ökas. Då emellertid den betänklighet, som blifvit anförd i afseende på sydöstra portalen, äfven gäller om detta parti; så tror jag det vara rådligast att tills vidare låta detsamma förbli i sitt närvarande förfall, hvilket ingalunda är betänkligt. Ingen kan med skäl klandra ett dylikt förfarande, enär både medel och skicklighet för en fullkomlig restauration af denna portal saknas, och om äfven bådadera voro att tillgå, mången kunde på goda grunder påstå, att man hellre bort här återställa långhusets ursprungliga anordning.

Åtskilliga delar af långhusets och korbyggnadens norra sidomurar och sträfpelare tarfva förbättring. Då

dessa partier synas på det närmaste bibehålla sin ursprungliga anordning, så böra de i öfverensstämmelse dermed återställas. Nya sockelstycken böra helst arbetas af passande gråsten, på det att de ej måtte i tidernas längd skadas af vittring. Långhusets och korbyggnadens södra sidomurar och sträfpelare, af hvilka de förra blifvit för få årtionden sedan reparerade och de sednare ombyggda, väcka de största betänkligheter. En mycket lös och flolägrig kalksten har blifvit för detta arbete använd och murningen är vårdslös. De ombyggda sträfpelarne, hvilka fått större framsprång, hvila till en del på nya grundvalar af lös kalkflis, som redan börjat multna. Sidomurarne och sträfpelarne ha inga förtagningar med hvarandra, hvadan de förre till följe af svaga grundvalar gifvit sig utåt, och de sednare till någon del följt efter. Ett så oskickligt arbete kan ej hjelpas utan med en ombyggnad. Men enär medel brista för ett så vidlyftigt företag; så tyckes, då byggnadens bestånd tryggas genom inläggande af ankarstänger, att man kan efter sprickornas utpinning och tillstrykning låta dessa mera skadliga än nyttiga sträfpelare vittra ännu några årtionden, hvarefter tid är inne för deras ändamålsenliga ombyggnad. Då ett sådant arbete i en framtid verkställes, så bör långhuset koret och tvärbyggnaden återfå sina förstörda socklar. Men deremot bör enligt min öfvertygelse tvärbyggnadens södra gafvelmur, som efter sakristians bortbrytande blifvit mycket försvagad, med det första förstärkas med nya sträfpelare, hvarigenom den blir lika med norra gafvelmuren. I afseende på dessa sträfpelare, som bli högst gagneliga stöd för den försvagade gafvelmuren, bör noga märkas, att den ena måste fullbordas, innan den andra påbörjas; ty i

annat fall kunde vid gräfning till grundvalar och utbrytning af förtagningar en utåtstörtning inträffa genom takhvalfvens påtryckning. Samma sträfpelare äro desto angelägnare, som tvärbyggnadens gafvelmurar framspringa om och derföre äro lägre än kyrkans öfriga långmurar, och som ankarstängernas splintar till följe deraf ej kunna få lika hållfasthet å mellan- som å sidosträckorna.

En större del af kyrkans gesimser äro mer och mindre skadade af vådeld och vittring. Å somliga sträckor ha de blifvit vid sednare reparationer ersatta med släta murytor. Det vore önskligt, om dessa skador och förfuskningar kunde afhjelpas. De rundbågiga gesimserne å kyrkans norra sida behöfva föga förbättring, men deremot saknas den största delen af de motsvarande å hennes södra. Af de löfprydda gesimserna äro hela sträckor förstörda. Om dessa brister skola afhjelpas, så måste enligt gifven grundsats både rundbågiga och löfprydda gesimser anbringas å de partier, som ursprungligen fått sådana. De nya rundbågarne böra med knoppar under och karniser öfver noga lämpas efter de gamla, och den stora rundstafven med sina genombrutna löfverk och den släta karnisen derpå böra äfven tjena till föresyn vid restaurerande af de delar, som fordom haft en sådan bekröning. Dessa arbeten äro visst icke svåra för öfvade stenhuggare, hvilka få någon ledning. Korets enkla gesimser och vattennäsor böra äfven återställas. Men härvid förekommer den betänkligheten, att dithörande svickelbyggnader, hvilka uppburit höga torn och derföre icke fått några gesimser, ej kunna lämpligen förses med sådana, hvadan de måste tills vidare lemnas orörda, då medel möjligtvis kunna i en framtid fås till dessa torns återställande.

Kyrkans vattentak, som tillkommit vid nya tornets byggnad, visar sig vara ett hastverk. Detta vattentak, hvilket med sitt brädbeklädda takskägg framskjuter 4 fot öfver murlifven och således 3 öfver gesimserna, har genom öfra afsatsens nedsänkning förlorat sitt anseende. Då härtill kommer, att samma vattentak bekläddes med tjärad spån, hvilken måste alltjemt förbättras och strykas; så vore det visserligen önskligt, att kyrkan kunde i en framtid få en ny takstol, som öfverensstämde med den primitiva, och att betäckningen blefve mera värdig och mindre eldfarlig.

I kyrkans inre synas äfven några förbättringar kunna med skäl önskas. Det skulle tvifvelsutan bidraga till det inres förherrligande, om den ofantliga orgelläktaren inskränktes till det utrymme, hvilket den till en början haft, och som ofelbart varit ganska tillräckligt. Orgelläktarens utsträckning tvärsöfver båda sidoskeppen är enligt min öfvertygelse en lika obehöflig som vanprydlig förändring. De stora skräp- och vedbodarne, hvilka af bräder äro derunder uppslagna framför flere sköna altarnicher, måste af hvarje konstvän med obehag påses. I de ofantligt grofva murmassor, som tornets underbyggnad innehåller mellan den runda förstugan och de fyrkantiga sidorummen, kunde beqväma spiraltrappor både till orgelläktaren och bibliotheksrummen anbringas, då de vanprydliga trätrapporna, hvilka nu från kyrkan uppföra till dessa ställen, kunde bortbrytas. Efter denna lika önskvärda som föga kostsamma förbättring blefve det dock nödigt att restaurera den prydliga pilaster, hvilken man för samma trätrappor till stor del borthuggit.

Då man åren 1812 och 1813 hvitmenade takhvalfven, har man jemväl öfverkalkat en betydlig del af

vestra gafvelmuren och öfra delarna af långhusets sidomurar nära kantbågarna. Enär en dylik hvitlimning å väggarna gör ett stötande afbrott mot den finhuggna kalkstenens behagliga yta; så synes den böra med noggrannhet afskrapas. Mellankorets norra bröstningsmur har på en konstnärs tillstyrkan blifvit med gips fläckvis öfverdragen; men detta egna försök blef lyckligtvis öfvergifvet. Det tyckes nu vara temligen angeläget att rengöra den väl arbetade murytan från denna skärande påstrykning. I sammanhang härmed bör erinras, att några af korbyggnadens inre listverk äro dels genom regninslag dels genom okynne skadade, och att de kunna för ringa kostnad restaureras med hydrauliskt murbruk, som till färgen liknar dervarande kalksten och invändigt får all önskvärd styrka.

Ett krusifix, hvilket hängt å en tvärbjelke mellan högkorets två vestligaste men sedermera mellan dess två östligaste pelare, har å hvarje korsända en fyrkant och deri en cirkel med en af evangelisternas sinnebilder. Stammens längd utgör 18, tvärstyckets 9 $\frac{3}{4}$ fot. Christusbilden, som är nära dubbelt större än en vanlig man, har i hufvudet ett hål, hvari fordom reliqvier varit inneslutna. Detta krusifix, hvilket röjer ett skickligt arbete, består af trä och är måladt med oljefärg.

Högkorets ursprungliga altarprydnad har tvifvelsutan varit ett bildskåp med flygeldörrar. En altartafla af ek, målad af Holländaren Johan Hemskerck och ärnad till Nowgorod, inköptes af Johan III för 1200 tunnor hvete och skänktes 1581 till domkyrkan. Omfattningen, som liknar ett altarskåp med enkla dörrar, afdelas till nedra tredjedelen och betäckes med ett snerkelformigt röste.

Dithörande dörrar ha en likadan anordning. Midttaflan, 13 $\frac{1}{2}$ fot bred och med undersatsen 21 $\frac{1}{4}$ hög, föreställer nederst korsbärningen, öfverst korsfästelsen. Å norra dörrens nedra del ses törnekröningen, å dess öfra framteendet för folket; å södra dörrens nedra del hudflängningen, å dess öfra himmelsfärden. Å dörrarnas yttersidor är jemte några scener af Christi lefnad Laurentii martyrdöd skildrad. En erkebiskop förmodligen i Nowgorod skall enligt gammal sägen beställt denna altarprydnad, och han skall derå blifvit afmålad på knä framför ett altare och jemte honom stodo bokstäfverne *G. E.* och derunder följande distichon:

Quo circumspiciam, vel quo me denique vertam!
In Jesu Christo est unica certa salus [47]).

Alla figurerne äro i naturlig storlek. Detta konststycke, som visserligen ej saknar lif och värma, har fordom varit ryktbart, och Johan Werner har 1631 deraf tagit en lika stor kopia, hvilken utgör altarprydnaden i stadskyrkan i Skenninge. En dylik skildring är likväl i sig föga upplyftande. Allt deri röjer idel menskligheт. Om konstnären tänkt sig Frälsarens dubbelnatur, så har han åtminstone ej mäktat att uttrycka densamma. Detta konststycke, som intill 1812 utgjort högaltarets prydnad, har sedermera blifvit uppsatt öfver mellankorets altarbord på en så ansenlig underbyggnad, att sjelfva taflan med sina utslagna dörrar liknar en ofantlig fönsterskärm, hvilken bortskymmer den herrligaste dagern från öster. Då medeltidens kyrkliga byggnadskonst hunnit sin högsta utbildning, var det en oeftergiflig fordran, att det aldraheligaste skulle från öster bestrålas med en

---

[47]) H. Spegels Anteckningar i Palmschöldiana å Upsala bibliothek.

hänförande belysning. Denna egna uppställning af altartaflan måste således förefalla en konstkännare ganska ovanlig; i synnerhet som målningen dymedelst lider och hvarken står i en fördelaktig dager eller på ett passande afstånd från golfplanen. Man märker snart vid sakens närmare betraktande, att detta påfund tillkommit af ett helt annat effektsökeri än för mellankorets prydnad.

Några kolossala gipsbilder blefvo för några år sedan uppsatta såsom högkorets altarprydnad, och den stora altartaflan blef på berörda sätt uppställd, på det att desamma skulle bli genom en skymning högtidligare. Det tyckes alltså, att denna lika ovanliga som kostsamma altartafla, hvilken å sin närvarande plats ej allenast skadas utan jemväl är en verklig vanprydnad, bör med det första nedtagas och framdeles öfverlemnas till riksmuseum; ty ett sådant konststycke är både för godt och för märkvärdigt till sitt nuvarande ändamål. Det smärtar mig för öfrigt, att jag måste med den största aktning för den berömde konstnären J. N. Byström beklaga, att dessa bildverk hitkommit. Christus stående midtöfver altarbordet höjer en kalk med den venstra och sänker den högra handen vidöppen. På norra sidan stå två qvinnor, till höger om dem sitter en engel med kors, till venster sitter en engel med ankare. På södra sidan sitter en qvinna med ett barn på knäet, till venster om henne står ett större barn i lätt mantel med en fruktkorg och ett naket barn står framför med en drufklase i högra och ett päron i venstra handen, till höger sitter ett naket barn med en lyra. Frälsaren och alla qvinnorna äro iförda mantlar och röja intet tecken af gudomlighet. Hvad månde detta i christlig mening betyda? Hvarken hufvudfigurens utseende eller ställning icke ens

kalkens form gifver ett begrepp om annat än idel menskliget, som synes mindre kyrklig än verldslig. Englarnas och barnens nakenhet väcker obehag, ehuru lätta flikar dölja osedligheten. Att det ena af barnen vänder ryggen ohöljd åt församlingen är i hög grad opassande. Ingen, som reflekterat öfver den frommes finkänslighet i afseende på Frälsarens person och en christens tro, lärer, äfven lifvad af det högsta intresse för bildande konst, undra derpå, att man känner sig helt och hållet otillfredsställd med en sådan altarprydnad som denna. Den vidtfrägdade Thorvaldsens Christusbild i hvit marmor, ehuru uppställd i en dunkel altarnich, består lika litet den högre konstkritikens närmare granskning, som den tillfredsställer en sann christlig sinnesstämning. Ännu har ingen konstnär förmått och skall till följe af inre grunder aldrig förmå på ett försinnligande sätt så afbilda Christus, att den, der söker tröst och hugsvalelse i vår heliga lära, tycker sig i en sådan bildstod åskåda den saliggörande personligheten, och hvem kan icke vid närmare begrundande lätt inse orsaken härtill. Om Gud endast kan med tanken fattas till dess väsende ej till någon slags gestalt; så kan ej heller Frälsarens dubbelnatur uttryckas med bildande konst utan i förening med bestämda attributer och symboliska sammanställningar. Detta insågo medeltidens mästare, som derföre mindre bekymrade sig om tjusande formskönheter än talande attributer och betydelsefulla symboler. Det torde alltså förlåtas mig, om jag skulle vid den storartade kyrkans genomskådande hellre sett det kolossala krusifix, som ännu för några år sedan enligt urgammalt bruk prydde altarplatsen, än dessa gipsbilder, hvilka kunde i ett museum försvara sin plats, men icke vid Herrans bord. Då

det aldraheligaste bör i hvarje kyrka framförallt på det högtidligaste anordnas, så har jag ansett mig böra utan förbehållsamhet uttala min öfvertygelse om ofvanberörda bildverk.

Genom predikstolens förflyttning två hvalfafdelningar längre åt öster har mera förlorats än vunnits. Predikstolen passade vida bättre till den åttkantiga pelaren, hvartill den blifvit gjord, än vid den fyrkantiga, hvarvid densamma är uppsatt, och dessutom är nuvarande aflägsenhet från vestra gafvelmuren i akustiskt afseende mindre fördelaktig. Slutligen bör äfven anmärkas, att den hvita anstrykningen, hvarmed predikstolen liksom orgelläktaren blifvit försedda för att bereda harmoni med altarbilderna, synes alltför skärande. Jag är derom öfvertygad, att, om predikstolen och orgelläktaren få en passande färganläggning med sparsam förgyllning, det inre kommer att få ett mildare utseende och att bättre öfverensstämma med kyrkans dunkla murytor.

Midti kyrkans mellankor står en dopfunt, som fordom stått nära vestra hufvudingången och hvilken numera ej begagnas. Denna dopfunt, som är gjuten af messing, företer en utbildad spetsbågsstil och måste således tillkommit omkring år 1300. Formen är åttkantig, bottnen lindrigt kupig utan hål, sidorna något utåtlutande. Hvarje hörn har en sträfpelare med tre afsatser samt nedra och öfra kanten en hålkäl och en platt. En kolonn, som uppbär ett pelarstycke, intar midten af hvarje sida. Hörnpelarne och mellanstyckena uppbära dubbla trebladiga spetsbågar och svicklarne deröfver fyllas med trebladiga rosor. Å ena sidan står Christus i Jordan, Johannes till höger öfvergjuter honom med en urna och en engel till venster framräcker en duk. Christus har

korsprydd, men de båda andra deremot enkla glorior. Å motsatta sidan sitter Christus med verldsklot i venstra och välsignar med högra handen sin moder, som sitter derjemte med hopknäppta händer. Christus utmärkes med en korsprydd, Maria med en enkel gloria, och båda äro krönta. Å de öfriga sidorna stå de tolf lärjungarne nemligen tvenne å hvarje sida; alla hålla den högra handen uppemot bröstet och i den venstra en bok, med undantag af Johannes, som håller en kalk och Thomas en snäcka; alla utmärkas med glorior och stå på kragstenar. Dopfunten, hvilken håller 2 fot i höjd $3\frac{1}{6}$ i tvärmått, har fyra hvarandra motsvarande 3 tum höga fötter omkring nedra kanten och deremellan uppnedvända bågar med knoppar. Å ena sidan märkas tre fyrkantiga märlor öfver hvarandra samt en mindre sådan å hvarje sida, i hvilka en baldakin varit uppsatt. Alla bilderne äro pånaglade. Man har i sednare tid uppsatt dopfunten på ett uppnedvändt kapitel och ett godtyckligt mellanstycke. Denna undersats, som består af sandsten, är i hög grad opassande.

Kyrkan skall enligt sägen haft ganska dyrbara guld- och silfverpjeser samt messeskrudar. Der skall funnits en guldkedja, hvilken till högkorets förherrligande under stora högtider spändes omkring de tio östligaste pelarna. I en åker nära staden hittades 1678 under plöjning flere förgyllda silfverpjeser nemligen en monstrans, en kalk med patén, en liten bild af S. Catharina och två armar. Monstransen, som var väl arbetad, innehöll en liten glasurna, hvari helgonlemningar lågo. Kalken hade liksom paténet vanlig form. Å stammen föreställdes jungfru Maria, som hållande sitt heliga barn omgafs med evangelisternas sinnebilder, och derjemte sågos de tre

vise män, hvilka framburo skänker. Å foten afbildades Christus på korset och derjemte jungfru Maria S. Johannes S. Petrus och S. Paulus med uppslagna böcker samt fem englar med utsträckta vingar. På midten af den ena armen fanns en liten oval, som sirades med tolf afvexlande perlor och stenar och omfattade en kristall, hvarunder reliqvier lågo. Derjemte stod *Oeskilli.* På armens fot lästes:

Nobilis antistes, nos servos respice tristes.

Den andra armen hade likaledes å midten en kristall, hvarunder sågs ett armben och en fingerled af S. Birgitta. S. Catharinas bild, hvilken var halfannan fot lång, hade å fotställningen följande inskrift: *Testamentum Nicolai Johannis Lenk, presbyteri præbendati Stockholmiensis, anno domini MDIX.* Dessa dyrbarheter, som blifvit nedgräfda efter år **1509**, ha troligtvis tillhört domkyrkan och blifvit i berörda åker undandolda, då helgedomen vid reformationstiden plundrades [48]).

Af alla kyrkans fordna dyrbarheter finnes nu endast en biskopsmössa i behåll, hvilken består af tjockt silketyg är tvåklufven och har höga röstelika flikar med förgyllda kantskenor och knoppar af silfver. På hvarje flik ses nio runda medaljonger, som hålla nära 2 tum i tvärmått och äro ställda i halfkorsform. Svicklarne fyllas af trubbiga trekanter, och hvarje medaljong omgifves af fyra stora ädelstenar, som äro blå gula och gröna. Å medaljongerna föreställas Christus och lärjungarne med böcker och attributer. Dessa figurer äro väl emaljerade och försedda med återknade namn. Å ena fliken är en engel och en qvinna broderade på

---

[48]) M. Asp, Dissert. de templo cath. Lincop. p. 27—29.

rosverk i hvita perlor samt silfver- och guldtråd. Öfver engeln står: *ave Maria;* öfver qvinnan: *ecce ancilla.* Å andra fliken äro likadana broderier samt S. Paulus med svärd och S. Petrus med nyckel utan inskrifter. Bland dessa medaljonger ses en kerub med fyra vingar å ett kors och en sådan å hvarje sida derom. Öronremsor, hvilka äro 1 ½ fot långa 2 ¼ tum breda, prydas hvardera med tio medaljonger, som hålla 1 ½ tum i tvärmått. Dessa mindre medaljonger innehålla helgonbilder, hvilka alla ha böcker och äro lika till ställning och form och blott skiljaktiga till färgerna. Svicklarne, som äro trekantiga, siras med små ädelstenar. Ingen större men tre mindre medaljonger och flera ädelstenar saknas. Fyra silfverkedjor med små knoppar ha bildat fransar på dessa öronremsor. Af samma silfverkedjor ha tre förkommit. Denna biskopsmössa visar sig både i betraktande af arbetets hållning och bokstäfvernas drag vara vidpass fem hundra år gammal.

Af kyrkans talrika minnesvårdar öfver ryktbare män finnas ännu många väl bibehållna. Vi vilja blott omnämna några få, hvilka företrädesvis utmärka sig.

Den ryktbare biskopen Nils, som afled 1391, var den siste, hvilken i Norden blef af påfven förklarad för helgon, och han blef 1520 skrinlagd. Denne biskops grafvård, som ligger i norra sidokoret, är i stentryck bekantgjord, men bör icke här förbigås [49]). Samma grafvård består af en blå kalksten, hvilken är 4 $\frac{5}{12}$ fot bred 6 $\frac{7}{12}$ lång. Nils är i naturlig storlek afbildad med korslagda händer öfver kräklan och iförd full skrud.

---

[49]) J. G. Liljegren och C. G. Brunius, Nordiska fornlemningar N. XV.

Han omgifves af två kolonner, som uppbära en spetsbåge, hvilken prydes å sidorna med löf och öfverst med en lilja samt inunder med fem rundbågar. En engel med gloria i hvarje svickel svänger ett rökelsekar och håller ett språkband. Kring kanten läses följande hexametrar:

Hic: Osgotorom: Presul: Nicholaus: humatus:
Mens: pia: vas: morum: celesti: dogmate: gratus:
Annam: *Birgittam*: *solempniter: historiavit:*
Anskarii: vitam: *solemne: stylo: decoravit:*

På bågen ses denna inskrift: *hunc: annus: tulit: m:ccc:xci: vigiliis crucis inv.* Å det högra af språkbanden står: *evge: serve: bone:* domini; å det venstra: *intra: in: gaudium:* domini.

Thure Bielke, som **1600** blef halshuggen i Linköping, fick sitt hvilorum i kyrkan, och hans enka Margareta Sture lät der för honom och sig samt några anförvandter uppföra en dyrbar minnesvård, hvilken intager hela bröstningen under södra sidokorets midtfönster. Denna minnesvård består af en altarlik underbyggnad med uppsats, som har snarlikhet med en altartafla. På tvenne snerkelprydda konsoler stå tvenne Joniska kolonner, och derpå hvilar ett bjelkverk, hvilket uppbär ett snerkelröste. Emellan kolonnerna äro två taflor med inskrifter infattade. Mellan dessa taflor står *Caritas.* Utanför den högra kolonnen har *Fides* stått, och utanför den venstra står *Spes.* Jemte röstet, som siras med två obelisker och två fruktklasar, stå två englar med nedfällda facklor, och vid hvarje sida derom sitter å en snerkel en bedjande engel. Å en marmorhäll, hvilken har stark lutning mot underbyggnaden, ligga Bielke och hans fru nära halfupphöjda jemte hvarandra å rosiga hyenden med rika tofsar. Mannen är pansarklädd och

med full rustning. Frun har fotsid mantel med korslagda händer. Båda tyckas vara porträtter. Å bjelkverket märkas spår efter sexton vapen, som bortfallit, men å röstet finnas två sådana. Hela denna minnesvård består af svart, brun och spräcklig marmor samt alabaster. Allt är utfördt i idel barockstil. Arbetet är efter sin tid ganska godt.

Ehuru de inskrifter, som utmärka denna minnesvård, nästan äro för vidlyftiga att här anföras, så böra de likväl af tvenne skäl meddelas. Thure Bielke har genom den orubbliga trohet, han visat sin olycklige konung, och det bestämda företräde, han gifvit åt ett obefläckadt namn i jemförelse med en kränkande benådning, vunnit en sådan martyrkrona för sitt politiska tänkesätt, att minnesorden å hans grafvård förtjena mer än många andra en allmännare kännedom. Det saknar för öfrigt ej intresse att se, huru man på den tiden brukade långa och omständliga inskrifter å minnesvårdar, och huru man här på det varsammaste förtegat den ryktbare mannens upprörande dödssätt.

Å den ena af ofvanberörda taflor läses:

D. O. M.

Dn. THURONI BIELKE de ÅKERÖÖ marito dilectissimo, qui ex nobili et antiquissima BIELKORUM Familia oriundus, in Juventute peregrinationibus, Linguarum et rerum Scientia claruit, in virili ætate Majorum Exemplo, Legationibus et Senatoria auctoritate conspicuus, extrema ac media utriusque fortunæ expertus, hic Lincopiæ Anno Dni 1600: Ætatis vero 48, rebus exemtus humanis: Nec non Johanni BIELKE filio svavissimo, in medio ætatis flore diem obeunti Anno 1598 ætatis vero 16: tum et Sibi ipsi ac inclytæ suæ

familiæ, ad nutum Æterni Numinis tandem subsecuturæ: Hoc opus et pietatis et spei beatæ resurrectionis ergo posuit. Dna MARGARETA STURE de STUREFORSSA, quæ et ipsa postmodum Anno Dni 1618, ætatis suæ 70, in fata concessit.

Debita pars terræ cubat hic, pars altera coelo
Vivit, virtutis fama perennis erit.

Å den andra af samma taflor står följande:

D. O. M.

Omnia, quæ sursum vehit et fortuna deorsum,
Saltant, ut mundus tympana fuste quatit.
Fulmine qui montes tentat vallesque pruinis,
Et nostras potuit vertere tristis opes.
Quis virtutis amans? Populos quis vidit et urbes?
Cui genere in vario lingua diserta fuit?
Cui caput auratis umbrabat gloria pennis?
Cui sub magnanimo pectore robur erat?
Omnia fatiscunt vanæ ludibria sortis,
Irrita nobiscum multa reposta jacent.
Discite mortales perituræ gaudia vitæ
Temnere: Res soli est fidere tuta Deo.
At valeas, dulcis Patria, et qui sceptra tenetis
Vivite felices, seraque posteritas.
Candida pax terras habitet, mens svavis Olympo
Gaudeat, extincta et molliter ossa cubent.
Corpus humo tegitur, petiit divinior astra
Mens, clarum vasto nomen in orbe manet.

Midtunder dessa inskrifter står:

Här hvila sig then Wälborne H. THURO BIELKE til Åkeröö och Stureforss, Sweriges RiksRåd; samt hans kiära Huusfru Margareta STURE, boren Grefwedotter til Stegholm och Westerwijk; hvilka såsom the med

sämja och kärlek här i werldene hafwa sammanlefwat, så ville the och här tilhopa hafwa theras hwilorum. Så ligger här ock theras Son Johan Bielke. Them Gud samteligen en frögdefull upståndelse förläne och til en ewinnerlig glädje upwäckja. Och afsomnade han i Christo år 1600, på sitt 48, och hon 1617 på sitt 70, och theras Son 1598 på sitt 16 år.

Uti ett grafrum framför denna minnesvård hvila Thure Bielke och hans fru samt några deras anförvandter. Å en kalksten, hvilken förmodligen blifvit i sednare tid lagd öfver nedgången till detta grafrum, står: *Bielkorum conditorium.*

Flere ha å denna dyrbara grafvård ristat sina namn och icke ens skonat der afbildade personers anleten. Det är förvånande, att mången, ledd af tanklöshet och fingerklåda, derå velat sig till skam inrista namn och årtal. Man ser således en mängd personer angifna, hvilka der föröfvat okynne. Till afskräckande af slika tilltag skulle det troligtvis bli ett säkert medel att offentliggöra dylika namn och årtal, ehuru detta måhända vore en alltför skoningslös tillrättavisning för barnslig fåfänga.

Ibland kyrkans grafvårdar har ostridigt den, hvilken man uppsatt öfver biskopen Joannes Elavi Terserus ett utmärkt företräde i konstnärligt afseende. Vid norra sidan af den sydöstligaste pelaren i hufvudqvadraten är en temligen hög utbyggnad, som betäckes med en madrass, hvarå bemälte öfverherde, afbildad i naturlig storlek och full messeskrud, ligger med två böcker under hufvudet nemligen *Biblia Latina* och *Hebræa.* Hans ansigte är ganska markeradt och förmodligen porträtt. Både madrass och figur äro af hvit marmor och vittna om sannt konstnärskap. Å utbyggnadens framsida läses

på en svart marmorskifva en längre inskrift, hvarå man ser, att denne biskop föddes 1605 och afled 1678, och å pelaren öfver figuren läses å en annan svart marmorskifva ett sorgeqväde. Dessa vidlyftiga inskrifter, som äro författade på Latin, vittna om dåtidens smak i dylik väg. Samme biskops lägerstad vid vestra sidan om ifrågavarande pelare betäckes med en stor kalkstenshäll i simpelt rococomanér, och derå läses jemte Bibliska språk en lång Latinsk inskrift. Man skall sannerligen icke ha synnerlig brådska, om man tager sig mödan genomläsa dessa inskrifter, hvilka kunna här destohellre förbigås, som de redan blifvit bekantgjorda [50]).

I tornets öfra rum, som äro temligen stora och ansenligen höga, finnes en betydlig boksamling och en mängd permbref och handskrifter samt en hop fornsaker och kuriosa jemte flera porträtter af biskopar och andra ryktbare män. Böckernas och handskrifternas antal skall uppgå till 20000 volumer och deras sanna värde för Svensk häfdeforskning, kan bedömas af detta bibliotheks handlingar, som utkommit i två delar åren 1793 och 1795. Bland arbeten af den ryktbare Stenbock finnes der en helt liten träbägare, hvilken innehåller nittionio andra sådana; alla så tunna, som de voro af papper.

Kol, hvilken omkring 1160 blef biskop, har, såsom vi ofvanföre nämnt, invigt S. Laurentii kyrka i Linköping. Denna kyrka, som 1798 befanns vara för liten, blef med undantag af tornets nedra del bortbruten och en ny uppfördes, hvilken 1802 invigdes. Den nya kyrkan, som har ansenlig storlek, består af ett långhus med

---

[50]) A. A. von Stiernman, Bibliotheca Sviogoth. T. II. p. 824—827. A. O. Rhyzelii Episcop. s. 142, 143.

rundsluten altarvägg i öster och ett fyrkantigt torn i vester. En rakbetäckt ingång på midten af långhusets hvarje sida och en å tornets vestra införa i kyrkan. Å tornets hvarje sida finnas två rundbågiga ljudöppningar, och dess betäckning utgöres af en hög lanterna med kolonner. Långhusets hvarje sida har fem och altarväggen två rundbetäckta fönsteröppningar och dess vattentak är brutet. Midtutanför altarväggen ligger en fyrkantig sakristia med tvenne fönsteröppningar åt öster och platt betäckning. Kyrkans inre har kupigt gipstak, hvarå öfver korrundelen föreställas inom halfcirklar de fyra evangelisterne i naturlig storlek, utförda med vanliga attributer; allt i gips. Altarväggen prydes med sex pilastrar och på midten i öster står predikstolen öfver altarbordet. Å norra sidan derom föreställes Christus i templet inför de skriftlärda, å södra Christi hudflängning. Båda dessa taflor äro stora och i förgrunden ses en mängd figurer i naturlig storlek; herrliga oljemålningar af Hörberg. I vester intager en orgelläktare långhusets hela bredd. Å denna orgelläktare föreställes en talrik konsert, som utgöres af många sköna figurer i nära naturlig storlek. Dessa figurer äro äfven målade i olja af Hörberg.

Man måste i sanning högligen beklaga den nyare tidens oförmåga att inse det passande vid uppförande af ett Herrans hus. Kyrkan saknar kor, men har i dess ställe en källarlik sakristia och vanställes med brutna vattentak. Tornets lanterna och kolonner likna ett lusthus. Kyrkans inre har likhet af en musiksal. Att en fönsteröppning saknas i öster, gör altarplatsen mörk. De christne vände sig vid förrättande af sin andakt mot öster och gåfvo derföre sina helgedomar belysning derifrån, så

länge något begrepp om den höga betydelsen i denna ställning bibehöll sig. Att öfver högaltaret anbringa predikstolen är ett nyare sätt, som i högsta grad strider mot det passande. Man borde dock kunna klarligen inse, att predikanten, en ringa ordets tjenare, ej skulle placeras i det aldraheligaste öfver Herrans bord. Det är förvånande, att den heliga byggnadskonsten kunnat derhän sjunka. På detta sätt utgöres den egentliga altarprydnaden af predikstolen och predikanten. De sköna oljemålningarne vid sidan om altarplatsen och predikstolen kunna ej betraktas såsom altartaflor utan såsom väggmålningar. Om målarekonsten är, såsom Vitruvius säger, arkitekturens tjenarinna, så måste man i sanning beklaga, att Hörbergs stora förmåga blifvit använd å en så förfelad byggnad. Man måste beklaga detta så mycket mera, som denna byggnad är å flere håll genomremnad och ej tyckes lofva lång varaktighet.

Efter ombyggnaden fick kyrkan ej behålla sitt urgamla namn, utan hon blef enligt en konglig skrifvelse kallad Fredrika Dorothea Vilhelmina. Ehuru helgondyrkan för längesedan upphört i Norden, så vill det dock synas, som kyrkan kunnat lika så väl ha sin benämning af S. Laurentius, hvilken varit martyr för sin lefvande tro, som af en drottning, hvilken blifvit detsamma för sin gemåls sällsporda halsstarrighet.

Linköpings slott, som ligger ett par hundra steg sydvest från domkyrkan, intager högsta platsen i staden. Detta slott utgöres af en hufvud- och två sidobyggnader, hvilka i förening med en portmur bilda en aflång fyrkant, som åter afskäres med en mindre tvärbyggnad. Hufvudbyggnaden, som vetter åt vester, är något utåt krokig, hvaremot den södra och norra sidobyggnaden äro

raka. Å portmuren finnes en liten spetsbågig ingång från öster. Hufvud- och sidobyggnaderne, hvilka ha ungefär lika bredd och höjd, innehålla hvälfda källrar och derpå hvälfda boningsrum samt vidare två höga våningar med bjelklager. Hufvudbyggnaden har å yttre fasaden elfva fönsteröppningar i rad och åt borggården ett fyrkantigt torn med kroppåstak. Detta torn innehåller en trappa, hvilken är 8 ½ fot bred, och afdelas med beqväma hviloplatser och betäckes med helt flacka tunnhvalf i afsatser. Å södra liksom norra sidobyggnadens yttre fasad räknas åtta fönsteröppningar i rad. På midten af södra sidobyggnaden är en stor inkörsport med högt tunnhvalf och sidonicher. I norra sidobyggnaden är en likadan trappa som den nyssberörda, men endast 5 ½ fot bred. Både hufvud- och sidobyggnaderne äro temligen smala och betäckas med kroppåstak. Källrarne, som äro ansenliga, ha dels tunn- dels korshvalf, af hvilka de förre äro vårdslöst slagna, och de sednare ganska högspända. Fönsteröppningarne äro något oregelbundna och fönsterpelarne mycket breda. De få fönsteröppningar, som äro oförändrade, ha i smygarna bänkar af tegelsten och lemningar efter brädbetäckningar. Murarne i källrarna äro 5 fot tjocka, i öfra våningarna något tunnare, mellanväggarne äro likaledes ganska tjocka. I murarna märkas lemningar efter kaminer; allt af tegelsten i munkband med gråstensfyllning. Byggnaden är utvändigt moderniserad, invändigt till stor del inredd i nyare smak. Skada, att den fordna fogstrykningen blifvit öfverrappad. De oförändrade rummen äro illa afputsade och ha troligtvis varit vid högtidligare tillfällen behängda med tapeter. Att denna fasta byggnad, hvilken före femtonde seklets utgång uppfördes af biskopen Henrik Tidemanni,

varit beräknad på försvar, synes både af densammas läge och anordning.

Å slottets vestra och norra sida sträcker sig en temligen stor trädgård, som likväl ej företer något utmärkande. Emellertid bildar det hela genom sitt läge och sitt omfång ett ansenligt qvarter.

Å södra sidan om och ett stycke från domkyrkan låg ett gammalt stenhus, hvari vikarier och korsångare skola under katholska tiden haft en spisinrättning, convictorium. Sedan Gustaf II Adolf i staden stiftat en trivialskola och ett gymnasium, påbyggdes detta stenhus, och nedra våningen deraf användes för den förra och den öfra för det sednare. Samma byggnad, som 1700 afbrann och blef kort derefter iståndsatt, befanns 1805 vara så bristfällig, att en annan byggnad måste för berörda behof anskaffas. Trenne år derefter inköptes påbyggdes och inreddes merberörda stenhus till frimurareloge, hvilken 1810 öppnades [51]). Denna byggnad är trenne våningar hög. Norra långsidan har ett framsprång med ingång å midten och en fönsteröppning på hvarje sida derom. Tre fönsteröppningar intaga hvarje sida om detta framsprång och tre sådana i rad finnas å östra och två å vestra gafvelmuren. Södra långsidan åt gården bildar en trubbig vinkel med sju fönsteröppningar i rad. De nedersta fönsterbetäckningarne äro halfrunda, de öfriga vågräta; mellanvåningens äro höga, öfvervåningens hälften lägre. Framspránget och gafvelmurarne ha rösten, af hvilka hvardera utmärkes med en rundbågig mellan två rakbetäckta fönster-

---

[51]) C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland, D. I. s. 88. P. D. Widegren, B. I. s. 105.

öppningar. I stället för verkliga fönsteröppningar har en mängd målade blindfönster tillkommit, hvarigenom byggnaden vanställes. Å framsprångets mellersta blindfönster är en grip målad, som med uträckt tunga sväfvar mot en sol; en egen användning af Östergöthlands vapen. Gesimser, bandlister och allt vittnar derom, att frimurareorden ej numera är, hvad den under medeltiden varit. Om man besinnar, att det urgamla frimureriets religiösa och medborgerliga sträfvanden frambragt christenhetens mest beundransvärda tempel; så känner man sig nedstämd vid betraktande af en byggnad, hvarå intet spår förmärkes af det fordna mästerskapets djupsinniga konstreglor och betydelsefulla sinnebilder. Den mångskiftande tiden, som omdanar eller förintar hvarje menskig inrättning, har jemväl skakat frimureriets grundvalar, men då så många af medeltidens inflytelserika ordnar och gillen alldeles försvunnit; så fortlefver dock detta och bibehåller en ganska väsendtlig del af sin ursprungliga syftning, hvadan forntidens aktning för denna storartade inrättning delas af samtiden, ehuru man numera saknar skäl att deri beundra något slags konstnärskap.

I en akademisk afhandling om Linköping finnes en plankarta öfver staden och en grundritning öfver domkyrkan. Ehuru dessa teckningar äro alltför små och mindre noggranna, gifva de dock ett begrepp om bådadera [52]). I samma afhandling finnes ett aftryck af stadens gamla sigill, hvilket är rundt. Midten intages af en rundsluten sköld, som innehåller ett lejonhufvud och omgifves af fyra rosor, så att det hela bildar en korsform. Kring kanten läses mellan dubbla ränder: *sigillvm*

---

[52]) M. Asp, Dissertatio de Lincopia, Upsaliæ 1735.

civitatis Lincopensis [53]). Det är icke svårt att gissa, hvad denna föreställning åsyftar. Vi ha ofvanföre sett, att en slutsten uti ett af domkyrkans äldre takhvalf prydes med ett lejonhufvud, ur hvars mun och ögon en vinranka utskjuter, och att detta betecknar Frälsaren. Då Linköping uppblomstrat genom biskopsstolens upprättande; så tyckes orsaken vara uppenbar, hvarföre stadens sigill fått en sköld med ett lejonhufvud, som är en afbild af Christus. De fyra rosor, hvilka omgifva denna sköld, beteckna evangelisterna, och det hela liknar ett kors, som är christendomens grundtecken.

Linköpings kyrkogård, som har en hög belägenhet vester om helt nära staden, är fyrkantig och håller ungefär 600 fot i hvarje sida, och den har rundtom breda sidogångar med omgifvande vackra lindar samt täcka korsgångar och kringplanterade grafställen. Många grafvårdar äro korsformiga och flere bestå af slipad marmor. En minnesvård utmärker sig, nemligen en upprättstående gråstenshäll, hvilken, 12 fot hög, har följande inskrift: *C. Cronhjelm* ✝ *1844. Andra Kongl. Lifgrenadierregementet reste åt sin chef stenen.*

De få dagar, jag uppehöll mig i Linköping, voro ganska behagliga. Det var lärorikt att ytterligare betrakta den mångartade kathedralen och angenämt att ännu en gång besöka värderade vänner. Tre årtionden äro förflutna sedan den tid, jag haft fägnaden göra bekantskap med herr biskopen m. m. J. J. Hedrén, hvars intagande väsende står i den mildaste samklang med hans andeliga vältalighet. Att denne åldrige biskop med ungdomlig värma nitälskade för en ändamålsenlig och

---

53) Ibd. p. 33.

värdig restauration af sin herrliga stiftskyrka, och att hennes öfrige målsmän delade samma tänkesätt, var för mig den ljusvaste företeelse, hvadan jag med fägnad inväntade herrarne A. och J. R. Nyström, som åtogo sig att utföra detta maktpåliggande arbete. Dessa unge män tyckas på ett värdigt sätt träda i sin bortgångne fader direktören A. B. Nyströms fotspår; en man, hvilken genom sitt redliga väsende sitt goda hufvud och sin långa erfarenhet ofelbart var en af Sveriges skickligaste byggmästare. Att samme man kunnat, ehuru ej ledd af vetenskapligt ljus, så utbilda sina söner, att de förmå rätt verkställa en genomgripande förbättring å Nordens konstrikaste kathedral, är det skönaste minne af hans sanna förtjenster. De arbeten, som nyligen blifvit utförda å kyrkan, synas mig lofva, att detta åtagande skall till allmän belåtenhet lyckas.

Linköping — Strengnäs.

Då Vårdsberg och Askeby äro för forn- och konstforskaren ganska inbjudande, så företogs en utfärd för att se dessa märkvärdiga ställen. Man passerar österut öfver Stångebro, hvilken, bestående af tre rundbågiga vattenöppningar, är i en sednare tid uppförd af gråsten med jernräcken. Man färdas genom bördiga slätter med små bergskullar samt något löf- och barrskog. Stångån slingrar sig på en längre sträcka jemte vägen. Odlingen visar sig här vara högt drifven, och jorden är väl dikad och beredd. Men den tyckes dock alltför mycket användas för höstsäde.

Vårdsbergs kyrka, som intager en ansenlig kulle, utgöres af en rundbyggnad, hvartill en korsbyggnad i öster sluter sig. Ehuru denna kyrka undergått ganska våldsamma förändringar, finner man vid första anblicken deraf, att rundbyggnaden ursprungligen varit ett dopkapell, och att densamma alltså har en ganska hög ålder. I midten af detta dopkapell, som har ett ej obetydligt utrymme, stodo grofva pelare, hvilka uppburo takhvalf och deröfver höjde sig ett åttkantigt torn med skottgluggar. Då äldre och nyare författare förmenat, att rundbyggnaden varit ett fäste, hvilket man efter chri-

stendomens införande användt till kyrka, så ådagalägges derigenom stor okunnighet i den kyrkliga byggnadskonsten [54]).

Att våra hedniska förfäder ej uppförde byggnader af sten med kalkbruk aldraminst af väl arbetad qvader i rundbågsstil, är en obestridlig sanning, och att den härvarande rundbyggnaden varit ett dopkapell, är ej mindre tydligt, i synnerhet som några sådana ännu finnas i Sverige, ehuru desamma jemväl blifvit utvidgade till kyrkor. Här företer sig blott den egenheten, att rundbyggnaden fått ett åttkantigt torn, hvilket tvifvelsutan tillkommit för att såsom många urgamla torn vid de äldsta kyrkorna i Norden begagnas till försvarsverk. Å rundbyggnadens yttersidor märkas fina pilastrar och rundbågiga gesimser, invändigt ses nio altarnicher, hvilkas oregelbundna ställning visar, att här funnits flere sådana, som blifvit igenmurade. Detta dopkapell förlorade **1753** torn takhvalf och pelare och betäcktes med en träkupa. På detta sätt vanns ett föga gagneligt utrymme i kyrkan, hvaremot man i vester derom uppförde ett kostsamt torn för klockornas inrymmande. Detta torn har å vestra sidan en ingång och deröfver en fyrkantig sten med följande inskrift: *I. N. J. C. Thetta sten- och klocketorn bygdes med kyrkions och soknens bekostnad år 1753 och 1754 under K. Adolph Fredriks regering warande tå kyrkioherde Doct. Andr. Ol. Rhyzelius Episcop. Linc. kyrkions förstånd. Daniel Palmgren kronons fogde*

---

54) J. Hadorphii Påminnelser om de 3 Cronor in J. Schefferi Lib. sing. de regni Sveciæ insignibus, p. 318. A. O. Rhyzelii Sviogothia Munita, s. 199. C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland, D. 2. s. 231, 232. P. D. Widegren, B. I. s. 561, 562.

och capellan Johan Lindstedt. Gudi all ära. På den lärde biskopen A. O. Rhyzelii tillstyrkande blef denna lika grofva vandalism som föga förmånliga förändring utförda. Det är för öfrigt en egen företeelse, att ju mera den kyrkliga byggnadskonsten sjunkit, dess mera har inskriftsfåfängan tilltagit.

Korsbyggnaden, som har temlig storlek och ansenlig höjd samt rak altarvägg, tyckes vara ganska gammal. Hvarje korsarm betäckes med ett korshvalf, koret med ett stjernhvalf, alla med 1 fot breda kantbågar och skarpvinkliga korsbågar. Korshvalfven hvila på grofva ensprångiga, stjernhvalfvet på fina tresprångiga hörnpilastrar. En rundbågig ingång med slätt dörrfält å korets norra sida begagnas för en nyare sakristia. Både rund- och korsbyggnad är omsorgsfullt uppförd af väl huggen kalksten, som i sednare tid blifvit in- och utvändigt rappad och putsad samt hvitmenad.

Ett altarskåp, hvilket hänger å vestra väggen i norra korsarmen, föreställer nederst Christus, som står på månen och lärjungarne, hvilka ligga på knä deromkring, till höger står S. Göran på draken, till venster ett annat helgon. Öfver midtgruppen står jungfru Maria med barnet å venstra armen, och englar kringsväfva henne i en blå rundsky. Till höger liksom till venster står ett krönt helgon. Både midtgrupper och sidofigurer ha baldakiner med utinåtsvängda spetsbågar. Detta altarskåp har inga gångjern och har aldrig haft några dörrar.

Midtderemot på östra väggen hänger ett altarskåp, hvari de tolf apostlarne med attributer stå under baldakiner med utinåtsvängda spetsbågar. Figurerne, som ha nära halfnaturlig storlek, äro fullrunda samt väl målade och förgyllda. Både snidverk och målning röjer skick-

lighet. Detta altarskåp, som utgöres af två delar, kan å midten sammanslås. En målning å ena hälftens yttre sida var för nära två århundraden sedan mycket skadad af fukt. I anseende till altarskåpets uppspikande å väggen kunde denna målning ej efterses. Troligtvis finnes numera intet spår öfrigt af densamma. En gammal teckning af berörda målning gifver dock derom ett klart begrepp. Två härar sammandrabba i en häftig strid, af hvilka hvardera förer en fana med tre kronor. Alla bära pansar harnesk och hjelmar, och de föra lansar hellebarder svärd och spjut. En ibland de främste, som bär krona på hjelmen, klyfver sin motståndares hufvud, och många ligga fallna. Att detta altarskåp tillkommit omkring midten af femtonde seklet, framter hela hållningen af snidverk och målning. Ett årtal med dåtidens sifferdrag, visade, att samma altarprydnad blifvit 1438 förfärdigad.

Enligt en gammal sägen och en folkvisa skall ett fältslag stått vid Vårdsberg mellan två prinsar, som täflat om kronan, och deri skall en mängd storättade män stupat å ömse sidor. Båda dessa furstar skola kort derefter vid Kimstad slagit hvarandra i envig, hvadan sedermera två ryttare blifvit å dervarande kyrkas kroppås uppsatta, hvilka sittande bakfram ådagalägga, att de ridit från kronan och ur verlden. Adam från Bremen berättar, att efter Stenkils död tvenne Erikar stridt om kronan samt att desamme och ganska många förnäme män i Sverige omkommit i fejden. Då häfderna ej uppgifva, hvarest detta inbördes krig rasat, så synes det ej vara osannolikt, att berörda målning, som skildrat ett fältslag mellan Svenskar, erinrat om ifrågavarande tilldragelse; enär en sådan enligt sägen på nämnda ställe

inträffat, ehuru man hvarken känner anledningen dertill eller tiden derför. Att man låtit i Vårdsbergs kyrka skildra denna märkvärdiga händelse, kan svårligen på annat sätt förklaras, men man söker förgäfves att af denna framställning bevisa, det tre kronor varit på Stenkils tid Sveriges riksvapen [55]).

Vid Askeby, som ligger en och en fjerdedels mil i öster från Linköping, bildade sig ett systerkloster, hvars stiftelseår är obekant. För detta kloster, hvilket tillhörde Bernhardiner- eller Cistercienserorden, har påfven Lucius III utfärdat omkring 1174 en bulla, hvari han gifvit detsamma försäkran på dess gods och frälse, till följe hvaraf både konungar och herrar hade enligt Erik Karlssons intyg af 1374 under två hundra år hållit dessa förmåner i helgd [56]). Till samma kloster hörde 78 hela hemman i Östergöthland en betydlig del af Norrköping och många jordar fiskerier och qvarnar [57]). Denna systerförening uppbar jemväl afgäld från några kringliggande socknar och innehade patronrätt till S. Olofs kyrka i Norrköping. Genom en eldsvåda 1378 blefvo klostrets åbyggnader, lösören och handlingar förstörda. Höfvitsmannen i Östergöthland Bo Jonsson gjorde skänker till de nödställda systrarna och uppmanade menigheten till hjelpsamhet. Af erkebiskopen i Upsala och biskopen i Linköping utfärdades aflatsbref för samma ändamål. Ko-

---

[55]) J. Hadorphii Påminnelser om de 3 Cronor in J. Schefferi de regni Sveciæ insignibus Lib. sing. p. 316, 318. A. O. Rhyzelii Sviogothia Munita, s. 199. O. Dalin, S. R. Hist. D. I. s. 665, 666. C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland, D. 2. s. 237, 238. S. Lagerbring, S. R. Hist. D. 2. s. 17, 18. [56]) Riddaren Erik Karlssons bref 1374 in crastino b. Mariæ Magdalenæ uti P. Ekerman, Dissert. de Norkopia, p. 59. [57]) N. Stobæus, Askabyanum coenobium, Lond. Goth. 1740. p. 14—16.

nung Albrekt utgaf ett skyddsbref för systrarna, och han beviljade dem derjemte åtskilliga förmåner [58]). Detta kloster, som indrogs vid reformationen, skall 1537 afbrunnit. Klosterkyrkan, hvilken var invigd till jungfru Marias och S. Olofs ära, har 1567 blifvit afbränd af Danskarna samt 1609 och 1700 genom vådeld [59]). Om denna helgedom ej varit med synnerlig omsorg uppförd, så skulle den ingalunda uthärdat sådana förstöringar. Ehuru Johan III ärnade att iståndsätta klosterhusen, så lära de för lång tid sedan blifvit förstörda.

Askeby klosterkyrka består af en äldre del åt vester och en yngre åt öster, den förra af gråsten, den sednare af tegelsten. Dessa delar, af hvilka den äldre är utförd i rundbågs- den nyare i spetsbågsstil, äro åtskiljda af en spetsig triumfbåge.

Den äldre delen, som håller nära 100 fot i yttre längd och 33½ i bredd, utgöres af ett skepp med torn i vester, hvilka bådadera äro lika breda. Skeppet betäckes med fyra väl slagna korshvalf, som, hvilande på tresprångiga sido- och hörnpilastrar, ha 1 fot breda kant- och hufvudbågar med trestafviga korsbågar och fyrkantiga slutstenar. Dithörande fält äro lågkupiga. Dessa takhvalf och pilastrar bestå af tegelsten. Å södra sidan nära skeppets vestra ända märkes en rundbågig dörröppning med enkel skarpkantig omfattning, som saknar dörrfält. Å samma sida finnas fem ganska små fönsteröppningar, hvilkas bröstningar äro nära 20 fot höga. Det är uppenbart, att kyrkan, ehuru omgifningsmurarne äro 4⅓ fot tjocka, ursprungligen haft basiliketak. Likväl ådagalägga nyssbeskrifna takhvalf en hög ålder.

---

58) H. Reuterdahl, Svenska Kyrkans Hist. B. 2. H. 2. s. 488 efter outgifna urkunder. 59) N. Stobæus, Askabyanum coenobium, p. 29, 30.

Tornets första och andra afdelning är i behåll; den nedra betäckes med ett korshvalf af kalkflis, den öfra med ett tunnhvalf af tegelsten på vederlag i söder och norr. En rak trappa i södra och en sådan i norra sidomuren uppleda genom små dörröppningar från den nedra till den öfra afdelningen. Dessa trappor, som sträcka sig från öster till vester, bestå af kalkflis. I öfra afdelningen finnes på midten af östra väggen en halfrund altarnich och vid hvarje sida derom märkes en muröppning. Öfra afdelningen är alltså inrättad till bönkapell. Ett liknande förhållande träffas i många gamla kyrkotorn i Skåne. Att här finnas tvenne uppgångar och att den öfra hvalfbetäckningen består af tegelsten, måste betraktas såsom ovanligheter. Tornet, hvars omgifningsmurar äro 6 fot tjocka, har ursprungligen varit en afdelning högre, och det har liksom det, hvilket vi sett i Bjälbo, tillkommit för att deri skydda sig emot ett fiendtligt anfall. Här bör anmärkas, att den äldre delens alla omgifningsmurar tvifvelsutan tillkommit vid eller kort efter klostrets anläggning och således något före år 1174.

Å skeppets södra sida nära östra ändan ligger en fyrkantig utbyggnad af tuktad gråsten, som betäckes med halfrundt tunnhvalf på vederlag i vester och öster. Utbyggnaden, hvilken haft en rundbågig ingång från söder, har en rundel med hjelmhvalf i öster. Å rundelens hvarje sida märkes ett fyrkantigt väggskåp. De yttre hörnen prydas med smala pilastrar, till hvilka rundbågiga gesimser sluta sig. Det tyckes, som utbyggnaden, hvilken röjer en hög ålder, varit ett altarkor i likhet med ehuru mindre än det, som finnes vid Heda kyrka.

Efter bortbrytande af kyrkans gamla kor har den nyare delen blifvit 1418 uppförd. Denna del utgöres af

två qvadrater och tresidig altarvägg i öster, och den betäckes med två korshvalf och ett sexkupigt kapphvalf. Alla hvalfafdelningarnas svicklar motsvaras af yttre sträfpelare, hvilka ha $4\frac{1}{2}$ fots tjocklek och 5 fots framsprång. Takhvalfven, hvilka äro samtidiga med omgifningsmurarna, hvila på trestafviga pilastrar och kragstenar. Tvenne pilastrar intaga nemligen de vestra hörnen, fyra sådana altarväggens vinklar, och en pilaster står derframför å hvarje långsida, men de båda korshvalfvens skiljobåge uppbäres af två kragstenar. Hvarje pilaster utgöres af en gröfre halfkolonn med enkel bas och kapitel samt en plattlist och en rundstaf å hvarje sida. Kragstenarne likna knoppar. Takhvalfven ha fina runda kantbågar jemte väggarna, men karnisade skiljo- och korsbågar. Tre fönsteröppningar å hvarje långsida och tre å altarväggen ha höga bröstningar. De inre omfattningarna prydas med fyra språng, af hvilka det första är rundstafvigt, det andra skarpkantigt, det tredje afskuret, det fjerde åter skarpkantigt. De yttre omfattningarne siras med två rundstafvar och deremellan ett afskuret hörn. Inre och yttre fönsterplatterne äro branta. Denna tillbyggnad, som håller i inre bredd $27\frac{5}{12}$ fot och i längd till altarväggens början 47, har en sockel, hvilken är 2 fot hög utan framsprång och består af tuktad temligen klumpig gråsten. Allt det öfriga utgöres af tegelsten, som i synnerhet i pilastrarna visar sig vara väl formad och skuren. Det märkes påtagligen, att triumfbågen, hvilken håller $5\frac{1}{3}$ i murtjocklek och saknar vederlagslister, tillkommit vid den nyare delens uppförande. Hela denna tillbyggnad, som varit ut- och invändigt fogstruken, är nu öfverkalkad. För ett sekel tillbaka fanns i den nyare delen, hvilken nu begagnas till sockenkyrka, följande in-

skrift med munkstil: *Ad honorem dei, memoriam beatæ virginis Mariæ, et usum sacri ordinis Bernhardini, anno domini cIↄ.CD.XVIII exstructa est hæc domus a religiosa domina Anna, prædicante domino Olavo* [60]). Så bli genom en fåkunnig välmening vackra byggnadsverk och upplysande inskrifter öfversuddade.

Å den äldre delens norra sida ligger ett vapenhus, som betäckes med ett korshvalf och å den nyares norra sida en sakristia med två sådana. Sakristians båda korshvalf sakna hörnpilastrar och ha enstafviga karnisade skiljo- och korsbågar, men enstafviga runda kantbågar. Härvid bör dock märkas, att båda korshvalfven jemte kyrkoväggen uppbäras af en ensprångig sidopilaster och tvenne 1 fot breda kantbågar. Denna pilaster med dithörande kantbågar har till undvikande af takhvalfvens inhuggning tillkommit. Sakristian är uppförd af gråsten men takhvalfven af tegelsten. En sidobyggnad med takhvalf, belägen mellan vapenhuset och sakristian, är äfven en tillsats från medeltiden.

Tornet begagnas såsom källare och förrådsrum, tvenne hvalfafdelningar i den äldre kyrkan nyttjas till sockenmagasin, i den öfriga delen hålles gudstjenst. Den södra utbyggnadens vestra sida och rundel äro genombrutna och den fordna öppningen till detta bönkapell begagnas nu till ingång. Allt detta ådagalägger liksom så många andra dylika exempel, att den kyrkliga byggnadskonsten föga aktas i våra dagar.

Denna kyrka har en ganska täck något hög belägenhet i en bördig trakt. Jemte den äldre delens sö-

---

60) N. Stobæus, Askabyanum coenobium, p. 25. A. O. Rhyzelii Monaster. s. 134.

dra sida har klosterträdgården legat, hvilken utgjort en temligen stor fyrkant med höga gråstensmurar, hvarefter lemningar synas. Derbredvid märkas stenhögar efter klosterbyggnaderna.

Vägen togs tillbaka om Linköping för att komma till Vreta. Man passerar en mil öfver en bördig slätt, och man är vid Bergs gästgifvaregård helt nära Vreta klosterkyrka, som ligger i en herrlig något högländ trakt, hvilken åt öster har sjön Roxen och åt vester skogbevuxna höjder. Vid Berg sågs ett ångfartyg uppgå från Roxen i kanalen, men ehuru en sådan anblick är, då den sällan njutes, ganska angenäm; så skyndade vi till den märkvärdiga kyrkan, som qvarstår såsom en skön lemning af ett försvunnet konstnärskap.

Inge den yngre skall 1128 eller Carl Sverkersson 1165 stiftat Vreta kloster för nunnor af Benediktiner- eller Cistercienserorden. Under nämnde tidrymd måste denna inrättning tillkommit. Detta kloster var helgadt jungfru Maria, stod i stort anseende och bibehöll sig långt efter reformationen, förmodligen derföre, att Gustaf I:s svärmoder Ebba Grip, hvilken ej ville frånträda katholska läran, der ingått, hvarest hon 1549 afled.

Vreta klosterkyrka består af långhus, tvärskepp och aflångfyrkantigt kor i öster. Långhuset utgöres af mellan- och sidoskepp, af hvilka det förra är dubbelt bredare men föga högre än de sednare. Tvärskeppets hvarje korsarm innehåller en qvadrat. Koret är tvåqvadratiskt med rak altarvägg. Aflångfyrkantiga lemningar af bortbrutna sidotorn ha sidoskeppens höjd och omgifva mellanskeppets vestligaste qvadrat och sluta sig till sidoskeppens vestra ändar. Två pelare och två pilastrar i hvarje rad uppbära på halfrunda föreningsbågar mellanskeppets

sidomurar. Pelarne, som äro aflångfyrkantige, ha fyrkantiga framsprång, på hvilka mellanskeppets lindrigt spetsiga hufvudbågar hvila. Sidoskeppens hufvudbågar ha en likadan anordning med undantag af den östligaste i hvardera, hvilken är helt låg och rundbågig. Förenings- och hufvudbågar understödjas af qvartstafviga vederlagskransar. Kant- och korsbågar, af hvilka de förra äro ½ de sednare 1 fot breda, äro alla spetsiga. Hvarje korsarm betäckes med ett korshvalf. Både mellan- och tvärskepp ha svickelkolonner med släta bägarlika kapiteler. Koret betäckes med tvenne korshvalf. Dithörande hufvud- och kantbågar, af hvilka den förra är 1½ de sednare blott ½ fot breda, hvila på svickel- och sidokolonner. Samma korshvalf sakna korsbågar. Alla hvalffält äro lindrigt kupiga. Pelarraderne uppbära höga sträckmurar, hvilka i öster förenas med en gafvelmur och derpå höjer sig ett röste. Det vill således synas, som kyrkan haft lut- och kroppåstak. I berörda gafvelmur märkes en igenmurad spiraltrappa, som nedifrån uppfört till takhvalfven. Lemningarne af sidotornen, hvilka med 3 fot öfverskjutas af mellan- men med 2½ utspringa framför sidoskeppen, betäckas med tunnhvalf på vederlag i söder och norr. Den södra, som öppnar sig med nära hela bredden åt södra sidoskeppet och med en ansenlig genomgång åt mellanskeppets vestligaste qvadrat, har trappor till takhvalfven. Den norra måste ursprungligen haft likadana bågöppningar, men den saknar trappor. På E. Dahlbergs tid var södra sidotornet i behåll, men det norra till största delen nedbrutet [61]). Det södra sidotornet innehöll tre afdelningar, hvilka voro på det närmaste lika

---

[61]) Succia Antiqva et Hodierna, T. III. pl. 28.

höga, och det hade tinnade rösten i vester och öster. Mellanskeppets inre längd utgör 75 fot, bredd 18 $\frac{1}{3}$; hvarje sidoskepps längd 53 $\frac{5}{6}$, bredd 7 $\frac{1}{6}$; tvärskeppets längd 58, bredd 15 $\frac{2}{3}$; hvarje tornlemnings inre sträckning i vester och öster 15 i motsatt riktning 7 $\frac{5}{6}$. Triumfbågen är med pilastrarna 9 $\frac{5}{6}$ tjock, sidomurarne äro nära 3 tjocka, tornmurarne 4 $\frac{1}{2}$, pelarne 6 $\frac{5}{6}$ breda 3 $\frac{2}{3}$ tjocka, pilastrarne 3 breda 2 djupa, takhvalfven 1 $\frac{1}{2}$ fot tjocka. Hela byggnaden, som har ansenlig höjd, är både till omgifningsmurar pelare och bågar uppförd af huggen kalksten, takhvalfven äro slagna af tuktad kalkflis.

Det kan med mycket skäl frågas, när denna herrliga byggnad uppstått. Vid första anblicken märkes, att den röjer en yngre anordning än Alvastra klosterkyrka, som 1180 eller 1185 invigdes. Legaten Vilhelm af Sabina utfärdade 1248 ett bref, hvari säges, det abbedissan och nunnorna i Vreta kloster börjat att återuppbygga deras nedbrända kyrka och öfriga åbyggnader, hvartill tillräckliga medel saknades, hvadan de, hvilka besökte och understödde detta kloster, hugnades med fyratio dagars aflat [62]). Legaten Guido utfäste 1266 hundra dagars aflat åt dem, som understödde den kostsamma ombyggnaden af kyrkan och klosterhusen [63]). Det vill synas, som den gamla kyrkan varit så oansenlig eller blifvit så skadad, att en alldeles ny uppfördes; ty hade blott fråga varit om en iståndsättning, så hade väl ej dertill erfordrats mer än fyra årtionden. Kyrkan blef i Magnus Ladulås' och hans gemål Hedvigs närvaro af biskopen Bengt 1289 invigd till jungfru Marias ära [64]). Man har väl

---

[62]) Dipl. Suec. N. 356. [63]) Dipl. Suec. N. 519. [64]) F. Lörner, Coenobium Wretense, Upsaliæ 1724, p. 34.

föregifvit, att koret blifvit under ifrågavarande tid ombygdt; men då kyrkans hela långhus och tvärskepp dermed stå i den renaste harmoni och alla dessa delar synas samtidiga; så tyckes det, som samma helgedom, hvilken företer en öfvergång från rundbågs- till spetsbågsåldern, har under berörda tid uppstått.

Konungarne Inge den yngre, Ragvald Knaphöfde och Magnus Nilsson, som skola hvila i detta tempel, torde fått vid ombyggnaden bibehålla sina lägerstäder. Det vissa är, att dessa konungars grafstenar, som finnas i kyrkan, äro arbetade under Johan III.s tid, hvilket röjes af oriktiga uppgifter och alltför sentidiga bokstafsdrag.

Denna lika sköna som fasta byggnad har efter reformationen lidit af flere vandaliseringar. Norra sidotornet var, såsom vi ofvanföre nämnt, redan för halftannat sekel tillbaka, nedbrutet och det södra lärer få årtionden derefter delat samma öde. En träspira på midten af korsbyggnaden nedbröts för nära hundra år sedan, och ett torn med lanternbetäckning uppfördes på mellanskeppets vestligaste qvadrat. Måhända har kyrkan samtidigt med denna förändring fått på mellan- och sidoskeppen ett gemensamt kroppåstak. En ingång på midten af långhusets vestra gafvelmur och en nära det södra sidoskeppets vestra ända samt en mot midten af det norras långsida så ock alla fönsteröppningarne ha på ett opassande sätt blifvit utvidgade. Hela kyrkan har i en sednare tid blifvit utvändigt öfverputsad och affärgad, hvarigenom hon förlorat sitt vördnadsvärda utseende.

R. Douglas' grafkor å långhusets södra sida är en femkantig utbyggnad med tre fönsteröppningar och hjelmhvalf i barockstil. I detta grafkor, som måste tillkommit omkring 1654, stå fem likkistor på en upphöj-

ning och väggarne deromkring prydas med porträtter, rustningar och fanor.

Vreta kloster hade betydlig egendom nemligen gårdar i Skenninge, Vadstena och Linköping, 68 hemman, 10 vattenqvarnar, 7 fisken, 64 åttingar jord, allt med frälserätt och andra förmåner derjemte [65]). Samma kloster brukade ett rundt sigill, hvilket höll 1 $\frac{3}{4}$ tum i diameter. Midten intogs af en trebågig baldakin med trenne torn och spiror deremellan. Under denna baldakin satt jungfru Maria, sompå venstra armen höll sitt heliga barn och i högra handen en lilja. Kring kanten lästes mellan en slät och en prickad ring: sigillum *conventus sanctæ mariæ in Vretis* [66]).

Ansenliga klosterbyggnader, af hvilka några voro uppförda af huggen kalksten, blefvo långt efter reformationen bibehållna, så att skolan i Linköping kunde efter branden 1567 ditflyttas. För ett sekel tillbaka fanns ännu en mängd stora ruiner. Af alla dessa byggnader är en öfrig, hvilken begagnas till magasin.

Stjernarp, som ligger mellan Bergs och Bonnarps gästgifvaregårdar i en skön dal nära Roxen, bebyggdes 1654 af fältmarskalken grefve R. Douglas med en hufvud- och två flygelbyggnader, af hvilka den förra fått efter en brand 1789 förfalla, men de sednare äro i stånd. Ruinen af hufvudbyggnaden, som utgör 117 fot i yttre längd 50 i bredd, har å bakfasaden ett torn, hvilket håller 16 $\frac{1}{2}$ i hvarje sida. Detta hus har bestått af en källarvåning och derpå fyra öfvervåningar. Ditbörande torn, som varit två våningar högre, har å framfasaden haft en motsvarande lika hög fronton. Husets vat-

---

[65]) F. Lörner, Coenobium Wretense, p. 23—28. [66]) Ibd. p. 35.

tentak hade lika lutning åt sido- och gafvelmurar och lika höjd med tornets och frontonens gesimser, å hvarje långsida voro tvenne och å hvarje gafvelända en vindskappa samt öfverst en altan. Tornets betäckning bestod af en fyrsidig kupa och derpå en åttkantig lanterna med spira. Frontonen hade platt betäckning, som utgjorde en del af nyssberörda altan. En genomgång från tornets kupa utförde på altanen, hvilken omgafs med ett sirligt bröstvärn. En enda dörröppning på midten af framfasaden införde från en dubbeltrappa till första våningen. Under denna trappa var ingång till källarvåningen. Ehuru eldsvådan förfärligen härjat i detta hus, lyckades jag att för två årtionden sedan, dock icke utan fara, uppgå i fjerde våningen på de remnade och vittrade trapphvalfven. Nu vågade jag knappast uppstiga i den andra. Emellertid visa sig murarne, som ännu förete fyra våningårs höjd, så fasta, att det hela kunde, om det lönade mödan, återställas. Murarne, hvilka nederst hålla 6⅓ fot i tjocklek, äro invändigt aftunnade uppåt. Källarvåningen betäckes med tunnhvalf. Första våningens förstuga, som är rymlig, har kupolhvalf. Öfra våningarne visa spår efter tätta bjelklager. Trapporna, hvilka intagit midten af byggnaden, ha bestått af vanliga hvalfkupor. Denna byggnad är uppförd af gråsten med dörr- och fönsteromfattningar, källar- och trapphvalf af tegelsten. Murarne äro utvändigt grofputsade och hvitlimmade, invändigt finputsade och målade i snerkelmanér. Framfasaden har nio, hvarje gafvelmur fyra och frontonen tre fönsteröppningar i bredd. Fönsterkarmarne äro rakbetäckta och intaga murarnas ytterkanter. Stora träd växa inom murarna. Denna ruin, ehuru belägen i en dalsänkning, har ett storartadt utseende. Omgifningen

af den täcka Roxen och skogbeväxta bergshöjder är ovanligt skön. Flyglarne, som äro två våningar höga, ha på midten af den nedra genomkörningar och å den öfra elfva fönsteröppningar i rad. I den ena af dessa flyglar är sockenkyrka och komministerboställe. En teckning af E. Dahlberg gifver klart begrepp om Stjernarps fordna utseende och en sådan af U. Thersner om detsammas nuvarande ruin [67]). Denna stora egendom har blifvit 1822 styckad, då ofvanberörda åbyggnader försåldes i förening med fyra och ett halft mantal, hvarför flygelbyggnaderne äro mer än tillräckliga.

Vägen härifrån till Vånga gästgifvaregård är smal men god och leder genom en mycket backig fjäll- och skogstrakt. Till Onsåkers gästgifvaregård passeras skog men föga backar. Till venster om vägen ligger Ribbingsholm, ett två våningar högt ganska täckt boningshus.

Att den plats, hvilken intages af Norrköping, redan i hedendomen haft någon betydenhet, tyckes vid traktens skärskådande vara mer än sannolikt. Motala ström, som utfaller ur Vettern och, genomflytande Boren Roxen och Glan, utgjuter sig i Bråviken, har troligtvis i en forntid varit omgifven af täta skogar. Då således ett ypperligt tillfälle der erbjudit sig att på våra urfäders sätt lefva af fiske och jagt, måste dessa fördelar varit ganska tidigt begagnade. Den plats, hvarå staden ligger vid strömmens utlopp, har jemväl varit i hög grad passande till vikingsnäste, emedan man kunnat derifrån med lätthet utlöpa på ströftåg och kunnat i anseende till en ganska lång skärgård trygga sig mot hastiga angrepp.

---

[67]) Suecia Antiqva et Hodierna T. III. pl. 24. Fordna och närvarande Sverige.

På en klippa i strömmen, der staden nu omgifver densamma, skall i en aflägsen forntid ett fäste legat, som hetat Knäppingsborg. Man har på samma klippa funnit en cirkel med kors inristad, hvilken man förklarat såsom ett märke af jorddelning eller ett minne efter en der fallen höfding [68]). Det vill synas, som denna korsade cirkel vore en sköldform i likhet med en mängd ristningar, hvilka finnas å kustklipporna i Bohuslän och på flere andra ställen i Norden. Dessa ristningar ha troligtvis blifvit med stenredskap inslipade eller inknackade af ett folk, hvilket ej känt bokstafsskrift, och de vittna således om en ganska hög ålder.

Å en holme i Motala ström nära dess utlopp ur Glan har jemväl legat ett gammalt fäste, som hetat Ringstadholm. Måhända har efter förstnämnda fästes förstörande detta sednare uppstått, som **1316** nämnes i anledning af ett blodregn, hvilket skall der fallit [69]). Bo Jonsson ärfde Ringstadholm efter sin fader Jon Knutsson, och han lemnade det i arf till sin son Knut Bosson, hvilken **1404** afstod detsamma till drottning Margareta, hvadan det kom under kronan [70]). Under Engelbrekt Engelbrektssons fejd mot Erik XIII innehades Ringstadholm, hvilket då var ett ganska fast slott, af Henrik Styke. Engelbrekt, som förgäfves uppfordrat slottet, gjorde en timmerflotta och uppsatte derpå ett stormtorn med fem afdelningar öfver hvarandra. Häraf blef Styke så uppskrämd, att han mot fritt aftåg öfverlemnade slottet [71]).

---

[68]) P. Ekerman, Dissert. de Norkopia, Upsaliæ 1742, p. 30—36. [69]) Script. Rer. Svec. T. I. S. I. p. 90. [70]) C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland, D. 2. s. 472, 473. S. Lagerbring, S. R. Hist. D. 4. s. 21—23. [71]) Stora Rimkrönikan, in Script. Rer. Svec. T. I. S. II. p. 69, 70.

Carl Knutsson lär mycket förbättrat Ringstadholm, hvarest han stundom uppehöll sig. Under Nils Stures fejd mot Christian I blef slottet **1470** intaget och afbrändt [72]). Efter denna förstöring lär berörda slott ej blifvit iståndsatt och deraf skola ännu några lemningar synas nemligen grundmurar efter ett ansenligt stenhus och brokar förmodligen efter en vindbrygga.

Vid sydvestra sidan om icke långt ifrån Norrköping finnes å en högländ plats en fornnordisk domring, och ungefär **200** steg derifrån ligger en urgammal afrättsplats. Man har ej utan skäl förmodat, att denna stensättning varit ett uråldrigt domsäte, och att grofva missgerningsmän, som blifvit der dömda, i närheten undergått dödsstraff, samt att Norrköping således ända från hedendomen haft ett större samhälle med särskild lagskipning [73]). Att Norrköping i en aflägsen forntid varit ett samlingsställe vid förestående vikingsfärder, tyckes deraf bevisas, att en af de många platser, som Askeby kloster egde derstädes, kallades enligt ofvanberörda intyg af Erik Karlsson Leghongs hambre. Vi ha ofvanföre sett, att Norrköping redan **1174** hade en större befolkning och troligtvis en egen kyrka. Men deraf följer ingalunda att, såsom C. G. Broocman påstått, Norrköping är ibland rikets äldsta städer [74]). Om Norrköping **1174** varit annat än en handels- och marknadsplats eller fasthellre en qvarnby och ett fiskeläge, huru skulle Askeby kloster kunnat der få så högst betydande egor och fiskställen

---

[72]) Stora Rimkrönikan, in Script. Rer. Svec. T. I. S. II. p. 170. P. Ekerman, Dissert. de Norkopia, p. 18, 36, 37. A. O. Rhyzelii Sviogothia Munita, s. 153, 154. C. F. Broocman, Beskrifning öfver Östergöthland, D. 2. s. 473. [73]) P. Ekerman, Dissert. de Norkopia, p. 28—31. [74]) Norrköpings historia, Upsala, 1770, s. 7.

samt patronrätt till dithörande kyrka? De närbelägna Skenninge, Linköping och Söderköping omtalas ofta i våra gamla handlingar, då en djup tystnad råder om Norrköping. Under den tid förstberörda tre städer hade en vidsträckt handelsrörelse och flere rika klosterstiftelser, kunde sistnämnda plats icke bli annat än en obetydlig köping.

Emellertid hade Norrköping redan 1384 borgmästare och rådmän, då detsamma af Albrekt fick sig anslagen en betydande stadsjord. Af den märkvärdiga urkund, hvarigenom staden erhållit en så ansenlig besittning, har ett noggrannt aftryck i koppar utkommit [75]). Det synes vara från denna tid Norrköping börjat förkofra sig. Om denne konung haft ostridig rätt att tillägga Norrköping ett så ansenligt område, kan med mycket skäl dragas i tvifvelsmål. Kringliggande härader klagade inför flere följande regenter öfver inkräktningar å sina egor, men besluten derå blefvo med åberopande af Albrekts gåfvobref utfärdade till stadens förmån. Enligt C. G. Broocmans förmenande ha handlande från Visby först nedsatt sig i Norrköping och utgjort större delen af dess befolkning, och hans förmodan grundas derpå, att kyrkan blifvit helgad S. Olof [76]). Samma förmodan saknar all historisk grund. Den religiösa vördnaden för S. Olof var så allmänneligen utbredd i hela Norden, att kyrkan i Norrköping kunde utan någon inflyttning från Visby invigas till detta helgon, hvartill ganska många tempel blifvit i Nordens tre riken tillegnade. Att Norrköping ej fått någon klosterstiftelse lär ej allenast härröra deraf,

---

[75]) P. Ekerman, Dissert. de Norkopia, p. 26. [76]) Norrköpings historia, s. 11, 12.

att detsamma länge varit föga betydande och först blifvit under den senare medeltiden stad, utan fasthellre deraf, att Askeby kloster deri egde en högst ansenlig andel och deröfver utöfvade med sin patronrätt ett slags andeligt välde och drog derifrån en betydlig afgäld. Det vill också synas, som invånarne i denna stad, hvilka vid många tillfällen gjorde allvarliga försök att inskränka Askeby systrarnas myndighet i deras samhälle, varit ganska obenägna för upprättande bland sig af någon klosterstiftelse. Till följe af berörda förhållanden har Norrköping aldrig fått någon betydande byggnad under medeltiden, och således kan intet spår finnas af någon sådan.

Det var emellertid först efter reformationen, som Norrköping uppblomstrade, och det tilltog synnerligen genom Louis de Geers bemödanden för fabriksrörelse och sjöfart. Staden, som 1710 och 1711 förlorade 3537 invånare i pesten, undergick 1719 ett ej mindre förfärligt öde. Ryssarne, hvilka sistnämnda år härjade på Svenska kusterna, gjorde landstigning vid Norrköping och utplundrade alla hus och kyrkor till och med grafvar, hvarefter de afbrände detsamma, så att endast tre gårdar och fyra lador qvarstodo. Då man läser berättelsen härom af G. von Brock, en lärd man, som varit ögonvittne till denna förödelse, så betages man af fasa för styrelsens samvets- eller rådlöshet vid detta tillfälle. Det tilläts ej invånarne, som ville sjelfva gripa till försvar, att begagna kronans gevär, och den lilla elendiga skyddstropp, hvilken slutligen ditsändes under befäl af en utlänning, lossade intet skott på fienden. En ryttare, som under branden yttrade, att "nog hafva herrarne och Ryssen gifvit Norrköpingsboarna godt om eld; men ej så mycket, att jag kan tända på min tobakspipa",

fick för denna fritalighet slita tjugofem par spö [77]). I sanning en vacker frihetstid! Hela denna händelse qvarstår i häfderna såsom ett blodigt rotskott af Sveriges nyplanterade frihetsträd.

Norrköping har en lika täck som fördelaktig belägenhet. Motala ström, bildar här flere vattenfall. Man öfverfar en vacker bro, hvarifrån många goda vattenverk öfverskådas. Staden har fyra torg, och dess gator äro breda och raka, men illa stenlagda. De fleste husen, som bestå af trä och äro knuthuggna och två våningar höga, förstärkas med följare, hvilka med sina hängande fotställningar och yfviga kransar göra ett störande afbrott. Här finnas dock flere nyare stenhus, af hvilka de fleste äro ornamentslösa och ha fönsterkarmar i murarnas ytterkanter. Å några sådana märkas i gaflarnas hörn utspringande taklister, hvilka äro vida gröfre än röstenas gesimser. Detta med mera dylikt vittnar om ringa insigt i den högre byggnadskonsten.

S. Olofs kyrka var en träbyggnad, som ända till **1614** begagnades, då en ny stadskyrka af sten uppfördes, hvilken **1626** invigdes. Denna sednare kyrka, som iståndsattes efter en eldsvåda **1655** och fiendens afbrännande **1719**, användes till **1765**, då församlingen, i anseende till folkmängdens ökande, företog uppförande af ett nytt tempel, hvilket **1767** helgades. Sistberörda kyrka, hvilken kostat **30000** riksdaler och nu begagnas till gudstjenst, består af ett långhus, som fördelas med åtta fyrkantiga pelare i mellan- och sidoskepp, af hvilka det förra är nära dubbelt bredare än de sednare. Långhusets vestra gafvelmur är alldeles rak, men dess östra

---

77) H. O. Sundelius, Norrköpings Minne, s. 152.

har en rundel, som motsvarar mellanskeppets bredd och bildar kor. Pelarne, hvilka ha halfrunda skarpkantiga föreningsbågar, motsvaras å gafvel- och sidomurarna af tunna tvåsprångiga pilastrar. Mellanskeppet betäckes med tunnhvalf, sidoskeppen deremot ha platta tak. Rundelen har ett kupolhvalf med tio breda korsbågar. En utbyggnad, som ligger vid långhusets hvarje sida, har jemväl platt betäckning. En dörröppning på midten af vestra gafvelmuren och en på hvarje utbyggnads framsida inleda i kyrkan, hvilken upplyses af fyra fönsteröppningar på hvarje långsida två på vestra och två på östra gafvelmuren samt tre på rundelen. Ett rundfönster märkes öfver hvarje ingång. Alla ingångar ha till det yttre nichartade omfattningar och förtryckta betäckningar, och alla stora fönsteröppningar äro rundbågiga. Två yttre sträfpelare förstärka hvarje hörn, och en sådan står mellan hvarje fönsterpar. Vestra gafvelmuren siras med fyra höga pilastrar och derpå ett bjelkverk, som uppbär fyra låga pilastrar med ett gafvelröste, hvilket omgifves af snerklar. Kyrkan betäckes med kroppåstak i två afsatser, deremot ha utbyggnaderne, som sakna gafvelrösten, kroppåstak i en afsats. Sträfpelarne, hvilka yfvas med förkroppade gesimser, betäckas med vattenfall åt trenne sidor. De vestligaste sträfpelarne uppbära stora krukor. Hela foten består af huggen sandsten, omgifningsmurarne pelarne och föreningsbågarne och rundelens kupolhvalf af tegelsten, men hela långhusets betäckning af putsade bräder. Läktare intaga båda sidogångarna och utbyggnaderna. Kyrkans inre längd utgör 170 fot, bredd 72, mellanskeppets höjd 48.

För kyrkan, som tillförne haft en klockstapel af trä, uppfördes mellan 1747 och 1750 ett klocktorn af sten.

Detta torn, hvilket är fyrkantigt, står på 60 stegs afstånd från vestra gafvelmuren. Hörnen förstärkas med dubbla sträfpelare. Från gatan åt kyrkogården är en stor rundbågig genomgång, hvilken betäckes med tunnhvalf på vederlag i söder och norr och öfverst å hvarje sida märkes en rund ljusöppning. Utanför denna genomgång finnes en fristående portal, som siras med pilastrar nicher och krukor. Detta torn, hvars murar hålla 60 fot i höjd, fick 1790 en påbyggnad af trä, hvilken utgöres af två fyrkantiga uppsatser och öfverst en tempellik betäckning. Denna påbyggnad, som skall inalles hålla 146 fot i höjd, har på den nedra afdelningen en altan på den öfra urtaflor och under betäckningen två slagklockor. Efter kyrkogårdsmurens bortbrytning, som visserligen bidragit till helgedomens uppsnyggande, står detta torn, hvilket dertill bildat en genomgång, mindre väl tillsammans med det hela. Den beundran, man egnat samma helgedom, påkallar ingen vederläggning. Både kyrkan och tornet äro i den mest förderfvade Fransyska stil, och portalen, som till stor del består af grön väl slipad marmor, är genom sin bisarra anordning lindrigast sagdt vidunderlig.

Norrköpings hus var ett kongligt slott, som 1655 intog den plats, hvilken, redan 1663 en ödslig stengrund, uppläts af kronan till uppförande af en kyrka för Tyska församlingen. Denna kyrka invigdes 1673, och dithörande torn fullbordades 1695. Samma helgedom, hvilken 1719 afbrändes, blef några år derefter iståndsatt.

Tyska kyrkan, som är aflångfyrkantig, har en tresidig något inåttryckt altarvägg och fyrkantigt torn i vester. Hvarje långsida förstärkes af fem fyrkantiga och östra gafvelmurens hörn af fyra skråvinkliga sträfpelare. Det

inre prydes med Joniska pilastrar. Betäckningen, hvilken är trebågig i förtryckt tunnform, består af bräder. En rundbågig ingång å tornets vestra sidomur införer i kyrkan, som upplyses af fyra fönsteröppningar å skeppets hvarje långsida och af tvenne i öster. Tornet, ehuru förstärkt med dubbla sträfpelare å vestra hörnen, satte sig, så att kyrkan remnade, hvadan detsamma till halfva höjden **1756** nedtogs, hvarefter en liten påbyggnad af trä uppfördes, hvilken sluter sig med ett luttak till murarna och betäckes med en kupa och derpå en uppsats med spira. Alla bänkrader äro plaserade på en starkt lutande plan ifrån vester till öster, så att gången i midten deremellan leder liksom inom två höga brädplank. I vester längs gafvelmuren är en läktare. Trappor, anlagda i sydvestra och nordvestra hörnen, uppföra till bänkraderna och läktaren deröfver. Altarprydnaden liknar en modern portomfattning. Allt är i hög grad opassande. Platsen utanför hufvudfasaden lifvas af vackra träd. Kyrkan är befriad från sin ringmur och har således en fri belägenhet; skada, att hon är så oansenlig.

Denna kyrka har efter enkedrottningen, som öfvervar invigningen, fått namn af Hedvig [78]). Det är märkvärdigt, att denna helgedom kallas Sanct Hedvigs kyrka. Väl har Tyskland men aldrig har Norden haft något helgon med detta namn. Att gifva en kyrka namn efter en lefvande person och sedermera förherrliga detta namn, liksom samma person varit ett helgon, lärer blott kunna ske i ett protestantiskt land. Men att detta är i hög grad opassande, måste väl medgifvas.

Norrköping hade omkring år **1350** ett rundt sigill,

---

[78]) H. O. Sundelius, Norrköpings Minne, s. 415.

som håller $2\frac{1}{2}$ tum i tvärmått. Å en rutig botten föreställes S. Olof med öppen krona sittande å en enkel thron, och han håller på högra axeln en yxa och i venstra handen ett korsprydt riksäple. Kring kanten läses: *sigillvm civitatis norchopensis.* Staden hade jemväl ett rundt nära samtidigt sigill, som höll föga öfver 1 tum i diameter. Deri ses ett *N.* med öppen krona och derjemte en upprättstående yxa. Kring kanten mellan två ränder läses: *secretum civitatis norcopis.* Norrköping har väl efter reformationen bibehållit S. Olof i sitt sigill, men både figuren och ornamenterne äro moderniserade. S. Olofs kyrka, som förmodligen haft under medeltiden ett sigill med nämnda helgons bild, har i en sednare tid fått ett sådant, hvilket föreställer en konung med vanlig krona mantel och spira å en thron, och omkring kanten står mellan två ränder: *sigillvm templi norcopensis sancti Olai.* En sådan omskapning af ett helgon är narraktig. Ett litet rundt sigill, som tillhör S. Hedvigs kyrka, har troligtvis tillkommit kort efter hennes invigning. Deri står en qvinna med konglig krona och mantel samt blottad hals och hopknäppta händer. En hög blomma ses å hvarje sida och deröfver läses: *Sanct Hedwig,* och omkring kanten mellan två ränder: *sigillvm templi Tevtonici Norcopensis.* För den, hvilken har något begrepp om konstsymbolik och helgonskildring, måste detta sigill förekomma såsom en vidunderlighet; ty S. Hedvig afbildas i nunnedrägt med bara fötter. Men ehuru en sådan sak kan synas obetydlig; så har den likväl en allvarlig sida; nemligen att en syndig menniska ej bör betraktas såsom en helig; ty om det är en vidskepelse att dyrka en bortgången, hvilken uppoffrat sig för sin brinnande tro, så är det en påtaglig dårskap

att så föreställa en lefvande, som icke gjort mer än det åligger enhvar att göra för sin heliga lära.

S. Johannes eller den så kallade Landskyrkan, som hade en hög ålder, befanns, ehuru två gånger utvidgad, vara alldeles förliten, hvadan en ny i dess ställe blef mellan åren **1787** och **1789** uppförd. Ehuru denna helgedom är temligen stor, så lönar det icke mödan för konstforskaren att bese eller beskrifva densamma.

Hertig Johan af Östergöthland lät å Saltängen nordost om staden anlägga ett slott, hvilket efter hans död fullbordades. En regelbunden femkant med en spetsig bastion å hvarje hörn utgjordes af höga jordvallar och omgafs med breda vattengrafvar och vanliga glasiner. Till detta försvarsverk införde på midten af södra kurtinen en vindbrygga genom ett porttorn, och derinom låg ett ansenligt slott, som bestod af två stora fyrkanter, hvilka å motsvarande sidor förenades med en smal och kort byggnad och pryddes å hvarje af de öfriga med ett fyrkantigt torn. Hela detta slott, som hade källrar och derpå tre våningar, innehöll trettiosex eldrum, samt bestod af klinkert och betäcktes med kopparplåtar. Utanför vindbryggan låg en ravelin och på vallarna funnos trettio adertonpundiga kanoner. Detta ansenliga slott, hvars grundvalar voro, såsom man uppgaf, alltför svaga, blef med kongligt tillstånd **1720** nedbrutet, och materialierne deraf användes för uppförande af hus i staden [79]). Vallarne och glasinerne äro till största delen utjemnade och vattengrafvarne igenfyllda, och nu märkes ingen sten efter denna ståtliga byggnad. Porttornet fick såsom ett minne af denna herrlighet qvarstå; men åskan nedslog

---

[79]) H. O. Sundelius, Norrköpings Minne, s. 34, 337, 338.

1806 i spetsen af detsammas kopparbeklädda spira, hvarigenom hela betäckningen alldeles afbrann [80]).

Af porttornets första och andra afdelning, som bådadera varit uppförda af grå- och tegelsten, äro grofva murstäckor i behåll. Den nedre afdelningen har i hvarje inre sida tre nichfördjupningar och några lemningar efter en betäckning i form af tunnhvalf. Här märkes en ingång förmodligen till en trappa samt en skottglugg på hvarje sida derom. Den öfre afdelningen visar två skottgluggar å yttre och två å inre sidan samt tre sådana å hvarje af de öfriga. Öfver portöppningen på yttre sidan, som bäst bibehållit sig, ses hörnpilastrar och konsoler, hvilka uppbära ett bjelkverk, och på midten deraf står en röstformig omfattning med sidopilastrar och snerklar. Alla dessa ornamenter äro väl arbetade af hvitaktig kalksten. I midten af denna omfattning ses en upphöjd bröstbild i naturlig storlek, deröfver märkes Sveriges vapen och till höger derom en sköld med ett lejon till venster en sådan med Östergöthlands vapen. Under bröstbilden läses i Latinska bokstäfver, som mycket lidit af vittring: *Sereniss. Princeps et Dn. JOHANNES D. G. Ostrogoth. Dux, Potentissimi Johannis III. Svecorum, Gothorum, Vandalorum &c. Regis Filius, et eorundem regnorum Princeps Hæredit. Hoc opus Deo, Sibi, Suis, Regno, Subditis et Posteris exstruxit; facto initio Anno Chr. Dn. N. MDCXIII. d. 3. Maji. Ætatis vero Suæ XXV.*

E. Dahlberg har utgifvit en utsigt af Norrköping med nyssbeskrifna slott i förgrunden. Ett aftryck af samma utsigt har sedermera utkommit i en akademisk

---

[80]) P. D. Widegren, Ny Beskrifning öfver Östergöthland, B. I. s. 173.

afhandling om Norrköping och en afteckning efter en något förminskad skala i en nyare beskrifning om samma stad [81]). En plankarta af Norrköping med en liten grundritning af Johannisborg samt teckningar af samma stads sigiller finnas i nyssberörda akademiska afhandling och perspektiviska ritningar af dervarande kyrkor meddelas i sist anförda arbete.

Om detta slott, hvilket kallades Johannisborg, var såsom fästning föga gagneligt, så hade det väl kunnat bättre användas än på ofvanberörda sätt; ty nedbrytningen af en så fast byggnad kostar nära lika mycket som materialierne deraf äro värda. Två kongsgårdar, Bråborg och Skenäs, af hvilka den förra ligger halfannan den sednare halftredje mil ifrån Norrköping, hade ansenliga slott, hvilka Ryssarne 1719 afbrände. Ehuru kongliga personer bebott båda dessa slott, så blefvo de enligt konungens tillåtelse 1720 nedbrutna för materialiernas begagnande till enskilda byggnader. Det är svårt att säga, om regeringens slapphet eller enskildas egennytta böra i berörda afseende mest klandras.

Den der lifvas af sinne för fosterländska minnen och konststycken lärer ej passera denna stad utan att betrakta Carl Johans bildstod, som både pryder och hedrar densamma. Hade en sådan konung 1719 sutit på Svenska thronen, så hade ej kusterne blifvit på det ömkligaste sätt förhärjade. Då man eftersinnar de oredor och nesligheter, som bedrefvos under den vällustige Fredrik I och den svage Adolf Fredrik, så kan man med allt skäl anse Carl Johan värdig en bildstod, ehuruväl

---

81) Suecia Antiqva et Hodierna, T. III. pl. 6. P. Ekerman, Dissert. de Norkopia, p. 32. H. O. Sundelius, Norrköpings Minne, Tab. I.

man icke kan prisa alla denne store konungs åtgärder. Denna bildstod föreställer sistnämnde konung i marskalks-uniform med slängkappa. Hans hufvud är bart och omgifves af en lagerkrans. Fotställningen af slipad granit är fyrkantig och omgifves af två höga trappsteg. Å framsidan läses: *Carl XIV Johan segersäll fredsäll,* och deröfver ses en konglig krona; å baksidan står: *MDCCCXLIV af Norrköpings invånare.* Den högra sidan utmärkes med ett antikt svärd, den venstra med en palm. Denna minnesvård omgifves af fyra hörnpelare af granit, hvilka uppbära lykthållare och deremellan jern-skrank. Skada, att denna omstängning är utförd i rococo-manér.

Från Lilla Åby, som ligger å nedersta branten af Kolmården passeras Näknen en fjerdedels, Vekmangen en half och vid Simonstorp börjar Fläten en mil lång. Alla dessa sjöar sträcka sig genom bergsdalar och de äro föga bredare än en större ström och på de flesta ställena ej så breda som Götha elf. Man genomfar jemte eller på stränderna af dessa sjöar en smal något backig väg. Stränderne äro till stor del brådstörta å den ena sidan af vägen, hvaremot tvärbranter med barr- och löfskog höja sig å den andra. Denna bergstrakt är ganska vacker, ehuru föga odlade eller ens odelbara ställen förmärkas.

Från Simonstorp till Ändebol går en smal väg genom skogstrakt. Regnigt och kyligt väder gjorde goda eldbrasor behagligare än de friska löfruskorna i spisarna. Vid Ändebol ses både tall- och löfskog samt en ganska täck sjö. Helt nära denna gästgifvaregård är man inkommen i Södermanland. Detta märkes på mansdrägten nemligen ett stort förskinn ansatt med en rem om-

kring halsen och en ännu bredare rem med ett messingsspänne omkring lifvet. Detta förskinn är ganska ändamålsenligt. Södermanland gifver sig jemväl tillkänna med dess målarsköna trakter och ännu mer genom det rena och klangfulla språk der talas. Det är en njutning att der samspråka med allmogen, hvars rena uttal öfverträffar hvad man får höra i de praktfullaste af Stockholms salonger.

Vägen till Sätra och Stensjö är äfven smal och framgår genom skogiga trakter, men den är föga backig. Vid Stensjö finnes en luta eller ett skjul af gråsten med 4 fot tjocka murar, framtill sju hvälfda portar. Detta skjul är förstärkt med femtiofyra grofva murankaren och derjemte dubbla bågstänger samt staplar och anslag af tvåtumsjern. Å midten står *1798*. Ett ömkligare och dyrare arbete kan svårligen finnas.

Vägen mellan Ramsta och Malmköping halfannan mil har ganska många backar, af hvilka några mycket svåra dock blifvit genom omläggning afhulpna. Vägen på detta skjutshåll erbjuder sköna utsigter öfver sjöar med omgifvande skogar. Branta dalar och täcka lundar göra intagande afvexlingar med små vackra odlingar.

Malmköping har en skön belägenhet på en höjd jemte en djup dalsänkning å den ena och en stor exercished å den andra sidan. Husen äro knuthuggna, rödmålade, tegeltäckta och till stor del två våningar höga. Gatorna, som äro få, sakna stensättning, men bestå af groft grus.

Kyrkan, som är liten, utgöres af treqvadratiskt skepp med ett åttadeladt korshvalf i vester och två dubbla stjernhvalf i öster, hvilka hvila på tresprångiga sido- och hörnpilastrar med höga kronor eller knoppar. Å skeppets södra sida ligger en fyrkantig utbyggnad, som

betäckes med kupolformigt korshvalf och begagnas till sakristia. Skeppet har en temligen stor halfrund triumfbåge. Alla omgifningsmurarne bestå af tuktad gråsten, pilastrarne och takhvalfven af tegelsten. En fyrkantig korbyggnad af timmer beklädd med bräder och en utvidgning af gråsten, båda med platta brädbottnar, äro nyare tillsatser. En kyrkogårdsport från sednare medeltiden har ett kupolformigt korshvalf och kroppåstak, en klockstapel af trä med spånbeklädnad har fyra rösten och en midtspira. I en akademisk afhandling om Dunkers och Lilla Malma socknar finnas grund- och uppritningar af bådaderas kyrkor [82]).

Öfversten för Södermanlands regemente friherre G. A. Siegeroth inköpte för detsammas räkning Malma rusthåll. På detta sätt fick samma regemente Malmahed såsom en egen exercisplats, hvarjemte en köping genom nämnde öfverstes nitälskan bildade sig. Denna köping, som **1784** förunnades privilegier, räknade få år derefter **150** invånare. Regementet har genom denne utmärkte chef ej allenast beredt sig en kostnadsfri och rymlig exercisplats utan jemväl några nyttiga hus i köpingen, och det uppbär omkring **300** riksdaler årligen i jordskylder jemte afkastning af jordegor. En mindre bördig och aflägsnare trakt är ett oöfvervinneligt hinder för denna köpings synnerliga tilltagande; hvadan den lilla kyrkan rymmer såväl dess som Lilla Malma församlings invånare. Det är likväl en egen företeelse, att, liksom köpingar fordom uppväxte omkring rika kloster, en sådan här uppstått jemte en mager exercisplats.

---

[82]) C. F. Georgii, Dissert. de paroecia Duncker eique annexa Lilla Malma. Upsaliæ, 1769, p. 44.

I denna ort odlas väl och mycken dikning användes. Jordmonen, hvilken är ganska seg och svårbrukad, är hvitaktig och kallas björklera. Råg och hvete äro hufvudsäden, deremot odlas föga korn ännu mindre hafre. Råg sås dock mera än hvete och hafre blott å nybrytningar. Här växer mycken björk. Landet är skogigt och backigt samt vägen smal ända till Byringe. Sjöar bruk och täcka gårdar lifva dessa skogstrakter, som ha många målarsköna ställen.

Strengnäs.

Ehuru jag redan för tre årtionden tillbaka sett Strengnäs och i lifligt minne bibehållit det intryck, som jag deraf erfarit, så föreföll mig likväl den stora högbelägna kathedralen med de små omgifvande husen öfver förmodan hänförande, i synnerhet vid betraktande af Mälaren med dess skogbevuxna öar å ena samt af bördiga åkrar och ängar med en omgifvande bergssträcka å andra sidan. Då man ser denna storartade belägenhet, finner man, att der varit ett ganska passande offerställe under våra förfäders Asadyrkan, och att Nordens omvändare velat rätt värdera den plats, hvarest den helige Eskil vunnit martyrkronan. Att Strengnäs under hedendomen varit ett slags handelsplats, och att det kort efter christendomens införande blifvit en stad, är ganska sannolikt. Emellertid har detta ställe ej kunnat täfla först med Sigtuna och sedan med Stockholm, men deremot har detsamma genom en inflytelserik stiftsstyrelse under hela medeltiden haft stort anseende. I Strengnäs fanns redan 1275 ett Dominikanerkloster och S. Georgii kapell anlades 1455, hvilka båda tillika med S. Eskils kapell 1473 afbrunno, men alla blefvo återupprättade och bibehöllo sig ändatill reformationen. Staden hade jemväl

ett spetelehus, till hvars förmån biskopen Thord 1384 utfärdade ett aflatsbref. Biskopen Konrad Rogge inrättade 1496 en försörjningsanstalt, hvari ålderstigne prester, som saknade bergning, njöto underhåll och läkarevård [83]). I staden har under medeltiden funnits ett S. Knuts- och ett S. Nicolaigille, af hvilka det förra ofelbart varit en vanlig broder- och systerförening, det sednare skall deremot varit ett sjömanssamfund. Strengnäs har icke genom de många eldsvådor, hvaraf det lidit under medeltiden, utan genom den förändring, som inträdt med reformationen, nedsjunkit till sin nuvarande obetydlighet. Ehuru staden ligger nära stora landsvägen och jemte allmänna segelleden, märkes der ringa rörelse, och ett framåtskridande så nära Stockholm lär vara en omöjlighet. På en klipphöjd, som utskjuter i Mälaren, ligger domkyrkan och deromkring framgå smala och ojemna gator, och åt sjösidan öppnar sig ett litet torg. Här finnas några få stenhus, de öfriga bestå af timmer och äro knuthuggna samt brädbeklädda.

Tvenne äldre författare ha åberopat Martyriologium Strengenense, hvars tillvaro en sednare dragit i tvifvelsmål [84]). För erhållande af upplysning om nämnda urkund har jag vändt mig till herr riksantiqvarien m. m. B. Hildebrand, som godhetsfullt lemnat mig både underrättelse derom och utdrag derur. Martyriologium Strengenense, hvilket 1780 inkommit från riksarkivet till

---

[83]) Dipl. Suec. N. 865. Martyriologium Strengenense, VII Kal. Mai Anno Domini MCDL quinto jncepta est Capella sancti Georgii Strengenensis. A. O. Rhyzelii Monaster. s. 197—200. [84]) A. O. Rhyzelii Monaster. s. 197. Lars Hallman, Gamla och Nya Strengnäs, handskrift i Strengnäs consistoriiarkiv. C. F. Georgii, Dissert. de Strengnesia, Upsaliæ 1768. p. 21.

kongl. bibliotheket i Stockholm, är en vacker pergamentskodex i litet folioformat, bunden i träband med läderbeklädnad. Martyrbeskrifningarne, som äro för hvarje dag antecknade med prydliga stilar, härröra troligtvis från trettonde seklet. Framför dessa beskrifningar finnes ett Romerskt kalendarium, hvilket upptager gyllentalet, söndagsbokstäfverna och dagarna. I samma kalendarium äro på flere ställen åtskilliga anteckningar om märkligare dödsfall messor och händelser införda med olika stilar. Således måste dessa anteckningar tillkommit såsom de likartade, hvilka finnas i Lunds Minnes- och Gåfvoböcker, på samma tider som de omnämnda händelserne inträffat. Det är alltså en ej ringa heder för Strengnäs, att en sådan urkund finnes, liksom densamma är för hvarje häfde- och konstforskare af stort intresse. Vi skola nedanföre visa, att domkyrkans stilförhållanden noga öfverensstämma med urkundens tidsuppgifter.

Domkyrkan, som utgör stadens egentliga märkvärdighet, har blifvit af både äldre och nyare författare beskrifven, men ingen enda har derom gjort någon redig framställning. Ja, man har till och med framkommit med uppgifter, som rakt strida mot konsthistoriska förhållanden. Vi vilja derföre kasta en hastig men allvarlig blick på detta märkvärdiga byggnadsverk och söka i få drag åskådliggöra detsamma.

Kyrkan intager en granitkulle, som genom afbränning blifvit något jemnad. Detta tempel visar sig vid första anblicken af både dess yttre och inre ha på olika tider undergått betydliga förändringar och fått ansenliga utvidgningar. Anund, som redan 1275 var biskop i Strengnäs och hade ett stort inflytande, uppförde domkyrkan derstädes. Biskoparne i Opslo, Stavanger, Bergen,

Hammer och på Orkneöarna gåfvo 1286 hvar för sig fyratio dagars aflat åt dem, som understödde byggnaden [85]). Anund visade sådan drift vid detta stora företag, att han 1291 fick inviga denna kathedral, hvilken dock samma dag afbrann [86]).

Kyrkan har ursprungligen bestått af ett treskeppigt långhus med ett kor utan omgång. Detta långhus, som vi först skola taga i betraktande, fördelas af två pelarrader i trenne skepp, af hvilka det mellersta är dubbelt bredare men föga högre än de omgifvande. Hvarje rad utgöres af sju pelare, som motsvaras å sido- och gafvelmurar af inre sträfpelare. Omgifningsmurarne, hvilka blott hålla 3 fot i tjocklek, ha icke haft några yttre sträfpelare. Både pelare och sträfpelare ha breda skarpkantiga föreningsbågar och öfver mellan- och sidogångarna äro likadana hufvudbågar spända. På pelarradernas föreningsbågar hvila sträckmurar, som 3 fot tjocka äro 32 höga och förete spår efter några små oregelbundna fönsteröppningar. Sidoskeppens omgifningsmurar ha lemningar efter skråkantiga socklar och enkla rundbågsgesimser med fina rundstafviga kragstenar. De höga sträckmurarne, som uppbäras af pelarraderna, ha å yttre sidorna något öfver halfva höjden stora enkla rundbågsgesimser, hvilka, skärande hvarandra, bekransas med en fin rundstaf. Hvarje sträckmur förstärkes å yttre sidans vestra del med fem pilastrar, men å inre med blott tvenne. Pilastrarne och listverken derpå intaga ungefär två tredjedelar af hela murhöjden. Å sträckmurarnas inre sidor märkas lemningar efter ett bjelklag med

---

[85]) Dipl. Suec. N. 916. [86]) Script. Rer. Suec. T. I. S. I. p. 90. Ibd. T. II. S. I. p. 70.

jernankaren och derpå följer en indragning med $6\frac{1}{2}$ fots höjd. Det kunde tyckas, att mellanskeppets ursprungliga betäckning varit enligt gammalt bruk ett basiliketak, som legat på denna indragning; ty den förhöjning, hvilken hvilar derpå, är påtagligen en sednare påbyggnad. Att inga spår här märkas efter regelbundna fönsteröppningar, ehuruväl murarne äro ut- och invändigt fogstrukna, visar, att detta bjelklag blott tjenat till vattentakets förstärkning. Samma sträckmurar, som föga lidit af eldsvådor och föga behöft förbättringar, förete intet tecken efter takhvalf, och man kan således med all säkerhet påstå, att mellanskeppet aldrig haft några högre takhvalf än de, hvarmed detsamma nu betäckes. Här bör äfven anmärkas, att jemte vestra gafvelmuren är å norra och södra sträckmuren en ursprunglig genomgång, hvilken således visar, att mellanskeppets nuvarande takhvalf ej tillkommit, såsom man trott, efter reformationen. Merberörda sträckmurar, som sluta sig till långhusets höga gafvelrösten i vester och öster, ha såsom i många andra af medeltidens treskeppiga kyrkor tillkommit för sammanhållande af dessa gafvelrösten och för stödjande af sidoskeppens luttak och uppbärande af mellanskeppets kroppåstak.

Betraktom nu närmare kyrkans inre anordning, hvaraf det skall visa sig, att dess egentliga långhus bibehåller sin ursprungliga anordning. Pelarne äro fyrkantiga med en pilaster och en halfkolonn å hvarje sida. Härifrån undantagas dock de nästsiste åt öster, hvilka äro runda. Sträfpelarne, som äro fyrkantiga, ha enkla pilastrar å framsidorna. Alla pelarne ha 2 fot höga skråkantiga fotställningar och deras kransar äro dels karnisade dels skråkantiga. De runda pelarne ha tärningfor-

miga kapiteler, hvilka nedomkring omgifvas af vanliga ringar och krönas med karnisade kransar. Alla sträfpelarne ha jemväl låga kransar. Både förenings- och hufvudbågar, som hålla mellan 3 a 4 fot i bredd, äro lindrigt spetsiga och prydas å midten med halfstafvar, hvilka äro lika starka som nyssberörda halfkolonner. Såväl å pelarnas som sträfpelarnas kransar stå svickelkolonner, som uppbära kors- och kantbågar, af hvilka alla äro enkla rundstafviga, men de förra något starkare än de sednare. Fälten deremellan äro lågkupiga och alldeles slätta. Långhusets hela inre bredd utgör 66 fot och dess längd 164; mellanskeppets bredd 22 och höjd under hufvudbågarnas slutstenar 35 $\frac{3}{4}$, sidoskeppens bredd 12 $\frac{1}{2}$ och höjd under hufvudbågarnas slutstenar 32 $\frac{1}{2}$. Detta långhus har således en harmonisk hållning, som i flere dåtidens helgedomar igenfinnes. Mellanskeppet innehåller nemligen fyra större qvadrater, hvardera af sidoskeppen åtta hälften mindre. De skiljaktigheter, som förefinnas i pelarafstånden, äro vanliga företeelser. Både pelare och takhvalf ådagalägga en lika ren som väl utförd spetsbågsstil.

Det är alltså ett barnsligt påstående, att omgifningsmurarne i Johan III.s tid blifvit till 32 fot afbrutna, då den öfra fönsterraden försvunnit, och att mellanskeppets nuvarande takhvalf då blifvit inslagna. Detta fåkunniga förmenande, hvilket man utan andragande af något slags bevis antagit på god tro, vederlägges af ofvananförda förhållanden. För öfrigt bör här anmärkas, att berörda takhvalf visa sig till alla delar vara ursprungliga, och att sådana aldrig blifvit efter den högre byggnadskonstens förfall inslagna. Detta mellanskepp, hvars bredd väl harmonierar med dess höjd, har således aldrig haft, såsom flere författare påstått, några fönster-

rader [87]). Skulle åter meningen med berörda påstående vara, att sidoskeppens ursprungliga omgifningsmurar varit 32 fot högre och att hvardera haft en öfre fönsterrad, så är en sådan förmodan till den grad orimlig, att den ej förtjenar någon vederläggning. Då sidoskeppen ha i jemförelse med sin bredd en ovanlig höjd, skulle då denna höjd varit dubbelt så ansenlig som den nu är? Förgäfves sökes ett dylikt missförhållande i någon kyrka och för öfrigt har ingen enda kyrka från medeltiden dubbla fönsterrader å sidoskeppens omgifningsmurar. Huru skulle med en sådan anordning mellanskeppets ogenombrutna sträckmurar stått tillsammans med sidoskeppens öfra fönsterrader? Till allt detta kommer, att de lemningar, som finnas af sidoskeppens gesimsbågar på det solklaraste ådagalägga, att omgifningsmurarne aldrig varit högre än de nu äro.

Lemningar efter en dörröppning märkas mot midten af hvarje sidoskepp, och en sådan har förmodligen funnits på midten af vestra gafvelmuren. Dessa ingångar ha enligt vanlig anordning haft perspektiviska omfattningar med stafverk. Emellan de två vestligaste pelarna i båda raderna äro på grofva pilastrar rundbågar spända, på hvilka i förening med vestra gafvelmuren man troligtvis ärnat att uppföra ett torn. En dylik anordning finnes i flere bland medeltidens tempel. Kyrkan har efter branden 1291 haft ett torn, hvilket förmodligen hvilat på vestra gafvelröstets mellersta del och sträckmurarnas närmaste ändar. Detta torn, som 1351 från

---

[87]) L. Hallman, Gamla och Nya Strengnäs, handskrift. A. O. Rhyzelii Episc. Sviogoth. s. 205. A. A. Hülphers, Beskrifningar öfver Svenska Städer, Fl. 2. s. 41.

kyrkan nedstörtades af en häftig storm, har troligtvis bestått af trä, emedan inga lemningar märkas efter någon båge för östra sidans uppbärande [88]).

Långhusets vestra gafvelröste, hvilket är till största delen i behåll, siras med enkla rundbågsgesimser, och dess östra, som likaledes är i behåll, har jemväl dylika prydnader. Af detta sednares förhållanden inhemtas, att detsamma haft en betydlig höjd öfver det ursprungliga korets takresning. Vid foten af detta gafvelröste och således på östra ändan af hvarje sidoskepps långsida har ett fyrkantigt torn uppspirat, af hvilka det södra blott innehåller en smal spiraltrappa, det norra ett litet rum. Dessa torn, hvilka äro så trånga, att man med möda kan deri vända sig, ha små ingångar från sidoskeppens takhvalf och prydas i yttre hörnen med fina rundstafvar och deremellan med smala nichfördjupningar. Det södra af samma torn har lidit mycket af eldskada och bortbrytning, men det norra har ännu största delen i behåll.

Beskaffenheten af kyrkans ursprungliga kor kan numera ej uppgifvas. Det vill dock synas, som detta haft mellanskeppets bredd, och att det utgjort en fjerdedel af dess hela längd samt att detsamma antingen haft rak altarvägg eller rundel i öster.

Det dröjde ej länge innan kyrkan, som invigdes till S. Petrus och S. Paulus, erhöll genom gåfvor både många och betydande egendomar för altarstiftelser och årsbegängelser. Då utrymme saknades för de ökade messorna, företogos tillbyggnader jemte sidoskeppen. Vidpass **1342** byggdes ett kapell af prosten Nicolaus. Ett så-

---

[88]) Script. Rer. Suec. T. I. S. I. p. 29. Fuit magnus ventus in civitate Strengyanæs ita quod turris ceciderit de ecclesia cathedrali.

dant uppfördes 1376 af väpnaren Nils Magnusson och hans husfru Christina Ifvarsdotter, som deri valde sina hvilo-ställen. Erkedjeknen Giorderus anlade 1403 Vårfrukapell ytterst, såsom det heter, på södra sidan. Några år der-efter uppförde biskopen Arnold ett kapell. Af kyrkans första tillbyggnader, som ha ofelbart blifvit å södra si-dan uppdragna, visar sig det sydöstligaste vara det äld-sta. Detta kapell motsvarar södra sidoskeppets östligaste qvadrat och betäckes med ett vackert korshvalf, hvars kant- och korsbågar hvila på tvenne en- och tvenne tre-stafviga hörnpilastrar, och det har en stor fönsteröppning åt söder och en åt öster, hvilka äro tredelade och sir-ligt genombrutna. Denna tillbyggnad förstärkes med yttre sträfpelare, som äro ställda öfver hörn. Jemte samma kapells vestra sida har ett dubbelt större till-kommit, hvilket, motsvarande södra sidoskeppets två när-maste qvadrater, betäckes med två korshvalf, som med kant- och korsbågar hvila på enstafviga hörnpilastrar. Detta kapell förstärkes vid vestra ändan med en sträfpelare öfver hörn och på midten med en rätvinklig sådan och det upplyses med två stora fönsteröppningar åt söder. Sedermera har ett kapell med två sidorum öfver hvar-andra uppstått vid södra sidoskeppets vestra ända. Detta kapell, som har en tredelad fönsteröppning åt söder, be-täckes med ett korshvalf utan pilastrar. Dithörande sido-rum, som äro blott $5\frac{1}{2}$ fot breda och ha i sidomurarna fördjupade sittplatser, upplysas af små fönsteröppningar åt söder och betäckas med tunnhvalf på vederlag i ve-ster och öster. En liten dörröppning införer från vester till det nedersta af dessa sidorum, och man kommer genom en ganska smal och besvärlig uppgång till en mycket trång förplats, som leder till det öfra. Detta

öfra rum, som kallas Korts bönkammare, har en uppgång till en trappa å sistberörda kapells takhvalf, hvilket är vida lägre än de öfriga, och företer en trappa, som troligtvis infört till ett större rum derå, helst här märkas tre särskilda fönsteröppningar å södra sidomuren. Jemte merberörda kapells östra sida har ett dubbelt större tillkommit. Detta sednare kakell förstärkes med en sträfpelare öfver hörn och betäckes med två stjernhvalf, som hvila på kragstenar. Det motsvarar tvenne af södra sidoskeppets qvadrater och upplyses af tvenne fönsteröppningar å södra sidan. Slutligen ha de östra och vestra kapellerne blifvit förenade med en sidomur, som motsvarar södra sidoskeppets två mellersta qvadrater. På midten af denna sidomur är en dörröppning samt å hvarje sida derom och midtöfver en fönsteröppning. Denna sammanbyggnad, som bildar en förplats, betäckes med två korshvalf och en mellankupa öfver den mellersta fönsteröppningen. Man torde knappt behöfva här erinra, att långhusets södra sidomur blifvit vid dessa tillbyggnaders uppförande genombruten, så att endast sträfpelarne med närmaste murstycken qvarstå. Sålunda har kyrkan fått å södra sidan ett yttre sidoskepp, som med skiljaktiga stilar röjer olika tider, och hvilket hvarken harmonierar med den ursprungliga byggnaden eller med sina egna partier. På ofvanberörda sätt ha genom anläggande af kapeller å långhusets norra sida liksom ett yttre sidoskepp der uppstått. Dessa kapeller, som betäckas med korshvalf, sakna sträfpelare och äro både oregelbundnare och vårdslösare byggda än de förstberörda. På midten af den mellanbyggnad, hvilken förenar samma kapeller, är äfven en yttre dörröppning, som inleder i kyrkan. Vid vestra sidan om denna förplats,

hvilken liksom den motsvarande betäckes af två korshvalf, är en smal inbyggnad, hvari man fordom haft genom en inre dörröppning en uppgång till takhvalfven. Alla dessa kapeller äro hållna i spetsbågsstil, och de ha till stor del blifvit uppförda af biskopen Konrad Rogge, som **1501** afled.

På midten af och i förening med vestra gafvelmuren gjordes **1424** början med uppförande af ett torn, hvars spira **1444** upprestes, och följande år blefvo större klockor helgade af biskopen Erik [89]). Detta torn, hvilket är fyrkantigt och till det inre något rymligare än en af mellanskeppets qvadrater, har trenne afdelningar öfver hvarandra. Omgifningsmurarne, som äro **9½** fot tjocka, hålla **150** i höjd. Nedersta afdelningen, hvilken betäckes med ett korshvalf på grofva ensprångiga hörnpilastrar, har mellanskeppets höjd och en stor dörröppning och deröfver en ansenlig fönsteröppning å vestra samt en stor bågöppning å östra sidan, hvadan der bildas en ganska rymlig och ljus förplats. De öfra afdelningarne ha bjelklager. Den mellersta afdelningen har små ljusöppningar med stickbågiga betäckningar. Den öfversta har två dubbla ljusöppningar å vestra samt södra och norra sidorna, men två enkla å östra, och den prydes deröfver med fyrkantiga, runda och spetsbågiga nichfördjupningar.

På hvarje sida om detta torn ligger en fyrkantig utbyggnad, hvilkas omgifningsmurar motsvara tornets ve-

---

[89]) Martyriologium Strengenense, Kal. Jun. Anno domini MCDXXIIII jncepta est turris lapidea Ecclesie Strengenensis. IIII Kal. Sept. Anno domini MCDXLIIII:to erecta est turris lignea Ecclesie Strengenensis. III Non. Julii domini MCDXLV benedicte sunt maiores Campane Strengnesie per Reuerendum patrem dominum Ericum episcopum Strengenensem.

stra och kapellernas södra och norra sidomurar. Dessa utbyggnader, hvilka ha lika höjd som kapellerne, stå genom bågöppningar, som äro 9 ½ fot breda, i förening med sidoskeppen, och de ha å hvarje yttersida en stor fönsteröppning. Den södra utbyggnaden förstärkes af en sträfpelare öfver hörn och betäckes med ett stjernhvalf på kragstenar. En liten ursprunglig ingång mot midten af vestra sidan införer i detta ansenligen vida och höga rum, hvaremot bågöppningen åt kyrkan är i en sednare tid igenmurad. Den norra utbyggnaden, som betäckes med platt brädbotten, företer tydliga spår efter ett bortbrutet stjernhvalf. Denna utbyggnad har en yttre sträfpelare i dess nordvestra hörn, hvilken är alltför klen och illa beräknad för att i längden motstå påtryckning af ett sådant takhvalf, som der funnits. Vid nordöstra hörnet af denna sednare utbyggnad är en spiraltrappa uppdragen, på hvilken man uppkommer i en lång trappgång till takhvalfven och derifrån till tornets mellersta afdelning, hvarifrån stegar vidtaga.

Efter det ursprungliga korets bortbrytande blef **1448** början gjord med uppförande af ett nytt, hvilket **1462** fullbordades, då detsamma midsommarsafton invigdes af biskopen Sigge [90]). Detta kor, hvilket har femsidig altarvägg och håller **98 ½** fot i längd, **69 ⅔** i bredd och ungefär **60** i höjd, inrymmer fyra pelare, som ställda i två rader motsvaras af pilastrar i vester och

---

[90]) Martyriologium Strengenense, III Kal. Aug. Anno domini MCDXLVIII jnceptus est nouus summus chorus Ecclesie Strengenensis. IX Kal. Julii. Anno domini MCDLX secundo jn vigilia sancti Johannis baptiste consecratum fuit summum altare jn nouo choro ecclesie Strengenensis per reuerendum in Christo patrem et dominum dominum Siggonem, dei gracia episcopum Strengenensem.

öster. På detta sätt uppkomma mellan- och sidogångar, af hvilka den förre är 35, men hvarje af de sednare 13 fot breda. De pilastrar, hvilka äro uppdragna vid sidan om långhusets östra sträfpelare, ha samma afstånd som berörda pelare nemligen 35 fot; men de pilastrar, hvilka äro uppförda vid altarväggen, ha deremot 42 fots afstånd ifrån hvarandra, emedan desamma intaga de mellersta ej de östligaste vinklarna deraf. Genom denna anordning få de östra pelarne och pilastrarne en ganska skef riktning mot hvarandra; ett betänkligt misstag, som härrörer af ett illa beräknadt grundförhållande; ty mellangången är alltför bred i jemförelse med omgångarna, och altarväggen, hvilken är anlagd efter tolfkant, ingalunda dermed öfverensstämmer. Ett annat misstag har uppkommit deraf, att korets mellan- och omgång äro nära lika höga, samt äfven deraf, att den södra sidomuren är längre än den norra. Framförallt röjer det ett stort misstag, att korets hela anordning står illa tillsammans med långhusets välberäknade hållning. Pelarne äro fyrkantiga med afskurna hörn och ha å hvarje sida en pilaster med likadana hörn och hålla 4 fot i tvärmått. Dithörande fotställningar äro helt låga och ha breda skråkanter. Motsvarande pilastrar i vester och öster ha å framsidorna en likadan anordning. Dessa pelare och pilastrar uppbära breda spetsiga föreningsbågar. Korets mellangång betäckes med två korsdelade och i öster med ett enkelt stjernhvalf. Hvarje sidogång har deremot sex fyrkupiga och i öster ett trekupigt korshvalf, hvilka till följe af sidomurarnas olika längd ej rätt motsvara hvarandra. Dessa korshvalf, som sakna kantbågar, ha 1 fots skiljo- och hälften finare korsbågar, och alla hvila på kragstenar och kasta sig i en mycket

uppåtsträfvande riktning från omgifningsmurarna mot pelarna för att dymedelst bereda mera motståndskraft för de vidspända stjernhvalfven. Omgifningsmurarne, som hvila på bergshällar och hålla 4 fot i tjocklek 54$\frac{1}{2}$ i höjd, förstärkas med två yttre sträfpelare å södra sidan och sex å altarväggen. Norra sidan, som troligtvis haft två sträfpelare, förstärkes med tvenne utbyggnader. Den sträfpelare, hvilken intager midten af korets södra sidomur, har lika framsprång som, men den är nära dubbelt bredare än de öfriga. I denna sträfpelare uppleder en beqväm spiraltrappa på korets takhvalf, hvilkas mellersta kupor höja sig några fot öfver omgifningsmurarna. Man finner der två grofva sträckmurar, som hvila på pelarnas föreningsbågar och ha lika längd som sidomurarne och äro 3 fot tjocka 12 höga. Dessa sträckmurar, hvilka blott tillkommit för takstolens understödjande, äro i hög grad oskickliga belastningar och vittna om den högre byggnadskonstens djupa förfall. På de östligaste föreningsbågarna äro blott låga svickelmurar anlagda, hvilka afslutas i lika höjd med omgifningsmurarna, och några högre hade ej heller varit behöfliga för de andra föreningsbågarnas förstärkning. Enhvar inser, att korets vattentak, som har lika sluttning åt båda sidorna och altarväggens brytningar, likväl kunnat med all säkerhet uppföras. Midtemellan hvarje par af berörda sträfpelare finnes en tredelad fönsteröppning 8$\frac{1}{2}$ fot bred 42 hög, hvilken har spetsig betäckning och prydes derunder med rosverk.

Korets norra sida, som upptages af två utbyggnader, saknar fönsteröppningar. Af dessa utbyggnader har den vestra, som först tillkommit, två yttre sträfpelare öfver hörn, den östra, hvilken är något mindre, en sträf-

pelare med spännbåge mot nordöstra hörnets norra sida. Klippan, hvarpå kyrkan är uppbyggd, har en temligen stark sänkning på det ställe, der samma utbyggnader äro uppdragna. Till följe häraf ha de inunder fått källare, som äro öfverspända med korshvalf, hvilka med 1 fot starka korsbågar kasta sig ifrån sjelfva grundstenarna uppemot kormuren. Ofvanpå dessa källare, som ha en stor rundbågig öppning åt norr, ligga två sakristior, hvilka betäckas med dubbla stjernhvalf, och hvartill man inkommer från norra sidogången. Den vestra af dessa sakristior har en perspektivisk spetsbågig ingång och lika golfplan som koret, men den är hälften lägre än detsamma. Den östra sakristian, som deremot har en rätvinklig stickbågig ingång, ligger 7 ½ fot öfver korets golfplan, och man uppkommer på branta trappsteg i sidomuren. På vestra sidan om nedra sakristian ligger inuti norra sidoskeppets tillbyggnader ett smalare rum, hvilket har ett femkupigt korshvalf och i nordöstra hörnet en fyrkantig inbyggnad med en väl anlagd spiraltrappa. Man uppkommer derifrån till ett likadant rum, hvilket har korshvalf med breda kantbågar. Samma spiraltrappa uppförer till ett stort rum, som sträcker sig öfver vestra sakristian och betäckes med stjernhvalf på låga pilastrar.

Biskopen Konrad Rogge, hvilken, gemenligen kallad Kort, byggt S. Eriks kapell och fullbordat långhusets utvidgning å båda sidor, har troligtvis förhöjt tornets omgifningsmurar. Han har jemväl gifvit kyrkan en ny altartafla med bättre omhängen m. m. [91]). Samme öfver-

---

[91]) Martyriologium Strengenense, II Non. Aprilis Anno domini MD primo obiit venerabilis in Christo pater dominus Conradus Rogge, epi-

herde har förmodligen gjort långhusets sträckmurar, som äro enligt en nyare plan påbyggda, 12 fot högre. Dessa sträckmurar ha nemligen invändigt en stark indragning och utvändigt sicksackformiga listverk. Deras nuvarande höjd är alltför betydlig enligt kyrkans ursprungliga anordning, men deremot nödvändig för jemnande af mellanskeppets och korets takresningar samt sidoskeppens och kapellernas intagande under gemensamma luttak. Sträckmurarne ha genom berörda påbyggnad en sådan höjd, att de visa 5 fots afstånd mellan luttakens slut och kroppåstakets början.

Långhuset kapellerne tornet och koret äro till omgifningsmurar pelare och takhvalf uppförda af tegelsten. Långhusets socklar, pelarnas fotställningar, de två sydöstligaste kapellernas pilastrar, de fleste fönsteröppningarnas poster och rosverk bestå af huggen kalksten; men alla tillbyggnadernas socklar af tuktad gråsten. Tegelstenen är $12\frac{1}{2}$ tum lång, 6 bred, $3\frac{1}{2}$ tjock, och den ligger i vanliga munkband med yttre och inre fogstrykning. Kragstenar och rundstycken äro väl formade, de förre ha storlek af en vanlig kopp, de sednare äro helt tunna men breda. Tegelstenen är väl slagen och till största delen af god beskaffenhet.

Biskopen Rogge lät på egen bekostnad i Brüssel förfärdiga, såsom vi nämnt, en prydnad för korets högaltare. Denna prydnad har bestått af ett stort altarskåp med inre och yttre flygeldörrar och en herrlig undersats. Samma skåp med dess inre dörrar är uppsatt å

---

scopus Strengenensis decretorum doctor, qui ecclesiam ipsam pro magna parte ex utraque parte ampliari fecit, choro et prebenda sancti Erici decorauit, summum altare cum tabula, regula, mitra, baculo pastorali et antipendiis pocioribus perornauit.

korets norra sidomur, men dess yttre dörrar och undersatsen äro bortbrutna och mycket skadade. Hvardera af de inre dörrarna fördelas å midten nedifrån och uppåt i tvenne fack och sjelfva skåpet likaledes i trenne sådana. Hvarje af dessa sju fack, som äro temligen breda och djupa, har fyra baldakiner öfver hvarandra och derunder föreställas hufvudscener af Christi lefnad. I första facket skildras Christi inridande på åsnan i Jerusalem. Folket strör qvistar och breder kläder på vägen. Zacheus sitter i ett förtorkadt träd och åskådar färden. Derofvanför ses Frälsaren till bords med två qvinnor och två män och en synderska tvår hans fötter. Han kullstöter vexelborden och utdrifver de handlande utur templet. I andra facket beder Christus i örtagården och lärjungarne sofva omkring honom. Judas omgifven af en menniskoskara inträder genom porten. Ofvanföre märkes Judas i öfverläggning om belöning för sitt förräderi. Christus tvår sina lärjungars fötter och förrättar nattvarden. I skåpets högra fack sitter Pilatus på domstolen och derframför står Frälsaren mellan krigsknektar med ris i händerna och begabbare i knäböjande ställningar. Derofvanför ses Christus kindpustas, törnekrönas och hudflängas. I mellersta facket framdrifves Frälsaren, som bär korset. Öfverst föreställes Christus, som å ett prydligt kors hänger lugn mellan två röfvare, hvilka vrida sig å plumpa kors utan hufvudstycken. Två englar omsväfva Försonaren, och en engel till höger tager den botfärdiges, och en djefvul till venster den obotfärdiges själ. Derjemte stå Maria, Johannes, några qvinnor och lärjungar samt krigsknektar. I skåpets venstra fack ses Frälsaren död ligga på en qvinnas knä, till höger stå Maria och Johannes, till venster stå qvinnor med smörjelse och

derbakom en man med stege, en annan med spikar och en tredje med tång. Deröfver visas Christi nedtagande från korset samt hans tvagning och smörjning af qvinnor och män. I venstra dörrens första fack skildras Christi uppenbarelse för lärjungarna, af hvilka Thomas sticker sitt finger i hans sida. Deröfver föreställes hans uppståndelse ur grafven. Vidare märkes hans uppenbarelse för lärjungarna, hvilka sitta vid ett bord, och för Maria Magdalena, som tror sig se örtagårdsmästaren. I andra facket afbildas nederst Christi himmelsfärd. Lärjungarne och en qvinna betrakta hans uppstigande i skyn. Deröfver märkes Frälsarens uppenbarelse vid Tiberias haf. Christus står på stranden, Petrus stiger ur båten. Vidare ses en talrik församling på Pingstdagen. Öfverst sitter Frälsaren med herrlighetens krona och håller ett korsprydt verldsklot på sitt knä och omgifves af himmelens härskara. Baldakinerne ha hvalfformiga betäckningar löfprydda bågar och spiror samt rosiga genombrytningar. Figurerne, som äro fullrunda och större i de nedra än i de öfra grupperna, ha perspektiviska förhållanden. Allt detta snidverk består af ek med starka förgyllningar och bjerta färger. Det hela företer en ädel hållning, men en vacklande stil. Runda spetsiga utinåtsvängda stickbågiga och Burgundiska eller tryckta betäckningar stå om hvarandra. Äfven drägterne röja den sednare medeltiden. Skåpets yttre dörrar ha liksom de inres utsidor haft sköna oljemålningar. Undersatsen, hvaraf lemningar äro i behåll, föreställde i midten Christus med sex lärjungar å hvarje sida, alla väl målade i hufvudbilder. Om detta praktfulla skåp fått såsom altarprydnad qvarstå och korets stora fönsteröppningar fått behålla sina målade glasskifvor; så skulle man vid inträdande i denna

helgedom ofelbart erfarit ett helt annat intryck än man nu förmärker. När denna altarprydnad företer lika trogna som lifliga skildringar af de händelser, hvilka äro för hvarje christen af högsta vigt och som ej kunna i något afseende stöta den mest renlärige Lutheran; så är det bedröfligt, att man kunnat på få mils afstånd från hufvudstaden, hvarest en konstakademi finnes, i en domkyrka göra sig skyldig till berörda vandalism; ty att undanrödja och stympa ett sådant konststycke, som det ifrågavarande utan att ha något slags förmåga att frambringa, vi vilja icke säga något som är bättre utan något som kan skäligen försvara sin heliga plats, är ett ledsamt bevis derpå, att ett vetenskapligt konststudium föga idkas af dem, hvilka det likväl åligger att dermed befatta sig. Om man utan en inrotad fördom mot våra katholska förfäders tänkesätt och konstarbeten samt utan en ytlig förkärlek till samtidens konstnärskap jemför denna altarprydnads talande skildringar ur Christi historia med de intet sägande eller fasthellre störande gipsbilderna i Linköpings domkyrka; så skulle vi tro, att man ej bortbyter den förra mot de sednare, aldraminst med ett tillskott af ungefär 20000 riksdaler.

En dopfunt, som står vid korets vestra ända, är gjuten af messing och håller $3\frac{3}{4}$ fot i höjd och $2\frac{5}{6}$ i tvärmått. Foten liknar ett uppnedvändt fat, hvarpå tre män i form af pilastrar uppbära skålen, som har snarlikhet af en klocka. Kring kanten läses mellan upphöjda ränder: *ave maria: gracia: plena dominus tecum: benedicta: tu in mulieribus: et benedictus: fructus: ventris: tui: amen:*

Kyrkan har både före och efter reformationen blifvit härjad af svåra eldsvådor, hvarom dess inre och i

synnerhet tornets inre murytor vittna. Hon har, såsom vi ofvanföre omnämnt, på invigningsdagen **1291** afbrunnit. Denna helgedom blef till vattentak tornspira ringklockor och orgelverk **1473** härjad af en vådeld, som äfven förstörde staden [92]). Kyrkan antändes **1551** och **1630** af ljungeld och afbrann båda gånger. Åren **1643** och **1686** nedslog åskan i samma tempel, men gjorde lyckligtvis föga skada. En vådeld förstörde **1723** kyrkans vattentak tornspira och ringklockor, men hennes inre undgick då förstöring [93]).

Sedan kyrkan vid reformationen förlorat sina indrägtiga underhållsgods, råkade hon snart i ett hotande förfall, hvilket Gustaf II Adolf på det berömvärdaste sätt afhjelpte, hvarjemte han genom anslag af spannmål tryggade hennes framtida bestånd. Äfven enskilda ha visat sin välvilja för kyrkans uppsnyggande. Det är skada, att man icke rätt förstått, hvad som bort göras.

Det är obekant, hvad slags beklädnad kyrkans vattentak till en början haft. Kyrkan hade omkring **1650** spånbetäckning, hvarefter kopparplåtar upplades. Nu har hela byggnaden en god kopparbetäckning samt en väl behöflig åskledare.

Hufvudingången å tornets vestra sida har **1648** blifvit utvidgad och försedd med en portal i renaissansstil. Två kopplade kolonner på höga fotställningar och

---

92) Martyriologium Strengenense, IIII jdus Marcii Anno domini MCDLXXIII combusta est ecclesia Strengenensis cum campanis organis et quibusdam ymaginibus vna cum Claustro Ordinis predicatorum Capella sancti Eskilli, magna multitudine populi, et tota ciuitate duodecim curiis prelatorum et canonicorum exeptis, casuali incendio circa meridiem Sabbato Dominice Trinitatis. 93) A. O. Rhyzelii Brontol. s. 66. 73. 74. 82. Ejusd. Episcop. Sviogoth. s. 205.

med Korinthiska kapiteler stå utanföre å hvarje sida om denna ingång och uppbära ett förkroppadt bjelkverk samt derpå ett snerkelröste med uppsats. Å en åttkantig stentafla, som är infattad i detta röste, läses: *Hanc Januam In Memoriam Defvncti Svi Mariti Reverendiss: Dn: M: Jacobi Bvrei Cognomento Sebroginthi Relicta Vidva Katharina Nicolai Vsvi Templi Hvivs Cathedralis Consecravit Anno Christi MDCXLVIII.* Samma ingång tillslutes med två dubbeldörrar, som äro sammanaglade af tjocka jernplåtar, och derå märkes följande ristning: *Anno 1647 hafver M. P. S. Gadd i Arbogia gjort denna dör.*

Intet spår finnes efter kyrkans många helgonaltaren. I koret och de fleste kapellerna äro minnesvårdar uppsatta, af hvilka vi vilja omnämna de märkvärdigaste.

Midtför högaltaret ligger en blå grafhäll af vanlig kalksten, derå är Konrad Rogge i full prydnad afbildad med naturlig storlek. Kåpan siras med en fyrbladig fibula. Han håller kräkla i den venstra handen och framräcker den högra med två finger välsignande. Mellan fötterna ses denne öfverherdes vapen tvenne korslagda horn. Figuren omgifves af vridna kolonner och derpå en rundbåge med löfverk. Hörnen prydas med evangelisternas sinnebilder, som ha glorior, och mellan dem läses i kanterna: *Anno domini mdi v. die. mensis. Aprilis. obiit. reuerendus. in Christo pater. dominus Conradus. Rogge. dei gratia. episcopus. Strengenensis.*

I kyrkans högkor hvilar Carl IX med sina båda gemåler, och der äro högst dyrbara regalier nedlagda. Denne konungs minnesvård helt nära och norrom nyssbeskrifna grafsten är en fyrkantig kista, hvilken $8\frac{2}{3}$ fot lång, $7\frac{1}{3}$ bred, $4\frac{1}{3}$ hög, utgöres af marmorskifvor. Tolf

Korinthiska kolonner, hvilka stå på en gemensam fotställning med förkroppningar, omgifva samma kista och uppbära en ganska tjock lockhäll, som kring kanterna siras med hålkäl qvartstaf och karnis. Denna kista prydes med tolf Korinthiska pilastrar med räfflor och deremellan stå taflor med bibliska språk dels på Latin dels på Svenska med upphöjda bokstäfver. Carl IX i full rustning sitter till häst på lockhällen. Rustningen, som siras med åtskilliga ristningar, är ganska dyrbar väl arbetad och starkt förgylld. Hästen, som består af trä, har ett prydligt harnesk. Till denna minnesvård hörde fyra så kallade himlar med förgyllda kronor och namnchiffrer samt trettio fanor med landskapsvapen och ett hvitt och ett svart hufvudbanér äfven med vapen. Himlarne blefvo redan **1649** och fanorna **1714** på konglig befallning borttagna, emedan de voro skadade af ålder och vanprydliga för Herrans bord [94]).

På södra sidan af närmaste pelaren är en stor pyramidformig minnesvård af marmor uppsatt öfver Carl IX.s första gemål Anna Maria. Å denna minnesvård, som äfven är utförd i renaissansstil, förekomma många bibliska språk på Latin och Svenska och dessutom Latinska och Tyska verser. Skada, att pelaren blifvit på detta sätt vanställd.

Sten Sture den äldre fick **1504** sitt hvilorum i Mariefreds kloster. Denne ädle furstes ben blefvo vid dettas nedbrytande förflyttade till Kärnbo kyrka, hvarifrån de **1577** fördes till Strengnäs och nedlades i kyrkans sydöstligaste kapell. Dessa qvarlefvor blefvo **1774** förvarade i en minnesvård, som man derför uppsatt i

---

94) L. Hallman, Gamla och Nya Strengnäs, handskrift.

högkorets mellangång midtemot den förstbeskrifna. Denna nya minnesvård, hvilken liknar en stor kista, består af marmor, men är utförd i dålig Fransysk smak.

Riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhielms grafvård intager det kapell, som ligger jemte östra sidan af södra förplatsen. Underbyggnaden af denna grafvård är en aflångfyrkantig kista med tre pilastrar å hvarje sida och två å hvarje gafvel. I hörnen af kistan stå evangelisterne med attributer på fotställningar och de understödja kanterna af en lockhäll, hvarpå sex kolonner uppbära en ram, hvilken liknande ett bjelkverk å midten af hvarje lång- och hvarje tvärstycke prydes med en snerkelformig vapensköld och krönes med korsande rundbågar. Öfverst står Christus, som, trampande på döden, utsträcker den högra handen till välsignelse och håller en segerfana i den venstra. Å hörnen stå figurer med inskrifter nemligen: *Fortuna Fallit; Spes Alit; Patientia Vincit; Constantia Trivmphat.* På midten af kistans ena sida står mellan evangelisterna döden med svepning, men för öfrigt naken och trampar på en hufvudskalle. Midtderemot å andra sidan står tiden med timglas. Kistans hvarje hörnpilaster prydes med nicher och små allegoriska figurer deri. Passande bibelspråk äro med Latinska bokstäfver inristade å kistans båda sidor och de aflidnas vapen pryda ramen deröfver. På lockhällen under berörda himmel ligga å hyenden Gyllenhielm och hans fru Kjerstin Ribbing på knä, båda i naturlig storlek. Han är härklädd, hjelm och handskar ligga framföre, hon har rosprydd klädning och vida ärmar. Dessa bilder äro troligtvis porträtter. Hela detta arbete är i renaissans- eller barockstil af sandsten och marmor.

Å kapellets takhvalf föreställas Christi begrafning,

uppståndelse uppenbarelse och himmelsfärd. På väggarna äro Gyllenhielms bedrifter till lands och sjös afbildade. Tvenne figurer, af hvilka den ene har ett frimodigt och kraftigt utseende, men den andre synes afmagrad och skröplig, skola föreställa denne herre, sådan han var före och efter sitt mångåriga fängslande i Polen. Både takhvalf och väggar prydas med blommor och fruktklasar. Figurer, bataljer och ornamenter äro utförda i gips med målningar och förgyllningar. Inom kapellets gallerdörrar hänga de jernbojor, hvarmed Gyllenhielm varit fängslad i Polen. Han har för dessa bojor, som icke äro synnerligen grofva, enligt egen berättelse, gifvit till fångvaktaren liksom dess broder en underkjortel af damast och en öfverkjortel af skarlakan samt femtio dukater[95]). Uti ett grafrum härunder skola dessa makars bildstoder af sten vara uppställda framför deras likkistor.

Midtpå det östligaste kapellets golfplan står en minnesvård öfver riksamiralen Gustaf Otto Stenbock. Denna minnesvård, hvilken är arbetad af trä, utgöres af en vidunderlig kista och derpå en hög pyramid. Der ses den aflidnes bröstbild, segergenier, krigiska emblemer och döden. Detta snidverk, som röjer en säker hand, företer en förvillande och ledsam blandning af barock- och rococomanér.

I norra sidans sista kapell åt vester beredde sig Johan Cedercrantz en lägerstad. För detta ändamål har samma kapell undergått en betydlig förändring. Norra gafvelmuren har nemligen blifvit bortbruten och en splitterny med 2½ fots framsprång i dess ställe uppdragen. Den nya gafvelmuren har å midten en mycket stor rundbågig fönsteröppning, hvars bredd och höjd äro

---

[95]) A. A. von Stiernman, Biblioth. Sviogoth. p. 642.

ungefär lika. I midten af fönsteröppningen är en stor häll insatt, som utvändigt prydes med den aflidnes vapen och derunder ses en dödskalle med korslagda benpipor och nederst ett fyrkantigt lufthål. Betäckningen siras med ett englahufvud, som uppbär ett gardinlikt draperi. Hörnen äro rustiserade. Det hela krönes med ett Doriskt bjelkverk och derpå ett lågt röste med tre krukor, och i dess fält läses inom en krans: *Denna graf är upbyggd åhr 1695.* Derunder står: *Här är begrafven sahlig wälborne Johan Cedercrantz herre till Wegeholm och Rögla fordom ståthållare och lagman öfver Gottland född åhr 1647 i herranom afsomnad åhr 1699.* Inre bågöppningen till detta kapell är till nedra delen igenmurad och har å midten en liten dörröppning och å hvarje sida ett ovalt lufthål. Två trappor uppleda på grafrummets takhvalf, som har ett vackert golf, och på midten deraf ses en stor luftkupa, å hvilken står en urna och derjemte två englar. Gafvelmuren är uppförd till hörnen af huggen gråsten och för öfrigt af huggen sandsten. Den inre tvärmuren och trapporna äro äfven af huggen sandsten. Luftkupan består af koppar och englarne derpå af hvit marmor. Allt röjer ett omsorgsfullt arbete, hvilket dock beklagligtvis är i en förderfvad Italiensk stil.

Om man ej visste, att byggnadskonsten såsom vetenskap varit på nämnda tid försummad i hela Europa, skulle det väcka förvåning, att, då Sverige hade sin vidtfrägdade Nicodemus Tessin, en dylik minnesvård kunnat i en sådan kyrka och så nära hufvudstaden utföras. Emellertid framstår det såsom en bedröflig företeelse, att en ganska betydlig summa blifvit använd på en minnesvård, som står i den uppenbaraste strid med det

tempel, hvari densamma finnes. Ehuru denna minnesvård visar, såsom vi redan yttrat, skicklighet i utförande, så har likväl gafvelmuren fått till följe af svag grundläggning flere genomremnor. Den tid torde ej vara aflägsen, då den opassande gafvelmuren blir nedtagen och en ny kommer att enligt kyrkans anordning uppföras.

Tornet fick efter branden 1630 en mycket hög spira med fyra mindre i nedra hörnen. En annan spira, 80 fot hög, blef efter förödelsen 1723 uppsatt. En ny spira uppfördes 1745, hvilken, inalles 100 fot hög, består af en uppsats med en urtafla å hvarje sida, derpå en kupa och en öppen lanterna med spetsig betäckning samt öfverst en stång med en hane. Uppsatsen och kupan ha afskurna hörn och yfviga gesimser. Lanternan, som är åttkantig, omgifves af en rymlig altan med jernskrank. Denna spira är väl utförd, men den står illa tillsammans med kyrkans stilförhållande.

Af Carl IX.s andra gemål Christina fick kyrkan en ny predikstol, hvilken, arbetad af ek med inlagda prydnader af elfenben och ebenholts, stod på en väl huggen fot af Gottlandssten. Himmelen uppbar en stor kerub med basun [96]). Att denna predikstol, som tvifvelsutan varit utförd i renaissansstil, ej rätt öfverensstämde med kyrkans anordning, är mera än troligt. En ny predikstol, hvilken var förfärdigad för Vesterås kyrka, inköptes 1781 för och uppsattes i Strengnäs kyrka. Bröstningen, som är rund, hvilar på en stenpelare, och himmelen deröfver är kalottformig. Denna lika stora som konstvidriga predikstol är hvitmålad med förgyllda listverk. Det är i sanning högligen att beklaga, det kyrkans målsmän på

---

[96]) L. Hallman, Gamla och Nya Strengnäs, handskrift.

nämnda tid varit så obekanta med den högre konsten, att de förkastat en predikstol, som varit en konglig gåfva och ofelbart någorlunda passande, och deremot inköpt en ny, hvilken är i högsta grad stilvidrig.

Man har för få årtionden sedan i kyrkans fot insatt huggen gråsten. Man borde skäligen kunnat förutse vådan af detta kostsamma och planlösa företag. Att på en större hvalfbyggnad försvaga omgifningsmurarna med grundstenarnas uthuggning för att onödigtvis insätta nya, som högst sällan få säker bärighet, röjer en förvånande obekantskap med de gamles byggnadskonst. Emellertid kan ett dylikt företag någorlunda lyckas å lägre, men är deremot ganska betänkligt å högre omgifningsmurar. Ett sådant förhållande har äfven här visat sig. Kapellerne ha föga lidit af denna moderna uppsnyggning, men koret har deremot så gifvit sig, att olycksbådande remnor uppkommit å altarväggen och de närmaste takhvalfven. Man har visserligen sökt genom inläggande af jernstänger förekomma den hotande faran; men de äro beklagligtvis så illa anspända, att de göra liten eller ingen nytta.

Man skall emellertid ha för de remnade takhvalfvens förstärkning uppbyggt den altarprydnad, som nu intager det ofvanbeskrifna altarskåpets plats. Denna nya altarprydnad liknar en ofantlig port, hvilken å hvarje sida har en större och en mindre kolonn, den förre af så kallad Dorisk den sednare af Jonisk ordning. Öfver bågen och nära hvalfkupan märkes ett litet galleri. En så kolossal altarprydnad visar sig alltid störande, och den ifrågavarande, hvilken är såsom hvalfstöd uppdragen under sjelfva hvalfkupan deröfver, är i högsta grad konstvidrig. En konduktör Mossbeck skall mellan åren 1814 och 1818 haft ledningen öfver detta ändamåls-

och smaklösa företag [97]). Då man ser den konglige ryttaren på sin höga minnesvård nära intill och vänd emot denna portbyggnad, tyckes det, som konstnären påtänkt en utfärd. Det måste i sanning beklagas, att dylika hugskott få i ansenligare tempel utföras, emedan de ej allenast ådagalägga total brist på sann konstanda utan på religiös sinnesstämning.

Om kyrkan ändtligen skolat genom anbringande af huggna sockelstycken förskönas, så hade sådana bort ha hålkälade skråkanter med 6 tums framsprång; en vanlig anordning på byggnader, som uppstått i sednare spetsbågsstil. Omgifningsmurarnas grundstenar hade då ej blifvit försvagade med så djupa inhuggningar som nu skett för inpassande af slätta sockelstycken utan framsprång. Men enär detta misstag ej kan utan dryg kostnad afhjelpas, så måste väl denna påläppning länge få qvarstå såsom ett exempel derpå, att det är ej sällan bättre göra intet än att göra något, hvarmed man icke vet, huru man bör sig rätteligen bete.

Till förekommande af den våda, hvarmed ofvanberörda remnor hota, måste en sammanskrufning deraf vidtagas. Ett dylikt arbete är ganska enkelt. Altarväggen genomborras nära takfoten å tvenne ställen nemligen midtemot inre sidorna af korhvalfvens sträckmurar, hvilka på 15 fots afstånd från deras östra ändar och några fot öfver hvalfsvicklarna genomborras, så att ankarstänger af tvåtumsjern, sammansatta med hakar och ringar samt försedda med splintar och skrufvar, kunna deri anbringas och tillspännas. Det behöfves knappt erinras, att grofva bultar med öglor och skrufvar skola för berörda

---

97) J. P. Tollstorp, Beskrifning om Södermanland, D. 2. s. 54.

ändamål insättas i sträckmurarnas borrhål. Vill man till vinnande af all önskvärd styrka anbringa från dessa bultar grofva jernstänger jemte sträckmurarnas insidor genom långhusets östra gafvelröste med anspänning derinom, så är allt ytterligare remnande otänkbart. Då hvarje fot af en sådan förankring kostar vidpass 1 $\frac{1}{2}$ riksdaler banko, så är utgiften derför ringa mot den säkerhet, som derigenom vinnes.

Den portlika altarprydnaden, hvilken är i högsta grad misslyckad i afseende på dess heliga ändamål såsom sådan och af liten eller ingen nytta såsom hvalfstöd, kan sedermera undanskaffas för att åter bereda rum för den andaktsväckande altarprydnaden, som biskopen Rogge anskaffat och hvilken i så fall bör återställas i sitt ursprungliga skick.

Det vill vidare synas, som de höga grafkistor, hvilka uppförda helt nära Herrans bord nu oskära detsamma, borde undanflyttas till kyrkans båda toma kapeller nemligen vid hennes sidoingångar. Framförallt är en ryttarstod i hög grad stötande i ett sanctuarium, hvari man väntar sig helt annat än uti en rustkammare. Det är i sanning bedröfligt, att de, hvilka äro anställda vid en konstakademi och anse sig arbeta i klassisk konstanda och ha fullmakter på konstnärskap, icke eftersinna, att Hellenerne, ehuru hedningar, höllo sina tempel så heliga, att ingen fick deri begrafvas, ja icke ens inom desammas ringmurar. Delos, hufvudsäte för detta konstrika folks gudadyrkan, blef till följe deraf rensadt för alla jordade och ingen fick der begrafvas, ehuru denna ö bebøddes af en ej ringa folkmängd. Det vissa är, att snyggheten i fråga om ett Herrans hus ej kan rimligtvis gå för vida.

Mången har anmärkt, att kyrkan är i jemförelse med dess omfång alltför låg. Riktigheten af ett sådant tycke kan icke bestridas; men man besinne, att kyrkan ursprungligen haft en ganska harmonisk anordning samt att de alltför stora tillbyggnaderne förorsakat berörda missförhållande. Kyrkan har jemväl blifvit mörk genom dessa utvidgningar, och hon har framförallt förlorat af sitt vördnadsbjudande intryck genom den stora orgelbyggnaden i långhusets vestra ända, ty läktaren höjer sig endast $7\frac{1}{2}$ fot öfver golfplanen. Om man icke i våra dagar framförallt yrkade stora orgelverks upptimrande i Herrans hus, liksom sådana voro det vigtigaste vid gudstjenstens förrättande; så skulle det visserligen vara ganska ändamålsenligt att anbringa ett orgelverk i tornets nedersta afdelning, hvilken håller i längd 39 och i bredd 32 fot. Tornets bågöppning åt kyrkans mellanskepp, hvilken har 19 fots bredd, kan med all säkerhet utvidgas 2 fot å hvarje sida, hvadan den blefve 23 fot bred och således vidare än mellangångens närmaste pelarafstånd, som utgör blott $21\frac{5}{6}$ fot. Att kyrkan skulle genom orgelverkets anbringande i tornets nedersta afdelning få ett både lättare utseende och en bättre belysning, är uppenbart, och att ett orgelverk, hvilket intoge denna nya plats kunde få all erforderlig styrka, lärer enhvar, som ej betraktar ett sådant såsom en hufvudsak i en helgedom, lätt medgifva.

På kyrkogården å korets södra sida är biskopen P. Thyzelii graf insprängd i bergskullen. Å denna, som höjer sig öfver den öfriga kyrkogården, står ett Romerskt monument, hvilket gör ett föga värdigt afbrott mot det åldriga templets christliga stil. Detta monument, som har kistform med gafvel- och sidorösten samt

hörnflikar, är af lös marmor och har flere påkittade lappar. Det lofvar alltså föga varaktighet och dess förvittrande är ingen skada för Svenska konsten. Man måste högligen beklaga, att man aldrig vill begripa, det man bör någorlunda rätta sig vid dylika arbeten efter omgifvande byggnadsverk. Det är dessutom en orimlighet att drifva den Romerska smaken i den nya tiden. Vid någon besinning borde man utan svårighet inse olämpligheten af ett sådant sträfvande. Märkligt är, att olärde i synnerhet drifva denna idévidriga härmning.

Biskopen Konrad Rogge byggde sig ett residenshus, som ligger i nordöstra hörnet af kyrkogårdsmuren. Detta hus, hvilket är aflångfyrkantigt och sträcker sig i öster och vester, har nederst källare och derpå tre våningar samt höga gafvelrösten med kroppåstak. Byggnaden, som håller 110 fot i yttre längd 43 i bredd med $3\frac{1}{4}$ i murtjocklek, är uppförd af tegelsten i munkband med fogstrykning. Mellan första och andra våningen framstå å båda långsidorna tvenne qvartstafvar af påkantstående tegelsten, hvilka tillsammans ha 6 tums utsprång, hvarmed den nedra delen öfverskjutes af den öfra. Takfoten är en qvartstaf, som bildas af påkantstående tegelsten. Vestra gafvelröstet prydes med nichfördjupningar och deröfver korsfördjupningar, det östra med en stor trebladig ros och vid sidorna derom med små nich- och cirkelfördjupningar. Båda gafvelröstena siras nederst med sicksacklister. Alla fördjupningarne äro hvitputsade i bottnen. En hufvudingång på midten af södra långsidan införer i första våningen. På hvarje sida om denna ingång är en mindre dörröppning med stickbågig betäckning till källarna, af hvilka de östra betäckas med fyra korshvalf, de vestra deremot med två tunnhvalf. Kors-

hvalfven ha 1 fot breda skiljo- och lika starka korsbågar; tunnhvalfven hvila på vederlag i öster och vester. Våningarne, hvartill man uppkommer på en nyare stentrappa, ha grofva ganska tätta bjelklager. Hvarje långsida har fem och hvarje gafvelmur två fönsteröppningar i rad. Hufvudingången är oförändrad och den tillslutes med en ursprunglig dörr, hvilken består af smala sammannaglade jernplåtar. I inre anslagsmurarna märkas fyrkantiga hål för tvenne skottbommar, och å dörren, som är ganska stark men illa smidd, finnes ett litet hål för iakttagande af ankommande. Utanför hufvudingången är en portal med kolonner och derpå ett bjelkverk, en opassande tillsats, som tvifvelsutan tillkommit 1626. Anordningen af denna dörröppning visar påtagligen, att byggnaden varit beräknad på försvar. Ett sådant förhållande bevises ytterligare deraf, att flere styckegluggar blifvit å byggnaden igenmurade vid en reparation, som verkställdes kort efter 1760 [98]). Å en spetsig sköld i östra gafvelmuren märkas en nyckel och ett svärd i kors. Att dessa attributer beteckna kyrkans patroner S. Petrus och S. Paulus är solklart. Stadens sigill företer tvenne män i fotsida drägter, af hvilka den ene håller en nyckel den andre ett svärd. Alltså ha nämnda apostlar under medeltiden varit både kyrkans och stadens skyddshelgon. Å samma sköld och en mindre sådan i vestra gafvelmuren ses två korslagda horn, som utgöra biskopen Rogges vapen.

I öfversta våningen af samma residenshus blef Gustaf Vasa af rikets ständer 1523 vald och hyllad till konung. Det vill synas, som merberörda hus fått någon

---

[98]) Stockholms Posten år 1796, N. 38.

tid efter reformationen begagnas såsom biskopsresidens; ty då staden **1535** ödelades af en eldsvåda, ha enligt en samtidig anteckning domkyrkan och biskopens stenhus undgått denna förstöring [99]). Det berättas, att Magnus Sommar eller hans närmaste efterträdare på Strengnäs biskopsstol Bothvidus Sunonis blifvit af Gustaf I, som önskade merberörda byggnad, tillfrågad: i hvilket kapitel af Bibeln det anbefalldes, att biskopen i Strengnäs skulle bebo ett fast stenhus, hvarpå svarades: i samma kapitel, hvilket tillägger konungen kyrkotionden. Magnus Sommar, som bland flere betydande män blifvit kallad till Upsala för firande af Gustaf I.s bröllop med Margareta Lejonhufvud, blef, ehuru han med åsidosättande af sitt katholska tänkesätt, kraftigt understött konungens afsigter, från måltiden afförd i fängelse, hvarifrån han efter åtta månaders förlopp utsläpptes, men han återfick ej sitt embete. Bothvidus, ehuru en god Lutheran, blef jemväl för misshagliga yttranden afsatt och kastad i fängelse, men han utkom mot erläggande af **500** mark silfver och blef omsider af Erik XIV förhulpen till sin förlorade befattning [100]). Gustaf II Adolf, som i Strengnäs **1626** stiftat ett gymnasium, upplät dertill merberörda hus, hvilket ännu begagnas för samma ändamål.

---

[99]) Martyriologium Strengenense, XIII Kal. Junii Anno domini MDXXXV:o jn crastino iohannis ante portam Latinam videlicet Sexta feria jnfra octauam ascensionis domini hora 3:a post prandium combusta est tota ciuitas Strengenensis casuali jncendio cum capellis sanctorum Eskilli et Georgij demptis dumtaxat Ecclesia cathedrali monasterio predicatorum. Sola domo lapidea domini Episcopi non tamen sine grandi dampno et periculo cum nonnullis curiis ruinosis et paucis domibus jn parte occidentalj ciuitatis. Deo auxiliante. [100]) J. Messenii Scondia illustrata, T. V. p. 77. A. O. Rhyzelii Episc. Sviog. s. 222. Jemför O. Celsius, Gustaf I.s Hist. Upp. 3. s. 574. O. Dalin, S. R. Hist. D. 3. s, 303, 304.

Den första våningen innehåller boningsrum, den andra en stor lärosal m. m. den tredje bibliotheksrum åt öster och naturaliesamling åt vester.

Nyssbeskrifna hus, hvilket har ett ganska vackert läge, intager en mindre fördelaktig byggnadsgrund. Platsens ej obetydliga sluttning från vester till öster och en större brant dernedanföre ha förorsakat sättning, hvarigenom svåra remnor yppat sig nära östra ändan af södra sidan. Om denna betänkliga skada ej snart afhjelpes, så kan genom fortfarande sjunkning en utåtskridning vålla den höga gafvelmurens nedstörtande. Det är derföre angeläget att inlägga en ankarstång af tvåtumsjern, hvilken bör med hakar och ringar sammansättas, och i den ena ändan få en säker splint med netning i den andra en sådan med skruf. För denna ankarstångs inläggande böra vestra och östra gafvelmurarne genomborras, så att densamma kan stickas derigenom och sträckas längsefter södra sidomurens insida och i vågrätt riktning tätt öfver hufvudingångens anslagsbåge. Splintarne, som äfven böra bestå af tvåtumsjern och vara 4 fot långa, infällas till hela deras tjocklek i gafvelmurarnas utsidor, hvarefter skrufven med erforderlig styrka tilldrages, då allt vidare remnande är omöjligt.

Vid kyrkogårdsmurens vestra sida midt emot kyrkans hufvudfasad ligger ett stenhus två våningar högt. Detta hus, hvilket består af tegelsten med vanliga munkband, är till sido- och gafvelmurarna slätt, men å gafvelröstena ses lemningar af sicksacklister lika dem, som finnas å kyrkans mellanskepp och gymnasiibyggnaden, nemligen tre afsatsvis nedspringande och uppspringande skiften med putsad bottenrand. Derofvanför märkas å gafvelfälten lemningar af nichfördjupningar. Samma hus

har i öfra våningen Consistorii sessions- arkiv- och arbetsrum m. m.

Kyrkan intager midten af kyrkogården, som bildar en fyrkant och har dels mer dels mindre sluttning åt alla håll. Ringmuren, hvarå finnas en stor port å vestra och en å norra sidan samt en mindre å södra och en sådan å östra, är ganska illa uppförd och jemväl förfallen. Det är längesedan man äfven i Sverige börjat att i städer frigöra kyrkor för ringmurar, så att man sällan der ser sådana. Det är således en ganska ovanlig företeelse, att en högst vanprydlig ringmur fått qvarstå vid en af de största kathedraler i Norden. Detta förhållande är så mycket mera ovanligt, som denna kyrka har den herrligaste belägenhet, och som kyrkogården med sina stora träd erbjuder den ljufvaste svalka och de skönaste utsigter, hvadan denna plats frigjord blefve den behagligaste, som ett samhälle kunde önska. Då för öfrigt kyrkan ligger midti staden, skulle genom en sådan rasering beqvämare öfvergångar beredas. Hvilken kan orsaken vara, att verkställigheten af en så nyttig åtgärd uteblir? Ett svar härpå är högst enkelt. Den lilla vackra staden är frisinnad, nemligen så att både fä- och svinkreatur få opåtalt gå lösa och lediga på dess gator. Det är vidpass ett sekel sedan ett likadant förhållande egde rum i Lund liksom i flera andra städer, då en kraftfull rektor utverkade ett förbud häremot; men en borgmästare, nitisk för gammal frihet, satte sig till den grad emot verkställigheten af berörda nybet, att tvisten blef handgriplig, och flere årtionden förflöto, innan den urgamla friheten nödgades vika för den nya författningen. Undrom således ej derpå, att ingen velat i Strengnäs uppträda mot fä- och svinkreaturs kringstrykande på gatorna;

dock synes mig, att om saken rätt föreställdes, så skulle denna osnygghet nu kunna utan svårighet afhjelpas.

Att ha närmare undersökt kyrkan utan att ha från tornets altan betraktat omgifningen, vore en förlust, som man borde med skäl ångra. Jag hade väl på förhand väntat mig fullkomlig ersättning för denna mödosamma vandring, men jag måste tillstå, att jag uppkommen fann vida mer än jag anat. En alldeles molnfri himmel och lugnt väder och en ovanligt sigtig luft medgåfvo lika vidsträckta som öfverraskande utsigter. Mälaren med sina många skogbevuxna vikar och öar samt glänsande fjärdar och sund gjorde ett intryck, som aldrig rätt kan skildras, men också aldrig glömmas. Tynnilsö, ett gammalt biskopsslott, hvilket efter indragning vid reformationen gått i enskildas händer, prunkade med sin ståtliga byggnad, som är fyra våningar hög med sju sido- och tre gafvelfönster i hvarje rad. Vesterås på fyra mils afstånd skimrade med sin koppartäckta domkyrka. Jag vandrade länge omkring på denna altan, hvarifrån äfven landsidan erbjöd angenäma utsigter.

Lektorn i Grekiskan prosten L. Broman hade godheten att midsommarsafton inbjuda oss. Denne verksamme lärare har en egen gård, som ligger å kyrkans södra sida å en liten klipphöjd med den herrligaste utsigt åt Mälaren och landet. Han har å denna plats uppbyggt två mindre men ganska trefliga trähus, och han har fyllt och planterat deromkring på ett sätt, hvilket lika mycket hedrar hans verksamhet som hans insigt och smak.

Efter en ganska glad afton täcktes denne vän erbjuda oss för följande dagen en utflygt till Mariefred. Detta var icke ett anbud att försmå. Vi begåfvo oss således om morgonen midsommarsdagen åstad i det herr-

ligaste väder. Vägen, som är två mil lång, leder till stor del genom en djup dalsträckning, hvilken omgifves af skogbevuxna berg. På gästgifvaregården i den lilla staden sågs en utomordentlig brådska; en naturlig följd deraf, att flere ångfartyg från Stockholm voro i annalkande. Snart dånade några skott, och den lilla staden öfversvämmades med främmande. Vi skyndade i sällskap med en hop ej mindre nyfikna öfver den smala kärrvägen till Gripsholm, och vi åtföljde den pratsamma mängden genom den forntida byggnadens ståtliga gemak. Jag har för nära tre årtionden tillbaka under två dagars vistande i Mariefred haft tillfälle att med temlig noggrannhet bese detta slott; men ehuru jag nu endast kunde vid genomgående uppfatta, hvad der var att betrakta, så fick jag dock ett långt klarare begrepp derom, än jag förut fattat. Man ser med helt andra ögon i yngre än i äldre dagar, såvida man icke alltför illa använder sin tid. Vi skola här söka att med några ord skildra denna ovanliga byggnad.

Gripsholm, ett urgammalt herresäte, som den grundrike Bo Jonsson Grip innehade, då konung Albrekt 1383 på ett herremöte der utfäste sig till vissa medgifvanden. Detta herresäte, som lärer fått sin benämning af bemälde egare, öfverlemnades enligt köpebref 1404 till drottning Margareta. Under Engelbrekt Engelbrektssons fejd emot Erik af Pommern innehades samma slott af en Dansk fogde Hartvig Flög, hvilken 1434 hotad med en belägring antände detsamma och flyktade undan. Grefve Hans af Eberstein fick sedermera besittningsrätt på Gripsholm, som någon tid derefter förlänades till biskopen Sigge Ulfsson i Strengnäs. Riksföreståndaren Sten Sture den äldre, som 1472 erhöll

detta slott med eganderätt mot vederlag i andra gods, anslog detsamma till det kloster, hvilket han 1491 derjemte anlade för munkar af Carthusianerorden och som kallades Coenobium Pacis Marianum eller Mariefreds kloster. Sten Sture förmådde sin systerson Erik Johansson Vase att underteckna berörda öfverlåtelse. I detta kloster, som den 16 Februari 1504 helgades jungfru Maria, blef stiftaren dagen derpå begrafven. Denna stiftelse hade ringa varaktighet. Munkarne blefvo af Gustaf I nödgade att till honom afträda Gripsholm såsom hans fädernegods, hvadan de 1526 gåfvo derpå ett afsägelsebref [1]).

Väl säges, att Gustaf I 1537 funderat och uppbyggt Gripsholms slott, hvarest det nu står [2]). Men enär en betydlig del af detta slotts murar visa spår efter en härjande eldsvåda, och då en sådan ej inträffat sedan sistnämnda tid, så har man med mycket skäl förmodat, att bemälde konung ej allenast byggt på gamla platsen utan äfven bibehållit en del af den gamla byggnaden. Ett sådant förhållande är så mycket troligare, som de många slott, hvilka Gustaf I å nyo och från grunden uppfört, äro till följe af ovilja mot allt munkväsende hållna i renaissansstil, då deremot det ifrågavarandes hufvudbyggnad företer en sednare medeltidsstil.

För detta arbetes utförande blef byggmästaren von Kjöhlen inkallad. Mariefreds- och Vårfruberga kloster nedbrötos och materialierne deraf användes till slottsbyggnaden, som uppfördes till yttre och inre murytor med tegelsten och till kärnan med gråsten. En del, hvilken är äldre, har vanliga munkband, det öfriga, som är yn-

---

[1]) E. Göransson Tegel, Gustaf I.s Hist. D, 1. s. 117. [2]) Ibd. D. 2. s. 104.

gre, företer en löpare med en kopp; allt med yttre fogstrykning. Hufvudbyggnaden består af en oregelbunden femkant med fyra runda hörntorn. Sidobyggnadernas osymmetriska förhållanden och hörntornens olika omfång ådagalägga, att alla delar ej äro samtidiga. Borggården är temligen rymlig. Sidobyggnaderne, som ha ansenlig bredd, äro flere våningar höga, och hörntornen, af hvilka det största håller vidpass 40 fot i inre tvärmått och det minsta nära 20, höja sig något öfver desamma. De yttre murarne äro nederst från 12 till 14 fot tjocka, men de inre äro något svagare och alla förtunnas uppåt. Tvenne torn innehålla i sjelfva murarna spiraltrappor, som uppleda till hvälfda omgångar med yttre skottgluggar. Här finnas många fasta takhvalf och en myckenhet större och mindre rum, af hvilka några bibehålla sin ursprungliga anordning. Alla rummen äro oregelbundna samt trapporna smala och mörka. En ny trappa har under Gustaf III.s tid blifvit i ena omgifningsmuren utsprängd. I det minsta tornets nedra del ligger hertig Johans fängelserum, som har tunnhvalf med inskärningar, trägolf, dörromfattning och paneling i barockstil och rosig oljemålning på bondvis. Konung Eriks fängelserum öfverst i samma torn betäckes med bjelkar och plankor. Detta fängelserum, som har ett groft trägolf, upplyses af fyra små gluggar och tillslutes med en yttre jern- och en inre trädörr, af hvilka den sednare har en trekantig öppning för instickande af stenfat. Utanföre ligger i sjelfva yttermuren en omgång, hvilken 3 fot bred har stengolf och betäckes med tunnhvalf samt upplyses af små gluggar. Detta slott har å yttre sidorna haft många styckegluggar och skotthål, och dessutom ha skansar, hvaraf en ännu finnes i behåll, legat derutanför.

Till denna hufvudbyggnad sluta sig åt landsidan flere större och mindre byggnader, som bilda en rymlig borggård. Liksom den förstnämnda eller inre borggården är oregelbunden, så är äfven den sednare, och det synes påtagligen, att dessa tillbyggnader uppstått alltefter som större utrymme blifvit för den kongliga familjens vistande derstädes behöfligt. Hela detta slott, hvilket med stor kostnad förbättrades och förskönades af Gustaf III, innehöll 1790 tjugo hvälfda källare och ett hundra åttioåtta eldrum. Samma slott har af konung Oscar fått i betydlig mån förbättringar, hvilka äro hållna i ett slags medeltidsstil, som ådagalägger, att den höge innehafvaren har ett helt annat begrepp om byggnadskonsten än det, hvaraf man under Gustaf III.s tid leddes. Ho inser icke, att ett Fransyskt byggnadsmanér här föga passar. Emellertid är det en sanning, att Gripsholms slott, som till grundidéen röjer en sednare medeltidsstil i förening med renaissansmanér, är en sammangyttring, hvars försköning är i konstnärligt afseende svårlöst, och som ej tåler användande af någon ren byggnadsart.

Gripsholm har en herrlig belägenhet på tvenne små holmar i Mälaren, hvilka genom ansenliga uppfyllningar ha blifvit i sednare tider utvidgade samt sinsemellan och med stranden förenade. Ehuru samma slott erbjuder hänförande utsigter både åt land- och sjösidan, så glömmas alla omgifvande naturskönheter af en främling, som endast får i brådska öfverskåda de mångartade konstalster, hvilka förvaras i denna forntida konungaborg. Här finnes en högst talrik och ovanlig porträttsamling af furstliga personer och ryktbara män. Här finnas derjemte ganska dyrbara fornsaker, byten från trettiåriga kriget i Tyskland. Öfver dessa samlingar,

hvilka äro väl ordnade, kunde en dryg volum sammanskrifvas. Man måste beklaga, att ett sådant arbete ej redan utkommit. Men huru kan man vänta dylikt, då Gripsholm redan fått tvenne specialbeskrifningar, som onöjaktigt skildra sjelfva byggnaderna och okonstnärligt belysa konststyckena deri [3]). Ehuru vi knappast en timma uppehöllo oss vid detta minnesrika slott, så fästade vi likväl en närmare uppmärksamhet vid de tvenne metallslangor, som Pontus De la Gardie eröfrat i Ryssland. Den mindre af dessa metallslangor håller 15 $\frac{7}{12}$ fot i längd och 7 $\frac{3}{8}$ tum i kaliber, den större 17 $\frac{11}{12}$ i längd och en likadan kaliber. Drufvorna äro bildade som djurhufvuden med stora gap och långa betar, och mynningarne liksom omfattas med dylika djurhufvuden, till följe hvaraf dessa stycken blifvit kallade galten och suggan. Samma stycken, som siras med löfverk, ha Ryska inskrifter; å den mindre läses: *Med Guds Nåde Czar Johan och Storfurste öfver hela Ryssland, är bössan Vargen förfärdigad år 7085 af Andrei Tziohoff;* å den större står: *Med Guds Nåde, efter befallning af Czaren och Storfursten öfver hela Ryssland, Johan Wasilevitz, är denna bössa, Vargen, förfärdigad år 7087 af Andrei Tziohoff.* Således äro dessa stycken enligt vår tideräkning gjutna åren 1576 och 1578.

Efter anläggande af Mariefreds kloster lära enskilda enligt vanligheten nedsatt sig deromkring. Då kongliga personer ofta vistades på Gripsholm, fick klosterplatsen flere invånare, så att densamma 1605 förunnades stadsprivilegier under namn af Mariefred. Emellertid begag-

---

[3]) C. F. Ljungman, Beskrifning om Gripsholms slott, Stockh. 1790. Beskrifning öfver Gripsholms Slott, Stockh. 1822.

nade invånarne Kärnbo församlings närbelägna kyrka. Carl IX.s enkedrottning Christina, som innehade Gripsholm, lät 1621 anlägga en ny stadskyrka, hvilken tre år derefter öppnades både för lands- och stadsförsamlingen. Denna stadskyrka afbrann 1682, då Kärnbo kyrka åter intogs. Men sedan enkedrottningen Hedvig Eleonora låtit iståndsätta stadskyrkan, blef Kärnbo kyrka åter öfvergifven, men hon hade likväl ännu 1790 sitt tak i behåll.

Mariefreds kyrka, som är aflångfyrkantig med fyrkantigt torn i vester och åttasidig altarvägg, har två rundbågiga fönsteröppningar å hvarje långsida och fyra sådana å altarväggen. Skeppets hvarje sidomur förstärkes af en liten fyrkantig utbyggnad och af tre inre sträfpelare med föreningsbågar, och derpå hvilar ett tunnhvalf med breda gördelbågar. Altarväggen har tre yttre sträfpelare och uppbär ett slags kupolhvalf. Tornets betäckning är utförd i barockmanér. Kyrkan, som håller i längd 114 fot och i bredd vidpass 50, intager en klippbrant, hvilken är å tre sidor nästan brådstörtande. En lång stentrappa uppförer till ingången å tornets vestra sida. Staden, som är ganska liten, har en skön belägenhet på stranden af Mälaren. Alla husen äro uppförda af trä och dels en dels två våningar höga. I vester om staden ligger på en klippig höjd ruinen af Kärnbo kyrka, hvars omgifningsmurar, som bestå af tuktad gråsten, ännu äro temligen bibehållna. Der märkas lemningar af ett tvåqvadratiskt skepp med vapenhus åt söder och enqvadratiskt kor med rundel i öster. Grundvalar efter Mariefreds kloster ha i staden blifvit å kyrkans södra sida inom ringmuren påträffade. Mariefreds sigill bibehåller ett minne af nämnda stiftelse. Jungfru Maria med öppen krona ses i detta sigill stå på

månen och hon håller sitt heliga barn på venstra armen, båda omgifvas med en oval strålglans. Kring kanten emellan dubbla ränder läses: *Mariæfredh. stadtz. signett. 1650.* Man finner således här den sednare medeltidens vanliga sätt att föreställa den heliga jungfrun.

På återfärden togs en omväg till Åkers gamla styckebruk. Här ligga många både bruks- och boningshus. Det är märkligt, att en så stor anläggning som denna kan drifvas med den ringa vattentillgång här finnes. Flere byggnader bestå af formadt jernslagg; men ett sådant byggnadsmaterial medför två olägenheter nemligen att mindre säkert förena sig med murbruk och att förorsaka fukt. Om det var skada att icke få i anseende till helgen se detta verk i gång, så var det mycket mera fägnande att betrakta den glada och stilla menniskoskara, som här var samlad. Man samtalade och roade sig utan något slags oljud. Vi genomvandrade den vackra parken, hvilken sträcker sig öfver en ansenlig höjd med utsigt öfver en bördig dalsänkning. Här sutto i en rundel några unga herrar och damer, som ej läto vår ankomst störa sig i sina hjertliga samtal och småroliga upptåg. Detta visar, att främlingar ofta måtte här infinna sig.

Strengnäs — Fahlun.

Återkommen till Strengnäs hade jag förmånen träffa herr biskopen m. m. H. O. Holmström, som en längre tid varit borta för stiftsangelägenheter. Det var en synnerlig fägnad att efter nära två årtiondens förlopp återse denne fromme öfverherde. Sedan jag meddelat det yttrande, hvilket man önskat i afseende på en tillärnad orgelbyggnad, beredde jag mig på resans fortsättning.

Följande dagen vid middagstiden lade Vestmanland på färden mellan Stockholm och Vesterås till bryggan i Strengnäs och på några ögonblick var vårt åkdon om bord, hvarefter vi med ett hjertligt farväl till ett par oförgätliga vänner skyndade inom relingen. Sedan jag med tystnad intagit en plats för att i all stillhet betrakta kringliggande ställen och öar, fästes blickarna i synnerhet på Fogdön, som har många forntida minnesmärken. Kapitenen, hvilken förmodligen tyckte mig vara ett slags egen främling, hade godheten öppna ett samtal rörande närbelägna ställens forntida märkvärdigheter, och sedan han fått höra, det jag hade någon kännedom om Renningeborg och Vårfruberga kloster på Fogdön, blef detta ännu lifligare.

Renningeruin, som ligger på en bergshöjd ungefär tvåtusen steg ifrån en vik af Granfjärden, består af tre ovala ringmurar, hvilka omgifva och dominera hvarandra. Den ytterste, som ligger lägre än de öfriga, har en ingång i sydost, den mellerste har en sådan i öster, den innerste och högste, hvilken håller **150** fot i bredd **216** i längd, har en öppning i nordvest. Af dessa ringmurar, som bestå af gråsten utan murbruk, företer den ytterste grofva massor, den innerste är deremot med omsorg anlagd i sluttande riktning. Denna borgruin är nu öfverväxt med barrskog. Det är uppenbart, att här i en ganska aflägsen forntid varit ett starkt fäste, som i midten innehållit boningshus af trä. Man har ej utan skäl förmodat, att Ingiald Illråda här blifvit innebränd. I närheten ligga flere ätthögar, af hvilka en ganska ansenlig kallas Kongshögen [3]). Vårfruberga kloster, en ganska gammal stiftelse för nunnor af Cistercienserorden, fick **1252** befrielse för kongliga utlagor och hade vid reformationen stor egendom och ansenlig åbyggnad. För ett sekel tillbaka sågos grundvalar efter en byggnad, **296** lång, **64** fot bred [4]). Klosterruinen, som sedermera fått likhet af en vanlig kulle, blef för få år sedan upprensad och närmare undersökt [5]). Fogdön har alltså två lika märkvärdiga som skiljaktiga ruiner; men dylika lemningar, ehuru af stort intresse för fornforskaren, äro föga lärorika för konstforskaren.

Sedan vi intagit en liten middagsmåltid, som å detta ångfartyg serverades ej mindre väl än på ett ganska godt värdshus, nalkades vi Vesterås brygga, hvarest tre

---

[3]) Iduna H. 8. s. 106—109. [4]) Monaster. Sviogoth. s. 210. [5]) Sveriges Statstidning år 1842. N. 265.

herrar hade godheten, att, medan vårt åkdon togs i land, inbjuda oss till att bese en klosterruin. Då denna oväntade artighet, som naturligtvis föranleddes af dessa herrars bekantskap med kapitenen, intresserade, så begåfvo vi oss genast åstad till det ställe, man föreslagit. Vi uppgingo genom klostergatan och vi afveko åt höger till den rymliga plats, hvilken 1231 blifvit af Knut Långe donerad till Maria kyrka, och som biskopen Bengt skall derefter användt för grundläggande af ett Dominikaner-kloster [6]). Detta kloster fick småningom stora rikedomar och ansenliga hus. Det var i samma klosters konventsstuga, som Gustaf I med rikets ständer 1527 beslutade recessen. Följande år öfvergafs detta kloster af munkarna, af hvilka många ingingo i kyrkans tjenst. Husen voro redan 1544 nästan undanröjda [7]). Ruinen, som nu har snarlikhet af en liten jordkulle, gaf föga anledning till någon närmare undersökning, men deremot till några korta reflexioner. Å den ena sidan prisades den visa reformen och den nyskapade frihetsandan; å den andra anmärktes, att prestväldets öfverdåd och klosterväsendets förfall beredt sin egen undergång, men att hvarken den kraftfulle fursten eller andra maktegande skäligen bort tillrycka sig, hvad enskilda uppoffrat för fromma stiftelser. Att af nedbrutna helgedomar bygga kongliga slott och fästen medförer föga välsignelse. Den store konungen fick vid hvarjehanda uppresningar röna bittra påminnelser härom, och de många familjborgar, hvilka han uppbyggt af nedbrutna kyrkor och kloster, blefvo fasansvärda skådeplatser för hans vildsinta söners

---

[6]) Dipl. Succ. N. 259. P. A. Nigri Historia om Vesterås biskopar, s. 6. [7]) Monaster. Sviogoth. s. 247.

afskyvärda tillställningar. Nationen, som beredvilligt understödde den stora hvälfningen, fick länge lida för följderna deraf. Våra stridiga meningar blefvo på vanligt sätt hastigt bilagda. Jag inbjöds nemligen i en väl sorterad restauration, hvarest jag med fägnad nedsatte mig, emedan jag fann mig ha kommit bland sannt liberala män; ty mig tilläts att blott förtära selzervatten. Efter en stunds muntert samtal togs ett hjertligt farväl af detta behagliga sällskap.

Vesterås, som troligtvis under hedendomen varit en handelsplats, lär, sedan en biskopsstol der blifvit något efter tolfte seklets början inrättad, snart bildat sig till en betydande stad, hvilken under medeltiden hade jemte kathedralen eller Maria kyrka S. Iliani S. Egidii och S. Nicolai kyrkor. Der fanns jemväl utom ofvannämnda kloster ett Helgeandshus. Denna stad har ej såsom Strengnäs en storartad, men en ganska täck belägenhet vid en vik af Mälaren. Stränderne prunka med löfträd och vackra öar ligga derutanför. Å landsidan ses i norr och öster bördiga åkrar och ängar och derbortom höjder med småskog. I vester sträcker sig en bergsås. Staden genomflytes af Svart- och Lillån. Gatorna äro temligen rymliga. De flesta husen äro två våningar höga, några få äro uppförda af sten, de öfriga äro knuthuggna af timmer och beklädda med bräder. Staden, som genomskäres af största vägen från rikets vestra provinser till Stockholm, och hvilken mottager en mängd jern och koppar från Vestmanland och Dalarna och således transporterar dessa bergsprodukter till Stockholm, har temligen liflig rörelse.

Vesterås slott, en stor fyrkantig byggnad, som varit omgifven med grafvar och vallar, intager en liten höjd

i närheten af Svartåns utlopp. Biskopen Ilianus, bördig från England, skall för sig uppfört detta slott, hvilket således uppstått kort före 1182. Samma fäste, som hetat S. Ilians hus, skall lång tid derefter förblifvit biskoparnas säte [8]). Den mäktige Bo Jonsson har 1380 innehaft detta slott, hvilket sedermera tillhört kronan. Engelbrekt intog 1433 samma fäste. Biskopen i Linköping Kettil, som 1464 bemäktigade sig Vesterås slott, inlade der en besättning, hvilken afslog Christian I.s angrepp derpå. Gustaf Vasa sökte 1521 intaga merberörda slott, men han lyckades först nästföljande år att erhålla detsamma. A. O. Rhyzelius säger, att nämnde furste nedrifvit och kort derpå uppbyggt Vesterås slott, men denna uppgift är föga trolig; enär han såsom konung kunnat under riksdagen 1527 bo derstädes. Det är icke ens sannolikt, att samme furste tjugo år derefter i Vesterås byggt ett alldeles nytt slott nemligen det, hvilket nu qvarstår [9]). Det synes deremot mera troligt, att nämnde konung iståndsatt och påbyggt detta fäste; ty murarne bestå till de nedra sträckorna af grof gråsten men till de öfra af tegelsten. Ofvanberörda Dominikanerkloster nedbröts och dess materialier användes för detta ändamål [10]). Byggnaden har troligtvis först då blifvit fyra våningar hög. Erik XIV, flyttad från Gripsholm, har någon tid sutit här fången, innan han affördes till Örbyhus, som blef hans sista fängelse. Gustaf II Adolf och Carl XI ha nedlagt mycken kostnad på denna byggnad, som 1736 förhärjades af en vådeld, hvarefter den iståndsattes i

---

[8]) P. A. Nigri Historia om Vesterås biskopar, s. 4. [9]) Sviogothia munita, s. 200, 201. [10]) L. Arrhenius, Dissert. de Arosia, Holmiæ, 1720, p. 21. O. Grau, Beskrifning öfver Västmanland, s. 135, 136.

modernt manér, så att den numera har för byggnadsforskaren föga intresse. Meranämnda slott begagnas nu till kanslirum och landshöfdingeboställe samt magasin.

Följande dagen besågs domkyrkan, hvilken på olika tider uppstått, och till följe deraf visar ganska skiljaktiga byggnadsarter. Den, der önskar närmare undersöka ett forntida byggnadsverk, bör ej försumma att på förhand inhemta, hvad urkunder derom innehålla. Emellertid lemna medeltidens tempel nöjaktigare upplysningar om sina byggnadsförhållanden än de torftiga underrättelser, hvilka ur dåtidens handlingar framletas. Att likväl de, som beskrifvit denna kyrka, icke rätt uppfattat hennes byggnadsanordning, är en naturlig följd deraf, att byggnadskonsten varit efter reformationen föga studerad.

Redan **1231** fanns S. Maria kyrka i Vesterås [11]). Det var troligtvis samma helgedom, nemligen domkyrkan, som Birger Jarl till försonande af sin trolöshet mot några Folkungar lät i längden ansenligen utvidga, hvarefter densamma blef **1271** af biskopen Carl såsom domkyrka invigd till jungfru Maria [12]). Denne öfverherde ådagalade en utomordentlig byggnadsverksamhet. Han omlade landsvägarna åt Köping, Skaluna, Dalarna och Upsala, och han uppförde derjemte ej långt ifrån Vesterås S. Ursulas, S. Georgs, S. Gertruds och S. Olofs kapeller. Han invigde i sitt stift mer än tjugo nya landtkyrkor. Biskopen Lydika Abelsson började **1466** att förlänga domkyrkans östra ända, för hvilket ändamål han utgaf aflatsbref och erhöll understöd af Carl Knutsson och Sten Sture den äldre [13]).

---

[11]) Dipl. Suec. N. 259. [12]) P. A. Nigri Historia om Vesterås biskopar, s. 7, 8. [13]) Ibd.s. 18. J. Messenii Scondia illustrata T. IV. p. 30. L. Arrhenius de Arosia, p. 26, 27.

Vid inträde i och ännu mer vid genomskådande af kyrkan förmärkes, att hon är utförd enligt olika planer. Den ursprungliga kyrkan har till sitt långhus, som håller 110 fot i längd, 62 i bredd, haft mycken likhet med den, hvilken vi sett i Strengnäs; men den förra har blifvit på ett helt annat sätt utvidgad än den sednare. Kyrkan i Vesterås har nemligen bestått af ett långhus, hvars mellanskepp varit dubbelt bredare men föga högre än dess sidoskepp. Denna äldsta del har åtta pelare, som, ställda i två rader, motsvaras i vester af två pilastrar, och två sådana ha äfven funnits i öster. Pelarne, hvilka äro fyrkantiga med sidopilastrar och vinkelstafvar, ha afrundade socklar och hålkälade kransar och uppbära halfrunda förenings- och lindrigt spetsiga hufvudbågar och deremellan lågkupiga korshvalf. Svickelkolonner, anbragta på pelarnas kransar, uppbära mellanskeppets korsbågar. Mellanskeppets bredd utgör 28, hvarje sidoskepps 14 fot. På midten af långhusets södra sida märkes en ursprunglig ingång, hvilken är ganska smal men ovanligt hög, och den har rundbågig betäckning samt perspektivisk omfattning. Yttre anslagsmurarna prydas med sju särskildta språng, af hvilka de yttersta äro en större plått en qvart- och en rundstaf, de nästföljande en hålkäl och en rundstaf, de innersta två platter och deremellan en kolonn. Denna ingång tillslutes af en uråldrig jerndörr, hvilken siras med figurmålning i oljefärg. Der märkes en andelig, som knäböjande uppräcker sina händer mot den heliga jungfrun med följande omskrift: *Sanctus Videchinus o pia matrona Christi spiritum michi dona.* Öfver den bedjandes hufvud ses en blå lilja och gyllende stjernor, som ej äro något slags vapen utan fasthellre en symbolisk föreställning af själens ren-

het och andakt. Det är mera än sannolikt, att en motsvarande ingång funnits å långhusets norra sida. Detta långhus har troligtvis haft en rundbågig fönsteröppning midtemot hvarje hvalfafdelning. Pelarraderne uppbära såsom i Strengnäs höga sträckmurar, hvilka sammanbundit långhusets gafvelrösten och hvartill sidoskeppens luttak slutat sig och hvarpå mellanskeppets kroppåstak hvilat.

Ett samtidigt kor med rak eller halfrund altarvägg i öster har motsvarat mellanskeppets hela bredd och halfva längd. Den ursprungliga kyrkan har således ej varit synnerligen stor, men deremot haft en förträfflig hållning enligt dåtidens välberäknade anordning; ty bredden, längden och höjden ha stått väl tillsammans.

Då en sådan helgedom skulle på Birger Jarls tid utvidgas, medan den kyrkliga byggnadskonsten blomstrade i Sverige, kunde man ej derigenom vanställa densamma. Det visar sig också, att man mycket väl förstått, huru man skulle få den dåvarande kyrkan nära dubbelt större utan att störa det helas sköna harmoni. Man har liksom i Strengnäs bortbrutit det ursprungliga koret, men man har deremot här efter östra gafvelmurens nedtagande tillagt ett tvärskepp, som dubbelt bredare än och nära lika långt som kyrkans ursprungliga mellanskepp haft midtigenom fyra pelare i rad, hvilka motsvarat sidoskeppens omgifningsmurar och mellanskeppets pelarrader, och hvilka tvifvelsutan uppburit tio korshvalf. I öster om denna tvärbyggnad måste ett nytt kor tillkommit. Sådan tyckes den helgedom varit, som 1271 invigdes.

Då kyrkan under katholska tiden många gånger erhöll ansenliga donationer för altarstiftelser, så blefvo ytterligare utvidgningar nödvändiga, hvadan hon småningom fick tillbyggnader med yttre sträfpelare samt kors- och

stjernhvalf. Det tyckes, att man här liksom i Strengnäs början dessa tillbyggnader vid södra sidoskeppets östra ända, och att man efter hela denna delens fullbyggande på samma sätt förfarit från norra sidoskeppets östra ända till dess vestra. De öfver hörn ställda sträfpelarne och skiljaktiga förtagningarne m. m. ådagalägga berörda förhållanden. Vid uppförande af dessa tillbyggnader blefvo sidoskeppens yttermurar genombrutna, dock så att den mursträcka, som motsvarar det södras mellersta hvalfqvadrat, fick qvarstå, till följe hvaraf ofvanberörda dörromfattning blifvit bibehållen. Man har nemligen på detta sätt velat bereda sig en beqväm förplats. Alla dessa tillbyggnader, hvilka förstärkas af yttre sträfpelare, ha lika många fönsteröppningar, som här finnas motsvarande hvalfafdelningar.

Enär dessa tillökningar ej ville förslå, så återstod ingen annan utväg för beredande af en stor utvidgning än att bortbryta det kor, hvilket måste i Birger Jarls tid uppstått, samt att gifva det hela en femskeppig förlängning med omgång i öster. Vid denna sednare utvidgning, som började **1466**, har långhusets östra gafvelmur blifvit midtemot sidoskeppen genombruten, så att tvenne nya pelare uppkommit. Denna förlängning har i midten sex nya pelare, som motsvara de ofvanberörda, så att de två östligaste äro något sammandragna. Vid hvarje sida om dessa nya pelare stå trenne sådana, hvilka motsvara sidoskeppens omgifningsmurar. Af dessa sex yttre pelare äro de två vestligaste uppdragna vid lemningarna af tvärskeppets östra sidomur. Till följe häraf ha de två östligaste pelarne i de mellersta raderna inga motsvarande i de yttra. Således har ett kor uppkommit, hvilket har dubbla sidogångar men

enkel omgång i öster; en anordning, som röjer den högre byggnadskonstens förfall. Tvärskeppets takhvalf nedrefvos och nya ungefär 20 fot högre inslogos för att derigenom få någon öfverensstämmelse med de takhvalf, med hvilka denna sednare förlängning åt öster betäcktes. Vi finna här spetsiga förenings- och hufvudbågar, som uppbära tillkonstlade stjernhvalf, men omgången, hvilken är sjusidig, har enklare betäckningar. Norra sidoskeppet tyckes vid ifrågavarande tid ha i stället för sina låga korshvalf fått höga stjernhvalf. Den nyare tillbyggnaden har å hvarje sida tvenne och å omgången sju fönsteröppningar samt en ingång från söder och en från norr, och dess omgifningsmurar förstärkas af yttre sträfpelare. Dithörande fönsteromfattningar prydas med tre yttre språng, af hvilka det yttersta har rät vinkel, det mellersta en qvartstaf, det innersta afskuret hörn. Omgångens hvarje fönsterbröstning siras till det yttre med tre spetsbågiga nichfördjupningar.

Ett fyrkantigt torn med ansenligt omfång och höjd intager midten af långhusets vestra ända. Detta torns nedra afdelning, hvilken betäckes med två korshvalf, har i vester en stor spetsig fönsteröppning och derunder en ingång och i öster en stor spetsig bågöppning. Fyra ljudöppningar å hvarje sida omgifvas af lika stora nichfördjupningar. Under dessa märkas små rundfördjupningar och dernedom smala och höga nichfördjupningar. Den vestra fönsteröppningen omgifves å hvarje sida med sex spetsiga större och mindre nichfördjupningar och deromkring märkas fyra korsfördjupningar. Å södra sidan om vestra ingången är en ansenlig sandstenshäll insatt, hvarå Johannes med ett lamm på armen står till höger och S. David med kräkla i handen till venster; öfver

den förre läses: *Sancte Johannes baptista ora;* öfver den sednare: *Sanctus David anglicus.* Här märkes följande underskrift: *Johannes de Klingesboda decanus Arosie me fieri fecit MDX.* Å norra sidan om samma ingång finnes en likadan häll infattad, hvarå jungfru Maria omgifven af strålglans och stående på månen håller Christusbarnet och krönes af englar. Öfverst ses S. Petrus och S. Paulus, och vid den heliga jungfruns fötter knäböja två mindre personer. Här finnes följande underskrift: *Lubertus Veslo prepositus Arosie anno MDXV.* Hufvudfigurerne, som äro utförda i naturlig storlek, stå under spetsiga löfprydda baldakiner.

Detta liksom Strengnäs torn har sidobyggnader, hvilka, lika breda och höga som sidoskeppen och kapellerne, förstärkas med yttre sträfpelare. Norra sidobyggnaden innehåller en gammal kapitelstuga, hvilken betäckes med två stjernhvalf, och vid östra sidan deraf ligger ett mörkt förvaringsrum, som har tunnhvalf på vederlag i vester och öster. Man inkommer från tornets nedersta afdelning till kapitelstugan och derjemte har en spiraltrappa uppfört till tornets andra afdelning, hvarifrån stegar vidtaga. På norra sidan om dessa rum är ett större och ett mindre, och jemte det sednare är en uppgång till takhvalfven och tornets öfra afdelningar. Södra sidobyggnaden bildar ett ansenligt rum med ingång från tornets nedersta afdelning. Å dennas sydvestra sträfpelare, som står öfver hörn, är nära dess betäckning en stenhäll insatt med solvisare, hvarå läses: *erecta est ista capella nova in anno domini MCCCCCXIV.* Derunder är en annan stenskifva infälld, hvarå står: *Ghz afflat fortiæna the gode menyskior som gudelica gaa kring om kyrkiogaarden aff w biscopen huar the giff-*

uit haffu' XL dagha afflat for huar thn kropp som h'r i Kirkion ell'r Kirkiogaarden ligghr. Haffw' och een biscop giffuit XL dagha fo'r huar krop h'r apter kommer. Oc swa haffua the XL dagha afflat fo'r huart fya't som the gudelica gaa kring õ Kyrkiogarden fo'r-uthan Kyrkiones afflat. Jurgen Bunthmaker. Anno Dni MDXIIII.

Ehuru upplysning rörande tornets byggnadstid saknas, så visar dess hållning, att den inträffat få årtionden före reformationen och måhända mellan **1510** och **1515**, hvilka årtal vi sett å de minneshällar, som sannolikt blifvit med murens uppdragning insatta. Tornets sidobyggnader ha troligtvis tillkommit under eller kort efter detsammas fullbordan; ett förhållande, hvilket den nyssanförda inskriften af **1514** synes ådagalägga.

I ofvanberörda tvärskepps norra ända är en sakristia inbyggd, hvilken betäckes med tvenne takhvalf, som inrymmas under detsammas stjernhvalf. Samma sakristia har en ingång från den södra sidan och tvenne fönsteröppningar å den norra. Vid östra ändan af denna sakristia ligga två förvaringsrum och en uppgång till densammas takhvalf.

Hela kyrkan, som håller i inre längd **306**, i bredd **104** fot, är uppförd af tegelsten, hvilken är utvändigt fogstruken; men alla nichfördjupningar äro dock enligt vanligheten afputsade. Man har förmodat, att koromgångens yttre nichfördjupningar tillkommit för insättande af helgonbilder. Detta är likväl ett misstag; ty samma nichfördjupningar äro blotta prydnader, hvilka till följe af den högre byggnadskonstens dåvarande förfall blifvit anbragta under ej öfver fönsteröppningarna. Tornets nichfördjupningar vittna äfven om ringa dekorationsförmåga.

Man söker förgäfves motstycken till dylika infall å äldre medeltidsbyggnader.

Kyrkan har flere gånger afbrunnit nemligen 1380 af vådeld, 1390 antänd af de så kallade Hättebröderna, 1521 af Danskarna, 1572 åter af vådeld, 1691 af ljungeld. Efter branden 1521 fick kyrkan i anseende till tidens oroligheter halmtak. Då denna liksom andra helgedomar vid reformationen beröfvades sina indrägtiga underhållsgods, hvaraf Gustaf I ej försummade att för egen räkning taga sin goda andel; så var det icke lätt att afhjelpa sistberörda skada. Man började likväl 1537 att upplägga ett spåntak. En ansenlig tornspira med fyra mindre hörnspiror uppsattes i Johan III.s tid. Såväl sistnämnde konung som Gustaf II Adolf anslogo spannmål för kyrkans underhåll, och furstliga och enskilda personer lemnade bidrag till hennes iståndsättning. Sedan tornets spiror och kyrkans hela vattentak 1691 afbrunnit och ett takhvalf instörtat, så blefvo 1693 en ny tornspira och ett nytt vattentak med kopparbeklädnad uppsatta. Denna tornspira, hvartill Nicodemus Tessin gifvit ritning och Carl XI anslagit medel, är ganska prydlig och har en utomordentlig höjd, men den står dock mindre väl tillsammans med sjelfva byggnaden. Spetsen siras med ett väldigt klot derpå en ansenlig krona samt ett högt kors med en stor hane. Tornets murhöjd med spiran till spetsen utgör 328 fot. Klotet, kronan, korset och hanen, som dessutom hålla 17 fot i höjd, äro förgyllda med 304 dukater [14]).

---

[14]) L. Arrhenius, de Arosia, p. 29—32. O. Grau, Beskrifning öfver Västmanland, s. 81, 82. L. G. Sohlberg, Historisk Beskrifning öfver Domkyrkan i Vesterås, s. 19—23.

Då denna kyrka betraktas i sin helhet, så företer hennes yttre en någorlunda harmonisk hållning, ehuruväl man vid närmare påseende förmärker något osammanhang och lappverk. Ansenliga sträckmurar, som hvila på de mellersta pelarraderna, höja sig endast 4 fot öfver luttaken. Sträckmurarne, ehuru prydda med nichfördjupningar, äro alltför låga i jemförelse med de vidlyftiga taklagerna. En så ansenlig byggnad hade enligt vanligheten bort emellan lut- och kroppåstak ha en temligen hög fönsterrad för det yttres upplyftande och det inres belysning. Man finner således före inträdande i denna helgedom, att dess innandöme måste röja mycket missförhållande, hvilket vid genomskådning af dess inre förmärkes i högre grad än man väntat. Den äldsta delens mellan- och sidoskepp äro alltför smala och för låga i jemförelse med motsvarande sidobyggnader. Det fordna tvärskeppets förhöjda takhvalf, som röja den största vårdslöshet i utförande, stå någorlunda tillsammans med den sednaste förlängningen åt öster, hvilken dock har ett skärande missförhållande till den ursprungliga anordningen. Kyrkan är till följe häraf betraktad såsom konstverk en misslyckad sammanjemkning af äldre och nyare planer; men det måste likväl medgifvas, att hon svårligen kunnat utan total ombyggnad få en renare hållning. Kyrkan är emellertid en lärorik lemning af medeltidens konstutöfning; en lemning, hvaraf mycket kan läras, om den nemligen med allvar och urskillning studeras.

Det är märkligt, att de äldsta takhvalfven ha icke den ringaste remna, ehuru alla omgifningsmurar blifvit vid skeende tillbyggnader nästan helt och hållet bortbrutna. De nyare takhvalfven deremot visa högst be-

tänkliga sprickor, som äro i tilltagande, och hvilka skola, om de ej förekommas, måhända snart nog vålla en instörtning. Nya sockelstycken af huggen gråsten, hvilka blifvit här liksom å Strengnäs kyrka inpassade i yttre murarna, ha ringa framsprång och ingen profilering, hvadan de misspryda byggnaden. Vi ha redan anmärkt, att sådana uppsnyggningar försvaga omgifningsmurarna, som här äro i jemförelse med de takhvalf, hvilka de sammanhålla, så klena, att de skäligen bort förskonas för dylika infall. Man har deremot med mycket skäl bortbrutit kyrkans ringmur, hvarigenom hon vunnit i yttre ansenlighet.

Kyrkans tio östra pelare, som intaga de mellersta raderna, förenas åt söder norr och öster med låga bröstningsmurar. Kyrkans högkor, hvilket på detta sätt omslutes, har mellan de vestligaste pelarna haft ett träskank med dörrar, och midtemellan de östligaste inom bröstningsmuren står på en upphöjning med några trappsteg hennes högaltare. Ett gammalt altarbord af tegelsten nedtogs 1798 och ett nytt uppfördes af huggen sten i modern smak. Den gamla altarhällen omarbetades, hvarvid följande inskrift gick förlorad: *Hunc lapidem dedit ecclesie venerabilis episcopus Karolus* [15]). Då denna altarhäll således tillkommit vid kyrkans invigning 1271, så hade den skäligen bort förskonas för en slik vandalism. Här står ett altarskåp, som har mycken likhet med det, hvilket vi närmare granskat i Strengnäs. I detta altarskåp, som är en gåfva af riksföreståndaren Sten Sture den yngre och hans gemål Christina Gyllen-

---

[15]) L. G. Sohlberg, Historisk beskrifning öfver domkyrkan i Vesterås, s. 44.

stierna, föreställes i särskildta fack Christi lefnad och lidande. Här märkes följande inskrift: *Testamentum: domini: Stenonis: Suanteson: gubernatoris: regni: Suecie: et: ejus: consortis: domine: Christine: anno: domini: M:D:XVI: orate: pro: eis.* Å undersatsen till höger ses riksföreståndaren i full rustning och omkring hans hufvud läses: *o mater dei memento mei;* midtderemot till venster hans gemål i fotsid gyllenduksdrägt med hermelinsbräm, och kring hennes hufvud står: *me tibi virgo pia commendo S.* båda knäböja med bedjande åtbörder. Jemte dessa höga makar ses sköldar med slägtvapen. Vid högkorets inre sidor qvarstå två rader munkstolar, af hvilka hvarje innehåller sexton sittplatser. Öfver hvardera af dessa rader äro å pelarna uppsatta altarskåp, som fordom tillhört sidoaltaren, och hvilka äfven innehålla skildringar af heliga föremål. Alla dessa altarskåp ha fullrunda figurer under sirliga baldakiner, och de äro skurna i trä och försedda med stark förgyllning. Det är märkligt, att i samma mån som den högre byggnadskonsten allt mer och mer förföll, så steg deremot bildskärnings- och målarekonsten; men orsaken dertill är ganska lätt att inse. Den högre byggnadskonsten förutsätter ren vetenskaplighet, då deremot bildhuggare- och målarekonsten kunna utan en sådan utbilda sig. Sedan de andelige började småningom öfvergifva byggnadskonstens utöfvande, öfvergick den såsom ett yrke till lekmän, hvilka högst sällan hade några vetenskapliga studier.

På midten af koromgångens altarvägg står ett altarbord af tegelsten med en kalkstenshäll, hvarå fem kors äro ristade. På denna bordskifva står en fyrkantig tafla med undersats och uppsats, bådadera af kalksten.

Å taflan, som för sin ovanlighet förtjenar närmare gransk-
ning, föreställes i midten Christi korsfästelse mellan röf-
varna. Öfverst ses jungfru Maria, öfver hvars hufvud
den helige ande i dufvoskepnad nedsväfvar, och der läses:
ave regina celorum mater regis angelorum o mater.
Öfver Christus märkas sol och måne förmörkade, och
derjemte står: *vere filius dei erat iste.* Öfver den hö-
gra röfvaren sväfvar en engel, öfver den venstra en
djefvul; inunder stå knektar och sörjande personer. I
afdelningen till höger afbildas öfverst korsbärningen, ne-
derst hudflängningen, och i afdelningen till venster öfverst
domen, nederst Christi seger öfver döden. Frälsaren
framdrager ur lågorna en menniskoskara med den högra
och håller i den venstra handen en segerfana. Två
djeflar deröfver söka hindra honom. Undersatsen utmär-
kes med Christi hufvud å en duk, hvilken hålles af två
englar; till höger derom ses en engel med biskopen
Svinhufvuds vapen, till venster en engel med en sköld
och deri ett lamm med segerfana. Å altartaflan, som
bemälde öfverherde låtit 1514 göra, märkes följande in-
skrift: *Otto. dei. gracia. episcopus. Arosie. hanc. tabu-
lam. fieri. fecit. M.D.XIIII.* Denna altarprydnad, hvilken
är aflångfyrkantig, håller 8¼ fot i bredd, men något min-
dre i höjd. Undersatsen har vanlig form; uppsatsen är
lågspetsig. Allt detta består af kalksten, som är mindre
väl arbetad. Uppsatsen omgifves af sidokolonner och
dubbla spetsbågar med rosverk, och öfverst höjer sig en
genombruten knopp och derpå står Christus, som håller
på venstra armen ett lamm. Hela omfattningen med
kolonner och Christusbild äro skurna af furuträ.

På sakristians takhvalf ligga lemningar af äldre och
nyare stolar. Å ett gafvelstycke föreställes Christus lig-

gande, och ur hans sida uppspirar en frodig vinranka, i hvars slingror nederst sitter en krönt person och deröfver en biskop, båda med språkband. Ett annat gafvelstycke visar å ena sidan en drake, hvars svans utgrenar sig i en stor vinranka med förgyllda drufklasar och röda löf, öfverst ses en spetsig sköld, hvars hjertvapen, som är en vase, omgifves af tre kronor och två lejon, och derpå står en sluten krona; inunder ses G. R. Denna skildring tyckes vara ett begabberi af christlig symbolik. Detta gafvelstycke har å andra sidan målning och deröfver ett likadant vapen och krona samt inunder G. A. R. S. Ett nyare gafvelstycke af furu prydes å ena sidan med ett likadant vapen och en krona i oljemålning och har derunder C. R. S.; å den andra samma vapen, krona och C. R. S. till höger och venster derom. Utskärningar och listverk förete barockstil.

I kyrkan hvila många berömda män, hvilkas lägerstäder utmärkas med minnesvårdar. Då flere fornforskare redan lemnat härom underrättelser och vi hade föga mer än en timmas tid att använda på hela kyrkans betraktande, så sågo vi endast i förbigående dessa lägerstäder. Vi stadnade dock några ögonblick vid Erik XIV.s grafvård, som svårligen någon kan utan förstämning nalkas. Denne olycklige konungs vansinniga missdåd, brodern Johan III.s outsläckliga hämdbegär fyllde själen med fasor. Det var icke nog att flere år pina den olycklige Erik i hårda fängelser och att med förgift sluta hans lefnad, Johan unnade honom icke ens en konglig begrafning eller en konglig lägerstad. Den döde afördes från Örbyhus och nedlades här i en simpel graf murad af tegelsten och betäckt med bräder. Johan, som gifvit en sådan befallning, fick derföre en ganska

allvarlig förebråelse af sin yngre broder hertig Carl [16]). Gustaf III ledd af en besynnerlig aning, ej ovanlig hos stora snillen, anvisade medel till en minnesvård öfver den olycklige konungen, och han befallde, att de förgyllda regalier, som tillhörde Johan III.s grafkor i Upsala, skulle här nedläggas. Denna minnesvård, hvilken består af en sarkofag af marmor med ett fotstycke af rödaktig kalksten, uppsattes 1797 och omgafs med ett jernskrank. Uti en rund fördjupning å sarkofagens framsida är en förgylld vase infattad. Å fotstycket märkes följande inskrift: *Erico XIV Regi Svec. Goth. Vand. augusto nato MDXXXIII, bellis terra marique gestis claro, dissidiis domesticis succumbenti, sceptro, libertate, tandem vita spoliato, A:o MDLXXVII hic, indulgente demum fratre, pax concessa est. Gustavus III monumentum posuit.* Huru ofta glömma ej de maktegande, att de stå under Guds och efterkommandes dom, och att den allvisa rättfärdigheten straffar och den varnande historien belyser missdåd.

På andra sidan om Klostergatan midtemot kyrkans hufvudfasad ligger biskopshuset, som, två våningar högt, består af sten. Detta hus, hvilket ursprungligen varit kanikresidens, har genom modernisering undergått så stora förändringar, att deri intet spår märkes af någon högre byggnadskonst. Belägenheten är ganska täck mellan kyrkan å ena och Svartån å andra sidan.

Ett kort besök gjordes hos den gamle vännen biskopen G. Nibelius, hvilken med sitt lika förekommande som allvarliga sätt ville, efter inhemtande af åtskilliga upplysningar rörande kyrkan, förmå mig att qvarstadna en

16) Hertig Carls bref den 1 April 1577.

eller annan dag för meddelande af ett yttrande öfver nödiga förbättringar. Jag beklagar, det tiden ej tillät mig att gå en gammal väns nitiska önskan till mötes. Han omtalte med ett slags vemod nödvändigheten af en badresa till Strömstad. Underrättelsen om någon väns afresa till min fosterbygd har alltid hugnat mig genom hågkomsten af mina ungdomsår; ty tanken har dervid hastat till mina fäders dalar och fjällar med brusande strömmar och dånande hafssvall. Nu kände jag deremot en helt annan sinnesstämning. Det var icke som då jag lemnade Erik XIV.s minnesvård. Det var som jag skolat vid stranden af Styx säga det sista farväl till en åldrig vän, hvilken bestigit Charons bräckliga farkost. Afskedet var dystert och det qvarlemnade ett outplånligt minne; helst sedan jag kort efter min hemkomst försporde den högt värderade vännens vådliga bortgång.

Resan fortsattes med klart men temligen kyligt väder. Kyrkoherden L. E. Boberg i Romfartuna, med hvilken vi gjort bekantskap i Strengnäs, besöktes vid förbifarten i dess trefliga boning. Han hade godheten visa oss sin kyrka, som ligger helt nära prestgården vid vägen, och hvilken ej saknar märkvärdighet. Vi vilja derföre med några ord skildra denna kyrkas mindre vanliga anordning.

Romfartuna kyrka, som har ett fritt något högt läge på en slät bergshäll, är treskeppig och mellangången dubbelt bredare och högre än hvarje sidogång. Detta långhus, hvilket saknar kor, har rak altarvägg. Inga inre eller yttre sträfpelare eller pilastrar förstärka omgifningsmurarna, som äro ornamentslösa. Fem aflångfyrkantiga pelare i hvarje rad uppbära mellanskeppets omgifningsmurar. Pelarne, hvilka ha vanliga afstånd från

hvarandra, förenas med spetsbågar, men de yttersta stå helt nära intill och kasta halfva rundbågar uppemot gafvelmurarna. Mot mellanskeppets sidomurar, som äro temligen höga, äro fem likstora korshvalf spända, hvilkas skiljo- kant- och korsbågar hvila på kragstenar. Från de tre mellersta pelarna i hvarje rad höja sig halfva rundbågar mot sidoskeppens långmurar och deremellan äro halfva korshvalf inslagna, nemligen fyra öfver hvardera. Mellan- och sidoskeppens ändar betäckas med bågar, af hvilka det förras äro temligen breda och lindrigt spetsiga de sednares dubbelt bredare och qvartcirkelformiga. Mellanskeppets korshvalf ha å sidomurarna rundstafviga halfcirkelformiga kantbågar och karnisade skiljo- och korsbågar. Sidoskeppens halfva korshvalf, som sakna kantbågar, prydas äfven med karnisade korsbågar. Å mellanskeppets omgifningsmurar märkas öfver alla pelarna rundbågiga nichfördjupningar och emellan dess kragstenar 2 tum djupa 1 fot breda försänkningar och deri några rimmade hexametrar på Latin med munkstil. Dessa verser, hvilka för ett sekel tillbaka ej kunnat helt och hållet läsas, äro nu vida otydligare, men deraf inhemtas likväl den upplysning, att takhvalfven blifvit 1427 inslagna. Sidoskeppens hvarje hvalfafdelning har en motsvarande fönsteröppning, hvarest denna anordning ej hindras af utbyggnader. Mellanskeppet upplyses af en större fönsteröppning på midten af altarväggen, men det saknar deremot fönsterrader å sidomurarna.

Å södra långsidan ligger ett vapenhus, hvari ensprångiga hörnpilastrar uppbära ett korshvalf med karnisade korsbågar. Å norra långsidan finnes en sakristia med ensprångiga hörn- och femkantiga sidopilastrar, hvarpå två

korshvalf utan korsbågar hvila. En dörröppning inleder från vapenhuset och en annan nära södra långsidans östra ända. Dörren till sistberörda ingång består af smidda jernplåtar, som äro sammannaglade. Å midten deraf till höger märkes en sköld med ett svinhufvud, till venster en sådan med H S, ofvanför ses ett litet krusifix af jern samt deröfver H S och derunder en vattrig sköld. Denna dörr synes vara lika eller nära lika gammal som sjelfva kyrkan.

Ett fyrkantigt torn står i vester. Nedersta afdelningen, hvilken har en halfrund bågöppning åt skeppet och en utvidgad fönsteröppning å motsatta sidan, betäckes med ett stjernhvalf. Detta torn har å den södra liksom å den vestra och den norra sidan fyra små stickbågiga ljudöppningar samt derunder runda och deröfver små fyrkantiga fördjupningar och det uppbär en smal ganska hög spira.

Kyrkans och tornets omgifningsmurar äro uppförda af tuktad gråsten, pelarne och takhvalfven af temligen grof tegelsten. Murningen är med omsorg utförd. Långhusets omgifningsmurar hålla $4\frac{1}{2}$ fot i tjocklek och dess inre bredd utgör $40\frac{5}{6}$.

Å en trätafla föreställes i oljefärg S. Romfar i naturlig storlek med staf och väska; å ett språkband står: *Sanctus Romfar*. Det berättas, att denne man samlat på en Romarfärd almosor för kyrkans uppförande. Då denne och andra skulle efter kyrkans fullbordande bortvandra, så saknades en kalk. Romfar yttrade, att den, hos hvilken kalken fanns, borde med sitt lif umgälla stölden. Emellertid hade brottslingen smugit nämnda klenod i den helige mannens väska, hvadan den oskyldige blef derföre af menigheten afdagatagen. Straxt derefter

uppvällde på det ställe, hvarest han blifvit martyr, en stark vattenåder, som kallas Romfars källa, hvilken ligger ett litet stycke från kyrkan helt nära prestgården. Man har gissat, att denne Romfar varit densamme som Laurentius Romare, en klosterbroder, hvilken med flere andra 1394 från Vadstena utreste till Rom för att nära Florenz bygga ett Birgittinerkloster. Han var en af de fyra, som 1398 i Vadstena utmärktes med röda kors på sina kappor, och han afled der 1432 [17]). Då bröderne i Vadstena voro på sin tid utmärkta byggmästare, är det ej osannolikt, att denne man uppfört ifrågavarande kyrka, och att hon efter honom fått sin benämning, ehuru samme man ej lidit någon våldsam död. Sagan torde således ha sammanblandat någon äldre person med denne sednare.

Att kyrkan tillkommit omkring den tid, hvilken uppgifves i nyssberörda inskrift, är ganska lätt att inse. Man började först mot medeltidens slut att bygga treskeppiga kyrkor med raka altarväggar och utan kor. Pelarraderne, hvilka blifvit utdragna alltför nära gafvelmurarna, stå ingalunda i ett harmoniskt förhållande till mellanskeppets takhvalf. De halfva korshvalfven, som lemna godt utrymme för höga fönsteröppningar men alltför mycket anlita sidoskeppens långmurar, äro hvarken konstruktionsmässiga eller prydliga, och de röja således den högre konstens påtagliga förfall.

Vid kyrkans södra sidomur ligger ett femsidigt grafkor i tornform med en stor minnesvård i rococosmak. Öfverst ses en väl målad bröstbild i oljefärg. Denna minnesvård innehåller ganska långa inskrifter på

---

[17]) Diar. Vazst. p. 13, 16, 75.

Latinsk prosa och Svensk vers. Berörda bröstbild föreställer Antonetta Sofia Hildebrand, som, gift med J. G. Sparfwenfeldt, aflidit 1704 [18]).

Trenne mil från Vesterås och halfannan från Sala ligger Sätra helsobrunn i den så kallade Solingemyran, en sumpig landsträcka i närheten af en lång sandås. Denna helsobrunn, hvilken 1700 upptäcktes af doktor S. Skragge, fick redan följande år flera brunnsgäster. Biskopen A. Kalsenius, som blifvit egare af och uppfört behöfliga hus vid Sätra, testamenterade 1748 detsamma till Upsala universitet. Källan, hvilken betäckes med ett brunnshus, är något starkare än och jernhaltig som vid Ramlösa. Några hundra steg derifrån uppväller en likartad källa och på något längre afstånd en tredje sådan. Vidpass 1200 personer voro nu brunnsgäster. Trakten är en täck dal, hvilken har behagliga gångar mellan alar och björkar. Kyrkan, en fyrkantig byggnad af trä, var vid bönstunden öfverfull. Många ha såsom minne af vattnets helsogifvande kraft qvarlemnat sina kryckor.

Vi hunno på aftonen till Brunnbäck, hvarest Dalelfven passerades på en flottbro 300 steg lång. Denna flottbro, byggd af grantimmer, var mycket försliten och svag. Vi voro alltså i Dalarna, der Gustaf Vasa 1521 vann en lycklig seger mot Christian II.s anhang.

Följande dag öfverforo vi samma flottbro för att komma till Avesta. Detta kopparbruk har en vacker belägenhet vid ett ansenligt fall af Dalelfven. I Avesta var fordom myntverk, nu förädlas der råkoppar, som kommer från Fahlu grufva. Denna plats liknar en köping. Kyrkan, hvilken intager en passande plats framför

---

[18]) Se O. Grau, Beskrifning öfver Västmanland, s. 281—284.

ett större torg, blef 1652 anlagd af myntmästaren Markus Kock och fullbordades på trenne års tid.

Kyrkan, som är aflångfyrkantig, har fyra yttre sträfpelare i hörnen, tre å norra och två jemte en sakristia å södra långsidan samt slutligen en sådan på midten af hvarje gafvelmur. En rundbågig dörröppning å hvarje långsida och en å vestra gafvelmuren införa i kyrkan, hvilken upplyses med en fönsteröppning mellan långsidornas hvarje par sträfpelare samt en sådan å vestra och två å östra gafvelmuren. Kyrkan fördelas efter längden af tre runda pelare, hvilka i en rad uppbära åtta takhvalf. Dörromfattningarne bestå af sandsten med rustik. Alla betäckningar äro rundbågiga. Kyrkans vattentak har lika vattenfall åt långsidor och gafvelmurar. Sträfpelarne ha skråa betäckningar. På midten af kroppåsen har fordom stått en hög spira och på hvarje sträfpelare en liten sådan [19]). Kyrkan, som håller i inre längd 96 fot och i bredd 48, har nära 6 fot tjocka och 36 höga omgifningsmurar.

Från Avesta passerades Dalelfven på en flottbro, och vid Grådö gästgifvaregård befunno vi oss åter vid denna herrliga ström. Grådö har en storartad belägenhet. Helt nära åbyggnaden på en liten kulle ligger ett lusthus, hvarifrån man ser den breda strömmens långa krökningar emellan höga stränder med vackra löfträd, och hvarpå man har tre till fyra mils utsigt åt norr mot gränsen af Gestrikland. Vid afresan från Grådö öfverfors Dalelfven på en nybyggd flottbro. Den förra, som ej mera kunde begagnas, var 57 år gammal.

---

[19]) E. Dahlberg, Suecia Antiqva et Hodierna, T. II. pl. 39. A. A. Hülphers, Dagbok öfver en resa i Dalarna, s. 28.

En flottbro bör helt och hållet byggas af grantimmer; ty furuvirke sjunker. Ett stenkar å hvarje strand och ett i midten af strömmen fasthålla med långa sträckstockar denna flottbro, som är ungefär 300 steg lång. Det gamla virket kunde efter längre torkning begagnas till bränsle.

Helt nära och nedom berörda flottbro har å den höga stranden legat en förskansning. Icke långt uppom samma flottbro finnas lemningar af murar efter Borganäs; ett fäste, som Jösse Eriksson, fogde öfver Vestmanland och Dalarna, innehade. Då bönderne förgäfves besvärat sig öfver denne plågare, angrepo de Borganäs samt intogo och i grund förstörde detta näste midsommarsdagen 1433. Samma slott har sedermera aldrig blifvit iståndsatt och nu synas deraf högst ringa lemningar efter ett stenhus och en brobyggnad [20]).

Hedemora, nära Grådö, har en fri belägenhet. Staden delas af en liten dalsänkning. Husen äro knuthuggna. Flere betydliga bondbyar visa sig i närheten, hvilka synas nästan lika så ansenliga som staden. Kyrkan i Hedemora, en gammal hvalfbyggnad, har genom nyare utvidgningar och förändringar förlorat sitt konstvärde.

Vid Säter sträcker sig en mycket djup och brant dal, som genomflytes af en sorlande å. Denna dal, hvilken har brådstörta sidor och en betydande längd, lifvas af täta buskar och lummiga träd. I närheten ligger sjön Ljustern, och på föga afstånd höjer sig Bispbergs klack, en mycket hög klippbrant, hvarifrån man njuter ganska vidsträckta utsigter. I nejden ligga jerngrufvor.

---

[20]) St. Rimkr. Script. Rer. Svec. T. I. S. II. p. 67. Sviogothia munita, s. 26. 27. A. A. Hülphers, Dagbok öfver en resa i Dalarna, s. 548, 549.

Vid Säter, en gammal kongsgård med bruksrörelse, anlades en stad af samma namn. Kongsgården anslogs först till landshöfdinge- sedan militieboställe, och brukslägenheten öfverlemnades till staden, som 1642 fick privilegier. Staden, hvilken är helt liten, har små knuthuggna hus.

En större kyrka, som blef 1634 uppförd i Säter, hade väggar af sten men pelare och takhvalf af trä. I sednare hälften af sistförflutna sekel blef åter en ny kyrka här uppbyggd, hvilken, bestående af en aflång fyrkant med tresidig gafvelmur i öster och ett fyrkantigt torn i vester, har på midten af hvarje långsida en ingång och en sådan från vester. Långsidorna, som äro 6 fot tjocka, förstärkas hvardera med sex yttre sträfpelare, hvilka framspringa 4 fot. Inre pilastrar, som motsvara dessa murstöd, äro vidpass hälften smalare men ganska breda och sammanbindas med rundbågar. Östra gafvelmuren saknar sträfpelare. Detta långhus, hvilket invändigt håller 60 fot i bredd och ungefär dubbelt mera i längd, betäckes med ett något spetsigt tunnhvalf, som öfver altarplatsen i öster öfvergår i kupolform. Jemte altarplatsen sträcker sig en sakristia. Hvarje långsida har fyra stora fönsteröppningar och en mindre öfver ingången. Östra gafvelmuren har sex smalare fönsteröppningar, af hvilka blott tvenne upplysa altarplatsen men de öfriga sakristian. Tornet företer å hvarje sida en stor ljudöppning och betäckes med en kalottformig kupa. Ingångarnas omfattningar äro till det yttre nichartade. Alla fönster- och ljudöppningarne äro rundbågiga. Sträfpelarne ha Doriska kransar. Kyrkan är uppförd till omgifningsmurar af tuktad gråsten, till omfattningar pilastrar och takhvalf af tegelsten. Man behöfver knappt

erinra, att denna byggnad är hållen i dålig Fransk smak efter C. von Hårlemans manér. Det värsta är, att predikanten skall, såsom man sade, ej väl höras; ett förhållande, som man skäligen bort förutse. Omgifningsmurarne och takhvalfven äro på ett ganska betänkligt sätt genomremnade, och en annan följd kunde ej rimligtvis väntas af en så illa beräknad hvalfspänning.

Från Säter har nyligen en ny väg, trefjerdedels mil lång, blifvit anlagd, hvarå man passerar öfver en bråddjup dal. Denna väg, hvilken går genom en stenbunden och bergig trakt, har kostat ofantligt arbete och den förherrligas af en storartad omgifning. Sedan inkommer man nära Gustafs kyrka å en ganska vidsträckt slätt, hvarpå många stora byar ligga. Husen äro knuthuggna och ha näfver- torf- halm- och brädtak.

Gustafs kyrka är aflångfyrkantig med tresidig gafvelmur i öster och med fyrkantigt torn i vester. Två dörröppningar å södra långsidan och en sådan å tornets vestra sidomur inleda i kyrkan, som upplyses med rundbågiga fönsteröppningar. Kyrkan har bruten tornet lanternformig betäckning.

Ända från Vesterås är vägen mycket uppkörd af bruksforsling, hvarför kärror begagnas. Efter en häst lägges vidpass fyra skeppunds lass. På denna väg mötes en myckenhet forbönder. Ofta äro flere i sällskap förmodligen för att bistå hvarandra. En Skåning, som merendels varit många gånger blottställd för så kallade godsare, hvilka ej utan svårighet förbisläppa resande, ja till ock med söka gräl och visa öfverdåd, förvånas, då han ser den uppmärksamhet, hvarmed Dalkarlarne hålla undan. Ja, det är en stor fägnad att samtala med dessa forbönder, hvilka å vissa gästgifvaregårdar ha rastställen.

De lägga sina ord med en manlighet och välvilja samt fyndighet, som är ganska utmärkande. Sådan är en genom många århundraden utbildad frihet. Skånska allmogens fordna förtryck skall länge röja qvarlefvor af krypande höflighet i enrum och öfvermod i massa. En sann frihetsanda kan icke med lika lätthet spridas, som frihetsträd planteras.

Mellan Gustafs och Stora Tuna kyrkor förbifares Romehed, Dalregementets exercisplats. Nu förehades vapenöfning. En liten troppafdelning gjorde en snabb vändning åt vägen, och den unge befälhafvaren, som måhända såg, att våra hästar voro i hög grad ystra, ropade fyr. Om en sådan bravur kunde i någon mån billigas mot nyfikna och påträngande åskådare, så är den väl emot en vägfarande med skenfärdiga hästar ett klandervärdt upptåg. Det var en lycka, att vårt seltyg var säkert och att tömmarne voro i ej mindre säkra Dalkarlshänder.

Stora Tuna kyrka, som ligger nära Dalelfven, består af mellan- och sidoskepp, tresidig omgång, fyrkantigt torn i vester och en sakristia å norra långsidan. Åtta pelare i två rader och två pelare i öster sammanbindas med lågspetsiga föreningsbågar och uppbära höga sträckmurar med en tresidig tvärmur. Ifrån små kragstenar å sidoskeppens och omgångens omgifningsmurar uppspringa halfva spetsbågar, hvilka midtöfver hvarje pelare kasta sig emot mellanskeppets omgifningsmurar. Dessa spetsbågar äro skiljobågar för åttadelade korshvalf, som således ha en ganska lutande ställning. Mellanskeppet, hvaröfver högspetsiga skiljobågar kasta sig ifrån pelarna, betäckes med fyra stjern- och i öster med ett korshvalf. Sakristian, som är fyrkantig, har ett lågt korshvalf. Pelarne, hvilka äro åttkantiga, sakna baser och

bekransas med ganska fina rundstafvar. Stammarnas sidor, som motsvara förenings- och skiljobågarna, äro släta, men hvarje af deras öfriga har fyra afskurna språng. De trenne vestra stjernhvalfven ha enkla, men det östra deremot dubbla stjernbågar. Alla slutstenarne, som äro runda, omgifvas af tre- och fyrkantiga stafleder. Stjern- och korsbågarne utgöras af påkantstående tegelsten, af hvilka de förre ha afskurna de sednare skarpa hörn. Yttre sträfpelare, som äro fyrkantiga med enkla indragningar, förstärka sidoskeppen och omgången samt tornets sydvestra liksom nordvestra hörn. Hufvudingången på midten af tornets vestra sida har en motsvarande å långhusets vestra gafvelmur. Äfven finnes en ingång å södra sidoskeppets vestra och en å dess östra ända, men de vapenhus, som legat derutanför, äro bortbrutna. En mindre dörröppning inleder å norra sidoskeppets östra ända i sakristian. Fyra fönsteröppningar å södra och tre å norra långsidan samt tvenne å vestra gafvelmuren och tre å omgången gifva byggnaden en god belysning. Alla dessa fönsteröppningar ha i sednare hälften af sjuttonde seklet blifvit utvidgade. Mellanskeppet är nära dubbelt bredare men föga högre än sidoskeppen och omgången. Tornet har mindre utrymme än en af mellanskeppets qvadrater, hvaremot sakristian är vida större än en sådan. Ofvanom ingången å vestra gafvelmuren, som åt tornet är fogstruken, märkes en igenmurad fönsteröppning, hvilken, $6\frac{1}{3}$ fot bred och 16 hög, har spetsig betäckning samt ut- och invändigt skråa smygar. Deröfver finnes en rund fördjupning, som håller $6\frac{1}{3}$ fot i tvärmått och prydes med en tiobladig ros. Till höger om denna fördjupning står en barhöfdad man, hvilken framräcker den venstra armen, midt deremot till venster

står en annan med krona och en staf i den högra handen och trampar på en vidöppen man. Dessa figurer ha vidpass 7 fots längd. Det tyckes, som S. Olof visar en christen, huru en hedning förtrampas.

Omgifningsmurarne äro till den nedra hälften uppförda af tuktad gråsten, till den öfra af tegelsten. Pelarne och takhvalfven bestå af tegelsten och rosen samt figurerne äro jemväl murade af sådan. Långhusets inre längd utgör 155 fot bredd 71 $\frac{3}{4}$ och höjd ifrån golfplanen till pelarnas kransar och omgifningsmurarnas kragstenar 23 samt under mellanskeppets slutstenar 48. Kyrkans omgifningsmurar ha hela 8 fot i tjocklek, pelarne 6 i tvärmått och sträfpelarne 6 i hvarje sida. Tornmurarne, som äro 10 fot tjocka, ha för ett sekel tillbaka blifvit 20 högre och hålla nu ifrån marken till takfoten 97 i höjd. Skiljobågarne hålla ungefär 4 fot, men kors- och stjernbågarne deremot föga öfver 3 tum i bredd. Rosens blad, som äro spetsiga, utgöras af påkantstående tegelsten, och bilderne, hvilka äro ganska enkla, höja sig föga mer än 3 tum öfver den omgifvande murytan. Murarne, hvilka tvifvelsutan varit liksom den ofvanberörda delen af vestra gafvelmuren fogstrukna, ha förmodligen i en sednare tid blifvit öfverrappade. Vid hvitlimning af kyrkans vägg- och takmålningar ha endast tre krönta hufvuden å omgången blifvit skonade.

Låga bröstningsmurar, som sträckt sig mellan de östra pelarna, ha fordom omgifvit altarplatsen, hvilken varit i vester tillsluten med ett träskrank. Kyrkan har fordom haft ett prydligt altarskåp, i hvars ställe man 1717 anbragt en stor altartafla midtemellan de två östligaste pelarna, som derföre blifvit å motsvarande sidor

rundhuggna för att kunna derpå anbringa gardinmålningar. Att så inrätta en altarprydnad kan ej utan skäl kallas en vandalism. Långhuset har lut- och kroppåstak, tornet en föga lycklig betäckning i modernt manér.

Man finner vid första anblicken, att denna kyrka tillkommit omkring **1450**. Ehuru omgifningsmurarne äro mer än dubbelt tjockare än de behöft vara, så ha de likväl blifvit förstärkta med sträfpelare, hvilka ingalunda motsvara, såsom de bort, sidoskeppens och omgångens skiljobågar utan de ha sinsemellan en oregelbunden ställning. Korshvalfven, som äro onödigtvis åttadelade, kasta sig såsom spännbågar mot mellanskeppets omgifningsmurar. Stjernbågarne skäras af fyrkanter, hvilka äro liksom sammansatta af låga spetsbågar. Långhusets omgifningsmurar krönas med två rader gesimsbågar. Sidoskeppen äro något bredare än omgången och de sakna således harmoni dermed. Vi ha i korbyggnaden i Strengnäs sett ett likadant missförhållande. Södra ingångarne ha liksom de södra och norra fönsteröppningarne en högst oregelbunden anordning. Man söker förgäfves i byggnaden något grundtal. Kortligen, denna ansenliga kyrka röjer, ehuru med omsorg utförd, den högre konstens djupa förfall. Ickedessmindre är samma byggnad ett Herrans hus, som vida öfverträffar de kyrkor, hvilka man efter reformationen uppfört i Norden.

En mycket hög spira blef **1610** påbörjad och efter fem års förlopp fullbordad. Denna spira, som var mångkantig, hade nederst en inåtsvängd indragning, derpå en klotformig och en rak uppsats, åter ett mindre likadant parti, vidare en skråkantig indragning, derpå ett högt galleri med omgifvande kolonner, öfverst en ansenlig spets med ett sirligt kors och en hane. Hvarje af de

nedersta hörnen sirades med en liten spira och öfver hvarje kolonn uppstod en fin spets [21]). Genom ett åskslag blef samma spira 1807 antänd och tillika med långhusets betäckning ödelagd. En man, hvilken ej saknade sinne för skön konst och under årtionden sysselsatte sig med arbeten i denna väg, har i all välmening yttrat, att förlusten af denna fula spira skulle anses lycklig, om tornet finge den fägring, som man hade på nämnda tid rättighet att hoppas [22]). Detta visar, huru föga man förmår utan grundliga studier intränga i den högre konsten. Att en spira i renaissansstil ej passade denna helgedom, kan ej bestridas; men att den nuvarande är ojemförligt idévidrigare, kan enhvar, som känner de första grunderna för stilförhållanden, genast inse. Det kunde under berörda tid, då medeltidens byggnadskonst var föga utredd, icke bli något bättre, helst man ännu, sedan ett motsatt förhållande inträdt, ej sällan får se, att gamla kyrkor vanställas med opassande tillsatser. Tornets nuvarande betäckning består af en kalottlik kupa med en lanterna och öfverst ett kors. En mindre skicklig betäckning kan svårligen påhittas.

M. A. Sahlstedt har framställt en mindre redig jemförelse emellan Stora Tuna kyrka och Maria kyrka i Vesterås, till följe hvaraf A. A. Hülphers yttrat, att den förra blifvit flere gånger tillbyggd och 1469 invigd af biskopen Lydika till domkyrka, ehuru denna uppgift gäller den sednare [23]).

---

[21]) En ritning af berörda spira finnes i M. A. Sahlstedt, Stora Tuna Minnesdöme s. 121. [22]) J. C. Linnerhielm, Bref under sednare resor i Sverige, Stockh. 1816. s. 70. [23]) M. A. Sahlstedt, Stora Tuna Minnesdöme, s. 117. A. A. Hülphers, Dagbok öfver en resa i Dalarna, s. 82.

Dalelfven passerades på en färja som roddes. Man förvånas öfver denna trakt, som liknar Skåne i fruktbarhet, men hvilken täflar med Blekinge i skönhet. Den breda Dalelfven med sina höga skogbevuxna stränder och de omgifvande skogbevuxna bergen göra högst angenäma omvexlingar med de bördiga fälten och stora byarna.

På en lågländ udde, som bildas vid sjön Runns utlopp i Dalelfven, ligger Thorsångs kyrka, hvilken utgöres af ett skepp med ett vapenhus å södra samt en sakristia och ett kapell å norra sidan. Skeppet, som är aflångfyrkantigt, betäckes med tre stjernhvalf, hvilka uppbäras af tresprångiga hörn- och fyrsprångiga sidopilastrar. Vapenhuset, som på det närmaste motsvarar skeppets vestligaste hvalfafdelning, är fyrkantigt och har ett korshvalf utan pilastrar. Såväl sakristian som kapellet, af hvilka den förra motsvarar skeppets östra och det sednare dess mellersta hvalfafdelning, betäckes med ett korshvalf, som hvilar på afrundade hörnpilastrar. Skeppet har i vester och öster höga gafvelrösten, till hvilka ett kroppåstak sluter sig. På vapenhusets gafvelmur, som vetter åt söder, höjer sig äfven ett spetsigt röste mot ett kroppåstak. Öfver sakristian och kapellet, hvilkas omgifningsmurar äro lika höga, sträcker sig från skeppets takfot ett luttak med föga sluttning. På midten af skeppets vestra gafvelmur finnes en ingång och på hvarje sida derom och midt deröfver en fönsteröppning. Skeppet har jemväl å södra sidan en ingång och två fönsteröppningar, af hvilka den förre motsvarar den vestra men de sednare den mellersta och östra hvalfafdelningen. Midten af altarväggen, som är rak, intages af en fönsteröppning. Vapenhusets gafvelmur har å midten en ingång, men dess sidomurar sakna enligt vanlig-

heten fönsteröppningar. Man inkommer från skeppets östligaste qvadrat i sakristian, hvilken upplyses af en mindre fönsteröppning i öster och en sådan i norr. Kapellet, som öppnar sig med nära hela sin bredd till skeppets mellersta hvalfafdelning, har en större fönsteröppning å norra sidan. Skeppets omgifningsmurar, 5 fot tjocka 24 $\frac{3}{4}$ höga, utbyggnadernas 4 $\frac{1}{2}$ tjocka men blott 10 höga, bestå af tuktad gråsten i ojemna skiften med temligen släta ytor. Omfattningarne, gesimserne, listverken samt pilastrarne och takhvalfven utgöras af god tegelsten, som håller 13 tum i längd, 6 $\frac{3}{4}$ i bredd, 3 $\frac{1}{2}$ i tjocklek. Hela byggnaden är uppförd med ganska godt murbruk, och både grå- och tegelstenen är utvändigt fogstruken men invändigt afputsad och hvitlimmad. Skeppet håller i inre längd 73 $\frac{1}{2}$ fot, i bredd vid vestra ändan 35 $\frac{7}{12}$ vid östra 35 $\frac{1}{4}$, i höjd midtunder skiljobågarna 27 och midtunder stjernhvalfven 30 $\frac{5}{6}$; vapenhusets inre sträckning i söder och norr utgör 18 $\frac{1}{2}$, i motsatt riktning 15 $\frac{1}{2}$; sakristians inre längd i vester och öster 21; kapellets 19, och hvarderas bredd 16 $\frac{2}{3}$. Sakristians höjd under slutstenen 10 $\frac{5}{6}$, kapellets 15 $\frac{3}{4}$.

Sedan vi uppgifvit kyrkans hufvudsakliga anordning vilja vi något närmare skärskåda hennes särskildta partier. Vi skola sedermera taga hennes stilförhållande och byggnadstid i betraktande.

Gesimserne, som äro 2 fot höga med hälften mindre framsprång, bestå af en karnis och derpå en platt, af hvilka den förre bildas af tvenne rund- den sednare af tre liggskiften. Å sakristians och kapellets platt har mellersta skiftet 3 tums indragning. Af skeppets gafvelrösten, som äro 41 fot höga, siras det vestra med aderton det östra med tjuge små rundbågar, hvilka öfverst

sluta sig till trekanter. På dessa gesimser, hvilka utspringa 3 tum, följa släta kantlister, som äro 4 fot breda. I midten af vestra gafvelröstets fält märkes en rund fördjupning och deri ett Andreaskors. Öfver rundbågarna å den högra kantlisten står en mansbild i naturlig storlek med utsträckta armar och platt mössa, midt deremot å den venstra ses en enkel nichfördjupning. Nedanför mansbilden märkas fem och nedanför nichfördjupningen sex lodrätta tandsnitt. Öfver trekanten sträcka sig tvenne vågrätta tandsnitt, och i spetsen deröfver finnes en korsfördjupning. Således äro alla dessa tandsnitt anbragta å kantlisterna. Östra gafvelröstets fält prydes i midten med en fördjupning i form af ett stort klöfverblad och derunder äro fem små korsfördjupningar anbragta i vågrät ställning. Midtöfver denna prydnad finnes en rundfördjupning, som håller 5 fot i tvärmått och omsluter en ros med elfva spetsiga blad. Gafvelröstets spets siras med två större rundfördjupningar och deröfver en mindre sådan, af hvilka de förra äro släta den sednare åttastrålig. Det hela krönes med en korsfördjupning. Vapenhusets gafvelröste siras med nio rundbågar och sakristians liksom kapellets lutröste med en liten rundfördjupning. Skeppets dörröppningar betäckas med låga spetsbågar och hvardera håller $4\frac{2}{3}$ fot i bredd, $11\frac{1}{3}$ i höjd. Yttre omfattningarne, hvilka äro perspektiviska, prydas med en hålkäl och platt samt derinom med fyra rundstafvar och mellanlöpande platter. Dessa stafverk ha släta socklar och nedanför vederlagen släta tvärlister. Inre omfattningarne äro rätvinkliga med vanliga anslagsfalsar. Vapenhusets dörröppning, hvilken betäckes med en stickbåge, har $4\frac{1}{3}$ fots bredd och $9\frac{3}{4}$ höjd. Yttre omfattningen är tresprångig, den

inre rätvinklig med anslagsfals. Dörröppningen till sakristian är jemväl stickbågig, men endast 3 fot bred 6⅓ hög, och den har två yttre språng och en inre anslagsfals. Fönsteröppningarne, hvilka haft ansenliga bröstningar och lågspetsiga betäckningar och varit ungefär 3 fot breda 9 höga, ha för några årtionden sedan blifvit utvidgade. Pilastrarne sakna kransar, hvaremot breda platter derå bilda hvalffötter. Å skeppets takhvalf finnas 1 fot breda kant- och skiljobågar samt fina stjern- och tvärbågar. Vapenhusets korshvalf har en kantbåge vid norra sidan; sakristians och kapellets korshvalf ha deremot sådana vid alla sidor. Kantbågarne äro 1 fot men korsbågarne vidpass 4 tum breda. Sakristians korshvalf prydes med en rund slutsten. Å kapellets korshvalf är en man afbildad å hvarje fält. Dessa figurer, som äro temligen stora och ha framåtvända ansigten och spetsiga mössor, stödja fötterna mot kantbågarna och hålla hvarandra i händerna, så att armarne bilda en cirkel, hvilken liksom skär korsbågarna. Alla skiljo- och kantbågarne äro lågspetsiga. Ornamenterne och figurerne bestå af tillhuggen tegelsten. De finare prydnaderne äro på vanligt sätt utförda af påkantstående tegelsten och fördjupningarne afputsade. Mansbilderne äro murade i vanlig skiftegång, och den yttre, som är fogstruken, framstår blott 3 tum öfver den omgifvande murytan, men de inre, hvilka äro öfverhvittade, ha ungefär 6 tums framsprång öfver hvalffälten.

Å skeppets kroppåstak har fordom stått ett trätorn, hvari åskan 1668 nedslog, så att hela betäckningen afbrann [24]). Vid kyrkans iståndsättning uppfördes på mid-

[24]) A. O. Rhyzelii Brontol. s. 77.

ten af skeppets kroppåstak ett spetsigt trätorn, som hade 48 fots höjd. Åskan antände 1836 detta torn, hvilket tillika med hela betäckningen blef lågornas rof. Då hvarken omgifningsmurarne eller takhvalfven lidit af dessa eldsvådor; så visar det sig deraf, att de blifvit med godt murbruk och synnerlig omsorg uppförda. Kyrkan, som nu saknar torn, betäckes med furuspån.

Man har förmodat, att denna helgedom är en af de äldsta i Dalarna, och man har för denna mening hemtat stöd af hennes byggnadssätt [25]). Hvad allmogen förmäler om ett gammalt byggnadsverks ålder förtjenar föga trovärdighet, och hvad lärde, som ej befattat sig med ett grundligt byggnadsstudium, förmena i afseende på en dylik fråga, kan icke missleda en sakkunnig.

Om Thorsång, hvilket är ganska troligt, varit bland de förste ställen i Dalarna, hvarest en kyrka blifvit byggd, så har densamma ofelbart bestått af trä. Man märker vid första anblicken, att den nuvarande kyrkan tillkommit kort före reformationen. Att denna helgedom består af ett enda långhus med utbyggnader utan kor, röjer en ganska sen byggnadstid. Härtill kommer den ovanligheten, att både vapenhuset sakristian och kapellet visa sig med sina alldeles likartade omgifningsmurar och jemna förtagningar vara samtidiga. Innan den kyrkliga byggnadskonsten råkat i förfall, kunde dylika utbyggnader vid uppförande af en ny helgedom ej ifrågakomma; ty enhvar inser lätt, att om den kostnad, som de fordrat, rätt blifvit använd på ett passande kor, skulle kyrkan både till sitt yttre och inre fått ett helt annat ut-

---

[25]) M. A. Sahlstedt, Stora Tuna Minnesdöme, s. 54. A. A. Hülphers, Dagbok öfver en resa i Dalarna, s. 490, 491.

seende, liksom hon skulle blifvit vida lämpligare för den äldre ritualen. De starkt uppspringande gafvelröstena ådagalägga jemväl en sen byggnadstid. Rundbågar i förening med trekanter, lod- och vågrätta tandsnitt, ros- och korsfördjupningar; allt röjer konstens förfall. Att tegelstenssirater blifvit använda å gråstensmurar, förete likaledes berörda tidsförhållande. Takhvalfven äro, såsom det tyckes, liktidiga eller nära liktidiga med omgifningsmurarna, och de äro så tillkonstlade, att de sakna all ädlare hållning och vittna om en sen tillkomst.

Den mansfigur, som finnes å vestra gafvelmuren, skall enligt gammal sägen vara en Thorsbild. Detta förmenande måste dock betraktas såsom ett infall, hvilket efter reformationen uppstått, sedan all idé om medeltidens symbolik gått förlorad. Man torde fallit på den tanken, att, då socknen fått namn efter Thor, man derföre afbildat honom å kyrkan. Om en Asagud hade under medeltiden fått en sådan utmärkelse, så skulle han tvifvelsutan kommit under ett helgons fötter. Ofvanberörda figur är ingenting annat än en vanlig skildring af en bedjande, hvilken enligt urgammalt sätt föreställdes i upprätt ställning med utsträckta armar. Figurerne, som äro afbildade å kapellets hvalffält, synas egentligen ha samma syftning, ehuru de kunna ej utan skäl anses för lekverk. Det ofvanbeskrifna kapellet, hvilket fått namn af Finnkoret, har gifvit anledning till den förmodan, att Finnar i en aflägsen forntid bott i orten. Detta kapell torde snarare fått sin benämning af någon, som hetat Finn, hvilken bekostat dess uppförande eller stiftat en messa deri. Sedan P. Kruse, som 1645 aflidit, der fått sitt hvilorum, kallas samma kapell Krusekuren.

Om Thorsångs kyrka ingalunda är så urgammal,

som man velat göra henne, och derå ej finnes någon Thorsbild, så är hon likväl för konstforskaren af stort intresse; ty högst sällan finnes någon helgedom från medeltiden, hvilken har samtidiga utbyggnader, och ehuru den högre konstandan saknas, så röjer sig dock deri ett ganska fast byggnadssätt.

I Thorsångs socken sågs till venster om vägen vid en liten vik af den täcka Runn sätesgården Ornäs. Det boningshus, hvarifrån Gustaf I undkommit genom en fintlig flykt, qvarstår i sitt uråldriga skick. Om samma boningshus är för häfdeforskaren af stort intresse, så har det ett vida större för konstforskaren. Då detta boningshus måhända är i Norden det enda herresäte, som på 350 år ej allenast undgått förstöring utan jemväl förändring, och då det således visar, huru en storättad man fordom bodde här, så kan deraf hemtas ett ganska lärorikt blad för vår konsthistoria. Vi vilja derföre med några ord skildra detta lika egna som anspråkslösa boningshus. Byggnaden, som sträcker sig i söder och norr, består af två våningar och är uppförd på gråstensfot af runda obehuggna furustockar med utspringande knutar. Den nedra våningen öfverskjutes å östra långsidan och båda gafveländarna af den öfra, och betäckningen sluter sig till låga gafvelrösten i söder och norr. Nedra våningen är 80 fot lång och 23 bred; öfra våningen har å östra sidan 7 fots framsprång och å hvarje gafvelända 4; foten är 2 nedra våningen 12 och öfra 8 fot hög. Knutarne äro i flere hvarf småningom utdragna för att uppbära öfra våningens framsprång. Mot midten af östra långsidan ligger en källarhals, som består af gråsten och bildar 12 fots framsprång med 24 fots bredd. Denna källarhals, hvilken skyddas af ett lågt kroppåstak, har

midtunder sitt slätta gafvelröste en rundbågig dörröppning, som inleder i två källare, hvilka sträcka sig tvärsöfver byggnaden och betäckas med korshvalf på ensprångiga hörnpilastrar. Nedra våningen, som å östra långsidan har två dörröppningar och ganska små lufthål, är endast ärnad till förvaringsrum. En rak trappa uppförer till en smal gång, hvilken sträcker sig längsefter mellersta delen af nedra våningens östra långsida, och man inkommer derifrån till nyssberörda förvaringsrum. Öfra våningen, som är indelad till tre nära likstora boningsrum med en tvärgång i midten, upplyses af ganska oregelbundna fönsteröppningar med höga bröstningar. Dessa fönsteröppningar, hvilka ha raka betäckningar, äro vidpass 2 fot höga och innehålla två och ända till åtta bågar med små rutor. Utanför nyssberörda gång och på midten af byggnaden uppleder en spiraltrappa till öfra våningens östra framsprång, som utgör en öppen gång eller svale, hvarifrån man genom särskilda dörrar inkommer till dervarande boningsrum. Vid hvardera ändan af svalen finnes ett litet sommarrum, hvars yttre sidor bestå till öfra hälften af idel fönsterlufter. Mot midten af byggnadens vestra långsida märkes ett fyrkantigt utsprång, som i den nedra våningen är å båda sidor alldeles öppet, men i den öfra inrättadt till en latrin med små ljusöppningar. Den ofvannämnda tvärgången, hvartill man inkommer från svalen, utförer till samma latrin. Dörr- liksom fönsteröppningarne äro rakbetäckta. Den nedra våningen är å de tre sidorna som skyddas af framsprången, obeklädd, men den vestra sidan, den öfra våningen, spiraltrappan, latrinen och hela betäckningen äro spånbeslagna. Byggnaden, hvars vattentak utsträcker sig öfver svalen och latrinen, är till det yttre rödfärgad

och i ganska godt stånd. Öfra våningens rum, hvilka ha låga sidoväggar, betäckas med bräder, som äro spikade å sparrarna och hanbjelkarna, och timmerstockarne äro liksom ut- äfven invändigt runda. Allt röjer den största enkelhet. I byggnaden finnes ett årtal nemligen **1397**. Då siffrorna i detta årtal till dragen likna dem, som begagnades vid nämnda tid, så är ej otroligt, att byggnaden vid samma tid tillkommit.

Gustaf Vasa, som till fots flyktade från Rankhyttan öfver Runn och Lillelfven, ankom till Ornäs, med hvars egare Arendt Pehrsson Örnflykt han tjent under Sten Sture den yngre. Värden lotsade en deltagande välvilja för gästen, men han skyndade till en fogde i orten för att gripa honom. Barbro Stigsdotter, som varseblef sin svekfulle mans åsyftade förräderi, rådde den olycklige till en skyndsam flykt. Då byggnadens enda nedgång utförde till gården, så kunde främlingen ej derpå utkomma utan att märkas. Fru Barbro, som lär varit ej mindre rådig än välsinnad, skall derföre fört den förnäme gästen genom tvärgången, och sjelf nedhissat honom på det ställe, hvarest det varit minst behagligt men mest säkert att undkomma; och samma fru hade en pålitlig dräng med en förspänd släde i beredskap. Om Gustaf Vasa ej på detta lika fintliga som snöpliga sätt undgått sin fordne vapenbroders svek, så hade han snart blifvit ett offer för Christian II.s blodtörst. Det är likväl en besynnerlig skickelse att på berörda sätt taga ett steg till en konungathron.

Det rum, hvilket intager öfra våningens norra ända, kallas Fateburen, och der qvarstår vid södra väggen den säng, hvari Gustaf I hvilat. Denna säng består af grofva och höga hörnstolpar med intappade sido- och gafvel-

bräder. Hufvudstolparne prydas med stora klot, men fotstolparne äro endast afskrådda. Samma rum upplyses af en fönsteröppning åt norr och en åt vester, af hvilka den förra består af fyra den sednare af åtta bågar i rad. Emellan dessa fönsteröppningar står ett bord och derpå ligger en bibel af 1541, och derjemte ses en hjelm samt tvenne handskar. Derbredvid står Gustaf I i full rustning och håller en kommandostaf i den högra och lägger den venstra handen på bibeln. Å den ena sidan om dörren står en Thorsångskarl, å den andra en Morakarl, och ett stycke derifrån vid sängens fotända en lifknekt. I detta rum finnas åtskilliga fornsaker, som förtjena att närmare betraktas. Här märkas dessutom flera inskrifter på vers och på prosa, hvilka dock äro af mindre värde. Vi beklaga, att den inbrytande skymningen blott tillät oss att i största hast bese denna märkvärdiga byggnad, hvadan vi ej heller fingo njuta af den utomordentligt sköna nejden, som lifvas af skogbeväxta vikar och öar [26]).

---

[26]) Jemför rörande detta märkvärdiga ställe C. F. Georgii, Dissert. Prædium Ornäs, Upsaliæ 1758. A. A. Hülphers, Dagbok öfver en resa i Dalarna, s. 484—489. J. C. Linnerhielm, Bref 1816. s. 73, 74.

Fahlun.

Närmare Fahlun ses vidsträckt och backig skogsbygd, och man njuter hänförande utsigter öfver Runn med sina små skogbevuxna öar. Slutligen öfverskådas ifrån en ansenlig höjd den dalsänkning, hvari Fahlun ligger. Å östra och vestra sidan sträcka sig bergshöjder och i norr och söder ligga sjöar nemligen Varpan och Tisken, som förenas af en å, hvilken genomflyter staden. Stora Kopparbergets många åbyggnader och konstverk i förening med ofantliga stenvarp fästade vår uppmärksamhet. De brinnande kallrostarne, hvilka utbredde sina rökmoln öfver dalen, gjorde ett eget intryck; i synnerhet som det var redan sent på aftonen.

Följande dagen besöktes den åldrige bergmästaren Cl. Wallman, en förtjenstfull man, med hvilken jag flere år brefvexlat, men hvars personliga bekantskap jag nu först fick förmånen göra. Denne insigtsfulle man har nära staden å östra dalsluttningen uppröjt en stenbunden plats, och han har der uppfört två boningshus, af hvilka det ena är i modern det andra i medeltidsstil. Ehuru begge dessa byggnader, hvilka ha en lika ren hållning som beqväm inredning, äro två våningar höga, så visar

sig den moderna föga imponerande, då deremot den andra, utgörande en fyrkant, utmärker sig med ett gafvelröste å hvarje sida samt med en rymlig altan och en beqväm spiraltrappa. En liten park med badrum lusthus och små grottor samt en dam och springvatten bildar en täck omgifning, hvilken förutsätter mera smak än kostnad. Ehuru okunnig i bergsvetenskapen var det af största intresse att få af denne vän, som tillbragt en lång och verksam lefnad vid ledningen af koppargrufvan, inhemta ett klarare begrepp derom; enär jag liksom andra, de der första gången komma till Fahlun, önskade se detta Nordens ryktbaraste bergverk.

Sedan besöktes andra bekanta och ibland dem professorerne J. Åkerman och J. S. Bagge, båda ungdomsvänner från det gamla Lund. Det var synnerligen fägnande att se med hvilket allvar den förre, som är föreståndare för bergsskolan, arbetar i sitt vigtiga kall, och huru den sednare, hvilken är andre lärare vid samma undervisningsanstalt, utbildar sina elever i ritning och modellarbeten. Vännen Åkerman hade godheten att med mig genomgå laboratorium, som syntes mig, ehuru föga kunnig i denna väg, vara i förträfflig ordning. Vännen Bagge förevisade machinkammaren och ritsalen. Det var en glädje att se med hvilken skicklighet eleverne förde sina ritstift. Den, der genomgått en högre lärdomskurs vid ett universitet, har helt annan förmåga att handleda ungdom i byggnadsteckning än de, hvilka vid en konstakademi blott befattat sig med skönritning. Elevernas antal voro sexton Svenskar, två Finnar, en Norrman och en Dansk.

Då flere både äldre och nyare författare skrifvit om Fahlu grufva, så vänte man sig icke här någon ut-

förligare skildring deraf; helst en sådan, som fordrar en särskild afhandling, förutsätter helt andra insigter än dem, hvilka jag förskaffat mig. Jag får således hänvisa den vettgirigare till de många arbeten, som härom utkommit, och hvaröfver E. Hammarström lemnat en förteckning till 1789, hvilken således kunde betydligen förökas [27]).

Man kan icke med någon visshet uppgifva på hvad tid grufvan blifvit upptäckt; men privilegier för bergsmännen derstädes blefvo redan 1347 förnyade af konung Magnus, och sådana ha sedermera blifvit tillökta och förbättrade af flera följande konungar. I äldre tider betraktades grufvan såsom en kronans egendom, ehuru flere enskilda egde betydliga andelar deri. Gustaf I bestämde, att kronan skulle ega vissa lotter i grufvan. Gustaf II Adolf lät här drifva bruksarbete, som sedermera uppläts till bergsmän, hvilka skulle likasom de öfrige derför skatta. Sedan har grufvan blifvit för bergslagens gemensamma räkning arbetad. Grufvan hade i fordna tider tre öppningar nemligen Skeppsstöten, Blankstöten och Bondstöten, hvilka blifvit 80 till 90 famnar nedslagna. Dessa sänkningar, som ännu 1629 hade föga vidsträckta arbetsrum, voro ett halft århundrade derefter så sammanbrutna, att man kunde från den ena orten till den andra komma på 100 till 180 famnars afstånd. Då malmen var mycket gifvande och kännedomen om faran vid brytningen ringa, så aktades föga på grufvans framtida bestånd. Arbetsrum med 15 famnars vidd och lika stundom större höjd fingo 3 till 4 högst

---

[27]) E. Hammarström, Märkvärdigheter vid Stora Kopparberget 1 Saml. s. 3—69.

7 famnars starka pelare. Sådana rum blefvo under brytningens fortgång igenfyllda med gråsten och jord. Ett dylikt arbetssätt kunde ej länge fortgå utan instörtning, enär den öfverhängande bergmassan hade 40 till 50 famnars tjocklek. Ras inträffade den 2 Juli 1655, den 24 Maj 1675, den 21 och 22 November 1686; ännu våldsammare ras timade den 25 April och 24 Juni 1687, då grufvan till stor del sammanstörtade och uppfylldes med en mängd gråsten och jord, hvarjemte konst- och uppfordringsverken förderfvades och arbetsrummen sedan fylldes med vatten, så att brytningen någon tid hämmades. Vid sistberörda olyckshändelse har en stor fördjupning, som kallas Stöten, tillkommit. Ett förfärande ras har äfven i våra dagar inträffat. Remnor visade sig 1830, men den 28 Januari 1833 började med ett förfärligt dån en sättning, hvarigenom många orter fylldes. Detta ras fortfor många timmar och sättning förmärktes intill nästföljande Oktober. Till följe af detta sednaste ras blef Stöten, som höll 200 famnar i längd, 100 i bredd och öfver 30 i djup, ännu vidare och djupare. Grufvan, hvilken 1650 gaf 20321 skeppund, den största af kända afkastningar, har betydligen lidit genom de inträffade rasen, så att hon nu årligen lemnar blott 4000.

Många schackt ha i sednare tider blifvit öppnade. Grufvans största djup är vidpass 200 famnar. För ett sekel tillbaka började man på bergsvis bryta i fast klyft, hvarigenom det utröntes, att malmen omgifves af två skölar med talk och glimmer, hvilka vid 198 famnars djup förenas, hvarutom således ingen malmtillgång finnes.

Redan i drottning Margaretas tid nedleddes från sjön Vellan driftvatten till grufvans uppfordringsverk. För

denna vattenledning har ett kronodike, såsom det kallas, sedermera tillkommit. Vattentillgången är ringa, men dess fall så mycket bättre nemligen 164 fot i lodrät höjd. Här äro spel- och konsthjul anbragta, hvilka, hållande från 32 till 42 fot i tvärmått, drifvas med öfverfall. Samma driftvatten begagnas längre ned för åtskilliga smälthyttor nära staden, hvarefter det utfaller i Tisken.

Grufvan, som på skiljaktiga djup innehåller många sänkningar, arbetsrum, trappor och gångar, förutsätter ett allvarligt studium för att noga kännas. Den gamle vännen Cl. Wallman gjorde likväl det hela för mig ganska åskådligt. Han hade nemligen med ovanlig skicklighet utarbetat en modell öfver grufvan. Denna modell, som är skuren i trä och endast 17 tum lång $10\frac{1}{2}$ bred $6\frac{1}{2}$ hög, kan med lätthet söndertagas i tvär- och långgenomskärningar för skiljaktiga bottnar. Hvarje skifva, som håller ungefär $\frac{1}{2}$ tum i tjocklek, motsvarar från 5 till $7\frac{1}{2}$ famnars djup.

Vännerne Cl. Wallman, J. Åkerman och J. S. Bagge hade godheten att den 2 Juli åtfölja mig till grufvan. Skada, att väderleken var regnig. Å östra sidan om grufvan ligga många större och mindre sten- och trähus, som bilda gator, så att man tycker sig inkomma i en liten stad. På östra sidan om och nära brädden af Stöten ligger ett äldre stenhus, som kallas Grufstugan och har två våningars höjd samt elfva fönsteröppningar å långsidan och tre å gafveländan i rad. På midten af vestra fasaden är en ingång med en stor trappa derutanför. Till betäckningen, som är bruten med vattenfall åt långsidor och gafveländar, sluter sig på midten af hvarje fasad en öfverbyggnad eller kur, hvarigenom

en korsform uppkommer. I korsskärningen höjer sig ett fyrkantigt torn med galleri och spira. Man hade godheten införa mig i denna byggnad och jag fick genomse ett ganska stort kartverk öfver grufvan, hvarefter konstmästaren C. G. Husberg i dervarande machinkammare visade flera af sina sinnrika uppfinningar.

Sedan täcktes gesvorner C. F. Nordensson beledsaga mig i grufvan. Utkomne från Grufstugan ingingo vi uti en mindre träbyggnad, hvilken ligger helt nära intill Stöten och liknar ett litet Vulcanustempel. Här suto några, som spjälkade stickor. Min hurtige ledare fattade ett bloss bestående af en hand full stickor, hvilka ungefär 2 fot långa sammanhöllos af en kopparring, och en följeslagare fick ett sådant, hvarpå dessa bloss tändes i en lågande spis. En smal gång genomgicks och straxt derefter befunno vi oss på en temligen bred trappa, hvilken, sammanhuggen af groft timmer och omgifven af svarta drypande bergväggar, innehöll flere hundra steg. Vid trappans slut vidtogo smala 6 a 7 fot höga klippgångar, hvilka somligstädes voro temligen vågräta, men till största delen sluttande och någorstädes ganska branta. Sorlande af viktriolvatten, som, drypande från bergväggarna, nedströmmade jemte våra fötter, gjorde vandringen föga behaglig, och anblicken af flera remnor och lossnade stenar väckte en dyster sinnesstämning. Långa sträckor af dessa gångar äro understollade, det vill säga, att båda sidor äro beklädda med ganska groft resvirke, som uppbär lika groft tvärvirke. På detta sätt förekommes ras af mindre klippstycken, men i händelse af en våldsammare instörtning måste en sådan gång med sina stollar och tvärslag sammankrossas. Här sågos många tvär- och långgångar, så att det vore ej rådligt för en

främling att vandra på egen hand. Min välvillige ledsagare nedförde mig till Adolf Fredriks schackt, så att jag kunde nedblicka i bottnen deraf. Jag kände väl ingen rädsla, men ej heller någon synnerlig håg att nedstiga djupare; ty jag hade redan vunnit, hvad jag sökte, nemligen ett klarare begrepp än jag förut haft om grufvan. Jag kan likväl ej neka, att det skulle något intresserat mig att se en arbetsort å bottnen, men jag erinrade mig vid tanken derpå, hvad som **1619** hände kapellanen Petrus Erici Folkernius, hvilken i grufvan nedgick med linan och uppgick derifrån med malmkorgen. Denne prestman anklagades nemligen för öfverdåd och afsattes från sitt embete, hvilket han dock efter ett års förlopp återfick på församlingens trägna förböner [28]). Då en ung komminister i Fahlun blifvit för sin raskhet så hårdt straffad, hvad kunde väl efter ett sådant äfventyr hända en gammal kyrkoherde från Skåne. Vi utgingo ned i Stöten och öfverraskades vid anblicken af de brådstörta klippväggarna och de nedrasade stenblocken, hvilka fördystrades af en mulen himmel. Efter en besvärlig vandring tvärsöfver stenmassorna inkommo vi till ett uppfordringsverk, som länsar grufvan för bottenvatten. En omgifvande halfdager, vattnets hemska sorlande och uppfordringsverkets dofva gnisslande ingåfvo obehagliga känslor, hvilka dock mildrades vid åtankan på det storartade uti ett dylikt företags utförande.

Sedan vi uppkommit ur grufvan, hade konstmästaren C. G. Husberg godheten att visa oss åtskilliga upp-

---

[28]) E. Hammarström, Märkvärdigheter vid Stora Kopparberget, 4 Saml. s. 100, 101.

fordringsmachiner. I synnerhet syntes oss ett ned- och uppgångsverk förtjena uppmärksamhet. Detta bestod af tvenne stegar, som för hvar sjette fot hade en liten plan, hvarpå en man kunde med säkerhet stå emot en omgifvande bröstning. Samma stegar rörde sig emot hvarandra med lodrät sänkning och höjning, så att man för ned- och uppstigande borde med noggrannhet passa sin öfvergång från den ena till den andra. Man kom alltså för hvarje slag 6 fot ned eller upp. Detta är i sanning ett ganska hastigt och beqvämt sätt att ned- och uppgå, om man nemligen är väl vand vid en så vådlig vandring; ty ett felsteg, skulle otvifvelaktigt medföra en ögonblicklig krossning.

För uppfordringar begagnas hamp- läder- och jernlinor. Hamplinor, som äro ganska ovaraktiga och föga pålitliga, brukas blott för mindre sänkningar, läderlinor äro deremot mångdubbelt starkare. I sednare tider ha likväl jernlinor eller jernkedjor, gjorda af stänger dragna genom skifvor, varit mest använda. Man har nyligen påfunnit ståltrådslinor, som äro ojemförligt bättre än de nyssberörda.

Efter afkastningens betydliga minskning räknades vidpass 800 grufdrängar och 400 hyttarbetare, alltså måste här under starkare brytning funnits vida större personal. Det är uppenbart, att vid en så vådlig handtering helst under inträffande ras flere menniskor omkommit. Det händer dock mera sällan än man skulle förmoda, att något menniskolif spilles. En ovanlig olyckshändelse har för längre tid sedan här timat. Grufarbetaren Mats Israelsson, som 1670 ensam nedgick i malmkorgen och omkom på 82 famnars djup, återfanns 1719. Den döde, som legat i viktriolhaltigt vatten, var vid

upptagningen oförändrad och i början alldeles mjuk. En gumma, hvilken för ett halft sekel tillbaka varit hans fästmö, igenkände honom. Kroppen, som snart blef stenhård, förvarades länge i ett glasskåp, men den började omsider sönderfalla, hvadan densamma **1749** blef högtidligen jordad [29]).

Koppartillverkningen förrättas genom kallrostning, sulusmältning, vändrostning och råkopparsmältning. Den första förrättningen tillgår på följande sätt. På några hvarf ved läggas **150** till **200** tunnor malm, hvilken på trenne sidor kringmuras. Veden antändes och kisen i malmen underhåller en långsam eld, som brinner vidpass tre veckor. På detta sätt förbrännes en svafvelhaltig del, hvilken sprider den qväfvande koppar- eller roströken. Utredande af de öfriga förrättningarna, som tillhöra kopparhyttorna, skulle här leda till för stor vidlyftighet [30]). Vi vilja blott anmärka, att **30** till **40** tunnor malm, hvilka medtaga **12** till **18** stigar kol, gifva ett skeppund koppar, samt att hela tillverkningen vanligtvis fordrar nära ett halft års tid. Råkopparen, som genom aftappning bildas i så kallade utslag eller aflångfyrkantiga tackor, afföres till Avesta, hvarest den, såsom vi nämnt i det föregående, göras, det är renas och förädlas.

Kringliggande socknar lemna numera föga virke till grufvan. Deremot nedflottas från de öfra socknarna i Vester-Dalarna på Dalelfven och sedan öfver Runn **18000** till **20000** stockar. En stock **14** alnar lång och **13** tum i lilländan kostar **24** skilling banko och

---

[29]) A. A. Hülphers, Dagbok öfver en resa i Dalarna, s. 420. [30]) Se C. Linderberg, Beskrifning öfver Staden Fahlun och Stora Kopparbergsgrufvan, Stockh. 1804. s. 43—49.

annat timmer i förhållande dertill. I närheten af och inom tre mils afstånd från staden ha af ålder funnits nittiosex kopparhyttor, till hvilka allmogen i kringliggande socknar varit och ännu är skyldig att utgöra kollefveranser. Af dessa kopparhyttor ha tjugofem nummer så försvunnit, att man icke vet, hvarest de legat. Blott sjuttioen nummer bibehålla berörda rättigheter, hvilka dels upptagas för de nära trettio igångvarande kopparugnarna, dels arrenderas af de ödelagdas egare. Kolåtgången uppgår årligen från 70000 till 80000 stigar. Å hvarje stig räknas 12 tunnor och å hvarje tunna 32 kappar.

Ett ovanligt åskmoln uppsteg den 27 Juli 1666 öfver grufvan. Under ljungeldar nedstörtade en skyflod, som på ett par timmar öfverströmmade grufvans bräddar, bortförde flera närbelägna smälthyttor och boningshus samt stora kolbäddar och vedtrafvar. All jord längs efter hela bergsträckan bortsköljdes, ja äfven kall- och vändrostar samt hela slaggvarp kringspriddes. Verkan af denna skyflod visar sig ännu; ty mellan staden och grufvan är en ansenlig trakt så alldeles kal, att der ej märkes tecken till jordtorfva eller grässtrå. En mängd stora gråstenar, som icke ens äro mosslupna, gifva det hela ett ganska ödsligt utseende.

Det är märkligt, att, ehuru grufvans rika afkastning samlat en mängd menniskor till Fahlun, var det först Carl IX, som påtänkte att der anlägga en stad, hvarför han 1608 utfärdade privilegier, hvilka fastställdes af Gustaf II Adolf. Men denna stads egentliga uppkomst började 1641 under Christina.

Fahlun har en ganska täck belägenhet mellan berg och sjöar. Ån, hvilken från Varpan genomflyter staden

och utfaller i Tisken, har flere broar och drifver några qvarnverk i sjelfva staden. Gatorna, temligen breda och regelbundna, äro till aldrastörsta delen belagda med kopparslagg. Staden, som är vidsträckt men glest bebyggd, har sex dels större dels mindre torg. Ganska få hus äro uppförda af sten, och de öfriga äro knuthuggna af timmer.

Bland stenhusen, som alla äro till det yttre afputsade, utmärker sig rådhuset, hvilket, intagande norra sidan af Stora torget, har källrar och derpå två våningars höjd. Framfasaden har midtpå första våningen en hufvudingång, hvartill en trappa uppleder. Andra våningens framsida har elfva och hvarje gafvelända tre fönsteröppningar i rad. En mindre dörröppning på hvarje sida om trappan införer i källrarna. Alla dörromfattningarne äro rustiserade och hållna i renaissansmanér. Denna ansenliga byggnad har med betydliga bidrag af Christina tillkommit 1650.

Bergslagets magasinshus, en äldre byggnad af sten, har en betydlig sträckning och tvenne våningars höjd. I öfra våningen finnes en väl ordnad festivitetslokal, hvartill man uppkommer på en beqväm trappa. Salen, hvilken är 64 fot lång 34 bred 21 hög, har å den ena ändan en rymlig förplats med tre breda genomgångar och å den andra tre motsvarande till ett större konversationsrum, hvarifrån man åter inkommer till två mindre restaurationsrum. Öfver förplatsen och två små förvaringsrum derjemte sträcker sig en musikläktare. Salen har å hvarje sida tre stora fönsteröppningar och deremellan två likartade nichfördjupningar, öfver hvilka rundbågar, som skäras af kraftiga bandlister, framspringa. Musikläktarens skrank uppbäres af fyra Hermesstoder,

och en likadan anordning utmärker salens andra ända. En taklist med 2 fots höjd och nära lika framsprång gör med en passande profilering ett behagligt intryck. I salens hvarje hörn står en stor rund kakelugn, som blott intager dess halfva höjd. Längsefter båda sidor äro två bänkrader anbragta, af hvilka de yttre lemna beqväma genomgångar till de inre, och af hvilka de förra äro plaserade något lägre än de sednare. Konversationsrummet, 34 fot långt 20 bredt, sträcker sig tvärsöfver byggnaden, och har två fönsteröppningar å hvarje ända och en liten rund kakelugn i hvarje hörn. Då genomgångarne åtskiljas af helt fina pelare, som motsvaras af korta tvärmurar, synas förplatsen salen och konversationsrummet vid inträdande deri utgöra en enda lokal, hvilken har 100 fots sträckning. I salen hänga sju ljuskronor och vid högtidligare tillfällen anbringas jemväl ljus å kakelugnarna och å båda bandlisterna. Konversationsrummet har endast två ljuskronor. Att ifrågavarande lokal är till storleken väl afpassad för Fahlun och lika beqväm som prydlig, torde med lätthet inses af denna korta framställning. Cl. Wallman, som anordnat samma lokal, har deri ådagalagt en förmåga, hvilken högst sällan upptäckes i dylika byggnadsföretag.

Af trähusen äro många två våningar höga, de fleste dock ganska oansenliga, de bättre betäckas med takpannor, de öfriga med näfver och så kallad takved eller bräder, och nästan alla äro rödfärgade. Roströken har en stark inverkan på byggnaderna. Röta angriper här föga eller intet trävirke, som likväl med tiden förlorar all fetma och omsider söndersmulas. Rödfärgen öfvergår först till brungult sedan till svartgult. Jern förmår ej länge motstå roströken, och koppar, som förergas, får

ett alldeles grönt utseende. Ömtåligare växter angripas jemväl af roströken. Man förundras, att stenar och träd i närheten af grufvan aldrig bli mosslupna; ett förhållande, som äfven förorsakas af roströkens inverkan.

Staden har tvenne ansenliga kyrkor, hvilka väl blifvit beskrifna, men icke med sakkännedom skärskådade. Vi vilja derföre något utförligare taga dessa helgedomar i betraktande.

Den så kallade Gamla, Catharina eller Maria kyrka, som ligger i nordost nästan utom staden, blef midsommarsdagen **1471** invigd af biskopen Lydika Abelsson. Samma år utfärdade erkebiskopen i Upsala, biskoparne i Skara, i Strengnäs, i Vesterås och i Vexiö ett bref, deri hvardera utlofvade fyratio dagars aflat för alla dem, hvilka på vissa högtidsdagar med botfärdighet besökte denna kyrka och knäböjde vid altarna eller kringgingo kyrkogården samt räckte hjelpsamma händer till hennes prydande och underhållande [31]). Kyrkan utgöres af ett aflångfyrkantigt långhus, som ursprungligen haft åtta pelare i tvenne rader och rak altarvägg i öster. Sidomurarne förstärkas af yttre sträfpelare. Vestra gafvelmuren och båda sidomurarne ha inre afsatser och derpå tresidiga pilastrar, hvilka motsvara pelarna. Spetsiga trestafviga föreningsbågar uppbära höga sträckmurar, som prydas med tresidiga pilastrar, hvilka uppgå från pelarnas kransar. På dessa pilastrar hvila mellan- och sidoskeppens skiljo- och korsbågar, som uppbära stjernhvalf i olika nätverk. En dörröppning på midten af vestra gafvelmuren och tvenne å södra långsidan införa i kyrkan, och spår märkas efter två sådana å norra långsidan. Den vestra

---

[31]) Dipl. MCDLXXI feria qvinta infra octavas epiphanie domini.

dörröppningens yttre omfattning, som är perspektivisk, prydes af fem framstående rundstafvar med djupa hålkälar deremellan utan alla randlister. Dessa stafverk bekransas med tre skråa skiften, och en styltad lindrigt spetsig betäckning derå siras med två dubbla och två enkla rundstafvar, hvilka, afvexlande med hvarandra, åtskiljas af platter, och innerst märkes en platt och en liten hålkäl. Anslaget bildar en rät vinkel. Inre omfattningen, som är rätvinklig, har stickbågig betäckning. Den vestra dörröppningen å södra långsidan är oförändrad. Yttre omfattningen, hvilken äfven är perspektivisk, har i midten en rundstaf omgifven af platter och på hvarje sida derom två hålkälar mellan platter, ytterst och innerst två stora qvartstafvar. För öfrigt är hela omfattningen lika med den nyssbeskrifna. Långsidornas fönsteröppningar, som äro stora, motsvara pelarnas mellanrum, och en sådan å vestra en å östra gafvelmuren motsvarar hvarje sidoskepp. Att slutligen en större fönsteröppning i vester och en i öster utgjort mellanskeppets hufvudsakliga belysning, behöfver knappt erinras. Sidoskeppens luttak hvila mot ofvanberörda sträckmurar, som, höjande sig 4 fot deröfver, uppbära mellanskeppets kroppåstak. Murtjockleken i vestra dörröppningen är $5\frac{1}{2}$ fot. Pelarne hålla 5 fot i diameter, sträfpelarne ha $3\frac{7}{12}$ framsprång $3\frac{5}{12}$ bredd. Mellanskeppets bredd utgör $19\frac{5}{6}$ fot; norra sidoskeppets $16\frac{11}{12}$, södra $17\frac{11}{12}$. Långhusets hela bredd håller i vestra ändan $63\frac{1}{2}$ fot, i östra 63 och dess hela längd 143. Pelarafstånden äro så olika, att största skilnaden dem emellan uppgår till nära 3 fot. Höjden från golfplanen till pelarnas kransar utgör $15\frac{5}{6}$, men till takhvalfvens vederlag $18\frac{11}{12}$. Mellanskeppet är nära en tredjedel högre än sidoskeppen. Långhusets soc-

kel, som framspringer 6 tum, är skråkantig. Pelarne, hvilka äro åttkantiga, sakna socklar, men de ha låga karnisade kransar. Sträfpelarne ha framåtlutande betäckningar. Å vestra gafvelmuren synas lemningar efter rundbågsgesimser.

Kyrkan har 1685 och 1686 blifvit utvidgad åt öster. Efter östra gafvelmurens bortbrytande ha två hel- och två halfpelare tillkommit, så att långhuset fått en utsträckning och midtför mellanskeppet ett fyrkantigt kor med förkortad altarvägg. Långhusets yngre del, som utgör ett pelarafstånd, betäckes med två takhvalf i en egen stjernform och ett åttadeladt korshvalf i barockstil. Koret förstärkes med yttre sträfpelare öfver hörn och har ett dubbelt korshvalf med platta konsoler samt en fönsteröppning å hvarje sida och spår efter en igenmurad sådan å altarväggen. Korets bredd i vester utgör $19\frac{7}{12}$ och i öster 14; längd 21 fot.

En fyrkantig sakristia å långhusets norra sida är nära samtidig med kyrkan och består af ett stort och ett litet rum; det förra af dessa betäckes med två stjernhvalf, det sednare med ett tunnhvalf på vederlag i vester och öster. Samma sakristia, hvilken förstärkes af två yttre sträfpelare öfver hörn, har blifvit så utvidgad, att efter östra sidomurens bortbrytande en pelare, som uppbär två grofva rundbågar, tillkommit, och en utbyggnad blifvit derutanför uppdragen, hvilken fått två nya stjernhvalf. Långhusets fönsteröppningar äro utvidgade; men tvenne å sakristians äldre del äro ursprungliga, af hvilka den ena, som tillhör det mindre rummet, är rundbågig, den andra, som upplyser vinden, är spetsbågig. Kyrkans sockel består af tuktad gråsten med vanlig skråkant af tegelsten. Tillbyggnaden i öster har ett skifte

nära 2 fot högt af huggen gråsten utan framsprång. Hela kyrkan är för öfrigt byggd af tegelsten, 1 fot lång, 5 ½ tum bred, 4 tum tjock, i vanliga munkband; tillbyggnaden i öster är uppförd af något mindre tegelsten i kryssband; den äldre delen af sakristian företer munkband, men den nyare kryssband; allt med fogstrykning. Långhusets vestligaste och östligaste sträfpelare stå öfver hörn, men dess öfriga ha vinkelrät ställning, och den äldre delen saknar, men den nyare har jernankaren.

På midten af kyrkans kroppåstak höjde sig ett större trätorn, som till nedra delen var fyrkantigt och hade derpå en hög sexsidig resning med genombrytningar. Tornets höjd ifrån kyrkans golfplan till spetsen utgjorde 178 fot. Hvarje sträfpelare pryddes med en mindre spira. Hela takbetäckningen var beklädd med kopparplåtar. Den stora spiran blef 1757 antänd af ett åskslag och lades i aska, men de små spirorna blefvo redan vid kyrkans tillbyggnad i öster nedtagna.

Kyrkan hade en gammal trästapel, i hvars ställe man 1778 företog uppförande af ett fyrkantigt stentorn i vester, hvilket fullbordades 1783. Grunden lades 12 fot bred 10 djup med sammandragning uppåt. Ett vapenhus på kyrkans södra sida, hvilket bestod af tegelsten, nedrefs, och materialierne deraf begagnades för nybyggnaden. Detta torn har till den nedra hälften breda pilastrar och till den öfra en stor rundbågig ljudöppning å hvarje sida. Öfver ljudhålen följer en ofantlig gesims och derpå en uppsats, allt af tegelsten. Denna uppsats har afskurna hörn med omgifvande pilastrar och öfverst en kalottformig kupa. Å vestra sidan är en dörröppning med nichartad omfattning och å södra liksom å norra en stor fönsteröppning och deröfver en bred band-

list samt öfver densamma ett stort rundfönster å vestra, men intet motsvarande å södra eller norra sidan. Detta torn, som borttagit mellanskeppets vestra fönsteröppning, har en sockel af tuktad gråsten utan framsprång och består för öfrigt af fogstruken tegelsten i kryssband. Allt visar, att man förbisett kyrkans ursprungliga hållning. Alla vattentaken äro kopparbeklädda.

Vid första anblicken af denna kyrka märkes, att hon tillkommit mot medeltidens slut. Hela byggnaden är utförd i sednare spetsbågsstil, men derå yppas flere missförhållanden. Mellan- och sidoskeppen stå mindre väl tillsammans. Flerestädes röjes å byggnaden uppenbar vårdslöshet vid planens utförande. Grundvalarne ha icke erforderligt djup, hvadan de under stränga vintrar blifvit lyftade, så att omgifningsmurarne och takhvalfven lidit vid källossningarna. Efter de ovanliga vintrarna, som 1709 och 1789 inträffade, ha ganska betänkliga sprickor uppkommit, hvilka man efter bästa förmåga sökt afhjelpa. Att likväl inslående af träkilar ingalunda varit det bästa sätt att bota slika skador, lärer enhvar med byggnadsstudium lätt kunna inse. Murremnor böra naturligtvis sammangjutas med ganska pålitligt murbruk, som i förening med finare tegelsmulor snart förstenas, då deremot träkilar ha mera sprängande än sammanhållande verkan och dessutom småningom multna.

Den så kallade Nya eller Christina kyrka ligger på Åsen, en höjd nära midten af staden vid Stora torgets östra sida. Gustaf II Adolf, som 1624 uppmuntrade invånarne att påtänka en ny kyrkas uppförande, utsåg den nyssberörda platsen, ett val, hvilket visar denne store konungs ljusa blick äfven i byggnadsväg. Samme furste fick icke se en början på det företag, som han lofvade

att kraftigt befordra [32]). Kyrkan blef likväl uppförd under Svenska vapnens ärorika framgång i Tyskland och under den praktälskande Christinas frikostiga regering. Då Stora Kopparbergets afkastning på samma tid var synnerligen fördelaktig och den nya stadens folkmängd starkt förökades; så har en helgedom här uppstått, hvilken är vida ansenligare och praktfullare än man kunde under andra omständigheter vänta sig i en aflägsen bergsbygd. Vi vilja derföre närmare skärskåda denna märkvärdiga byggnad, hvartill drottningen anslog hemmansräntor för evärdeliga tider, hvartill stamboksmedel insamlades och hvarför många enskilda gjorde stora uppoffringar. Grunden lades **1642**, omgifningsmurarne och pelarne voro **1650** uppdragna och takhvalfven blefvo de två följande åren inslagna, då det hela betäcktes med kopparplåtar. Ehuru något murarbete återstod och ordentlig inredning saknades, så lärer invigningen blifvit sistnämnda år förrättad. Tornbyggnaden, som fortsattes **1656** och nästföljande år, fick omsider **1659** sin spira.

Kyrkan utgöres af ett aflångfyrkantigt långhus med ett aflångfyrkantigt kor och tresidig altarvägg i öster samt fyrkantigt torn i vester. Åtta pelare i två rader fördela långhuset i mellan- och sidoskepp, af hvilka det förra är nära en half gång bredare, men mera än en half gång högre än de sednare. Koret, som har mellanskeppets bredd och höjd, omgifves af två fyrkantiga sidobyggnader, hvilka, ärnade till sakristior, utgöra fortsättningar af och äro lika höga som sidoskeppen. Långhusets och sakristiornas omgifningsmurar förstärkas å

---

[32]) Se E. Hammarström, Märkvärdigheter vid Stora Kopparberget, 3 Saml. s. 5.

södra liksom norra yttersidan med sju fyrkantiga sträfpelare och korets altarvägg med fyra sådana. De sträfpelare, hvilka intaga långsidornas hörn, äro tre gånger starkare än de öfriga, och korets två östligaste äro ställda öfver hörn. Pelarne, som ha åttkantiga fotställningar och kransar men runda stammar, motsvaras å vestra gafvelmuren och å sakristiornas hörn af halfrunda pilastrar med likadan anordning och de förenas med rundbågar. Derpå höja sig temligen ansenliga sträckmurar, å hvilka kragstenar framstå midtöfver pelarna. Från dessa kragstenar kasta sig tvärsöfver mellanskeppet 2 fot breda halfrunda skiljobågar. Sidoskeppens långmurar, som sakna pilastrar, ha kragstenar, hvilka motsvara pelarnas kransar, och derpå äro likadana skiljobågar spända. Öfver koret kasta sig från kragstenar skiljobågar lika starka och höga som öfver mellanskeppet. Emellan dessa skiljobågar äro dels mångartade stjern- dels åttadelade korshvalf inslagna. Korets vestligaste afdelning betäckes med ett näthvalf, den mellersta med ett stjernhvalf och den östligaste med ett åttadeladt korshvalf. Hvarje sakristia har en ingång från koret och betäckes med ett enkelt stjernhvalf. Alla dessa takhvalf äro hållna i en föga ren stil med skarpa stjern- och korsbågar utan några kantbågar. Hvarje sidoskepps nästsista hvalfafdelning åt öster har en bred spetsbågig dörröppning och deröfver ett stort rundfönster. Mot hvarje af sidoskeppens öfriga hvalfafdelningar svarar en ansenlig fönsteröppning så väl å båda långsidorna som å vestra gafvelmuren. Korets hvarje sida har en och altarväggen tre fönsteröppningar. Hvarje sakristia har ursprungligen haft två fönsteröppningar, af hvilka den ene är igenmurad. Alla dessa fönsteröppningar, som ha

rundbågiga betäckningar, äro lika breda; men sidoskeppens och sakristiornas ha lägre bröstningar och nära hälften mindre höjd än korets. Södra sakristian har inunder en källare med tunnhvalf på vederlag i vester och öster, och man nedkommer på trappor af huggen gråsten. Denna sakristia har varit kapitelrum, då här hölls domkapitel, som **1667** upphörde [33]). Midtöfver hvarje sidoingång står en öfverbyggnad eller en så kallad kur med en stor förtryckt fönsteröppning och ett gafvelröste deröfver. Dessa kurar, hvilka äro lika höga som och sluta sig till mellanskeppets sträckmurar, hvila med sina sidomurar på sidoskeppens östra skiljobågar. Hvardera betäckes med ett tunnhvalf på vederlag i vester och öster samt har en stor spetsbågig öppning å mellanskeppets närmaste sträckmur.

Tornet har till fyra femtedelar af murhöjden ganska grofva sträfpelare, hvilka, omgifvande yttre hörnen och indragna öfver midten, förenas med rundbågar på vederlag, som siras med fruktklasar. Derpå följer en fin gesims och en temligen stark indragning och deröfver en fyrkantig uppsats, hvilken utgör en femtedel af hela murhöjden. Första afdelningen, som har en bred lågspetsig ingång från vester och en stor spetsbågig genomgång åt mellanskeppet, betäckes med ett korshvalf utan kant- och korsbågar. Andra afdelningen, hvilken upplyses af en stor rundbågig fönsteröppning åt vester och äfven har en stor lågspetsig bågöppning åt mellanskeppet, betäckes med ett tunnhvalf, som hvilar på vederlag i söder och norr. Tredje och fjerde afdelningarne be-

---

[33]) E. Hammarström, Märkvärdigheter vid Stora Kopparberget, 3 Saml. s. 76.

täckas med bjelklager, och den nedra har tvenne små spetsbågiga ljusöppningar, den öfra ett stort rundbågigt ljudhål å hvarje fri sida. Å uppsatsen märkes en liten rundbågig ljusöppning och deröfver en urtafla å hvarje af dess fyra sidor. Mellan långhusets vestra gafvelmur och tornets södra och norra sida finnas halfrunda utbyggnader med temligen breda spiraltrappor, som hvardera innehållande 72 steg uppleder till tornets första och andra afdelning. Man inkommer derifrån till kyrkovindarna och vidare genom små rundbetäckta dörröppningar till ofvanberörda kurar. Tornets öfra afdelningar ha trätrappor.

Socklarne, som äro något öfver 4 fot höga, utgöras af två skiften gråstensqvader, hvilka betäckas med skrålister af kalksten. Dörromfattningarne ha utvändigt å båda sidorna huggen gråsten och i bågarna äfven sådan men med afvexlande tegelsten. Kurarne förstärkas i hörnen med gråstensqvader. Pelarne och kragstenarne, tornets indragning och uppsatsens rustiserade hörn äro arbetade af kalksten. För öfrigt består allt murverk af tegelsten i kryssband, men gafvelröstena ha likväl stickband, och det hela företer yttre fogstrykning och inre afputsning. Sträfpelarne ha luttak. Hela byggnaden utmärker sig med gesimser, som utgöras af stora qvartstafvar, men sträfpelarne ha helt små sådana.

Långhusets inre bredd i vester utgör $85\frac{1}{2}$ fot, i öster 86, längd $128\frac{5}{6}$; sidoskeppens bredd $22\frac{3}{4}$, deras höjd ifrån golfplanen till slutstenen $38\frac{1}{2}$; mellanskeppets bredd $32\frac{7}{12}$, dess höjd under slutstenen $60\frac{1}{2}$, hvalfkupornas tjocklek 1; korets bredd i vester $32\frac{5}{12}$, i öster vid altarväggens början $32\frac{1}{4}$, korets södra sidomur $54\frac{2}{3}$, norra 55, korets hela längd 70; sakristiorna hålla i hvarje inre sida $22\frac{3}{4}$; hvarje kur i bredd $23\frac{11}{12}$,

i längd $24\frac{2}{3}$, i höjd under slutstenen $15\frac{1}{2}$, bågöppningen $10\frac{1}{3}$; tornets inre sträckning i vester och öster $18\frac{1}{2}$, i motsatt riktning $20\frac{2}{3}$, i höjd från marken till öfversta murkanten 108. Kyrkans grundvalar äro 6 fot breda och 8 djupa, omgifnings- och sträckmurarne 4 tjocka; kurarnas sidomurar $2\frac{1}{4}$. Sträfpelarne ha 4 fots framsprång och lika stor bredd och sluta sig med skråa betäckningar till omgifningsmurarna 5 fot nedom taklisterna. De sträfpelare, hvilka stå i hörnen, ha lika framsprång som men de äro å lång- och gafvelmurarna dubbelt bredare än de öfriga. Korets sträfpelare äro något starkare än de, hvilka intaga långhusets sidor. Pelarnes fotställningar, $3\frac{5}{6}$ fot höga, hålla 5 i tvärmått; stammarne, 17 höga, ha $4\frac{1}{6}$ i diameter; kransarne äro $1\frac{1}{2}$ höga. Tornets murtjocklek är nederst $7\frac{1}{4}$ öfverst 5, och dess sträfpelare hålla å hvarje sida 11 i bredd, 4 i framsprång; spiraltrapporna ha $7\frac{1}{2}$ i tvärmått och deras omgifningsmurar $1\frac{1}{2}$ samt kärnpelare 1 i diameter.

Dörromfattningarne, som äro i midten rätvinkliga och till det yttre skråsmygiga, ha i inre kanterna små rätvinkliga anslagsfalsar. Fönsteromfattningarne ha till det yttre och inre skråa lika stora smygar och starkt lutande platter. Pelarnes fotställningar prydas nederst med en liten skråkant, öfverst med hålkäl, rundstaf, platt och två små hålkälar; deras kransar siras med en rundstaf en hålkäl och en stor qvartstaf samt mellanlöpande randlister. Föreningsbågarne ha afhuggna kanter med inskurna hörnstafvar i midten. Sidoskeppens skiljobågar äro å kanterna lindrigt afhuggna, men mellanskeppets och korets äro skarpkantiga. Kragstenarne äro blotta prydnader; ty alla skiljobågarne utspringa ur sido- och sträckmurarna. Sidoskeppen samt sakristiorna betäckas

med luttak, som sluta sig till sträckmurarnas och korets gesimser. Mellanskeppet och kurarne ha spetsiga kroppåstak, koret äfven ett sådant med tresidigt fall åt öster. Midtöfver korets takvinklar står ett åttkantigt trätorn med ett öppet galleri samt en inutsvängd kupa och en spira med ett kors. Tornets ursprungliga betäckning har bestått af en spira, som ifrån murarnas gesimser till spetsen haft hela 242 fots höjd. Denna spira, hvilken liksom hela den öfriga betäckningen var beklädd med kopparplåtar, antändes 1711 af ljungeld och nedbrann, i hvars ställe en lanterna tillkommit, som skall utbytas mot en ny spira. Hela kyrkan har kopparbetäckning.

Det är ganska ovanligt, att man för en så gammal byggnad som denna har både kostnadsförslag och arbetskontrakt i behåll. Till grundvalar beräknades 6000 läster gråsten, 500 alnar huggen qvadersten, till omgifningsmurar 500000 tegelsten, till takhvalf 200000 mindre sådan, till korsbågar 40000, till grundvalar 180 läster kalk, till den öfra murningen 800, till ankaren m. m. 200 skeppund jern. Arbetskontraktet, som 1642 uppgjordes med Hans Forster, en Tysk murmästare, innehåller, att han skulle för hela byggnadens uppförande på tre års tid erhålla 8000 riksdaler, och vid dess fullbordan undfå en föräring af 1000 riksdaler, dock skulle alla materialier kostnadsfritt tillsläppas och behöfliga handtlangare både vid murning och takresning förskaffas. Man betänke, att 1000 tegelsten då kostade blott 25 daler kopparmynt. Det var således en högst betydlig summa, som utgick för mur- och timmerarbete. Å en liten fyrkantig kalksten, inmurad öfver norra sakristian, läses: *Hans Forster Dieser Kyrken Maurer und Baumeister Anno Christi 1652.*

Liksom Christina kraftigt understödde denna stora byggnad och många enskilde i Stockholm dertill lemnade ansenliga bidrag, så gjorde flera församlingsboer betydliga uppoffringar för sitt herrliga tempel. Hufvud- och sidoingångarnas kopparklädda dörrar bekostades af några enskilda i Fahlun. Fönsteröppningarnas jernstänger och glasrutor blefvo till största delen likaledes gifna af några stadens invånare, hvilka läto i somliga glasrutor inbränna sina namn med vapen.

Altarprydnaden, som med ansenlig bredd intager största delen af korets höjd, innehåller fem taflor med lifliga oljemålningar, hvilka omfattas af rika ornamenter och många figurer i snidverk. Den nedersta taflan föreställer nattvarden, den andra korsfästelsen, den tredje uppståndelsen, den fjerde himmelsfärden, den femte yttersta domen. Dessa taflor omgifvas af vridna kolonner, som siras med drufklasar och löfslingror och uppbära bjelkverk med starka framsprång och förkroppningar. Vid sidorna stå lärjungarne med sina attributer, öfverst ses Christus på en stor fotställning, hvarå en orm slingrar sig. Frälsaren håller i den högra handen ett korsprydt verldsklot i den venstra en segerfana. Vid sidorna ha funnits stora flygelstycken. Figurerne, som äro till större delen i halfnaturlig storlek, omgifvas af en mängd snerklar. Hela omfattningen är skuren i trä. Målningar och snidverk äro temligen goda. Denna kostsamma altarprydnad, som uppsattes **1669**, har bruksförvaltaren Anton Trozig, en församlingsbo, bekostat.

Predikstolen, som står vid den nästsiste pelaren åt öster i norra raden, har uppgång både å vestra och östra sidan. En engel i naturlig storlek uppbär bröstningens kupa, hvilken siras med en drufklase och bevin-

gade karyatider. Bröstningen prydes med bågformiga fält, hvilka omgifvas af löfprydda kolonner och snerkelsirade pilastrar och innehålla bibliska scener. Å dörren föreställes Christi födelse, derjemte ses Petrus och Paulus, öfverst står Frälsaren mellan Styrkan och Tron, alla med attributer. Å bröstningen skildras Christi förrådande, gripande, dömande, gisslande, törnekröning, företeende, korsbärning, korsfästelse, korsdöd, korsnedtagning, smörjelse, begrafning, uppståndelse och afgrundsfärd. Under fälten ses små figurer, hvilka hålla symboler af Frälsarens lidande. Baldakinen eller himmelen har en tempeluppsats. Nedomkring i hörnen, som prydas med englahufvuden, stå krigsknektar med Romerska drägter, deremellan höja sig snerkelgaflar. Å kupolen står Christus med strålgloria, uppräckande den högra handen välsignande och hållande i den venstra segerfanan. Denna predikstol, hvilken uppsattes **1654**, är med skicklighet skuren i alträ och den är bekostad af Anton Trozig med **1050** daler kopparmynt och arbetad af bildsnidaren Jöns Göstafsson.

Ett orgelverk, som innehåller **32** stämmor, står vid mellanskeppets vestra ända. Läktarens nedre kant motsvarar pelarnas kransar, hvadan densamma har lika höjd som tornets andra afdelning. Orgelfasaden siras med snerklerier och några figurer. Konung David med harpa intager midten af öfververket. Detta orgelverk, som från **1650** till **1658** byggdes af Göran Spette för **3000** riksdaler, ombyggdes från **1720** till **1724** af J. N. Cahman.

Bänkraderne, hvilka ha höga gafvelstycken och prydas med utskärningar i barockmanér, äro bekostade af rådmannen E. Pedersson, som derför betalt

vidpass 7000 daler kopparmynt. Altarprydnaden, predikstolen, läktaren och orgelfasaden samt bänkraderne, hvilka enligt stilens fordringar ofelbart haft bjerta anstrykningar och rika förgyllningar, äro nu hvitmålade; ett vanligt misstag i sednare tider, så mycket orimligare som äfven både forn- och medeltidens konstnärer ej sällan gåfvo sina bildverk lifliga färger i förening med förgyllningar, men deremot aldrig hvita anstrykningar.

Ett träskrank med dubbeldörrar, löfverk och figurer har på urgammalt sätt i vester tillslutit koret. Den nya tiden, som ej tåler något slags afskrankningar, kan icke ens fördraga en afstängning af det aldraheligaste. Korskranket har således blifvit här liksom å många andra ställen borttaget. Altarprydnaden har blifvit förflyttad nära altarväggen och korets östligaste fönsteröppning är igenmurad. Om en sådan flyttning är i en helt liten och alltför trång kyrka påkallad för beredande af utrymme, så är den deremot i en så stor helgedom som denna ett misstag, helst då belysningen från öster dymedelst förminskas.

Orgelläktaren har för begagnande af tornets andra afdelning till belghus blifvit alltför hög, hvarigenom orgeltonerna gå till stor del förlorade. Det skulle otvifvelaktigt vara en nyttig förbättring, om orgelverket, som således kommit alltför nära mellanskeppets hvalfkupor, sänktes 6 till 8 fot.

En så kallad borgmur, hvilken omgifvit kyrkogården, har bestått till foten af gråsten och för öfrigt af tegelsten och till det yttre varit slät till det inre nichprydd. Å kyrkogården har funnits en mängd grafvar, som varit kringtimrade och betäckta med tackjernshällar. Ehuru minnesvårdar merendels beräknas på längre bestånd, så ha

dessa likväl varit mer än vanligt underkastade förgänglighet; ty förtimringarne ha snart i jorden söndermultnat, och tackjernshällarne, angripna af roströken, ha efter ett sekels förlopp blifvit så förrostade, att knappast någon bokstaf kunnat derå skönjas. Man påtänkte för längre tid tillbaka att pryda kyrkogården med planterande af alléer. Detta högst förvända sätt att pryda en större byggnad ville till följe af roströken ej lyckas. Man har i sednare tid påfunnit ett vida naturligare sätt att förhöja templets anseende. Man har nemligen bortbrutit hela ringmuren och planerat kyrkogården, så att denna stora byggnad med sin höga och fria belägenhet gör ett lika mäktigt som varaktigt intryck på åskådaren.

Då denna kyrka är lika ovanlig till sin storlek som ett omsorgsfullt utförande, så vilja vi i korthet undersöka, huru hon betraktad såsom konststycke förhåller sig. En häfdeforskare, som utgifvit ett förtjenstfullt arbete rörande Stora Kopparbergets märkvärdigheter, säger, att Nicodemus Tessin författat ritningen till Christina kyrka, och att hon röjer en förträfflig arkitektur [34]). Kyrkan blef, såsom ett årtal å södra kurens gafvelröste visar, **1650** uppförd. Här menas alltså Nicodemus Tessin den äldre; ty dennes son af samma namn föddes **1654**. För öfrigt rådde en stor åtskillnad mellan den förres och den sednares byggnadssätt. Det är bekant, att liksom Gustaf I raserade alla kyrkor, som kunde undvaras, så sökte Johan III att återställa åtskilliga helgedomar, men den förre konungen hade redan infört renaissansstil, ett oäkta barn af den nya tiden, och den sednare, om han ock ville,

---

[34]) E. Hammarström, Märkvärdigheter vid Stora Kopparberget, 3 Saml. s. 2.

så förmådde han ej upplifva medeltidens byggnadskonst. Den djupa grundidéen var förlorad och en och annan af de gamles former frambragte inga mästarverk, liksom en svala gör ingen sommar. Väl uppstego under Johan III några treskeppiga kyrkor med kors- och stjernhvalf samt spetsbågiga dörr- och fönsteröppningar, men i ingen sådan märkes ett begrepp om de gamles grundtal eller symmetriska och harmoniska förhållanden. Byggnadskonsten liknar under Johan III en olycklig skugga, som i sitt påfviska eller rättare fåviska sväfvande hvarken kan intränga i den gamla tidens höga eller den nyas låga rymder. Under ett sådant vacklande kan intet byggnadsverk, som uthärdar en allvarligare konstkritik, uppstå.

S. Jakobs kyrka i Stockholm, hvilken till murarna uppfördes under Johan III, fullbordades under Christina. Denna kyrka har till långhus kurar kor och sakristior mycken likhet med Christina kyrka i Fahlun. Det vill således synas, som samma ritning, man följt vid den förra, äfven blifvit vid den sednare använd. Ett sådant förhållande vinner äfven någon styrka deraf, att murmästaren Hans Forster var sysselsatt med fullbordande af S. Jakobs kyrka, då han åtog sig att uppföra Christina kyrka i Fahlun. Om vi närmare skärskåda båda dessa kyrkor, så finna vi, att mellanskeppen, hvilka borde vara dubbelt bredare än sidoskeppen, äro jemförelsevis alltför smala. Kurarne, som skulle gifva det yttre ett slags korsform, äro, ehuru lika höga som mellanskeppens sträckmurar, alltför smala och oansenliga, och de framstå med sina lägre kroppåstak blott såsom onyttiga frontispiser och ändamålsvidriga belastningar, hvaraf föga eller intet märkes i det inre. Mellanskeppens och korens uppdragande till lika höjd och sidoskeppens afskärande genom sakri-

stiorna förminska långhusens anseende och belysning i öster. Framförallt visa sig oreda och osammanhang deri, att långhusens och sakristiornas fönsterbröstningar äro lägre än korens; ett missförhållande, som ytterligare ökas derigenom, att mellanskeppens sträckmurar alldeles sakna fönsterrader. S. Jakobs kyrka har rundbågiga dörr- och spetsbågiga fönsteromfattningar; Christina kyrka företer motsatser häraf. Om vi nu vilja noggrannare betrakta den sistnämnda kyrkan; så framte hennes takhvalf så skiljaktiga former, att de likna en profkarta, liksom de utgått från olika mästare. Väl var det i medeltidens konst en grundsats att i mindre detaljer variera formerna och att i deras mångfald ådagalägga en rik uppfinningsgåfva; men hufvudpartierna borde ha en harmonisk hållning; ty det helas sammanhang fick ej genom infall bortlekas. De alldeles ornamentslösa dörr- och fönsteromfattningarne och alltför enkla taklisterne samt lut- och kroppåstakens ganska ringa afstånd ifrån hvarandra bidraga till att i betydlig mån minska det helas intryck. Att Christina kyrka dock blifvit med lika mycken omsorg som kostnad uppförd, inses klarligen deraf, att hon, ehuru ganska stor, likväl ej fått den ringaste sättning eller remna, samt att hon äfven är i alla detaljer med noggrannhet fulländad. Men för öfrigt visar hon sig såsom konststycke vara helt och hållet förfelad; ty ingen, som har ett redigt begrepp om medeltidens heliga byggnadskonst, lärer hvarken vid det yttres betraktande eller det inres genomskådande kunna annat än beklaga, att en utomordentlig kostnad och ett skickligt handarbete blifvit i konstnärligt afseende förspillda. Men om denna kyrka jemföres med dem, som efter den moderna stilens införande uppstått, så lärer

svårligen någon neka, att den förra eger i hela planen ett utmärkt företräde för de sednare.

Nordens vidtprisade gästfrihet, som efter den nya tidens förfining har i sin gamla bemärkelse försvunnit, fortlefver ännu i Fahlun, och skall måhända snart flytta till Helsingland. Det i högsta grad gästfria sätt, hvarpå vi bemöttes, i förening med en vänskaplig öppenhjertighet, som man svårligen träffar annorstädes, förekom oss ej mindre eget och upplyftande än den omgifvande naturen. Den, der icke sett det norra Sverige, kan icke göra sig ett klart begrepp om den gamle Nordbon. Till följe af detta trefliga förhållande blef afresan för en dag uppskjuten för att hos en brukspatron intaga å dess landtställe en middag. Detta ställe var med mycken smak ehuru ej med stor kostnad bebygdt, och dervarande sällskap var ej allenast angenämt utan lärorikt.

På eftermiddagen gjordes en utfärd i sällskap med vännerna J. Åkerman och J. S. Bagge till Rottenby, landshöfdingen P. D. Lorichs landtgård, som ligger en half mil söder om staden vid vägen till Sala. Denna landtgård har ett vackert trähus med den herrligaste belägenhet i närheten af Hosjön och Runn. Man njuter från öfra våningen förtjusande utsigter öfver dessa sjöar, å hvars skogbevuxna stränder ses flere bebyggda ställen, som vittna om odlingsflit rörelse och välmåga.

Omsider var afresan bestämd till följande dagen nemligen den 3 Juli, hvarpå en åldrig vän önskade vid förbifarten se oss på en liten frukost. Detta tillgick på bergsmansvis, och när man kommit i malmkorgen, måste man följa linans gång. Jag fann till min förvåning hos den älskvärde gubben ett helt sällskap af vänner, och jag måste med lika fägnad som erkänsla för detta vän-

skapsbevis tillstå, att jag aldrig deltagit i någon gladare eller trefligare middagsmåltid. Tanken att åtskiljas utan att i denna verlden återse hvarandra var det enda, som fördystrade mitt afskedstagande.

Med smärta har jag nyligen inhemtat, att Cl. Wallman, den äldste af detta glada och förtroliga sällskap, öfvergått till en bättre verld. Hvad denne ovanlige man varit såsom bergmästare, ligger utom min kunskapskrets att bedöma; men hvad han deremot varit såsom byggmästare, har jag ofvanföre antydt. Om denne man icke hade det vidsträckta studium och det skapande snille, som erfordras för upphinnande af en hög ståndpunkt i arkitekturen; så hade han genom ett säkert omdöme och en mångårig verksamhet förvärfvat sig en förmåga att bygga, hvilken är lika hedrande för hans minne som sällspord i våra dagar. Han förstod icke allenast att uppgöra ändamålsenliga byggnadsplaner utan jemväl att på bästa sätt utföra desamma. Hans rastlösa flit och trägna tillsyn lifvade alla, som stodo under hans ledning.

Fahlun — Upsala.

Från Fahlun togs vägen om Borggärdets och Lumshedens gästgifvaregårdar. Man passerar genom fjällbygd med höga tall- och granbeväxta berg, och deremellan sträcka sig bördiga dalar med slingrade åar. Af de många sjöar, som finnas i dessa nejder, är Svärdsjön ganska ansenlig. Flere större byar ses ifrån vägen. Alla åbyggnader äro knuthuggna och rödfärgade samt betäckta med takved. Boningshusen, hvilka äro två våningar höga, ha på vanligt landtmannavis små och oregelbundna fönsteröppningar; spannmålsbodarne äro merendels uppförda på stolpar, hvilka stå på bottenstockar. Vägen, som varit mycket backig, har i sednare åren blifvit till betydliga sträckor omlagd. Dylika företag äro nyttiga förbättringar; men man har likväl gjort mycket här, hvilket bort företrädesvis göras i andra landsorter. Orsaken till en sådan förmånsrätt för Dalarna är ej svår att inse. Man både vill kan och behöfver arbeta i Dalarna för att lefva. Ett nästan motsatt förhållande eger rum i Skåne, hvadan man väl måste der ännu ett halft eller helt sekel färdas på halsbrytande backar och usla vägar. Den, som förmenar, att Skåne ej flerestädes har svåra backar,

saknar kännedom om detta landskap, hvilket genomskäres af många höga åsar och djupa dalar.

Bortom och icke långt ifrån Lumsheden börjar Gestrikland och trakten blir flackländig och mindre skogig. Man omgifves af en mildare natur odelbarare trakter, och åbyggnaderne ligga hvarandra närmare. Åtankan på de storartade utsigter, hvilka jag njutit i Dalarna, och den välvilja, som jag af enhvar rönt derstädes, kom mig vid anblicken af en helt olikartad bygd att erinra en gammal Dalvisa, hvilken på ett lika fromt som åskådligt sätt skildrar Dalarnas naturskönheter. Prosten A. Wallenius, som afled **1663**, har författat denna sång, hvilken är följande:

Om sommaren sköna när marken hon gläds
Vid Dala två elfverna vida,
Från Tuna å strand till Gagnäfmäns näs
Så fagert det då är att rida.
Gud glädje och styrke de män, som der bo
Vid elfvom på berg och i dalom.

Der hörs en förnöjelig näktergals sång
Och djuren i lunderna gånga,
Vid Åhl ut med land på sjö och på strand
Om vårtiden leka så många.
Gud glädje och styrke de män, som der bo
Vid elfvom på berg och i dalom.

Vid Leksand möter man Siljanom,
Den sjö sig så vida utsprider,
I fyra de delar, som löpa runtom,
Men öster ut Rättviken vrider.
Gud glädje och styrke de män, som der bo
Vid elfvom på berg och i dalom.

Från Rättvik och Ore man färdas också
Till Mora vid nöjsamma stranden,
Dit upp ifrån Fahlun de handelsmän gå,
Så sjöleds som ock uppå landen.
Gud glädje och styrke de män, som der bo
Vid elfvom på berg och i dalom.

Der hafver vår sol formerat en ö,
Som Siljan så kärligt omfamnar,
Der tusentals fiskar de lemna sitt frö,
I gräsrika vikar och hamnar.
Gud glädje och styrke de män, som der bo
Vid elfvom på berg och i dalom.

Från Venjan och Orsa till Elfvenes dal,
Och så öfver bergen till Särna,
Der elgar och renar till tusendetal
I skogarna vistas så gerna.
Gud glädje och styrke de män, som der bo
Vid elfvom på berg och i dalom.

Från öster till vester Dalmännernas bo,
Man kommer och der får beskåda,
Båd' Lima och Malung och Äppelebo,
Tillika med Järna, Nås, Floda.
Gud glädje och styrke de män, som der bo
Vid elfvom på berg och i dalom.

Guds ande i Nordlanden hvilar nu sig,
Ja längst upp i verldenes ända,
Vår himmelske Fader, vi rope till dig:
Du värdes din nåd till oss sända.
Gud glädje och styrke de män, som der bo
Vid elfvom på berg och i dalom.

Allt detta blef fattadt en Midsommarsdag,
På Mora mäns nöjsamma ängar,

Vid Utmelands by med lust och behag
Bland blomstrande grönskande sängar.
Gud glädje och styrke de män, som der bo
Vid elfvom på berg och i dalom.

Ofvansjö kyrka, hvilken har ett högt och fritt läge, utgöres af ett långhus, har rak altarvägg i öster och fyrkantigt torn i vester och betäckes med ett tunnhvalf. Denna kyrka, som håller **180** fot i inre längd, **60** i bredd och under midten af hvalfkupan **48** i höjd, upplyses af fyra rundbågiga fönsteröppningar å hvarje långsida och tvenne å altarväggen. Yttre sträfpelare och inre pilastrar, af hvilka de förra äro fyrkantiga de sednare tresprångiga, förstärka långhusets sidomurar. Både yttre och inre framsprång, som bilda en förplats med ingång, stödja midten af hvarje långsida. De innersta pilastersprången uppbära rundbågar jemte sidomurarna, de mellersta mottaga hvalfinskärningar, de yttersta understödja förstärkningsbågar. Man kunde väl tyckas, att, då murarne ha 4 fots tjocklek samt sträfpelarne $4\frac{5}{6}$ och pilastrarne $3\frac{1}{6}$ fots framsprång, en sådan hvalfspänning borde med säkerhet ega bestånd; men många sprickor bevisa ett motsatt förhållande. Också är ett tunnhvalf öfver en sådan bredd ett ganska oskickligt försök, hvilket liksom i Säters kyrka här ådagalägger ringa sakkännedom. Härvid bör äfven anmärkas, att predikanten ej väl höres i en dylik kyrka, och att det inre har ett ödsligt utseende. Tornets nedersta afdelning, hvari man inkommer genom en dörröppning å vestra sidan, står med hela sin bredd i förening med långhuset och betäckes med en fortsättning af dess tunnhvalf. Södra ingångens yttre omfattning, som består af grön slipad marmor, prydes med en kolonn mellan två rätvinkliga hörnsprång å hvarje sida

och en likartad rundbågig betäckning. Denna omfattning, arbetad i ren rundbågsstil, är naturligtvis tagen från den gamla kyrka, som här blef 1760 nedbruten. Norra och vestra ingångarne äro äfven rundbetäckta men i modern smak. En fyrkantig utbyggnad, hvilken ligger på midten af altarväggen, har två rundbågiga ingångar från öster. Långhusets och utbyggnadens vattentak äro brutna. Tornet har en kalottformig kupa och derpå en lanterna. Att kyrkan tillkommit omkring 1760, visar hela anordningen.

Vägen är här liksom mellan Vesterås och Avesta mycket uppkörd af forsling med kärror mellan Gefle och Fahlun, och den fortfar ända till Gefle att vara temligen jemn. Gefle å, som kommer från Storsjön och utfaller genom Gefle stad i Bottniska viken, öfverfares på en bro, hvilken är byggd af tuktad sandsten i kalkbruk och förstärkt med en mängd mindre behöfliga jernankaren. Denna bro, som håller vidpass 60 fot i längd, består af ett enda tunnhvalf, hvilket är lindrigt spetsigt. Ledstängerne äro i modern smak gjutna af tackjern. På midten af norra kanten står en pyramidformig sandsten med vanlig fotställning. Derå läses under Gustaf III.s krönta namnchiffer: *Gustafs bro uppå Gefle stads och Valbo sockns kostnad sammanvalfd den 19 Aug. MDCCLXXII. Höfdinge öfver länet Carl Sparre riste runan.*

Valbo kyrka, som ligger jemte vägen, härrörer från den sednare medeltiden. Denna kyrka betäckes med takhvalf på två pelarrader. Då nycklarne till kyrkan förvarades en fjerdedels mil derifrån, fick jag ej derom någon närmare kännedom.

Vi nalkades Gefle, hvars torn syntes på ganska långt afstånd. Ett litet stycke utom staden på högra sidan om vägen har kyrkogården en ganska vacker belä-

genhet, men några derå uppförda grafkor i antikmodern stil göra ett föga behagligt afbrott mot den Nordiska trakten. Huru länge skall det dröja, innan man mäktar förstå, att fornhednisk byggnadsstil från östern om än uppblandad med nya infall ingalunda passar för christna helgedomar högt i Norden?

Den fördelaktiga plats, hvilken intages af Gefle, tyckes redan i hedendomen haft en större befolkning, som lefvat af jagt och fiske och deltagit i vikingsfärder. Att Gefle kort efter christendomens införande varit en handelsplats, är ganska sannolikt; men att den länge förblifvit mindre betydlig, kan icke bestridas. Om denna stad under medeltiden haft ett större inflytande, så skulle ofelbart något bevis derför finnas i våra urkunder eller skulle någon byggnadslemning vittna derom. Väl har man föregifvit, att ett Bernhardinerkloster legat i närheten af Gefle; men detta är ett förmenande, hvarför intet antagligt vitsord kunnat hittills företes. Staden har icke ens under medeltiden haft något gille, hvadan den måste då varit föga betydande. Det kan alltså ej väcka någon förundran, att Gefle, ehuru den äldsta staden i Norrland, icke fått, så vidt man vet, några privilegier förr än **1419.** Den stapelfrihet, som Sten Sture **1491** förunnade staden, inskränktes **1636.** Sedan Carl XI **1673** förnyat denna rättighet, fick staden en vidsträckt handelsrörelse, hvarigenom den snart uppblomstrade. Gefle har lidit af flere eldsvådor nemligen **1569, 1605, 1697, 1748** och **1776.** Då staden bestått af trähus och haft trånga gator, så ha dessa eldsvådor varit ganska förödande.

Man inkommer i staden på en ganska bred väg, hvilken omgifves af lönnar. Gefleån, hvilken genomskär

staden, delar sig vid sitt utlopp i Geflefjärden i Stor-Öster- och Islandsån och bildar Alderholmen och Islandsholmen. Utanför Geflefjärden, som är en mil lång, vidtager en lika lång skärgård. På norra sidan om ån, som är mellan 50 och 60 fot bred och 10 djup, ligger ett rymligt torg och derå ett ansenligt rådhus. Från detta torg till stadens södra del leder en prydlig bro, hvilken är slagen af huggen gråsten. Denna bro utgöres af två förtryckta tunnhvalf, som till följe af vederlagens svaghet något gifvit sig. Åbräddarne ofvanom bron äro beklädda med tuktad sandsten men nedom densamma med huggen gråsten i regelbundna skiften. På södra sidan om Storån sträcker sig en bred och lång strandgata, hvartill mindre fartyg kunna upplägga. De fleste husen äro två våningar höga och några uppförda af sten, men de öfriga knuthuggna af timmer. Gatorna äro temligen regelbundna, breda och väl stenlagda.

Innan en stad anlades i Gefle, skall en kongsgård legat derstädes. Johan III lät i staden uppföra ett slott, som fullbordades af Gustaf II Adolf och kallades Gefleborg, hvaraf Gefleborgs län fått sin benämning [35]). Detta slott var enligt E. Dahlbergs teckning en korsbyggnad med fyra torn [36]). Samma slott afbrann 1727 och stod några årtionden såsom ruin, men blef derefter i modernt manér iståndsatt och fick tvenne flyglar. Tiden medgaf icke att närmare bese detta slott, hvilket nu begagnas till landshöfdingeresidens och kanslirum m. m.

Här finnas två kyrkor, af hvilka ingendera kan såsom konststycke betraktas. Helgatrefaldighets- eller Stor-

---

[35]) Sviogothia Munita, s. 71, 72. [36]) Suecia Antiqva et Hodierna, T. II. pl. 61.

kyrkan består af ett ansenligt långhus med flersidig altarvägg i öster och fyrkantigt torn i vester. Denna helgedom, som håller 190 fot i längd 84 i bredd, har tio pelare, hvilka uppbära låga takhvalf. Tiden tillät icke en närmare undersökning af samma kyrka, som skall 1654 blifvit fullbordad och invigd [37]). Hithörande torn, hvilket 1779 uppfördes i dåtidens manér, håller 195 fot i höjd. Hospitalskyrkan, som invigdes 1767 och kallades Sofia Magdalena, liknar ett boningshus med ett fyrkantigt torn å kroppåsen. Båda dessa helgedomar äro till det yttre afputsade, hvarigenom de ingalunda vunnit i anseende, men deremot är genom ringmurarnas bortbrytande en förbättring vidtagen.

Stadens rådhus, hvilket är 184 fot långt, 96 bredt, tre våningar högt, har å hvarje långsida nio och å hvarje gafvelända fyra fönsteröppningar i rad. Midtpå kroppåsen höjer sig ett fyrkantigt torn, hvilket är 40 fot högt och har afskurna hörn och en altan samt barockformig betäckning. En prydlig hufvudingång intager midten af hvarje långsida. Både vattentak och torn äro kopparbeklädda. Nedra våningen innehåller börs- och vaktrum samt stadskällare m. m. de öfra deremot embetsrum för magistraten, danssal o. s. v. Byggnaden, som fullbordades 1790 och består af sten, företer en temligen ren hållning, men den gör likväl med sitt herrliga läge

---

[37]) Å en tafla i kyrkan läses: In. honorem. s. s. trinitatis. et. ecclesiæ. Geffaliensis. ornamentum. sumtibus. auditorum. ædificatum. est. hoc. templum. A. LIV. supra. MDC. consummatum. et. XIV. Julii. inauguratum. atque. s. s. trinitati. consecratum. sacrum. hoc. opus. imprimis. procurantibus. M. Olao. Ch. Aurivillio. pastore. Bastiano. Poppellman. et. Jeremia. Elis. senatoribus. ac. templi. oeconomis. sit. hic. caminus. domini. ad. finem. usqve. seculi. amen.

och sin stora massa ingalunda det intryck, hvilket den skulle med en ädlare stil åstadkomma.

Stadens stenhus ha ingenting utmärkande. Många trähus äro brädbeklädda. Några af dessa äro till det yttre panelade med speglar och sirade med förkroppade listverk; en lika ovanlig som kostsam och ovaraktig beklädnad. Å somliga trähus anbringas pilastrar med ribbor, som mellanfyllas med murbruk och brännkol samt afputsas.

Å Alder- och Islandsholmen finnas flere anläggningar och åbyggnader, som vittna om betydlig handel och sjöfart. Man ser der en ganska lång skeppsbro, hvilken förherrligas af täcka alléer. Der finnas upplagsplatser en jernvåg tvenne skeppsvarf och trenne repslagarbanor. Der ligga tull- pack- och kokhus, sjö- och materialbodar, många magasiner och flere kontor o. s. v. I Geflefjärden en half mil från staden ligger den så kallade Blockhusharen, som å den ena sidan omgifves af ett ganska grundt vatten å den andra af ett smalt men djupt inlopp. På denna holme blef **1717** en skans anlagd, hvilken **1719** skyddade staden för härjning af Ryska galerflottan. Detta visar, huru liten styrka man sistnämnda år behöft, om man då velat på allvar skydda Östersjökusten.

Då Gefle i flere afseenden utmärker sig för sin lifliga rörelse och för en berömvärd näringsflit; så väcker det förundran, att man föga bekymrar sig om uppförande af boningshus, som mindre blottställas för eldens förödelse och luftens åverkan. Enär staden flere gånger afbrunnit och skogarne deromkring äro nära medtagna, så tyckes det vara hög tid att med allvar påtänka uppförande af stenhus. Härtill är så mycket mera

skäl, som i närheten finnes god tillgång på tjenliga materialier. Helt nära staden ligga två tegelbruk, hvarest en mängd både mursten och takpannor tillverkas, så att derifrån stora partier afsättas på aflägsna orter. Nära staden fås jemväl en lätt arbetad sandsten, hvilken skall ha den ovanliga egenskapen att föga fukta. Å Limön, som ligger i skärgården utanför Geflefjärden, finnes rikt förråd på kalksten. Man har således här det ypperligaste tillfälle att med ett bättre byggnadssätt skydda sig mot härjande eldsvådor. Härtill kommer, att stenhus skulle, om man rätt betedde sig vid deras uppförande, bli föga dyrare men både varaktigare och prydligare än trähus.

Till stadens herrligheter kan med mycket skäl räknas ett laxfiske, som idkas vid Alderholmen. Ehuru vi här endast uppehöllo oss ett par timmar och således blott medhunno en brådskande kringvandring i den lifliga staden; så kunde vi, återkomna till gästgifvaregården, ej försumma att äta graflax, som förekom oss fullt lika smaklig som den, hvilken fås i Halmstad.

Vid afresan fingo vi se, att man förespänt ett par ganska små men nästan halfvilda hästar, och att en helt liten svag och nedslagen gosse med möda höll tömmarna. Då denna sammanställning förekom mig lika ovanlig som betänklig, gjorde jag dervid en vänlig men allvarlig anmärkning. En hurtig och liflig man sade mig, att det ej vore någon fara, och att hästarne voro förträffliga, om tömmarne passades. Då jag erinrade, att detta just vore hufvudfrågan, och att jag ej kunde trygga mig vid en så klen körsven; genmälte samme man, att han var egare af hästarna och att han gerna ville till en början köra, då det skulle visa sig, att det ginge väl.

Den okändes raska och välvilliga yttrande ingaf förtroende. Vi satte oss upp, han fattade tömmarna och i ett ögonblick flög vagnen genom den trånga porten och i blixtrande fart strök den gatan framåt, så att affärden liknade ett skenande. Åskådare visade sig på båda sidor i fönsterna, af hvilka några, ehuru det småregnade, af nyfikenhet uppslogos. Vid åtankan på den gamla tidens högförnäma våldkörning förekom mig afresan storståtlig och munter, helst det var hästarnas egare, som så häftigt sprängde åstad. Om ett ögonblick voro vi utom tullen. Mannen lemnade tömmarna åt gossen, gjorde en vänlig nick och tog under den våldsamma farten ett språng från vagnen. Ehuru vägen var af nederbörd temligen djup, så läto hästarne ej deraf sakta sig, förrän vi hunnit ungefär en half mil, då jag vid en backe fick tillfälle fråga gossen, hvad yrke den mannen hade. Hå! svarades, han är fånggevaldiger. Detta yttrande förekom oss till en början litet snöpligt. Vi hade alltså kommit från den frisinnade staden i all menlöshet med verklig fångskjuts. Det var således ej svårt att förklara, hvarföre vi vid utfärden fått så många åskådare; man har förmodligen trott i anseende till vårt åkdons bättre utseende, att vi varit ett par förnäma förbrytare, ehuru vi sjelfve trott oss ha gjort uppmärksamhet derföre, att vi framstörtat som fordom Gustaf III oförgätlig såsom storåkare. Så händer det ej sällan, att den, der förmodar sig göra uppseende såsom en stor man, blir af allmänheten begapad såsom en stackars fånge.

Från Gefle till Elfkarleby är vägen småbackig och trakten deromkring skogig. På hälften af detta skjutshåll förbifares Trosken, en vacker sjö, och man befinner

sig i Upland. Vid denna sjös utlopp ligger Harnäs jernbruk, hvarest vi sågo ett krossningsverk, som professoren J. S. Bagge inrättat. Jernmalmen sönderbråkades af vexelvis uppgående stampar och krossades mellan räfflade valsar, hvarefter den uppfordrades och tömdes på öfra kanten af masugnen. Hela detta konstverk, hvilket var lika ändamålsenligt som enkelt, drefs af samma vattenhjul. Detta och flere snillrika arbeten, som bemälte professor utfört vid bergverken, ådagalägga, att han, som är en förtjenstfull lärare vid bergskolan, särdeles utmärker sig såsom byggmästare. Jag bibehåller i ganska friskt minne, att denne vän för ett fjerdedels sekel tillbaka varit en flitig åhörare af mina föreläsningar i Grekiskan, och att han vid undergående af kandidatexamen fått i detta läroämne laudatur, ett betyg, hvilket jag mera sällan utdelat, och att han jemväl fått i flera andra grundvetenskaper ganska hedrande vitsord. Det märkes af detta och många dylika förhållanden, att den, der i yngre år inhemtat grundliga studier, blir i hvilken riktning, han framgår, merendels en utmärkt man. Att en vetenskaplig bildning är rentaf nödvändig för en blifvande byggmästare i högre mening, röjer sig ovedersägligen af sådana, som förspillt sina ungdomsår med skönritning och sedan bli oaktadt hedrande vitsord och prisbelöningar föga lycklige arkitekter.

Nära Elfkarleby börjar slättland, och på en half mils afstånd höres Dalelfvens fall. Denna ansenliga ström nedbrusar öfver granithällar mellan tvenne skogbevuxna klippöar i tre nära lika stora men ej lika brådstörta fall. Väl kunna dessa icke jemföras med Göta elfs fall kring Toppön; men de äro likväl i hög grad storartade och väcka mindre fasa och vida mera behag. Elfkar-

leby fall göra ett varaktigt intryck, som svårligen kan utplånas [38]).

Man har nedanför dessa fall länge begagnat färja för att öfverkomma. En bro har i våra dagar blifvit slagen just nedanför fallen der strömmen förenad störtar genom en bred bergsklyfta och derefter kastar sig emot berg- och grusbräddar och kringbrusar en skogbeväxt klippholme. I berörda bergsklyfta äro tvenne pelare och motsvarande landfästen uppdragna, de förre af huggen de sednare af tuktad gråsten. Tre tunnhvalf, af hvilka hvarje består af sex grofva träbågar med plankor fyllning och stensättning derpå, utgöra vandringen. Det mellersta af dessa tunnhvalf har något öfver 50 fot i tvärmått och från vattenytan 25 i höjd. De omgifvande tunnhvalfven äro ungefär hälften mindre. Bröstningarne bestå af träskrank. Detta nyttiga arbete visar en god beräkning och lofvar varaktighet. Vid brons norra ända står å en huggen granitfot en slipad kalkstenshäll, hvarå ses Uplands vapen och derunder läses: *Carl XIII.s bro. Understöd af allmänna medel beviljadt af Carl XIV Johan minskade enskildes kostnad. Företaget Befordradt af Länets Höfdinge Friherre B. V. Fock. C. N. O. Utfördt af Lieut. Mechan. O. Forsgrén. Arbetet Styrdt af Grosshandlaren P. Ennes R. N. O. och Brukspatron C. Tottie. Fullbordades 1816.*

Mellan Elfkarleby och Skärplinge gästgifvaregårdar ligger Carlholms jernbruk på en liten holme, som bildas af en å, hvilken här utfaller i Östersjön. Trakten är flack och stenbunden och skogen häromkring mycket medtagen. Här ses en smedja byggd af slaggsten och

---

[38]) Se U. Thersner, Utsigter af Upland.

några större förrådshus af gråsten. För öfrigt finnes här en mängd trähus, så att det hela liknar en by. Vägen, som vid detta jernbruk leder öfver fyra träbroar, är smal men temligen god. Flerestädes ses vackra hafsvikar med skogbevuxna stränder. Snart öppnar sig en bördig nejd. Man passerar Löten, en större by, hvilken tillhör Löfsta, ett ganska ansenligt jernbruk, som liknar en liten köping. Trakten häromkring är ej storartad men ganska täck. Ån, hvilken framslingrar mellan åldriga löfträd små ängar och bördiga fält, utmärker detta ställe. I en ansenlig trädgård jemte en lång allé å ena och ån å andra sidan ligger ett stort stenhus två våningar högt; en byggnad, hvilken till sitt yttre föga fäster konstkännarens uppmärksamhet, men som deremot skall innehålla utmärkta konststycken [39]). Ungefär tvenne mil från Löfsta ligger nära kusten Forsmarks jernbruk, hvilket har ett stort boningshus och en park. Tiden medgaf ej att besöka detta ryktbara ställe. Båda dessa jernbruk, som äro bland de äldsta i trakten, blefvo 1719 helt och hållet afbrända af Ryssarna.

Snart sågo vi Österby jernbruk, hvilket jemväl har många åbyggnader. Ett ståtligt boningshus ligger å en höjd med omgifvande löfskog. Belägenheten är ganska täck, men dervarande boningshus, som är hållet i modern stil, harmonierar föga med den natursköna nejden. Vi voro nu nära det mål, hvilket vi sökte på denna smala väg, nemligen Danmora grufvor, som ligga ett litet stycke från densamma. Nejden liknar täckare ställen i norra Skåne. Löfskog små ängar och åkrar afvexla med hvarandra. Danmora sjö, hvilken har flere

---

[39]) Se nyssanförda planchverk.

holmar öfverväxta med löfträd, företer lika intagande som omskiftande utsigter [40]).

Danmora jerngrufvor, som äro ibland de äldsta och rikaste i Sverige, ligga i en flackländig bergsträcka, hvilken omgifves af sjöar kärr ängar samt barr- och löfskog. Dessa grufvor, som ha vidpass en fjerdedels mils sträckning med 1000 alnars bredd, bestå af sjuttioåtta öppningar, af hvilka blott tjuge bearbetas. De största djupen äro 84 till 85 famnar. Den så kallade Storrymningen, hvilken är den största grufvan, har 67 famnars djup. Grufsjön, hvars vattenyta ligger högre än lägsta grufbrädden, har ofta förorsakat stora olägenheter, hvilka man försökt med påldammar och qvadermurar afhjelpa. Ett vattenhjul, hvilket har 40 fots diameter, uppfordrar med stånggång, som är 5046 fot lång, inträngande vatten, hvarförutan äfven andra konstverk för uppfordring begagnas. Grufarbetarne äro omkring 300. Ett nedblickande i Storrymningen, hvilken har brådstörta bergväggar, är förfärande. Ehuru en stark dager sprider sig ifrån den stora gruföppningen, så kan man icke utan svårighet åtskilja ojemnheterna mot bottnen [41]).

Ifrån Danmora passeras Salsta, ett uråldrigt herresäte, hvaraf den mäktige Thorgny lagman varit, såsom man tror, egare. Denne herregård, som tillhört Sparre- Oxenstierne- Bielke- och Braheätterna, har blifvit af erkebiskopen Jöns Bengtsson befäst och skall sedan blifvit af Sten Sture intagen. Nils Thuresson Bielke lät 1613 här bygga ett stenhus, hvilket hans sonson Nils Bielke lät 1675 nedrifva och i dess ställe af Matthias Spiler

---

40) Se nyssanförda planchverk. 41) Se samma verk.

uppföra nuvarande byggnad. På en liten höjd, hvilken varit nära kringfluten af en sjö, ligger detta stenhus, som består af en hufvud- och tvenne sidobyggnader, hvilka tre våningar höga bilda tre sidor af en ganska ansenlig fyrkant [42]). Ehuru denna byggnad är hållen i en förderfvad Italiensk smak, så imponerar den likväl med sitt läge sin storlek och sin symmetriska anordning. En herrlig dal, hvilken härifrån sträcker sig åt öster ungefär en fjerdedels mil, har fordom varit en sjö, hvars botten numera är en vacker äng, som omgifves af skogbeväxta åsar och genomflytes af en stilla å.

Lena kyrka har en skön belägenhet på en hög kulle. Vi beklaga, att tiden ej tillät denna helgedoms beseende. Det led emot aftonen och vi skyndade till Husby gästgifvaregård, hvarest vi på ett nog tarfligt ställe befunno oss temligen väl, emedan vi hoppades att tidigt följande morgon få se den mycket omskrifna, men föga förstådda Gamla Upsala kyrka.

Under det lugnaste väder spriddes solens första morgonstrålar från en molnfri himmel, när vi fortsatte vår resa. Nära Husby gästgifvaregård till höger om vägen ligga flere ättliögar och på några stå bautastenar. Dessa talande minnesvårdar erinra om traktens urgamla bebyggande. När man nalkas ett ställe, som både i historiskt och konstnärligt afseende har det största intresse för hvarje bildad Nordbo; så omsväfvas man af en mängd föreställningar om både hedniska och christliga förhållanden. Man tycker sig skåda än stormande allhärjarting och blodiga offerfester, än Nordens

---

[42]) L. Salvius, Beskrifning om Upland, s. 329, 330. E. Dahlberg, Suecia Antiqva et Hodierna. T. I. pl. 133, 134, 135.

ryktbaraste afgudahus med sin fasansväckande lund, än dess äldsta metropolitankyrka och Erik den Heliges lägerstad. De vidsträckta och bördiga fält, som utbreda sig omkring Gamla Upsala, ådagalägga, att våra hedniska förfäder vetat väl välja en herrlig samlings- och offerplats, och att de, hvilka här infört christendomen, förstått rätt uppskatta ställets fördelar.

På ett längre afstånd visade sig de ryktbare Kongshögarne jemte Gamla Upsala kyrka. Vi nedkörde till den lilla by, som intager den plats, hvarå Sveriges äldsta hufvudstad och erkebiskopssäte legat. Härbredvid sträcker sig en liten ås, på hvilken de tre Kongshögarne blifvit helt nära hvarandra anlagda. Då jorden, hvaraf de ofantliga Kongshögarne bestå, blifvit i närheten deromkring tagen, så ha desamma derigenom blifvit ännu ansenligare. Hvarje af dessa Kongshögar håller vidpass **350** steg i omkrets och **150** tvärsöfver. I Gustaf II Adolfs tid hittades uti dessa Kongshögar guldkärl och flere dyrbarheter [43]).

En skicklig undersökning har **1846** blifvit företagen i den nordligaste af dessa Kongshögar. Man har nemligen å östra sidan öppnat en genomgräfning, hvars botten utgöres af åsens lefvande jordmon, och hvars sidor och betäckning bestå af stolpar och plankor. Denna stollgång, som är både mörk och fuktig, leder till midten af grafkullen, hvarest några steg till venster ses ett gråstenskummel och deri en lerurna med aska. Skada, att samma stollbyggnad icke lofvar någon varaktighet. Det skulle ej kostat synnerligen mera, om man förstått att på medeltidssätt bekläda denna genomgräfning med

---

[43]) J. Schefferi Upsalia, p. 359, 360.

välbränd tegelsten; ett arbete, som uthärdat flere seklers åverkan. Berörda genomgång, hvilken lemnar beqvämt utrymme för en gående, har ifrån yttersta kanten till midten af grafkullen 112 fots sträckning. Man har försigtigtvis i yttre ändan af samma genomgång insatt en dörr, som läses, hvarigenom både stollbyggnad och askvård skyddas för okynne; men denna dörr hade för beredande af nödig luftvexling bort bestå af spolverk. På åsen ligger en mängd mindre grafhögar, som O. Verelius räknade till ett antal af 669 [44]). O. Rudbeck säger sig ha på en mils omkrets af Gamla Upsala funnit 12370 ätthögar [45]). Detta ställe måste således länge under hedendomen haft en talrik befolkning; en förmodan, hvilken öfverensstämmer med historiska underrättelser.

Ehuru äldre och nyare fornforskare mycket ordat om Gamla Upsala hedniska tempel, så är och troligtvis förblir dess anordning i hög grad obestämd. Både lärda och vidlyftiga undersökningar rörande denna fråga bevisa på det bestämdaste, att man saknat derför nödvändig kunskap i konsthistorien, hvarförutan man förgäfves söker att sprida klarare ljus öfver detta dunkla föremål. Man har för nära två sekler tillbaka påstått, och ända till våra dagar trott, att en större del af Gamla Upsala kyrka består af det afgudahus, som der funnits. Vi vilja derföre närmare skärskåda denna kyrka, och vi skola sedermera visa, att hon helt och hållet är en gammal christlig helgedom i ren så kallad Normannisk byggnadsstil.

---

[44]) O. Verelii Auctarium notarum in Hervarar saga, s. 14. [45]) O. Rudbeck, Atlantica, T. I. p. 143.

Gamla Upsala kyrka, som ligger på norra sidan om och helt nära Kongshögarna, utgöres af ett fyrkantigt torn i vester och ett aflångfyrkantigt skepp med rundel i öster. Tornets inre sträckning i vester och öster är 37, i motsatt riktning 38 fot; skeppets inre bredd i vester 37 $\frac{1}{3}$, i öster 38, längd 48 $\frac{1}{2}$; rundelens diameter 26. Å tornets södra vestra och norra sidor märkas bortbrytningar efter korsarmar och spår synas efter desammas vattentak. Tornets nedra afdelning har å hvarje sida ursprungligen haft två vidpass 10 fot breda och 20 höga genomgångar med halfrunda betäckningar. Af dessa genomgångar äro de östra efter midtpelarens bortbrytning förändrade till en stor bågöppning, som har nära skeppets bredd och höjd samt spetsig betäckning, alla de öfriga äro deremot igenmurade, så att likväl den sydöstra och sydvestra fått hvardera en ingång. Tornets öfre afdelning är både å södra och norra sidan afbruten, så att ett röste i vester och ett i öster tillkommit. Spår efter grofva bjelklager både i sidomurarna och i båda röstena ådagalägga ett sådant förhållande. Å tornets vestra röste märkas tre rundbetäckta gluggar, hvilka äro igenmurade och förmodligen varit skotthål och haft motsvarande å de öfriga sidorna. Tornet, som efter de trenne sidobyggnadernas bortbrytande förlorat mycket af sin fasthet, har å förtagningarna fått sträfpelare. I tornets nordvestra hörn är en spiraltrappa med 4 $\frac{1}{2}$ fots diameter uppdragen, och i hvarje af de tre öfriga hörnen står en femsprångig pilaster, hvilka tillsammans uppbära ett stjernhvalf, som har skeppets höjd och 1 fot breda stjern- och kantbågar. Berörda spiraltrappa uppförer på 48 steg från tornets nedra till dess öfra afdelning. Å skeppets norra sida synas spår efter två

ganska små rundbågiga fönsteröppningar och å dess södra äro tre stora i en sednare tid uppbrutna. Rundelen, som fordom haft trenne små rundbetäckta fönsteröppningar, har sedan fått trenne större, hvilka äro stickbågiga. I skeppets östra ända äro grofva hörnpilastrar uppdragna, som uppbära en lika grof rundbåge, hvilken öfverensstämmer med rundelens betäckning. Skeppet, som ursprungligen haft basiliketak, har sedermera fått trenne korshvalf med 1 fots skiljo- och korsbågar och med likadana kantbågar åt vester och öster, men inga sådana åt söder och norr. Rundelen betäckes med ett halft hjelmhvalf. Då omgifningsmurarne ej varit beräknade på inslående af takhvalf, och sidopilastrar och kragstenar saknas, ha flere remnor uppkommit. Omgifningsmurarne, som bestå af tuktad gråsten, äro 6 fot tjocka och sakna både yttre och inre socklar samt alla ornamenter. Tornet håller från marken till takfoten vidpass 50, skeppet och rundelen nära 30 fot i höjd. Skeppets gesimser, som äro vida yngre än omgifningsmurarne, bestå af två plattlister. Dithörande gafvelröste, hvilket fått en ganska spetsig förhöjning, prydes med två sköldar jemte två fyrkanter och deröfver med sicksacksirater samt en korsfördjupning; samma gafvelröste krönes med tjugonio tinnar. Rundelen, som fått 4 fots påbyggnad, prydes med ett högt tandsnitt och två plattlister. Sträfpelare hörnpilastrar spiraltrappa takhvalf skeppets gesimser och dess spetsiga gafvelröste samt rundelens påbyggnad bestå af tegelsten och äro i yngre spetsbågsstil utförda.

Utanför vestra ingången ligger ett fyrkantigt vapenhus med dörröppning i vester och ett gafvelröste deröfver. Detta vapenhus betäckes med ett korshvalf, som har 1 fot kors- och lika breda kantbågar på ensprån-

giga hörnpilastrar. Dörromfattningen är till det yttre tresprångig till det inre skråsmygig med spetsig betäckning. Å skeppets norra sida nära östra ändan ligger en liknande sakristia med gafvelröste åt norr och stickbågig ingång från kyrkan. Både vapenhusets och sakristians omgifningsmurar och gafvelrösten bestå af gråsten, men dörromfattningar hörnpilastrar och takhvalf af tegelsten. Vapenhusets gafvelröste saknar prydnader, men sakristians har å spetsen en korsfördjupning och krönes med nitton tinnar af tegelsten. Båda dessa utbyggnader äro i yngre spetsbågsstil.

J. Peringskiöld påstår, att Sverker I grundlagt och Erik den Helige fullbordat Gamla Upsala kyrka, och att hon blifvit sammanbyggd med dervarande afgudahus. Denna uppgift stödjer sig på anteckningar af biskopen Carl i Vesterås. Ehuru J. Peringskiöld säger, att han med egna ögon sett dessa anteckningar, och att de 1702 gått förlorade i Upsala brand, har man ej utan skäl förklarat, att desamma blifvit understuckna, och att de således sakna vitsord. Men om man också ville sätta tro dertill, så kan deraf ej bevisas, att Gamla Upsala kyrka till en del består af ställets fordna afgudatempel. Ett urgammalt byggnadsverk bär, om det nemligen rätt förstås, ett säkrare vittnesbörd om sin byggnadstid än de högst torftiga och stundom missledande underrättelser, som blifvit derom antecknade.

Den lärde O. Rudbeck och efter honom J. Peringskiöld ha med gräfningar och med jernstörar funnit grundvalar efter bortbrutna sidobyggnader vid Gamla Upsala kyrka, och visat, att å tornets såväl södra som norra sida legat en qvadratisk och å dess vestra en halfqvadratisk utbyggnad, samt att detsamma haft en midtpelare

under östra sidan. Dessa fornforskare ha till följe deraf antagit, att kyrkans torn varit templets midtbyggnad, som hvilat på åtta pelare och haft fyra rösten med korsformig betäckning, nemligen så att höjden motsvarat de spår, hvilka synas efter de bortbrutna korsarmarnas vattentak. Vidare ha de påstått, att detta midtparti, som af de christna fått en påbyggnad, under hedendomen haft fyra korsarmar, af hvilka den vestra varit hälften kortare än den östra, men den södra och norra på det närmaste lika stora. Man har gifvit dessa fyra så kallade salar bågöppningar, hvilka motsvarat midtbyggnaden, men man har deremot ej bestått dem några vattentak, och man har trott rundelen i öster vara en nyare tillsats. En sådan anordning af ett hedniskt tempel i Norden kan ingen ur våra sagor framleta. Man har jemväl förmenat, att de grofva murarne varit både ut- och invändigt beklädda med trävirke; ty annars kunde man ej enligt gamla berättelser få det hela öfverdraget med guld och silfver [46]). O. Rudbeck och efter honom J. Peringskiöld och J. B. Busser ha till följe af dessa lika ohistoriska som osannolika åsigter utgifvit grund- och uppritningar af ett sådant afgudahus, och man har äfven i våra dagar bekantgjort sådana teckningar [47]).

Att O. Rudbeck här funnit spikar med påsmälta guld- och silfverdroppar, samt att det inre kalkbruket varit löst, men det yttre deremot starkt, bevisar blott,

---

[46]) O. Rudbeck, Atlantica T. I. p. 256—262. J. Peringskiöld, Monumenta Uplandica s. 151—162. [47]) O. Rudbeck, Atlantica, Tab. 12, 25. J. Peringskiöld, Monumenta Upl. s. 151, 156, 160, 162. J. B. Busser, Beskrifning om Upsala, D. I. s. 18, 28. Konunga-sögur af Snorra Sturlusyni, T. I. Holmiæ, 1816, å titeln. N. H. Sjöborg, Samlingar för Nordens Fornälskare, T. I. pl. 25.

att det gamla afgudahuset, som troligtvis haft guld- och silfverprydnader, fordom afbrunnit, och att en häftig eldsvåda öfvergått den der byggda stenkyrkan, hvarigenom kalkbruket lidit och hvarefter en god fogstrykning tillkommit. Vi tro oss kunna på ej mindre goda skäl påstå, att J. Peringskiöld alldeles missförstått biskopen Carls föregifna anteckning, hvari säges, att Sverker I lagt domkyrkans grundvalar och förenat desamma med de tre gudarnas gamla tempel. Den, som bortbryter en större del af en helgedom och sedan gör en mindre till- och påbyggnad å dess gamla grundmurar, kan ingalunda sägas lägga grundvalar till ett tempel. Nämnde konung måste enligt ordalydelsen, såvida den har någon trovärdighet, uppfört den nya domkyrkan nära vid eller i förening med dervarande afgudahus, hvilket således bibehölls och derföre skirades. Det är numera bekant, att våra hedniska förfäder ej byggde med tuktad gråsten och kalkbruk, och att de icke använde någon korsform för sina afgudahus. Att öfverkläda grofva murar med timmer eller plankverk är en orimlighet, som sannerligen ej tarfvar någon vederläggning. Sådana påståenden äro rakt stridande mot alla folks och tiders byggnadssätt. Om således Gamla Upsala kyrka bestått till någon del af dervarande afgudatempel, så ha bådadera varit tvifvelsutan uppförda af trä och afbrunnit, innan nuvarande helgedom uppstått.

Denna kyrka visar sig vid första anblicken vara i ett eget slags rundbågsstil utförd efter samma anordning som många äldre helgedomar i England och Normandie [48]).

---

[48]) J. L. Petit, Remarks on Church architecture, London 1841, V. II. s. 34 och följande.

Korskyrkor med midttorn äro i dessa länder vanliga äfven å landsbygden. Midttornen ha å hvarje sida dels enkla dels dubbla bågöppningar och korsarmarne sluta sig med sina kroppåstak till tornens sidomurar, alldeles på samma sätt som ifrågavarande kyrkas ursprungliga anordning företer. Då Sveriges förste omvändare inkommit från England, och biskopen Henrik, en nitisk och driftig öfverherde, som gifvit Upsala stift en fastare kyrkoförfattning och åtnjutit stort förtroende hos Erik den Helige, varit till födseln Engelsman och förmodligen invigt Gamla Upsala kyrka; så synes det ganska lätt att förklara, hvarföre densamma haft så mycken likhet med en mängd Engelska helgedomar. Det vissa är, att nuvarande torn ej ursprungligen varit lägre utan fasthellre vida högre; ty murarne visa sig vara samtidiga och spåren efter bjelklagerna vittna härom. Skeppet och rundelen visa sig äfven vara uppförda på samma gång som tornet, ett förhållande, hvilket både förtagningar och murningssätt på det klaraste ådagalägga. Härtill kommer slutligen, att hvalfbyggnad var under hedendomen okänd i Norden. Det väcker således förundran, att lärda fornforskare kunnat på nyssanförda sätt misstaga sig, och att en sådan villfarelse kunnat ända till våra dagar fortgå. Ofvanberörda ritningar på Gamla Upsala afgudatempel ega för ingen del mera trovärdighet än den teckning deraf, hvilken E. Dahlberg utgifvit efter en forntidig målning i S. Birgittas hus i Rom. Det är således hög tid att ej vidare upprepa hvad, som uppgifves i ett nyare arbete af förtjenst, det nemligen Gamla Upsala kyrka är lika uråldrig som Minervas tempel i Athen [49]).

[49]) E. Tunelds Geografi öfver Sverige, 8 uppl. B. 1 s. 202.

Sedan påfven Alexander III 1163 förklarat Stefan för Sveriges erkebiskop och Gamla Upsala för metropolitanstad, fick nämnda kyrka, som var helgad S. Laurentius och Erik den Heliges hvilorum, en högre betydelse och begagnades ett århundrade såsom hufvudkyrka. Sverker II utfärdade 1200 ett gåfvobref på några gods till denna helgedom och Erik Läspe ett sådant 1224 på gårdar till sin fräude erkebiskopen Olof och hans efterträdare. Påfven Innocentius IV och erkebiskopen Jarler förklarade 1245, att domkyrkan för längesedan hade helt och hållet uppbrunnit och att man börjat åter uppbygga den, hvartill medel saknades, hvadan bådadera hvar för sig utlofvade fyratio dagars aflat åt alla dem, hvilka med botfärdighet räckte hjelpsamma händer för detta företags fullbordande. Nyssnämnde påfve yttrade i ett bref 1250, att ifrågavarande kyrka vore af en vådeld förtärd, och att man börjat med ett kostsamt arbete återställa densamma, hvadan han uppmanade hela Sveriges inbyggare, att, då medel till företagets fortsättning saknades, med botfärdighet dertill sträcka hjelpsamma händer, hvaremot han utlofvade fyratio dagars aflat. Af erkebiskopen Laurentius utfärdades 1257 en uppmaning till Helsingland och Jemtland om hjelp för denna kyrkas iståndsättning, och samma år utgick från Birger Jarl ett påbud till Medelpad och Ångermanland om en årlig penning för nämnda ändamål. Att kyrkan likväl ej återfått sitt förra anseende, inhemtas deraf, att påfven Alexander IV följande år tillät domkyrkans förflyttande till ett mera passande ställe. Konung Valdemar, som 1270 säger, att kyrkan är i anseende till den öfvergångna eldsvådan nära ruin, tillåter, att hon med sin benämning och alla rättigheter förflyttas. Till följe häraf anordnades 1271 Österaros

till erkebiskopssäte; en åtgärd, som biskopen Carl i Vesterås enligt påfvens befallning utförde [50]). Sedan man således flyttat erkebiskopens residens till Nya Upsala, användes der en mindre helgedom till domkyrka, medan man arbetade på den nuvarande, och efter denna tilldragelse blef den fordna metropolitankyrkan såsom sådan öfverflödig, hvadan en större del deraf bortbröts och det öfriga användes till sockenkyrka.

[50]) Dipl. Suec. N. 115, 229, 326, 335, 379, 444, 445, 451, 546, 555.

Upsala.

Efter ett angenämt uppehåll af två timmar på Upsala högar och vid den urgamla metropolitankyrkan vände vi våra blickar mot den nya metropolitanstaden, som ligger ungefär en half mil derifrån. Vi öfverforo en vidsträckt och väl odlad slätt, hvilken täflar med bördigare trakter i Skåne, men man ser der färre landtkyrkor och färre åbyggnader. Upsala stad beherrskas af den ofantliga domkyrkan, hvars storhet dock förringas af det väldiga slottet, som, intagande en ganska ansenlig sandås i närheten, tyckes i förening med det närbelägna bibliotekshuset nedtrycka det hela. Då man nalkas ett ställe, som många århundraden igenom varit Svenska kyrkans och lärdomens hufvudsäte; så känner man, att ej dagar och år utan att en hel lefnad der fordras för att kunna rätt uppfatta detsamma. Jag erinrar mig mycket väl de vemodiga tankar, med hvilka jag i betraktande af mina ringa insigter för fyra årtionden tillbaka första gången såg Upsala. Om det nu föreföll hugnande, att jag ej behöfde i den lärda staden anstränga mig för undergående af ett examensförhör, så väcktes deremot dystra betraktelser vid eftersinnande, att ingen enda

af den stora lärarepersonalen, som på min studenttid utmärkte denna högskola, numera var öfrig.

Man vänte sig icke här någon historisk skildring af denna stad, hvilken haft så många lärda, som dermed grundligen befattat sig. Att här försöka en nöjaktig beskrifning af detta minnesrika ställe vore en slättbos företag att plantera träd i skogen. Vi hänvisa således till de lärda arbeten, hvilka rörande detta ämne utkommit [51]). Vi vilja blott kasta en hastig blick på den ryktbara staden och sedermera göra några arkitektoniska reflexioner, som i åtskilliga fall afvika från förut yttrade åsigter.

Medan Gamla Upsala stad var konungasäte, var Österaros en hamnplats; ett förhållande ej ovanligt vid uråldriga stads- och hamnanläggningar; man ville nemligen trygga sig mot alltför hastiga öfverrumplingar, men likväl draga fördel af den närbelägna kusten. Sedan christendomen hunnit rotfästa sig i öfra Sverige, började stadens folkmängd att minskas, men hamnplatsens att tilltaga. Blott vidpass ett sekel hade Gamla Upsala varit metropolitanresidens, då dervarande domkapitel tillkännagaf för påfven, att knappast några åhörare infunno sig vid de stora högtiderna; emedan domkyrkan låg på ett ödsligt ställe [52]). Österaros, som efter erkebiskopsstolens flyttning kallades Nya Upsala, hade en kyrka, hvilken,

---

[51]) J. Schefferi Upsalia, Upsaliæ 1666. J. Enberg, Berättelse om Upsala, Upsala 1704. C. G. Frediani, Epitaphier och Inscriptioner i Upsala domkyrka, Upsala 1712. Idem, Ulleråkers Härads med Upsala stads kyrkors beskrifning, Upsala 1735. J. Peringskiöld, Monumenta Ulleraker-ensia cum Upsalia Nova, Stockh. 1719. J. Ihre, Upsalia illustrata, Upsaliæ 1769—1772. F. Werner och J. H. Schröder, Upsala domkyrka, Stockh. 1826. C. J. Bergman, Upsala Minne, Visby 1844. [52]) Dipl. Suec. N. 451.

invigd till den Helga Trefaldigheten, begagnades såsom domkyrka, medan den nuvarande stod under byggnad. Jungfru Maria eller Vårfrukyrka har redan **1231** varit i Österaros uppförd, och S. Peders kyrka har omkring samma tid der funnits. Detta ställe fick **1257** ett Minoriterkloster och hade **1302** ett Helgeandshus. Här uppstodo jemväl S. Eriks S. Görans S. Gertruds och S. Barbros kapeller, af hvilka det sistnämnda invigdes **1501**, och dessutom anlade drottning Gunnil ett kapell, som aldrig fullbordades. Af dessa helgedomar är blott Trefaldighetskyrkan öfrig. Då Nya Upsala, som väl hade en kongsgård, men icke var konungaresidens, och då Sigtuna först och sedan Stockholm lifvades af hofhållning och företrädesvis idkade handelsrörelse och skeppsfart; så kunde detta erkebiskopssäte aldrig få den befolkning och rikedom eller så många kyrkor och andeliga stiftelser, som den vida äldre residens- och metropolitanstaden Lund före Köpenhamns uppblomstrande innehade.

Upsala har en både fördelaktig och intagande belägenhet. Staden omgifves å norra sidan af en herrlig slätt och den skyddas mot sydliga stormar af en täck landthöjd. Fyrisån, hvilken flyter genom och bildar en holme i staden och der drifver ett gammalt qvarnverk, är nedom densamma segelbar till den närbelägna Mälaren. Upsala, som lidit af flere härjande eldsvådor, har i synnerhet **1473**, **1572** och **1702** utstått förfärliga förödelser, till följe hvaraf detsamma så förlorat sitt fordna utseende, att blott Trefaldighetskyrkan och domkyrkan qvarstå af de många helgedomar och byggnader, hvilka der funnits under medeltiden. Den fordna staden hade, så vidt man vet, en ganska oregelbunden plan, då deremot den nuvarande är mer än vanligt regulier. Det nya

torget, som ligger på norra sidan om ån och nästan i midten af staden, utgör en ansenlig fyrkant, från midten hvaraf man ser densammas fyra tullar. Husen, hvilka äro uppförda dels af sten dels af trä, äro med få undantag två våningar höga och i allmänhet bättre byggda än man finner i Sveriges aldraflesta städer; ett förhållande, som tvifvelsutan tillkommit derigenom, att universitetets lärare gifvit en bättre riktning åt dervarande byggnadsföretag. Ingen, som intresserar sig för högre byggnadskonst, lärer vid ett besök i Upsala försumma att närmare betrakta dervarande tempel samt slott och bibliotheksbus. Vi skyndade att tillfredsställa vår vettgirighet i detta afseende och vi skola med möjligaste korthet omnämna våra iakttagelser.

För att kunna rätt bedöma en så storartad byggnad som Upsala domkyrka, måste man först ha en öfversigt af hennes byggnadshistoria och sedan göra sig klar reda för hennes anordning. Att denna kyrka ej blifvit så tidigt påbörjad, som äldre författare uppgifvit till följe af missledande källor och bristande byggnadsinsigter, inhemtas af första anblicken deraf. Då man likväl betänker de betydliga insamlingar, som blifvit gjorda för Gamla Upsala kyrkas iståndsättning efter branden, och hvilka tyckas jemnt fortfarit ända till erkebiskopssätets afflyttning; så är det troligt, att man länge påtänkt denna ansenliga nybyggnad, innan den började. Lydbiskoparne Finvid i Strengnäs, Carl i Vesterås och Kettil i Åbo gåfvo **1270** hvardera fyratio dagars aflat åt dem, hvilka med syndaånger Larsmessedagen besökte deras hufvudkyrka i Gamla Upsala [52]). Följande år, då berörda

---

[52]) Dipl. Suec. N. 545.

flyttning företogs till Österaros, utlofvades der af lydbiskoparna Henrik i Linköping, Finvid i Strengnäs, Erik i Skara, Carl i Vesterås, Kettil i Åbo och Ascer i Vexiö, hvardera fyratio dagars aflat åt alla dem, hvilka med ånger och bikt räckte hjelpsamma händer för att understödja den kostsamma nybyggnaden [53]). Först **1287** afslutades ett arbetskontrakt med stenhuggaren och byggmästaren Estienne de Bonnueill i Paris att nemligen med tio mästare och tio gesäller uppföra en domkyrka i Upsala efter samma plan som Notre-Dame i Paris, och kurfursten i Köln och abboten i Corvey gingo derför i borgen [54]). För detta stora företags utförande ha sedan påfvar och biskopar utgifvit frikostiga aflatsbref och konungar ha derför beviljat stora förmåner och enskilda gjort betydliga uppoffringar. Erik den Heliges ben förflyttades **1273** med stor högtidlighet från Gamla till Nya Upsala, hvarest de insattes i ett träkapell, som fick efter honom namn. Detta kapell har under den nya domkyrkans byggnad stått inom hennes murar. Samma helgedom, hvilken träget besöktes af botgörande, och lägerstäder, som köptes, och årsbegängelser, som stiftades under byggnadstiden, bidrogo i betydlig mån till ökande af tillgångarna. Emellertid gick detta företag ganska långsamt. Många hus kyrkor torn och skogar ha **1402** enligt en samtidig anteckning blifvit af stormar nedstörtade samt nästan alla broar och qvarnar af öfversvämningar bortförde. Samma år ha Upsala domkyrkas takhvalf och pelare nedrasat på **60** alnars längd [55]). Ehuru

---

[53]) Dipl. Suec. N. 554. [54]) J. Peringskiöld, Monumenta Uller. s. 18, 19. [55]) Chronologia ab anno 266 ad 1430. Eodem anno (MCDII) die beati barnabe tonitruum et turbines eiecerunt plurima horrea eccle-

ett altare redan **1310** invigdes i kyrkans östligaste kapell, så gick det ganska långsamt med det helas fullbordan. Erkebiskopen Peder Lycke i Lund och hans lydbiskopar utgåfvo **1429** ett bref, hvari förmäles, att metropolitankyrkan i Upsala, en dyrbar och herrlig byggnad, ej ännu var, såsom sig borde, fulländad; hvadan hvardera beviljade fyratio dagars aflat åt alla botfärdiga, som på vissa högtider besökte denna helgedom och med gåfvor eller arbete befordrade dess fullbordan [56]). Några Svenska biskopar utfärdade två år derefter ett bref för samma ändamål. Det förtjenar att anmärkas, det en kyrkoherde i Upsala Petrus Nicolai lät **1440** inslå takhvalf i domkyrkan, hvarest han hvilar under en enkel grafsten, kring hvars kanter läses: *Hic jacet dominus Petrus Nicolai qvondam cvratvs istivs ecclesie, qvi eam testvdinari fecit anno domini mcdxl et obiit eodem anno in profesto nativitatis beate Marie virginis* [57]). Kyrkan blef omsider **1435** af erkebiskopen Olof och biskopen i Strengnäs Thomas helgad S. Laurentius samt Erik den Helige och Olof den Helige [58]). Hon har således stått halftannat århundrade under byggnad.

Upsala domkyrka intager en liten höjd på södra si-

---

sias turres siluas et pomeria ultra numerum. Eodem anno fuit tanta vehementia aque ex niuibus circa pascha quod fere omnes pontes molendine piscaria aufferebantur et a die epyphanie Domini usque pascha tanta magnitudo niuium fuit quod homines vix potuerunt de siluis tantum afferre de lignis quod possent calefacere stupas. Eodem anno testudines de ecclesia Vpsalensi cum columpnis ad LX vlnas in longitudine subito corruerunt. In Script. Rer. Svec. T. I. S. I. p. 30, 31. Jemför Diarium Minoritarum Wisbyensium. Eodem anno (MCCCCII) circa diem corporis Christi cecidit proch dolor funditus ecclesia cathedralis Vpsalie. Ibm. p. 35. [56]) Dipl. MCDXXIX die XII Julii. [57]) J. Peringskiöld, Monumenta Uller. s. 194, 195. [58]) Ibd. s. 23.

dan om ej långt ifrån ån. Då kyrkan ej kunnat af vigtiga skäl förläggas på åsen utom staden, är den plats, hvilken hon intager, ganska väl vald. Erkebiskopens fasta stenhus, som stått ett litet stycke i vester härifrån, har jemväl haft ett fördelaktigt och beqvämt läge.

Kyrkan utgöres af långhus tvärskepp och högkor med två torn i vester samt omgifvande kapeller eller sidokor. Långhuset består af mellan- och sidoskepp och omgifvande kapeller. Mellanskeppet är dubbelt bredare och högre än sidoskeppen, och kapellerne äro något smalare än och stå i förening med desamma. Långhusets fjorton pelare, ställda i tvenne linier, motsvaras af kapellöppningarnas liknande pilastrar, så att man tycker sig se fyra pelarrader, hvilka å vestra gafvelmuren jemväl motsvaras af fyra pilastrar. Tornen äro fyrkantiga och lika breda som sidoskeppen och kapellerne tillsammans, och deras afstånd öfverensstämmer med mellanskeppets bredd. Tvärskeppet, som har lika bredd och höjd med mellanskeppet, öfverskjuter föga långhusets sidomurar. Högkoret omgifves å hvarje sida af fem pelare, hvilka förenas i öster med tvenne sådana. Dessa tolf pelare ha å sidokoren motsvarande pilastrar, så att man äfven der tycker sig finna dubbla pelarrader. Högkoret och omgången, som äro treslutna, ha mellan- och sidoskeppens höjd. Sidokoren äro vida bredare, men ej högre än de ofvanberörda kapellerne. De trenne östligaste sidokoren ha treslutna utsprång och de tvenne närmaste åt vester äro tvåslutna, men de öfriga ha raka yttermurar. Alla förenings- och skiljobågar äro spetsiga och uppbära enkla korshvalf. Tornen, som hvila på långhusets gafvelmur och de närmaste afdelningarna af dess sidomurar samt de vestligaste pelarna och motsvarande

pilastrarna, förstärkas hvardera med två grofva sträfpelare å hvarje yttersida. Vid kapellernas yttersidor stå mindre sträfpelare, som motsvara deras skiljomurar. Tvärskeppet har åt söder två mycket grofva sträfpelare öfver hörn, åt norr två något mindre sådana i rät vinkel. Å högkorets vestra sidobyggnader finnas likadana sträfpelare som å långhusets kapeller, men å de östra äro deremot sådana ställda öfver hörn. Tre ansenliga dörröppningar inleda i kyrkan, nemligen en mellan båda tornen och en å tvärskeppets hvarje gafvelmur. Öfver den vestra liksom den norra ingången är en stor fönsterros, men öfver den södra en stor spetsbågig fönsteröppning. En något mindre äfven spetsbågig fönsteröppning finnes mellan hvarje par sträfpelare och en sådan å mellanskeppets och högkorets omgifningsmurar midtöfver hvarje pelarafstånd. Långhus tvärskepp högkor kapeller och sidokor ha korshvalf med undantag af ett nyare tunnhvalf.

Jemte norra korsarmen ligga sakristior, af hvilka hvardera motsvarar ett pelarafstånd. Den östra kallas gamla, den vestra nya sakristian, och hvardera betäckes med ett korshvalf, och deröfver finnas likadana förvaringsrum. Af dessa utbyggnader, hvilka sträcka sig framom kapellerna, har hvardera å södra sidan en liten dörröppning med rak betäckning och å norra små oregelbundna fönsteröppningar. Den norra korsarmen har i förlitande på dessa sidostöd fått sträfpelare, som ha olika ställning med och mindre styrka än de, hvilka sammanhålla den södra.

Mellanskeppets och högkorets omgifningsmurar förstärkas med yttre pilastrar, som uppstå midtemellan dithörande fönsteröppningar. Midtöfver sidoskeppens och koromgångens pilastrar samt kapellernas och sidokorens skiljo-

murar ha sträfpelare med smärta spiror varit uppdragna, från hvilka spännbågar kastat sig mot samma pilastrar.

Kapellerne och sidoskeppen ha gemensamma luttak, som sluta sig till mellanskeppets omgifningsmurar, och de två- och treslutna sidokoren ha två- och tresidiga vattentak, hvilka förena sig med koromgångens motsvarande betäckning. Mellanskeppets och högkorets kroppåstak äro lika höga och sluta med tresidigt vattenfall åt öster. Korsarmarne, hvilka haft gafvelrösten, betäckas med kroppåstak, som både till bredd och höjd öfverensstämma med mellanskeppets och visa lika vattenfall åt sido- och gafvelmurar. Tornen ha lanternformiga betäckningar. Alla vattentaken äro beklädda med kopparplåtar.

Hufvudqvadratens bredd utgör $27\frac{5}{6}$ fot i söder och norr, 27 i motsatt riktning; mellanskeppets bredd vid murlifven $32\frac{2}{3}$, södra sidoskeppets $16\frac{1}{12}$, norra $16\frac{7}{12}$; långhusets pelarafstånd i vester och öster $14\frac{2}{3}$, dess inre bredd 106, längd 170; tvärskeppets bredd 32, längd 136; kyrkans hela inre längd 360; mellanskeppets höjd under slutstenarna 92. De sidokor, som motsvara omgången, äro rymligare än de öfriga, och det mellersta har högkorets bredd och 44 fots längd. Omgifningsmurarne äro vidpass 6, skiljomurarne något öfver 4 fot tjocka.

Kyrkan har flere gånger afbrunnit. Hennes vattentak och midttorn, som 1441 uppsattes och bekläddes med koppar, lades 1447 i aska. Kyrkan blef 1464 skadad af en ljungeld och 1473, 1477 och 1512 af vådeld. Samma helgedom blef 1572 och 1702 förhärjad genom eldsvåda [59]).

---

[59]) Script. Rer. Svec. T. I. S. I. p. 91, 99, 164. J. Pering-

Sedan vi gifvit en allmännare öfversigt af kyrkan, vilja vi närmare betrakta hennes yttre och inre detaljförhållanden. Vi skola slutligen kasta en blick på hennes konstvärde och symboliska föreställningar m. m.

Grundvalarne, som äro lagda af gråsten, ha all erforderlig fasthet. Flere runstenar äro sträckta under pelarna och pilastrarna, så att större delar af desamma framskjuta. Troligtvis bestå de tjocka murarnas mellanfyllning äfven af gråsten. Yttre sockeln, hvilken sluter sig med en skråkant och en karnis till ett slätt skifte, har tillsammans 3 ½ fots höjd. På denna underbyggnad, som består af hvitaktig marmor eller kalksten, hvila omgifningsmurar, hvilka, från sockeln till taklisten 54 fot höga, utgöras af sådan tegelsten, som till färg storlek godhet skiftegång och fogstrykning är vanlig för medeltiden. Sträfpelarne, hvilka ha likadan underbyggnad, äro för öfrigt uppförda af tegelsten. Fönsterbröstningarne, som äro ut- och invändigt branta, ha framspringande vattennäsor, hvilka sträcka sig omkring omgifningsmurarna och sträfpelarna. Dessa vattennäsor, som bestå af likartad kalksten, äro med sina djupa hålkälar ganska ändamålsenliga.

Mellanskeppets höga gafvelröste, hvilket siras med nich- och rundfördjupningar, har förmodligen efter eldsvådan 1572 förlorat sin spets och fått ett kroppåstak, som sträcker sig mellan tornen. Långhusets och högkorets sträfpelare, hvilka äro lika höga som dithörande omgifningsmurar, hade före branden 1702 skråa betäckningar, men de ha sedermera blifvit uppdragna, så att de bilda

---

skiöld, Monumenta Uller. s. 24. J. Enberg, Beskrifning om Upsala, s. 6.

förkroppningar mot taklisterna, och de ha fått vattenfall åt tre sidor. De sträfpelare och spännbågar, hvilka sammanhållit korsbyggnadens omgifningsmurar, ha efter branden **1702** blifvit bortbrutna, och i deras ställen ha låga rundbågar blifvit under luttaken inslagna och derpå snerkelformiga murstöd med förkroppningar vid taklisterna anbragta. Denna nya anordning, som förmodligen tillkommit af bristande förmåga att återställa de eldskadade spännbågarna, bär ett bedröfligt vittnesbörd om nämnda tids ringa insigter i den heliga byggnadskonsten.

Tvärskeppets sträfpelare, hvilka bredvid nichprydda gafvelrösten hade tornlika förhöjningar med smärta spiror, ha blifvit så afbrutna, att de fått lika gesimser med detsammas vattentak och uppsatser, som likna skorstenar. Södra korsarmens sträfpelare ha å alla sidor höga bröstningar med prydliga bildnicher, hvilka afslutas med skråkantiga vattenlister. Öfver dessa bröstningar, som bestå af hvitaktig kalksten, följa två höga afsatser, hvilka skyddas af likartade vattenlister. På de öfversta af samma vattenlister ses trenne höga nichfördjupningar å hvarje framsida, och under gesimserna, som motsvarat det fordna gafvelröstets halfva höjd, har hvardera af framsidorna haft trenne låga nichfördjupningar. Ifrågavarande gafvelröste utmärktes med fyra dubbla nichfördjupningar och öfverst en större tinne. Norra korsarmens sträfpelare ha bröstningar, hvilka liknande den öfriga byggnadens prydas å hvarje framsida med fyra enkla nichfördjupningar, och deröfver ses å midten vattenlister samt å öfversta afdelningens framsida två enkla nichfördjupningar. Öfver norra gafvelmurens runda fönsteröppning märkas nio nichfördjupningar, som sinsemellan äro jemnhöga. Dessa sträfpelares bortbrutna delar och

dithörande gafvelröste måste på det närmaste liknat den södra korsarmens anordning.

Tornens sträfpelare, som likaledes ha enkla bröstningar men deröfver vattenlister å framsidorna, äro för öfrigt släta. Dessa sträfpelare, hvilka intaga tornens halfva höjd, ha betäckningar med vattenfall åt framsidorna. Hvarje torns öfra afdelning prydes å dess tre fria sidor med tre bandlister, af hvilka den nedersta och mellersta bestå af fördjupningar fyllda med klöfverblad, den öfversta af sicksacksirater. Emellan samma bandlister äro å hvarje sida spets- och rundbetäckta nichfördjupningar med omgifvande sköldar anbragta i två rader öfver hvarandra. Hvarje sida har ursprungligen haft mellan de öfra nichfördjupningarna två smala ljudöppningar, hvilka blifvit så utvidgade, att den öfversta bandlisten blifvit afbruten. Tornen måste, att döma af ett gammalt Upsala stads sigill, fordom varit prydda med träspiror. Efter branden 1572 lät Johan III å tornen uppsätta höga träspiror, hvilka dock 1609 förstördes af en häftig storm, så att den ena nedstörtade. Gustaf II Adolf lät enligt kontrakt af 1613 med arkitekten Gerard de Besche å tornen uppföra två höga träspiror i renaissansstil, och man lät kort derefter uppsätta en sådan midtöfver hufvudqvadraten [60]). Tornens träspiror och deras murar, som voro lika höga, höllo tillsammans 400 fot i höjd. Tornen ha enligt öfverintendenten C. von Hårlemans ritning fått starkt utspringande gesimser med kragstenar och derpå altaner, hvilka omgifva lanternor, som betäckas med höga kupor och siras med kolonner snerklar och krukor. Om dessa torn fått å alla sidor

---

[60]) J. Peringskiöld, Monumenta Uller. s. 24.

nichprydda rösten, hvilka med kroppåstak slutat sig till åttkantiga midtspiror, så skulle de med en sådan medeltidsanordning gjort ett helt annat intryck än de nu göra med sina nyfranska betäckningar, som likna hvad Skåningen kallar tempelkakor.

Dörröppningarnas portaler äro perspektiviska. Sidorna prydas med gröfre karnis- och finare rundstafvar samt spetsiga betäckningar i likartad anordning. Alla dessa stafvar ha höga socklar och smärta löfprydda kapiteler. I midten af hvarje dörröppning står en pelare, som uppbär ett vågrätt tvärstycke och derpå ett dörrfält. Den södra och norra dörröppningen håller 6 fot i bredd och $11\frac{1}{2}$ i höjd, den vestra är lika bred men $12\frac{3}{4}$ hög.

Södra portalen, som drotsen Ambiörn Sixtenson Sparre till Salesta och Ängsö bekostat vidpass år 1300, är tvifvelsutan den konstrikaste i Norden och består af gråaktig marmor och vanlig tälj- eller grytsten, af hvilka den förre mycket lidit, men den sednare intet af vittring. Å midtpelaren står S. Laurentius i naturlig storlek på en nichprydd fotställning under en gafvelsirad baldakin. Han håller en bok, och å fotställningen läses: *Laurentius martir.* Denna midtpelare uppbär ett öfverstycke, som siras med sex små fyrkanter inom hörnbågar i förening med sidospetsar. I dessa fyrkanter skildras de sex skapelsedagarna. Dithörande dörrfält är ornamentslöst. Vid hvarje sida af omfattningen ha två helgon stått å ros- och nichprydda fotställningar och under tornlika baldakiner, och å betäckningen deröfver äro tvenne motsvarande rader baldakiner anbragta, af hvilka den ena inrymmer de tolf apostlarna, den andra lika många patriarker. Vid hvardera sidan om portalen

utspringer ett mångkantigt hängtorn, som öfverst har två uppspirande baldakiner. Af dithörande helgon är det ena i behåll, det andra är deremot borta. Å vestra hängtornets nedra del föreställas i små fördjupningar, skapelsen, syndafallet och utdrifningen ur lustgården. Portalen krönes med ett vågrätt skifte, som, sträckande sig under den stora fönsterplatten deröfver, prydes å midten med två helgon, hvarunder står: *ave flos mundi,* och vid ändarna ses två spetsiga sköldar, den högra med kors och tre kronor, den venstra med nämnde herres vapen och deremellan fyrbladiga rund- och spetsrosor. Dithörande sträfpelares ofvanberörda bildnicher, som utgöra fem å hvarje bredare och fyra å hvarje smalare sida, ha innehållit bildstoder, af hvilka de flesta saknas. Der märkes Finnarnas nitiske omvändare biskopen Henrik, som ihjälslogs af Lalle och förklarades för helgon. Han håller ett språkband hvarå står: *E celis S. Henricus.* Portalens sidor, hängtornens och sträfpelarnas bröstningar ha med sina bildverk stått i ett harmoniskt förhållande till hvarandra.

Norra portalen, hvilken är vidpass ett hundra år yngre än den nyssbeskrifna, prydes med stafverk. Å midtpelaren står S. Olof, som, krönt och hållande en bok, trampar på en liggande hedning och betäckes af en baldakin med åttakupigt korshvalf spetsiga rösten och mångkantiga svickeltorn. Dithörande öfverstycke prydes med åtta fyrbladiga rosor inom cirklar. Både omfattning och dörrfält sakna bildverk. Öfver betäckningen framstår ett spetsigt röste med en knopp. Detta röste siras i midten med en sexbladig ros inom en cirkel samt i de nedra svicklarna med så kallade fiskblåsor och i den öfra med en trebladig ros.

Vestra portalens midtpelare har en likadan fotställning och baldakin, som de ofvanberörda; men Erik den Heliges bild, hvilken stått derå, har vid reformationstiden blifvit till förekommande af vidskepelse borttagen. Dithörande öfverstycke siras med två sköldar, af hvilka den ena innehåller ett kors den andra tre kronor. Båda dessa sköldar omfattas af fyrkanter, och vid hvarje sida derom står ett krönt lejon. Å norra sidan derom läses: *pax huic domui;* å södra: *anno domini mcdxxxi factum est hoc opus.* Å dervarande dörrfält föreställas i tvenne särskilda omfattningar Marie bebådelse och Christi hudflängning. I södra omfattningen står den heliga jungfrun, som häpen framräcker högra handen, och en engel framter ett språkband med följande helsning: *ave maria gracia plena dominus tecum;* båda ha glorior. I norra omfattningen ses Frälsaren med gloria bunden till händer och fötter vid en kolonn. En man står å hvarje sida, af hvilka den ene svänger ett ris, den andre en knutpiska. Denna portal betäckes med ett röste, som har öfverst en stor tinne, och alla kanter äro löfprydda.

Tvärskeppets södra fönsteröppning, som är ganska ansenlig, har ut- och invändigt breda smygar, hvilka prydas med tre större karnis- och två mindre rundstafvar, som alla åtskiljas af breda hålkälar och bekransas med höga skråkanter. Betäckningen, hvilken är styltad, har likadan anordning. Denna fönsteröppning, som varit sexdelad och haft rosverk af kalksten, har nu ganska enkla jernstänger. Den motsvarande fönsterrosen, hvilken intager nära hela bredden af norra gafvelmuren, är fjortondelad och består af kalksten och sammanhålles af två jernstänger. Vestra fönsterrosen, som likaledes är ganska ansenlig, utgöres af två cirklar och två blad-

kors. Dessa fönsterrosor, hvilka invändigt ha skråa smygar och omgifvas af stickbågiga fördjupningar, intaga yttre murkanterna. De öfriga fönsteröppningarne, som till det yttre och inre ha skråa och likstora smygar, prydas å sidorna med två breda karniser och en framstående platt deremellan, hvilka alla sakna baser men ha kapiteler. Dithörande betäckningar, som äro styltade, siras med två breda karniser och en rundstaf deremellan. De vestra kapellernas yttre fönsteromfattningar äro dock något enklare, de sakna nemligen både baser och kapiteler, och platterne fortgå i betäckningarna. Alla dessa fönsteröppningar ha ursprungligen varit tre- eller fyradelade med omvexlande båg- och rosverk af kalksten, men de ha efter branden **1702** fått enkla jernstänger med glasrutor öfver hörn. De tre östligaste sidokorens fönsterposter samt dithörande båg- och rosverk, som bestå af kalksten, ha blifvit vid berörda vandalisering lemnade såsom minnesmärken [61]).

Pelarnas egentliga grundform, hvilken är fyrkantig, ombildas med sido- och hörnsprång. Hufvudqvadratens och högkorets pelare, som bestå af huggen kalksten, ha 2 fot höga fotställningar, men något lägre kapiteler. Fotställningarne utgöras af karnisade sockelstycken och derpå Attiska baser med skyddsblad; kapitelerne äro bägarlika och löfprydda. Hufvudqvadratens pelare, hvilka äro vida gröfre än de öfriga, synas påtagligen ärnade att uppbära ett mindre stentorn, som man efter den olyckliga instörtningen troligtvis ej vågat uppdraga, hvadan man i dess ställe uppsatt ett trätorn. Dessa pelare prydas å hvarje sida med en större kolonn och deremellan med tolf mindre sådana, hvilka åtskiljas

---

[61]) J. B. Busser, Beskrifning om Upsala, D. 1. s. 165.

af rätvinkliga hörnsprång. Högkorets pelare ha å östra och vestra sidorna grofva kolonner, men å södra liksom norra tre mindre sådana. I hvarje hörn står en fin kolonn mellan rätvinkliga språng. Å de östligaste pelarnas yttre sidor märkas åtta bildnicher med kragstenar inunder och baldakiner deröfver. Dessa bildnicher, som höja sig 12 fot öfver golfplanen, ha innehållit helrunda figurer i naturlig storlek. Betäckningarne, hvilka hvilat på smärta sidokolonner, likna inunder fyrdelade korshvalf med slutrosor och de ha trebågiga löfprydda rösten och deremellan platta svickeltorn. Fyra likadana bildnicher ha funnits å de östligaste pelarnas inre sidor, men deraf äro blott tre kragstenar i behåll. En planch, föreställande Carl X Gustafs kröning 1654 i Upsala domkyrka, visar, att dessa bildverk då voro oskadade [62]). En nyare fornforskare har yttrat, att samma figurer kort efter Christinas öfvergång till katholska läran blifvit af förtrytelse deröfver undanröjda. J. Enberg berättar, att träskranken mellan högkorets pelare 1702 lades i aska, och att dessa bildstoder, hvilka saknade namnteckningar, förstördes [63]). Denna uppgift af ett ögonvittne, är så mycket troligare, som de fyra inre bildnicherne blifvit mest eldskadade, emedan närstående altarskåp gifvit den starkaste hettan. Emellertid förmärkes, att branden varit häftig; ty ej obetydliga partier af de närmaste pelarnas och pilastrarnas fotställningar äro styckevis sönderbrända. Långhusets vestligaste pelare, hvilka uppbära tornens östra sidor, ha mycken likhet med och äro nära lika grofva som hufvudqvadratens; men detsammas öfriga pelare äro aflångfyrkantiga och ha tresprångiga afskurna

---

[62]) S. Pufendorf, De Rebus a Carolo Gustavo gestis p. 6. [63]) J. Enberg, Beskrifning om Upsala, s. 31.

hörn, och de norra ha på midten af de bredare sidorna tresprångiga, de södra ensprångiga pilastrar med likadana hörn. Norra radens pelare ha socklar af huggen kalksten och bestå för öfrigt af tegelsten, södra radens motsvarande pelare utgöras af idel tegelsten och alla sakna kransar. Sidoskeppens och koromgångens pilastrar, hvilka ha socklar och kransar af kalksten, men för öfrigt bestå af tegelsten, likna högkorets pelare, och de sluta sig till kapellernas och sidokorens skiljomurar, som äro ursprungliga och utgöra inre sträfpelare, hvilka motsvara de yttre. Tvärskeppet har en- kapellerne och sidokoren ha några en- men de fleste trestafviga hörnpilastrar, af hvilka de enstafviga äro runda, de trestafviga deremot dels runda dels karnisade.

Omkring tvärskeppet och högkoret samt omgången finnas bönpallar af huggen kalksten. Fönsterplatterne ha inre bröstningslister, som likna de yttre och sträcka sig vågrätt omkring murarna och sakristiorna. I några af kapellerna äro dock dessa bröstningslister till en del borthuggna. Mellanskeppets och högkorets omgifningsmurar, hvilka äro släta, fördelas i fyrkantiga fält af pelarnas uppspringande stafverk samt vågrätta listverk öfver föreningsbågarna och af vattennäsor under fönsterplatterna. Således uppkommer ett fyrkantigt fält öfver hvarje föreningsbåge, och midten af hvarje sådant intages af en muröppning. Å sidoskeppens yttre sidor äro likadana muröppningar anbragta öfver kapellöppningarnas bågspetsar. På detta sätt få vindarne under luttaken belysning och luftvexling. Dessa omgifningsmurar äro mycket kala och tvärskeppets äro ännu kalare. Muröppningarne, som ursprungligen varit stickbågiga, men i sednare tider blifvit runda, göra ett ofördelaktigt intryck.

Hufvudqvadratens förenings- och skiljobågar äro lika starka. Alla öfriga skiljobågar äro liksom korsbågarne smärta och trestafviga. Mellanskeppet betäckes med sju högkoret med fyra korshvalf, som äro fyrkupiga, undantagande det östligaste, hvilket är sexkupigt. Dessa korshvalf äro dubbelt bredare i söder och norr än i vester och öster, hvarifrån det östligaste, hvilket har lika vidd i båda riktningar, gör undantag. Hufvudqvadratens korshvalf har lika sträckning i hvarje sida. Hvarje korsarm betäckes med ett smalare och ett bredare korshvalf, af hvilka det förra har sidoskeppets bredd, det sednare sträcker sig öfver den del, som motsvarar, och den, hvilken öfverskjuter kapellerna. Sidoskeppen ha korshvalf med likartade skiljo- och korsbågar, och hvarje kapell ett sådant med likadan anordning. Högkorets sidogångar och omgång betäckas med korshvalf, som likna de ofvanberörda. De tvåslutna sidokoren, hvilka motsvara sidogångarnas östligaste qvadrater, ha femkupiga, de treslutna sidokoren, som öppna sig till omgången, ha sexkupiga betäckningar. Alla takhvalfven prydas med enstafviga kantbågar och nedhängande slutstenar. En välsignande hand utmärker hufvudqvadratens slutsten och tre kronor sira högkorets nästsista slutsten åt öster.

Man uppkommer i tornen på spiraltrappor, som äro anlagda i deras sträfpelare och sidomurar. En spiraltrappa i gamla sakristians sidomur och en sådan i sydvestligaste sidokorets skiljomur uppleda till takhvalfven. Den sistberörda, hvarpå jag uppgick, har ovanlig vidd och temligen låga steg samt en fin midtpelare. Omgifningen består af fogstruken tegelsten, stegen af hvitaktig kalksten. Ingångarne till de båda sistberörda spiraltrapporna äro rakbetäckta och karnisade. I den södra korsarmen

är en läktarbyggnad, som hvilar på två korshvalf; i den norra en sådan, hvilken uppbäres af ett tunnhvalf. Båda dessa läktarbyggnader, hvilka i sednare tider tillkommit, ha stentrappor.

Låtom oss nu efterse, huru Estienne de Bonnueill uppfyllt sitt åtagande att enligt planen af Notre-Dame i Paris bygga Upsala domkyrka. För denna frågas utredande vilja vi kasta en hastig blick på kathedralen i Paris för anställande af en jemförelse med vår metropolitankyrka.

Notre-Dame har ett femskeppigt långhus med tvenne torn i vester samt kapeller å södra och norra sidorna. Hela bredden af detta långhus, hvars mellanskepp är dubbelt bredare och högre än sidoskeppen och kapellerne, intages af ett enkelt tvärskepp, hvilket har mellanskeppets bredd och höjd. Från östra sidan af detta tvärskepp sträcker sig ett rundslutet högkor, som i förening med dubbla omgångar och kapeller på det noggrannaste motsvarar långhusets anordning och storlek. Tornen, som hvila på långhusets vestligaste omgifningsmurar och närmaste pelare, förstärkas med yttre sträfpelare; men tvärskeppet har fått så tjocka omgifningsmurar, att sådana stöd äro obehöfliga. Kapellerne ha i anseende till sina fasta skiljomurar icke behöft några yttre sträfpelare. Mellan tornens östra och tvärskeppets vestra sidomurar äro jemte mellanskeppets båda yttersidor gallerier anbragta, hvilka hvila på och äro lika breda som de inre sidoskeppen. Från tvärskeppets östra sidomur sträcka sig likadana gallerier rundtomkring högkoret. Dessa ofantliga gallerier, hvilka ha två -och tredelade bågöppningar åt mellan- och tvärskeppet samt högkoret, ge deras ansenliga omgifningsmurar synnerlig fasthet. Härtill kom-

mer, att spännbågar kastas från kapellernas pilastrar mot galleriernas yttermurar. Slutligen äro på kapellernas skiljomurar höga sträfpelare uppdragna, från hvilka spännbågar kasta sig tvärsöfver sidoskeppen och gallerierna deröfver mot mellanskeppets och högkorets omgifningsmurar. Hela denna anordning är således med synnerlig insigt beräknad på fasthet och prydlighet. Fyra pelarrader uppbära spetsiga förenings- och skiljobågar samt fyr- och sexkupiga korshvalf. Trenne tvådelade dörröppningar inleda från vester och en sådan å tvärskeppets hvarje gafvelmur. Kathedralen upplyses af tre fönsterrader, nemligen den första å kapellerna, den andra å gallerierna och den tredje å mellanskeppets och högkorets omgifningsmurar samt af tre ofantliga fönsterroser å gafvelmurarna. All denna herrlighet förhöjes af yttre omgångar med sirliga bröstningar kring mellan- och tvärskeppets samt högkorets kroppåstak och jemväl kring tornens sidor och betäckningar. Kortligen sådan är, att ej omnämna en mängd symboliska bildverk, kathedralen i Paris.

Att Upsala domkyrka är något helt annat lärer af hennes föregående skildring vara obestridligt; men om hon närmare tages såsom konstverk i betraktande, blir ifrågavarande skillnad ännu solklarare. Kapellerne, hvilkas skiljomurar lemna all erforderlig styrka, hade ingalunda behöft yttre sträfpelare; men deremot hade gallerier öfver sidoskeppen och koromgången varit en säker förstärkning för mellanskeppets och högkorets omgifningsmurar. Väl har man velat med ofvanberörda sträfpelare och spännbågar, i hvilkas ställen man sedermera uppdragit skråa murstöd, bereda de breda takhvalfven pålitliga motståndslinier; men att man likväl till en början derpå missräknat sig, inhemtas af ofvannämnda instörtning.

Sanningen af denna samtidiga uppgift visar sig på det tydligaste å långhusets pelare, hvilka måste till största delen nedramlat; emedan de förete mycket enklare hållning och långt sednare byggnadsart än högkorets pelare. Å mellanskeppets föreningsbågar och omgifningsmurar märkas i närheten af hufvudqvadraten tydliga spår efter ojemna förtagningar, som ådagalägga de äldre partiernas sammanbindning med de nyare. Öfver sidoskeppens och koromgångens hvalfsvicklar ligga grofva ankarstänger, som sträcka sig igenom omgifningsmurarna och de skråa murstödens nedra ändar, hvilka äro lemningar af de sträfpelare, som uppburit ofvanberörda spännbågar. Att dessa ankarstänger äro ganska behöfliga, är lätt att inse. Då man under medeltiden vanligtvis smidde ganska illa, väcker den vårdslöshet, hvarmed samma ankarstänger äro uthamrade och sammansplintade, föga förundran.

Vid öfverskådande af kyrkans yttre finner man en afskräckande tomhet emellan sidobyggnadernas ganska ansenliga framsprång och korsbyggnadens höga kala omgifningsmurar; en tomhet, som varit föga afhulpen med de ur midten af luttaken uppstående sträfpelarna och deras korta spännbågar. Denna tomhet är i synnerhet störande genom det stora östligaste sidokorets ovanliga framsprång, hvilket parti, ehuru det troligtvis är det äldsta, framstår såsom en sednare utbyggnad. Man inser lätt, hvad denna kyrka skulle varit, om hon haft såsom Notre-Dame i Paris gallerier öfver sidoskeppen och koromgången med dubbla spännbågar och tre i stället för två fönsterrader.

Då mellanskeppets takhvalf ha betydlig bredd men dess höga omgifningsmurar deremot inga gallerier eller spännbågar, så äro samma takhvalf med synnerlig skick-

lighet inslagna, enär derå ej förmärkes den ringaste remna. Ehuru det är väl bekant, att de andelige under den äldre medeltiden voro de enda, som hade grundliga insigter i byggnadskonsten och befattade sig med densammas utöfning, så är det deremot en ganska ovanlig företeelse, att en kyrkoherde Petrus Nicolai 1440, såsom vi anmärkt i det föregående, haft ledningen vid inslående af dessa takhvalf; ty på annat sätt kan hans ofvananförda grafskrift ej förstås, emedan det tillgörande, hvilket honom tillägges, i annat fall kunde jemväl sägas om dåvarande erkebiskopen och kapitelherrarna. Det är anmärkningsvärdt, att nämnde kyrkoherde, som J. Peringskiöld upptager bland Upsala domprostar, aflidit samma år, hvarpå han utfört detta betänkliga arbete. Den, der har sig bekant hvad tankespänning oro och sömnlöshet inslående af stora takhvalf medförer hos en redbar och samvetsgrann byggmästare, undrar visserligen ej derpå, att fruktan för en ny instörtning möjligtvis vållat nämnde mans snara bortgång; ty nog har han alltför väl insett, att de höga omgifningsmurarne ej hade, till följe af en mindre väl beräknad plan, fullt pålitlig motståndskraft.

Jag erinrar mig mycket väl, att jag vid mitt första inträde i Upsala domkyrka för nära fyra årtionden tillbaka försattes i den högsta beundran. Kyrkan var då uppfylld af en stor menniskoskara, som åskådade en biskopsvigning. Men ehuru jag aldrig förr sett någon biskop ännu mindre någon erkebiskop, och jag hade ringa begrepp om öfverherdars bländande skrudar; så fästade all denna ståtlighet föga min uppmärksamhet, hvilken kringsväfvade de höga pelarraderna och de dristiga takhvalfven. Jag återsåg denna helgedom tvenne årtionden derefter, och jag fann den visserligen herrlig och upp-

lyftande, men den stora beundran var försvunnen, och en och annan hufvudsak syntes mig ha utan skada kunnat annorlunda anordnas. Vid mitt sista besök i kyrkan kände jag en helt annan sinnesstämning än tillförne, och det gjorde mig nästan ondt, att ett mångårigt studium af den högre byggnadskonsten väckt fordringar, som ett sådant tempel förutsätter, men hvilka der ej blifvit uppfyllda. De kala och höga murarne, hvilka sakna bågöppningar för och belysning af gallerier, förminska det anseende, som storheten af det hela erfordrar. Att likväl kyrkans inre fordom gjort ett vida djupare intryck på den sakkunnige åskådaren, är otvifvelaktigt, nemligen så länge hon varit lifvad af sina vägg- och hvalfmålningar, hvilka 1650 öfverkalkades. Då alla fönsteröppningarne bibehållit sina ursprungliga poster och rosverk med målade glasrutor, har kyrkan framstått i en ännu herrligare dager. Emellertid är Upsala domkyrka för en konstkännare ej allenast värd att skåda utan jemväl att närmare studera; och jag beklagar mycket, att tiden blott tillät mig att derpå använda några få timmar. Ett allvarligare studium af kyrkan är för konstälskaren så mycket vigtigare, som af de ganska många grund- och uppritningar, hvilka deraf utkommit, ingen enda har vetenskaplig noggrannhet. Dessutom äro flere af dessa ritningar kopierade efter hvarandra. Ingen grundritning visar ens trappgångar och takhvalf, och genomskärning saknas. [64]).

Då kyrkan företer en plan, hvilken ej har en djupsinnigare beräkning, så är det mindre underligt, att man

---

[64]) Se O. Rudbeck, Tabulæ ad Atlanticam, Tab. 22. 42. J. Enberg, Beskrifning om Upsala, N. 2. J. Peringskiöld, Monumenta Uller. E. Dahlberg, Suecia Antiqva et Hodierna, T. I. pl. 57, 58, 59. J. B. Busser, Beskrifning om Upsala D. I. F. Werner, Upsala domkyrka m. fl.

deri förgäfves söker efter ett grundtal; ty ett sådant finnes hvarken i det stora helas anordning eller i dess detaljförhållanden. Också är det temligen klart, att, då en byggnad fortgår under haltannat sekels lopp, olikartade grundsatser och stilarter skola under tiden göra sig gällande. De äldre delarne t. ex. södra portalen högkorets pelarrader m. m. äga afgjorda företräden för de yngre partierna, som tillkommit under den högre konstens inträdande förfall.

Liksom man föregifvit, att Lunds domkyrka afbildar korsfästelsen med korsbyggnaden, och törnekronan med rundelens tinnade betäckning, samt de två gråtande qvinnorna med tornen; så har man äfven förmenat, att Upsala domkyrka uttrycker samma begrepp, och att hennes fordna spiror antydt de frommas uppåtsträfvande böner. Det är otvifvelaktigt, att kyrkans korsform åsyftar Christi korsdöd, men att deremot de mest skiljaktiga korslut och tornbyggnader beteckna törnekronan och de gråtande qvinnorna är en tanke, som troligtvis ej uppstått hos medeltidens djupsinniga byggmästare. Konsthistorien visar, att denna anordning blifvit af bestämda behof framkallad.

En gammal saga förmäler, att Finn uppfört Lunds domkyrka mot vilkor att af S. Laurentius få derför sol och måne eller hans båda ögon, såvida detta helgon ej gissade jättens namn. Likaledes förtäljes, att Skalle för fullbordande af Upsala domkyrka betingat sig af Olof den Helige sol och måne eller konungen sjelf, såvida trollets namn ej kunde före arbetets fulländande påhittas. Finns och Skalles namn blefvo på samma sätt röjda, men den förre förstenades vid en pelare i kryptan, och den sednare lades, såsom vi sett å norra portalen, under

Olof den Heliges fötter [65]). Att båda dessa sagor åsyfta hedendomens sträfvande för och undertryckande af christendomen är mera än sannolikt.

Då man besinnar, att Lunds domkyrka både till sitt yttre och inre består af huggen sandsten, som blifvit hemtad på fyra mils afstånd och är temligen svårarbetad, och att hon likväl hunnit på vidpass 70 års tid, hvarunder Danmark skakades af stora oroligheter, fullbordas; så tyckes Upsala domkyrka, hvilken blott till en ringa del utgöres af en lättarbetad kalksten hemtad från Lena socken på två mils afstånd och för öfrigt af tegelsten knappt tiondedelen så kostsam som berörda sandsten, ingalunda behöft hela 150 år för sitt fullbordande. Vid jemförande af de gåfvor och aflatsbref, hvarigenom dessa byggnadsverk blifvit, så vidt som kännes af öfverblifna urkunder, understödda, så kunde berörda förhållanden väcka ännu större förundran; men allt låter dock lätt förklara sig. I Norden fanns vid christendomens införande och någon tid derefter ofantliga skatter samlade på vikingståg, och de nyomvända täflade med hvarandra att göra de största uppoffringar för herrliga tempels uppförande. Denna ifver afsvalnade småningom, så att gåfvorna blefvo färre och aflatsbrefven mindre indrägtiga. Deraf är lätt att inse, hvarföre Lunds domkyrka, som med sin stora krypta och sina ansenliga torn är, ehuru mindre, dubbelt kostsammare än Upsala domkyrka, kunnat på hälften kortare tid än densamma fullbordas. Således har Finn med mera ifver än Skalle arbetat för vinnande af himmelens ljus. Utrikes finnas

---

[65]) Jemför C. G. Brunius, Beskrifning öfver Lunds domkyrka, s. 87, 88. J. Enberg, Beskrifning om Upsala, s. 16—21.

flere kathedraler, hvilka under rundbågsåldern blifvit inom få årtionden fullbordade, då deremot andra, som börjat under spetsbågsåldern, aldrig blifvit fulländade; en naturlig följd af den äldre christendomens varmare nit och allmännare ansträngning för dessa storartade och upplyftande företags genomförande.

Kyrkans ornamentik röjer ingen rikedom i uppfinning. Baser och kapiteler samt staf- och rosverk äro hufvudsakligen likformiga. Der märkas likväl några symboliska föreställningar. Vi ha redan visat, att portalernas midtpelare blifvit prydda med kyrkans patroner. Liksom Finn i Lunds krypta, hvars pelare han velat enligt sagan undanrycka, blifvit genom S. Laurentii böner förstenad, så afbildas Olof den Helige der trampa på Skalle, som uppfört kyrkan. Den södra portalens rika bildverk föreställer, såsom vi omnämnt, bibliska berättelser samt legender och helgon. De tolf figurer, hvilka intagit bildnicherna å högkorets östra pelare och J. Enberg angifvit såsom påfvar kardinaler och biskopar, ha förmodligen varit helgon eller fasthellre Christi tolf lärjungar, af hvilka de fyra evangelisterne troligtvis stått å de inre och de öfriga apostlarne å de yttre sidorna. Detta, som lätt kunnat bestämmas af figurernas attributer, låter numera ej afgöra sig. Att nämnde forskare saknat all kunskap i den christliga konstsymboliken och ikonografien inhemtas af hans vidunderliga förklaring öfver skildringarna å bildnichernas kragstenar. Han förmenar nemligen, att de antyda den Nordiska Dianas Dejans eller Disas åtskilliga konster; ett narraktigt påstående, hvartill den lärde O. Rudbecks orimliga infall gifvit anledning [66]).

---

66) Se J. Enberg, Beskrifning om Upsala, s. 31, 32.

De skildringar, som förekomma å ifrågavarande kragstenar, har J. H. Schröder i sin korta men innehållsrika beskrifning om Upsala domkyrka förklarat på ett vida nöjaktigare sätt [67]). Vi skilja oss likväl i några stycken från denne utmärkta forskare. 1. Pelikanen, som öppnar sitt bröst för sina ungar, och Fenix, hvilken står på ett lågande bål, äro vanliga symboler af återlösningen och uppståndelsen. 2. S. Stefanus neddignar under stenkastning och Guds hand nedsträckes öfver honom välsignande. 3. En man rider på ett lamm eller en bagge och håller i den högra handen en treblommig lilja, på den venstra en falk med utslagna vingar, vid sidorna ses tvenne musikanter samt en hund och en hare. Denna skildring synes ej vara ett förlöjligande af den ridderliga jagten. Lamm eller bagge, som ofta föreställes med ett kors eller en lilja, är Frälsaren, som midtigenom verldens dårskaper och utan afseende på lockande eller rädsla förer mannen, hvars ande liksom med lätta vingar uppsvingar till himmelen. 4. En sugga matas af en med ollon och hålles af en annan i svansen och dias af tvenne män. Detta kan icke vara en satirisk anspelning på de andeliga; ty drägterne antyda ej klerker utan lekmän. Här åsyftas förmodligen tidens mäktiga, hvilka ha omsorg om och tag på samt draga fördel af detta nyttiga djur, den ohyfsade menigheten. 5. Jungfru Maria ligger till sängs och deromkring stå de tolf lärjungarne, af hvilka S. Petrus har nyckel, S. Paulus svärd, sex hålla böcker, en har det heliga barnet på armen och tre framräcka sina händer bedjande; alla med glorior. Två englar nedsvänga ur skyar rökelsekar. Denna skild-

[67]) F. Werner och J. H. Schröder, Upsala domkyrka, s. 32, 33.

ring är mindre vanlig, helst oxen och åsnan saknas. 6. Tvenne män sammandrabba med sköldar och svärd. 7. S. Paulus, hvars hästar sättas i sken, nedfaller för en sexstrålig stjerna och omvändes. 8. En slingrande vinranka har å den venstra sidan Noak och arken samt å den högra Frälsaren med korsgloria. Der afbildas alltså vinrankans verldsliga missbruk och andeliga betydelse. 9. Å midten märkes en vampyr, till höger ses en drufklase, till venster en drucken. 10. Tvenne män slås, såsom det tyckes, om boskap, och en man helsas af en engel; förmodligen afbilder af stridslystnad och fredlighet. 11. Ett lejon och en lejoninna, det förra med men den sednare utan krona, stå emot hvarandra. I lejonets svans fattar en drake, i lejoninnans en markatta. Man har förmodat, att der föreställes ett konungadöme. Till venster ses en örn med utslagna vingar, hvilken med utspärrade klor griper om en draksvans. Det kunde således tyckas, som dermed antyddes ett kejsardöme. Dessa gissningar vinna deraf styrka, att lejonet betraktas såsom djurens och örnen såsom fåglarnas beherrskare, och att drakarne äro afbilder af de vildsinta begären. Den hand, hvilken med två utsträckta fingrar pryder hufvudqvadratens slutsten, är en vanlig sinnebild af Guds försyn.

Helgatrefaldighets- eller högkoret inrymde Helgatrefaldighets- eller högaltaret och flere helgonaltaren. Dessutom hade kapellerne och sidokoren många helgonaltaren, af hvilka somlige voro invigda före kyrkan. Altarborden, som voro murade, hade prydliga altarskåp. Dessa helgonaltaren blefvo på Upsala möte 1593 utdömda, och numera finnes deraf intet spår, hvaremot grafvårdar dels i renaissansstil dels i modernare manér intaga deras ställen. Om det å den ena sidan är af intresse för

häfde- och fornforskare att öfverskåda ryktbara mäns kostbara grafvårdar; så är det å den andra föga upplyftande för fromma sinnen att i en metropolitankyrka, som företrädesvis bör förete den största renhet och endast inrymma föremål för andaktens väckande och gudstjenstens förrättande, se en mängd anspråksfulla minnesvårdar. Vi böra dock för att ej missförstås härvid erinra, att det ingalunda är vår mening, att, liksom helgonaltaren blifvit bortbrutna, grafvårdarne borde jemväl undanrödjas. Vi våga blott påstå, att de förre, som fromheten stiftat för messeläsning, icke skäligen bort för den fördomsfrie varit mera stötande än de sednare, hvilka fåfängan bekostat.

S. Maria kapell eller Vårfru kor, som är det mellersta i öster, är vida större än något af de öfriga och det har fem fönsteröppningar. Detta kapell har äfven haft namn af Salesta herrarnes kor, emedan drotsen Ambiörn Sixtenson Sparre och flere ägare af nämnda gods gjort donationer till och fått hvilorum i detsamma. Under golfplanen finnas tvenne grafhvalf, hvari Gustaf I och hans tre gemåler hvila, hvadan detta sedermera fått namn af konung Gustafs grafkor. Johan III lät 1572 i Nederländerna förfärdiga en minnesvård af marmor och alabaster öfver sin fader och hans tvenne första gemåler. Denna minnesvård, hvilken är utförd i renaissansstil, har följande anordning. På lockhällen af en ansenlig kista, som siras med hörnpilastrar och derpå höga obelisker, ligger Gustaf I mellan sina två första gemåler, hvilka alla ha naturlig storlek och äro förmodligen porträtter. En berömd konstnär har för några år sedan målat detta grafkor. Å fönsterbröstningarna och murarna föreställas Gustaf I.s lefnadsöden. Hvalfkuporna äro blåa med gyl-

lende stjernor. Fönsteröppningarne prydas med rosor och englahufvuden m. m. Väggmålningarne äro goda, men dekorationerne äro ej hållna i renare medeltidsstil, och fönstermålningarne röja föga bekantskap med forntidens ornamentik; ty enhvar ser, att de äro misslyckade efterhärmningar af medeltidens konstformer. För öfrigt vill det synas, som kyrkans målsmän, med all vördnad för den store konungens utomordentliga egenskaper och fosterländska förtjenster, ingalunda bort använda stora kostnader på detta grafkors utsirande, innan kyrkan blifvit i någon mån återställd från den Abderitism, hon lidit efter 1702 års brand. Ingen har med sådan hårdhet som Gustaf I behandlat Svenska helgedomarna. Att förherrliga hans lägerstad på metropolitankyrkans bekostnad, så att man nödgas derigenom försumma en nödig restauration, tyckes i sanning vara mindre väl betänkt. Hela detta företag röjer således hos kyrkans målsmän föga djupsinnighet i häfde- och konstkännedom.

Johan III lät bortbryta en del af gamla sakristian för beredande af ett grafkor till sin första gemål Catharina Jagellonica [68]). Det är märkligt, att Johan III, som nitälskade för medeltidens byggnadskonst, låtit på sådant sätt vanställa kyrkan, och att han låtit öfverlasta både väggar och takhvalf med ornamenter i renaissansmanér. Man ser i detta grafkor Catharina Jagellonicas och Johan III.s minnesvårdar. Drottningens minnesvård består af en kista med hörnkolonner, och hennes bild i naturlig storlek ligger å lockhällen. Denna kista omgifves af två kolonner, hvilka uppbära en rundbåge och derpå en krona; allt i renaissansstil. Konungen hvilar i natur-

---

[68]) Se J. Schefferi Upsalia, p. 209.

lig storlek på en katafalk mellan fyra Korinthiska kolonner, som uppbära ett bjelkverk med förkroppningar, lågkupig betäckning och sidournor. Här ses flere allegoriska figurer. Konungen föreställes slumrande. Denna afbildning är ett Italienskt arbete, hvilket genom en strandning ankommit till Danzig och derifrån hitkommit under Gustaf III.s tid. Johan III och hans sednare gemål hvila i Gustaf I.s grafhvalf.

De tre sidokor, som i södra raden motsvara gamla sakristian och sistberörda grafkor, ha **1690** blifvit enligt ritning af Nicodemus Tessin förenade genom skiljomurarnas afbrytande och sidomurens utdragning. På detta sätt ha dessa tre sidokor, hvartill man uppkommer på en bred och hög trappa, blifvit förändrade till ett långt och smalt grafrum med en stor och halfrund nich i hvarje ända. Lyckligtvis har kyrkans yttre anordning blifvit iakttagen; men hennes inre harmoni har deremot blifvit i hög grad störd genom denna illa passande utvidgning i förderfvad Italiensk stil.

Kyrkan har under katholska tiden fått många märkvärdiga grafstenar öfver ryktbara män. Då dessa minneshällar med högst få undantag förete vanlig anordning och hållning, och då J. Peringskiöld utgifvit goda teckningar af desamma, så kunna de med mycket skäl här förbigås. I S. Nicolai kor, hvilket å norra sidan ligger intill Vårfrukor, finnes en grafsten, som likväl bör omnämnas. Denna minneshäll, hvilken 5 fot bred $9\frac{1}{2}$ lång består af svartaktig marmor, har följande anordning. En smärt kolonn å hvarje sida och en sådan i midten uppbära två spetsbågar, som inunder prydas med trebladiga rundbågar och ofvanpå med frodiga löfverk. På detta sätt uppkomma två bildnicher, af hvilka hvardera

omslutes å yttersidan af en tornlik pelare och krönes med en prydlig baldakin. Den högra bildnichen intages af en man, den venstra af en qvinna, hvilka i naturlig storlek och med framvända anleten hålla flata händerna sammantryckta uppåt brösten. Mannen är pansarklädd och har långa sporrar samt ett bredt bälte och deri ett slagsvärd. Öfver detta slagsvärd, som lutar åt höger, hänger en spetsig sköld, hvilken har likadan riktning och prydes med två vingar jemte hvarandra. Qvinnan är iförd en fotsid drägt och har en öppen slöja med rika veck. Vid mannens fötter ligger ett lejon, vid qvinnans sitter en hund. Båda pelarne siras med fönsterlika genombrytningar och rundbågiga bildnicher och sluta med löfprydda spiror. Den högra pelaren har tre, den venstra fyra bildnicher, af hvilka de förra intagas af tre män, de sednare af fyra qvinnor. Alla dessa små figurer äro iförda enkla drägter och ha liksom de stora framvända ansigten och hoptryckta händer. Hvarje baldakin liknar en treskeppig kyrka. I midten deraf sitter ett helgon, som framhåller en duk, hvari en liten naken menniska framter sina hoplagda händer. Både till höger och venster derom står ett helgon med rökelsekar. Alla dessa helgon utmärkas med enkla glorior. En inskrift, hvilken intar alla kanterna och börjar vid mannens och slutar vid qvinnans fötter, har följande lydelse: *Hic jacet nobilis miles dominvs Birgervs Petri filivs legifer Vplandiarvm et ejvs vxor domina Ingibvrgis cvm filiis eorvm, qvorvm anime reqviescant in pace. Orate pro nobis.* I de små bildnicherna står öfver männen: *Petrvs. Benedictvs. Israel.* öfver qvinnorna: *Ingridis. Margareta. Katerina. Birgitta.*

Birger Petersson till Finsta, lagman i Upland och

riksråd, var först gift med Christina och sedan med Ingeborg till Ulfåsa. Denne rike och mäktige herre, som afled 1328, blef stamfader för Braheska ätten i Sverige. Af sönerna, hvilka namngifvas i de små bildnicherna, fick Israel stor ryktbarhet. Han blef nemligen lagman i Upland, riksråd och sedan riksföreståndare. Slutligen blef Svenska kronan förgäfves erbjuden honom. Bland döttrarna erhöll Birgitta en ännu större namnkunnighet. Hon inträdde i äktenskap med lagmannen i Nerike Ulf Gudmarsson, hvars grafsten vi sett uti Alvastra ruin. Hon företog på äldre dagar en resa till Rom, skref uppenbarelser, stiftade en ny klosterorden och förklarades efter döden för helgon. S. Birgitta är känd af hvarje bildad i hela christna verlden.

Denne grafsten är icke blott märkvärdig för de vidtfrägdade personer, om hvilka den erinrar, utan jemväl i andra afseenden. Men ehuru den blifvit väl aftecknad och bekantgjord både i koppar- och stentryck, så har man dock förtegat dess symboliska och artistiska märkvärdighet [69]). Vi böra derföre yttra något derom. Redan i den äldsta medeltiden plägade de christna bedja med utsträckta armar eller, såsom man säger, med öppen famn. Detta förhållande ådagalägges af många skildringar i Roms katakomber och af flere framställningar å Sveriges urgamla dopfuntar. Vi finna å denna grafsten, att Birger Petersson och hans maka bedja med sammantryckta och uppåtvända händer. På samma sätt bedja deras barn. Vi märka således, att omkring år 1300 hade en förändrad ställning inträdt vid förrättande

---

[69]) E. Dahlberg, Suecia Antiqva et Hodierna, T. I. pl. 60. J. Peringskiöld, Monumenta Uller. s. 88. F. Werner Upsala Domkyrka,

af bön. Omkring år **1500** föreställes en bedjande med korslagda armar öfver bröstet. Sedermera har den plägseden tillkommit att förrätta sin bön med sammanknäppta händer. En döendes själ blef under medeltiden föreställd i skepnad af ett naket barn. Således lära de små figurer, hvilka i dukar framhållas öfver Birger Petersson och hans maka, beteckna deras själar, som upptagas ibland de saliga. Ett lejon föreställde under medeltiden både det högsta goda och det högsta onda nemligen både Christus och Satan. Ett lejon antydde jemväl styrkan liksom hunden symboliserade troheten. Vi se alltså hvad det lejon och den hund, hvilka här föreställas vid meranämnda makars fötter, åsyfta. Å flere grafstenar, som finnas utrikes, afbildas män och hustrur, vid hvilkas fötter samma sinnebilder förekomma. På en grafsten i Frankrike ha båda dessa djur ett gemensamt hufvud, hvarmed makarnas samdrägt antydes. På en grafsten i Tyskland har lejonet fått mannens och hunden qvinnans anlete [70]).

Ifrågavarande grafsten röjer för sin tid ovanlig konstfärdighet. Hållningen företer en utbildad spetsbågsstil. Om de stora bildnicherne och baldakinerne äro vanliga, så äro deremot pelarne med de små bildnicherne ovanliga. Att såsom här sammanställa föräldrar och barn är både sinnrikt upplysande och prydligt. Sällan finnas i Sverige grafstenar, hvilka röja en sådan skicklighet i utförande; men orsaken härtill måste deraf härröra, att denna minneshäll tillkommit omkring samma tid som det konstrikaste arbetet å Upsala domkyrka verkställdes, nemligen dess södra portal.

---

[70]) Christliche Kunstsymbolik und Ikonographie, Frankfurt am Mayn, 1839, s. 90.

Kyrkan har utom ofvannämnda minnesvårdar många sådana, som äro ganska dyrbara. Då dessa minnesvårdar, hvilka dels äro utförda i renaissansstil dels i modernt manér, blifvit genom koppar- och stentryck bekantgjorda, så böra de här förbigås. Vi vilja blott anmärka, att erkebiskopen C. F. Mennanders minnesvård, hvilken är af marmor arbetad i Rom, synes oss ha ett utmärkt konstvärde framför de öfriga både i anseende till stilens rena enkelhet och figurernas naturmässiga hållning.

Det vill tyckas, som de fyra hvalfafdelningar, hvaröfver tornen äro uppdragna, ej ursprungligen varit afstängda, utan tjenat till förplats för främlingar och botgörande samt för förrättande af döpelsen. I den nordligaste af dessa hvalfafdelningar nära norra muren märkes en brunn, hvilken omgifven af ett rundt stenkar och numera till större delen igenfylld saknar vatten, som troligtvis ditkommit genom en stentrumma. I Lunds och Dalby kryptor finnas sådana brunnar, hvilka genom underjordiska stenrännor erhålla vatten. Ehuru dylika brunnar, som ej allenast behöfdes för döpelse- utan jemväl för stänkelse- och handtvagningsvatten, voro i ansenligare kyrkor under medeltiden ganska angelägna, så voro de dock mindre vanliga och äro efter skedda förstöringar högst sällsynta.

Den vådeld, som 1702 öfvergick kyrkan, var i hög grad förödande. Alla vattentaken och spirorna nedbrunno. Midtspiran nedstörtade öfver södra korsarmen och genomslog dess takhvalf, hvadan elden nedföll i kyrkan och antände hennes inredning. Norra tornets spira nedslog stora hvalfkupan mellan båda tornen, hvarpå elden der inbröt. Alla bänkrader läktare afskrankningar altarskåp

två predikstolar och två orgelverk m. m. afbrunno [71]). Kyrkans iståndsättning till vattentak hvalfkupor och fönsteröppningar fortskyndades, så att hon 1707 åter öppnades till gudstjenst. En predikstol, hvartill Nicodemus Tessin gjort ritning, skänktes af Hedvig Eleonora, en altarprydnad, som förfärdigades af Burchard Precht och kostade 80000 daler kopparmynt, invigdes 1731, och J. N. Chaman fullbordade sistnämnda år ett nytt orgelverk, hvilket kostade 36000 daler samma mynt.

Altarprydnaden, hvars norra eller högra sida intages af Erik den Heliges silfverskrin, består af kolonner och pilastrar på höga fotställningar under förkroppade bjelkverk och derpå uppsatser med afbrutna bågar och knäböjande englar. I midten ses ett krusifix och deröfver en rundbåge. Det hela krönes med en stor strålsky, som innehåller en dufva med omgifvande englar. Vid hvarje sida om denna kolossala altarprydnad ses å en hög fotställning trenne figurer, de der föreställa, såsom det tyckes, lagen, hvilken nedijungar vidskepelsen och lasten, samt evangelium, som upplyser syndaångern och botfärdigheten. Ehuru mången prisat denna altarprydnad, så hysa vi samma mening, som vi redan för flere år sedan derom yttrat. Man finner vid första anblicken, att hela omfattningen röjer en förderfvad Italiensk stil, och att bildgrupperne äro, om de också utgått från en Phidias, andefattiga allegorier, och att desamma äro snarare hemska än andaktsväckande. Så olika kunna konststycken bedömas; en naturlig följd af olika insigter och åsigter. Att emellertid vi icke stå ensamma med ett

---

71) J. Enberg, Utförlig relation om den eldsvåda, som tilldrog sig med Upsala stad, d. 16 Maj 1702. Upsala, 1703. s. 31—34.

sådant omdöme om ett dylikt konstverk, inhemtas deraf, att den ryktbare von Wiebeking och andra nyare konstforskare ha öfver slika altarprydnader, uppställda i gamla kathedraler, förkunnat ännu strängare förkastelsedomar, och att flere sådana ganska kostsamma dekorationer, hvilka omkring samma tid som den ifrågavarande blifvit i Tyskland uppsatta, redan lemnat rum för andra, som man uppfört i en passande medeltidsstil.

Vi kunna med den största vördnad för den vidtfrägdade konstnären, som gifvit ritning till predikstolen, ej förbise, att hela hållningen deri är en förderfvad Italiensk stil, hvilken aldrig kan väl sammanställas med en kathedral från medeltiden. Denna predikstol med sina många förkroppningar snerklerier englahufvuden och rika förgyllningar är alltför prålig för en stor helgedom i medeltidsstil. På den höga baldakinen ses tre flygande englar uppsträfva med en menniskofigur, nemligen, såsom det påstås, S. Paulus. Detta är en förvändhet; ty samme apostel blef enligt äldre bruk framställd såsom bröstningens stöd; men Christus deremot å himmelen deröfver såsom segerns och fridens afbild. Om religiösa bildverk ej få rent symboliska hänsyftningar, så komma de ej sällan att framstå såsom misslyckade infall.

Då orgelbyggnaden härrör från samma tid som altarprydnaden, har den naturligtvis en stil, hvilken föga harmonierar med kyrkan. Detta orgelverk är dock ganska ansenligt. Fasaden prydes med sju tureller, af hvilka de större uppbära musiserande englar, men de mindre blomkrukor och klot och den öfversta tre englahufvuden; sammanställningar, som röja betydelselösa tankespel. I en mindre kyrka skulle slika missförhållanden störa det intryck, man erfar af hennes genomskådande,

men dessa nyheter, som äro obetydliga i jemförelse med den ofantliga byggnaden, fängsla föga uppmärksamheten. Man varseblir ett annat förhållande i kyrkan, hvilket i hvarje helgedom förtjenar efterföljd; der råder nemligen den berömvärdaste snygghet, som beklagligtvis saknas i mer än ett Herrans hus. En sådan omsorg hedrar kyrkans målsmän.

Kyrkan, hvilken ligger, såsom vi omnämnt, på en liten höjd, har fordom varit vid kanterna af densamma kringbyggd. En klockstapel, campanile, som stod på kyrkogården helt nära koromgångens norra sida, blef efter eldsvådan **1702** nedbruten, och S. Eriks kapell, som låg utanför kyrkogårdens södra sida och afbrann samma år, undergick ett likadant öde. Att nedbrytande af dessa byggnader, af hvilka tegelstenen användes för kyrkans iståndsättning, varit ändamålsenligt, lärer ingen bestrida; enär kathedralen derigenom blifvit friare och en öppen plats vunnits. Kyrkans södra och vestra sidor ha efter berörda tid blifvit frigjorda från några äldre byggnader, men de ha deremot fått höga bröstningsmurar med stenpelare och jernskrank. Dessa bröstningsmurar, som bestått af sandsten, ha förfallit, hvarföre de nu ombyggas med huggen gråsten och göras lägre; ett arbete, hvilket lofvar varaktighet och ökar kyrkans ansenlighet. Men då man sänker jordmonen nära **2** fot intill kyrkans sockel och man således måste uthugga vissa delar af hennes grundstenar för att insätta passande qvaderstycken, så bli hennes höga murar derigenom försvagade. Samma skador, som yppat sig å Strengnäs och Vesterås domkyrkor, torde alltså här inträffa. Faran är så mycket större, som sänkningen af jordmonen kunde vålla, att kälen nedträngde under bottenstenarna, hvadan

sprickor skulle ovilkorligen uppkomma genom lyftning och sättning. Då kyrkogården sträcker sig från yttersta sträfpelarna i söder och öster **65** fot och i norr **95**, vill det synas, som man skulle med mera skäl kunnat ge kullen en lämplig sluttning med helt låga bröstningsmurar vid dess yttre kanter, hvilket arbete jemförelsevis medfört ringa kostnad och liksom lyftat sjelfva byggnaden. De hus, hvilka i norr och öster omgifva kyrkan, äro för hennes åskådning från dessa håll ganska hinderliga. Domtrappan med sin öfverbyggnad och kalottbetäckning är i hög grad vanprydlig. Den tid torde ej vara aflägsen, då man raserar dessa kyrkan vanställande kringbyggnader och terrassmurar.

Vi böra dock här erinra, att domtrappans öfverbyggnad har, hvad man nu knappast kan deri upptäcka, en konsthistorisk märkvärdighet. Denna öfverbyggnad har nemligen varit ett torn, som ofelbart tillkommit för kyrkans försvar. En beväpnad tropp hade **1470** inkastat sig i detta torn, hvilket af en annan tropp belägrades och intogs, men åter eröfrades, hvarefter det utstod en ny belägring, som vid ankommande förstärkning upphäfdes [72]). Detta byggnadsverk har ty värr fått en så modern anordning, att man kunde, såsom vi nyss antydt, med skäl önska detsammas undanrödjande.

Ingen mindre kyrka i Norden har ibland de lärda gjort större uppseende än Helgatrefaldighets- eller den så kallade Bondekyrkan. De utmärkte J. Schefferus och O. Verelius förde en ganska bitter strid i afseende på denna kyrka, och man har likväl ända till våra dagar trott

---

[72]) J. Peringskiöld, Monumenta Uller. s. 304. Jemför Script. Rer. Svec. T. I. S. I. p. 98.

henne vara vida äldre än vi rimligtvis kunna antaga. Några ha påstått, att Inge den äldre 1085 byggt kyrkan, andra ha deremot uppgifvit, att Sverker I eller Erik den Helige uppfört densamma. J. Peringskiöld förmenar, att sistnämnde konung der förrättade sin gudstjenst, då han af en utländsk fiende öfverraskades och blef efter en färlorad drabbning halshuggen. Samma helgedom skall ifrån 1271 till 1435 varit begagnad såsom domkyrka, och den har ända från erkebiskopssätets flyttning intill reformationen varit såsom prebende anslagen till kaniker [73]). Ehuru det ingalunda kan bevisas, att kyrkan har en så hög ålder, som man velat tillägga henne; så är det likväl ostridigt, att här funnits omkring 1270 en helgedom, hvilken haft ofvanberörda benämning. Låtom oss nu närmare betrakta sjelfva kyrkan, hvars byggnadsstil torde säkrast angifva dess byggnadstid.

Helgatrefaldighetskyrkan består af ett treskeppigt långhus med fyrkantigt torn i vester samt fyrkantiga utbyggnader å norra liksom å södra sidan. Altarväggen är raksluten. Åtta pelare, som äro ställda i två rader, uppbära mellanskeppets omgifningsmurar, hvilka höja sig några fot öfver sidoskeppens luttak. Mellanskeppet är dubbelt bredare och högre än sidoskeppen, och hvardera betäckes med fem korshvalf. En ingång på midten af tornets vestra sida och en sådan å långhusets norra inleda i kyrkan. Hvarje sidoskepp har tre fönsteröppningar, som motsvara de pelarafstånd, hvilka ej vetta mot utbyggnaderna. Å mellanskeppets hvarje omgifningsmur märkas fem rundfönster, som motsvara midten af takhvalfven. En stor fönsteröppning å altarväggen upplyser

---

[73]) J. Peringskiöld, Monumenta Uller. s. 11—13, 231—235.

mellangången, och två mindre å densamma motsvara båda sidogångarna. Pelarne, hvilka sakna socklar, äro fyrkantiga och ha å hvarje sida trestafviga språng med kapiteler. Långhusets gafvelmurar sakna både pilastrar och kragstenar, hvadan pelarnas föreningsbågar, som äro fyrsprångiga, utgå ur de släta murytorna. Sidoskeppens omgifningsmurar, hvilka äfven sakna pilastrar, ha kragstenar, som motsvara å pelarna de mellersta stafvarnas kapiteler och tillsammans med dem uppbära sidoskeppens skiljobågar. Å mellanskeppets släta omgifningsmurar uppgå pelarnas mellersta stafvar, på hvilka dess skiljo- kors- och kantbågar hvila. Skiljo- och korsbågarne bestå af enkla och lika grofva rundstafvar, men kantbågarne af finare sådana. Alla takhvalfven ha nedhängande slutstenar. Fönsterbetäckningarne förenings- och skiljobågarne äro spetsiga, och alla omgifningsmurarne och takhvalfven äro samtidiga. Öfver den mellersta och östligaste föreningsbågen märkes en stickbågig muröppning till sidoskeppens vindar. Långhusets hela längd utgör $92\frac{1}{4}$, bredd i vester liksom i öster 47; tvärbyggnadens längd $95\frac{3}{4}$; mellanskeppets bredd 16; hvarje pelarafstånd i öster och vester $13\frac{2}{3}$; södra sidoskeppets bredd $10\frac{2}{3}$, norra sidoskeppets $11\frac{1}{12}$; murtjockleken $4\frac{1}{2}$ fot.

Å långhusets södra sida ligger en sakristia, hvilken, motsvarande den östligaste hvalfafdelningen, har från kyrkan rundbågig ingång med stickbågig anslagsbetäckning. Midtderemot å gafvelmuren är en spetsig fönsteröppning. Betäckningen består af ett välslaget korshvalf med karnisade kors- och runda kantbågar, som hvila på kragstenar och ha en prydlig slutsten. Till vinnande af mera utrymme har vid vestra sidan af sakristian en fyrkantig utbyggnad tillkommit, hvilken betäckes med ett

korshvalf, som hvilar på kragstenar och har skarphörniga kors- och kantbågar. Denna sednare utbyggnad öppnar sig med hela bredden till den närmaste hvalfafdelningen och upplyses af en spetsbågig fönsteröppning å gafvelmuren. Dessa två utbyggnader, hvilka ha ett gemensamt gafvelröste åt söder, intagas under ett kroppåstak. Å långhusets norra sida ligger en utbyggnad, som motsvarande den nästsista hvalfafdelningen åt öster liknar den nyssberörda. Båda dessa sednare utbyggnader ha lika vidd och höjd som sidoskeppens närmaste hvalfafdelningar och ligga midtemot hvarandra, och de bilda således en tvärbyggnad, hvilken påtagligen visar sig vara yngre än långhuset och sakristian. Norra sidoskeppets dörröppning har spetsig betäckning, och dess omfattning, som saknar inre smyg, är utvändigt sexsprångig. Utanför denna dörröppning ligger ett vapenhus, som betäckes med ett korshvalf utan pilastrar och har å gafvelmuren en spetsbågig ingång med fyrsprångig omfattning och deröfver ett gafvelröste samt kroppåstak. Tornets dörröppning är tresprångig och spetsbågig och dess nedersta afdelning betäckes med ett korshvalf utan pilastrar kragstenar och kantbågar. Å tornets norra sida märkes en smal utbyggnad, som innehåller en spiraltrappa, hvarpå man uppkommer till andra afdelningen, hvilken har små ljusöppningar. Tornets öfversta afdelning har åt vester två ljudhål och åt söder liksom norr tre sådana; alla med spetsbågiga betäckningar.

Långhusets östra gafvelröste har en stickbågig ljusöppning och är alldeles slätt. Södra utbyggnadens gafvelröste prydes med en korsfördjupning. Norra utbyggnaden har å hvarje sida om fönsteröppningen en sköldform och i midten deröfver en korsfördjupning. Va-

penhusets gafvelröste siras med tandsnitt. Mellan- och sidoskeppens taklister äro moderniserade. Tornets vestra sida har under ljudhålen två enkla och två dubbla och dess södra liksom norra fem enkla nichfördjupningar. Långhuset och utbyggnaderne äro till en del uppförda af tuktad gråsten men för öfrigt af fogstruken tegelsten.

Intet i hela denna byggnad röjer någon hög ålder. Om kyrkan uppstått före den tid erkebiskopsstolen hitflyttades; så hade tvifvelsutan alla betäckningar varit rundbågiga. Kyrkor från en så aflägsen tid framte sällan något spår af spetsbågens användning i öfra Sverige, och Estienne de Bonnueill måste i Upsala infört densamma. I Trefaldighetskyrkan är spetsbågen sammanblandad med rund- och stickbågen; ett missförhållande, som uppkom under sednare medeltiden. Då vestra och östra gafvelmurarne sakna pilastrar och tillochmed kragstenar för uppbärande af föreningsbågarna, hvilkas språng öfver hvarandra utgå ur murytorna, röjes ett sådant förfall af den högre byggnadskonsten, att kyrkan svårligen tillkommit förrän omkring 1400. Men kyrkan har enligt J. Peringskiölds förmodan blifvit 1210 utvidgad åt öster och fått ett fyrkantigt torn i vester. En sådan utvidgning kan väl antagas, men bör deremot nedsättas till vidpass två sekler efter sistnämnda år. Det är likväl sannolikare, att der legat en äldre kyrka, som, helgad Trefaldigheten, varit mycket förfallen och blifvit ombyggd. Påfven Bonifacius IX utgaf 1399 ett frikostigt aflatsbref för alla dem, hvilka på vissa högtidsdagar infunno sig vid Trefaldighetskyrkan och utsträckte hjelpsamma händer till hennes iståndsättning och vidmakthållande. Det vill således synas, som dåvarande kyrkan ej kunnat med fördel iståndsättas, utan att hon deremot blifvit

alldeles ombyggd. J. Schefferus förmenar, att byggnadens fyrkantiga form ådagalägger dess höga ålder, och att densamma är äldre än domkyrkan [74]). Härvid bör anmärkas, att ett större långhus utan korbyggnad såsom der ingalunda antyder en hög ålder utan tvärtom den sednare medeltiden, då nemligen den öfriga kyrkan ej så strängt afskiljdes från dess högkor. Att kyrkan är uppförd af grå- och tegelsten, bevisar ej heller en hög ålder utan snarare motsatsen; ty då man under medeltiden fogströk, men ej afrappade murverk, blefvo så olikartade byggnadsämnen ej sammanblandade, förrän den högre konsten förfallit.

Någon tid efter reformationen stod denna kyrka öde, och blef förmodligen förskonad från nedbrytning, emedan hon begagnades till spannmålsmagasin. Gustaf II Adolf anslog **1613** Bondekyrkan till lönförbättring för kyrkoherden vid domkyrkan [75]). Denna kyrka har några gånger afbrunnit. Tornets spira, som var ganska hög, blef **1643** nedstörtad af en häftig storm, och en sådan spira afbrann **1702**. Den nuvarande betäckningen är lågspetsig med vattenfall åt alla sidor. Carl XIV Johan gaf en vacker summa för kyrkans ringmur, efter hvars nedbrytande hon fick mera anseende.

Denna helgedom, hvilken visserligen icke saknat omvårdnad, har dock lidit till följe af målsmäns bristande insigter. Mellanskeppets fönsteröppningar, som varit spets- eller stickbågiga, ha blifvit tvärtemot all medeltidsstil omskapade till runda i öfverensstämmelse med en förderfvad Italiensk smak. Alla de öfriga fönsteröppningarne,

---

[74]) J. Schefferi Upsalia, p. 156, 157. [75]) J. Peringskiöld, Monumenta Uller. s. 200.

hvilka tvifvelsutan haft liksom ingångarne flersprångiga omfattningar, ha ut- och invändigt fått skråa smygar med anputs. Kyrkan, som fordom varit å väggar och takhvalf prydd med en mängd skildringar af bibliska scener och märkvärdiga vapen i förening med inskrifter, har blifvit skoningslöst öfverkalkad [76]). Man har i sednare tid öfverputsat, rödfärgat och hvitrandat det yttre i blotta löpskiften. Antingen man brukar forntida munkband eller nu vanliga kryssband, är det en orimlighet, att ge en fastare byggnad en fogstrykning med idel löpskiften, hvilka ej kunna användas i én tegelmur, som är tjockare än 6 tum. Denna anstrykning röjer således en ovanlig grad fåkunnighet i både forn- och nutidens murningssätt.

Erkebiskopens fordna residens, Curia Upsalensis, som hette Upsala gård och S. Eriks gård äfven biskopsgården, bestod af tvenne närbelägna gårdar. Den mindre af dessa gårdar, hvilken vidpass 1274 bebyggdes af erkebiskopen Folke, kallades Lilla, och den större, som 1430 uppfördes af erkebiskopen Johannes Haquini, benämndes Stora biskopsgården. Lilla biskopsgården, som intages af Academia Gustaviana, hade ett stenhus, hvarifrån en betäckt gång, hvilken, bestående af trä och uppburen af stenpelare och stenhvalf, inledde öfver gatan i ett närbeläget hus och vidare genom en dörröppning å domkyrkans hufvudfasad. Den Stora biskopsgården, som intog det nuvarande exercitiehusets plats, bildade en ganska ansenlig fyrkant, hvilken å södra och vestra sidan skyddades af grafvar. I norra sidans ena hörn lågo ett nedre och ett öfre kapell, af hvilka det förra hade pe-

---

[76]) Se J. Schefferi Upsalia, p. 156, 157.

lare och takhvalf af tegelsten, det sednare deremot pelare af slipad svartglänsande marmor och derpå likaledes takhvalf. Dithörande fönsteröppningar, som voro höga, pryddes med omfattningar af marmor. Biskopsgården blef 1522 intagen och afbränd af Gustaf I.s manskap. Samma konung skall derefter byggt ett rundtorn norr om och inpå biskopsgården för att dermed hålla den mäktiga öfverherden i tygeln, hvadan detsamma skall skämtvis fått namn af Styrbiskop. Den orolige erkebiskopen Gustaf Trolles närmaste efterträdare Johannes Magnus skall i en skrifvelse betackat den allvarsamma försten för denna befästning af biskopsgården [77]). I jemförelse med detta residens, hvilket i storlek och prakt liknat ett kongligt slott, synes den nuvarande biskopsgården alltför anspråkslös.

Kongsgården, som, belägen på östra sidan om ån, ömsom hetat Fyrisäng ömsom Island, har troligtvis tillkommit medan konungarne hade sitt egentliga säte i Gamla Upsala. Erik Läspe firade 1243 sitt biläger med Catharina på Fyrisäng. Magnus Ladulås, som utfärdat flere bref från denna kongsgård, lärer ofta uppehållit sig derstädes, och förmodligen ha åtskilliga bland hans efterträdare tillfälligtvis residerat å densamma. Äfven Gustaf I vistades stundom på nämnda kongsgård och den beboddes längre tid derefter af slottsfogdar.

Gustaf I grundlade 1549 Upsala slott på öfversta höjden af sandåsen; en herrlig belägenhet med vidsträckta utsigter och ganska passande för en fast ko-

---

[77]) J. Schefferi Upsalia, p. 160, 161, 281, 282. J. Peringskiöld, Monumenta Uller. s. 311, 315, 316. E. G. Geijer, Svenska Folkets Historia, D. 2. s. 28. C. J. Bergman, Upsala Minne, s. 65, 66.

nungaborg. Slottet, som efter en ofantlig skala anlades i aflångfyrkant med yttre hörntorn, hann aldrig sin fullbordan, ehuru derå byggdes af Johan III, Carl IX, Gustaf II Adolf och Christina och något jemväl derå arbetades under Carl X Gustaf och Carl XI. Omsider blefvo östra långsidan och södra kortsidan och ett stycke af den norra samt två hörntorn och större delen af det tredje uppförda. Hela den vestra långsidan och ett stycke af den norra kortsidan omgåfvos med murar och skyddades af en mindre och en större bastion i närmaste hörn. O. Rudbeck och sedermera J. Peringskiöld och J. Enberg angifva sidobyggnaderna till tre och hörntornen till fyra våningars höjd. E. Dahlberg visar deremot det hela två våningar högre. Liksom O. Rudbeck var föga samvetsgrann, då fråga var om Sveriges företräde i ålder framför andra riken; så gjorde E. Dahlberg vid aftecknande af Sveriges byggnader mindre afseende på det rätta än på det sköna. Detta slott, som hade en mängd underjordiska hvalf och gångar och hvilket fått ett ansenligt kapell under Johan III och en ganska dyrbar inredning under Christina, afbrann **1702** och fick sedan stå såsom en ruin, hvarföre Fredrik I **1728** befallde, att det skulle nedrifvas för tegelstenens begagnande till Stockholms slott. Till följe häraf blef sydöstra hörntornet i grund nedbrutet; men då murarne tvifvelsutan bestodo af idel gråsten med en tunn yttre och inre tegelbeklädnad, så kunde denna rasering ej löna mödan, hvadan den troligtvis afstadnat. Adolf Fredrik beslöt **1745** att på egen bekostnad iståndsätta Upsala slott; men ehuru allmogen i kringliggande härader kostnadsfritt framskaffade virke från kronoparker och stadens borgerskap med samma beredvillighet framkörde

mursand, och ehuru länets bruksägare frikostigt lemnade stångjern; så ville dock den ädle förstens ansenliga byggnadsanslag ej förslå, hvadan detta arbete blef under flera år fortsatt med statsmedel. Vid arbetets afstadnande 1762 var detta slott blott till en långsida och ett stycke af hvarje kortsida och ett hörntorn under tak. En mindre betydlig del var inredd och början gjord med återställande af ett annat hörntorn, hvilket först under Carl XIV Johan vunnit fullbordan.

För uppförande af detta stora slott blefvo S. Marias och S. Petri kyrkor, gråbrödernas kloster och erkebiskopens stora residens och några andra eldskadade byggnader nedbrutna och använda. Ehuru Gustaf I begagnade en Italiensk byggmästare, och hade bestämd ovilja mot medeltidens byggnadssätt, så var hela planen af den storartade borgen anordnad enligt medeltidens fasta slott till en ansenlig fyrkant med runda hörntorn; men dekorationen röjde dock renaissansstil. Johan III, som använde en byggmästare vid namn Filip Kern, lärer uppfört södra sidobyggnaden, hvaraf den östra delen är bibehållen, men af den vestra qvarstår blott en inkörsport och nedersta afdelningen af ett hörntorn. Denna inkörsport, som kallas efter nämnde konung, har rund betäckning och stark rustisering och består af idel tegelsten med anputs. Det är märkligt, att omfattningen ej blifvit arbetad af huggen kalksten, som kan fås på tvenne mils afstånd. Utanför detta hörntorn synas lemningar efter en spetsig bastion. I borggårdens nordvestra hörn, hvilket aldrig haft något torn, ligger en hög bastion, som kallas Styrbiskop. Båda dessa bastioner äro byggda af klappersten, hvilken å den förra är beklädd med småmen tuktad gråsten och å den sednare med vanlig te-

gelsten; allt i kalkbruk. Murkärnan är i hög grad osäker, emedan klappersten kan föga bindas. Man har dock förstått att bereda ett ganska godt murbruk af gråkalk med groft jordfritt grus. Man har således då vetat, huru murbruk under medeltiden gjordes. Murningen är deremot mycket vårdslös. Tegelstenen visar en löp och en kopp. Men skiftegången är icke rätt iakttagen; ty många dels så kallade fläckingar dels rundskiften äro inkastade. Å slottets östra sida märkas å branten lemningar efter grofva sträckmurar, som bestå af gråsten i kalkbruk.

Nuvarande slott, hvartill C. von Hårleman gifvit ritning, utgöres af hela den östra fasaden med två runda hörntorn samt en del af den södra kortsidan; ty qvarstoden af den norra blef 1818 bortbruten. Den östra fasadens hela yttre längd utgör 534, dess inre bredd 28 och hela murhöjd. 64; det norra tornets diameter 58, murhöjd 94; det södras diameter 52 och murhöjd 101 fot. Östra fasaden utmärkes med fem och hörntornen med sex våningars höjd. Hufvudbyggnaden har temligen lågt kroppåstak, men sidobyggnaden har bruten och hörntornen kalottformiga betäckningar. Det behöfves knappt erinras, att nuvarande slott, hvilket är hållet i dåligt Franskt manér, gör vida mindre intryck än man kunde skäligen vänta af en så ansenlig byggnad med ett så fördelaktigt läge. Till östra fasaden såsom hufvudbyggnad passade de korta flyglarne såsom sidobyggnader. Efter bortbrytande af den ena af dessa sidobyggnader företer det återstående med sina hörntorn en störande halfhet.

Den lefnadsfriske man, hvilken med munter håg författat Upsala minne, tyckte sig å sandåsen se, då han

uppträdde för att skildra detta slott, en ensam ryttare, som iförd en glänsande rustning röjde ungdomens fägring i förening med hjeltens allvar, nemligen den store Gustaf Vasa, som **1521** här varseblef den trolöse Gustaf Trolles plötsliga anfall. En sådan föreställning är i sanning ett skönt uppslag, då man ärnar taga detta hans konstverk i betraktande. Men med åren öfvergår ej sällan ungdomens varma morgonskimmer i ett kyligt aftontöcken. Jag nödgas uppriktigt tillstå, att jag på äldre dagar aldrig nalkats något af de många och storartade slott, hvilka Gustaf I uppfört, utan att känna en dyster förstämning. Denne oförgätlige konungs lika ansenliga som fasta byggnader, hvilka alla redan äro till mer eller mindre grad förvandlade till ruiner, bära ojäfaktiga vittnesbörd om förgängligheten af menskliga sträfvanden. Att dessa borgar blifvit uppförda af nedbrutna helgedomar och till stor del bekostade med kyrkosilfver, och att allmogen blifvit enligt dåtidens bruk betungad med körslor och arbeten, äro sorgliga förhållanden; helst då dessa storverk varit till ingen eller ringa nytta för det folk, hvilket för öfrigt skördat det största gagn af den utomordentlige förstens högst ovanliga egenskaper. Det är märkligt, att detta slott, hvilket Gustaf I börjat mot sin lefnads afton, är tilltaget i en sådan skala, att, ehuru flere konungar derpå nedlagt stora kostnader, detsamma ej kunnat fullbordas. Det är för öfrigt en begrundansvärd skickelse, att Erik XIV här i vansinne begått ett missdåd, som saknar exempel bland Sveriges konungar. I dessa dystra tankar kringvandrande på den luftiga borggården varseblef jag å vestra sidan deraf en kolossal bröstbild med lagerkrans. Fotställningen är fyrkantig. Hörnen bestå af huggen gråstensqvader, sidorna af in-

stucken klappersten. På denna underbyggnad följer en fyrkantig uppsats, hvilken i hvarje hörn har en fristående kanon, och det hela betäckes med en fyrkantig häll, hvarpå ifrågavarande bröstbild är uppställd. Jag igenkände genast anletsdragen af Gustaf I. Men denna bröstbild, hvilken är kolsvart och hvilar på kanoner, tycktes mig under den inbrytande skymningen likna med sitt långa skägg en hemsk vålnad, som kastade dystra blickar på borgen, hvilken uppfördes af förstörda tempel och med tillgripna kyrkokärl, och hvari hans äldste son i afgrundsraseri gjorde sig kronan förlustig.

I Österaros blef **1246** en lärdomsskola stiftad, hvilken **1250** bekräftades af påfven Innocentius III. Ehuru alltså Upsala fått ett läroverk hela **160** år sednare än Lund, har likväl i förstnämnda stad ett universitet **1476** uppstått, då deremot det gamla Lund ändatill **1666** måst åtnöja sig med ett gymnasium illustre. Erkebiskopen Jakob lät för Upsala universitet **1477** uppföra ståtliga byggnader, som omgåfvos å den ena sidan af ån och å den andra af en vattengraf och hvilka omslötos med fasta murar och portar, hvartill en vindbro infördes. Denna kringflutna plats kallades Studentholmen [78]). Vid reformationen fick detta universitet vidkännas indragningar, och det led ännu mera afbräck genom Johan III.s förtryck och inrättande af en ny läroanstalt med fyra fakulteter i Stockholm.

Universitetets upprättare Carl IX anviste dertill ett kapitelhus, som erkebiskopen Johannes Haquini uppfört och hvilket fick namn af Academia Carolina. Ingången till detta hus hade en marmoromfattning, som gjort

---

[78]) J. Schefferi Upsalia, p. 268.

mycket uppseende. Öfver den halfrunda betäckningens slutsten sågs ett hufvud och derpå en rosprydd kragsten, å hvilken en bild utan hufvud stod under en baldakin, som sirades i midten med ett hufvud mellan sol och måne. Förklaringen häraf är högst enkel. På halsen af förstberörda hufvud märktes en sköld och deri *L.* det är S. Laurentius; å kragstenen lästes: *S. Ericvs.* Alltså föreställde bilden derå sistnämnda helgon, hvars hufvud visades å baldakinen mellan himmelens ljus. S. Laurentius betraktades såsom ett kyrkans grundstöd och Erik den Helige afbildades på ett sätt, hvilket är ganska vanligt. Helgon, som genom halshuggning undergått martyrdöden, blefvo ej sällan föreställda med sina hufvuden i händerna eller vid fötterna. Man har deremot här insatt Erik den Heliges hufvud å baldakinen mellan sol och måne, det är i Herrans herrlighet. Ganska ofta afbildas Knut den Helige sittande å en thron med verldsklot i den ena och liljespira i den andra handen omgifven af sol och måne. Kunskapen om medeltidens symbolik gick med reformationen helt och hållet förlorad; ty i annat fall vore det oförklarligt, att den lärde O. Rudbeck och likaledes J. Peringskiöld kunnat i afseende på nyssberörda afbildning falla på en förklaring, som står i den uppenbaraste strid med hela medeltidens sinnebildslära.

Gustaf II Adolf, som gjort de prisvärdaste uppoffringar för ifrågavarande lärosäte, lät derför å Lilla biskopsgården **1622** uppföra en ansenlig byggnad, hvilken fick namn af Academia Gustaviana. Denna byggnad, som

---

[79]) Se O. Rudbeck, Atlantica T. II. p. 301, 328. J. Peringskiöld, Monumenta Uller. s. 293, 294.

ännu begagnas för hållande af föreläsningar och inrymmande af samlingar, har å framfasaden fjorton fönsteröppningar i tre rader öfver hvarandra. På midten af betäckningen, som har vattenfall åt långsidor och gafveländar, höjer sig en åttkantig kupol med en utinåtsvängd lanterna. Byggnaden är hållen i en enkel renaissansstil och är med afseende på dåtidens behof ansenlig.

En ganska stor trädgård, som under Carl XI.s tid anlades nedanför slottets vestra långsida, blef af Gustaf III upplåten till universitetets botaniska inrättning. Der grundlades 1787 ett ansenligt orangerihus, hvilket ej fick förrän 1805 sin fullbordan. Denna byggnad, som är dyrbar och praktfull, innehåller en herrlig lärosal. Min inskränkta tid tillät mig icke att bese denna vackra anläggning, hvilken måhända i konstnärligt afseende nu förekommit mig helt annorlunda än för några årtionden sedan.

Universitetets rika samlingar ha i sednare tider påkallat en rymligare lokal än Academia Gustaviana. Carl XIV Johan har afhulpit detta behof på ett sätt, som hedrar den store konungens minne och ådagalägger[1] Svenska folkets kärlek för lärda idrotter. Ett nytt bibliothekshus började 1816 och grundstenen dertill lades tre år derefter af Carl XIV Johan, som då skänkte till utförande af detta företag 30000 riksdaler banko, hvarefter berörda arbete fortsattes dels med universitetets medel dels med statsanslag; så att boksamlingen kunde 1841 inflyttas. Detta bibliothekshus, hvilket är det största i Norden, ligger å sandåsen midtemot Drottninggatan, som går nära midtigenom staden. Denna belägenhet, hvilken är ganska herrlig, tryggar för antändning, om eldsvåda yppas i staden. Det kan sannerligen ej

skada, att både äldre och yngre lärdomsidkare, hvilka söka detta Delfiska orakel, måste göra en liten vandring för att ditkomma. Jag skulle anse mig lycklig, om en sådan lärdomsskatt funnes på en mils afstånd från Lund.

Detta bibliothekshus bildar ett halfkors, hvaraf hufvudbyggnaden håller i yttre längd 257 fot, i bredd 54; utbyggnaden i framsprång 65, i bredd 53 ½. Betäckningen är lågspetsig med vattenfall åt alla håll och höjden från marken till kroppåsen vidpass 96 fot. Der finnas två stora och två små ingångar; de förra på midten af framsidan och den motsvarande gafvelmuren, de sednare på midten af de öfriga gafvelmurarna. Hufvudbyggnadens framsida innehåller femton och hvardera af dess gafvelmurar tre, utbyggnadens hvarje långsida liksom dess gafvelmur tre fönsteröppningar i rad, och bådadera har tre hela och två halfva våningars höjd öfver hvarandra. Nedersta våningens dörr- och fönsteröppningar äro här sammanräknade. I midten af hufvudbyggnadens första våning ligger en förstuga emellan höga sidorum, derpå följer en halfvåning, hvaröfver en hög boksal med gallerier sträcker sig, öfverst intagas en hel- och en halfvåning af en enda festivitetssal, troligtvis den största i Norden. Utbyggnaden innehåller blott en stor trappa. Hela sockeln består af tre temligen höga qvaderskiften, som betäckas med tunna föga afskrådda vattenlister, hvilka med 2 tum öfverspringa densamma, men omgifningsmurarne ha derpå 4 tums indragning. Hufvudingången, hvartill man uppkommer på fjorton yttre trappsteg, utgöres af tre rundbågiga dörröppningar, och derframför stå fyra räfflade kolonner, hvilka uppbära ett groft bjelkverk med en altan. De två gafvelingångarne, som äro jemförelsevis små och rakbetäckta, ha utanföre höga trap-

por och innanföre mindre uppgångar. Utbyggnadens dörröppning är ansenlig men ganska enkel med rak betäckning och utan yttre trappsteg. Man inkommer der till en ofantlig trappgång, som är uppdragen på pelare och hvalfkupor med ovanligt stora hviloplatser. Under fönsteröppningarnas andra rad å hufvudfasaden sträcka sig balustrader, hvilka likna altanens bröstvärn. De tre mellersta fönsteröppningarne i samma rad siras med rakspetsiga och de mellersta i nästföljande ha stickbågiga, men alla de öfriga deremot raka vattenlister på kragstenar. Gesimserne bilda starka framsprång, som prydas med så kallade sparrhufvuden. Midtöfver hufvudingången mellan andra och tredje stora fönsterraden läses i en fördjupning mellan två lagerkransar: *Carolina rediviva.* Hela sockeln och de tre yttre trapporna bestå af huggen gråsten, inre trappstegen af kalksten, vattenlisterne samt dörr- och fönsteromfattningarne af välarbetad sandsten, de inre fönsterplatterne af finslipad grön marmor, alla yttre murytorna äro finputsade och gråmålade.

Detta bibliothekshus gör med sin fördelaktiga belägenhet, om det betraktas från staden och i synnerhet från slätten derutom, intryck på åskådaren. Hufvudfasaden är i jemförelse med nutidens byggnader ganska prydlig, men den visar sig likväl med sin sträckning och höjd ingalunda så storartad, som den ofelbart skulle, om den varit hållen i en renare stil, framstått för konstkännaren. Sammanblandning af runda och raka dörrbetäckningar, rakspetsiga stickbågiga och vågräta fönsterprydnader erinra alltför mycket om renaissansmanér och förderfvad Italiensk stil. Emellertid är hufvudingången storartad, men då denna intager framfasaden, och hufvuduppgången ligger i en särskild utbyggnad å bakfasaden; så försättes

man i bestörtning öfver en sådan förvändhet, hvilken påtagligen tillkommit genom en alldeles förfelad grundplan. Detta lärdomspalats har derigenom fått utseende af våra nya fängelsebyggnader, dock med den vigtiga skillnad, att det förra visar ett ganska groft grundfel, då deremot de sednare äro till följe af grundbehof anordnade. Att vid ett så ansenligt bibliothekshus som det ifrågavarande å bakfasaden anlägga ett trapphus, hvilket utgör nära hälften af detsammas hela omfång, röjer en beklagansvärd oförmåga i större byggnaders disposition. Om man utfört byggnaden i en stor fyrkant med en rymlig midttrappa, så hade den kunnat med vida mindre kostnad få fyra harmoniska fasader och lika godt utrymme men mycket större beqvämlighet, nemligen om en sådan plan blifvit väl verkställd. En dylik midttrappa, anlagd i spiralform, hade icke ens behöft några steg, och hon kunde jemväl fått en herrlig kupolbelysning. En sådan byggnad, hållen i en renare medeltidsstil, skulle ådragit sig nära lika uppmärksamhet som sjelfva domkyrkan. Merberörda trapphus liknar en utväxt, som synes oss föga mindre vanställande än ett flenhus å ett fagert anlete. Om ett sådant omdöme tyckes vara något grofkornigt, torde det lända till vårt urskuldande, att, då så kallade arkitekter få å byggnader använda högst betydande summor; må det väl tillåtas så kallade dilettanter att gratis yttra sig derom. Det synes i sanning ej skada, att yrkesmännen väckas till något grundligare studier i den högre byggnadskonsten än de hittills ådagalagt. För öfrigt bör det ej lemnas oanmärkt, att, ehuru merberörda bibliothekshus ligger på den fastaste sandås och mycken huggen sten blifvit deri använd, flere slipade marmorplatter och finarbetade sandstensbetäcknin-

gar afsprungit genom sättningar. Detta röjer en ganska ringa bekantskap med det rent handtverksmässiga. Sådana skador kunna äfven å byggnader uppförda på berggrund uppkomma, om nemligen så beskaffade fönsteromfattningar lika sorglöst som här insättas. Slutligen kan ej utan skäl erinras, att, om inredningen fått en perspektivisk anordning, man skulle derigenom vunnit ansenligt utrymme och synnerlig beqvämlighet, hvarjemte man skulle af den talrika boksamlingens genomskådande erfarit ett vida mäktigare intryck. Men huru hoppas något bättre så länge som yrkesmännen ej göra sig mödan att allvarligen betrakta hufvudgrunderna för den arkitektoniska inventionen.

Vi företogo en vandring till nya observatoriibyggnaden, hvilken är, såsom det höfves ett sådant universitet, ansenlig. Men emedan den omgifves med ett vidsträckt jernskrank, hvars portar voro lästa; så kunde vi, ehuru åtföljda af en gammal professor, ej inkomma, hvadan vi således äro urstånd att yttra oss öfver anordningen af denna nya inrättning.

Vi besågo derefter Stockholms, Vestmanlands och Dalarnas, Götheborgs samt Smålands nationshus. Stockholms nationshus, som består af sten, är ganska täckt; men de öfriga, hvilka äro uppförda af trä, äro ej mindre inbjudande. Vi funno somligstädes små samqväm af studenter, som tycktes på aftonen ha ganska trefligt tillsammans. Då man i Upsala på fädernesätt iakttager den gamla landskapsindelningen, men i Lund konsentrerar sig i ett enda föreningshus, så skall tiden visa, hvilketdera mest öfverensstämmer med Svenskt folklynne och mest bidrager till god ordning.

Upsala har fordom haft flere gillen. Af dessa torde

ett Knutsgille vara det äldsta. Ett rundt sigill, som håller $2\frac{3}{8}$ tum i diameter, föreställer Knut den Helige med öppen krona sittande å en thron med korsprydt verldsklot i högra och liljespira i venstra handen. Kring kanten står: *S. de convivio sancti kanvti regis.* Å en afskärning läses: *secretvm Vpsaliense* [80]). Omskriften visar en temligen hög ålder, men tvärskriften är deremot mycket yngre. Det vill synas, som man efter upplösning af ett gammalt Knutsgille begagnat dess sigill såsom stadens klämma. Der funnos jemväl ett Helgeands- och ett S. Peders och ett S. Jakobs samt ett Karla- och ett Prestgille. Stadens nuvarande gille har väl till hufvudgrunden samma syftning som de forntida nemligen att förädla och roa sig; men de gamles andeliga framställningar och muntra dryckeslag äro utbytta mot tidningsläsning spelpartier och musikaliska soiréer.

I Upsala finnas täcka promenadplatser, af hvilka Odenslund jemte Trefaldighetskyrkan och i närheten af domkyrkan har en skön belägenhet. Carl XIV Johan lät å denna plats uppsätta en obelisk, hvilken, bestående af välarbetad granit, har följande inskrift: *Åt Gustaf Adolph den Store i Svenska folkets namn af Carl XIV Johan den VI November MDCCCXXXII.* Det var en storsint tanke att åt Gustaf II Adolf i Upsala uppresa en minnesvård, och denna plats derför var ganska väl vald. För detta berömda universitet har ingen gjort så mycket som sistnämnde konung, och hans minnesvård intager ett passande ställe i närheten af metropolitankyrkan. Denna obelisk, som skall kostat 33600 riksdaler banko, tyckes dock i jemförelse med nämnda summa vara föga ansenlig,

---

80) J. Enberg, Beskrifning om Upsala, s. 236.

och orsaken härtill ligger i sjelfva konstformen. Hvarje byggnadsverk i Egyptisk stil måste ha ofantliga dimensioner för att ej visa sig såsom en leksak, och skälen derför äro mer än lätta att inse. För öfrigt harmonierar en sådan konstform föga med omgifningen.

Jemte Odenslund nära midtemellan Dom- och Trefaldighetskyrkan ligger en ansenlig byggnad, hvilken är fyra våningar hög. Denna byggnad, som har ett högt och alldeles fritt läge, var en enskild egendom, hvilken Carl XIV Johan inköpte iståndsatte och anslog till skolhus. Å hufvudfasaden läses: *A Carolo XIV Johanne restaurata et aucta MDCCCVII.* Detta skolhus är ett lika skönt som varaktigt minne af konglig frikostighet.

Omsider begåfvo vi oss till den sista samlingsplatsen, nemligen kyrkogården, hvilken på sandåsen har en herrlig belägenhet. Skuggrika alléer med vackra minnesvårdar deremellan erbjuda en ljuf vandring jemte ryktbara mäns lägerstäder. Professorn O. Verelius byggde sig här ett grafhvalf, som påfylldes med jord i likhet med en ätthög. Den aflidnes vän O. Rudbeck uppreste derå 1698 en stor minneshäll, som har följande runinskrift: *Hér hvilir undir steinum oc vidar rótum oc er at moldu ordinn, sá er mónnum kéndi fornfrædi, vitra manna speki oc sniallra manna málsnild.* En dylik minnesvård i gammal Götisk anda gör vida mer intryck än de allrafleste i ren Grekisk eller Romersk stil, att ej nämna sådana i modern smak.

Ehuru vårt korta vistande i Upsala ville föga förslå för att bese detsamma, så gjordes likväl besök hos trenne frägdade män nemligen professorerna E. Fries, J. H. Schröder och V. F. Palmblad. Det var en stor tillfredsställelse att träffa ungdomsvännen och promotions-

kamraten E. Fries. Af den fordne studentens fromhet och snille framlyste en skön aftonglans öfver den bedagade och vidtberömde lärdomsidkarens anlete. Sådana besök ehuru hastiga upplifva och qvarlemna outplånliga minnen. Den mycket värderade forskaren J. H. Schröder, som redan för längre tid tillbaka hedrat mig med sin vänskap, täcktes sjelf förevisa universitetets dyrbara tafvelsamling, hvilken han på ett förtjenstfullt sätt sammanbragt i en öfre sal i Academia Gustaviana. Samme utmärkte vän hade äfven godheten att för mig öppna Carolina rediviva, hvarigenom jag fick ett klart begrepp om det inre af detta lärdomspalats. Jag kan icke neka, att jag, ehuru ej plågad af afund, i vissa fall afundas mina lärdomsbröders rika lärdomsförråd. Vid betraktande af de Palmsköldska samlingarna glömde jag, att vi hade Lunds Minnes- och Gåfvoböcker m. m., som saknas i Upsala. Då jag hade mig nogsamt bekant, hvad den snillrike och lärde V. F. Palmblad verkat såsom författare, var det för mig af största intresse att göra hans personliga bekantskap. Jag hade ej väntat att finna hos en så rastlös lärdomsidkare en nästan ungdomlig munterhet. Det är en ovanlig företeelse, att ett oaflåtligt författarskap i förening med grundlig forskning och liflig tankespänning kan på äldre dagar fortsättas utan helsans undergräfvande.

Tidigt på morgonen den 8 Juli lemnades Upsala och vägen togs till Alsike gästgifvaregård. I närheten af staden ligga bördiga temligen vidsträckta fält, som passeras genom en lång och vacker allé af lönnar, och kort derefter vidtager barrskog. Man öfverfar en vindbro vid Flottsund, hvarest Fyrisån utfaller i Mälaren. Små ängar och åkrar framskjuta under skogiga höjder, och

Mälarens sköna vikar framglänsa mellan lummiga stränder. Vi begåfvo oss till Sigtuna och inkommo alltså på en mycket smal ehuru ganska god afväg. Trakten röjer här en urgammal odling, men den blir närmare den lilla staden klippig, ofruktbar och skoglös. Man skulle vänta sig en bredare väg till en af Nordens äldsta och rikaste städer, men i forntiden begagnades inga större vagnar, och då plägade man vanligtvis rida sällan åka.

Sigtuna.

Då man nalkas ett så ryktbart ställe som Sigtuna, väckes tanken på dess forntida storhet. Ehuru Sigtuna varit både för häfdetecknare och fornforskare ett vigtigare föremål, och en äldre och en nyare specialbeskrifning deröfver förefinnas, så äro dock meningarne om dess ålder och förhållanden i många delar skiljaktiga. Vi vilja blott vidröra denna stads historiska minnen, såvida dess konstlemningar deraf upplysas.

Oden tog, såsom Snorre Sturleson säger, sin bostad vid Lögarn eller Mälaren der, som nu heter Fornsigtuna, och han kallade omgifvande landskap Sigtuna. Samme sagotäljare berättar, att denna stad blef (1008) öfverrumplad och förstörd af Norske konungen Olof Haraldsson eller den Helige [81]). Efter denna förödelse anlades på en säkrare plats icke långt ifrån det förstördas läge Nysigtuna, hvilket snart blef en ganska betydlig stad [82]). Då Birka, som vidpass 830 besöktes af Ansgarius, skall

---

[81]) Ynglingasagan kap. 5. Olof den Heliges saga kap. 6. [82]) Se G. Wallin, Sigtuna stans et cadens, Upsaliæ 1729—1739. p. 215. L. Salvius om Upland, s. 82.

1008 undergått ett lika öde som Fornsigtuna, och då ingen äldre häfdetecknare uppgifver hvem, som ödelagt Birka eller hvarest dess invånare sedan nedsatt sig; så är det temligen sannolikt, att denna stad varit densamma som Fornsigtuna. Adam från Bremen, hvilken nämner både Birka och Sigtuna, angifver dem nästan såsom en och samma plats. Han yttrar nemligen, att Upsala ej ligger långt ifrån Sigtuna eller Birka, och att det är lika långt från Skåne till Sigtuna eller Birka; ty de ligga jemte hvarandra [83]). Detta kan ej sägas om Björkös förhållande till Sigtuna, men väl om Forn- och Nysigtuna. Samme författare berättar, att Birka redan var på hans tid alldeles förstördt, så att knappast spår deraf förmärktes. Likväl nämner han både kort förut och kort derefter samma stad, liksom den ännu då finnes [84]). Måhända betyder Birka, hvars läge å Björkö ej kunnat med någon säkerhet bevisas, handelsplats eller stad, och det är således ej något egentligt namn, hvilket torde just varit Sigtuna. Det vill synas, som Birka kommer af borg burg eller birk och deraf birkerätt eller birketing, och således måste Birka och Sigtuna angifva samma ställe. På annat sätt kan icke nyssberörda motsägelse af Adam från Bremen, en pålitlig häfdetecknare, förklaras, och genom ett dylikt antagande kan orsaken redas, hvarföre man icke vet, hvarthän det stora Birkas invånare efter förstörelsen afflyttat. Här bör icke lemnas oanmärkt, att Athen vanligtvis kallades ἄστυ eller staden

---

[83]) Adamus Br. de citu Daniæ etc. Nobilissimum illa gens templum habet, quod Ubsola dicitur, non longe positum a Sictona ciuitate vel Birka . — a Sconia Danorum per mare velificans quinto die pervenias usque Sictonam vel Birkam, juxta enim sunt. Jemför Script. Rer. Dan. T. I. p. 444—447. [84]) Ibd.

såsom den ansenligaste i Hellas, och att sjelfva Rom derefter stundom kallades ἄστυ urbs eller staden.

Flere både äldre och nyare fornforskare ha antagit, men deremot andra förnekat, att Birka legat på Björkö. Under sådana förhållanden vilja vi i arkitektoniskt afseende skärskåda frågan. Det är mera än osannolikt, att man skulle för en ganska ansenlig handels- eller residensstad valt en liten ö, hvartill och hvarifrån man under vissa årstider ej kunde utan stora svårigheter begifva sig, och hvarest således tillförsel från och afsättning till kringliggande fastland skulle i betydlig mån försvåras. Härtill kommer, att Björkö företer vida mindre trygghet mot forntidens öfverrumplingar än Sigtuna. Sedan vikingar passerat Stocksund, låg Björkö öppet; Sigtuna försvarades deremot af ett ännu farligare pass nemligen vid Almarestäk. Då Adam från Bremen säger, att Birka, hvarmed Danskar Norrmän Slaver och Sembrer samt andra Skythiska folk drefvo handel, låg på det säkraste ställe, som försvarades med hopade stenmassor; så passar detta yttrande ej på Björkö utan på Sigtuna [85]). Det är för öfrigt föga troligt, att två så ansenliga städer som de ifrågavarande helst i en aflägsen forntid varit samtidiga med hvarandra. Huru kunde dessa städer blomstra jemte hvarandra, då Sigtuna efter Stockholms anläggning ej kunnat länge bibehålla något af sin fordna storhet. Men nu inträder den vigtiga frågan om, enär intet historiskt vittnesbörd för Birkas läge å Björkö kan framletas, denna ö företer några spår efter Sveriges största stad. E. Dahlberg och efter honom N. H. Sjöborg ha gifvit planritningar af Björkö för att visa, att

---

[85]) Adamus Br. Hist. eccl. Lib. I. cap. 50.

Birka der legat [86]). Det förmenas, att ett åkerfält, som innehåller vidpass tolf tunneland, inrymt denna stad, hvarefter mycket kol brända ben m. m. finnas. Härvid bör noga märkas, att man i forntiden byggde hus, hvilka blott voro en våning höga, och att således en folkrik stad då fordrade ett mångdubbelt större utrymme än en sådan nu. Enär fylkeskonungar fordom residerat å Björkö, och enär öfverkonungar sedermera haft å den närbelägna Adelsö en ansenlig borg; så torde Björkö inrymt en större by eller en mindre köpstad, som kunnat tillfälligtvis uppstå och spårlöst försvinna, utan att fortidens fåordiga häfdetecknare ansett det löna mödan yttra något derom. Det Benediktinerkloster, hvilket man velat förlägga i Birka, måste vara detsamma, som troligen funnits i närheten af Sigtuna. Kortligen de uppgifter, hvarmed man velat fulltyga, att en hufvudstad legat å Björkö, synas oss vara föga trovärdigare än spökhistorier [87]). Om således Birka enses beteckna en handelsplats eller köpstad, så medgifva vi gerna, att ett Birka, såsom nyare forskare påstått, i en aflägsen forntid jemväl legat vid Kalmar.

Man har förmodat, att Olof Skötkonung, som afskydde offertjensten i Gamla Upsala, afflyttade derifrån till Sigtuna, hvarest christendomen slagit djupare rötter. Ett sådant förmenande lär lika litet kunna på historiska grunder bevisas som vederläggas. Det vill synas, som konungen i Sverige liksom konungen i Danmark omkring denna tid icke haft någon bestämd residensplats; en na-

---

[86]) Suecia Antiqva et Hodierna T. I. pl. 69. Samlingar för Nordens fornälskare, T. III, s. 13. p. 30. [87]) Jemför H. Reuterdahl, Svenska kyrkans historia, 1 B. s. 201—203.

turlig följd af den oreda, hvilken uppkommit genom den gamla och nya lärans kamp med hvarandra. Att likväl Olof Skötkonung och hans närmaste efterträdare stundom uppehållit sig i eller i närheten af Sigtuna, är ganska sannolikt; enär denna stad då var den ansenligaste i öfra Sverige. De mynt, hvarå läses: *Olof Rex Sueuor. on Sithu.* ådagalägga, att nämnde konung haft en Engelsk myntmästare i Sigtuna, som således på den tiden måste synnerligen utmärkt sig. Om häraf ingalunda bevises, att Olof Skötkonung der residerat, så torde de fasta lemningar af källare och hvalf samt sträck- och tornmurar med inre borggård samt omgifvande vallar, som funnits vid Fornsigtuna, vittna om ett kongshus [88]). I stadens sigill föreställdes en konglig krona och kring kanten lästes: *sigillvm de Sigtvnia.* Benämningarne Kongshamn, Kongsträdgården, Kongsmarken och Kongshagen tyckas jemväl erinra om ett konungasäte.

Sigtuna, som efter christendomens rotfästande hastigt uppblomstrade, hade fyra portar nemligen tre åt sjö- och en åt landsidan. Den trånga och befästade genomfarten vid Almarestäk, som ligger på en mils afstånd, försvarade från sjösidan, och kongsgården Vennegarn, hvilken troligtvis varit ett fäste eller ett kastell på landtungan, skyddade från landsidan.

Femåttondedels mil ifrån Sigtuna finnes å den så kallade Nyckeludden ända ned på stranden ett klippstycke, som håller 7 ½ fot i bredd 8 ¼ i höjd. I detta klippstycke äro tre olikartade nycklar inhuggna, som röja en hög ålder [89]). Detta ovanliga minnesmärke har gifvit

---

[88]) G. Wallin, Sigtuna stans et cadens, p. 233. [89]) Se E. Dahlberg, Suecia Antiqva et Hodierna, T. I. pl. 68. G. Wallin, Sigtuna stans et cadens, p. 240, 241.

anledning till barnsliga sagor och osannolika förslagsmeningar, hvilka här förbigås. Det tyckes, som någon af ett infall gjort denna inhuggning. Sjömän, som måst någon tid ligga overksamme, ha stundom roat sig med hvarjehanda inhuggningar i strandklippor. Vi vilja ej hiträkna så kallade hällristningar, som tillhöra en ganska aflägsen forntid, men deremot inhuggna kompasser figurer bomärken och namnteckningar, hvilka hittas å kustklippor i Bohuslän och annorstädes.

I Birka, det är efter vårt förmenande Fornsigtuna, lät en betydande man Herigar, omvänd af Ansgarius, på egen grund bygga en kyrka, som förmodligen varit den första i den högre Norden och hvilken tvifvelsutan bestått af trä. Den yngre Adalvard, vigd af Adalbert i Bremen till biskop i Sigtuna, hitkom vidpass 1064 och höll en sådan predikan, att de nyomvände derefter offrade till honom 72 marker silfver. Denne Adalvard skall på Stenkils bekostnad byggt i Sigtuna en domkyrka, som helgades S. Petrus och han skall dertill bidragit med nyssberörda offer. Sedermera uppfördes en sockenkyrka till S. Laurentii och en annan till Olof den Heliges ära. Ryska köpmän byggde en kyrka, som helgades S. Nicolaus. Enligt en gammal ännu fortlefvande sägen har Sigtuna haft ett ansenligt biskopshus, hvarefter man trott sig i sednare tider se grundvalar. Vi betvifla dock denna uppgift; enär staden före år 1150 upphört att vara biskopssäte.

Den hastigt uppblomstrande staden blef oaktadt sitt trygga läge och starka försvar till sjös och lands 1187 öfverraskad af hedningar Esther och Kareler eller Ryssar. Almarestäk stormades och erkebiskopen Johan blef der afdagatagen, hvarefter staden intogs plundrades och

afbrändes [90]). Efter denna förödelse tyckes Sigtuna aldrig ha återvunnit sitt förra välstånd. Staden blef jemväl **1255** förhärjad af en eldsvåda [91]). Men den egentliga orsaken till Sigtunas förfall var Stockholms anläggning och befästning vidpass **1260**; ty det förras handelsrörelse och skeppsfart öfverflyttades på det sednare. Men det var likväl helt naturligt, att en så urgammal stad som Sigtuna skulle med en så skön belägenhet och ett sådant tillfälle till beröring med de bördiga orterna kring Mälaren och den tillgränsande landsträckan länge uppehålla sig, innan det helt och hållet gick under för sin mäktiga medtäflare.

I Sigtuna anlades ett Dominikanerkloster till jungfru Marias ära, för hvilket påfven Honorius III **1221** utfärdade ett aflatsbrèf [92]). Emellertid anses ett brödraskap först **1237** ha der nedsatt sig [93]). Erkebiskopen Jarler, som mycket gynnade detta kloster, blef i dess kyrka begrafven. Legaten Vilhelm af Sabina gaf **1247** fyratio dagars aflat åt dem, hvilka på invigningsdagen besökte brödernas kyrka eller annars ditkommo för att förrätta sin andakt, och åt dem, som understödde deras byggnadsarbete m. m. och han gaf tjugo dagars aflat åt botfärdiga, hvilka afhörde deras predikningar [94]). Flere påfvar och legater samt många Svenska och äfven Danska biskopar ha jemväl utfärdat aflatsbref för detta kloster. Emellertid voro bröderne ännu **1252** sysselsätta med både kyrko- och klosterbyggnad; ty påfven Innocentius IV utfärdade samma år ett aflatsbref för dem,

---

[90]) Script. Rer. Svec. T. I. S. I. p. 24, 48, 52, 84. [91]) Ibd. 24. [92]) Dipl. Svec. N. 205. [93]) Script. Rer. Dan. T. IV. p. 593. [94]) Dipl. Svec. N. 347—352.

som bidrogo till berörda arbetens fullbordande. Både konungar och enskilda gynnade denna stiftelse genom skydds- och gåfvobref samt skänker och testamenten. Det är märkligt, att i den mån stadens rörelse minskades, så tilltog klostrets välmåga. Platser, hvilka genom bortflyttningar blefvo lediga, upplätos till bröderna. På detta sätt blef Skeppsholmen en klostrets tillhörighet, hvadan den fick benämning af Munkholmen. Detta kloster hade utomordentligt anseende och var inom sitt brödraskap det mest betydande i Sverige. Johannes, den förste priorn, blef biskop i Åbo och sedan erkebiskop i Upsala, och Martin Skytte, den siste priorn, som jemväl var generalvikarie för hela Dominikanerorden i Norden, blef, då detta kloster vid reformationen indrogs, Luthersk biskop i Åbo.

I Sigtuna funnos två kapeller, hvilka voro helgade S. Gertrud och S. Göran, och ett hospitalshus, som måhända tillhört Johanniterorden. Det är sannolikt, att staden haft, såsom man trott, flere helgedomar; men S. Eriks och S. Bartholomæi kyrkor, af hvilka E. Dahlberg visar ståtliga ruiner, ha troligtvis tillkommit genom effektsökeri; ty M. L. Aschaneus, som några årtionden före och G. Wallin kort efter bemälde konstälskares tid beskrifvit Sigtunas märkvärdigheter, veta intet om sistnämnda kyrkor, och vi ha hvarken af gamla handlingar sägen eller ruiner funnit något spår af desamma.

Sigtuna har såsom andra gamla städer haft flere gillen, af hvilka tre runda kopparsigiller äro i behåll. Det ena af dessa sigiller, hvilket håller 3 tum i tvärmått, visar Knut den Helige, som sitter å en thron under en baldakin. Han bär öppen krona och förer i högra handen en liljespira, i venstra ett korsprydt verlds-

klot. Å baldakinen sitter en dufva. Kring kanten står: *Sm. convivii sancti Kanvti de Sictvnia.* Det andra, som har 2 ½ tums tvärmått, föreställer Christus å korset, vid sidorna stå de båda qvinnorna; alla med glorior. Öfver korset ses till höger en femstrålig stjerna, till venster månen. Kring kanten läses: *sigillvm convivii sancte crvcis de Sigtvnia.* Det tredje, hvilket har det sistberördas storlek, företer en öppen graf, hvaröfver Frälsaren, som utmärkes med gloria, uppsväfvar, och uträcker den högra handen välsignande och förer en korsprydd fana i den venstra. Å hvarje sida ses fyra sexstråliga stjernor. Kring kanten står: *S. convivii sancti sepvlcri Sicthvnie.* Både hållningen och bokstafsdragen af dessa sigiller, hvilka således tillhört ett S. Knuts- ett Heligkors- och ett Heliggrafsgille, visa, att de härröra från medlet af trettonde seklet.

Då folkmängden i Sigtuna starkt minskades och alla dervarande helgedomar ej derför behöfdes, så blefvo S. Pers och S. Olofs kyrkor upplåtna till landsförsamlingar, hvaremot S. Lars kyrka begagnades af stadens invånare. Efter någon tids förlopp lära båda landsförsamlingarne fått en gemensam kyrkoherde. De båda förstnämnda kyrkorna måste således fått ett gemensamt sigill, hvilket är rundt och håller ⅞ tum i diameter. I midten ses en nyckel och en yxa korslagda, alltså S. Petri och S. Olofs attributer, och omskriften är följande: *S. Ols. oc S. Pers. sohn.*

Sten Sture den äldre stiftade **1491** ett Carthusianerkloster på Svartsjö, som Gustaf I tillerkände sig. Efter nedbrytande af detta kloster lät bemälte konung **1545** uppföra Svartsjö slott. Då materialierne, som erhöllos genom denna rasering, ej förslogo för den an-

senliga nybyggnaden, blefvo klosterhusen i Sigtuna för samma ändamål nedbrutna och materialierne deraf öfverförda till Svartsjö. Detta slott, hvilket bestod af en stor byggnad med omgifvande torn, har undergått samma öde, som flere af Gustaf I.s familjborgar. Det afbrann nemligen 1687, och Carl XII lät 1699 nedbryta detsamma och använda materialierna deraf till slottsbyggnaden i Stockholm [95]).

Sedan folkmängden i Sigtuna allt mer och mer aftagit och Maria kyrka derstädes efter klostrets indragning var obehöflig; så blef till följe af Örebro möte 1529 denna helgedom gemensamt begagnad af både stads- och landsförsamlingarna. S. Pers S. Lars S. Olofs och S. Niklas kyrkor blefvo ej nedbrutna, förmodligen derföre, att de, bestående af gråsten, kunde föga användas för Svartsjö slott. Emellertid fingo dessa helgedomar under Gustaf I och Erik XIV förfalla. Johan III, som lät omkring 1586 förbättra nämnda tempels torn och vattentak, anbefallde 1590 magistraten och kyrkoherden att med omsorg vårda den gamla hufvudstadens monumenter, så att desamma ej måtte till rikets vanära förstöras. S. Pers kyrka var 1612 i behåll till vattentak jerndörrar och ringmur. Men grafstenarne, som bestått af marmor och intagit hela golfplanen, voro bortförda för enskildas behof. Der qvarstodo dock fyra altaren. S. Lars kyrka, som på Johan III.s bekostnad fått både nytt vattentak och nya dörrar, var äfven 1612 i behåll. Då ringklockan skulle på Gustaf I.s befallning 1530 nedtagas ur S. Olofs kyrka, blef tornets hvalfkupa

---

[95]) G. Wallin, Sigtuna stans et cadens, p. 413. A. O. Rhyzelii Monaster. s. 55. Idm, Sviogothia Munita. s. 185.

genombruten. Emellertid hade denna helgedom 1612 sin betäckning, men ingen ringmur. S. Niklas kyrka blef tidigare än de öfriga blottställd för roflystnad. Huggna hörnstycken och omfattningar utbrötos, dörrar och skrank bortstulos, till följe hvaraf Johan III utfärdade ett strängt förbud mot dylika tilltag. Denna kyrka visade sig redan sistnämnda år vara så förfallen, att vattentak och murar hotade nedfalla [96]).

Ehuru staden genom flere kongliga resolutioner hugnades med åtskilliga förmåner, så kunde den likväl ej vidare förkofra sig. Genom tre eldsvådor nemligen åren 1648 och 1658 samt 1666 blef nästan hela staden ödelagd [97]). Då kyrkorna, hvilka 1658 afbrunnit, ej allenast fingo med undantag af klosterkyrkan förfalla utan jemväl tillgrepos vid nya byggnaders uppförande; så väcker det förundran, att deraf ännu finnas lemningar, hvilka för konstforskaren äro af utmärkt värde.

Jag hade för ett fjerdedels sekel tillbaka med största uppmärksamhet betraktat Sigtunas ruiner. Ehuru jag då föga förstod, hvad stenarne enligt de gamles konstspråk talade; så erinrade jag mig likväl så mycket af dessa fornlemningar, att jag kände, ju mera jag nalkades den lilla staden, en stegrad förhoppning att få der inhemta ej ovigtiga upplysningar om vår äldsta byggnadskonst. Vi passerade en kal bergshöjd och befunno oss nära i midten af det ryktbara Sigtuna. Vi stadnade å gästgifvaregården, ett ganska litet men trefligt hus, hvarest man med välvilja lemnade oss sitt bästa rum. Detta ställe var för oss högst behagligt. I den lilla

---

[96]) G. Wallin, Sigtuna stans et cadens, p. 414—419. [97]) Ibd. p. 447, 448.

trädgården låg ruinen af S. Lars kyrka. Uppstigande på en bergshöjd derjemte sågo vi ett stycke i sydvest derom den väldiga lemningen af S. Pers kyrka och i nordost den ej mindre storartade qvarstoden af S. Olofs kyrka, hvarnedom på föga afstånd klosterkyrkan visade sig. Alla dessa helgedomar ligga inom en sträcka, som knappast utgör 1000 steg. Vid åskådande af dessa ruiner, hvilka väl blifvit beskrifna och ännu oftare aftecknade, men aldrig, så vidt vi känna, vetenskapligt granskade, uppstod en sådan håg att företaga undersökningar af och göra anteckningar om desamma, att vi glömde middagstimman. Vi skola i största korthet försöka att skildra dessa byggnadslemningar, hvilka ostridigt äro bland de vigtigaste för Sveriges äldsta konsthistoria.

S. Lars kyrka, som varit korsformig och haft fyrkantigt torn i vester och en rundel i öster och bestått af tuktad gråsten, är till största delen jemnad med jorden. Tornets vestra och nära hälften af dess södra sida utgör denna helgedoms enda lemning. Hvardera af dessa sidor har en yttre sträfpelare med tre skråkantiga afsatser. Den vestra sträfpelaren håller 19$\frac{3}{4}$ fot i bredd 10$\frac{1}{2}$ i framsprång, den södra är hälften smalare men deremot lika tjock. Å vestra sidan, hvilken är ungefär 80 fot hög, märkas öfver dithörande sträfpelare tre rundbågiga gluggar. Der finnes intet spår efter något takhvalf. Sidor och sträfpelare, som äro samtidiga, bestå till det yttre af tuktad gråsten med hörnstycken af huggen sådan, fyllningen utgöres af klappersten. Gluggarne ha vid någon sednare förbättring förmodligen under Johan III.s tid blifvit reparerade med tegelsten. S. Niklas kyrka, som legat derjemte, är helt och hållet bortbruten.

Ett stycke i sydvest från nyssnämnda ruin ligger

S. Pers kyrka, som intager en dominerande höjd med herrliga utsigter öfver staden och Mälaren. Denna helgedom, hvilken är korsformig, har ett fyrkantigt midttorn och ett aflångfyrkantigt sluttorn vid skeppets vestra ända samt en rundel å hvarje korsarms östra sida och en sådan å korets östra gafvelmur. Midttornet, som är nära 100 fot högt, innehåller fyra afdelningar, och det har uppburit en ansenlig spira. Den nedersta afdelningen, hvilken har en stor rundbågig genomgång å vestra sidan och en något mindre å östra samt en sådan å södra och en å norra, betäckes med ett högt korshvalf, hvars korsbågar utspringa ur hörnen. Således stå skeppet koret och korsarmarne i förening med hvarandra. Den andra afdelningen, som haft liksom de derpå följande ett bjelklag, företer en större genomgång å vestra och en mindre sådan å hvarje af de öfriga sidorna. Alla dessa genomgångar ha motsvarat vindarna. Den tredje afdelningen har å hvarje sida tvenne tvådelade gluggar som äro rundbågiga. Den fjerde afdelningen har å hvarje sida en mindre ljusöppning med rak betäckning. På midttornets vestra och sluttornets östra sida framstå kragstenar, hvilka troligtvis motsvarat en midtpelare. Derpå måste två rundbågar hvilat, till hvilka två korshvalf å södra och två å norra sidan slutat sig och utgjort skeppets takhvalf, som 1612 voro i behåll. Men under en häftig östanstorm 1616 nedstörtade midttornets spira och spetsen sprängde dessa takhvalf och instörtade i kyrkan [97]). År 1753 nedrasade efter ett häftigt och långvarigt regn vestra delen af södra sidomuren. Nu äro skeppets båda

---

[97]) Anteckning af kyrkoherden M. L. Aschaneus, handskrift på kongl. bibl. i Stockholm och anteckning i Sigtuna kyrkobok.

långsidor nära vestra gafvelmuren jemnade med marken, och dess återstående murssträckor till öfra delarna afbrutna. En ingång å södra och en midtderemot å norra långsidan ha nära skeppets vestra ända inledt i kyrkan. Skeppets hvarje långsida har troligtvis haft tvenne små fönsteröppningar med höga bröstningar. Sluttornets första afdelning, som betäckes med ett tunnhvalf på vederlag i söder och norr, har en stor rundbågig ingång på midten af skeppets vestra gafvelmur, men den saknar ljusöppningar. På norra sidan om samma ingång märkas lemningar efter en rakbetäckt dörröppning till ett litet sidorum med ett tunnhvalf i nyssberörda riktning. Nästa afdelning, hvilken betäckes med ett tunnhvalf på vederlag i vester och öster, har rakbetäckt ingång och en liten raksluten ljusöppning åt vester. Härpå följer en tredje afdelning, som endast är till två sidor i behåll, men hvilken saknar spår efter takhvalf. Sluttornet har ofelbart haft en fjerde afdelning med en tvådelad glugg å hvarje sida. Små stentrappor uppföra till sluttornets tredje afdelning, hvarifrån man inkommit på skeppets vind samt vidare i midttornets andra afdelning. Till midttornets östra sida sluter sig koret, som är fyrkantigt, och rundelen derå liknar till grundplanen en styltad rundbåge. Koret, som ursprungligen haft basiliketak, har på anputsen fått ett korshvalf, hvilket af en snömassa **1755** instörtades, och nu återstå ringa lemningar af detsamma. Å korets hvarje sida märkes en liten rundbågig fönsteröppning. Rundelen, som betäckes med ett hjelmhvalf, har förlorat ett stycke af den östligaste muren, hvarur man troligtvis bortbrutit en liten fönsteromfattning. Å midttornets norra sida midtemot dervarande genomgång ligger en fyrkantig korsarm, som är liten men mycket hög och

hvilken haft platt betäckning. Norra gafvelmuren, som saknar fönsteröppning, har lemningar efter en ett röste. Å vestra sidomuren finnes en liten fönsteröppning. I östra sidomuren ligger en ansenlig rundel, hvilken å midten har lemningar efter en fönsteröppning och betäckes med ett hjelmhvalf. En alldeles likadan korsarm har legat å midttornets södra sida, men nu märkas deraf blott grundstenar och förtagningar. Midttornets tvådelade gluggar ha i kärnan af murarna grofva midtpelare, som uppbära små rundbågar, hvaröfver större sådana kasta sig. Fem af dessa midtpelare, som äro fyrkantiga, ha låga kransar; men tre, hvilka deremot äro runda, ha tärningformiga kapiteler. Fönsteröppningarne äro ut- och invändigt skråsmygiga och bröstningarne mycket höga. Intet spår märkes efter socklar eller gesimser. Korsarmarne sträcka sig i rak linie med midttornets östra yttersida, men de äro deremot något indragna inom dess vestra. Till följe häraf ha nedersta afdelningens södra och norra genomgång kommit närmare östra sidan, så att korsarmarne ligga midtemot desamma.

Byggnaden, som är mycket enkel och alldeles ornamentslös, är omsorgsfullt uppförd af tuktad, men alla yttre hörn och omfattningar af huggen gråsten, tunnhvalfven af större, hjelmhvalfven af mindre gråstensflis. Midttornets korsbågar, som äro 1 fot breda, utgöras af huggen gråsten, men dithörande kupor af gråstensflis; korets korshvalf, som varit något yngre än den öfriga byggnaden, har deremot bestått af rödaktig sandstensflis. Omfattningarne till den stora bågöppningen å sluttornets nedersta afdelning och till dess tvenne dörröppningar äro af huggen sandsten. Murarne ha varit ut- och invändigt fogstrukna, men de ha sedermera blifvit till det inre

öfverputsade. Hela byggnaden tyckes vara samtidigt uppförd, och alla murarne, som äro väl utpinnade, innehålla ganska fast kalkbruk. Den tuktade gråstenen är temligen liten, qvaderstenen håller vidpass 1 $\frac{1}{2}$ fot i längd 1 i höjd. Bågstenarne äro väl sammanhuggna. Murfyllningen består af mindre stycken och skärfvor af gråsten. Här upptäckes ingen lemning af tegelsten. Midttornets höga murar och korshvalf ha ganska väl bibehållit sig, och derå förmärkas hvarken remnor eller sättningar. De öfriga murarne, hvilka ej blifvit genom rifningar skadade, visa sig äfven vara ovanligt fasta. En enda spricka har uppkommit å korets rundel förmodligen till följe af utbrytning. Midttornets murtjocklek utgör 5 fot och dess murhöjd vidpass 80, inre bredd i vestra sidan 19 $\frac{5}{6}$, i östra 20, i södra 17 $\frac{1}{3}$, i norra 16. Den vestra genomgångens bredd 9 $\frac{5}{12}$, höjd till slutstenen 17 $\frac{1}{2}$, den östras bredd 6 $\frac{3}{4}$, höjd 15, den södras bredd 5 $\frac{1}{6}$, höjd under slutstenen 12 $\frac{7}{12}$, och den norra har lika bredd och höjd som den sistberörda. Skeppets inre längd 50 $\frac{1}{4}$, bredd 31 $\frac{1}{6}$. Sluttornets nedra afdelning håller i murtjocklek 4 $\frac{5}{12}$ fot, hvarje inre sida 10 $\frac{2}{3}$, bågöppningen i bredd 7 och i vederlagshöjd 6. Korets murtjocklek 3 $\frac{1}{3}$, murhöjd ungefär 25, längd 19 $\frac{1}{2}$, bredd i vestra 16 $\frac{1}{2}$, i östra ändan 16 $\frac{3}{4}$; rundelens bredd 11. Norra korsarmen har på det närmaste korets murtjocklek vidd och höjd. Det väcker förundran, att midttornets takhvalf, som ofta öfverfyllas af en mängd regnvatten, har föga lidit af vittring och frostsprängning. Rundelarnas hjelmhvalf äro temligen bibehållna. Skeppet korsarmarne och koret ha varit betäckta med särskildta kroppåstak, som slutat sig till midttornets motsvarande sidomurar, hvarå äfven spår synas efter taklag. Liksom midttornet så har äfven

sluttornet haft en spira och å skeppets kroppåstak fanns å hvarje sida en glugg eller ett så kalladt vindhål. Både resvirke bjelkar och takstolar ha bestått af ek och alla dörrar af jern [98]).

Vi ha vid beskrifningen af Bjälbo kyrka anmärkt, att dervarande torn, liksom flere likartade i Skåne, ej blifvit uppfördt för inrymmande af ringklockor utan till försvar mot fiendtliga anfall. Såväl midt- som sluttornet å S. Pers kyrka har tvifvelsutan tillkommit för att tjena som fäste. Derföre har troligtvis kyrkan endast fått två ingångar, som begge försvarades med jerndörrar, och derföre ha båda tornen fått en enda uppgång nemligen inifrån, hvilken äfven skyddades med en jerndörr. Sluttornets nedersta afdelning, som hvarken är fogstruken eller afputsad och ännu företer spår efter der begagnade skålvirke, har förmodligen varit ärnad till ett förvarings- eller förrådsrum. Följande afdelning tyckes liksom i likartade torn i Skåne varit ett litet bönrum. De öfra afdelningarne ha således varit beräknade på försvar; ett förhållande, hvilket ådagalägges deraf, att öfverst funnos, såsom M. L. Aschaneus säger, två väktarekåtor med hål.

Enligt en gammal sägen skola Ryssarne vid Sigtunas plundring 1187 borttagit stadens jern- eller kopparportar och nedsänkt dithörande nycklar i Skarfven, och samma portar skola enligt en annan sägen ännu finnas i Ryssland. I afseende på denna berättelse har följande upplysning vunnits. H. Brenner, som under sitt vistande i Ryssland försport, att storkyrkan i Nowgorod hade silfverportar med oläsliga inskrifter, begaf sig dit och rå-

---

[98]) M. L. Aschaneus.

kade, hvad han sökte. Han fick nemligen der se stora dubbelportar af silfver, hvilka begagnades för korets tillslutande och som hade Latinska inskrifter med vanliga munkbokstäfver. Å dessa dubbelportar föreställdes jungfru Marias flykt med Christusbarnet till Egypten i upphöjdt arbete af drifvet silfver. En sägen der förmälte, att dessa silfverportar kommit från staden Sartun, förmodligen en brytning af Sigtuna [99]). Då invånarne i Sigtuna varit så rika och så frikostiga, att de för en enda messa offrat, såsom vi ofvanföre nämnt, 72 marker silfver till Adalvard, hvilken på Stenkils bekostnad och med eget bidrag byggt S. Pers kyrka; så är det sannolikt, att ifrågavarande silfverportar i samma helgedom utgjort korets stängsel. De måste således intagit midttornets östra genomgång. Man kan lätt häraf föreställa sig de dyrbara prydnader, som tillhört de altarbord, hvilka varit plaserade i korets och korsarmarnas rundelar. Kyrkan måste med sitt höga läge och sina stora torn varit vördnadsbjudande. Nu är denna uråldriga helgedom en sorglig ehuru storartad ruin, som, beröfvad sin ringmur, är nästan kringbyggd af skröpliga bonings- och uthus, och anblicken af det hela fördystras af den omgifvande platsens skräpighet.

Ungefär två hundra steg från S. Lars kyrka vid östra sidan om infarten i staden ligger S. Olofs kyrka, som har i midten ett fyrkantigt torn, i öster ett treskeppigt långhus med rundel, i vester en fyrkantig utbyggnad och på södra liksom norra sidan en fyrkantig korsarm. Tornets nedersta afdelning har ursprungligen bestått af fyra hörn- och fyra mellanpelare med half-

---

[99]) G. Wallin, Sigtuna stans et cadens, p. 238, 239.

runda föreningsbågar, så att hvarje sida haft två likstora genomgångar. Alla hörnpelarne, hvilka naturligtvis qvarstå, äro fyrkantiga. Af mellanpelarna, som jemväl varit fyrkantiga men något finare, är endast den vestra i behåll; ty den östra liksom den södra och norra ha för beredande af större utrymme blifvit tillika med deras föreningsbågar bortbrutna, och de mer än dubbelt större öppningarne ha sedan fått stickbågiga betäckningar. Tornets andra afdelning har å hvarje sida en rundbågig genomgång från och till vindarna. Derpå vidtager åter en afdelning, som å hvarje sida upplyses af två gluggar. Tornets tre afdelningar ha ursprungligen varit betäckta med bjelklager. Långhusets mellanskepp, hvilket är lika bredt och högt som tornets nedersta afdelning, har å gafvelmuren öfver rundelen två små rundfönster och deröfver ett högt röste. Å mellanskeppets sidomurar, hvilka sakna fönsteröppningar, märkas hål efter ett bjelklag för en platt betäckning. Rundelen, som intager midten af östra gafvelmuren och till grundplanen liknar en styltad rundbåge, betäckes med hjelmhvalf och upplyses af en liten fönsteröppning åt öster och en sådan åt söder, men deremot finnes ingen motsvarande åt norr. Sidoskeppen, hvilka äro lika långa som men mer än hälften smalare och vida lägre än mellanskeppet, betäckas med tunnhvalf på vederlag i söder och norr och öppna sig med hela sin bredd och höjd till korsarmarna, och de tillslutas i öster med raka gafvelmurar, af hvilka hvarje har en liten fönsteröppning. Af dessa tunnhvalf, som äro ursprungliga, har det södra blifvit till största delen nedbrutet, det norra är deremot alldeles oskadadt. Två fyrkantiga pelare midtemot tornets östra hörn och två ganska tunna pilastrar å långhusets gafvelmur uppbära

rundbågar, på hvilka mellanskeppets båda sidomurar äro uppförda. Till följe af denna anordning hvilar tornets östra sida på tvenne fristående pelare, hvilka motsvara de nyssberörda, hvadan man tycker sig här finna fyra pelare i två rader. De vestra pelarafstånden äro en tredjedel större än de östra. Denna egenhet har deraf tillkommit, att motståndskraften är vida starkare i vester än i öster. Men då rundbågarnas vederlag äro lika höga, så ha de bredare bågöppningarne blifvit högre än de smalare. Vi finna således här ett ganska ovanligt missförhållande. Det södra sidoskeppets långsida har tvenne små fönsteröppningar, men det norras ingen sådan. Korsarmarne, hvilka sluta sig till tornets södra och norra sida, äro lika höga som mellanskeppet och uppbära rösten å gafvelmurarna och ha ursprungligen haft bjelklag med platta betäckningar. Å södra korsarmens gafvelmur finnes en dörröppning, hvilken blifvit i en sednare tid utvidgad; ett förhållande, som en stickbågig omfattning af tegelsten ådagalägger. Öfver denna dörröppning märkes ett litet rundfönster, hvilket vid berörda utvidgnings verkställande blifvit något skadadt. Å den norra korsarmens gafvelmur nära dess vestra hörn finnes en ganska smal men temligen hög dörröppning med rundbågig betäckning. Denna dörröppning, hvilken är bredare nedåt än uppåt, har rätvinklig omfattning med inre anslagsfalsar. Häröfver finnes intet motsvarande rundfönster. Båda dessa korsarmar upplysas å hvarje sidomur af en helt liten fönsteröppning. Utbyggnaden, som sluter sig till tornets vestra sida, har hela långhusets bredd men nära hälften mindre längd. Ehuru tornets vestra genomgångar inleda till utbyggnaden, så har den likväl vid hvarje sida derom en bågöppning, som till bredd och höjd motsvarar hvarje

sidoskepp. Samma utbyggnad, hvilken haft tvenne fönsteröppningar och ett röste åt vester, är samtidig med den öfriga kyrkan, och dithörande betäckning har tvifvelsutan bestått af ett bjelklag med brädbotten derpå. Pelarne sakna socklar och kransar, bågarne äro skarpkantiga. Fönsteröppningarne, som äro rundbågiga, ha inåt stora smygar och i yttre murkanterna smala rätvinkliga omfattningar. Långhusets korsarmarnas och utbyggnadens gafvelrösten ha fyrkantiga gluggar i midten och äro alldeles slätta. Ett gemensamt kroppåstak har intagit mellan- och sidoskeppen, och ett lika bredt och högt har tvifvelsutan skyddat utbyggnaden. Likadana ehuru smalare vattentak ha jemväl tillhört korsarmarna. Alla dessa kroppåstak ha slutat sig till tornets sidor, hvarå spår efter deras resningar förmärkas. Tornets öfversta afdelning, hvilken höjt sig öfver berörda vattentak, har förmodligen haft en spira.

Hela byggnaden är uppförd af tuktad gråsten med hörnstycken omfattningar och bågar af huggen sådan. Både hjelm- och tunnhvalf bestå af gråstensflis. Tornets murar äro 5, de öfriga 4 fot tjocka, och de ha utvändigt varit fogstrukna, invändigt afputsade. Mellanskeppets inre bredd utgör $20\frac{5}{12}$ fot, rundelens $14\frac{5}{6}$, södra sidoskeppets $4\frac{7}{12}$, norra $5\frac{1}{2}$ och hvarderas längd $30\frac{1}{4}$. Utbyggnaden håller i norr och söder 39, i vester och öster 17; hvarje korsarm är $12\frac{1}{6}$ bred, $12\frac{3}{4}$ lång. Tornets inre vidd motsvarar mellanskeppets och korsarmarnas bredd. Byggnadens hela sträckning i vester och öster utgör $64\frac{3}{4}$ och dess största sträckning i söder och norr äfven $64\frac{3}{4}$. Tornets hörnpelare hålla 5 fot i hvarje sida, men dess mellanpelare är något svagare. Långhusets pelare äro lika starka som tornets mellan-

pelare. Östra gafvelmurens pilastrar, hvilka ha pelarnas bredd, framspringa blott 5 tum. Afstånden mellan tornets och långhusets pelare utgöra 12 $\frac{1}{3}$, mellan de sednare och berörda pilastrar 8 $\frac{1}{3}$. Tornets genomgångar hålla till vederlagen 12 fot, och dess hela höjd är ungefär 75; skeppets höjd vidpass 25. Fönsteröppningarne äro nederst 6 $\frac{1}{2}$, öfverst 5 tum breda och endast 1 $\frac{5}{6}$ fot höga; rundfönsterne hålla vidpass 1 i diameter. Tornets nedersta afdelning, hvilken ursprungligen varit liksom de öfra betäckt med bjelklag, har förmodligen vid bortbrytande af dess mellanpelare fått ett korshvalf. Skeppet och korsarmarne, som haft ganska höga basiliketak, ha sedermera blifvit betäckta med mycket lägre korshvalf, hvilka nu äro helt och hållet nedbrutna. Kragstenar inhuggna i hörnen visa, att dessa korshvalf i en sednare tid tillkommit. Murarne äro omsorgsfullt uppförda med ganska godt kalkbruk, och alla hörnstyckena och omfattningarne röja rent stensnitt; men det hela företer mycken enkelhet. Der saknas nemligen yttre och inre socklar och der finnes intet spår efter gesimser eller listverk ännu mindre efter några prydnader. Att fönsteröppningarne äro ganska få och ovanligt små och att sådana alldeles saknas åt norr, måste härröra af följande skäl. Gudstjensten förrättades i äldre tider vid upptända ljus. Fönsterglas var fordomdags högst sällsynt och dyrbart, så att de äldsta helgedomarne hade öppna fönsterlufter, som derföre voro ganska små. Man har måhända för undvikande af drag och köld ej gifvit norra sidorna några fönsteröppningar. Det är uppenbart, att tornets mellersta pelare åt öster söder och norr blifvit i den sednare medeltiden bortbrutna för att vinna större och friare utrymme. Välhuggna gråstensstycken

qvarsitta efter de bortbrutna föreningsbågarna, hvaremot de nya stickbågarne bestå af tegelsten. Förmodligen ha tornets mellanskeppets och korsarmarnas takhvalf vid samma tillfälle blifvit af tegelsten inslagna.

S. Olofs kyrka har ofelbart tillkommit kort efter S. Pers kyrka. Om dessa båda helgedomar jemföras med hvarandra, så visar sig visserligen mycken likhet men jemväl mycken olikhet dem emellan. Bådadera äro korsbyggnader med midttorn. S. Pers kyrka utmärker sig med ett midttorn, hvars nedersta afdelning har en stor genomgång å hvarje sida. Ifrån detta midttorn sträcker sig ett enskeppigt långhus med ett sluttorn i vester, ett kor med rundel ligger i öster, och en korsarm med rundel utbreder sig åt norr och en sådan har äfven funnits åt söder. S. Olofs kyrka framter ett midttorn, hvars nedersta afdelning ostridigt haft tvenne genomgångar å hvarje sida, och här ligger i öster ett treskeppigt långhus, som icke har något kor men väl rundel, i vester märkes en utbyggnad, hvilken har dubbelt större sträckning i söder och norr än i motsatt riktning. Korsarmarne sakna rundelar, men de ha deremot dörröppningar. Härtill kommer den egenheten, att, då sidoskeppen till hela bredden och höjden stå i förening med korsarmarna, och då utbyggnaden har motsvarande bågöppningar, tornets hörn afskäras från korsarmarnas sidomurar, hvadan detsamma hvilat med hela sin ansenliga massa på åtta fristående pelare. Ehuru detta torn stödjes af korsbyggnaden, är likväl en dylik anordning ett vågstycke, som lyckas, då det af goda materialier med omsorg utföres. Emellertid har samma torn blifvit genom de tre ofvanberörda mellanpelarnas bortbrytning mycket försvagadt; ty några gråstenar i nordöstra hörnpelaren

ha genom tryckning söndersprungit, och det är fara värdt, att denna herrliga byggnadslemning snart torde till stor förlust för byggnadsforskaren i grund sammanstörsta.

Om åter S. Olofs kyrka jemföres med S. Lars kyrka i Gamla Upsala, så framter sig en öfverraskande likhet. Sistnämnda kyrka har, såsom vi visat i det föregående, varit en korsbyggnad med midttorn, hvars nedra afdelning haft två rundbågiga genomgångar å hvarje sida. Dithörande långhus, som ligger i öster och saknar kor men har rundel, är väl enskeppigt, men deremot dubbelt längre än den förstörda utbyggnaden i vester varit. De bortbrutna korsarmarnas grundvalar visa äfven stor öfverensstämmelse med de sistbeskrifnas förhållanden. Om de lärde O. Rudbeck och J. Peringskiöld behagat jemföra S. Olofs kyrka i Sigtuna med S. Lars i Gamla Upsala, hvilka blott ligga på tre mils afstånd från hvarandra, så hade de undgått att med haltlösa gissningar och diktade ritningar hos samtid och efterverld väcka den förmodan, att sistberörda kyrka hufvudsakligen vore en lemning af ett afgudatempel. G. Wallin säger i sin lärda afhandling om Sigtuna, att han hvarken in- eller utrikes sett någon kyrka, som till anordningen liknat dervarande ruiner. Detta förhållande är mindre underligt; enär de få stenkyrkor, hvilka i denna aflägsna forntid byggdes i Norden, antingen blifvit förstörda eller genom utvidgningar alldeles förändrade, och enär få sådana, som lika dessa ha midttorn och korsarmar, finnas i andra länder. De grund- och uppritningar, hvilka N. H. Sjöborg utgifvit öfver dessa kyrkoruiner, äro i högsta grad felaktiga och förtjena alltså intet slags afseende [100]).

---

[100]) Samlingar för Nordens Fornälskare, T. I. pl. 25, 26, 27.

Flere perspektiviska teckningar och målningar, som blifvit tagna af dessa märkvärdiga byggnadslemningar, vittna om sann talang; men de ha likväl ringa värde, då fråga är om vetenskaplig konstforskning. Det vore derföre önskligt, att någon sakkunnig man ville af dessa tempelruiner uppgöra noggranna grund- och uppritningar samt genomskärningar; det enda sätt, hvarpå byggnadsforskaren, hvilken ej är i tillfälle att sjelf undersöka dessa byggnadsverk, kan derom få en fullt tillfredsställande föreställning.

S. Maria kyrka, som ligger öster om ungefär hundra steg ifrån den sistberörda på en något sumpig plats, utgöres af ett treskeppigt långhus och tvåqvadratiskt kor i öster. Sex pelare, som äro ställda i två rader, fördela långhuset i mellan- och sidoskepp, af hvilka det förra är mer än dubbelt bredare men föga högre än de sednare. Pelarnas alla sidor förstärkas med framsprång och hvarje gafvelmur med två motsvarande pilastrar. Af pelarna och pilastrarna uppbäras spetsiga och skarpkantiga föreningsbågar, på hvilka mellanskeppets sidomurar äro uppdragna. Pilastrar å sidoskeppens omgifningsmurar motsvara pelarna. Skiljobågar, som hvilande på pelarnas framsprång och omgifningsmurarnas pilastrar kasta sig öfver mellan- och sidoskeppen, sammanhålla korshvalf med runda enstafviga korsbågar, hvilka understödjas af knoppar. Kantbågar och nedhängande slutstenar saknas. Fyra sådana korshvalf utgöra mellanskeppets och lika många hvardera sidoskeppets betäckning. Koret, som tillslutes med rak altarvägg i öster, är något bredare och hälften kortare än mellanskeppet, och det betäckes med två korshvalf, hvilka prydas med både kors- och kantbågar. Dithörande skiljobågar, som jemväl hvila på pilastrar,

likna de nyssberörda, och alla kors- och kantbågar, hvilka äro runda och enstafviga, uppbäras af svickelkolonner. Norra Sidoskeppets hörn förstärkas af rätvinkliga framsprång. Det vestra af dessa framsprång innehåller en spiraltrappa, som inifrån uppledt till vinden, men sedan fått en yttre ingång. Emellan dessa framsprång äro tre sträfpelare så ställda, att de motsvara pilastrarna å inre långsidan. Södra sidoskeppets sydvestra hörn förstärkes af tvenne sträfpelare, af hvilka den ena sträcker sig åt söder den andra åt vester. En båggång har fordom legat å långhusets södra sida, hvadan inga sträfpelare der varit behöfliga. Vid vestra gafvelmuren äro två sträfpelare uppdragna midtemot pelarraderna; nödvändiga förstärkningar för de närmaste föreningsbågarnas vederlag. Korets omgifningsmurar ha å hvarje hörn ett groft framsprång och å hvarje sida två sträfpelare. Alla framsprång och sträfpelare äro vida lägre än omgifningsmurarne, och de sluta sig till desamma med skråa betäckningar.

På midten af vestra gafvelmuren är kyrkans hufvudingång, hvilken är spetsbågig och har perspektivisk anordning. Omfattningen prydes med tio språng, af hvilka det yttersta och innersta äro rätvinkliga, de öfriga äro vexelvis hålkälade och rundstafviga. Å den södra sidan om denna ingång finnes en liten rundbågig dörröppning, och å den norra en likartad nichfördjupning. Hela detta parti har mellan gafvelmurens närmaste sträfpelare $1\frac{5}{6}$ fots framsprång, hvilket betäckes med en skråkant, som siras med små rundbågar. På denna skråkant följa tre fönsteröppningar, af hvilka den mellerste är högre än de omgifvande, och tre sådana finnas å altarväggen, hvarigenom mellanskeppet och koret få en skön belysning. Det norra sidoskeppet har å hvarje gafvelmur en tvådelad

fönsteröppning; det södra har en sådan å dess vestra och en motsvarande å dess östra är igenmurad. Å norra sidoskeppets långsida finnas åtta smala och höga fönsteröppningar, af hvilka två och två stå helt nära hvarandra och motsvara hvarje af pelarnas mellanrum. Tvenne af dessa fönsteröppningar äro igenmurade. Södra sidoskeppets långsida, som i anseende till dithörande båggång saknat fönsteröppningar, har **1779** fått tre sådana, hvilka äro dubbelt bredare men något lägre än de nyssberörda. Å korets hvarje långsida ha ursprungligen funnits fyra smala och höga fönsteröppningar, som varit ställda midtemot dess tvenne hvalfafdelningar. Genom en utbyggnad, som förmodligen blifvit under den sednare medeltiden uppförd vid södra sidoskeppets östra ända samt vestra hälften af korets närmaste långsida, har det förra förlorat en tvådelad och det sednare tvenne enkla fönsteröppningar. Denna utbyggnad, hvilken betäckes med korshvalf, har efter halfva långsidans genombrytning kommit i förening med korets vestra hvalfafdelning och troligtvis varit ett kapell, som inrymt ett helgonaltare. Berörda genombrytning blef **1623** igenmurad, då en dörröppning derå anbragtes, hvarefter samma utbyggnad begagnades till sakristia, som sedermera fått ett bjelklag, hvarpå ett förvaringsrum finnes.

Kyrkans yttre socklar ha skråkanter. Sidoskeppens gesimser äro karnisade; men korets takfot prydes med en sicksacklist och en karnis. Mellanskeppets omgifningsmurar, som höja sig knappast **1** fot öfver sidoskeppens luttak, ha jemväl karnisade gesimser. Mellanskeppets och korets gafvelrösten äro lika höga och temligen spetsiga och deremellan sträcker sig ett gemensamt kroppåstak. Det vestra af dessa gafvelrösten

prydes med en nichfördjupning, som, lika bred med de tre fönsteröppningarna derunder, är 1 fot djup och siras i midten med trenne och vid hvarje sida derom med tvenne bågar, hvilka understödjas af kragstenar. Vid sidorna derom uppgå i en spets fjorton runda gesimsbågar, och deröfver märkas sju trappformiga fördjupningar, och det hela krönes med tinnar. Altarväggens gafvelröste prydes nederst med en vågrät gesims af små rundbågar, hvaröfver femton sådana bilda en spetsig betäckning, och deröfver finnas å hvarje sida sex små och öfverst en stor nichfördjupning, hvilket allt likaledes krönes med tinnar. Pelarne, som ha skråkantiga grundstenar, äro fyrkantiga och förstärkas å alla sidor med skarpkantiga framsprång och derpå halfkolonner. Pelarne ha rundstafviga och karnisade kransar, halfkolonnerne Attiska baser och rundstafviga kransar. Pilastrarne å sidoväggarna förete en likadan anordning som pelarne, men deras halfkolonner intaga blott halfva höjden. De större baserne sakna men de mindre ha skyddsblad. Bågarne äro, med undantag af fönsteröppningarna lilla ingången och gesimserna, spetsiga. Takhvalfven visa sig vara samtidiga med omgifningsmurarna. Långhusets inre längd utgör 96 fot, bredd i vester $56\frac{3}{4}$, i öster $59\frac{3}{4}$; mellanskeppets bredd $23\frac{5}{6}$, norra sidoskeppets $9\frac{1}{4}$, södra $9\frac{1}{2}$; korets inre längd $52\frac{2}{3}$, bredd i vester $28\frac{1}{6}$, i öster $27\frac{11}{12}$; pelarafstånden $18\frac{1}{4}$, pelarhöjden 17; föreningsbågarnas bredd $3\frac{1}{2}$, skiljobågarnas 2. Omgifningsmurarne äro 4 fot tjocka och 36 höga. De ursprungliga fönsteröppningarne, $1\frac{3}{4}$ breda 14 höga, ha ut- och invändigt skråa smygar och runda betäckningar. De nya fönsteröppningarne, hvilka äro dubbelt bredare men något lägre än de nyssberörda, ha opassande omfattnin-

gar. Byggnadens sockel består af dels tuktad dels huggen gråsten och skråkanten derå af huggen kalk- och sandsten. Pelarnas socklar utgöras af välarbetad kalksten; de större baserne bestå af sandsten, de mindre af tegelsten. Hela byggnaden är för öfrigt uppförd till det yttre och inre af vanlig tegelsten i munkband med fogstrykning.

I södra sidan af hufvudingångens omfattning är en fin sandsten inmurad, som, hållande 1 $\frac{2}{3}$ fot i längd och 1 $\frac{1}{2}$ i bredd, har åtta runda fördjupningar, af hvilka tre intaga hvarje längre sida och två de större rummen deremellan. Denne sten skall enligt en gammal anteckning blifvit tagen ur S. Lars kyrka och här insatt. Man har förmodat, att samma sten, hvars urhålkningar hålla blott 4 $\frac{1}{2}$ tum i diameter och lika mycket i djup, varit begagnad till brödgräddning eller till brödmått och att den derföre fått namn af brödsten. Man har äfven förmenat, att berörda sten varit liksom så kallade jättegrytor danad af naturen [1]). Det är nogsamt bekant, att sandsten äfven vid lindrigare hetta söndersmulas och att den sålunda alldeles icke kan såsom grytsten användas. Huru skulle några helt små fördjupningar i en sten kunna begagnas till brödmått, och hvartill skulle i detta fall så många likstora hål tjena? Då jättegrytor bildas genom stenar, som kringrullas af vattensvall, och de minste rymma några kannor men de störste omkring femtio tunnor, så är sistberörda gissning i hög grad barnslig. Det är i sanning farligt jemväl för lärda att gissa helst rörande frågor, hvari de ha ringa insigter. Vi sågo

---

[1]) Se rörande dessa förmenanden G. Wallin, Sigtuna stans et cadens, p. 422—424. Sigtuna, det fordna och det närvarande, Upsala 1847, s. 58, 59.

der en enkel stänkelse- eller vigvattensten, som endast i så måtto är mindre vanlig, att den innehåller åtta ej fem fördjupningar. Flere sådana stänkelsestenar finnas ännu i Skåne. Att man valt åttan, som antyder ett nytt tidsförhållande, är lätt förklarligt, om nemligen denna sten tillhört en kyrka, hvilken uppstått vid christendomens utbredande härstädes, deremot är femman, som betecknar Christi sår, vanligare i yngre helgedomar.

Ehuru anordningen af denna kyrka angifver, att hon tillkommit i sednare hälften af trettonde seklet; så är det likvisst af mycket intresse, att ett sådant förhållande kan med säkerhet ådagaläggas. De Dominikanermunkar, som redan 1237 här nedsatte sig, måste väl till en början åtnöja sig med ganska enkla åbyggnader. Åtminstone kunde, innan rikare medel hunnit genom fromma gåfvor insamlas, en sådan helgedom som den nyssbeskrifna ej företagas. Detta förhållande inhemtas äfven af urkunder och byggnadsstil. Erkebiskopen Jakob i Upsala utfärdade 1281 ett bref, hvari han säger, att predikobröderne i Sigtuna börjat der bygga till jungfru Marias ära en kyrka och för sina behof passande hus, samt att de i sin sjelftagna fattigdom dertill behöfde de rättrognas understöd. Han tillägger derföre alla dem, hvilka med syndaånger sträcka hjelpsamma händer för detta företags utförande, tjugo dagars aflat [2]). Vi känna således den tid, hvarpå Maria kyrka uppstått, och de medel, hvarigenom hon blifvit uppförd. Man varseblir vid första anblicken, att denna helgedom, som består af långhus och kor utan rundel och hvilken på midten af

---

[2]) Dipl. Suec. N. 731. jemför G. Wallin, Sigtuna stans et cadens, p. 308—310.

vestra gafvelmuren och altarväggen har trenne smala höga fönsteröppningar och å långsidorna parvis tvenne sådana helt nära hvarandra och som slutligen företer både rund- och spetsbågar, är utförd i äldre öfvergångsstil. Detta förhållande ådagalägges jemväl af pelarnas sidosprång och halfkolonner. Takhvalfven, hvilka äro väl hållna, röja ett tydligt närmande till en renare ehuru enklare spetsbågsstil. Häraf märkes, att kyrkan således uppstått i sednare hälften af trettonde seklet.

I kyrkan funnos 1612 jungfru Marias Heligkors och S. Niklas altaren. Jungfru Marias altare har förmodligen intagit midten af korets östra ända, och således varit detsamma, som nu begagnas. Heligkors och S. Niklas altaren ha spårlöst försvunnit. På södra sidoskeppets östra gafvelmur hänger ett altarskåp med dubbla flygeldörrar. I samma skåp qvarstå tolf fullrunda bilder, som äro starkt förgyllda. Å dörrarna märkas några lemningar efter bjerta målningar, som föreställt bibliska scener. Detta skåp, hvilket prydt kyrkans nuvarande altare, kallas derföre jungfru Marias altare. Å norra sidoskeppets östra gafvelmur är jemväl ett altarskåp uppsatt, som likaledes har dubbla flygeldörrar. Samma skåp innehåller ett krusifix, hvilket omgifves af fem fristående bilder, som äro förgyllda. Detta skåp, hvilket troligtvis tillhört Heligkors altare, har mycket lidit af fukt. Kyrkans nuvarande altarprydnad, hvilken uppsattes 1762, är en efterhärmning af den, som vi sett i Upsala domkyrka, och hvilken derföre ej tarfvar någon beskrifning. Ingen lärer vid närmare begrundande af denna fråga bestrida, att den fordna altarprydnaden ej allenast varit mera passande utan jemväl mera betydelsefull än den nuvarande; ty ett altarskåp, hvilket i bildverk och mål-

ningar framställde bibliska scener och harmonierade med kyrkans ädla stil, skulle hos enhvar, som fäste allvarligare uppmärksamhet derpå, göra ett helt annat intryck än ett krusifix, hvilket omgifves af qvinliga och allegoriska figurer räfflade kolonner och derpå en molnsky, allt i nyitaliensk smak.

Kyrkan pryddes med målade fönsterrutor. Eriks af Pommern namnchiffer och insignier sågos ännu 1612 i korets östra fönsteröppning. Nya fönsterrutor blefvo 1650 insatta, af hvilka några voro utmärkta med inbrända färger. Af dessa fönsterrutor finnas några lemningar. Den mellersta fönsteröppningen öfver hufvudingången prydes med S. Pers nyckel och S. Olofs yxa korslagda, hvilka redan under katholska tiden föreställdes i stads- och landsförsamlingarnas gemensamma sigill. De omgifvande fönsteröppningarne utmärkas med Palmska och Willmanska slägtvapnen. I den mellersta af altarväggens fönsteröppningar ses C. R. S. och Sveriges riksvapen och i de omgifvande fönsteröppningarna ses nyssberörda slägtvapen. De öfriga fönsteröppningarne skola jemväl varit sirade med nyssnämnda slägtvapen och 1650, hvilket år kyrkan genom enskild uppoffring fått nya fönsterrutor.

Midtpå korets kroppås stod ett åttkantigt trätorn med smärt spira och derpå ett kors med en förgylld hane, hvilket tillsammans hade 92 fots höjd. Alla vattentaken voro liksom tornet beklädda med kopparplåtar. Stads- och landsförsamlingarne vårdade sig föga om kyrkans vidmakthållande, hvadan de redan 1641 blefvo genom ett kongligt bref ålagda att iståndsätta densamma. Ehuru Carl XI till kyrkans iståndsättning 1686 anslog 600 och H. Rålamb gaf 200 daler, som på den tiden utgjorde ett ej obetydligt belopp, blef kyrkan så repa-

rerad, att vattentakens kopparbetäckning utbyttes mot spånbeklädnad. Emellertid fick tornet då qvarstå i sitt fordna skick. Efter den tiden har kyrkan fått ringa förbättringar, såvida man ej ville såsom sådana betrakta de oskickliga fönsteröppningarna å södra långsidan och den lika oskickliga altarprydnaden. Omsider inträffade, att några kopparplåtar å tornets spets **1796** bortblåste. Då föregafs, att tornet, som måhända tillkommit vid kyrkans byggnad, nedtryckte takresningen, hvadan detsamma blef skoningslöst nedbrutet. Den hufvudsakliga anledningen till denna vandalism måste väl egentligen sökas i den vinstgifvande kopparbeklädnaden. Att kyrkans bemålsmän icke kunna skäligen undgå klander för sitt beteende i afseende på hennes vårdande, visar sig jemväl af följande. Genom donationer och testamenten har kyrkan fått betydliga summor, som genom bristande bevakningar aldrig kommit henne till godo. En nyare författare, som framdragit flere ganska intressanta upplysningar om Sigtuna, uppräknar sådana gåfvor, hvilka från och med **1729** till och med **1775** uppgått till **6200** daler utom ett testamente på en handlandes hela qvarlåtenskap. Af allt detta har kyrkan ej bekommit det till följe af vederbörandes försummelser [3]). Såringaste till följe af vederbörandes försummelser...

Liksom vissa slägter genom utmärkta stamfäder hastigt uppblomstra och genom flere förtjenstfulla och omtänksamma efterkommande stiga i inflytande och väl-

---

[3]) Sigtuna, det fordna och det närvarande, s. 69.

måga, men förr eller sednare aftaga och slutligen gå under genom ogynnsamma tillfälligheter vanarter och stridigheter, så förhålla sig hela samhällen. Om Sigtuna ej bevisligen varit ett konungaresidens, så har det åtminstone en längre tid varit den förnämsta staden i Sverige. Efter Olof Haraldssons förödande besök hade väl Sigtuna bort vid Almarestäk emot sådana anfall anlägga ett säkert försvarsverk, hvarest en jernkedja, som ej rimligtvis gjort någon nytta mellan Nyckeludden och motsvarande strand, kunnat utan svårighet spännas. Genom invånarnes bristande omtanka blef således den rika staden i grund förhärjad af roflystna äfventyrare. Sigtuna, som efter dessa missöden repade sig, hade ända till reformationen en sådan betydenhet, att detsamma ännu 1526 var näst efter Stockholm den andra staden i ordningen. Men Sigtuna, liksom en slägt uppblåst öfver stora minnen och inbördes afundsjuk samt stridande om fäders qvarlåtenskap, har genom klandervärda krångel gifvit hvarje samhälle ett varnande exempel på de bedröfliga följderna af slika beteenden. Vi vilja endast med några ord omnämna dessa ömkansvärda förhållanden. Stadens borgerskap med sina borgmästare i spetsen började straxt efter reformationen att med stöd af Vesterås recess 1527 tillvälla sig både klostrets och kyrkoherdens jordar. Icke nog härmed. Flere kyrkoherdar efter hvarandra blefvo så förföljda, att de nödgades flykta från staden. Jonas Jonæ fick 1581 ett skyddsbref af Johan III, hvari säges, att borgmästaren Hans Köpsven och några borgare förmenade denne prestman att bruka prestbolets åker och äng och att de eljest gjorde honom öfvervåld, hvadan samme man med hustru barn jord gods och ägodelar togs i konungens hägn värn frid och försvar.

Sedan Jonas Jonæ fått transport till ett annat kall, så nödgades hans efterträdare Georgius Andreæ Galle tre gånger flykta från staden [4]). Emellertid fingo borgarne **1540** behålla den del, de slagit under sig af prestbolets jord mot skyldighet att derför erlägga afrad. Ickedessmindre fortgick striden mellan kyrkoherden å ena och magistraten å andra sidan, och ehuru flere konungabref blefvo i anledning häraf utfärdade, så uppstodo likväl härom gång efter annan tvister tills omsider en rättegång **1797** började, hvarigenom kyrkoherden **1821** frånerkändes den afrad, som under två århundraden hade med stöd af gifna resolutioner utgått. En så långvarig och en så bitter trätgirighet kunde, om ej en dålig anda varit rådande, ej uppstått, och den kunde, om vederbörande förskaffat sig kartor, ej heller blifvit möjlig. Emellertid vill det synas, som magistraten ej skördat någon välsignelse af denna oreda; ty sedan kyrkoherden förlorat rättigheten till sin förr uppburna afrad, så ha de, hvilka kommit i besittning af de jordar, hvaraf afrad utgått till magistraten, börjat, då kartor derå saknas, till en del vägra densammas utgörande, så att rättegång derom nyligen uppstått [5]). Det är ganska märkvärdigt, att, då man trenne sekler alltjemt arbetat på förminskande af hvarandras förmåner, så har ingendera kommit i afundsvärda omständigheter. Borgarne ha under denna trätgiriga tid blifvit utarmade, hvadan de **1845** funnit sig nödsakade att till följe af allmän vanmakt begära, det staden finge med bibehållande af sitt namn förläggas under landsrätt; en ansökning, som konungen följande år bifallit [6]). Det vill synas, som ingen i Sigtuna under

---

[4]) Sigtuna det fordna och det närvarande, s. 71, 75. [5]) Ibd. s. 72, 73, 104. [6]) Ibd. s. 2—4, 105.

flere seklers lopp känt ännu mindre begrundat följande valspråk: Concordia res parvæ crescunt, discordia maximæ dilabuntur.

Kyrkogården har varit omgifven af en tegelmur, som å inre sidan pryddes med nichfördjupningar, hvilka erbjödo beqväma sittplatser. Men större delen af denna ringmur var för mera än ett sekel tillbaka bortbruten. Nu har kyrkogården, som beskuggas af stora askar och är öfvervuxen med frodigt gräs, en ganska simpel omhägnad.

Efter klosterbyggnaden, som legat på södra sidan om ungefär 50 steg ifrån kyrkan syntes för ett sekel tillbaka lemningar af murar och hvalf. Från byggnaden, hvilken bildat en fyrkant med en inre gårdsplats, ha två dörröppningar utfört till två båggångar, af hvilka den ena inledt till kyrkans långhus, den andra till hennes kor [7]). Förmodligen har den båggång, hvaraf spår synas å kyrkans södra sida, förenat bådadera. En sådan anordning var ej ovanlig vid större kloster. Byggnaden omgafs å den ena sidan af stadens bästa del, å den andra af en egen trädgård. På södra sidan var herrlig utsigt öfver Mälaren med höga skogbeklädda stränder.

Sigtuna ligger på stranden af Mälaren vid Skarfven eller den del deraf, som kallas Sigtunafjärden. Å östra sidan inskjuter Garnsviken i en bördig dalsänkning, å vestra inleder ett smalt sund till Skofjärden. Således omgifves den landtunga, på hvars yttersta spets Sigtuna ligger, till största delen af Mälarens fjärdar och vikar. Norrom och jemte staden höja sig kala granitklippor, som slutande en bergsträckning skydda denna plats mot

---

[7]) G. Wallin, Sigtuna stans et cadens, p. 413, 414.

nordliga stormar. Staden har således en fördelaktig belägenhet med förtjusande utsigter. I vester om och ett stycke från staden har fordom en bro varit slagen öfver det smala sund, hvilket förenar Sigtuna- och Skofjärden, och man öfverkommer nu på en färja. I öster ej långt från staden går en färja öfver ett sund af Garnsviken. Staden har mellan de yttersta åbyggnaderna en längd af nära **5000** steg, men ganska betydliga sträckor deraf begagnas för åkerbruk och trädgårdsskötsel, som utgöra densammas hufvudsakliga näring. Husen, som bestå af trä, äro med få undantag ganska små. Gatorna sakna stensättning och torget är gräsbeväxt. Mellan Sigtuna Skanör och Falsterbo råder mycken likhet, emedan alla haft stor rikedom och liflig rörelse samt nu befinna sig i fattigdom och vanmakt; men emellan dessa städer finnes jemväl en betydlig olikhet, ty afundsjuka och trätgirighet ha till största delen förorsakat den förstberördas undergång, då deremot de båda sistnämnda, som efter Köpenhamns och Malmös anläggande förlorat sin riktande sjöfart och efter sillfiskets upphörande fått i stället för fasta slott och ståtliga byggnader idel lerstakehus, utmärka sig för en sådan ordningsanda och samdrägt, att ingen i mannaminne blifvit der straffad för något brott eller blifvit der ansedd såsom fattighjon. Men här måste dock medgifvas, att de jordar, hvarom man tvistat i Sigtuna, och de fördelar, som den omgifvande skogen erbjudit invånarne, gifvit tillfällen till missämjor, hvilka de kala flygsandsfälten omkring Skanör och Falsterbo ingalunda kunnat väcka.

Under en liflig sysselsättning med genomskådande af ofvanberörda byggnadsverk hade de sex timmar, som erfordrades för erhållande af hästar, tilländalupit. Vi

lemnade Sigtuna med dyster sinnesstämning. Ett stycke från staden passerades Garnsviken för att komma till Märsta gästgifvaregård, och vägen var liksom den, hvarpå vi anländt, ganska smal ehuru för öfrigt väl hållen. På stora vägen förbiforos på något afstånd Rosersberg Valstanäs Thorsåker och Skällnora, alla med herrliga lägen. Om jag icke i yngre dagar sett dessa och andra slott och herresäten i dessa förtjusande nejder, skulle det smärtat mig, att tiden ej medgaf något uppehåll.

I trakten af Märsta ligga Husby Norrsunda och Skånela kyrkor, af hvilka två ses ifrån vägen. Hvarje bland samma kyrkor består af ett skepp och ett kor med ett torn på det sistberörda. Å den ena af dessa kyrkor förmärktes å korets östra gafvelmur en rundel och måhända de andra äfven ha sådana. Då det redan led mot aftonen, så fingo vi ej tillfälle att undersöka samma kyrkor, som troligtvis ha en hög ålder. Vi ha emellertid redan sett en sådan i Östergöthland nemligen Ödeshögs kyrka, ehuru denna fått ett nytt skepp i vester och förlorat sin rundel i öster. Föra Alböke Runsten och Resmo kyrkor på Öland, hvilka röja en hög ålder, bestå alla af skepp med torn i vester och af kor med torn derpå. Dessa torn ha trappgångar i sina tjocka sidomurar och flere afdelningar med färre eller flere fasta hvalf öfver hvarandra. Vi ha ofvanföre anmärkt, att sådana torn ej tillkommit för inrymmande af ringklockor utan till försvarsverk i händelse af anfall; ett förhållande, som på det solklaraste inhemtas af Föra kyrka, hvars båda torn innefatta flere hvälfda rum öfver hvarandra. Det vestra af samma torn har fyra afdelningar, af hvilka hvarje fördelas i tvenne rum med fasta takhvalf. Alla dessa rum ha små ljusöppningar, som

varit passande till skottgluggar. Att båda dessa torn varit beräknade för helt annat ändamål än inrymmande af ringklockor, bevisar sig äfven deraf, att jemte kyrkan står en klockstapel, som liknar den, hvilken vi sett vid Tånnö kyrka, hvadan den således röjer en hög ålder. Emellertid ha nyssnämnda kyrkor ingen annan likhet med de ruiner, hvilka vi sett i Sigtuna, än att alla äro mycket gamla, och att deras torn tillkommit såsom försvarsverk. I Lunds och Götheborgs stift finnes intet spår efter någon kyrka med torn i öster och vester, och det tyckes, som denna anordning fordom varit använd i Sverige men icke i Danmark. Sollentuna gamla kyrka, som ligger nära vägen, har för några år sedan fått ett nytt torn, hvilket å sidorna siras med aflångfyrkantiga fördjupningar och har en vidunderlig betäckning. Hvad slags byggnadsstil månde detta vara?

Om man i afseende på kyrkobyggnad har i våra dagar förgäfves försökt att till följe af bristande studier göra framsteg; så har man deremot i vägbyggnad på det berömligaste sätt utmärkt sig. Den, som för några årtionden sedan genomrest vårt kära fädernesland, kan med synnerlig fägnad finna högst betydliga förbättringar, hvilka blifvit, såsom vi redan anmärkt, å landsvägarna nedlagda. Frösunda halsbrytande backe är ofvantill försänkt och nedantill upphöjd och utsträckt, så att den, ehuru lång, är numera ganska beqväm.

Då vi passerade Hagalund, så lifvades många glada ungdomsminnen; men hastigt öppnade sig der framom den stora begrafningsplatsen, och lika hastigt väcktes helt andra känslor. Jag hade för vidpass tre årtionden tillbaka varit en ibland de många, som åskådat och åhört den högtidliga invigningen af denna hufvudsta-

dens sista mötesplats. Jag tyckte mig ännu se den ofantliga folkmängd, hvilken här samlat sig för inhemtande af den store talaren O. Wallins minnesvärda framställning, och jag har ännu i den lifligaste hågkomst det djupa intryck, som den utomordentlige mannens andaktsväckande ord och hänförande stämma förorsakade. Nu föllo blickarne på en stor myckenhet grafkors, hvilka erinrade derom, att troligtvis de aldrafleste, som öfvervarit invigningen, redan hvilade på denna evighetens förgård.

Stockholm.

Ett besök på trenne dagar i Stockholm, hvarest man tillbragt en större del af sin ungdom och hvarifrån man under tjugo års förlopp varit sextio mil aflägsnad, lemnar så föga tid öfrig för några arkitektoniska betraktelser, att vi kanske borde om en hufvudstad, som har en vetenskaps- en antiqvitets- och en konstakademi, icke ens våga ett ord i sådan syftning. Men man önskar dock att taga någon ehuru ytlig kunskap om det myckna, som göres i stora verlden. Då likväl högt värderade vänner och anförvandter skulle besökas och utflygter till minnesvärda ställen företagas; så hunno vi icke att skärskåda alla de byggnadsverk, om hvilka vi gerna velat för stadgande af eget omdöme taga närmare kännedom. Emellertid har Stockholm, ehuru det uppstått under en aflägsen forntid och då en ädel byggnadskonst idkades i Norden, så högst ringa spår deraf, att de byggnadsverk, som före reformationen tillkommit, äro så få, att mången mindre stad är i sådant fall af lika stort om ej större intresse. En ryktbar professor vid en berömd konstakademi har påstått, att arkitekturen under de fyra sistförflutna seklerna varit nästan bort-

glömd [8]. Ehuru detta yttrande ej kunnat utan god grund utgå från ett sådant håll; så anse vi detsamma likväl tåla några undantag, och vi hoppas att härpå finna åtminstone ett sådant i Stockholm.

Agnefit vid Mälarens utlopp Stocksund hade redan i djupa hedendomen vunnit ryktbarhet. Då Olof Haraldsson inlupit i Mälaren och härjat Sigtuna, lät Olof Skötkonung draga jernkedjor tvärtöfver Stocksund. På vestra sidan om detta utlopp således på Agnefit låg ett kastell och på södra sidan om samma plats var en krigshär samlad. Olof Haraldsson skall då genom Agnefit öppnat en graf, hvarigenom han undkommit. Denna graf fick sedan namn af Kongssund [9]. Ehuru en sådan händelse skäligen bort föranleda en säker befästning å Agnefit, lärer dock detta företag uteblifvit, tills Birger Jarl insåg nödvändigheten deraf. Emellertid måste denna plats i anseende till sitt fördelaktiga läge för fiske och handel varit ganska tidigt bebodd. Efter Sigtunas förödelse 1187 har Stockholms stad blifvit samma år byggd [10]. Således torde flere af Sigtunas invånare efter berörda olyckshändelse nedsatt sig på Agnefit, som tyckes sedermera fått namn af Stockholm, insula Stockholm [11]. Kongliga bref blefvo 1252 från denna plats, som då kallades på Latin Stockholmia, utfärdade [12]. Förmodligen har samma plats kort efter sistnämnda år fått en högre betydelse. I Stora Rimkrönikan säges, att den vise Birger jarl byggde Stockholm och att han der gjorde ett fagert hus och en godan stad, så att Mälaren fick

---

[8]) F. Kugler, Kunstgeschichte, Stuttgart, 1842. s. 860. [9]) Saga af Olafi hinom helga, cap. VI. [10]) Chronologia Suecica ex codice Minoritarum Wisbyensium in Script. Rer. Svec. T. I. S. I. p. 40. [11]) Dipl. Suec. N. 965. [12]) Dipl. Suec. N. 390, 391.

ett säkert lås mot Karelerna [13]). Merberörda plats har således hetat Stockholm och troligtvis varit en ej obetydlig köping, innan Birger jarl der uppförde ett herrligt slott och ordnade en mäktig stad. Vid betraktande af dåvarande förhållanden inses lätt, att nämnda plats, å östra sidan omgifven af saltsjön å vestra af Mälaren och blott afskuren med Norr- och Söderström från Upland och Södermanland, lemnade de önskansvärdaste tillfällen till sjöfart och fiske samt ut- och inländsk handelsrörelse. Härtill kom den vigtiga fördelen, att en väl befäst stad med en dylik belägenhet ej allenast blef ett oöfvervinnerligt hinder för vikingars ytterligare härjningar på Mälarens vidsträckta stränder utan jemväl ett säkert värn för densammas invånare i händelse af anfall. Häfderne visa, det ingen fiende efter Stockholms befästande försökt att intränga i Mälaren, och det ingen förmått med stormande hand intaga staden. Margareta, som under sju år belägrat Stockholm, inkom genom dagtingan. Engelbrekt Engelbrektsson, hvilken intagit så många fästen, insläpptes godvilligt i staden; men han kunde dock icke eröfra borgen. Sten Sture den äldre, som af invånarne mottogs i staden, belägrade ett halft år slottet, innan det uppgafs. Gustaf Vasa, som nära två års tid belade Stockholm å sjösidan och med tre läger till lands, kunde dock ej deri inkomma, förrän borgarne öppnade portarna. Stockholms befästning, hvilken således varit utomordentligen säker, förtjenar att med några ord skildras.

Den nya borgen, som intog högsta kullen af sandåsen jemte Norrström, fick ett stort rundtorn och deromkring bonings- och förrådshus med en omgifvande

---

[13]) Script. Rer. Svec. T. I. S. II. p. 10.

ringmur. Man har förmodat, att detta torn, hvilket hade 114 fots höjd, kallades af sin runda form Kärnan. Detta förmenande är likväl ett misstag; ty denna benämning betyder midt- eller hufvudtorn. — Helsingborgs urgamla slott hade enligt forntidens befästningssätt ett midttorn, som ännu qvarstår, och hvilket ehuru fyrkantigt kallas Kärnan [14]). — På sluttningen nära Jerntorget uppfördes ett porttorn. Mellan dessa fasta punkter och rundtomkring holmen uppdrogos sträckmurar och derinom byggdes staden, för hvilken Birger jarl anlade en ansenlig kyrka, som helgades S. Nicolaus. Berörda torn bestodo af fasta gråstensmurar, hvaremot stadens öfriga befästning troligtvis varit efter dåtidens bruk träförskansningar. Det säges i en gammal krönika, att Stockholm 1317 omgafs med trämurar [15]). Det vill således synas, som stadens första träbefästning varit nedrutten, då denna nya uppfördes. — Det var ej ovanligt att vid denna tid bygga träfästen. En sådan befästning, som fick namn af Bohus, anlades 1308 å Elfbacken nära Konghäll och ombyggdes af sten omkring 1448. — Väl säger Ericus Olai och Olaus Petri, att Stockholm af Birger jarl omgafs med fasta murar; men sådana måste i en sednare tid tillkommit i förening med flere hörn- och sidotorn. Ifrågavarande murar sträckte sig längsefter Öster- och Vesterlånggatan och vid sluttningarna deremellan. Då folkmängden starkt föröktes, så ville denna inskränkta plats ej förslå, hvadan man utanför murarna både å saltsjö- och Mälarsidan pålade och fyllde för vinnande af

---

[14]) C. G. Brunius, Historisk och arkitektonisk beskrifning öfver Helsingborgs Kärna. [15]) Script. Rer. Svec. T. I. S. I. p. 56. Eodem anno (1317) civitas Holmensis est ligneis moenibus cincta et munita.

byggnadstomter. Staden var jemväl både å saltsjö- och Mälarsidan skyddad med pålverk i dubbla rader. Dessa pålverk, som sammanhöllos med hammarband, hade större och mindre vattenöppningar för fartygs in- och utsläppande och tillslötos med svängbommar och lås. Vissa borgare, som hade härtill nycklar, kallades bomslutare. En förteckning upptager sådana borgare från 1419 till sextonde århundradets utgång. Söderström blef 1520 försedd med skottbommar och en stark jernkedja [16]).

På holmen i Norrström stiftades ett Helgeandshus, hvaraf densamma fått namn af Helgeandsholmen. En vindbro sträckte sig från landsidan till Helgeandsholmen, som skyddades af ett porttorn med två mindre sidotorn och omgifvande murar. En annan vindbro ledde derifrån till stadens motsvarande porttorn. Magnus Ladulås byggde omkring 1280 ett Gråmunkekloster å Kedjeskär, som sedan kallades Gråmunkeholm och slutligen Riddarholmen. Samme konung anlade vid nämnda tid S. Clara kloster i närheten af Brunkeberg och S. Görans hospital och kapell på det ställe som nu intages af S. Johannes kyrka. Magnus Smek stiftade i sjelfva staden ett Svartbrödrakloster. I Stockholm funnos många gilleshus nemligen Vårfru H. Lekamens H. Grafvens S. Gertruds S. Catharinas och S. Michaelis gillesstugor. Stadens södra porttorn nedbröts och på yttre sidan af Söderström, som jemväl hade en vindbro, uppfördes ett nytt sådant, hvarefter lemningar synas i Jernvågen. Å stadens murar funnos flere vattenportar. Redan 1288 var en del af Södermalm bebyggd, och samma år fingo de, hvilka bosatte sig på Norrmalm, lika rättigheter som borgarne inom

---

[16]) J. Elers, Stockholm, D. I. s. 359.

murarna [17]). S. Jakobs kyrka å Norrmalm nämnes 1343 och Maria Magdalena kyrka å Södermalm 1489. Det staden i äldre tider väl varit ansenlig, men haft till största delen trähus, kan deraf inhemtas, att vid en eldsvåda 1407 fyra hundra menniskor omkommo i branden [18]). År 1495 var för Stockholm i hög grad olycksbringande; ty aderton tusen menniskor bortrycktes i pesten, fjerdedelen af staden afbrann och flere skepp blefvo i hamnen genom storm och öfversvämning förstörda. Olaus Magnus, som skref kort efter reformationen, berättar, att stora och höga sten- och trähus betäcktes med näfver och torf, som besåddes med hafre och korn och under inträffande torka vattnades, hvadan de fingo en frodig grönska, hvilken småboskap afbetade [19]). Uti en journal öfver en utländsk beskickning nära ett sekel efter nämnda tid anföres följande. Stockholm visade sig ifrån saltsjösidan helt grönt mot bergen. Husen hade flacka tak, som voro gräsbeväxta, och på somliga betade killingar, hvilka öfver gatorna sprungo från det ena till det andra och hemkommo om qvällarna. Man kunde äfven i svårare tid beså taken till nödhjelp. Hvitlimmade skorstenar, som allestädes framstucko ur de gröna taken, gåfvo på längre afstånd en besynnerlig anblick [20]).

Magnus Ladulås tog sitt säte på Stockholms slott, hvilket 1330 och 1419 afbrann och som under tidernas lopp fick många betydliga utvidgningar och tillbyggnader. På riksdagen 1527 beslutades, att både slottets

---

[17]) Dipl. Suec. N. 965, 978. [18]) Script. Rer. Svec. T. I. S. I. p. 90. [19]) Olai Magni Historia de gentibus septentrionalibus, Romæ 1555. p. 315, 316. [20]) Anthoni Gobieeri, Journael der Legatie. Hag, 1619. p. 120.

och stadens befästning skulle förbättras. För detta ändamål nedbrötos Svartbrödra- och S. Clara kloster samt S. Jakobs och Maria Magdalenas kyrkor och troligtvis flere andra helgedomar. Rikets ständer beslöto **1544**, att Stockholm skulle ytterligare befästas. Gustaf I lät å slottet göra ansenliga förbättringar. Kärnan påbyggdes och utanverken och grafvarne utvidgades och staden omgafs med rundtorn och mellanliggande sträckmurar. Ett rundtorn å Riddarholmens norra ända är en lemning af dessa försvarsverk [21]). Stockholms slott bestod af adelhuset och förborgen, af hvilka det förra låg **26** fot högre än den sednare. Adelhuset, som intog den nuvarande lilla, och förborgen, som motsvarade den stora borggården, liknade två sammanbyggda fästen. Johan III företog betydande förbättringar. En ny kyrka med tio marmorpelare inrättades, adelhuset påbyggdes och kärnan förhöjdes **30** fot. Båda borggårdarne planerades. Kärnan, som inrymde trettio stora stycken, har **1675** varit enligt en uppgift **140** men enligt en annan **254** fot hög [22]). Å slottet funnos **1616** fyratio malmkanoner [23]). Slottet, som **1641** led af en härjande vådeld, blef iståndsatt af Christina, hvars närmaste efterträdare Carl X Gustaf beslöt stora förändringar, hvarmed början gjordes.

Då detta slott uppstått i en aflägsen forntid och efter härjande eldsvådor och till följe af skiljaktiga och ökade behof undergått stora förändringar och fått många tillbyggnader, så vore en redig och utförlig beskrifning deröfver af största intresse för konsthistorien. Men ty

---

[21]) O. Dalin, Svea Rikes Historia, D. 3. B. I. s. 175, 176, 390, 391. [22]) J. Elers, Stockholm, D. I. s. 310. N. Lundequist, Stockholms stads historia, D. I. s. 78. [23]) P. Bertii Rer. Germ. Lib. III. p. 679.

värr är en sådan beskrifning med onöjaktiga ritningar och ofullständiga anteckningar knappt möjlig, åtminstone kan ett tillfredsställande försök dertill ej göras utan ett flitigt begagnande af dithörande källor. Ehuru en grundritning af Stockholms gamla slott, hvilken förvaras i riksarkivets samlingar, blott upptager omgifningsmurar men inga mellanväggar eller dörr- och fönsteröppningar och icke har några påskrifter eller någon skala ej heller anger väderstrek, så hemtar man likväl deraf någorlunda begrepp om detta stora byggnadsverk, i synnerhet om man jemför E. Dahlbergs och J. Peringskiölds perspektivteckningar af detsamma [24]). Vi böra alltså yttra några ord om detta högst märkvärdiga byggnadsverk, hvars anordning hufvudsakligen varit följande. Ganska långa och höga byggnader, som hade hörn- och sidotorn, bildade en aflång fyrkant, hvilken innehöll en större och en mindre borggård. Nära midten höjde sig Kärnan, som sedermera kallades Tre Kronor. Detta slott, som hade flere fasta portar, var till större delen omgifvet med höga ringmurar, och derintill sträckte sig en vattengraf, hvari fartyg kunde inlöpa. Jemte vestra sidan låg jemväl en graf, hvaröfver en stenbro införde till en stor inkörsport, hvilken omgafs med runda torn. Sedan passerades en liten förgård, hvarifrån ett långt porthvalf i sned riktning inledde till en stor borggård på norra sidan om Tre Kronor. En lång byggnad, som utgjorde vestra sidan och var tre våningar hög, innehöll de kongliga rummen. Kyrkan, som intog norra sidan, bestod af mellan- och sidoskepp och hade å midten

---

[24]) Se Suecia Antiqva et Hodierna, T. I. pl. 15—18, 29, 30. Monumenta Ullerakerensia, s. 67.

kurar samt deremellan ett ansenligt torn. Hvarje sidoskepp hade tolf större fönsteröppningar med rundbågiga betäckningar och mellanskeppet tolf mindre å hvarje sida, En dörröppning å midten införde från borggården. Höga byggnader sträckte sig å södra och östra sidorna af borggården, hvarifrån en port införde till en mindre sådan, som jemväl omgafs af ansenliga byggnader. I vester om sistberörda borggård höjde sig Tre Kronor, hvartill byggnader å alla sidor slöto sig. Detta byggnadsverk, som således varit ganska ansenligt, företedde sednare medeltidsstil samt äldre och yngre renaissansstil, af hvilka dock den sistnämnda hufvudsakligen var rådande. B. Whitelocke, Engelsk ambassadör i Sverige, berättar i sin dagbok 1654, att södra och östra sidorna, hvilka mest utmärkte sig, voro fyra våningar höga med små fönsteröppningar, att kyrkan, som höll 130 fot i längd med motsvarande bredd, hade vackra väl polerade pelare af späcklig marmor. Han säger vidare, att detta slott, hvilket var betäckt med kopparplåtar och innehöll ganska många rum, visade sig, ehuru utan befästning, såsom ett kongligt palats. Då samma slott på den tiden var en beqväm boning för kongliga familjen och hade kyrka bibliothek rustkammare m. m. och jemväl inrymde öfverståthållaren och de flesta embetsverken samt lifvakten och dessutom innehöll fängelse för alla slags förbrytare; så finner man, att detsamma haft ett utomordentligt omfång. Det är märkvärdigt, att fängelserummen, som kallades Smedjegården, lågo under Christinas egna boningsrum. Byggnaden var uppförd af tegelsten, som förmodligen i en sednare tid blifvit afputsad. Slottets särskildta partier företedde ganska skiljaktiga konstformer, men det stora hela måste med dess för-

delaktiga läge gjort ett mäktigt intryck, ehuru deri saknades harmonisk hållning.

Detta ofantliga slott, som varit det minnesrikaste i Sverige, har spårlöst försvunnit. Huru många konungar ha icke arbetat på uppförande utvidgande och förskönande af detta byggnadsverk, hvilket efter flere häftiga eldsvådor liksom en Phoenix uppstått i föryngrad gestalt. Huru mycket blod har icke flutit för samma slotts intagande och försvarande. Många regenter ha der tillbragt en ärofull lefnad, och flere ha der måst ifrån thronen nedstiga i fängelsehvalfven. Således väcker åtankan af detta kongshus de lärorikaste betraktelser. Knappast är dock någon af de stora händelser, hvilka der tilldragit sig, mera varnande än det öde, som der drabbat Erik XIV. Eskils gemak kallades fyra hvalf, af hvilka tvenne troligtvis belägna i Kärnan eller Tre Kronor höllo nära 20 fot i hvarje sida och lika mycket i höjd. Gustaf I, som från hela rikets kyrkor och kloster sammanskrapat en stor myckenhet helgonkärl, lemnade vid sin död dessa hvalf så fullpackade med silfver, att dörrarne dertill ej kunde utan svårighet öppnas. När den beklagansvärde Erik blef af sina bröder störtad från thronen, insattes han i Eskils gemak. Det förmäles, att ståthållaren G. Baner skall i småsvennen A. Leijonhufvuds närvaro förebrått den olycklige fången, att han efter sex års förlopp förstört den nästan otroliga skatt, hvilken varit i hans fängelserum förvarad, så att der icke var mera en enda silfvernagel till finnandes [25]). Makalös, som med några andra örlogsskepp 1564 utlopp mot Danskarna

---

[25]) A. Botin i Vitterhetsakademiens handlingar, D. 2. s. 155. J. Elers, Stockholm, D. I. s. 313.

och Lybeckarna, förde 200 kanoner, hvilka till största delen voro gjutna af de klockor, som Gustaf I fråntagit kyrkorna. Då det berättades, att detta ofantliga krigsskepp flugit i luften, korsade sig de gamle katholikerne och sade, att det var ett ögonskenligt Guds straff för det helgerån, som konung Gustaf föröfvat, och att det var ingen välsignelse med de från Guds hus bortröfvade klockorna. Vi skulle tro, att den renlärigaste Lutheran kan yttra detsamma i afseende på den lika hastiga som snöpliga förskingringen af allt silfver i Eskils gemak och Eriks inneslutande derstädes. Åtminstone skulle den store C. von Linné häri sett en Nemesis divina.

Låtom oss nu betrakta de få konststycken, hvilka här under medeltiden uppstått och ännu äro i behåll. Vi skola sedan öfvergå till några märkvärdigare byggnadsverk, som efter reformationen tillkommit, och vi skola derjemte enligt tidsföljden skärskåda nuvarande slott och några samtidiga mästerverk samt slutligen kasta en blick på några nyare byggnadsarbeten.

Af Stockholms många helgedomar har Storkyrkan, som Birger jarl anlade, både i ålder och ansenlighet ett utmärkt företräde. Denna kyrka, som redan 1280 fick ett testamente, har, ehuru hon undergått stora förändringar, dock bibehållit så mycket af sin ursprungliga anordning, att hon i hög grad förtjenar byggnadsforskarens närmare undersökning. Samma helgedom, hvilken ända till Johan III.s tid var Stockholms enda stadskyrka och kallades Bykirka, skall af påfven fått stadfästelse på half doms- eller kapitelrätt, hvaraf den kallades Domkyrkan, men den benämnes nu vanligtvis Storkyrkan. Det är bekant, att denna kyrka blifvit invigd till S. Nicolaus. Att detta skett 1306, är en lös gissning. En

gammal inskrift med munkbokstäfver, hvilken stått öfver vestra ingången, har följande innehåll: *Anno domini mcdlxxviii consummatum est hoc hostium in honorem Dei et sanctorum ejus in memoriam Andreæ Pauli de Schanila.* Att kyrkan blifvit långt före denna tid fullbordad, kan med säkerhet antagas; ty inskriften angifver endast den tid, hvarpå vestra portalen tillkommit. Det är märkligt, att flere både äldre och nyare författare ansett det såsom en stor egenhet, att kyrkan blifvit helgad S. Nicolaus, enär många kyrkor och altaren i Norden liksom annorstädes blifvit efter honom benämnde. Af flere helgon, hvilka haft berörda namn, är Rysslands patron, som var beskyddare för sjöfarande fiskare och bönder, den ryktbaraste. Det är således ganska lätt att förklara, hvarföre denne patron, som rådde öfver vatten och storm, valdes till beskyddare för den första kyrkan i en hufvudstad, hvilken egentligen beräknades på sjöfart fiske och handelsrörelse.

Det vill synas, som kyrkan ursprungligen varit treskeppig med aflångfyrkantigt kor i öster och fyrkantigt torn i vester. Kyrkan fick småningom många messestiftelser, så att tjugofyra altaren äro der kända till namnen, dessutom omtalas S. Annas och S. Blasii kor samt södra och norra själakapellen. Vi ha ofvanföre sett, att domkyrkorna i Strengnäs och Vesterås, hvilka ursprungligen varit treskeppiga, fått för inrymmande af altarstiftelser sidobyggnader, som likna yttre sidoskepp, om nemligen alla mellanmurar borttagas. Det tyckes, som kyrkan blifvit för inrymmande af alla sina altarinrättningar utvidgad å långhusets båda sidor, hvarigenom yttre sidoskepp uppkommit. De yttre pelarraderne, hvilka synas vara vida yngre än de inre, antyda ett dylikt förhållande.

Gustaf I, som låtit i Stockholm nedbryta flere kyrkor, beslöt för slottets säkerhet **1554** rasera Storkyrkan; men Olof Skepper skall helt frimodigt yttrat, att konungen befallt rifning af nog många kyrkor derstädes, och att, i händelse han ej afstod från denna sin föresats, Herran torde hårdt hämnas en sådan förödelse. Gustaf I, som klarligen insåg det rätta i berörda framställning, frångick denna sin föresats. Men korets östra del blef likväl till en längd af vidpass **30** fot **1555** bortbruten, hvarefter dess återstående del utvidgades i öfverensstämmelse med långhusets bredd, och det hela tillslöts med en rak gafvelmur i öster. Pelarne, som äro uppdragna på grafstenar, vittna om denna utvidgning. Till sträckmurar såväl på de yttre som inre pelarraderna slutade sig särskildta luttak för de yttre och inre sidoskeppen och ett högt kroppåstak utgjorde mellanskeppets betäckning. Tornet utmärktes med en spetsig spira och alla sträfpelarne å långsidorna och å gafvelmuren hade små sådana. En större reparation å kyrkan blef **1736** företagen. Tornet, som var bristfälligt, nedbröts till mellanskeppets taklag och uppfördes enligt nyare smak. Vattentaken fingo två i stället för tre afsatser, och de gjordes helt låga. Sträfpelarne beröfvades sina spiror. En stor fönsteröppning på midten af östra gafvelmuren igenmurades och deröfver uppbröts ett rundfönster. Förmodligen ha fönsteröppningarne förut varit spetsbågiga med rosverk, men då fått halfrunda betäckningar med simpla rutfack. Denna vandalism, föga hedrande för en hufvudstad, fulländades **1743**. Man har föreslagit en hufvudingångs öppnande å östra gafvelmuren och altarplatsens förläggande i vester. Det allvarliga motstånd, som detta tanklösa infall rönt af de mera sansade, har

fått benämning af fördom [26]). Det är bedröfligt, att den kyrkliga byggnadskonsten skall till sin grundidé vara så okänd, att en lärd författare fäller ett sådant omdöme. Då sjelfve hedningen vände sig vid förrättande af sin andakt åt öster, skulle då den christne ha mindre begrepp om himlaljusets höga betydelse? Den behandling, som ifrågavarande helgedom rönt under sednaste sekel, bär det sorgligaste vittnesbörd om den högre byggnadskonstens låga ståndpunkt i Norden. Men låtom oss närmare betrakta detta Herrans hus i sitt närvarande skick.

Storkyrkan består af ett aflångfyrkantigt långhus med rak gafvelmur i öster och fyrkantigt torn i vester. Detta långhus fördelas af fyra pelarrader i fem stora skepp, af hvilka det mellersta är något bredare och högre än de öfriga. Mellanskeppet betäckes med åtta stjernhvalf, och hvarje af sidoskeppen, hvilka sinsemellan ha olika bredd men nära lika höjd, har åtta korshvalf. Tornet, hvars nedersta afdelning utgör en fortsättning af mellanskeppet och betäckes med ett enklare stjernhvalf, omgifves i söder och norr af sidoskeppen. En stor ingång på midten af tornets vestra sida och en mindre sådan å långhusets södra samt en å dess norra inleda i kyrkan. Pelarne, som äro fyrkantiga, ha dubbla hörnsprång och en halfrund pilaster å hvarje sida. Föreningsbågarne, hvilka äro spetsiga, ha likadana språng som pelarnas motsvarande sidor. De yngre pelarne och föreningsbågarne äro enklare. Långhusets omgifningsmurar, som sakna inre pilastrar, förstärkas af yttre sträf-

---

[26]) J. Messenius, Sveopent. p. 100—102. E. M. Fant, De templo urbis Stockholmensis primario, S. Nicolai dicto. Upsaliæ, 1788, 1791. J. Elers, Stockholm, D. 1. s. 113—132.

pelare. Rundbågiga fönsteröppningar å långhusets sidomurar motsvara pelarafstånden och fyra sådana och deremellan ett stort rundfönster äro å östra gafvelmuren plaserade efter sido- och mellanskeppets midtlinier. Sträckmurar, uppdragna på de yttre pelarraderna, ha små rundfönster, hvarigenom vindarne upplysas. Yttre sidoskeppens luttak sluta sig till dessa sträckmurarar, som uppbära inre sido- och mellanskeppets gemensamma kroppåstak. Sträfpelarne, hvilka äro lika höga som omgifningsmurarne, ha helt låga betäckningar. Östra gafvelmurens röste företer tre afsatser, af kvilka de två nedra krönas med balustrader, den öfversta deremot betäckes med en sickbåge. Tornets hvarje sida siras något öfver midten med ett lågt röste mellan bandlister och dess betäckning består af en skråkant och derpå ett galleri samt å midten en hög lanterna. Långhusets hela inre bredd i vester utgör **104 $\frac{3}{4}$** fot, i öster **110**, dess hela längd **169 $\frac{1}{3}$**; mellanskeppets bredd **22 $\frac{5}{6}$**; södra inre sidoskeppets **17 $\frac{1}{6}$**, det motsvarande norras **17**; södra yttre sidoskeppets **9 $\frac{1}{6}$**, det motsvarande norras **11 $\frac{3}{4}$**; pelarnas afstånd **15 $\frac{2}{3}$**.

I kyrkans kor står en ganska stor ljusstake af messing. Foten hvilar på fyra liggande lejon. Sex armar, hvilka från tvenne motsatta sidor af stammen uppskjuta öfver hvarandra till lika höjd, sammanhållas af ett fint gallerverk och sluta med prydliga manchetter. I Lunds domkyrka finnes en likadan ljusstake, hvarå jemväl fyra kortare armar, som utgå i motsatta riktningar, uppbära evangelisternas sinnebilder [27]). Dessa sjupipiga ljusstakar äro, såvidt vi veta, de enda så beskaffade, som

---

[27]) Se C. G. Brunius, Beskrifning öfver Lunds domkyrka, s. 151, 152.

finnas i Norden. Det är af synnerligt intresse för konsthistorien, att man känner, det Magnus Smek gifvit förstberörda ljusstake till minne af sin fader och farbroder Erik och Valdemar, hvilka 1317 ihjälhungrades på Nyköpings slott och begrofvos i kyrkans kor, och det sistnämnda ljusstake har årtalet 1325 och är sålunda från samma tid.

I kyrkan står en bägarformig dopfunt af hvit marmor. Skålens botten är kupig, sidorna nära raka. Kring kanten mellan två vinrankor läses: *Domine apud te est finis vite et in lumine tuo videbimus lumen;* på foten: *anno domini mdxiiii sit deo laus.*

På foten af en pelare nära altarplatsen är en marmorskifva insatt, hvarå ett lejon och en lejoninna med klorna fasthålla en ål, och dervid finnes följande inskrift: *Der ael is fet ok ein stark fisk mit ledegen henden is he nicht gut to fangen dat is vis 1521. Wer em wil vorwaren he mot nene seke edder kisten an em nicht sparen.* Denna marmorskifva har, medan Gustaf I belägrade Stockholm, blifvit på Christian II.s befallning af höfvidsmannen Didrik Slaghök på nämnda ställe insatt. Syftningen med dessa sinnebilder och verser är ganska påtaglig. Didrik Slaghök var den ränkfulle man, genom hvilken Christian II erhöll bannlysning öfver de Svenskar, som afsatt Gustaf Trolle, och hvilken således beredde Stockholms blodbad. Derefter blef denne missdådare af tyrannen förordnad till biskop i Skara, hvarest han kom såsom en förfärlig roffågel ibland de uppskrämda dufvorna. Men samme bödelsknekt nödgades plötsligen flykta för Gustaf Vasas stigande makt, hvarefter han af sin samvetslöse herre inträngdes såsom erkebiskop i Lund. Den afskyvärde gunstlingens nya medgång blef likväl kort.

Tyrannen lät nemligen hastigt gripa honom, hvarefter han redan i Januari **1522** blef först lagd å sträckbänk, sedan hängd, men han blef genast nedtagen och lefvande bränd.

Sten Sture lät en Tysk bildsnidare **1489** utarbeta S. Görans strid med draken [28]). Nämnda helgon, som är i naturlig storlek och sitter i full rustning till häst, har å bröstet en öppning, hvari reliqvier varit i silke inlagda under en kristall. Detta bildverk, som består af trä med lifliga färger, har tillhört S. Görans altare, men förvaras nu på östra sidan inom södra ingången. En sägen förmäler, att riksföreståndaren, hvilken ej unnade någon annan stad ett sådant mästerverk, lät på den så kallade Stora Vinkällaren afdagataga konstnären. Det synes dock mycket troligare, att denne utlänning, som icke rätt känt Svenskens lynne, torde å nämnda dryckesställe omkommit i brådskillnad. Emellertid förtjenar detta bildverk synnerlig uppmärksamhet, ehuru det icke röjer en så ovanlig skicklighet, som man fordom trott sig deri finna. Sjelfve Gustaf II Adolf skall nemligen yttrat, att detsamma vore ett ibland Sveriges tre utmärktaste konststycken.

Adler Salvius lät i Augsburg förfärdiga ett altarskåp, hvilket hans enka **1654** öfverlemnade till Storkyrkan. I detta altarskåp föreställes i nedersta afdelningen nattvarden. I andra afdelningen ses korsfästelsen. Till höger står Moses med lagens taflor, och vid yttre sidan om honom en engel med stege i den venstra och hammare och tång i den högra handen. Till venster står Christus, som håller en bok och derpå ett lamm i den venstra

---

[28]) Script. Rer. Svec. T. I. S. II. p. 327.

och en segerfana i den högra handen. Vid yttre sidan om Frälsaren håller en engel med den venstra handen en kolonn, och derpå står en hane, med den högra två spjut, af hvilka det ena har en påfäst svamp. I den tredje afdelningen skildras Christi svepning, och till venster derom sitter å ett halfröste Marcus med en bok och ett lejon, till höger å ett sådant Johannes med en bok och en penna. I fjerde afdelningen visas uppståndelsen, och vid sidorna derom stå de två andra evangelisterne med blotta böcker. Öfverst står på ett förgyldt klot Christus omgifven af en triangelformig gloria. På den venstra sidan något dernedom sitter en knekt med sköld och svärd, på den högra en annan med pil och båge. Alla taflorna äro nära helupphöjda, och figurerne derjemte äro fullrunda och temligen stora; allt af drifvet silfver. Detta altarskåp, som består af ebenholts, tillslutes med två större och två mindre dubbeldörrar, som bådadera motsvaras af flygelstycken. Dörrarnas pilastrar bågar och speglar äro inlagda med elfenben och silfver. Å de nedra dörrarna föreställas Lucas och Johannes, å de öfra de två andra evangelisterne i snidverk med bladprydnader och starka förgyllningar. Det hela krönes med ett trebågigt röste och öfverst står en engel. Flygelstyckena siras med englar och starka förgyllningar. Samma altarskåp har ovanlig storlek. Hela detta arbete röjer synnerlig skicklighet och är utfördt i yngre renaissans- eller barockstil. En Latinsk inskrift å en silfverplåt säger, att detta konststycke tillkommit för Guds ära kyrkans prydnad och gifvarnes åminnelse.

Storkyrkan äger två vidtbekanta oljemålningar af David Klöcker Ehrenstrahl. Den ena af dessa oljemålningar, hvilken föreställer Christi korsnedtagning, håller

10 fot i bredd 25 i höjd, den andra, som skildrar yttersta domen, är 25 bred 36 hög. Vid första anblicken ådraga sig dessa konststycken stor uppmärksamhet, och de qvarlemna ett ganska varaktigt intryck.

Det är omöjligt att vid betraktande af kyrkans yttre ana, det hon för nära sex sekler tillbaka uppstått. Bredd och längd stå nemligen i största missförhållande till hvarandra. Allt yttre röjer en förderfvad stil i Fransysk smak. Östra gafvelmurens bandlister och terrasslika afsatser, sidomurarnas och sträfpelarnas starka förkroppade gesimser, tornets röstformiga sidoprydnader och lanternbetäckning ådagalägga ett sådant förhållande. Kortligen intet spår finnes af någon högre konstform. Man blir deremot vid inträde genom hufvudingången ljuft öfverraskad vid det inres genomskådande. Man finner nemligen i de trenne mellersta skeppen en skön lemning af en storartad helgedom; men man märker straxt, att den blifvit i öster afstympad och på sidorna utvidgad. Hvarje sann konstkännare lärer dock vid betraktande af det inre af detta Herrans hus fägna sig deröfver, att det undgått den förstöring, som Gustaf I påtänkt, och den, hvilken Gustaf III efter byggande af en ny kyrka i form af Roms Pantheon föresatt sig.

Att kyrkans ringmur blifvit i en sednare tid borttagen är en ostridig förbättring. Det skulle i vår tanke verkligen icke skada, om de tvenne sträckmurar, hvilka emellan kyrkans södra och börsens norra sida instänga en liten plats, blefvo likaledes undanröjda; helst portarne derå alltid lemna fri öfvergång, emedan tillstängningen är lika onödig som hinderlig. Å vestra portens pelare stå tvenne qvinnofigurer. Den ena af dessa, hvars bröst prydes med en sol, betecknar dygden; den andra, som hål-

ler ett betsel, åsyftar lydnaden. Å östra portens pelare stå äfven två qvinnogestalter. Den ena, som håller en orm i den högra och en spegel i den venstra handen, antyder försigtigheten; den andra, hvilken vid sidan har ett ankare, afser hoppet. Dessa bildstoder, som ha något öfver naturlig storlek, äro arbetade af D. Kortz och blefvo 1702 uppsatta. Det vill synas, som samma figurer kunde efter murarnas bortbrytande placeras jemte kyrkans sidoingångar.

Näst Storkyrkan är Riddarholmskyrkan den märkvärdigaste. Magnus Ladulås anlade, såsom vi nämnt, å Kedjeskär ett Gråbrödrakloster, hvilket fick en ansenlig kyrka och flere byggnader samt en stark ringmur med porttorn, så att detsamma liknade ett fäste med omgifvande vatten. Efter klostrets indragning förföllo byggnaderne, hvilka Johan III lät med stor kostnad iståndsätta. Kyrkan företer enligt en teckning af 1520 en så högst skiljaktig anordning med den nuvarande, att det tyckes, som Johan III nästan helt och hållet ombyggt samma helgedom. Det är bekant, att kyrkan var vacker och stor och hade ett fagert och ljust kor [29]). Då teckningen deremot visar kyrkan temligen liten och fönsteröppningarna helt små med ganska höga bröstningar, och då den icke angifver något egentligt kor, så tyckes densamma vara föga pålitlig. Att emellertid kyrkan undergått betydliga förändringar, märkes vid första anblicken deraf. Riddarholmskyrkan har fått en så utförlig beskrifning, att dervid tarfvas föga tillägg [30]). Dessutom

---

[29]) Stora Rimkrönikan in Script. Rer. Svec. T. I. S. II. p. 18. Kyrkian är vään ok stoor, ok hafver en fagran liusan Coor. [30]) C. F. Rothlieb, Beskrifning öfver Riddarholmskyrkan, Stockholm, 1822.

har jag icke haft tillfälle närmare undersöka detta byggnadsverk, hvars ursprungliga anordning blifvit genom tillbyggnader så vanställd, att den svårligen kan med någon visshet utredas. Jag bör således vara om denna kyrka ganska fåordig, ehuru en helgedom, som tillhört en ryktbar klosterstiftelse och förvarar många stora konungars jordiska qvarlefvor, måste både i historiskt och arkitektoniskt afseende vara af stort intresse för hvarje Svensk, hvilken gör anspråk på bildning.

Kyrkan består af ett treskeppigt långhus, hvars korshvalf uppbäras af åtta pelare i två rader. I öster ligger ett kor, hvilket har mellanskeppets bredd och en ansenlig längd med tresidig altarvägg och jemväl betäckes med korshvalf. Ett fyrkantigt torn höjer sig i vester. Å korets södra sida byggdes **1633** Gustaf II Adolfs grafkor i renaissansstil, och midtderemot anlades **1686** Carl X Gustafs uti Italiensk byggnadsart. I dessa grafkor, som kallas det Gustavianska och Carolinska, hvila många kongliga personer. Å långhusets södra och norra sidor äro jemväl grafkor uppförda för flere ryktbara män. Alla dessa grafkor ha takhvalf. Kyrkan, som invändigt haft åtskilliga målningar, har **1713** blifvit öfverkalkad. Skada, att man äfven då öfversuddat en minnesvärd inskrift på Latin med munkbokstäfver, hvilken haft följande innehåll. Orsakerna till Sveriges olyckor ha varit äro och förbli sex, nemligen egennytta, lömskt hat, förakt för lagarna, liknöjdhet för allmänt väl, kortsynt benägenhet för utlänningar, envis afund mot landsmän [31]).

---

31) J. Elers, Stockholm, D. 2. s. 18. Sex fuerunt sunt eruntque caussæ malorum in Svecia, proprium commodum, latens odium, contemtus legum, negligentia communis boni, favor improvidus in exteros, pertinax invidia in suos.

Tornet, som i Johan III.s tid fått en ganska hög spira, antändes 1835 af en ljungeld och afbrann tillika med kyrkans och grafkorens vattentak; men takhvalfven uthärdade hettan, så att det inre skyddades från förstöring. Kort efter denna förödelse blef byggnaden iståndsatt och försedd med ny spira och nya vattentak. Då man ser de högst skiljaktiga byggnadsformer, som icke allenast uppenbara sig i sjelfva kyrkan utan, ännu mera i dithörande grafkor, så tyckes det hela vara ett prof-stycke på byggnadsarter. Man finner här äldre och yngre medeltids- renaissans- barock- och rococostil samt förderfvadt Italienskt manér och slutligen ett koppartak i tältform, som erinrar om ett Chinesiskt betäckningssätt, och en tornspira af gjutgods, hvilken ej liknar någon af hittills kända byggnadsarter. Yttermurarne äro enligt den nya tidens utsiringsbegär afputsade och rödmålade samt hvitrandade i kryssband och somligstädes uti idel löpskiften. Detta ådagalägger, huru föga man i våra dagar vårdar sig om medeltidens goda murningssätt.

Ehuru S. Clara fordna kloster och nya kyrka fått en utförlig beskrifning, så vilja vi likväl nämna några ord derom [32]). Detta kloster, som Magnus Ladulås stiftat för nunnor af S. Francisci orden, hade, att döma af ett gammalt kopparstick, föga ansenliga åbyggnader. Gustaf I nedbröt samma kloster, men Johan III uppförde der 1572 en ny kyrka, som består af enskeppigt långhus och hälften smalare tvärbyggnad på midten samt fyrkantigt torn i vester och tresidig altarvägg i öster. Tornet blef 1627 vid en behöflig ombyggnad 40 fot högre än det förut varit. Omgifningsmurarne förstärkas af yttre

---

[32]) J. A. Nordberg, S. Claræ Minne, Stockholm, 1727.

och inre sträfpelare, och korsbyggnaden betäckes med sju korshvalf. Alla sträfpelarne äro fyrkantiga. De två yttre sträfpelarne å vestra gafvelmuren och de två mellersta å altarväggens yttre och de fyra å dess inre sida samt hvarje korsarms båda yttre äro ställda öfver hörn, men alla de öfriga bilda rätvinkliga framsprång. Breda spetsiga hufvudbågar uppbäras af de inre sträfpelarna, som jemte sidomurarna förenas med hälften smalare kantbågar. Tornets nedersta afdelning, hvilken öppnar sig till skeppet, betäckes med ett korshvalf, som liknar de öfriga. Långhusets, hvarje sida har fyra och altarväggen tre stora spetsbetäckta fönsteröppningar. På midten af tornets vestra sida och på midten af tvärbyggnadens hvarje gafvelmur finnes en spetsbågig dörröppning och döröfver ett stort rundfönster. Å tornets södra liksom norra sida är en stor spetsig fönsteröppning igenmurad. Långhusets hvarje sida har likaledes fått en gammal fönsteröppning igenmurad, men deremot ha korsarmarne erhållit nya sidofönster. Kyrkans inre längd utgör **197** fot, långhusets bredd **46**, tvärbyggnadens längd **98**, bredd **23**, inre höjd under takhvalfven **41** $\frac{1}{2}$, tornets murhöjd **122**. Kyrkan, som består af tegelsten och är hållen i spetsbågsstil, har fordom haft ett ansenligt kroppåstak, och alla sträfpelarne smärta spiror. Tornet har jemväl haft en ganska hög spira och dess fyra sträfpelare mindre sådana. Hela denna anordning visar, att Johan III försökte att återupplifva medeltidens byggnadssätt, men detta bemödande blef lika fruktlöst som ett återinförande af den undertryckta trosläran. Kyrkan har på södra sidan fått tvenne på norra fyra olikartade utbyggnader, hvilka i högsta grad vanställa densamma. Alla vattentak äro numera helt låga och

alla spiror ha försvunnit. Det är i sanning bedröfligt, att en ibland de skönaste kyrkor, som efter reformationen uppstått i Sverige, undergått en sådan vandalism, och att denna ej afhjelpes, helst konstakademien ligger helt nära ifrågavarande helgedom.

Här bör icke lemnas oanmärkt, att Mariestads kyrka, som hertig Carl **1593** anlade och hvilken uppförd af en Tysk byggmästare fullbordades **1615**, har mycken likhet den nyssberörda [33]). Flera kyrkor, som tillkommo under Gustaf II Adolf och Christina, erinra både till hufvudplaner och detaljförhållanden om medeltidens byggnadskonst.

S. Jakobs kyrka, som vi ofvanföre jemfört med Christina kyrka i Fahlun, bör här endast i korthet omnämnas, helst en utförligare beskrifning deröfver finnes [34]). Kyrkan består af mellan- och sidoskepp, af hvilka det förra är vida bredare och högre än de sednare. Ett kor, hvilket med mellanskeppets bredd och tresidig altarvägg sträcker sig åt öster, har på hvarje sida en sakristia, som egentligen utgör hvarje sidoskepps östligaste qvadrat. Åtta runda pelare, hvilka stå i två rader och å vestra gafvelmuren och å sakristiornas hörn motsvaras af halfrunda pilastrar, uppbära mellanskeppets sträckmurar, som äro lika höga med korets omgifningsmurar. Yttre sträfpelare, hvilka äro fyrkantiga, förstärka sidoskeppens och korets hörn- och sidomurar. Kyrkan, som håller **160** fot i längd och **60** i bredd, har mångartade takhvalf nemligen i fyr- och åttadelade korssamt enkla och dubbla stjern- och nätformer m. m.

---

33) A. P. Tidström, De Mariæstadio, Holmiæ, 1752. p. 57, 58.
34) F. L. Wittingh, St. Jacobs Minne, Stockholm, 1771.

Ett fyrkantigt torn, hvilket hvilar på de fyra östligaste af långhusets pelare, omgifves af kurar, som höja sig öfver sidoskeppen. Två åttkantiga torn, hvilka å vestra gafvelmuren motsvara pelarraderna, innehålla spiraltrappor och tjena såsom sträfpelare. Å det takhvalf, som uppbäres af de fyra östligaste pelarna, står *1642* i jern. Detta årtal angifver murverkets fullbordan, enär kyrkan invigdes **1643**. En stor dörröppning på midten af vestra gafvelmuren och en mindre å hvarje långsida midtunder hvarje kur inleda i kyrkan, hvilken har en stor fönsteröppning i midten på hvarje af sträfpelarnas mellanrum. Det fyrkantiga tornet har ursprungligen haft en hög spira, hvilken **1723** förstördes af en eldsvåda, hvarefter det fick gesimser och betäckning i dåtidens Franska manér. De två åttkantiga tornen ha äfven haft höga spiror, som nämnda år afbrunno, hvarefter kupor enligt berörda manér anbragtes.

Drottning Christina skänkte kyrkan en stor altartafla, som hade mycken likhet med den, hvilken vi sett i Fahlun. Altartaflan innehöll fyra afdelningar i oljemålningar och omfattningen bestod af snidverk med kolonner och löfprydnader. Den nedersta afdelningen föreställde nattvarden, den andra herdarnas besök hos Maria, den tredje korsfästelsen, den fjerde Christi nedtagande från korset. Nedersta skildringen omgafs af fyra små bröstbilder målade på kopparplåtar nemligen å norra sidan Gustaf I och Johan III, å södra Christina och Axel Oxenstierna. De öfriga skildringarne omgåfvos med bildstoder väl skurna i trä, nemligen Moses Christus S. Petrus S. Paulus och evangelisterne, alla med attributer. Öfverst sågs Frälsaren med segerfana, omgifven af englar. Koret afstängdes med ett sirligt messingsskrank, som

var en dyrbar gåfva af Anna Bure. En predikstol skänktes af Henrik Fleming. Å bröstningen, hvilken var åttkantig, föreställdes Christus, som höll ett korsprydt verldsklot och omgafs af lärjungarna. Under baldakinen svätvade en dufva, och der ofvanpå sågs en pelikan, hvilken öppnade sitt bröst för sina ungar; en sinnebild af återlösningen. Hela detta arbete var utfördt i snidverk [35]. Alla dessa prydnader, hvilka hållna i renaissansstil väl harmonierade med kyrkan, ha i sednare tider blifvit skoningslöst undanröjda. Altarprydnaden består nu af en stor oljemålning, som gör ett föga behagligt intryck på en sann konstforskare. Den nya predikstolen vittnar om vår tids beklagansvärda oförmåga att finna det passande i kyrklig byggnadskonst. Häremot bör icke förtigas, att kyrkan genom bortbrytande af några utbyggnader och murar vunnit i yttre anseende.

S. Gertruds gillestuga, som bildade en rät vinkel jemte två gator nära midten af staden, blef af Johan III upplåten till kyrka för Finska församlingen, för hvilket ändamål flere förbättringar påtänktes. Carl IX gaf denna byggnad till Tyska församlingen för att deri förrätta gudstjenst. Ett torn uppfördes mellan åren **1613** och **1618**. Då denna helgedom ej lemnade tillräckligt utrymme, blef derå en utvidgning **1636** företagen, hvilken **1642** fullbordades. Den ursprungliga byggnadens inre långsida och en del af dess vinkel bortbrötos och kyrkan gjordes dubbelt bredare. Omgifningsmurarne, som ursprungligen ej burit takhvalf, förstärktes med yttre sträfpelare och inre pilastrar. I midten af denna nära qvadratiska fyrkant uppsattes med sträckning i syd-

---

[35]) Se F. L. Wittingh, St. Jacobs Minne. s. 58—65.

vest och nordost två pelare, och derpå inslogos sex takhvalf. Denna utvidgning, som verkställdes af en Tysk byggmästare H. J. Kristler, visar, att man ännu på den tiden förstod att med säkerhet inslå ansenliga takhvalf. Emellertid är kyrkan alltför bred nemligen 73$\frac{1}{2}$ fot i jemförelse med sin längd 87$\frac{1}{2}$, och tornet, som intager yttre hälften af sydvestra gafveln, ökar det helas oregelbundenhet. En stor dörröppning på midten af inre långsidan har en starkt framspringande portal, hvilken prydes med kolonner och bildverk. Kyrkogården, som till större delen omslutes med grafkor, beskuggas af löfträd. Ett klockspel, hvilket **1663** förfärdigades i Amsterdam, inköptes kort derefter för **3534** riksdaler och uppsattes i tornet. Tjugoåtta större och mindre klockor, hvilka harmoniera med hvarandra, anslås med hamrar. Detta är det enda klockspel, som finnes i Sverige. Det är ganska märkligt, att denna kyrka, ehuru såsom konststycke föga betydlig, fått en lika vidlyftig som grundlig beskrifning [36]).

Johan III lät å det ställe, hvarest Maria Magdalena gamla kyrka stått, **1576** grundlägga en ny helgedom, hvilken **1634** invigdes. Denna kyrka fick några år derefter en förlängning åt öster och kort derpå en utbyggnad å hvarje sida samt ett fyrkantigt torn i vester. Efter en eldsvåda **1759** fick tornet en låg betäckning, hvilken för trenne årtionden sedan utbyttes mot en lanterna, som liknar ett lusthus.

Öfverst på Södermalms ansenliga bergshöjd, hvarest Christian II brände Sten Stures och de afdagatagna

---

[36]) J. A. A. Lüdeke, Denkmal der Wieder-Eröffnung der Deutschen Kirche in Stockholm, 1823.

Svenske herrarnes lik, uppförde Johan III ett litet kapell. Då folkmängden i denna trakt betydligen förökat sig, lät Carl X Gustaf på samma ställe **1656** bygga en kyrka, hvartill J. De la Vallée uppgjort ritningar. Denna kyrka, som snart fullbordades och fick namn af S. Catharina, är hållen i Grekisk korsform med fyrkantiga svickelbyggnader och ett stort åttkantigt midttorn och fyra likartade svickeltorn. Kyrkan har takhvalf, af hvilka det mellersta är kupolformigt. Hvarje gafvelmur, som emellan två rundbågiga fönsteröppningar har en raksluten ingång och deröfver ett rundfönster, krönes med ett lågt röste. Å korsarmarnas och svickelbyggnadernas hvarje sida finnes en rundbågig fönsteröppning. Kyrkan härjades **1723** af en eldsvåda, då korsarmarne förlorade sina spetsiga vattentak, midt- och svickeltornen sina genombrutna betäckningar och öppna galleri. Denna kyrka, hvars grundidé är urgammal, var i sitt ursprungliga skick hållen i en utbildad renaissansstil och såsom sådan ganska vördnadsbjudande. Emellertid äro svickelbyggnaderne och svickeltornen öfverflödiga för midttornets fasthet, liksom de äro såsom prydnader både för kostsamma och för pråliga. Korsarmarnas helt låga rösten och deras mycket höga vattentak framstå såsom vidunderliga motsägelser; men alla dessa missförhållanden tillhöra den egensinniga och praktälskande renaissansstilen. Kyrkan blef kort efter berörda eldsvåda vanställd genom en bedröflig modernisering, så att, ehuru man väl kan deri upptäcka grunddragen af byggnadsarten, det hela röjer den sednare tidens kala och flacka konstformer.

Änskönt man i Stockholm länge fortfor att på uråldrigt sätt bygga trähus, så blefvo dock under medeltiden ganska många stenhus der uppförda. Gustaf I stadgade

1552, att då qvarstående trähus skulle nedrifvas och stenhus i deras ställe uppföras. Man kunde till följe häraf förmoda, att i Stockholm funnos många urgamla stenhus, hvilkas stilförhållanden voro af stort intresse för konstforskaren. Denna stora stad äger likväl ej ett enda sådant. Nämnde konung, som bemödade sig att utplåna alla spår af medeltidens kultur, nedref, hvad som rimligtvis kunde undanrödjas af forntida byggnadsverk, och han införde äldre renaissansstil. Vi ha ofvanföre sett, att Johan III, som sökte åter upplifva medeltidens kyrkliga byggnadssätt, förgäfves kämpade mot tidsandan. Christina inkallade S. De la Vallée, som byggde i sednare renaissansstil. Efter Svenskarnas ärorika och riktande fälttåg i Tyskland uppstodo i och omkring Stockholm många byggnader i denna praktfulla stil. Det är märkvärdigt, att alla de stora och ståtliga byggnader, hvilka under samma tid uppfördes i Danmark, röja en ganska skiljaktig hållning, nemligen en utbildad barockstil. J. Elers förmenar, att våra katholska förfäder hade en barbarisk smak utan konstreglor, men att man deremot i våra dagar lefde i den högre byggnadskonstens gyllende tidehvarf. Då sådana tänkesätt kunna hos en grundlig forskare göra sig gällande, så är det sannerligen ej underligt, att man i Stockholm förgäfves söker å något boningshus ett enda spår af medeltidens konstutöfning.

Flere boningshus, som varit uppförda i äldre renaissansstil, ha efter undergående af modernisering fått behålla sina portomfattningar af välarbetad sandsten. Vid Kinstugatan ser man öfver en gammal ingång en sandsten, som föreställer en man och en qvinna, hvilka om halsarna sammanbundna liksom bemöda sig att släpa

hvarandra öfver en eldbrasa, som är upptänd emellan dem. Det berättas, att två makar blifvit till följe af sin oförsonliga bitterhet emot hvarandra 1558 dömda att å stadens stortorg undergå ett sådant straff. Man har måhända i en aflägsen forntid kunnat så döma men svårligen under Gustaf I. Det är sannolikast, att två oeniga makar fordom bebott denna plats, och att en sednare ägare velat med denna skildring varna för en sådan sammanlefnad.

Riddarhuset, hvartill S. De la Vallée författat ritningar, började 1648 att byggas. Detta hus innehåller stora källrar och derpå två höga våningar. Framfasaden har elfva, bakfasaden tretton och hvardera gafveln tre fönsteröppningar i rad. En ingång på midten af hvarje fasad införer till en rymlig förstuga i den första våningen, hvarifrån en beqväm trappa uppleder till den andra. Underbyggnaden, som motsvarar källrarna, är rustiserad, och derifrån sträcka sig å hörnen och mellan fönsteröppningarna Korinthiska pilastrar till taklisten, som har ansenlig höjd och kraftigt framsprång. Båda våningarne ha rakbetäckta fönsteröppningar, hvilkas omfattningar äro i nedra raden stickbågiga i öfra röstformiga. Öfverst sträcker sig en rad små rundfönster. Mellan nedra och öfra fönsterraden samt öfver rundfönsterna äro rika fruktband anbragta, och öfver hvarje fasads mellersta pilastrar höjer sig ett lågt röste. Vattentaket, som har ansenlig höjd, består af två afsatser, af hvilka den nedra är inutåtsvängd den öfra skråkantig, båda med lika vattenfall åt alla håll. Underbyggnaden pilastrarne omfattningarne och siraterne bestå af finhuggen sandsten, det öfriga af fogstruken tegelsten. Å taklisten läsas i stora förgyllda bokstäfver följande inskrifter. På fram-

fasaden: *Consilio atque sapientia claris majorum exemplis animis et felicibus armis.* På bakfasaden: *Prudentia murus sacer nec decidit nec proditur. Per labores itur ad honores. Civium fortitudo præcipuum regni firmamentum.* På vestra gafveln: *Divino sine numine faustum est nihil.* På östra: *Dulce et decorum est pro patria mori.* Det är en fägnad, att denna byggnad, som för konstkännaren har synnerligt intresse, blifvit i sjelfva Stockholm skyddad för det nya konstmanérets fåkunniga infall. En sådan konservatism är berömvärd. Emellertid har framfasaden blifvit afputsad och fogstruken, men de öfriga sidorna ha deremot fått behålla sina bara tegelytor. Hvad skulle man säga om en numismatiker, som med krita afskurade gamla mynts så kallade erugo nobilis? S. De la Vallée hade en stil, hvilken mer än väl kan mäta sig med en förderfvad Italiensk byggnadsart. Hade flyglar vid framfasaden och paviljonger nära bakfasaden tillkommit på sådant sätt, som E. Dahlbergs ritningar utvisa, så hade denna byggnad blifvit ännu praktfullare [37]).

Regner Lehusen byggde emellan åren **1646** och **1649** vid Munkbrotorget ett prydligt hus, som E. Dahlberg aftecknat under namn af Carl Pipers palats [38]). Detta ansenliga hus, som består af en hufvudbyggnad och två flyglar, inköptes **1757** af Herman Petersen, af hvilken det sedan fått benämning. Hufvudbyggnaden, hvilken innehåller fyra våningar, har ett högt kroppåstak, men flyglarne, som äro tre våningar höga, betäckas med låga luttak. Mot torgplatsen har hufvudbyggnadens gafvel

---

[37]) Suecia Antiqva et Hodierna, T. I. pl. 35, 36. [38]) Ibd. T. I. pl. 49.

å midten två portaler jemte hvarandra och vid hvarje sida derom en fönsteröppning. Härpå följa tre fönsterrader, af hvilka hvardera innehåller fyra fönsteröppningar. Röstets första afdelning har två och dess andra likaledes två fönsteröppningar. Portalerne, som siras med bilder, äro rundbetäckta och krönas med höga bjelkverk och derpå öppna bågar, och den närmaste fönsterpelaren inrymmer en bildnich. Fönsteröppningarne, som äro rakbetäckta, utmärkas med framspringande bågstenar. Underbyggnaden och hörnen äro rustiserade. Röstet, som består af flere afdelningar, siras med bandlister och fina snerklerier. Detta hus företer ett vacklande mellan renaissans- och barockstil, men denna blandning röjer en mästares hand. Öfver portalerna skall fordom stått: *Hålt dig vänliga med hvar man, men betro näppeliga en ibland tusende. Skilgh ifrån dig dina ovänner och tag dig likväl också till vara för dina vänner* [39]. Det kunde i sanning ej skadat, om denna inskrift blifvit bibehållen.

Det palats å Riddarholmen, hvilket Christina 1648 donerade till Carl Gustaf Wrangel, var en storartad byggnad med hörntorn och flyglar. Detta hus, som kongliga familjen bebott under slottets uppförande, har fordom varit i hög grad praktfullt, men det har efter en härjande eldsvåda undergått en sådan modernisering, att detsamma numera väcker föga intresse [40].

Att yttra sig om Stockholms nuvarande slott är å ena sidan ganska lätt, ty man har deröfver ett vetenskapligt planchverk att ej nämna en mängd perspektiviska

---

[39]) J. Elers, Stockholm, D. I. s. 103. [40]) Se E. Dahlberg, Suecia Antiqva et Hodierna, T. I. pl. 37, 38.

teckningar; men å andra sidan är detta företag ej mindre svårt, ty för ett sjelfständigt uppfattande af ett dylikt konststycke fordras ej allenast ett vidsträckt byggnadsstudium utan äfvenväl en säker blick och en allvarlig besinning. Måhända har derföre denna storartade konungaborg, hvarvid en egen arkitekt är anställd, aldrig fått någon specialbeskrifning; ett förhållande, som måste i mer än ett afseende beklagas. Detta slott gör med sin herrliga belägenhet ett så djupt och så varaktigt intryck på åskådaren, att äfven den mest lugne byggnadsforskare kan lätt öfvergå till idel beundran. Vi skola här söka att i största korthet ge ett begrepp om detta mäktiga byggnadsverk, hvars fullständiga åskådliggörande fordrar en dryg volum. Ibland de fördelaktiga yttranden, som utlänningar fällt om Stockholms slott, förtjenar det omdöme, hvilket C. Molbech för få år sedan derom framställt, synnerlig uppmärksamhet. Denne lärde, som redan i sin ungdom skrifvit åtskilligt rörande byggnadskonsten, har sedan under en lång lefnad allvarligen sysselsatt sig med ett grundligt konststudium, hvilket han genom vidsträckta resor i hög grad utbildat. Då samme man på det fördelaktigaste sätt lofordar Stockholms slott, så är detta ett stort bevis derpå, att det allmänna beröm, som utmärker detta konstverk, grundar sig på något helt annat än en tillfällig opinion [41]).

Innan vi taga detta slott i närmare betraktande, böra vi yttra några ord om den konstnär, som dermed gjort sitt namn odödligt. Nicodemus Tessin den äldre,

---

[41]) C. Molbech, Lund Upsala och Stockholm, Kiöbenhavn, 1844. s. 156—165. Detta arbete har L. Clarus utgifvit i Tysk öfversättning, Mainz, 1846.

som **1615** föddes i Stralsund, anställdes **1646** af drottning Christina till hennes byggmästare, och han blef sedan stadsarkitekt och rådman i Stockholm, hvarest han **1681** afled. Af denne man var Nicodemus Tessin den yngre en son, hvilken föddes i Nyköping **1654** och tidigt utvecklade sina högst ovanliga anlag såsom byggmästare. Man kan med skäl säga, att han i Sverige införde en ny byggnadsart, som likväl då allmänneligen rådde i hela den bildade verlden, men hvilken ej före denne mans uppträdande här visat sig i sin rätta gestalt. Ett så utomordentligt snille i förening med en så oaflåtlig verksamhet, som utmärkte N. Tessin, kunde under dåvarande styrelse ej annat än skörda den mest lysande framgång, hvadan han troligtvis till någon skada för Sveriges byggnadsära blef riksråd och akademikansler, om han också visade sig både vuxen och värdig dessa upphöjda embeten.

Nicodemus Tessin den yngre uppgjorde **1688** ritningar till ett alldeles nytt slott i Stockholm. Konungen i Frankrike lät sin ambassadör gratulera konungen i Sverige till utförande af denna herrliga byggnadsplan [42]). Rifningen af gamla slottets norra sida företogs i Mars **1692**, och en ny, hvilken bland andra lokaler innehöll en kyrka, uppfördes med sådan skyndsamhet, att kopparbetäckningen derå började den **5** nästföljande September [43]). E. Dahlberg, som gifvit goda uppritningar af hela sidans yttre och inre fasader samt tvenne perspektiviska teckningar af kyrkan, har högligen berömt det hela och ansett kyrkan både storartad och beundransvärd [44]). Detta

---

[42]) J. Elers, Stockholm, D. I. s. 327, 328. [43]) Carl XI.s Egenhändiga Dagbok 1672—1697 i S. Lœnbom, Uplysningar i Svenska historien, D. 2. s. 78, 79. [44]) Suecia Antiqva et Hodierna, T. I. pl. 19—21.

arbete fortsattes, men en eldsvåda, som utbröt den 7 Maj 1697, förhärjade nästan hela byggnaden, så att endast få rum blefvo oskadda. Större delen af murarna sammanstörtade och sjelfva Kärnan nedrasade med ett förfärligt dån. Carl XI hade kort förut aflidit, och hans lik kunde med svårighet räddas undan lågorna. Nybyggnaden, som kostat 311811 daler 30 öre 8 penningar silfvermynt, var helt och hållet förstörd. Till följe häraf beslutades en total ombyggnad, hvartill N. Tessin uppgjorde ritningar, hvilka gillades och underskrefvos af Carl XII.s förmyndare. Man började redan 1697 att nedbryta de qvarstående murarna, men denne konungs oafbrutna krig hindrade detta stora företags kraftigare bedrifvande. De nya murarne, som fordrade högst kostsamma grundvalar och underbyggnader, hade 1705 blott hunnit omkring borggården till 6 fots höjd, hvarefter detta arbete lärer tills vidare afstadnat. I Mars 1728 fortsattes byggnaden. Följande månad afled N. Tessin. Sonen C. G. Tessin öfvertog arbetets ledning, hvilket efter dennes inträdande i rådkammaren 1741 anförtroddes åt C. Hårleman, som dermed fortfor till sin död 1753, då kongliga familjen kunde der inflytta. Sedan denna tid ända till våra dagar ha betydliga arbeten blifvit å detta kongshus verkställda.

En hufvudbyggnad, som består af fyra förenade sidobyggnader, är tre våningar hög och omsluter stora borggården. Mellan första och andra våningen ligger en entersol, och på tredje höjer sig till det yttre en attika, men till det inre saknas en sådan. Från vestra sidobyggnaden sträcka sig en kortare och en längre flygel, från östra deremot två längre, alla en hel och en half våning höga. Södra liksom norra sidobyggnaden har å midten

en stor inkörsport, och hvarje af de två öfriga har tre genomgångar till stora borggården. Två byggnader, som äro helt smala och blott en våning höga, bilda en halfcirkel utanför vestra fasaden. Dessa byggnader, hvilka sinsemellan och jemte vestra flyglarna lemna fria öppningar, omgifva lilla borggården. Vid norra fasaden, som i anseende till branten mot strömmen erfordrat en hög underbyggnad, äro från motsatta håll breda uppkörningar och beqväma uppgångar anlagda, hvilka utmärkas med två kolossala lejon och kallas Lejonbacken. De östra flyglarne, som ligga nedom branten och vetta åt hamnen, ha, för att bli lika höga med de vestra, fått ansenliga underbyggnader, och deremellan sträcker sig den så kallade Logården. Man uppkommer på en dubbeltrappa till Logården, hvilken med en rak sträckmur mellan berörda underbyggnaders gafveländar höjer sig ungefär 16 fot öfver skeppsbron. Från denna afsättning, som åt öster tillslutes af en balustrad och prydes med täcka gångar och lummiga träd, uppförer en dubbeltrappa till stora borggården. Den så kallade Slottsbacken bildar en beqväm uppkörning från skeppsbron till en rymlig plats framför södra fasaden. Hufvudbyggnadens vattentak ha en lindrig lutning åt stora borggården, flyglarnas en sådan åt yttersidorna, och på alla gesimserna höja sig balustrader, så att inga betäckningar förmärkas. De små byggnader, som omgifva lilla borggården, ha jemväl platta vattentak och balustrader å gesimserna. Södra och norra sidobyggnaden har å yttre fasaderna tjugoen, å inre femton fönsteröppningar i rad; men östra och vestra å yttre tjugotre, å inre sjutton. De förra sidobyggnaderne hålla i yttre längd något under, de sednare öfver 400 fot, i bredd under och öfver 60, men alla i yttre höjd nära 100

och i inre 85. Sydöstra och nordöstra samt nordvestra flyglarne äro vidpass 170 fot långa 50 breda och med undantag af underbyggnaderna 40 höga. Sydvestra flygeln är i anseende till bristande utrymme helt kort, men lika bred och hög som de nyssberörda.

Ansenliga källare, hvilka ligga under hufvudbyggnaden och flyglarna, betäckas med tunn- och korshvalf, som hvila dels på mellanmurar dels på pelarrader. Inom södra portöppningen bildas en praktfull förplats, hvilken, 86 fot lång 50 bred och 76 hög, har halfrunda ändar och betäckes med en kupolartad träkupa. Norra portöppningen införer till en nära qvadratisk förplats, som, intagande sidobyggnadens hela bredd samt nedra våningens tillika med entersolens höjd, tredelas af dubbla kolonnrader, hvilka uppbära i midten ett tunnhvalf och vid sidorna derom platta betäckningar. Båda halfdelarne af södra och den ena halfdelen af norra sidobyggnadens undervåning skäras midtigenom af korridorer. Mellersta delen af vestra liksom östra sidobyggnaden upptages af en qvadratisk förplats, som med fyra pelare fördelas i tre lika breda gångar och betäckes med enkla korshvalf. Från dessa förplatser, hvilka äro lika höga med nedra våningarna och entersolerna, sträcka sig jemte stora borggården breda korridorer, hvilkas betäckningar utgöras af kors- och tunnhvalf. Nedra våningen innehåller till största delen rum för hushållsbehof och betjening, dock finnas deri jemväl några praktfulla lokaler. Södra förplatsens hvarje ända intages af en dubbeltrappa, hvarpå en utbyggnad i form af ett tabernakel är uppförd. Den östra dubbeltrappan införer till slottskyrkan, hvilken är 141 fot lång, 48 bred, 58 hög. Denna helgedom upplyses af dubbla fönsterrader och

prydes å långsidorna med kolonner och pilastrar samt betäckes af ett tunnformigt trähvalf med inskärningar. Altarbordet, hvilket står i öster, omgifves af kolonner, som uppbära halfva rundbågar. Vestra dubbeltrappan uppleder till rikssalen, hvilken, lika lång bred och hög som slottskyrkan, jemväl upplyses af dubbla fönsterrader och orneras med kolonner, men den har deremot platt betäckning. Thronen är plaserad vid vestra gafvelmuren. Vid norra sidan om den östra och vestra förplatsen ligger en stor trappa, som med låga och breda steg samt rymliga hviloplatser uppförer till de kongliga våningarna i norra och östra sidobyggnaderna. Flere mindre trappor, som äro dels rätvinkliga dels spiralformiga, lemna beqväma kommunikationer mellan de många lokaler, hvilka finnas för hofstatens inrymmande och för andra ändamål. Nordöstra flygeln har inunder hvälfda rum, hvari äldre och nyare bildverk förvaras, och deröfver ligger en stor bibliothekssal, som prydes med ett galleri. Den sydöstra flygeln, som varit ärnad till slottstheater, innehåller boningsrum. Den nordvestra har nyligen fått en kostsam inredning, men den sydvestra har deremot få och enkla rum. De små byggnaderne vid lilla borggården innehålla vaktrum m. m.

Alla fasaderne, hvilka till port- och fönsteröppningarnas indelning och storlek ha en harmonisk hållning sinsemellan, utmärka sig med ganska skiljaktiga ornamenter. Alla de yttre och inre portöppningarne äro rundbågiga; men fönsteröppningarne ha deremot raka betäckningar, härifrån böra dock de sex mellersta fönsteröppningarne i nedersta våningen af vestra och östra sidobyggnaderna undantagas, emedan de för att harmoniera med förplatserna och bågångarna blifvit rundbetäckta.

Hvarannan af slottskyrkans liksom rikssalens nedra fönsteröppningar äro igenmurade, hvilka utmärkas å den yttre fasaden med bildnicher, men å den inre med glasrutor. Södra sidobyggnadens yttre midtparti, som intager fem fönsteröppningar i rad, angifver hela den stora förplatsen derinom. Norra sidobyggnadens yttre midtparti är jemförelsevis ganska enkelt; ty det inskränker sig till ornerande af portöppningen och af fönsteröppningen deröfver. Den vestra liksom den östra sidobyggnadens yttre midtparti omfattar nio fönsteröppningar i rad. Vestra sidobyggnadens yttre midtparti prydes å den första våningen med halfkolonner, å den andra med karyatider, å den tredje med pilastrar och bröstbilder öfver dithörande fönsteröppningar. Östra sidobyggnadens yttre midtparti utmärkes å nedersta våningen med rustiseringar, å mellersta och öfversta med olikartade fönsteromfattningar. Norra sidobyggnadens inre midtparti är såsom dess yttre enkelt och södra sidobyggnadens inre midtparti är dermed öfverensstämmande. Östra och vestra sidobyggnadernas inre midtpartier stå i nära harmoni med deras yttre. Om vi i ett sammanhang betrakta dessa skiljaktiga fasader, finna vi, att de motsvarande stå i nära öfverensstämmelse med hvarandra och att således den sinnrike konstnären ej låtit af utsiringsbegär missleda sig till osammanhang och effektsökeri, som tyvärr hos nutidens byggmästare är alltför vanligt. Det enda, man kan skäligen anmärka vid dessa fasader, är den stora skiljaktighet, som råder mellan södra sidobyggnadens yttre och inre midtparti. Man besinne dock härvid, att den yttre fasaden, hvilken har den egentliga inkörsporten och angifver den storartade förplatsen till slottskyrkan och rikssalen, borde företrädesvis förherrligas,

men att deremot den inre fasaden borde harmoniera med den motsvarande å norra sidan om borggården. Lejonbacken utmärker norra sidobyggnadens yttre fasad, hvilken således ej kunde i anseende till sina höga underbyggnader orneras med något större midtparti än det enkla, som derå finnes.

Slottets inre är i synnerhet för dem, der icke ha vidsträcktare byggnadsstudier, ganska öfverraskande. De rymliga och höga portarne och genomgångarne, de breda och ljusa korridorerne, alla med vackra hvalfbetäckningar, de lika praktfulla som beqväma trapporna, de utomordentligt stora och väl anlagda våningarne tyckas ej lemna något öfrigt att önska. I afseende härpå bör likväl ej glömmas, att flere af de palatser, som Italien och andra länder fått före dettas uppförande, gifvit dertill goda föredömen. Härvid bör jemväl erinras, att då utrymme får enligt behag disponeras utan inskränkning af vissa partier, bör något stort kunna i alla riktningar frambringas. Så kunna t. ex. herrliga trappor uppdragas, hvarest man får såsom i detta slott dertill använda platser, hvilka hålla ungefär 50 fot i hvarje sida. Vi vilja ingalunda, att detta så skall förstås, som vi ville i någon mån förringa den store byggmästarens utomordentliga förtjenst. Detta är så mycket mindre vår afsigt, som ingen landsman enligt vår öfvertygelse upphunnit ännu mindre öfverträffat honom. Vi vilja blott anmärka, att den gamla sentensen nihil vehementer admirari äfven gäller i afseende på detta herrliga konstverk. Emellertid lärer hvarje byggnadskunnig medge, att ifrågavarande trappor äro i hög grad storartade både i anseende till anordning och belysning. Att N. Tessin, som för beredande af det praktfulla ej förbisåg det nödvändiga, kunde

väl anlägga smala men beqväma trappor, inhemtas af flere sådana i detta slott.

Då man kunnat på Bohus fästning, hvilken intager en hög klippholme, inrätta en brunn, som lemnar en rik vattentillgång; så har en sådan anstalt varit mindre svår att bereda å den vida lägre grusholme, hvilken Stockholms fordna slott beherrskat. Om det är af synnerlig vigt att i närheten af ett boningshus ha behöflig vattentillgång, så är en dylik fördel högst angelägen för en slottsbyggnad. Man har derföre vid uppförande af Stockholms nya slott med omtanka sörjt för denna nödvändighet; ty i hufvudbyggnadens undervåning finnes en brunn, som lemnar ett både ymnigt och godt vatten.

Då man påtänker den stora mängd eldstäder, hvilka erfordras i ett sådant kongshus som detta, och finner, att ingen lokal vanställes af någon rörledning eller det yttre af någon skorsten; så visar detta en prisvärd omtanka hos byggmästaren, i synnerhet som ingen eldsvåda på ett århundrade inträffat. Om härvid kan med mycket skäl anmärkas, att de tjocka omgifnings- och mellanmurarne lemna ypperliga tillfällen till eldstäders och eldrörs anbringande, så bör jemväl härvid ihågkommas, att det fordras en synnerlig omtanka för begagnande af en sådan fördel, som hvarje större stenhus erbjuder, men hvilken merendels mindre väl iakttages.

Om man närmare skärskådar den inre anordningen, som onekligen är den mest angelägna, så visar sig, att den store mannen varit fullt vuxen detta sitt företag. De kongliga våningarne ha fått den mest passande belägenhet åt norr och öster, hvarifrån man njuter de mest storartade utsigter. Det läge, man valt för slottskyrkan och rikssalen, vittnar om ett klart omdöme. Det är be-

tydelsefullt att från helgedomen, som har Herrans bord i öster, kunna midt deremot inträda i rikssalen, hvarest konungens thron står i vester. En sådan anordning vittnar om en ljusare blick i den högre byggnadskonsten än man kunde på N. Tessins tid förvänta. Då en slottskyrka fordom legat i norra sidan och N. Tessin vid ombyggnaden anlagt en sådan åt samma håll, tyckes denna förändring ej vara en tillfällighet. Då många föga prydliga byggnader fordom upptagit största delen af den öppna plats, hvilken nu sträcker sig intill södra sidan; så torde detta förhållande gifvit någon anledning till berörda förändring, enär inskränkta utsigter, som fördystra kongliga våningar, ingalunda skada en slottskyrka och en rikssal.

Ehuru våningarne fått en lika storartad som beqväm disposition, så inses dock af de många ej obetydliga förändringar, hvilka tid efter annan deri blifvit till följe af förändrade behof och olika tycken företagna, att man äfven i afseende på denna hufvudsak kan hysa ganska skiljaktiga meningar. Att slottets fasthet ej lidit genom dessa förändringar och att ingen sättning eller remna märkes derå, är ett säkert bevis för detsammas omsorgsfulla uppförande.

Det fordna slottet, som tillkommit före Norrmalms bebyggande, hade liksom Norrbro ett läge, hvilket ej motsvarade sednare förhållanden. N. Tessin förklarade derföre, att norra slottsfasaden borde sträckas midtemot Gustaf Adolfs torg, och att Norrbro borde sedan lämpas derefter. Denna hufvudfråga blef redan **1692** bifallen. Slottsplatsen, som ligger nära midten af och höjer sig öfver staden, är, såsom vi redan anmärkt, ganska fördelaktig. Men enär denna höjd till en större del

varit å södra och vestra sidorna upptagen af flere gamla byggnader, hvilka ej rimligtvis kunnat undanrödjas, så har slottets anläggning medfört flere betänkligheter. Man besinne, att norra och östra sidorna ligga ungefär 30 fot djupare än de öfriga, att norra sidan intager den gamla strömbrädden, och att den stora Lejonbacken hvilar på en pålbädd i strömfåran, att en del af byggnaden är uppförd i den djupa vattengrafven, då deremot en annan fått den fasta grund, hvarest det fordna slottets höga torn under sekler uppspirat. För att öfvervinna dylika svårigheter erfordras en man, hvilken ej allenast mäktar med klarhet uppfatta det stora hela utan äfven alla vigtigare detaljer, om nemligen ett sådant företag skall såsom detta lyckas. N. Tessin visste äfven ganska väl, huru ett fast murverk bör utföras. Underbyggnaden för detta slott är uppförd af huggen sandsten, som till det yttre vittrat och derföre måst i sednare tider ersättas med huggen gråsten. Murarne äro uppdragna af tegelsten, hvilken till det yttre är finputsad. Omfattningarne kolonnerne och yttre pilastrarne samt flere andra prydnader bestå af välarbetad sandsten; fönsterplatterne och de stora trappornas balustrader och kolonner af finslipad marmor, men stegen af sandsten. Fasadernas bildverk och finare ornamenter äro gjutna af bly. Alla yttre partier ha gråaktig anstrykning med oljefärg. Vattentaken äro beklädda med koppar. För öfrigt visa både murar och stenhvalf, hvarå inga sättningar eller remnor förmärkas, all önskvärd fasthet, och bjelkhufvudena, som skyddas af så kallade blybössor, kunna tvifvelsutan flere århundraden hålla sig friska.

N. Tessin förstod att väl begagna alla de tillgångar, hvilka den byggnadsstil, som han använde, möjligtvis

medgaf. Enligt hans ritningar skulle fasaderne haft en mängd bildverk, af hvilka en stor del saknas. Södra vestra och östra fasadernas midtpartier flyglarnas gaflar och byggnaderne vid lilla borggården skulle å balustraderna midtöfver pilastrarna och kolonnerna haft allegoriska bildstoder i något mer än naturlig storlek. Då norra fasaden genom Lejonbacken fått en alldeles egen anordning och derföre ej kunde rimligtvis utmärkas med något större midtparti, borde balustraden deröfver ej prydas med några bildstoder. Detta visar en beräkning och ett omdöme, hvilket är något vida mer än så kallad smak. Vid inkörsporten till Stockholms gamla slott stodo tvenne kolossala lejon. Man har trott, att N. Tessin till följe deraf fallit på den tankan att uppställa de lejon, som nu pryda Lejonbacken. Men då två lejon under medeltiden ej sällan blifvit vid kyrkoportar och altarnicher uppställda såsom betydelsefulla sinnebilder, och då sådana efter reformationen flerestädes blifvit såsom blotta prydnader använda; så kunde den snillrike byggmästaren lätt falla på den idéen att på detta sätt ornera denna lika nödvändiga som ledsamma utbyggnad, helst fasaden deröfver ej medgaf någon större utmärkelse.

Den moderna byggnadsstilen har i vissa fall urartat till ett effektsökeri, som hos den lugne tänkaren väcker förvåning. Bland sådana infall kan i synnerhet en mängd vattenkonster räknas. Under Carl XI.s minderårighet påtänktes anläggande af en slottsträdgård med fiskdam och vattenkonster, hvartill vattentillgång skulle ledas från Fateburssjön på Södermalm eller med ett drifhjul uppfordras från strömmen [45]). Det var alltså ej underligt,

---

[45]) J. Elers, Stockholm D. I. s. 326.

om N. Tessin utbildad i Italien, hvarest berörda nyhet då drefs ända till ytterlig dårskap, föreslog slottets prydande med vattenkonster, hvilka skulle med ymniga och olikartade språng anbringas på midten och vid båda ändarna af Lejonbacken, å trappan opptill Logården och å trappan derifrån till stora borggården, å de östra flyglarnas båda gaflar samt i trenne små dammar på Logården.

Ju mera man begrundar den hufvudsakliga anordningen af Stockholms slott, ju fastare blir man derom öfvertygad, att N. Tessin varit ända från reformationen Sveriges utmärktaste eller fasthellre ende byggmästare i högre mening. Detta storartade byggnadsverk ådagalägger en så systematisk disposition och en så omsorgsfull konstruktion, att dithörande dekoration måste såsom en följd af en dålig byggnadsart i dåtidens smak betraktas jemförelsevis såsom en småsak. Vi våga likväl tillåta oss några hastiga reflexioner.

Då södra liksom norra fasaden har tjugoen och vestra liksom östra tjugotre stora fönsteröppningar i rad med ansenliga fönsterpelare deremellan; så visar sig hufvudbyggnaden, hvilken endast har tre våningars höjd med en entersol och en attika, alltför låg. Detta missförhållande ökas genom flyglarna, af hvilka de trenne långa ha nio, den korta tvenne fönsteröppningar i rad, men alla äro helt låga; i synnerhet som dessa flacka mursträckor ej förhöjas af några vattentak. Emellertid mildras samma missförhållande genom sinnrika anordningar af fasadernas mellersta partier. N. Tessin betraktade norra sidan såsom hufvudfasad; ett förhållande, hvartill orsaken är ganska lätt att inse. Likväl visar sig denna ofantliga byggnad skådad från Gustaf Adolfs torg

snarare såsom ett stort boningshus än såsom ett af verldens herrligaste palatser. Åtminstone skulle man icke tro, att sträckningen af hela denna hufvudfasad utgör vidpass 730 fot. Den stora Lejonbacken liknar en ganska grof trappa, hvars betydliga längd och höjd förminskas genom portens och fönsteröppningarnas ansenliga dimensioner. En sådan föreställning ökas genom lejonen, som äro i förhållande till det öfriga förstora. Härtill kommer den ledsamheten, att Lejonbackens starkt framspringande och höga midtparti tyckes, då man öfver Norrbro nalkas densamma, afskära första våningen. Detta missförhållande har vid Lejonbackens ombyggnad blifvit genom berörda midtpartis utdragande mera störande. Då man besinnar denna byggnadsarts torftiga tillgångar, måste man beundra den store konstnärens utomordentliga förmåga att deri finna det mest storartade och mest passande. Att midtpartierne omvexla med kolonner och pilastrar samt rustiseringar och bildverk, att de inrymma rakbetäckta fönsteröppningar med platta stickbågiga och röstformiga omfattningar, tillhör denna byggnadsart och kan i dess fattigdom ej undvaras; dock synas de bröstbilder, som i runda omfattningar förekomma å vestra fasaden öfver midtpartiets öfversta fönsteröppningar, vara minst passande. Här kan äfven med skäl erinras, att Hellenerne ej sällan uteslöto kolonnernas baser till beredande af större beqvämlighet för gående. Hvad skulle forntidens store konstnärer yttrat om en byggnadsart, hvilken under kolonnernas baser anbragte höga fyrkantiga fotställningar med skarphörniga listverk i en sådan genomgång som porten åt Lejonbacken? Detta är icke något klander mot den store N. Tessin, hvilken följde den förderfvade byggnadsstil, som var på hans tid

ett oeftergifligt vilkor för ett blifvande palats; men detta är ett antydande af samma manérs lika ovetenskapliga som idévidriga konstreglor.

Den snillrike C. A. Ehrensvärd säger, "att S. Peterskyrkan i Rom liksom växt och tilltagit i ett jemnt förhållande; deraf hände nödvändigt, att rummet icke blef nog stort, änskönt folket blef försmått: om på detta sätt man byggt kyrkan som hälften af Rom, hade man önskat henne stor." Ett sådant omdöme är mycket hårdt, men likväl ganska sannt, och det gäller till någon del om Stockholms slott, hvars stora portar genomgångar trappor och fönsteröppningar synas så stora, att en jätteslägt kunde der beqvämligen inrymmas; men det hela framter sig just derföre mindre stort vid åtankan på vanliga byggnadsförhållanden. Om detta slott med sin storartade anläggning fått en utbildad medeltidsstil såsom t. ex. Londons nya parlamentshus, så skulle det ej allenast visat sig vida större utan vida herrligare än det nu framstår med sin förderfvade byggnadsart; ty medeltidsstil liksom förstorar, då deremot cinquecentostil eller Italienskt manér förminskar en byggnads anseende. Lilla borggårdens halfcirkelformiga byggnader äro de mest intagande af hela detta ofantliga kongshus, och orsaken dertill är ganska lätt att finna. Liksom ett fattigt eller vekligt språk svårligen låter af det mäktigaste snille låna sig till hjeltedikten, så kan ett kongligt palats, som utföres i en fattig och förderfvad byggnadsart, icke fullkomligen lyckas.

Då enhvar noga tillser, att boningshus väl skyddas för vattendrag, som ej allenast äro högst skadliga för helsan utan i längden förstörande för murverk och ännu mer för träarbeten; så synes ett kongshus minst böra

med ett så menligt effektsökeri som en mängd springvatten utsiras, helst hvarest en hög och torr belägenhet visar, att sådant ej kan utan ganska besvärliga ledningar eller uppfordringar utföras. Undrom således ej derpå, att intet spår efter någon vattenkonst finnes å Stockholms slott. Detta lika skadliga som kostsamma tillkonstlande bör likväl ej alltför strängt bedömas. Arkitekturen på N. Tessins tid var mera förälskad i vattenkonster än medicinen varit på vår tid i vattenkurer. Äfven det största snille låter i vissa fall hänföra sig af sin samtids dåraktigheter, och den, som vill verka i någon högre riktning, nödgas i mer eller mindre mån lämpa sig derefter.

I Egypten begagnades fordom platta tak, emedan der aldrig regnar. Ehuru Hellenerne från detta land hufvudsakligen hemtade sin byggnadskonst, så anbragte de kroppåstak; ty det är idévidrigt, att vattentak ej synas, der nederbörd måste afledas. Hellenerne förstodo äfven att, fastän de till följe af klimatiska förhållanden mera följde en horisontal än vertikal byggnadsidé, å gaflarnas rösten nedlägga den största effekten, och just denna uppfinning ansågs såsom en af de största i deras sköna byggnadsstil. Romarne, som hos sig införde Hellenernas byggnadssätt, hade både å tempel och boningshus synliga vattentak. Det var först efter den högre byggnadskonstens djupa förfall i Italien, som man började der använda omärkbara betäckningar, och det är efter detta förderfvade byggnadssätt man blifvit af fåkunnighet förledd till den förvända föreställningen, att en byggnad, som visar sig taklös, är vackrare än den, hvilken företer en ändamålsenlig betäckning. Att ett sådant sätt är i den kalla och bergiga Norden snarare en vid-

underlighet än en skönhet, lärer väl ingen vid mognare begrundande bestrida. Byggmästare borde närmare betänka C. A. Ehrensvärds yttrande nemligen: "öppen himmel i ett tak, ett rum utan tak, sådant är yra." Om det således är idévidrigt att måla plafonder i skyar, så böra väl ännu mindre boningshus, så anordnas, att de visa sig taklösa.

I vester icke långt från lilla borggården ses flere föga prydliga hus, som tillhöra enskilda personer. Till beredande af en bättre utsigt åt detta håll har N. Tessin föreslagit uppförande af ett ansenligt hus för några embetsverk. Anordningen af detta hus förtjenar, ehuru verkställigheten deraf uteblifvit, att med några ord åskådliggöras. Framfasaden, som är tre våningar hög med tretton fönsteröppningar i rad, sträcker sig midtemot lilla borggården. Andra och tredje våningens sju mellersta fönsteröppningar omgifvas med kolonner och betäckas med rundbågar, men de öfrige ha enkla omfattningar och raka betäckningar. Midten krönes af en balustrad och deröfver höjer sig en frontispis, som innehåller en perspektivisk nichfördjupning med omgifvande kolonner och rundbågig betäckning. Vid hvarje sida om denna frontispis, hvilken betäckes med ett röste, finnes en qvadratisk fönsteröppning och deröfver en balustrad. Bågsvicklarne öfver fönsteröppningarna siras med medaljonger. I nichfördjupningen sitter rättvisan å en thron och håller i högra handen en vågskål i venstra ett svärd, och å balustraderna stå och å röstet sitta allegoriska figurer. Tvärsigenom undervåningen sträcker sig en förstuga, hvars betäckning hvilar på två kolonnrader, och derjemte ligger å bakfasaden en rundbyggnad, som innehåller en stor spiraltrappa med öppning i midten. Å hvarje

sida om och ett stycke från denna förstuga är en smal spiraltrappa uppförd. Ett sådant hus skulle i hög grad bidragit till slottets försköning och det skulle jemväl blifvit ett ytterligare bevis på N. Tessins skapande snille.

Denne konstnär, som så väl insett, att slottets hufvudfasad borde förläggas midtemot Gustaf Adolfs torg, har äfven rätt uppfattat, huru Helgeandsholmen och dithörande broar skulle på det mest passande sätt anordnas. Man måste i hög grad beklaga, att denne snillrike man, hvilken hos både Carl XI och Carl XII vunnit ett lika väl förtjent förtroende som en utmärkt uppmuntran, ej fått i anseende till statens trångmål utföra hela sin storartade byggnadsplan, och man måste ej mindre beklaga, att densamma ej blifvit sedermera behjertad. För att visa den ovanlige byggmästaren i sin rätta dager vilja vi nämna några ord om den plan, som blifvit uppgjord för holmens anordnande.

Enligt berörda plan bildar Helgeandsholmen en aflång fyrkant, till hvars båda ändar vinkelräta broar inleda öfver båda strömfårorna nemligen midtemot Gustaf Adolfs torg och Rosenbad. De broar, som sträcka sig öfver södra strömfåran, ha trenne, men de motsvarande öfver norra fyra vattenöppningar. Vid holmens östra ända ligger en stor halfcirkelformig och vid dess vestra en mindre femsidig parterr. Den östra parterren, hvartill raka och breda trappor vid båda sidor nedföra, har i midten en liten halfrund båthamn med inlopp från strömmen, och förmodligen har meningen varit att begagna ett motsvarande brohvalf till båthus. Å parterren ligger en halfcirkelformig byggnad, hvilken omgifves af båggångar, och som troligtvis varit ärnad till allmänhetens förlustande. Till vestra parterren nedföra två

halfrunda trappor och der framför nedleder en rak trappa till vattenytan. Jemte den vestra öfverfarten ligger en hufvudbyggnad, och derifrån sträcka sig två flyglar, som jemte den östra förenas med en mur. En gata framgår vid den södra liksom vid den norra sidan om dessa hus, hvilka omsluta en rymlig gårdsplats. Hufvudbyggnaden, som är aflångfyrkantig med ansenlig bredd och dubbelt större längd, har längsigenom midten en ridbana och vid sidorna derom stallar, af hvilka den förra är nära dubbelt bredare men vida mer än dubbelt högre än de sednare. Ridbanans hvarje ända intages af två stora läktare och hvarje af dess sidor af loger i tre rader öfver hvarandra. Till dessa läktare och loger, som uppbäras af kolonner, uppföra fyra beqväma hörntrappor med ingångar utifrån. Hvarje stall har längsigenom två kolonnrader och en mängd spiltor med en bred mellangång. Ridbanan betäckes med en plafond, stallarne med korshvalf. På midten af långsidorna införa stora portar till stallarna och derifrån till ridbanan, af hvilka de förra upplysas med en rad den sednare med två rader fönsteröppningar. Flyglarne innehålla stall- foder- och vagnsrum. Den stora gårdsplatsen mellan dessa byggnader har på midten af muren i öster en bred inkörsport.

Denna anläggning skulle, om den blifvit utförd, tvifvelsutan visat sig i hög grad storartad. Broarne med sina parterrer och gatorna å holmens sidor hade ostridigt blifvit lika beqväma som prydliga. Stallarne och ridbanan, som skulle på ett praktfullt sätt utföras i dåtidens byggnadsart, hade med ifrågavarande läge och anordning hvarken hindrat anblicken af eller utsigten från slottet, utan fasthellre bidragit till detsammas förherrligande. Slutligen bör erinras, det man under Carl XI

satte så stort värde på riddarspel eller ringränningar, att en sådan lustbarhet, hvari nämnde konung sjelf deltog **1672**, blef af den berömde Ehrenstrahl tecknad och utgifven i sextiotvå gravyrer [46]). Om således en stor stallbyggnad behöfdes, så kunde en prydlig riddarerännare- eller ridbana på den tiden ej heller undvaras.

Det kongliga stall, hvilket N. Tessin **1696** uppförde å Helgeandsholmen, visar sig med hela sin anordning såsom en sida till den ofvanberörda hufvudbyggnaden. Detta stall har i sednare tid fått en betydlig utsträckning åt söder, så att det numera liknar, hvad man i Skåne kallar en länga. Att den store konstnären ej har någon del i breddens och höjdens missförhållande till längden, är uppenbart af det ofvananförda. Det måste fasthellre beklagas, att efterkommande alldeles förbisett den ursprungliga planen. Emellertid är stallets inre öfverraskande. Två rader smärta kolonner uppbära höga korshvalf. Hvarje rad innehåller tjugosex fristående och två väggfasta kolonner. Gången är ungefär **15** fot bred och spiltorna hälften kortare. Hvarje kolonnafstånd motsvarar två spiltor. Fönsteröppningarne äro rundbågiga och något förstora. Byggnaden har på midten af framfasaden en stor dörröppning och kroppåstak med vattenfall åt sidor och gaflar. Omgifningsmurarne äro starkt rustiserade och takhvalfven äro hållna i barockform. Der märkes ej såsom å flera nyare byggnader någon sättning.

Midtemot slottets södra sida byggde sig N. Tessin ett boningshus, hvilket, ehuru vid första anblicken mindre betydande, är ett utmärkt konststycke. Om det varit

---

[46]) J. Elers, Stockholm D. 2. s. 113.

en möjlighet att uppföra ett sådant hus utan att bygga något mera, så hade detsamma dock varit nog för att ådagalägga en utomordentlig konstnärsförmåga. Hufvudbyggnaden innehåller källrar tre våningar och derpå en attika. Framfasaden har sju, bakfasaden nio fönsteröppningar i rad, af hvilka de nedersta äro rundbågiga, de öfriga rakbetäckta. Attikan inrymmer en rad små fönsteröppningar, som till antal och ställning motsvara de öfriga och ha raka betäckningar. En portal på midten af framfasaden har tre genomgångar, hvilka öfverensstämma med den nedersta fönsterradens höjd. Mellan dessa genomgångar prydes den högra pelaren med en telamon den venstra med en karyatid, och derpå hvilar ett högt bjelkverk, som uppbär två figurer. En likadan ehuru mindre sirlig portal med tre genomgångar finnes på midten af bakfasaden. Öfver tredje våningens fönsterrad följer en kraftig gesims, attikan har deremot en mindre sådan, och betäckningen är ett lågt kroppåstak med vattenfall åt sidor och gaflar. Inre gårdsplatsen omslutes med två flyglar och en tvärbyggnad, hvaraf anblicken är i hög grad öfverraskande. Flyglarne tillika med tvärbyggnaden, af hvilka de förra äro två den sednare tre våningar hög, öppna ett herrligt perspektiv med den lyckligaste hållning. Man tycker sig skåda ett ståtligt slott, och man förvånas, att något så litet gör ett så djupt intryck. Inredningen af detta hus motsvarar dess yttre. Någon torde derföre tycka, att man kunde med en förderfvad Italiensk stil frambringa lika storartade byggnader, som med den mest utbildade spetsbågsstil. Vi ha redan ofvanföre anmärkt, att ett stort snille kan äfven med den fattigaste byggnadsart skapa ett sannt konststycke, och vi vilja tillägga, att, såsom vi nyss antydt, den

byggnadsstil, hvilken N. Tessin användt, under hans mästerhand visar sig vida tacksammare i mindre än i större byggnadsverk. Den, som vill göra sig ett begrepp om detta ovanliga konststycke, finner goda teckningar deraf i E. Dahlbergs planchverk [47]). Det är en lycka, att staden inköpt detta märkvärdiga hus till öfverståthållare-boställe, hvadan det med omsorg underhålles. Måtte det förskonas för alla så kallade försköningar i nyare smak.

Gamla rådhuset, som låg vid Stortorget, hade på fornåldrigt sätt ett burspråk eller en betäckt altan, hvarifrån det utanföre samlade borgerskapet vid vigtigare tillfällen tilltalades och hvarifrån Christian II 1520 åskådade blodbadet. Man nedbröt 1767 detta hus, och man uppförde i dess ställe en börsbyggnad, som 1776 blef till det mesta fullbordad. Börsbyggnaden, som är ungefär 160 fot lång och 115 bred och två våningar hög, innehåller två små fyrkantiga gårdsrum, hvilka tillkommit för att bereda det inre tillräcklig belysning. Den södra långsidan vetter åt Stortorget, den norra åt Storkyrkogården, den vestra liksom den östra kortsidan ligger vid en öppen gata. Hela nedra våningen innehåller ett enda samlingsrum med fyra hörnkontor. Detta samlingsrum utgöres af två långa gallerier, hvilka å midten förenas med en bred mellangång. Det ena af dessa gallerier intager den södra, det andra den norra långsidan, och hvardera håller 122 fot i längd 35 i bredd och 19 ½ i höjd. Mellangången, som är 34 fot lång och har nyssnämnda bredd och höjd, omgifves af båda gårdsrummen. Vid hvarje ända af dessa gallerier ligger ett af ofvanberörda kontor. Tre stora dörröppningar, som äro helt

---

47) Suecia Antiqva et Hodierna, T. I. pl. 50—52.

nära hvarandra anbragta på midten af hvarje långsida, lemna de beqvämaste in- och utgångar till och från dessa stora gallerier. En portöppning på midten af hvarje kortsida införer till merberörda gårdsrum, hvarifrån en mindre dörröppning inleder vid ändan af hvarje galleri. Börslokalens hvarje långsida har sex stora fönsteröppningar och hvarje gårdssida två sådana. De södra hörnkontoren, som begagnas af mäklare och handlande, ha två, de norra, som äro upplåtna för vaktmästare och betjening, ha tre dörröppningar å galleriernas ändar, och alla på långsidan en på kortsidan tre fönsteröppningar. Detta ofantliga samlingsrum har således med sina rymliga kontor lika beqväma dörröppningar som väl beräknade fönsteröppningar. Tjugo kolonner ställda i två rader och motsvarade af väggpilastrar, uppbära enkla korshvalf, som utgöra norra galleriets betäckning. Vid södra galleriets hvarje ända stå endast två kolonner, på hvilka korshvalf hvila, men dettas öfriga betäckning utgöres af en platt trossbotten. Mellangången har vid hvarje ända två par kopplade kolonner och i midten två enkla, hvilka tillsammans uppbära korshvalf, som öfverensstämma med de öfriga. På midten af södra galleriets hvarje ända står en bröstbild, af hvilka den ena gjuten af malm blifvit enligt ständernas beslut uppsatt öfver Jonas Alströmer, som nitiskt upplifvat rikets handaslöjder, den andra huggen af hvit marmor uttrycker borgerskapets erkänsla för öfverståthållaren Carl Sparre, som befrämjat börsbyggnaden. Från portarna å kortsidorna uppgå beqväma trappor till breda korridorer, hvilka leda kring tre sidor af oftanämnda gårdsrum. Åt söder finnes i öfra våningen en sal, hvilken omgifves af sidorum och är 96 fot lång 36 bred 24 hög, åt norr en

mindre sal och derjemte smårum samt vid båda sidorna kabinetter. Framfasaden, hvilken har elfva port- och fönsteröppningar i rad, prydes med ett midtparti, som krönes med ett lågt röste. Vattentaket, hvilket omgifves af en balustrad, har, ehuru platt, ett temligen högt midttorn med lanterna.

I denna byggnad förmärkas S. De la Vallées och N. Tessins planmässiga distribution och fasta konstruktion, men der saknas dessa mästares klara begrepp om harmonisk hållning. Samma byggnad är i anseende till dess ganska ovanliga samlingsrum och väl beräknade kontor samt genomgångar och belysning ett utmärkt konstverk. Att på en sådan undervåning anbringa ej allenast två salar utan flere små rum visar både i afseende på anordning och utförande en omtanka, som hedrar den tid, hvarpå detta arbete tillkommit. I jemförelse med sådana förtjenster är ett vacklande i stilförhållande ehuru vigtigt dock minst betydande. Så äro t. ex. rund- och stickbågiga fönsteröppningar ett platt vattentak i förening med ett framskjutande röste och ett midttorn i högsta grad störande. Det händer ej sällan, att, sedan ett skapande snille försvunnit, dess planmässiga beräkning och väckta konstfärdighet länge fortlefva. Det var en verklig lycka, att börsbyggnaden ej blifvit till våra dagar uppskjuten; ty den hade då tvifvelsutan blifvit något helt annat än hvad densamma nu visar sig vara.

Flere år före gamla rådhusets raserande hade staden i dess ställe inköpt Gustaf Bondes fordna palats, som ligger vid Riddarhustorget och är en ståtlig byggnad i renaissansstil. Efter en eldsvåda 1753 har detta hus fått vid framfasaden två flyglar, hvilka äro utförda i öfverensstämmelse med den ursprungliga anordningen. Huf-

vudbyggnaden och flyglarne ha en bottenvåning, och den förra derpå tre, de sednare en öfvervåning. De starkt utspringande pilastrarne, som betäckta med rundbågar bilda prydliga fönsterfördjupningar, lifva det yttre. Ett högt kroppåstak å hufvudbyggnaden och kupolformiga betäckningar å de tornlika hörnutsprången, ha fordom gjort djupt intryck [48]). Skada, att detta ansenliga hus fått en sådan betäckning, att det visar sig liksom taklöst. Det förljudes, att man ärnar å detta storartade hus vidtaga några förändringar. Det synes dock föga rådligt att under en tid, då man ofta röjer sin oförmåga vid nya byggnaders uppförande, företaga förändringar af ett praktfullt hus i renaissansstil, hvilken måste väl studeras för att kunna rätt utöfvas.

Operahuset, som ligger vid östra sidan af Gustaf Adolfs torg, håller **210** fot i längd **150** i bredd och tre våningar i höjd. Framfasaden utmärkes med ett föga framspringande midtparti, som är en våning högre. Den nedersta våningen, hvilken är rustiserad, har å midten tre större ingångar och å hvarje sida derom två dörr- och tre fönsteröppningar med rundbågiga omfattningar. De båda öfre våningarne, hvilka prydas med Korinthiska kolonner och pilastrar, ha deremellan tretton rakbetäckta fönsteröppningar i rad. Midtpartiets tre öfversta fönsteröppningar äro stickbågiga. Betäckningen har en passande höjd och vattenfall åt alla sidor. Byggnaden, som i midten inrymmer theatern, innehåller stora källare- och boningsrum m. m. Theatern med salongen är **82** fot lång **48** bred och har fem logerader samt beqväma stentrappor. Öfverintendenten C. F. Adel-

---

[48]) Se E. Dahlberg, Suecia Antiqva et Hodierna, T. I. pl. 41, 42.

crantz har gifvit ritningar till detta hus, hvilket 1782 öppnades med en ny opera. Byggnaden visar, att, fastän man under Gustaf III.s tid följde ett nyfransyskt föga upplyftande manér, man likväl då förstod att förena ändamålsenlighet med omsorgsfullt utförande.

Lennart Torstenssons palats, hvilket låg på vestra sidan af Gustaf Adolfs torg, var en ansenlig byggnad i renaissansstil. Prinsessan Sofia Albertina, som inköpt detta palats, lät till en del förändra och ombygga detsamma, så att framfasaden fick lika utseende med operahuset; en förändring, som fullbordades 1794. Man har i flere fall klandrat detta företag, men i konstnärligt afseende lärer den vigtigaste anmärkningen bestå deri, att tvenne nästan alldeles lika byggnader ej böra å motsatta sidor omsluta en torgplats; ty en sådan anordning röjer enformighet. Detta palats har åt Fredsgatan fått behålla sin ursprungliga inkörsport, hvilken prydes med bildverk samt Torstenssonska och De la Gardieska vapnen.

Det är märkligt, att man under Gustaf III.s glädjeyra tid med omsorgsfullt allvar byggde ej allenast fasta stenhus utan jemväl fasta stenbroar. Öfver kanalen mellan staden och Riddarholmen låg en träbro, i hvars ställe en stenbro uppfördes. Denna prydliga byggnad, som visar all önskvärd fasthet, har ett större hvalf af huggen kalksten samt ett bröstvärn af väl arbetad sandsten och polerad marmor. Å en granithäll finnes följande inskrift: *Gustavo III O. R. ex itinere Italico salvo et sospite reddito hunc pontem secto lapide constructum fortunæ reduci et lætitiæ publicæ dicarunt cives Holmenss. D. III. Aug. MDCCLXXXIV.*

C. F. Adelcrantz hade 1781 uppgjort ritningar till en bro öfver Norrström, och Gustaf III lade den 19

Augusti 1787 dertill grundstenen. Den delen, som sträcker sig öfver norra strömfåran och hvilken fullbordades 1797, skall kostat 36 tunnor guld. Den återstående delen, hvarför kostnaden beräknades till 30000 riksdaler, blef kort derefter fortsatt. Denna bro, hvilken anlades i öfverensstämmelse med N. Tessins plan midtemot slottets hufvudfasad och Gustaf Adolfs torg, kastar sig med trenne hvalf öfver den norra och med ett sådant öfver den södra strömfåran. Hvalfven ha en ansenlig bredd och vidd. Sträckningen tvärsöfver Helgeandsholmen utgör ungefär hälften af brons hela längd och har till den vestra sidan lika höjd med holmens plan men till den östra en temligen ansenlig bröstning. Nedanför östra sidan ligger den så kallade Strömparterren, hvilken i halfcirkelform höjande sig några fot öfver vattenytan har å midten en liten kanal, hvari mindre båtar kunna beqvämt inlöpa. Midtför kanalen finnes å bröstningen ett rymligt hvalf och vid hvarje sida derom nedleder en bred trappa. Hela denna bro, hvilken är utförd af huggen gråsten i stora dimensioner, visar, ehuru vattenmassorna blifvit genom strömgrenarnas sammanpressande mycket stridare, ej den ringaste sättning. Man har emot denna bro anmärkt, att den är något för hög och har en något tung anordning m. m. men enär densamma är ganska beqväm och lofvar synnerlig varaktighet, så förtjena dylika anmärkningar föga afseende; i synnerhet om detta arbete jemföres med sednare byggnadsföretag. Det hedrar i sanning Stockholms borgerskap att ha på stadens bekostnad utfört en så storartad och varaktig byggnad.

Stockholm har sedan nämnda tid fått flere ansenliga byggnader, bland hvilka Garnisonssjukhuset å Kongsholmen utmärker sig. Detta sjukhus, som grundlades

1817 och fullbordades 1834, har ett ganska passande läge på en fri höjd nära Mälaren. Då likväl regementernas kaserner ligga ytterst i en motsatt riktning af den vidsträckta staden, är olägenheten af sjuktransporten uppenbar. Samma sjukhus, hvilket har vid ändarna af framfasaden korta flyglar och på midten af bakfasaden en trappbyggnad, innehåller källarvåning och två höga öfvervåningar samt en halfvåning i form af attika. Framfasaden har ett midtparti, som utgöres af sex kolonner, hvilka uppbära ett högt bjelkverk och derpå ett lågt röste. En bred trappa uppförer till tre stora ingångar mellan de mellersta kolonnerna. Byggnaden betäckes med låga kroppåstak. Detta ansenliga sjukhus i förening med några små byggnader har trettiofem sjukrum apothek bad- kök- tvätt- och torkrum. Då många värderika afhandlingar under sednare sekel utkommit för ledning vid uppförande af sjukhus; så väcker det förvåning, att det ifrågavarande fått en sådan anordning. Utredande af detta ämne skulle här leda till en tröttande vidlyftighet, ehuru ett dylikt företag väl kunde behöfvas, i synnerhet som en författare, hvilken beskrifvit byggnadsverk i och omkring Stockholm, förklarat, att denna inrättning, som enligt hans uppgift kostat 640000 riksdaler banko, "är förträfflig." Man har föga vetat, huru detta högst kostsamma sjukhus bort på det ändamålsenligaste sätt utföras; enär dithörande trappbyggnad blifvit liksom vid Upsala bibliothekshus efteråt uppförd.

Vi företogo en lustvandring till Skeppsholmen, som med sina klippiga höjder och lummiga alléer och olikartade byggnader är ganska täck. Å en bergsbrant till höger ligger en temligen stor byggnad, hvilken troligtvis uppförd af Johan III blifvit efter flottans förläggande der

begagnad till amiralitetshus. Denna ornamentslösa byggnad har för få år sedan blifvit så omskapad, att den vid första anblicken ådrager sig åskådarens uppmärksamhet, och den bör alltså med några ord skildras. Samma hus har fyra våningars höjd och sju fönsteröppningar å hvarje långsida och tre å hvarje gafvelmur i rad. Ett kroppåstak sluter sig till höga gafvelrösten. I hvarje hörn mellan andra och tredje våningen utspringer ett åttkantigt hängtorn, som höjer sig en våning öfver takfoten. På midten af hvarje långsida uppstår ett stort röste och mellan detta och hvarje hängtorn ett litet sådant. Nedersta våningen är rustiserad, de öfriga äro fogstrukna i kryssband. Alla rösten, som i midten prydas med rund- och spetsbågar, krönas med tinnar och snerklar. Gesimserne bestå af små rundbågar. Ehuru rund- och spetsbågs- samt renaissans- och barockstil äro här sammanblandade, så gör det hela ett behagligt intryck, hvilket dock skulle genom en renare hållning blifvit varaktigare.

Sedan den så kallade Holmkyrkan, hvilken bestod af trä, 1823 nedbrunnit, så blef en ny kyrka anlagd på bergskullen midtemot nyssberörda hus. Denna kyrka utgöres af en midtbyggnad och fyra utbyggnader å motsatta sidor. Midtbyggnaden, som är till det yttre åttkantig till det inre cirkelrund, utmärkes med en kupol, hvilken uppbäres af sexton kolonner och den har en kalottformig betäckning med en lanterna derpå. Utbyggnaderne, som äro fyrkantiga, ha deremot plafonder och å gaflarna låga rösten med kroppåstak, hvilka sluta sig till midtbyggnadens omgifningsmurar. Å hvarje af midtbyggnadens fria sidor finnes en raksluten och deröfver en halfrund fönsteröppning. Å utbyggnadernas gaflar äro rakbetäckta ingångar och deröfver halfrunda fön-

steröppningar anbragta. Kyrkan är till omgifningsmurar och kolonner uppförd af tegelsten, kupolen består af putsad träbråte med målade kasetter. Ehuru denna kyrka är liten, så är hon besvärlig för predikanten, som ej utan svårighet höres. Man hade skäligen bort af några likartade byggnadsförsök förutse, att en sådan helgedom skulle i akustiskt afseende bli med sin höga kupol och lanterna samt låga utbyggnader förfelad. Om denna kyrka betraktas som konststycke, så framstår hon i en lika ofördelaktig dager. Hon liknar nemligen mera ett lusthus än en helgedom och hon röjer en beklagansvärd oreda. Hvarken i forn- eller medeltiden uppfördes någon byggnad, som var till det yttre åttkantig till det inre cirkelrund; ty det yttre och inre måste ovilkorligen harmoniera med hvarandra. En åttkantig rotunda är en orimlighet. Då hufvudbyggnadens bandlister och gesimser fått en antik hållning, så borde utbyggnaderne svara deremot; de likna nu så kallade förstuqvistar. De stora halfrunda fönsteröppningarne passa föga å en stallbyggnad men aldraminst å ett Herrans hus. Ingen, som har något klarare begrepp om högre byggnadskonst, lärer vid yttre betraktande af denna byggnad falla på den tanken, att denna skall vara en helgedom; ännu mindre lärer någon sådan kunna annat än beklaga, det en dylik kyrka kunnat i våra dagar uppstå.

Vi öfvergingo till Djurgården för att bese J. N. Byströms villa. Den ryktbare C. F. von Wiebeking påstår, att äfven de största målare och bildhuggare ha såsom byggmästare ådagalagt ringa förmåga. Orsaken härtill är lättförklarlig. Målare- och bildhuggarekonsten förutsätta helt andra egenskaper än de, hvilka byggnadskonsten kräfver. Alla fordra väl, om de skola lyckas, en

snillrik man för sig, men de förra äro ingalunda såsom den sednare en vidsträckt vetenskap. Man kommer således såsom arkitekt icke långt med hvad man kallar konststudium. Man behöfver ej allenast grundlig vetenskaplig bildning, utan man måste, såsom Vitruvius säger, beqväma sig till en vidsträckt forskning i flere vetenskapliga riktningar. Vi väntade alltså icke, att den ryktbare bildhuggarens byggnad skulle förekomma oss såsom ett konststycke i någon högre mening; men vi få uppriktigt tillstå, att vi funno densamma vida under vår förmodan. Denna villa är en aflångfyrkantig byggnad två våningar hög. Å ena gafveln ligger en rundel, som är något lägre och liknar ett korutsprång. Å betäckningen, hvilken har vattenfall åt alla sidor, höjer sig ett större och fyra mindre rundtorn. Det större af dessa torn har en spiraltrappa och en altan; mellan de mindre, som äro skorstenar, sträcker sig en omgång. Dörr- och fönsteröppningar äro helt små och ha sinsemellan olika storlek och oregelbunden ställning. Man finner här skjutdörrar och fällfönster. Det hela röjer mindre snille än egenhet. Ett sådant byggnadssätt är minst passande i Norden, hvarest man i rummen önskar tillräcklig belysning och förekommer drag ifrån dörr- och fönsteröppningar. Denna byggnad är en verklig villa, om nemligen detta ord tages i Svensk bemärkelse.

Tiden medgaf ej någon längre vandring på Djurgården. Vi nedgingo till Blåporten för att betrakta den nya bron, hvilken har i midten en pelare och vid hvarje ända ett landfäste af huggen gråsten, hvarpå tackjernsbågar i ett slags medeltidsstil hvila. Denna bro, ehuru nyligen färdig, hade så sjunkit, att den nu stod under ombyggnad. Att sådant kan inträffa med en så kost-

sam bro öfver ett smalt grundt och stillastående vatten, lärer hos enhvar, som har begrepp om hydraulisk byggnadskonst väcka bestörtning. Den insigt och omsorg, hvarmed broar under Gustaf III.s tid byggdes öfver Riddarholmskanalen och Norrström, tyckas beklagligtvis nu vara alldeles förgätna. Vid ändan af denna bro står en ny port af tackjern, som å midten har en rundbågig genomkörning och vid hvarje sida derom en genomgång. Denna port är i rococosmak. Alltså visar sig i bron en helt annan hållning än i porten.

Flere ansenliga hus ha i sednare åren uppstått i Stockholm, men ehuru mycket byggnadskonsten utrikes framskridit under sistförflutna och närvarande sekel, så tyckes här ett annat förhållande äga rum. Hvilket nyare byggnadsverk kan i harmonisk hållning tåla en jemförelse med N. Tessins mästerstycken. Vid betraktande af konstakademiens nya hus måste man beklaga, att här icke funnits liksom i Köpenhamn ett gammalt palats för inrymmande af denna institution, hvars svagaste sida blifvit genom en ny byggnad blottad. Skada, att det palats, som Jakob De la Gardie omkring 1650 uppbyggt och hvilket man sedermera användt till arsenal och slutligen till theaterhus, blifvit efter en öfvergången eldsvåda nedbrutet för platsens afrödjande. Detta palats, som bestod af en ansenlig nära qvadratisk byggnad med fyra fyrkantiga hörntorn, var uppfördt af fogstruken klinkert med omfattningar hörnstycken och listverk af finhuggen sandsten i renaissansstil, och det kallades i anseende till sin praktfulla anordning Makalös. Om konstakademien fått intaga ett sådant palats, hade man vid detsammas betraktande blifvit derom påmind, att Sverige fordom haft en högre byggnadskonst. Men om samma byggnad

blifvit, såsom Stockholmsposten ifrigt förordat, på ett passande sätt återställd och använd till ett nationalmuseum, så hade dermed en betydlig besparing vunnits, och man hade således ej behöft, hvad nu blifvit till ringa heder för N. Tessins landsmän en obehaglig nödvändighet, att nemligen anlita en utlänning för anordnande af ett byggnadsverk, hvilket företrädesvis måste betraktas såsom ett nationalarbete.

Det är för öfrigt helt naturligt, att gamla märkvärdiga och fasta byggnader ej sällan måste för nya anläggningar undanrödjas. Det förtjenar snarare klander, om en nödig rasering uraktlåtes. Pehr Brahes hus på Helgeandsholmen hade en så opassande belägenhet, att de, som ifrån Norrmalm och staden öfverforo den nuvarande Norrbro, måste för undvikande af trängsel passera på olika sidor om detsamma. Emellertid fick detta hus, hvilket tillhörde kronan, qvarstå några år, ehuru detsamma var ej allenast ganska hinderligt för de passerande utan jemväl en vanprydnad för den storartade bron och störde utsigten ifrån och anblicken af slottet. Det vore tillockmed önskligt, att Helgeandsholmen frigjordes från sina åbyggnader. Härvid kan väl erinras, att det vore mycken skada, om Kongsstallet raserades; men i afseende härpå kan dock genmälas, att, liksom Smedjegården under de kongliga rummen å Stockholms gamla slott varit i högsta grad illa plaserad, så synes en stallänga fastän väl uppförd ej vara synnerligen passande å en sådan plats som denna. Det tyckes, som staten skäligen borde göra något för detta parti, hvilket är det mest inbjudande af den natur- och konstsköna hufvudstaden. Om Helgeandsholmen afröjdes, uppsnyggades och planterades, så kunde den bli

lika herrlig för Stockholm som Tiberholmen, insula Tiberina, var enligt forntidens sätt för Rom. Att likväl detta ej lärer vara meningen tyckes bazaren, hvilken blifvit i sednare tid uppförd jemte brons vestra sida, påtagligen utvisa. Denna byggnad, som erinrar om en ståndrad på en marknadsplats, är en vanprydnad jemte en så storartad bro och nära slottets hufvudfasad. Sedan Strömparterren i sednare åren fått lummiga träd och sedan en restauration blifvit öppnad i bröstningsmurens ofvanberörda hvalf, finner man der en liflig rörelse, som med Stockholms städade umgängessätt är högst behaglig. Utanför detta hvalf, hvilket liknar en ganska prydlig salong, sträcker sig ett slags veranda, och man svärmar omkring vid ingången såsom bien en vacker sommardag utanför sin kupa. Hvilken angenäm promenadplats skulle ej Helgeandsholmen bli, om den väl anordnades för ett sådant ändamål. På detta sätt kunde Stockholm få en anläggning, som öfverträffade den sköna och skuggrika holmen i Götheborg.

Vi ha ofvanföre visat, att man före Stockholms grundläggning kunnat med lätthet inlöpa i och utlöpa ur Mälaren. Ett sådant förhållande har, ehuru ingen sluss funnits, långt efter berörda tid fortfarit. Troligtvis hade Mälaren, hvars utlopp fordom var vida friare, en lägre vattenyta än densamma fått efter sednare förpålningar och uppdämningar. Måhända var äfven saltsjöns vattenstånd för några få sekler tillbaka flere fot högre än i våra dagar. En förordning af 1531 bestämde huru mycket, som skulle för hvarje läst erläggas vid genomfarten af Söderström. En handling af 1594 tyckes dock visa, att en sådan afgift utgått för den kostnad, som underhållande af vindbro spel och trossar medförde. Icke-

dessmindre lärer en slussbyggnad blifvit någon tid efter sistnämnda år företagen; ty 1642 fanns en sådan af trä, då en ny gjordes af Holländsk klinkert, men derigenom kunde endast 4 till 5 fot djupgående fartyg passera. Man kan ej undra derpå, att en bättre slussbyggnad ej kunnat på ett så otjenligt ställe som i Söderström utföras på en tid, då Nordens största byggnadssnille, Christian IV, ansåg öppnande af en kanal mellan Götheborg och Östersjön för en dårskap. Ett århundrade derefter uppgjordes plan till en ny slussbyggnad af Ch. Polhem, som åttiotre år gammal föreslog sin son G. Polhem till detta företags utförande. Denna slussbyggnad, hvilken höll 200 fot i längd 32 i bredd och 10 i djup, fullbordades 1753. Ehuru Mälaren sällan är öfver 12 fot högre än saltsjön, så medförde den otjenliga jordmonen utomordentliga svårigheter. För slussgrafvens länsning måste någon tid bortåt 200 åmar vatten i hvarje minut uttömmas. Detta arbete, hvilket kostade $3\frac{1}{2}$ tunnor guld, ansågs på sin tid såsom ett utmärkt mästerverk. Sistberörda slussbyggnad har under de första femtio åren måst flere gånger förbättras, och den har sedermera befunnits i synnerhet efter Götha kanals fullbordan ej allenast vara mindre tjenlig utan äfvenledes en skam för hufvudstaden.

Efter flere förslags uppgörande för en ny genomfarts öppnande till och från Mälaren har man haft klokheten för detta arbetes utförande vända sig till en man, hvars blotta namn är en borgen för ett så äfventyrligt företags lyckliga verkställande. Denne man är N. Ericsson, som i Oktober 1846 började å platsen vid norra sidan om och ett stycke från den gamla slussen nedrifva flere byggnader, och som redan i November 1850

hade tillfredsställelsen att öppna den nya. Med synnerlig fägnad betraktade jag den omsorg och den drift, hvarmed detta stora arbete utfördes, och jag anser mig således böra med några ord gifva ett begrepp om detta svåra företag. Då byggnadstomten bestod af grus och sten samt urgamla uppfyllningar och grofva förpålningar, så skulle det tvifvelsutan blifvit ett fruktlöst försök att med vanliga spåntpålningar hålla den stora och djupa slussgrafven vattenfri, hvilken skulle till följe af nära 20 fots vattentryck å sidorna och ännu mer af starka vattensprång i bottnen omöjligen kunnat länsas. Alltså erfordrades ett ovanligare fördämningssätt. Byggnadsplatsen uppmuddrades och en mängd grofva pålar afsågades och grunden utjemnades, hvilket allt på ett ganska fyndigt sätt verkställdes. Derpå infördes en ofantlig pråm eller såkallad kasun, som var 266½ fot lång 56 bred 21 djup. I denna flytande fördämning, hvilken bestod af bjelkar med starka vinkeljern och grofva hackbultar, började längsefter midtlinien en hvalfformig murning, som fortsattes, så att belastningen på det omsorgsfullaste fördelades, hvarigenom all brytning förekoms, och en jemn sänkning å alla sidor bereddes. I samma mån detta bottenhvalf nalkades sin fullbordan, måste till förekommande af bottenbjelkarnas insprängning detsamma längsefter midtlinien belastas med lös sten. När kasunen under fortsatt murning fått en passande sänkning, så intappades vatten, hvarigenom densamma snart intog sin väl utjemnade grundplan. Sedan fortgick murning invid och fyllning utanför sidorna.

Då jag icke haft tillfälle se denna slussbyggnad fullbordad, så fägnar det mig, att en noggrann berättelse

med bifogade plancher derom utkommit [49]). En utförligare redogörelse för detta prisvärda byggnadsarbete vore således här öfverflödig. Jag kan dock icke undertrycka den reflexionen, att, om den utmärkte byggmästaren förspillt sin tid med långvarig och andefattig skönritning vid konstakademien och derigenom försummat ett vetenskapligt konststudium, denna slussbyggnad skulle tvifvelsutan blifvit något helt annat än den nu lyckligtvis är; ty huru skulle den, hvilken vid en sådan undervisningsanstalt ej fått lära att rätt utföra en större husbyggnad eller ens dertill bereda varaktig tegelsten och godt murbruk, bete sig med en så betänklig slussbyggnad som den ifrågavarande.

En främling, som önskar att få ett klart begrepp om Stockholm, bör göra sig mödan att uppvandra till Mosebacke, hvilken intager höjden af Södermalm åt saltsjösidan. Man öfverskådar derifrån en betydlig del af Södermalm och hela staden jemväl Kongsholmen och den ofantliga sträckan af Norrmalm och Ladugårdslandet samt Skepps- och Kastellholmarna och derbortom Djurgården. Staden, som utbreder sig i flera riktningar, den stora mängd skepp, hvilka ligga på den vida strömmen och jemte den långa skeppsbron, den lifliga rörelse, som man skådar både till lands och vatten, äro i hög grad öfverraskande. Den, der har ett öppet sinne för en skön och storartad natur och menskliga sträfvanden, lärer, om man blott en enda gång öfverskådat denna panorama, alltid bibehålla deraf ett lefvande intryck. I min ungdom betraktade jag denna herrliga tafla med

---

49) Tidskrift för praktisk byggnadskonst och mekanik m. m. 1850 H. 12. s. 127—133.

helt andra föreställningar än de, hvilka nu föresväfvade mig. Man plägar gerna i yngre dagar skåda allt skönt i rosenfärger, hvilka dock försvinna för en mognare eftertanka. Jag frågade mig: när skall Stockholm undergå en sådan förvandling som Sigtuna företer? Det var liksom en ande hviskat: när de flestas högsta sträfvanden ej mera bli själens utan kroppens njutning, när religionen uttränges af kommunismen, då, om icke förr, skall denna sköna hufvudstad förvandlas till likhet med dess äldre syster eller den skall då måhända helt och hållet sammangrusas.

Vi företogo en utfärd till Räkneholmen, ifrån hvars höjd man njuter en herrlig utsigt öfver Mälaren, som sträcker sig mellan Södra bergen och Kongsholmen till Riddarholmen. Denna utsigt af Stockholm är intagande. Vi öfvergingo från Räkneholmen till Gröndal och gjorde en vandring till flere närbelägna landtställen. Dessa äro med sina små anspråkslösa gul- och rödmålade trähus ganska inbjudande, helst de omgifvas af gräsplaner mellan bergskullar samt barr- och löfträd. Många dylika landtställen finnas kring Stockholm, så att man från den qvalmiga staden kan på en half timma försättas till en treflig landsbygd. Då jag i denna trakt tillbragt flere somrar, så var ett återseende deraf ett ljuft upplifvande af behagliga minnen. Men de gamla vännerne hade försvunnit och flere af de välbekanta träden hade fallit för yxan.

Stockholm — Nyköping.

Änskönt vi gerna skulle velat ännu ett par dagar qvarstadna i Stockholm, så nödgades vi påskynda vår afresa derifrån. Vi togo genaste vägen söderut. Huru besvärligt har det icke varit, då enda vägen åt detta håll ledt genom den så kallade Grind eller Skanstull, som ligger på en ganska smal landtunga mellan Årstaviken och Hammarbysjön. Man började **1661** en ny väganläggning från Hornssund till Fittja; ett berömligt företag helst en tid, hvarpå man föga bekymrade sig om sådana arbeten. Man hade nemligen då så föga begrepp om dylika företags gagn, att jordägarne, ehuruväl den nya vägen anlades till aldrastörsta delen öfver bergsåsar och skogsmarker, fordrade ersättning för de förluster, som de derigenom ansågo sig lida, ej besinnande, att deras egendomar dymedelst stego i värde. En färja blef till en början begagnad öfver Hornssund. Sedan en pålbro, som **1668** uppfördes, följande år nedrasat; så anlades en flottbro, och ännu finnes en sådan. Det tyckes, som denna väg, hvilken är en nyare anläggning, bort under den tid, då Stockholm hade berömda arkitekter, kunna vida bättre utföras. Ett motsatt förhållande har nu in-

trädt, man utmärker sig nemligen med goda väganläggningar, medan man deremot visar ringa insigter i hus- och kyrkobyggnader.

Med fägnad sågo vi, att den besvärliga Nybodabacke till stor del försvunnit. En ännu vigtigare förbättring är vidtagen genom en ny väganläggning, så att Vårbybackar undvikas. Man passerar nu på en motsatt sida af den så kallade Snickarkrogen; ett ställe, som har en skön belägenhet nära Vårby herregård. I fordna dagar var Snickarkrogen ofta besökt af lustfärdande Stockholmsboar. Detta snygga ehuru tarfliga värdshus utmärkte sig med sin täcka belägenhet i omgifning af barr- och löfskog samt i närheten af Mälaren, och det utmärkte sig företrädesvis med ett ganska starkt och uppfriskande källsprång i den skuggrika dalen. Nu sågs bredvid den nya vägen ett nytt värdshus, som för ingen del visade sig inbjudande. Nära Fittja passeras ett ganska smalt sund mellan Mälaren och Albysjön på en vacker stenbro, hvilken bestående af en rundbågig vattenöppning är bekostad af rikets bank, hvars pappersbruk Tumba ligger trefjerdedels mil derifrån.

Fittja gästgifvaregård den förste, hvartill man kommer på denna väg från Stockholm, liknar en liten herregård. Här ligger å den ena sidan om vägen ett stenhus, som är två våningar högt, å den andra midt deremot ansenliga uthus, hvilka bilda tre sidor af en fyrkant. Denna gästgifvaregård är troligtvis den bäst bebyggda i Sverige. Den der icke sett hvilken mängd resande här för tre årtionden tillbaka sammanträffade, nemligen innan ångfartygen kommo i gång, kunde förundra sig öfver sådana åbyggnader på en gästgifvaregård. Man blottställes ej numera för obehagligheten

att en hel dag vänta på ankommande hållskjuts eller att prejas genom dryg betalning för betingskjuts. Här märkes nu icke någon dryg hållkarl eller en kringsvärmande skara af stortaliga bönder. Här råder en stillhet, som om man befunne sig uti en aflägsen landsort.

Icke långt ifrån Fittja till venster om nära vid vägen ligger Botkyrka i en skön dalsträckning, som är omgifven af tallbevuxna höjder. I närheten ses Aspen, en liten vacker sjö. Denna helgedom har i Svenska kyrkans historia synnerlig märkvärdighet. Botvid, en ifrig omvändare af Södermanlänningarna, blef af en frigifven träl försåtligen ihjälslagen på Rågö och begrafven på det ställe, hvarest Botkyrka sedermera byggdes. Botvids ben skola 1129 blifvit af biskoparna Henrik från Upsala och Gerder från Strengnäs upptagna och helgade, vid hvilket tillfälle kyrkan till honom invigdes och fick deraf sin benämning. Södermanlänningarne vördade S. Botvid såsom helgon, och hans årsdag den 28 Juli firades med stor andakt vid denna kyrka. Södermannalagen stadgade höga böter för bruten fred vid S. Botvids kyrka på S. Botvidsdag. Att den kyrka, som nämnda år helgades S. Botvid, varit af trä, är ganska troligt, helst det uppgifves, att en ny helgedom af sten här invigdes 1176 [50]).

Denna kyrka, som har ansenlig vidd och höjd, utgöres af treqvadratiskt skepp och enqvadratiskt kor och ett fyrkantigt torn i vester. Altarväggen är raksluten. Skeppet är något smalare än koret, och det förra be-

---

[50]) Suderman. L. Kirkiu B. XXI. J. Peringskiöld, Monumenta Uller. s. 37. J. Sundler, Dissert. De Nycopia, Upsaliæ 1739, p. 130, 131.

täckes med trenne det sednare med ett stjernhvalf, som hvila på hörn- och sidopilastrar. Omgifningsmurarne, hvilka äro 4 fot tjocka, bestå af tuktad gråsten med hörnstycken af grofhuggen sådan. Pilastrarne, som äro femsprångiga, likna inre sträfpelare, hvilka vid sidomurarna förenas med mycket breda kantbågar, hvaremot gafvelmurarnas kantbågar äro blott 1 fot breda. Sidomurarne ha på sådant sätt fått en betydlig förstärkning, som varit för gafvelmurarna öfverflödig. Skiljobågarne mellan skeppets hvalfkupor äro 1 fot breda, men stjernbågarne äro hälften smalare och sluta sig i midten till rundelar. Pilastrarne och takhvalfven bestå af tegelsten. Ett vapenhus ligger å skeppets södra och en sakristia å korets norra sida. Här märkas inga socklar eller gesimser. Kyrkans yttre mursidor äro på urgammalt sätt fogstrukna. Å korets norra sida finnes en ursprunglig fönsteröppning, hvilken betäckes med en rak spetsbåge. En fönsteröppning på midten af altarväggen är såsom de öfriga utvidgad. Tvenne yttre sträfpelare äro sednare tillsatser. En ny ingång å tornets vestra sida är med kostnad utförd i en förderfvad Italiensk stil. Fyra vanliga jernsiffror å tornets vestra sida angifva 1128. Detta årtal har i en sednare tid blifvit insatt troligtvis under förmodan, att kyrkan, som 1129 invigdes, ett år förut byggdes. Denna uppgift är således af intet värde. Det synes deremot troligt, att kyrkan kort före 1176 uppstått. Alla omgifningsmurar röja en hög ålder; men takhvalfven äro vida yngre, en vanlig företeelse i gamla kyrkor, som ursprungligen haft basiliketak. Att koret har något större bredd än skeppet, är, då bådadera uppstått på samma tid, en ovanlighet. Ett vackert altarskåp, hvilket innehåller snidverk, har fly-

geldörrar, som prydas med oljemålningar. I detta skåp, hvilket ännu begagnas såsom altarprydnad, föreställas Christi lefnadshändelser, och det visar sig i hela sin hållning härröra från sednare medeltiden.

Kyrkan har för några år sedan haft en ganska ovanlig grafsten, som nu förvaras å kongliga museum i Stockholm. Denna grafsten liknar en kyrka, hvilken har långhus med spetsigt kroppåstak och en rak gafvel i vester samt en korrundel med kupolformig betäckning i öster. Här märkas skråkantiga socklar och rätvinkliga gesimser. Sidorna prydas med mennisko- och djurfigurer. Kroppåstakets båda sidor siras med bladrankor, hvilka slingra sig emellan tvenne inskrifter. Den öfra inskriften, hvilken är ristad med runor, är af följande innehåll: *Karl kirþi stin ifür Biern frenti sen Svins sun ok Bankfriþa i Haimarbu. tiaunu hans Her likr han unti steni þeimi Benkfriþi auk Karl atur sun sin.* Den nedra inskriften, som är inhuggen med Latinska bokstäfver, innehåller två rimmade hexametrar, af hvilka slutorden äro anbragta på korrundelen. *Qvi legit et nescit vir nobilis hic reqviescit. Sit mvndvs sorde Biorn dictvs XPE* (Christe) *precor te.* Denna minnesvård, som enligt E. Benzelii mening tillhör Botvid och hans broder Björn, visar sig till hela anordningen ha kort efter deras lefnad tillkommit. O. Rudbeck, som gifvit en teckning på berörda grafsten, har alldeles missförstått densamma [51]).

Sedan man förbifarit den täcka Aspen och passerat

---

[51]) O. Rudbeck, Atlantica, T. III. p. 19, 269. Jemför J. Vastovii Vitis aqvilonia, Upsaliæ, 1708. Annot. p. 45. Mon. Run. Tillägg till Sv. Dipl. B. II. D. I. Stockh., 1834. s. 75.

några skuggrika höjder derbortom, öppnar sig en herrlig utsigt åt Bornsjön, som prunkar med branta skogbeväxta stränder. Häromkring utbreda sig bördiga fält, och på en förtjusande udde ligger Salems åldriga kyrka. Liksom Jakob i Canaans land vid Salem köpte sig en åker, så kunde man önska att här göra sammaledes.

Söder-Telge ligger i en däld mellan höga sandåsar nära en vik af Mälaren och en åttondedels mil ifrån en god hamn i saltsjön. Denna stad har en ganska hög ålder; ty redan Adam från Bremen omtalar densamma [52]). Det är sannolikt, att Söder-Telge, som genom sin hamn vid saltsjön och genom sitt läge nära Mälarens utlopp hade i thy fall större fördelar än Sigtuna, varit före Stockholms anläggning en ansenligare handelsplats. Att samma stad fordom varit mera betydande än nu, är ostridigt.

Engelbrekt Engelbrektsson började **1435** att genomgräfva en sandås vid Söder-Telge för att öppna en segelled mellan Mälaren och saltsjön [53]). Detta företag afstadnade, men **1780** företogs en genomgräfning för att sänka Mälarens betänkliga vattenhöjd. Ett afloppsdike gjordes, hvilket tjugo år derefter ansågs mera bevisa omöjligheten af en kanals öppnande än nyttan för flodvattens afledande [54]). Emellertid utfördes ett kanalarbete, som **1819** vann sin fullbordan. Man förvånas vid anblicken af den ofantliga sandås, som blifvit här genomgräfven. En sakkunnig borde väl kunnat förutse, att slussgrafven skulle bli i högsta grad besvärad af uppspringande bottenvatten. Ehuru en stark ång-

---

[52]) Adamus Br. de situ Daniæ. [53]) Ericus Olai, in Script. Rer. Suec. T. II. S. I. p. 134. [54]) J. Elers, Stockholm D. III. s. 13.

machin begagnades för vattenuppfordring, måste en sammantimrad fördämning eller kasun användas för en slussbyggnad. Att likväl denna slussbyggnad varit vida enklare än den ofvanberörda, är lätt begripligt.

Staden, som 1719 afbrändes af Ryssarna, blef småningom åter uppbyggd. Husen, dels en dels två våningar höga, äro knuthuggna och rödmålade samt betäckta med tegelpannor. Staden är ganska liten och rörelsen mindre än man skulle på en så välbelägen plats förmoda. Men så nära Stockholm kan densamma svårligen vinna någon synnerlig förkofran. Det tyckes här vara nästan mindre rörelse än för tre årtionden tillbaka; emedan få färdas landvägen. Man kan nu med största lätthet fortkomma härifrån. Medan man ombytte hästar, besågs stadens kyrka den enda byggnad, som här ådrager sig konstforskarens uppmärksamhet.

Denna kyrka har ett nära qvadratiskt långhus med ett halfrundt utsprång i öster och ett fyrkantigt torn i vester. Å långhusets södra sida ligger ett åttkantigt grafkor samt å tornets norra och södra en utbyggnad. Åtta pelare, som utgöra två rader, fördela långhuset i mellan- och sidoskepp, af hvilka det förra är dubbelt bredare och högre än de sednare. På norra sidoskeppets långsida finnas fem fönsteröppningar, som motsvara pelarafstånden. Af södra sidoskeppets fem fönsteröppningar har en blifvit vid dervarande grafkors uppförande bortbruten. Korrundelen upplyses af en fönsteröppning å hvarje sida. En större dörröppning med stickbågig betäckning inleder å södra sidoskeppets östra ända. Föreningsbågarne, som ha ansenlig bredd, äro halfrunda. Mellanskeppet betäckes med fyra stjernhvalf och ett åttadeladt korshvalf i öster. Stjernhvalfven ha åt söder

och norr 1 fots breda kantbågar, men inga sådana åt vester och öster. Sidoskeppen sakna pilastrar, och hvardera har fem åttadelade korshvalf utan kantbågar. Pelarne, som äro fyrkantiga, ha å inre sidorna tresprångiga pilastrar. Mellanskeppets skiljobågar äro 1 fot breda och lindrigt spetsiga, sidoskeppens deremot dubbelt bredare och rundbågiga. Korrundelen betäckes med ett femdeladt hjelmhvalf. Hufvudbågen, som åtskiljer mellanskeppet och korrundelen, är stickformig. Tornets nedersta afdelning, hvilken från vester har en ingång och åt öster en bågöppning, betäckes med ett lågt åttadeladt korshvalf, som med 1 fot breda kantbågar hvilar på ensprångiga pilastrar. Mellanskeppet har kroppåstak, sidoskeppen luttak, och afsatsen deremellan är spånbeklädd och saknar ljusöppningar. Tornets betäckning är åttkantig och kalottformig och derpå höjer sig en åttkantig spira. Kyrkan, som saknar socklar och gesimser samt alla ornamenter, är temligen stor, men jemförelsevis låg, och hon visar sig vara både åt sidorna och åt öster utvidgad. Båda sidoskeppen och korrundelen äro nemligen yngre än mellanskeppet, hvars sidomurar och altarvägg blifvit genombrutna, så att åtta pelare tillkommit, å hvilkas inre sidor de fordna pilastrarne måst, ehuru opassande, bibehållas för uppbärande af mellanskeppets takhvalf. Rund- spets- och stickformiga bågar samt vanliga stjern- och åttadelade korshvalf vittna om olika byggnadstider. Det helas bristande harmoni samt tydliga spår efter bortbrytningar och tillmurningar bära härom ytterligare vittnesbörd. Den ursprungliga kyrkan, som således varit enskeppig med rak altarvägg, har kort före eller kort efter reformationen fått berörda utvidgningar, hvilka äro i sednare öfvergångsstil utförda. Svåra rem-

nor, som visa sig å sidoskeppens takhvalf, röja mer än vanlig vårdslöshet från den tiden. Ofvanberörda grafkor har å hvarje sida en vanlig fönsteröppning och deröfver en hälften lägre sådan. Mellan dessa fönsteröppningar, som alla ha vågräta betäckningar, sträcker sig en grof bandlist, så att man tycker sig se en paviljong med attika. Detta grafkor, som betäckes med ett prydligt kupolhvalf, har ett åttkantigt vattentak i kalottform, hvilket öfverst siras med en lykta och derpå en kruka. Det hela framter en förderfvad Italiensk stil men likväl ett omsorgsfullt utförande.

Vägen från Söder-Telge till gästgifvaregårdarna Pilkrog och Stora Åby sträcker sig genom bördiga dalar med omgifvande löf- och barrskog. Hörningsholms urgamla herresäte, som har en ganska ansenlig och högbelägen åbyggnad, ses på venstra sidan om vägen. Af de många märkvärdiga händelser, hvilka der tilldragit sig, är Malin Stures bortförande icke den minst minnesvärda. Längre fram och på föga afstånd från vägen åt venster visar sig Tullgarn, ett åldrigt herresäte, som 1760 blef genom ständernas köp en kongsgård. Dervarande slott består af en stor hufvudbyggnad med två flyglar. Belägenheten vid saltsjön är ganska behaglig och en Engelsk park förskönar detta täcka ställe.

Nära Stora Åby ligger Vagnhärads kyrka, hvars höga tornspira för några år sedan nedstörtades af en häftig storm. Denna kyrka nedbröts för uppförande af en ny helgedom. Nu skådas här ett aflångfyrkantigt långhus med tre rundbågiga fönsteröppningar å hvarje sida och en sådan å östra gafveln. Ett fyrkantigt torn, hvilket står vid vestra gafveln, har vanlig lanternbetäckning. Här finnes således ej något egentligt kor. En

sådan anordning vittnar om en beklagansvärd oförmåga att gifva nya kyrkor en passande hållning.

Man behöfver ej bråka för att i norra Sverige helst å de stora vägarna komma fort; ty här köres med allvar, så att man kunde mången gång önska, det farten något saktades. Uppsvearne äro vanda vid gammal kongsskjuts, och vägarne äro ehuru backiga utmärkt goda.

Vi befunno oss snart i Nyköping, en ganska täck och regulier stad, som genomflytes af en ansenlig å, hvilken der drifver flere vattenverk. Denna å passeras på en stenbro, som byggdes 1728 och består af två hvälfda vattenöppningar och har jernskrank å sidorna. Fastän Nyköping är, såsom dess namn antyder, yngre än vissa närbelägna städer, så måste der tidigt varit en handelsplats, hvars första privilegier äro obekanta. Staden har under medeltiden ej varit oansenlig, emedan den haft ett betydande slott och två stora kyrkor. Fordom begagnades för Nyköping ett större och ett mindre sigill, som båda voro runda. I midten föreställdes en fästningsport och kring kanten lästes: *sigillvm civitatis nycopie.* Efter reformationen har man derför användt ett större och ett mindre sigill med samma form och föreställning samt denna inskrift: *sigillvm civitatis nycopensis.* I staden stiftades 1280 ett gråbrödrakloster, hvilket helgadt S. Anna indrogs vid reformationen. Till detta kloster hörde ett aflångt spetsigt sigill, hvari Gardianen sågs i midten hålla på venstra armen en rund sköld, hvarå ett lamm med fana afbildades. Kring kanten lästes mellan två ränder: *S. dom. frm. minorvm. nycopie.* Gardianen begagnade ett mindre sigill, hvari jungfru Maria och hennes moder S. Anna föreställdes, framför hvilka han knäföll. Kring kanten lästes: *S. Gar-*

diani. frm. minorvm. nicop. Denna stad hade ett helgeandshus och ett S. Barbrosgille.

Nyköping har flere temligen ansenliga sten- och trähus. Landshöfdingens residens, som ligger vid ett vackert torg, består af en hufvud- och två sidobyggnader, af hvilka den förra är trenne de sednare tvenne våningar höga. Hufvudbyggnaden har nio och hvardera af sidobyggnaderna åtta fönsteröppningar i rad. Detta hus, hvilket är uppfördt af sten i modernt manér, synes vid jemförelse med andra residenser, ha ovanlig storlek, i synnerhet då flere läroverk sakna tillräckliga lokaler.

Nyköpings hus eller slott, hvilket tillkommit i en ganska aflägsen forntid och som varit ett konungasäte, har i Sveriges häfder mycken ryktbarhet. Vi vilja derom blott nämna några ord. Magnus Ladulås lät **1288** der innesluta sin broder Valdemar, som **1302** afled derstädes. Birger, hvilken med gemål och barn blef **1306** på Håtuna fängslad af sina bröder Erik och Valdemar, insattes der i fängsligt förvar. Denne konung lät **1317** på ett trolöst sätt der fjettra och i ett torn inspärra samma bröder och han lät följande år, sedan nycklarne blifvit kastade i ån, båda två undergå hungersdöden. Denna gerning uppväckte stor förbittring. Efter en häftig belägring, som fortfor öfver ett halft år, blef detta slott i grund nedbrutet, men det blef ickedessmindre åter iståndsatt. Samma fäste intogs **1436** af Engelbrekt Engelbrektsson, och det har sedermera uthärdat belägringar och blifvit uppgifvet. Nyköpings slott har flere gånger fått betydliga förbättringar. Carl IX, hvilken såsom hertig der residerade, har i synnerhet derå nedlagt mycken kostnad. Samme konung afled derstädes **1611**. Efter en vådeld, som **1665** öfvergått detta slott, har

det aldrig återfått sin förra ansenlighet, men detsamma var likväl en tid derefter en betydande byggnadsgrupp [55]). Carl XII befallde **1699**, att slottsmurarne skulle nedbrytas och tegelstenen öfverföras till slottsbyggnaden i Stockholm. Emellertid bibehölls af Nyköpings slott nödiga rum för landshöfdingeresidens, men denna återstod blef tillika med staden **1719** afbränd af Ryssarna [56]).

Nyköpings slott har efter gammalt befästningssätt haft på en kulle jemte åns utlopp en ganska fördelaktig belägenhet. Ruinen utvisar en ansenlig fyrkant, som varit omgifven af fasta byggnader. På norra sidan framflyter den breda ån, på de öfriga ses lemningar efter vattengrafvar och jordvallar. Åt ån är en mursträcka och ett fyrkantigt sidotorn i behåll, åt vester qvarstår ett porttorn och några sidobyggnader. Fyrkanten har till det inre varit tre våningar hög och sidotornet vida högre. Alla murarne, som till det yttre och inre bestå af tegelsten med en kärna af mindre gråsten i ganska fast kalkbruk, äro mycket skadade och till största delen beröfvade sin tegelbeklädnad.

I Nyköping finnas S. Nicolai och Allhelgonakyrka, som tillkommit under medeltiden. Ehuru dessa kyrkor ej kunna betraktas såsom konststycken i högre mening, så böra de med några ord skildras.

S. Nicolai kyrka, fordom kallad Bykyrckia, ligger i stadens vestra del nära dess vackra torg. Denna kyrka består af ett treskeppigt långhus med femsluten koromgång och ett fyrkantigt torn i vester. Tio fyrkantiga och fyra runda pelare, af hvilka de förra äro ställda i

---

55) E. Dahlberg, Suecia Antiqva et Hodierna, T. II. pl. 3. 56) A. O. Rhyzelii Sviogoth. Mun. s. 138—140.

vester de sednare i öster, uppbära mellanskeppets omgifningsmurar. Alla pelarne sakna baser; men några ha enkla, andra deremot inga kransar. Sidoskeppen sakna sträfpelare, men koromgången har sex sådana. Några inre pilastrar å sidoskeppens omgifningsmurar motsvara de fyrkantiga pelarna, men inga sådana äro plaserade midtemot de runda. Föreningsbågarne, hvilka ha olika bredd och höjd, äro mer och mindre spetsiga. De östligaste föreningsbågarne kasta sig åt sidorna. Mellanskeppet är nära dubbelt bredare men föga högre än sidoskeppen. Både mellan- och sidoskeppen samt koromgången betäckas med takhvalf, af hvilka somliga äro kors- andra stjernformiga. Koromgångens mellersta takhvalf är flerkupigt och de två närmaste äro trekupiga. Det norra sidoskeppets skiljobågar äro halfrunda, det södras deremot spetsiga. De fleste af dessa skiljobågar, som äro breda, utgå ur sidomurarna utan pilastrar eller kragstenar. Vid långhusets norra sida nära koromgångens början ligger en ovanligt stor men temligen låg sakristia, hvilken betäckes med ett åttadeladt korshvalf, som hvilar på tresprångiga pilastrar. Fälten, hvilka äro högkupiga, ha 1 fot breda kantbågar. Nära midten af norra sidoskeppets yttermur, som har vidpass 6 fots krökning åt söder, är en ornamentslös ingång. Å södra sidoskeppets yttermur finnas två ingångar med omfattningar i renaissansstil. Å den vestra af dessa omfattningar står *anno 1644,* å den östra *anno 1668.* Omgifningsmurarne, som äro 6 fot tjocka, ha hvarken ut- eller invändigt några socklar. Långhusets och koromgångens fönsteröppningar motsvara pelarafstånden och bådaderas vattentak äro brutna. Å tornets öfra afdelning finnas två ljudöppningar åt söder och två åt norr

samt en åt vester men ingen åt öster, och dess betäckning består af en modern uppsats af trä. Kyrkans omgifningsmurar och tornets nedre afdelning äro uppförda af grof gråsten, pelarne och takhvalfven samt tornets öfre afdelning af tegelsten. Denna kyrka röjer ovanlig vårdslöshet i murningssätt. För öfrigt finnes här systematisk hållning; men här märkas dock skiljaktiga grundsatser, hvilka måste tillkommit af olika byggnadstider. Magnus Ladulås skall låtit både i vester och öster förlänga samma kyrka, som fordom hade rika stiftelser och hvilken en tid betraktades såsom domkyrka. I denna helgedom ha flere altaren funnits nemligen S. Nicolai, S. Catharinas, S. Eskils, S. Barbaras, och ett altare till minne af de **1318** ihjälhungrade Erik och Valdemar [57]). Långhuset visar sig påtagligen vara äldre än koromgången. Då kyrkans ansenliga bredd står illa tillsammans med dess jemförelsevis ringa höjd, vill det synas, som hon blifvit äfven å sidorna utvidgad. Att byggnaden undergått flera förändringar, inhemtas vid dess första genomskådande.

I stadens östra del ligger Allhelgonakyrka, som består af mellan- och sidoskepp och tresidig koromgång i öster. Tio pelare, hvilka äro ställda i två rader, uppbära takhvalf, som alla ha lika höga vederlag. Mellanskeppet är dubbelt bredare men föga högre än sidoskeppen och koromgången. Pelarne, hvilka äro fyrkantiga, ha enkla socklar och bekransas med karnis- och rundstaf. De fyra östligaste pelarne ha åt vester och öster dubbelt större afstånd än de öfriga. Förenings- och skiljobågarne äro alla skarpkantiga och lika grofva samt

---

[57]) J. Sundler, Dissert. De Nycopia, p. 160, 161, 164.

öfver de mindre pelarafstånden halfrunda men öfver de större lindrigt spetsiga. De östligaste föreningsbågarne äro i öster sammandragna, så att der finnes en motsats af den hvalfanordning, som vi sett i nyssbeskrifna kyrkas koromgång. Takhvalfven äro korsformiga, men mångdelade. Både pelare och omgifningsmurar sakna pilastrar, hvadan inga kantbågar finnas. Då omgifningsmurarne ej fått några sträfpelare, så ha flere ankarstänger blifvit nödvändiga. En sakristia vid det norra och ett grafkor vid det södra sidoskeppets östra ända betäckas med tunnhvalf på vederlag i vester och öster. Kyrkan, som saknar torn, är till omgifningsmurarna uppförd af tuktad gråsten, men till pelarna och takhvalfven af tegelsten. Denna helgedom, hvilken är temligen ansenlig och i jemförelse med nyare kyrkor vördnadsbjudande, röjer, då den nemligen betraktas såsom ett byggnadsverk från medeltiden, ovanlig råhet.

Nyköping — Vexiö.

Sedan vi ett par timmar uppehållit oss i Nyköping, hvarest vår kringvandring hindrades af regn, fortsattes resan. En bördig dal, hvilken omgifves af höga skogbevuxna bergsåsar, sträcker sig tre mil nemligen från Nyköping till Vreta gästgifvaregård, hvarest den egentliga Kolmården vidtager.

Vi hunno frampå aftonen till Krokeks gästgifvaregård, som ligger i Östergöthland, och vi togo der en behöflig hvila. Då solen följande morgon spred sina första strålar öfver fjälltopparna, besågo vi den plats, hvarå munkar af Franciscanerorden haft ett kloster, som indrogs vid reformationen. Efter detta kloster funnos på E. Dahlbergs tid vidsträckta lemningar af fasta murar [58]). Några grundvalar af grof gråsten i fast kalkbruk äro de enda spåren efter dessa lemningar, som måste blifvit för den kyrka, hvilken här byggdes 1747, nedbrutna och använda. Denna kyrka består af en aflång fyrkant med lågt tunnhvalf af bräder. En större dörröppning inleder från vester och en mindre nära hvarje långsidas östra

58) Suecia Antiqva et Hodierna, T. III. pl. 17.

ända. Kyrkan har två fönsteröppningar å vestra och två å östra gafvelmuren samt tre å södra och två jemte en sakristia å norra långsidan. Murarne äro alldeles släta och dörr- och fönsteröppningarne stickbågiga. Denna kyrka, som kallades Fredrik, blef 1748 invigd af biskopen A. O. Rhyzelius. Då man här tänker sig en stor och fast klosterbyggnad med dithörande kyrka, så måste man tillstå, att den nuvarande helgedomen synes i hög grad skröplig. Belägenheten i denna vidsträckta fjälltrakt är öfverraskande. De få odelbara ställen, som mellan berg och moras finnas häromkring, ha troligtvis blifvit af de idoga bröderna först uppröjda.

Då man nalkas Kolmårdens södra branter, får man en hänförande utsigt öfver en vacker landsträcka, hvarå Norrköping ligger på en mils afstånd. Detta bördiga slättland, hvilket begränsas å den ena sidan af skogiga bergshöjder å den andra af Bråviken, gjorde ett skönt afbrott mot den fjälltrakt, som vi öfverfarit. För att så mycket lugnare njuta af denna herrliga tafla, lemnade vi vårt åkdon och vandrade utför de halsbrytande backarna.

Vi skyndade genom Norrköping och sågo snart Löfstads ansenliga herresäte, som ligger nära Roxen på en hög men inskränkt bergskulle. Axel Lilje, hvilken såsom en af trettiåriga krigets fältmarskalkar slagit betydliga penningesummor under sig, lät 1652 här uppföra en hufvudbyggnad och tvenne flyglar med hörntorn. Hufvudbyggnaden fick fyra, tornen tre, flyglarne två våningars höjd. På samma tid byggde, såsom vi ofvanföre nämnt, fältmarskalken R. Douglas Stjernarp, som ligger midt häremot på andra sidan om Roxen. Det berättas, att dessa vapenbröder ärnat bygga sina slott så höga, att de kunde från öfversta våningarna se och helsa hvar-

andra [59]). Dessa herrar följde ganska olika grundsatser i sina byggnadsplaner, ehuru båda iakttogo renaissansstil. Stjernarps hufvudbyggnad, hvilken fått fem våningars höjd, ligger i en däld mellan stora berg, Löfstads slott deremot är vida lägre och intager en ansenlig klipphöjd [60]). Sistnämnda slott afbrann 1750, hvarefter detsamma iståndsattes i modernt manér.

Ett stycke på andra sidan om Löfstad förbifares Kimstads kyrka, som, mycket gammal och alltför trång, utvidgades af Axel Lilje, och 1728 helt och hållet ombyggdes af Agneta Wrede. Denna helgedom, hvilken nu består af ett vanligt långhus och fyrkantigt torn i vester, är hållen i modernt manér. Å den gamla kyrkans kroppås ha tvenne ryttare varit afbildade, hvilka 1719 blifvit nedskjutna. Vi ha vid beskrifningen af Vårdsbergs kyrka omnämnt dessa figurer, som med någon förändring blifvit å den nya kyrkans kroppås åter uppsatta.

Vägen, som gått med svåra backar helt nära Löfstads slott, har blifvit i sednare åren anlagd dernedom. Detta var en ganska angelägen förbättring. Närmare Linköping genomgräfvas flere backar, så att vägen blir nästan alldeles jemn. Ingen lärer bestrida, att äfven ett sådant företag är ändamålsenligt. Det vill dock synas, som det varit vida behöfligare att i någon mån afhjelpa de svåraste af Kolmårdens backar, af hvilka en å södra sidan är ganska vådlig. Vi skyndade genom Linköping och öfver de bördiga slätterna till Hesters gästgifvaregård.

När man nalkas Hester, lifvas nejden med täcka dungar af löf- och barrskog, men på andra sidan om

---

[59]) A. Fryxell, Sv. Hist. D. VIII. A. 2. s. 137. [60]) Se E. Dahlberg, Suecia Antiqva et Hodierna, T. III. pl. 20, 21, 24.

denna gästgifvaregård vidtager en skogig bergstrakt, och man märker straxt, att man är inne i Småland. Sommen förbifares, hvilken är en lika ansenlig som vacker sjö. När man reser genom Småland, ser man föga annat än bergsträckor och tallskog samt deremellan små odlingar. Högst sällan upptäckes någon kyrka. Husen äro knuthuggna samt torf- och halmbetäckta. Spisarne, hvilka utmärka stugorna, äro såsom i andra skogsbygder stora, och de sprakande brasorna, som deri upptändas af tall- och granved, äro herrliga.

Säthälla gästgifvaregård, som ligger närmast Hester, har en ganska hög belägenhet vid norra sidan af en lång dalsträckning, hvilken omgifves af ansenliga bergsåsar. Härifrån ses på en half fjerdingsvägs afstånd tvärsöfver dalsänkningen, som genomskäres af en å, Gripenbergs gamla herresäte. Byggnaden är aflångfyrkantig två våningar hög med fyra skorstenar å kroppåsen. Fyra hörntorn, hvilka äro fyrkantiga tre våningar höga och ha kupolformiga betäckningar samt lanternlika skorstenar, gifva denna byggnad ett högtidligt utseende [61]). Samma byggnad, som är uppförd af ektimmer, har i sednare åren blifvit beklädd med bräder och hvitmålad. Skada, att yttre anordningen äfven blifvit något moderniserad. Gripenbergs belägenhet är ganska täck uti den bördiga dalen med omgifvande skog, men byggnaden borde befrias från närstående träd.

Vägen emellan Säthälla och Bona gästgifvaregårdar, som är öfver två mil lång, har många svåra backar. Djupa dalar med branta berg skog och täcka sjöar gifva ganska omvexlande utsigter. Vid Bona ligger Bre-

---

[61]) Se E. Dahlberg, Suecia Antiqva et Hodierna, T. III. pl. 91.

destads kyrka, hvilken har aflångfyrkantigt skepp, fyrkantigt kor, båda med platta trätak, rundel med hjelmhvalf och halfrund triumfbåge. En ingång på midten af skeppets södra sida och en sådan nära vestra ändan af korets södra sida äro bådadera rundbågiga, men den förre med den sednare utan dörrfält. Kyrkan, som har medelmåttig storlek, är uppförd af tuktad gråsten utan fot- och taklister.

I en dels stenbunden och odlad dels sandig och skogbeväxt trakt ligger Eksjö stad, hvilken af Carl Knutsson fått privilegier. Denna stad består af idel trähus, af hvilka de fleste äro två några tre våningar höga. Gatorna äro väl underhållna, men alltför trånga. Vid torgets östra sida ligger kyrkan, som utgöres af ett aflångfyrkantigt skepp och ett fyrkantigt kor med rak altarvägg och ett fyrkantigt torn i vester. Ett grafkor sluter sig till skeppets södra och en utbyggnad till dess norra sida. En dörröppning å tornets vestra sida och en sådan å skeppets södra införa i kyrkan. Fönsteröppningarne äro rakspetsiga. Tornet, som å hvarje sida har ett ljudhål, betäckes med en hög lanterna. Skeppet sammanhålles af ankarbjelkar och har deröfver en hög brädkupa. Skeppet koret tornet och grafkoret äro uppförda af gråsten, utbyggnaden å norra sidan deremot af trä. Denna kyrka blef **1666** utvidgad åt söder. I tornets vestra sida är en ofantlig marmorhäll infattad, hvarå står under en stor krona: *Gustaf 3.s regerings 14 år uppfördes tornet 1784.*

Eksjö Hofgård, ett gammalt herresäte, som tillhört Stureslägten, ligger fyra en half mil från Eksjö stad. Här finnes en ansenlig ruin å en holme i en liten vacker sjö. En upphöjd väg nedleder till sjökanten och öfver-

farten är 100 fot bred. Vägen är ganska väl anlagd och fyllningen består af kopparslagg från en öfvergifven koppargrufva i närheten. Denna ruin utgöres af en stor fyrkantig byggnad af tuktad gråsten med omfattningar af röd tegelsten och den är två våningar hög. Yttre och inre murarne innehålla godt kalkbruk och ha lika fasthet, de förre äro omkring 6 de sednare vidpass 3 fot tjocka. Denna byggnad har å norra och södra sidan 87 samt å östra och vestra 80½ fots längd. Nedra våningen innehåller å norra sidan, som är hufvudfasad och vetter åt öfverfarten, en förstuga och ett hörnrum å hvarje sida derom. Förstugan har en ingång på midten och en fönsteröppning på hvarje sida. Hvarje hörnrum har två fönsteröppningar å hufvud- och två å sidofasaden. En likadan anordning finnes å bakfasaden, men rummen äro något smalare. Dithörande mellanrum har tre fönsteröppningar åt söder och hvarje hörnrum två sådana å hvarje utsida. I midten af byggnaden ligger ett större fyrkantigt rum med ingång från förstugan och derinnanför ett mindre sådant. Jemte dessa midtrum ligger ett stort sidorum åt öster och ett sådant åt vester, af hvilka hvardera har tre fönsteröppningar. För andra våningen märkes en likadan indelning och likadana fönsteröppningar, af hvilka flere blifvit igenmurade. Den yttre dörröppningen betäckes med en stickbåge, de inre deremot med plankor utan bågslag derpå. Alla fönsteröppningarne ha stickbågiga betäckningar och derunder lemningar efter plankor med påmurningar. Bjelkarne ha ej varit ovanligt grofva, men de ha deremot legat 1½ fot nära hvarandra. Den nedra våningen har varit 14 fot hög, den öfra 17¼. Det större midtrummet har innehållit en trätrappa. Här finnas inga lemningar efter tak-

hvalf, men här märkas bjelkhufvuden och remstycken i murarna samt grofva plankstumpar öfver dörr- och fönsteröppningarna. Intet spår visar sig efter brand. Murarne ha varit in- och utvändigt putsade. Yttermurarne äro 1 fot tjockare i nedra än i öfra våningen, men mellanmurarne äro lika tjocka i bådadera. I mellanmurarna ses lemningar efter spisar och eldrör. Dörr- och fönsteromfattningarne äro till stor del bortbrutna, och en mängd gråsten har nedrasat. Ormar slingra sig i stenhögarna och kajor flaxa kring murarna. Å byggnadens norra sida mot sundet synas lemningar efter grundvalar af bonings- och uthus. E. Dahlberg har tagit en teckning af merberörda byggnad, som under hans tid var i stånd, men hvilken kort derefter förföll. Denna teckning visar, att samma byggnad haft tre våningars höjd och ett ganska högt vattentak med fall åt alla sidor samt öfverst en fyrkantig altan, och att å borggården legat två mindre hus [62]).

Ljunga kyrka, som ligger söder om en fjerdedels mil från Komstads gästgifvaregård, är uppförd af gråsten med hörnstycken och omfattningar af huggen sandsten. Denna kyrka, hvilken har tvåqvadratiskt skepp och enqvadratiskt kor med rak altarvägg och fyrkantigt torn i vester, är 26 fot bred, 68 lång. Tornet är nära lika bredt som skeppet. En ingång på midten af tornets vestra sida och en motsvarande på dess östra samt en ingång å korets södra sida inleda i kyrkan. Dessa ingångar, som äro rundbetäckta, ha i midten af murarna skarpkantiga poster och derpå slätta dörrfält utan konsoler. Tornets vestra ingång prydes utvändigt med två

---

[62]) Suecia Antiqva et Hodierna, T. III. pl. 88.

halfkolonner å hvarje sida, hvilka ha Attiska baser med skyddsblad samt låga bägarlika kapiteler, hvarpå rundstafviga bågar hvila. De båda andra ingångarne ha till det yttre rätvinkliga omfattningar, men alla ha till det inre lindriga smygar. Å skeppets norra liksom å korets södra sida märkes en liten rundbågig fönsteröppning. Triumfbågen är halfrund med karnisade vederlagskransar. Tornets sockel utgöres af 1 fots platt och derpå 6 tums rundstaf och öfverst en skråkant. Skeppet och koret sakna socklar. Tornets afdelningar ha bjelklager, hvartill en spiraltrappa uppleder i dess sydvestra hörn. Skeppet och koret betäckes hvardera med ett korshvalf, som hvilar på mycket breda ensprångiga pilastrar. Dessa korshvalf och pilastrar, hvilka bestå af tegelsten, röja en ganska rå medeltidsstil och ha tillkommit kort före reformationen. En sakristia af gråsten med tunnhvalf af tegelsten ligger å korets norra sida; en tillbyggnad, som är vida yngre än kyrkan.

Vrigstads gästgifvaregård ligger i en temligen stor by, hvarest landthandel drifves och hvarest skola hospital apothek och provincialläkare finnas. Nära denna by ses Vrigstads kyrka, som består af tvåqvadratiskt skepp och enqvadratiskt kor med rundel i öster. Denna kyrka håller 26 fot i bredd 64 i längd. Här finnas tre ursprungliga ingångar nemligen en på midten af vestra gafvelmuren och en sådan å korets hvarje sida. Vestra ingångens yttre omfattning prydes å hvarje sida med en fristående kolonn, och derpå hvilar en utspringande rundbåge. Baserne äro Attiska med skyddsblad, kapitelerne tärningformiga med ringar. Anslagen siras med staf och karnis och betäckas med rundbåge. Den inre omfattningen har en lindrig smyg med halfrund betäckning.

De öfriga ingångarne ha varit rundbågiga med skarpkantiga anslag utåt och lindriga smygar inåt. Två fönsteröppningar å skeppets hvarje sida äro utvidgade. En ursprunglig fönsteröppning med rundbågig betäckning finnes å korets södra och en å dess norra sida. Två dylika fönsteröppningar märkas å rundelen och förmodligen har en tredje funnits i midten. Triumfbågen är ansenlig och har halfrund betäckning med prydliga vederlagskransar. Kyrkan, som saknar socklar och gesimser, är uppförd af tuktad gråsten med hörnstycken och omfattningar af huggen sandsten. Skeppet betäckes med ett korshvalf i vester och ett stjernhvalf i öster på ensprångiga pilastrar. Koret har ett stjernhvalf på likadana pilastrar, rundelen hjelmhvalf. Pilastrarne, som hålla nära 3 fot i hvarje sida, äro liksom kors- och stjernhvalfven uppförda af tegelsten. En utbyggnad å korets norra sida är sakristia, en sådan å dess södra är ett grafkor. Då denna kyrka skall inom få år ombyggas, så borde hon åtminstone rätt aftecknas, innan hon förstöres.

Här finnes en märkvärdig klocka, som är hög, men temligen smal. Under två fina ränder kring nedra kanten ses följande runinskrift: *Ave Maria grasia plena dominus tekum benetikta tu in mulieribus æþ* (et) *benediktus fruktus væntris tui amen tikant omaia* (omnia).

Å kyrkans södra sida ligger en grafsten, som liknar en byggnad med kroppåstak och håller $1\frac{1}{2}$ fot i bredd $5\frac{1}{3}$ i längd. En rundformig gafvelsten står vid hvarje ända. Grafstenens hvarje sida har en runrad. Berörda gafvelstenar prydas å hvarje sida med ett kors inom en cirkel. Den gafvelsten, hvilken står vid vestra ändan, har öfverst fem hål. Hela denna minnesvård är arbetad af sandsten. Nämnda runristning har genom vittring

blifvit till en del oläslig, så att numera blott följande kan deraf skönjas: *Faþir ok moþir þru . . . — . . . var tuþ huht Kuþmuntr Kuþ hialbi sial . . . . .*

Icke långt ifrån Vrigstad vidtager från landsvägen en smal men ganska god biväg, hvilken med vackra omgifningar går till Nydala fordom ett kloster nu en herregård. Detta ställe, som fått sitt kloster på samma år som Alvastra, väckte stort intresse.

Nydala kloster, hvilket grundlades **1144** för munkar af Cisterciencerorden, fick ganska stort anseende. Christian II, hvilken **1521** bitkom efter utfördt blodbad i Stockholm, lät på det rysligaste sätt afdagataga abboten och flere bröder. Efter reformationen fingo gynnade personer förläning på detta kloster, som sedermera blef genom ett byte enskild egendom. Man har trott, att föga spår här funnos efter de ursprungliga byggnaderna. Emellertid är detta ett misstag, emedan det herrligaste deraf nemligen kyrkan är till största delen öfrig.

Denna kyrka, som nu begagnas af Nydala socken, är en korsbyggnad. Långhuset håller **27½** fot i inre bredd och **76** i längd. Koret har rak altarvägg och utgör **27½** fot i hvarje sida. Norra korsarmen är **26⅔** fot bred **30½** lång och den södra har ungefär samma storlek. Kyrkan, hvilken aldrig haft pelare eller takhvalf, har på **24½** fots höjd platt träbetäckning. Lemningar efter en urgammal gafvelmur i vester qvarligga på hela **76** fots afstånd från den nuvarande, och skråkantiga sockelstenar efter sidomurar visa jemväl, att detta ej oansenliga långhus varit med lika bredd dubbelt längre. Denna urgamla gafvelmur, som helt och hållet qvarstod i E. Dahlbergs tid, hade två temligen stora rundbetäckta fönsteröppningar samt midtöfver desamma

en ganska stor fönsterros [63]). Jemte norra korsarmens hela östra sida sträcker sig en utbyggnad, hvilken sluter sig till densamma med ett luttak och hvilken innehållit kapeller. Sockelstenar qvarligga efter en likadan utbyggnad, som sträckt sig jemte östra sidan af södra korsarmen, hvilken troligtvis blifvit såsom förfallen och öfverflödig nedrifven; ty den nuvarande, som är illa byggd, skall A. Stromberg kort efter 1700 uppfört för att deri inrätta sin minnesvård. Hela den ursprungliga kyrkans yttre socklar äro skråkantiga. Omgifningsmurarne, hvilka hålla $4\frac{1}{6}$ fot i tjocklek, äro alldeles släta och sakna både pilastrar sträfpelare och gesimser. Kyrkan har en ingång å midten af den norra korsarmens gafvelmur och hon har förmodligen haft en motsvarande å den södra. Norra ingången har halfrund betäckning men intet dörrfält, och den har till det yttre rätvinklig omfattning, till det inre lindrig smyg. Vederlagen prydas utvändigt med en enkel hålkäl och platt, men de öfverskjutas invändigt 3 tum af betäckningen. Ingen dörröppning förmärkes å den förfallna gafvelmuren i vester, änskönt en sådan finnes å den nuvarande.

Östra gafvelmuren, hvars röste bildar en liksidig triangel, har nederst tre likstora rundbetäckta fönsteröppningar jemte hvarandra derpå två mindre fönsterrosor samt öfverst en ganska stor sådan. De tre rundbågiga fönsteröppningarne, hvilka äro ut- och invändigt skråsmygiga, ha föga afstånd ifrån hvarandra, och de åtskiljas till det yttre af två väggfasta helkolonner, som motsvaras af rätvinkliga mursprång, 1 fot starka. Dessa kolonner och språng uppbära rundbågar, hvilka utgöra samma fönster-

---

[63]) Suecia Antiqva et Hodierna, T. III. pl. 95.

öppningars yttersta betäckningar. Kolonnerne ha tärningformiga baser och likartade kapiteler med afrundade hörn och små ringar. Yttre och inre fönsterplatterne äro ganska branta. Dessa fönsteröppningar äro i ljuset $1\frac{11}{12}$ fot breda $6\frac{1}{2}$ höga. De mindre fönsterrosorna äro ut- och invändigt skråsmygiga, och de prydas till det yttre med enkla till det inre med dubbla rundstafvar och karniser. Den öfversta fönsterrosen, som har liknande omfattning, är tiodelad med en öppning i midten. Å den ofvanberörda utbyggnaden vid norra korsarmen finnas åt öster tvenne rakbetäckta fönsteröppningar, af hvilka hvardera i ljuset är **1** fot bred **3** hög och har både ut- och invändigt stora smygar.

Alla ursprungliga murar och omfattningar bestå af väl huggen gråsten i ganska ansenliga skiften. Kolonnerne fönsterplatterne och den stora fönsterrosen äro af samma stenart. Härvid bör likväl anmärkas, att vestra gafvelmuren, som äfven har skråkantiga socklar af huggen gråsten, är uppförd af tuktad sådan med mellanfyllning af grå- och tegelsten. Det tyckes således, som denna del varit något yngre än den öfriga, och som den ehuru mycket gammal tillkommit för att begagnas af den kringboende menigheten. Denna kyrka måste lidit af en häftig brand, hvarefter spår förmärkas å murarna.

En kyrka, som ligger i nordvest dock helt nära den nyssbeskrifna, består af skepp och kor, af hvilka det förra håller **19**$\frac{1}{2}$ fot i bredd **30**$\frac{1}{6}$ i längd, det sednare **15** i bredd och blott **9** i sträckning åt öster. Altarväggen är rak, och der märkes intet spår efter takhvalf. Denna lilla kyrka, som troligtvis varit i den sednare medeltiden begagnad af Nydala församling, är uppförd af tuktad gråsten, dock är någon tegelsten använd till om-

fattningar och mellanfyllningar. Murarne äro temligen väl bibehållna, änskönt de länge saknat vattentak.

Öster om ej långt ifrån förstberörda kyrka ses fasta murar af två fyrkantiga byggnader. Dessa murar, hvilka ha några fots höjd, äro uppförda af tuktad gråsten med hörnstycken af huggen sådan.

Man har i kyrkan hittat ett rundt dubbelsigill, som består af björk och håller 4 ½ tum i tvärmått 1 ¾ i tjocklek. Framsidan har å midten en liten sexdelad ros inom en ring, hvaromkring läses mellan två ringar: *Hierans hielp är hvar morgonnä. anno 1542. Min Iesvs laper iag Iens Anders.* Baksidan prydes med en stor åttadelad ros och i midten deraf står *1542.* Skärningen röjer skicklighet. Bokstäfverne äro Latinska och siffrorna Arabiska, men somliga af bådadera bakframvända.

Härvarande boningshus, som ligger söder om ej långt ifrån kyrkan, består af trä och är två våningar högt. På midten af framfasaden är en ingång och fem fönsteröppningar på hvarje sida derom. Betäckningen är bruten med vattenfall åt sidor och gaflar. Belägenheten på en liten höjd vid norra ändan af sjön Roseken är utmärkt skön. Friherre A. Th. Raab hade godheten att på ett vänskapsfullt sätt inbjuda oss. Man njuter från de höga vackra rummen förtjusande utsigter. I närheten ses små men bördiga fält och deromkring skogbevuxna berg. Roseken, hvilken har nära två mils längd och på sina små holmar och höga stränder lifvas af vacker barr- och löfskog, är i synnerhet intagande. Man märker här såsom annorstädes, att de lärda bröderne väl förstått att välja trefliga boningsplatser.

Man passerar härifrån på vestra sidan om den

sköna och fiskrika Roseken, vid hvars södra ända Os jernbruk ligger. Sedan förbifares sjön Längen för att komma till Rydaholm. Vägen är smal men utmärkt god och den omgifves af vacker barr- och björkskog.

Rydaholms kyrka har en ganska hög och alldeles fri belägenhet och omgifves af en temligen bördig trakt. Vid kyrkans ombyggnad 1793 blef hennes torn bibehållet. Detta torn, hvilket är aflångfyrkantigt och håller $19\frac{1}{12}$ fot i vester och öster och $35\frac{5}{6}$ i söder och norr och ungefär 50 i höjd, utgöres af fyrationio skiften huggen gråstensqvader. Alla skiften äro hvar för sig lika höga, men deremot sinsemellan något olika. Sockeln består af en skråkant och derpå en rundstaf. En bred dörröppning på midten af vestra sidan har halfrund betäckning och prydes med tvenne språng 1 fot starka samt derutanför med en hälften smalare omfattning. Samma torn har inga takhvalf, men innehåller tre afdelningar med bjelklager. Första afdelningen saknar ljusöppningar. Andra afdelningen har en ljusöppning åt vester en åt söder och en åt norr, hvilka alla äro smala och rakbetäckta. Tredje afdelningen har två gluggar på hvarje af de bredare, men deremot en på hvarje af de smalare sidorna. Dessa gluggar ha midtkolonner med tärningformiga kapiteler och vanliga bärstenar samt små rundbågar, men inga stora deröfver. Vid tredje afdelningens början märkes en yttre indragning, som prydes med en rundstaf. Gesimserne, hvilka äro nya, bestå af trä. Detta torn, som framter en enkel rundbågsstil, betäckes med två ganska höga fyrkantiga spiror, hvilka äro spånbeklädda. Kyrkan, som bestått af skepp kor och rundel i öster, har varit helt och hållet uppförd af gråstensqvader. Skeppet har haft tornets bredd, och

koret måste enligt vanligheten varit något smalare. Af den huggna gråsten, som blifvit begagnad för ombyggnaden, förmärkes, att kyrkans sockel bestått af en vanlig skråkant. Några ornamenter ha blifvit i nybyggnaden inmurade, hvilka förtjena uppmärksamhet. Å vapenhusets vestra sida ses två lejonhufvuden, å dess östra två menniskohufvuden. Det ena af dessa lejonhufvuden gapar öfver ett menniskohufvud. Vapenhusets ingång prydes med två kolonner å hvarje sida. S. Görans strid med draken föreställes å en mindre och en större häll vid yttre sidorna om vapenhusets dörröppning. Å den mindre ses S. Göran, som med svärd i högra och spetsig sköld i venstra handen rider öfver draken. Å den större ses samma helgon, som står på draken och med båda händer stöter ett spjut i dess gap. Alla dessa ornamenter äro väl arbetade af gråsten. S. Göran till häst omgifves af ett slags runstensslingra och deri förmärkes en ond figur. Öfver detta helgon till fots föreställas sol och måne samt deremellan Guds hand med två utsträckta fingrar.

Man har påstått, att Rydaholm varit stad och konungasäte. Måhända detta ställe i en aflägsen forntid varit en större by, måhända en småkonung under hedendomen bott derstädes. Men då man vill bevisa, att der varit ett slags hufvudstad, och att konung Sven i Danmark intagit denna landsträcka, då der uppfördes en domkyrka i likhet med kathedralen i Lund, så kastar man sig utom historiens bestämda in på diktens obegränsade område. Om vi ingalunda kunna antaga de skäl, hvarmed man velat tillvinna Björkö hedern att ha fordom haft en hufvudstad; så kunna vi ännu mindre öfvertygas om den storhet, som man på nyssberörda sätt

sökt bereda Rydaholm. Vid första anblicken af dervarande torn, hvilket är, såsom vi visat, aflångfyrkantigt, finner man, om man nemligen har några insigter i konsthistorien, att detsamma har likadan anordning, som många andra torn å gamla landtkyrkor, de der varit beräknade på försvar mot fiender. Vidpass trettio landtkyrkor i Skåne ha alldeles likadana torn, endast med den åtskillnad, att dessa torn på urgammalt sätt utmärka sig med rösten i söder och norr och betäckas med kroppåstak. Det är sannolikt, att Rydaholms gamla torn ursprungligen haft rösten och kroppåstak. Det är åtminstone visst, att likartade torn i Skåne skola, om deras betäckningar utbytas mot dubbla spiror, få alldeles samma utseende som det ifrågavarande. Det väcker i sanning förvåning, att en snillrik författare kan påstå, det Rydaholms torn har lika anordning som tornen å Lunds domkyrka. Det lönar verkligen icke mödan att uppdraga jemförelsen. Man har af en otydlig runristning, som J. G. Liljegren hittat å Rydaholms torn vid 17 alnars höjd och förklarat för oläslig, trott sig finna ett årtal nemligen **1100**, och man har uppgifvit, att på detsammas vestra sida närmare marken står M C X med illa formade karakterer. Vi måste uppriktigt tillstå, att vi högligen betvifla pålitligheten af dessa uppgifter, helst årtal i äldre medeltiden ganska sällan anbragtes å kyrkor, och något sådant lär svårligen finnas utan öfver hufvudingången eller å korrundelen. Det är för öfrigt en orimlighet, att en sednare byggnadstid skulle angifvas å tornets nedra än å dess öfra del. För oss synes det vara mer än troligt, att Rydaholms kyrka blifvit liksom Vrigstads byggd af munkar från Nydala kloster, och att hon således har efter år **1144** uppstått.

Då häromkring är en bördigare trakt och platsen med sin höga belägenhet är mycket passande för ett fäste, tyckes det, som man med forntidens stora uppoffringar för helgedomar och med beräknande på en säker tillflyktsort uppfört denna kostsamma kyrka med sitt stora och fasta torn.

Den nya kyrkan, hvartill ofvanbeskrifna torn sluter sig i vester, består af ett skepp, hvilket har en ovanlig längd och bredd och en halfrund altarvägg åt öster. Detta skepp har en ingång å hvarje sida, och utanför den södra ligger ett vapenhus och utanför den norra en sakristia. Två förtryckta fönsteröppningar på hvarje sida om vapenhuset och två sådana på hvarje sida om sakristian och tre likadana på altarväggen ha vanliga träkarmar och fyrluftiga bågar såsom i boningshus. Inre betäckningen är en lågspänd träkupa. Hela foten och fönsterbröstningen består af huggen gråsten, som är tagen af gamla kyrkan. Altarprydnaden utgöres af en harpa och ett kors, hvilka äro korslagda och hvila på två folianter nemligen *Ansgarius* och *Lutherus;* allt detta består af trä och liknar en hop bråte å altarbordet. Hela denna ombyggnad röjer total obekantskap i den heliga byggnadskonsten.

Att man derstädes efter ett halft sekels förlopp föga mer känner den högre byggnadskonsten, inhemtas deraf, att man låter en märkvärdig dopfunt stå på kyrkogården, hvarest den småningom förstöres af nederbörd och frost. Denna dopfunt, som är alldeles rund, består af sandsten. Foten profileras med en stor och derpå en liten rundstaf. Skålen siras kring nedra kanten med fjorton menniskohufvuden samt derpå med en enkel repstaf och två platter. Sidorna, hvilka äro upprätta, pry-

das med tio rundbågar, hvari följande föreställningar märkas. Adam och Eva ses vid kunskapens träd; en menniska står upprätt; derefter följer en sådan; en pelikan med korsfana öppnar sitt bröst för tre ungar; ett lejon uträcker tungan; S. Laurentius framter palm och halster; en drake flyger och uträcker tungan; vidare en vädur; en tupp; en hjort med korsfana uträcker tungan. Dessa föreställningar äro halfupphöjda. Rundbågarne hvila på kors- och rosprydda sköldar, svicklarne fyllas med trebladiga rosor, och öfra kanten omgifves af en dubbel repstaf. Foten är $1\frac{1}{6}$ hög; skålen, som är $2\frac{1}{2}$ hög, håller $2\frac{2}{3}$ fot i tvärmått.

Å Rydaholms kyrkodörr har från urminnes tid en jernaln varit fästad, hvilken skall enligt ett riksdagsbeslut af den 22 Mars 1604 blifvit antagen såsom gällande mått för hela Sverige [64]). Denna aln hänger i en ring på den nya kyrkans södra dörr. Samma aln, hvilken är aflångfyrkantig och har en tvärinhuggning för hvarje qvarter och ett vridet skaft, är föga längre än den nu brukliga; men den är så illa gjord, att alla qvarter ej äro lika långa, och att inga tum äro derå betecknade.

Slätthögs kyrka, uppförd 1841 och 1842, utgöres af ett aflångfyrkantigt skepp, hvilket i öster har afrundade hörn och deremellan en stor fyrkantig byggnad med sakristia inunder och magasin ofvanpå och ett fyrkantigt torn i vester med en ljudglugg å hvarje sida och en lanternbetäckning. Kyrkan, som är utvändigt 60 fot bred 120 lång, har en ingång å midten af skeppets södra och en å tornets vestra och en sådan å sakristians södra sida. Altarväggen är alldeles mörk. En

---

[64]) S. Rogberg, Beskrifning om Småland, s. 608, 609.

genomgång finnes å hvarje sida om altardisken från och till sakristian. Predikstolen står mot midten af skeppets norra sida; men bör för att motsvara sitt ändamål flyttas till södra genomgången mellan skeppet och sakristian och hållas 2 fot lägre och få en passande baldakin.

Moheda kyrka består af tvåqvadratiskt skepp enqvadratiskt kor och rundel i öster samt ett nyare torn i vester. Kyrkan är temligen ansenlig. Triumfbågen, hvilken är halfrund, har skråa vederlagskransar. Skeppet betäckes med två stjernhvalf, som i vester hvila på tresprångiga i öster på ensprångiga hörnpilastrar och i midten på fyrsprångiga sidopilastrar. Koret betäckes med ett stjernhvalf på ensprångiga hörnpilastrar, rundelen med hjelmhvalf. Skeppets stjernhvalf ha dubbla, korets enkla korsbågar, men alla ha kantbågar. En rundbågig ingång å skeppets och en å korets södra sida ha utvändigt rätvinkliga, invändigt skråa omfattningar. Skeppets ingång har slätt dörrfält, korets ingång har deremot intet sådant. Omgifningsmurarne äro uppförda af gråsten, men pilastrarne och takhvalfven af tegelsten.

Wexiö.

Nära Örs gästgifvaregård utbreder sig Helgasjö med låga stränder, som lifvas af barr- och löfskog. Vidpass en fjerdedels mil ifrån Vexiö öfverfares Helgasjös utlopp, som delas af små holmar i fyra särskilda grenar. Flere qvarn- och sågverk drifvas af denna vattenmassa, hvilken i närheten bildar Bergqvara sjö och sedan några mindre sjöar, och nära Husaby jernbruk infaller i Salen och dernedom i Åsnen, och derifrån under namn af Mörrums å utlöper vid Elleholm i saltsjön. Vexiö har en skön belägenhet jemte en liten sjö af samma namn. Nejden häromkring är vida fruktbarare än de trakter, som man vanligtvis finner i Småland. De gamle ha väl insett, hvarest ett biskopssäte borde upprättas. Trummen, en vacker sjö, belägen i öster, utfaller i Vexiö sjö, som uttömmer sig i Södre sjö, hvilken har lika vattenhöjd med Bergunda sjö, som inflyter i Bergqvara sjö.

Vexiö, hvarest S. Sigfrid uppträdt såsom omvändare, har tidigt fått en helgedom, hvilken sedermera blifvit stiftskyrka. Ehuru en Stenar 1183 var biskop i Vexiö, så tyckes det ha länge dröjt, innan detsamma fått något

större anseende; ty Magnus Smek förklarade i ett bref 1342, att denna plats skulle för Guds och S. Sigfrids heder kallas köpstad. Likväl ha före nämnda tid ett Gråbrödrakloster och ett Helgeandshus der tillkommit. Då Vexiö stift hade gles befolkning och små tillgångar, så kunde en stor och praktfull hufvudkyrka derstädes hvarken behöfvas eller åstadkommas. Utom domkyrkan samt Gråbrödraklostrets och Helgeandshusets byggnader lär staden på uråldrigt sätt och liksom intill sednaste eldsvådor bestått af idel träbus. Vi vilja nu först taga domkyrkan i skärskådande, den enda byggnad, som der förtjenar en konstforskares uppmärksamhet. Vi skola sedermera kasta en blick på sjelfva staden, hvilken i sitt närvarande skick är en alldeles ny anläggning.

S. Sigfrids kyrka eller domkyrkan, som ligger helt nära Vexiö sjö, intager lägsta trakten af staden; men kyrkogården höjer sig likväl 570 fot öfver hafsytan. Denna helgedom, hvilken först varit enligt vanligheten vid christendomens införande byggd af trä och sedan blifvit i trettonde seklet uppförd af sten, visar sig i sitt närvarande skick härröra från olika tider och företer till följe deraf olika stilar. Denna kyrka har ursprungligen bestått af ett tvåqvadratiskt skepp, ett mindre enqvadratiskt kor med rundel i öster samt ett aflångfyrkantigt torn i vester, alla med skråkantiga sockelstycken, men för öfrigt med släta omgifningsmurar. Skeppet och koret ha tvifvelsutan varit betäckta med basiliketak, rundelen med hjelmhvalf, och tornet, som har sin största sträckning i norr och söder, med tunnhvalf; allt en vanlig anordning för våra äldsta kyrkor i Norden, af hvilka flere, som ännu finnas i behåll, lyckligtvis undsluppit vandalisering, och af hvilka somliga äro temligen stora.

Denna äldsta del af kyrkan är uppförd i ren rundbågsstil af tuktad med sockel- och hörnstycken samt omfattningar af huggen gråsten.

Tornets fasta underbyggnad visar, att detsamma tillkommit såsom ett värn emot fiendtliga anfall. Kyrkogårdens vestra sida omgifves af den så kallade Pilabäcken, som genomflyter staden, och den har å de öfriga varit kringfluten af Vexiö sjö samt en vattengraf. Sedan Bergunda sjö 1812 fått ett nytt utlopp, har Vexiö sjö blifvit flere fot lägre. Kyrkan har således fordom varit liksom ett fäste skyddad af omgifvande vatten.

Det tyckes, som denna kyrka snart nog blifvit alltför liten, hvadan man bortbrutit rundelen och förlängt koret med tvenne qvadrater åt öster, hvilkas omgifningsmurar, som ha skråkantiga sockelstycken samt äro släta och sakna gesimser, sedan fått yttre sido- och hörnpilastrar. Denna tillsats röjer också rundbågsstil och måste jemväl haft basiliketak. Ehuru kyrkan på detta sätt fått en temligen ansenlig utvidgning, har man icke synnerligen länge derefter uppfört å det ursprungliga korets södra sida en ny qvadrat, hvars anordning äfven framter rundbågsstil. Sedermera har å norra sidan en motsvarande qvadrat blifvit uppförd, hvilken saknar huggna sockelstycken och visar sig vara vida yngre. På berörda sätt har byggnaden blifvit en korskyrka, dock så att hufvudskeppet väl blifvit bredare men vida kortare än tvärskeppet, och koret alltför långt i jemförelse med bådadera. Hufvudskeppet har då haft fyra, hvarje korsarm trenne och koret fem fönsteröppningar. Till följe häraf har koret enligt en vanlig anordning under medeltiden haft en vida herrligare belysning än den öfriga helgedomen, i synnerhet som detsammas raka altarvägg

haft en stor ljusöppning. Liksom hufvudskeppet och det ursprungliga koret ha, såsom vi redan anmärkt, haft basiliketak; så ha alla berörda utbyggnader likaledes till en början haft dylika betäckningar.

En sakristia, som intager större delen af korets norra sida, och hvilken innehållande tvenne rum är uppförd i spetsbågsstil, visar sig vara ännu yngre än norra korsarmen. Det yttre rummet, hvartill man inkommer från midten af korets östligaste qvadrat, betäckes med ett korshvalf, hvilket saknande kantbågar har korsbågar, som hvila på fyra gubbhufvuden. En dörröppning har derifrån inledt i det inre rummet, som betäckes med tunnhvalf på vederlag i vester och öster, och hvilket i en sednare tid fått en ingång utifrån. Denna utbyggnad har en skrågafvel åt öster, som prydes med tvenne nichfördjupningar och en rundfördjupning.

Tvärskeppet lär någon tid efter dess uppförande fått grofva sträfpelare, hvilka i sned riktning kasta sig emot dess hörn, men koret, som äfven fått en dylik sträfpelare å dess sydöstra hörn, har icke behöft en sådan å dess nordöstra, emedan sakristian å dess norra sida gifvit tillräcklig förstärkning. Dessa sträfpelare, som således tillkommit efter sakristians uppförande, visa sig påtagligen vara beräknade på inslående af takhvalf, för hvilkas uppbärande inre hörn- och sidopilastrar blifvit uppdragna. Det är troligt, att hufvudskeppet vid samma tillfälle fått en sträfpelare å hvarje sida och takhvalf på hörn- och sidopilastrar.

Någon tid efter berörda arbetens verkställande måste en utbyggnad blifvit å hufvudskeppets södra sida uppförd troligtvis för inrymmande af någon altarstiftelse. Måhända har den stora donation, som drottning Marga-

reta gaf till kyrkan för hållande af en evärdelig själamessa, föranledt denna utbyggnad. Åtminstone tyckes samma utbyggnad, att döma af dess mindre väl vårdade byggnadssätt, härröra från hennes tid. Den utbyggnad, hvilken ligger å hufvudskeppets norra sida och omfattar en del af norra korsarmens närmaste sträfpelare, synes härröra från en tid, då kyrkan fordrat mera utrymme. På detta sätt har kyrkan blifvit efter genombrytande af hufvudskeppets begge och korsarmarnas vestra sidomurar förvandlad från korsformig till treskeppig. Af en inskrift, som funnits i kyrkan, är bekant, att stenhuggaren Olof från Linköping under biskopen Ingemars tid **1509** fullbordat en del af hennes takhvalf [65]). Det torde således varit biskopen Ingemar, som låtit vidtaga denna vigtiga förändring, hvilken påtagligen tillgått på följande sätt. Hufvudskeppets sidomurar ha blifvit så bortbrutna, att endast ett stycke i midten af hvardera blifvit såsom pelare qvarlemnad. Utbyggnadernas hvarje sidomur har å midten fått en sträfpelare och för hvardera af qvadraterna en fönsteröppning. Man har vid uppförande af utbyggnaderna, ehuru de synas nära samtidiga, ej följt någon gifven grundsats; ty den södra borde nemligen liksom den norra haft lika bredd som korsarmarnas utsträckning i söder och norr och likadana pilastrar för takhvalfvens uppbärning, som i den äldre byggnaden. Om utbyggnaderne öppnade sig med en bredd, hvilken motsvarade korsarmarnas utsträckning, så skulle helgedomen icke visa sig vara, såsom den nu är, på ett oharmoniskt sätt utvidgad. Då man närmare skärskådar hufvudskeppets och utbyggnadernas takhvalf,

---

[65]) S. Linnæi Dissert. De Vexionia, Londini Goth 1743, p. 16.

finner man, att de äro samtidiga; ty pelarnas förenings-bågar, hvilka kasta sig emellan dessa tre afdelningar, måste utan allt tvifvel härröra från samma tid, som alla de takhvalf, hvilka stödja sig derpå. Hufvudskeppets ursprungliga takhvalf måste liksom tvärskeppets och korets hvilat på hörn- och sidopilastrar. Då likväl hufvudskeppets och utbyggnadernas takhvalf sakna hörnpilastrar, så visar sig deraf, att desamma äro liktidiga. Den heliga byggnadskonsten, som vid början af sextonde seklet var för längesedan öfvergifven af de andelige, utöfvades då endast af verldsliga mästare, och den var i hela christenheten ännu mer i Norden nära sin undergång, hvilken kort efter reformationen inträffade. Man kan således ej undra deröfver, att kyrkans takhvalf ej blifvit sådana, som de egentligen bort vara. De fingo nemligen ej kors- utan stjernform med spetsiga skiljo- och kantbågar och mycket uppåtsträfvande stjernbågar samt starkt uppåtsvängda kupor. Emellertid förete dessa takhvalf all erforderlig fasthet, och de ha ganska stort företräde framför allt, hvad man i denna väg efter reformationen försökt i Sverige.

Tornet har äfven undergått stora förändringar. Det tunnhvalf, som med vederlag i vester och öster betäckt dess nedersta afdelning, har ofelbart blifvit af biskopen Ingemar, då hufvud- och sidoskeppen fingo takhvalf, nedbrutet, och tvenne korshvalf på en större höjd inslagna. Vid denna tid måste en ursprunglig uppgång inbyggd i södra ändan af samma afdelning blifvit för vinnande af utrymme bortbruten. Härefter har tornets östra sidomur fått en ansenlig förstärkning å hvarje sida om dess stora bågöppning, som inleder i kyrkan. Dessa grofva murmassor, hvilka gjort en icke obetydlig inkräkt-

ning på hufvudskeppet och dymedelst förkortat sidoskeppen, visa sig påtagligen vara blott ärnade till beredande af uppgång deri till tornets öfra afdelning och till takhvalfven, och att de bestå af tegelsten, är ett ytterligare bevis derpå, att desamma äro sednare tillsatser. Emellertid är blott en spiraltrappa anlagd i tornets sydöstra hörn; ty att ingen sådan finnes i dess nordöstra, inhemtas deraf, att den murförstärkning, hvarigenom man nu uppkommer, är nära dubbelt starkare än den motsvarande, som endast tillkommit för beredande af någon likformighet. Till följe af denna skiljaktighet har bågöppningen emellan hufvud- och sidoskeppen blifvit i en icke obetydlig mån smalare å södra än å norra sidan. Genom inslående af tornets höga korshvalf, hvilka vid dess uppförande ej varit påräknade, ha detsammas murar blifvit mycket försvagade. Man har likväl med utbyggnader å tornets södra och norra sida gifvit detsamma goda stöd. Genom en ansenlig påbyggnad, som består af tegelsten i munkband och härrör från den sednare medeltiden, har likväl en betänklig svaghet uppkommit.

Under den häftiga eldsvåda, som **1740** öfvergick kyrkan, instörtade långhusets tvenne nordöstligaste samt korets båda takhvalf, hvilka i stället för sin förra stjernform återställdes i korsform. Om stjernhvalf äro mindre passande för en sådan kyrka som denna, så måste man likväl beklaga, att de korshvalf, hvilka blifvit här inslagna, röja föga skicklighet. Tornets öfra del lärer vid denna tid fått några jernband, hvilka äro föga gagneliga, hvadan de måste mot säkra ankarstänger med splintar och skrufvar utbytas.

En kyrka, som på ofvanberörda sätt uppstått under olika byggnadstider och blifvit efter skiljaktiga behof och

grundsatser ansenligen utvidgad, får naturligtvis alltid en föga harmonisk hållning, och hon är ytterst svår att på ett ändamålsenligt och prydligt sätt förse med vattentak. Hufvud- och sidoskeppen äro nemligen lika höga, hvadan de öfver 100 fot breda svårligen kunna intagas under ett enda kroppåstak, emedan detta skulle i anseende till dess ringa längd i jemförelse med dess utomordentliga höjd bli, såsom det nu är, ganska vanprydligt. Då södra korsarmen och tornets södra utbyggnad i betydlig mån sträcka sig framom södra sidoskeppets yttermur, så skulle ett sådant vattentak få åt detta håll olika lutningsvinkel och olika takfot än åt det motsvarande. Det är obekant hurudant vattentak kyrkan haft före 1570, då hon afbrändes af Danskarna; men hon fick derefter ett kroppåstak, hvilket betäckte både hufvud- och sidoskeppen och slöt sig till ett ofantligt gafvelröste, som intog hela bredden af långhusets östra ända och med en ansenlig spets höjde sig öfver korets bågöppning. Koret hade också ett kroppåstak med gafvelröste i öster. Efter kyrkans iståndsättning mellan 1740 och 1746 ha dessa gafvelrösten försvunnit och båda vattentaken äfven fått sluttning åt öster. Orsaken till en slik förändring är temligen lätt att inse. Det ofantliga gafvelröste, som hvilat på långhusets östra ända och uppstigit med en mycket hög spets öfver korets bågöppning, har efter ankarbjelkarnas förstörande vid sistberörda eldsvåda instörtat och nedslagit de närmaste takhvalfven, och det är en sådan olycka, som man för framtiden velat på detta sätt förekomma. Måhända har äfven korets gafvelröste vid samma tillfälle instörtat och krossat närmaste takhvalf, hvadan man jemväl haft anledning att ej vidare uppföra det, eller man har till vinnande af likstämmighet

mellan båda vattentaken nedbrutit detsamma. Ett dylikt förfarande synes visserligen vara välbetänkt, ehuru enhvar, som har något begrepp om kyrklig byggnadskonst, lärer vid första anblicken af kyrkans så beskaffade vattentak röna ett vidrigt intryck. Om långhusets vattentak till sin ofantliga bredd jemföres med sin ringa längd, visar sig ett störande missförhållande, hvilket ökas derigenom, att korets vattentak fått för att någorlunda motsvara i höjd, vida brantare fall än det förstberörda.

Något efter kyrkans nämnda iståndsättning lärer hennes dörröppning å tornets vestra sida blifvit utvidgad och ombyggd, hvilken nu liknar snarare en inkörsport till en herregård i modern stil än en hufvudingång till en uråldrig kathedral. Tornets betäckning, som med sina yfviga gesimser sitt brutna vattenfall och en liten lanterna derpå troligtvis tillkommit vid berörda tid, vittnar på det ögonskenligaste om sednare tiders totala oförmåga att finna det passande, då fråga är om medeltidskyrkors iståndsättning.

I norra sidoskeppets nordöstra hörn ligger den Trolleska eller Bondeska, och uti dess nordvestra den Wiræniska, samt i södra sidoskeppets sydöstra hörn inrymmes den Ulfsaxska eller Ljungfeldtska, uti det sydvestra den Skytteska grafven. Alla dessa grafvar, som bilda stora fyrkantiga inbyggnader och hålla flere fot i höjd, böra skäligen jemnas med kyrkans golfplan, emedan de vanställa hennes innandöme.

Ett ansenligt orgelverk har 1778 eller 1779 blifvit uppsatt i hufvudskeppets vestra ända. Fasaden är i rococostil. Läktaren prydes med Smålands vapen. Predikstolen, som blifvit 1821 uppsatt vid en pelare å hufvudskeppets norra sida, hvilar på en grof fyrkantig fot

med trenne konsoler och är framtill halfrund och har å ena sidan en platt spegel å den andra en uppgång. Bröstningen prydes nederst med en rundstaf och öfverst med en karnisad krans, som båda äro förgyllda. Den halfrunda sidan siras med lagens taflor, den platta spegeln med ett kors inom en törnekrans. Ryggstycket utmärkes med en sol och deromkring sju stjernor i förgyllning. Himmelen består af en nära halfrund och två platta sidor, hvilka nedantill omgifvas med festoner, ofvantill med en karnisad krans. Uppgångens skrank har alldeles släta speglar. Det hela är för öfrigt öfverstruket med hvit oljefärg. Kortligen denna stillösa predikstol saknar symbolisk betydelse och står i intet slags harmoni med den urgamla kyrkan.

Långhuset håller i inre längd **90** fot, i bredd i vester **91**$\frac{1}{6}$ i öster **99**$\frac{1}{6}$; koret i längd **52**$\frac{1}{3}$ i bredd **29**; kyrkans hela längd ifrån hufvudingången till altarväggen **165**$\frac{1}{2}$. Skeppets höjd ifrån golfplanen till korsskärningen utgör **41**$\frac{1}{2}$; koret, som höjer sig **2** fot öfver långhusets golfplan, håller till korsskärningen **32** i höjd; tornet ifrån marken till gesimsen **112**; långhusets vattentak i lodrät höjd **54**, korets **36**; tornet, som med sin fordna spira varit **235** högt, håller nu med inberäknande af hanen blott **160** i höjd.

Till kyrkan höra två förgyllda silfverkalkar med paténer. Den ena af dessa kalkar, som väger **51**$\frac{1}{4}$ lod, har sexsidig stjelk med sex knappar, en sexbladig fot och en liten halfklotformig skål. Å knapparna stå bokstäfverna *i c o a e v*, å foten läses: *Denne kalck er giort thil ferrelöf kirke anno domini 1609. memento mori.* Till samma kalk, hvilken troligtvis blifvit tagen från Färlöfs kyrka i Skåne, hörer ett gammalt patén, i

midten hvaraf står ett korsbärande lamm med gloria inom prydliga ringar. Kring kanten läses: *ostia. sacra. ihesvs. anime. fit.* Den andra af dessa kalkar, som väger 24 lod, är till stjelken och foten rund och har halfklotformig skål. På midten af stjelken är en knöl med sex knappar, af hvilka hvarje siras med ett manshufvud, och alla likna hvarandra. Kring foten läses: *De. vera. vite. fert. hoc. vas. pocvla. vite.* Hithörande patén är alldeles slätt.

Kyrkan, som numera saknar tillräckligt utrymme, skall så utvidgas, att hvarje sidoskepp i öster förökas med en qvadrat, hvilken betäckes med ett korshvalf. Då de sidomurar, som motsvara dessa nya qvadrater bortbrytas, så kommer långhuset och koret i ett mera harmoniskt förhållande till hvarandra. Långhusets och korets ofantliga vattentak skola borttagas och mellanskeppet och koret förses med ett gemensamt kroppåstak, hvilket får lika bredd och höjd. Öfver hvarje af sidoskeppens qvadrater skall ett gafvelröste uppdragas och hvarje skall betäckas med ett särskildt kroppåstak. Då hvarje sidoskepp således får fem gafvelrösten, som siras med olikartade nichfördjupningar samt prydliga tinnar, och betäckningen endast blir 20 fot hög, kommer tornet i ett riktigt förhållande till det hela, och kyrkan återvinner på uråldrigt sätt ett vördnadsbjudande utseende.

Vexiö, som lidit af flera eldsvådor, har 1838 och 1843 nästan helt och hållet afbrunnit. Staden, hvilken derefter fått en alldeles ny anordning, bildar en rätvinklig fyrkant, som emot midten har ett stort torg och genomskäres af raka lång- och tvärgator. Husen ha modern hållning; de fleste äro en våning höga; få bestå af sten, de öfriga af trä; de förra äro

afputsade de sednare beklädda med tegelsten. Gatorna äro temligen breda och väl stenlagda.

Vid torgets norra sida ligger landshöfdingens residens, som utgör en ansenlig qvadrat. Hufvudbyggnaden, hvilken är 180 fot lång 44 bred, innehåller källrar och derpå två våningar. Framfasaden har å midten tre ingångar mellan fyra fristående kolonner, bakfasaden å midten och vid hvarje ända en ingång, och den förre sjutton den sednare femton fönsteröppningar, hvarje gafvelmur ett lågt röste och tre fönsteröppningar i rad. Gårdsplatsen, som vid bakfasaden bildar en stor fyrkant, omgifves å vestra och östra sidan af långa smala och låga uthus, af hvilka hvardera å yttre sidan har åtta blindfönster och å hvarje ända två likstora fönsteröppningar. En sträckmur, som är lika hög med uthusen och prydes med nio blindfönster, sammanbinder desammas norra ändar. Mellan hufvudbyggnaden och uthusen finnas stora inkörsportar. En rak hufvudtrappa, hvilken å midten afskär hufvudbyggnaden, uppleder från södra, och svängda sidotrappor från norra ingångarna. Källrarne, som ligga till största delen under jorden, äro hvälfda. Öfra våningen är ansenlig och praktfull men föga beqväm. Detta residenshus, hvilket nyligen uppstått i modernt manér, är alltför långt i förhållande till dess höjd. De smala källargluggarne i jemförelse med de breda fönsteröppningarne bryta de arkitektoniska linierna. Denna oreda ökas derigenom, att framfasaden har sjutton men bakfasaden blott femton fönsteröppningar i rad. Hufvudbyggnadens alla dörr- och fönsteröppningar äro rakbetäckta, men uthusens alla blindfönster och fönsteröppningar äro rundbågiga. De låga uthusen och den långa sträckmuren omkring gårdsplatsen likna en omstängning

vid ett dår- eller korrektionshus, och de i anputsen anbragta blindfönstren ådagalägga ett i hög grad andefattigt dekorationssätt. Vid detta residenshus kan den välgrundade anmärkning göras, att detsamma är alltför stort; ty svårligen kan någon indelningshafvare, som icke har enskild förmögenhet, på ett passande sätt möblera detsamma ännu mindre så lefva, som en sådan lokal förutsätter.

Midtemot detta residenshus uppföres ett rådhus, som skall intaga torgets hela södra sida. Detta rådhus, hvilket äfven får källrar och två våningars höjd, bygges af tegelsten. Vid bakfasaden uppdragas tvenne flyglar två våningar höga af korsvirke.

Stadens skole- och gymnasiihus, som äro gamla, bestå af sten och äro temligen stora två våningar höga. Ehuru dessa byggnader äro högst enkla, ådraga de sig synnerlig uppmärksamhet vid åtankan på de många grundlärde män, hvilka derifrån utgått.

Stadens sydvestra hörn, hvilket undgått de sista eldsvådornas förhärjningar, har smala oregelbundna gator och små rödmålade trähus med flacka torf- och brädtak. Domprostgården, som ligger vid stadens södra sida, har på en höjd öfver Vexiö sjö den herrligaste utsigt. Dithörande boningshus, hvilket är hundra år gammalt, består jemväl af trä och är föga ansenligt.

Östrabo eller biskopsgården intager en bördig landthöjd öster om helt nära staden. Man uppkommer genom en vacker allé. En hufvudbyggnad ligger midtemot denna allé och flyglar intaga sidorna af en rymlig gårdsplats. Å östra sidan sträcker sig en ansenlig trädgård och i nordvest ligga stora uthus. Alla åbyggnaderne bestå af trä. Hufvudbyggnaden, som är något mer

än femtio år gammal, håller 106 $\frac{2}{3}$ fot i yttre längd och 44 $\frac{1}{2}$ i yttre bredd och två våningar i höjd. Framfasaden har å midten en ingång och derutanför fyra kolonner, som uppbära en stor altan. En halfcirkelformig trappa uppförer från nedra till öfra våningen, af hvilka den förra är 12 den sednare 14 fot hög. Fönsteröppningarne, som ha ovanlig bredd och höjd, äro å framfasaden regelbundna, men å bakfasaden och gaflarna ganska oregelbundna. Rummen äro alltför stora och illa indelade, och hela detta hus, hvilket har en enda ingång, är ganska obeqvämt. Man njuter härifrån de mest intagande utsigter öfver bördiga fält och den täcka staden samt kringliggande sjöar med sina höga skogbevuxna stränder.

Vid stadens sydvestra hörn ligger en ansenlig nära fyrkantig begrafningsplats, som väl icke kan till läge och förhållande jemföras med dem, hvilka vi sett vid Linköping och Upsala, men den vittnar dock om en berömvärd urskillning. Jag ingick på denna hviloplats för att bese tvenne frägdade mäns lägerställen. Svårligen lärer någon Svensk, som med allvar beträdt lärdomsbanan, finnas den der icke med liflig tacksamhet erinrar sig Håkan Sjögren. Den minnesvård, som blifvit uppsatt öfver denne ovanlige man, har följande anordning. På en aflångfyrkantig grundsten, hvilken har en bred skråkant, står en ansenlig häll med röste; allt i Romersk stil. Denna minnesvård, hvarå läses *Håkan Sjögren,* är 12 $\frac{1}{2}$ fot hög och består af finhuggen gråsten, och den är värdig den enkle allvarlige och grundlige mannen Vi skulle i sanning önska, att den korta inskriften, som blott är lösligen målad, blef der inhuggen; ty öfver en sådan person är en längre framställning rentaf öfverflödig.

Jag uppsökte derefter den oförgätlige Esaias Tegnérs lägerstad, som utmärkes med ett hvitt marmorkors på finhuggen granitfot och är kringplanterad med lönnar och syrener. Grafkullen lifvades af en frisk grönska och tre doftande blomqvastar stodo derpå. På fotens framsida läses *Esaias Tegnér född 1782 — död 1846.* Då troligtvis ingen, den der har begrepp om och aktning för lärdom och snille, utan vemod och beundran beträder detta grifställe, så kunde naturligtvis jag, som i den bortgångne vördat en utmärkt lärare en vänskapsfull förman och som intagit dess lärostol, icke utan den djupaste rörelse nalkas detsamma. Jag stod länge fördjupad i betraktelser, medan solen klart beglänste den vackra grifkullen och vinden lindrigt susade i trädens lummiga kronor. Det dröjde en god stund, innan jag varseblef, att den kostsamma minnesvård, hvilken är der uppsatt öfver den store mannen, ingalunda blifvit hållen i en så ren och ädel stil, som höfdes klassisk lärdom och öfverträffande skaldskap.

Då jag uppgjort ritningar och kostnadsförslag till ofvanberörda utvidgning och förändring af domkyrkan och åtagit mig ledningen af detta grannlaga arbete, hvarmed början nyligen blifvit gjord, så måste jag derför uppehålla mig några dagar i Vexiö. Herr biskopen m. m. C. J. Heurlin hade godhetsfullt inbjudit mig till det sköna Östrabo. Att anordna en genomgripande förbättring af denna urgamla kathedral var en ganska angenäm om än något brydsam sysselsättning. Det var äfven fägnande att under dessa dagar vistas hos biskopen Heurlin, som redan för fyratio år sedan hedrat mig med sin vänskap, och som jag städse högaktat för sin grundliga lärdom och ovanliga skarpsinnighet. Genom mitt uppehåll i Vexiö

fick jag jemväl ett angenämt tillfälle att inhemta närmare kännedom om stadens omgifningar. Ehuru den kringliggande trakten är, såsom vi redan anmärkt, ovanligt bördig i jemförelse med andra orter i Småland, så kan man i domkyrkans torn, hvarifrån man har utsigter på flere mils sträckning, blott räkna fyra kyrkor. Huru olika är icke detta förhållande i Skåne, hvarest man från Rönneberga högar ser städerna Lund Malmö Landskrona och Köpenhamn och vidpass sextio landtkyrkor.

Vi företogo en utflygt genom Kampen, en smal landtunga mellan Vexiö och Södre sjöar, och vi uppkommo derifrån till Telestads by, hvilken har en högländ och intagande belägenhet. Man njuter från denna ansenliga landthöjd en förtjusande utsigt öfver nämnda sjöar omgifvande skogar samt staden. Osaby säteri, som vidtager en och en fjerdedels mil ifrån Vexiö, har ett skönt läge vid Vederlöfs eller Tofta sjö. Vi gjorde der besök hos herr generalen E. Hederstjerna, hvilken ehuru åttatio år gammal, hade en beundransvärd raskhet. Han hade med egen hand uppgjort ritning till ett större boningshus, hvars uppförande af knuthugget timmer han sjelf ledde. Ritningen röjde ej allenast en temligen säker hand utan jemväl gammal insigt. Denne älskvärde gråhårsman, som med största välvilja mottog oss, har, fastän han deltagit i flere fälttåg och fastän han till en hög ålder förvaltat ett ansvarsfullt embete, aldrig varit febersjuk. Anblicken af en sådan Carolin är högst ovanlig i våra dagar.

Kalfsviks kyrka, som ligger nära Åsnen, utgöres af aflångfyrkantigt skepp och fyrkantigt kor, bådadera med platta basiliketak. En ursprunglig ingång har funnits å skeppets södra sida, men deremot ingen motsvarande å

dess norra. Å korets södra sida finnas spår efter en ursprunglig ingång, som varit helt smal och rundbågig. Man inkommer nu genom en nyare dörröppning på midten af skeppets vestra gafvelvägg och en nyare sådan å korets södra sida. Skeppets inre bredd utgör $22\frac{5}{12}$ fot, längd $34\frac{2}{3}$, höjd $16\frac{1}{6}$; korets bredd $17\frac{11}{12}$, sträckning i vester och öster $17\frac{7}{12}$, höjd nära lika med skeppets. Mot midten af skeppets södra liksom dess norra sida märkes en igensatt fönsteröppning, hvilken 6 tum bred 1 fot hög är skråsmygig och rundbetäckt. Dithörande bröstning sträcker sig $2\frac{2}{3}$ fot nära skeppets platta tak. Å altarväggen, som är raksluten, märkas två likadana fönsteröppningar, hvilka äfven äro igensatta. I sednare tider ha två större och tre mindre fönsteröppningar blifvit upptagna å skeppets södra och två mindre å dess norra sida samt en mindre å korets södra sida och en större å dess altarvägg. En triumfbåge, som förmodligen varit halfrund, är borthuggen. Skeppet och koret, hvilka betäckas med höga kroppåstak, äro uppförda af moget dock ej synnerligen groft furutimmer med knuthuggning. Väggarne äro till det yttre och inre förstärkta med följare, hvilka fasthållas af bultar med splintar. Bultarnas hufvuden, som vetta inåt, omfattas af dels runda, dels fyrkantiga plåtar. Splintarne, hvilka sitta utåt, äro 5 tum breda och 9 långa. Väggarne äro utvändigt beklädda med ekspån och invändigt släthuggna och målade med oljefärg. Sparrarne, som äro klena, förstärkas å midten med snedstyfvor, och betäckningen deröfver består af breda bräder, hvilka blifvit klufna och tillhuggna af aspstockar, och beklädnaden derå utgöres af ekspån.

Ett vapenhus, som legat å skeppets södra sida och

sedan blifvit flyttadt till vestra gafvelväggen, består af syllade och knuthuggna ekstockar. Å korets norra sida finnes en sakristia, hvilken, knuthuggen af groft ektimmer, håller 15 ½ fot i söder och norr samt 15 ⅙ i vester och öster. Denna sakristia, som har basiliketak och är 7 ⅙ fot hög, har en ingång från koret och en liten fönsteröppning åt norr. Två bjelkar, hvilka äro lemningar af triumfbågen, innehålla å östra sidan följande inskrift: *Denna kyrka har forrna varit målad åren 1333 — 1665 — 1747 — och sådan den nu är med sacristiga och vapenhus år 1815.*

Att kyrkan uppstått i sednare delen af trettonde seklet, är i betraktande af den lilla rundbågiga dörröppningen och de ovanligt små rundbågiga fönsteröppningarna ganska troligt. Spånbottnen, som består af klufna och tillhuggna ej sågade bräder, röjer äfven en hög ålder. Bultarne och splintarne visa en råhet i smide, hvilken vittnar om samma förhållande. Emellertid är byggnaden väl bibehållen med undantag af spånbeklädnaden, som blifvit mycket anfrätt, sedan man på många år icke vårdat sig om att enligt gammalt bruk anstryka densamma med tjära och rödfärg. Kyrkans yttre erbjuder nu en egen anblick, emedan den rödaktiga spånbeklädnaden är till stor del öfverdragen med en fin ljusgrön mossväxt, Evernia vulpina, som egentligen finnes å gamla träbyggnader.

Under korets basiliketak nära södra väggen hänger en liten ringklocka på en axel, hvilken har en arm och deri ett snöre. Samma ringklocka begagnas för att vid barndop tillkännage aktens början. Detta urgamla bruk förtjenar i hög grad uppmärksamhet. Sådana ringklockor finnas ännu i Tranås och Ignaberga kyrkor i Skåne. Vi

kunna alltså med säkerhet bestämma, hvartill dylika ringklockor varit i forntiden nyttjades.

I merberörda kyrkas sakristia förvaras ett tvagningskärl af messing, hvilket liknar en Etruskisk vas. Foten är afbruten och locket saknas. Pipen föreställer ett lejon, som sitter med uppsvängd svans och håller ett rör i gapet. Största diametern utgör 3 $\frac{7}{8}$ tum och hela höjden 8 $\frac{1}{2}$. Man har i foten ingjutit bly, så att den kunnat med säkerhet stå upprätt. Detta tvagningskärl är jemväl af synnerligt intresse; ty sådana begagnades under den äldsta christendomen, hvadan högst få äro i behåll [66]).

I Småland har funnits flere dylika träkyrkor, som blifvit i sednare tider nedbrutna, hvaremot nya stenkyrkor i salongform tillkommit. Nyssbeskrifna kyrka lärer snart dela samma öde. Vi sågo nemligen grundval till en ny kyrka enligt den vanliga anordningen.

Hemvägen togs om Vederlöfs kyrka, som, uppförd af gråsten, utgöres af tvåqvadratiskt skepp och enqvadratiskt kor med rak altarvägg. Skeppets liksom korets södra sida har en rundbågig ingång, och bådadera ha förlorat sina basiliketak och fått lågkupiga trähvalf. Triumfbågen är rundbetäckt med skråkantiga vederlagslister. Å skeppets södra sida och å altarväggen finnes en ursprunglig fönsteröppning med halfrund betäckning och hög bröstning. I korets sydöstra hörn märkes en välhuggen gråsten, som prydes med ett lejon. Denna figur höjer sig så föga öfver den omgifvande ytan, att den icke kan utan svårighet skönjas. I korets norra sida finnes ett väggskåp, hvilket tjenat till monstranshus.

---

[66]) Se C. G. Brunius, Skånes Konsthistoria s. 600—602.

Derjemte är en ingång till en sakristia med tunnhvalf på vederlag i vester och öster. Denna urgamla tillbyggnad består helt och hållet af gråsten.

I sakristian förvaras en dopfunt, hvilken är af sandsten och har hål i bottnen. Foten består af två afsatser, af hvilka hvardera prydes med bröstbilder af fyra djur. Skålen, som har skråkantig botten och å midten deraf en kupa, prydes å sina nästan raka sidor med sju rundbågiga fält. Öfra och nedra kanten siras med lister, som likna spets- eller flätverk. I hvarje fält står ett djur nemligen: ett lejon med dubbelkors, och derframför en lilja; en dubbeldrake; en enkel drake med vingar i motsatt ställning; ett lejon med uträckt tvåklufven tunga; ett lejon med bakvändt hufvud och uträckt treklufven tunga; ett lejon utan tunga med uppåtsträckt svans; åter ett lejon. I hvarje svickel märkes en lilja.

Å kyrkodörren, som består af grofva furuplankor med jernbeslag i rosverk och ringar enligt ren rundbågsstil, hänger ett aln- och ett tunnmått, hvilka ha årtalet 1742. Dylika mått finnas äfven i Kalfsviks kyrka och flerestädes i Småland. Deraf inses, att den aln, som hänger å Rydaholms kyrkodörr, icke är någon ovanlighet i denna landsort.

En klockstapel å kyrkans norra sida liknar den, hvilken vi sett i Tånnö. I denna klockstapel hänga en större och en mindre klocka, som i anseende till sin betydliga höjd och i saknad af golfplan äro ganska besvärliga att närmare undersöka. Å den större klockan, hvilken håller $3\frac{1}{3}$ fot i tvärmått och $2\frac{1}{12}$ i höjd utom kronan, märkes rundtomkring öfra kanten följande rad med vanliga munkbokstäfver: *Anno domini millesimo*

dxxi die sancti bricii confessoris tempore ingemari episcopi ihesus eaa Amen. Nedanför och nära vid samma rad finnas dessa bokstäfver *p. e. l.* Skiljetecknen bestå dels af ned- och uppvända liljor dels af helgonbilder. I lika höjd med sistnämnda bokstäfver märkas tolf större och mindre myntaftryck, hvilka hålla från $\frac{1}{2}$ till $1\frac{1}{8}$ tum i tvärmått och äro helt flacka och mycket otydliga. Mot nedra kanten ses jemväl fyra präglar. Å den mindre klockan, som håller $2\frac{1}{6}$ fot i tvärmått $1\frac{2}{3}$ i höjd utom kronan och saknar inskrift, finnas fem små helgonbilder och en korsfana samt fem myntaftryck. Figurer och präglar äro så otydliga, att man icke kan med någon säkerhet uppge, hvilka helgon och mynt der föreställas.

Härifrån togs vägen om Bergunda kyrka, hvilken utgöres af aflångfyrkantigt skepp med halfrund altarvägg och fyrkantigt torn i vester. Hela byggnaden är uppförd af tuktad gråsten med huggna hörnstycken. Skeppet, som undergått betydlig förändring, har tre fönsteröppningar å hvarje sida och betäckes med ett brädhvalf. Å södra sidan ligger en sakristia, å norra ett grafkor. Tornet, hvilket har mycket tjocka murar och en skråkantig afsats mot midten, öfverskjuter skeppets bredd och uppbär en hög spira. Den första afdelningen har en ingång å vestra sidan och en genomgång till skeppet, den andra har en liten rundbågig ljusöppning å södra och en sådan å norra sidan, den tredje har ursprungligen haft en likadan å hvarje sida. Det synes påtagligen, att tornet, som röjer en ganska hög ålder, varit hufvudsakligen beräknadt på försvar.

Medan vi med ledsnad betraktade, huru man genom förändringar och tillbyggnader vanställt den urgamla kyrkan, och granskade tornets mindre vanliga förhållanden;

saknade vi den gamle vännen herr magister J. Forsander, som vid de nyssberörda kyrkorna med sin ovanliga vetgirighet följt våra iakttagelser och vid Vederlöf vågat klockornas undersökning. Denne vän hade hittat å kyrkogården en blomma, som ådrog sig synnerlig uppmärksamhet. Det var, såsom han sade oss, Euphorbia cyparissias, hvilken fordom funnits å Andrarums kyrkogård i Skåne, och sedermera uppstått och försvunnit på åtskilliga ställen och nu visade sig här. Denna sporadiska växt var alltså en gammal bekant. En sann vetenskaplighet har alltid ett lefvande intresse. Om stenarne kunna enligt gammal mening tala, hvad skola då blommorna göra till dem, som lärt att rätt förstå deras ljufva språk.

Ifrån landsvägen midtemot Bergunda kyrka visar sig på motliggande stranden af Bergqvara sjö en storartad lemning af Bergqvara urgamla herresäte. Vid norra ändan af nämnda sjö ligger en holme, hvartill man ifrån landsvägen inkommer på en träbro och hvarifrån man öfverkommer på en annan sådan till Bergqvara herregård. Det förmenas, att Arvid Birgersson Trolle, som 1468 var herre till Bergqvara, uppbyggt det fasta stenhus, hvars lemning vi nu skola närmare skärskåda. Nils Dacke intog plundrade och afbrände detta slott 1542. Byggnaden blef dock sedermera iståndsatt, och den hade ända till 1746 hörntorn och vattentak, som då nedtogos [67]).

Bergqvara ruin, som ligger på en liten udde vid vestra sidan af berörda sjö, består af en aflång fyrkant. Denna udde har varit med en kanal afskuren från landsidan och skyddad med en jordvall derinnanför. Bygg-

---

[67]) S. Rogberg, Beskrifning om Småland, s. 130—135.

naden håller å den yttra långsidan åt stranden $68\frac{1}{2}$ i längd och å den motsatta $70\frac{5}{6}$; å den vestra gafvelmuren $51\frac{3}{4}$ och å den motsvarande 50 fot. Inre långsidan åt stranden utgör 57, den motsatta 59; den inre gafvelmuren åt vester $39\frac{2}{3}$, den motsvarande $38\frac{1}{4}$ fot. Här märkas en jordvåning och sex öfvervåningar. Jordvåningen har till största delen legat öfver marken. Hvarje af de öfriga sex våningarna har trossbotten inberäknad varit ungefär 10 fot hög. Vid femte våningens golfplan ha rundtorn framsprungit ur hörnen. Efter ett af dessa rundtorn synes botten, som utvändigt består af två grofva gråstenar invändigt af en sliten qvarnsten. En dörröppning till den andra af öfvervåningarna, hvilken inledt utifrån, märkes mot midten af långsidan, som vetter åt kanalen. För att inkomma har naturligtvis en trätrappa varit begagnad, hvilken kunnat med lätthet nedfällas och upphissas. Å jordvåningen, som å östra gafvelmuren haft en liten ingång med jerndörr och bommar, märkas helt smala och låga ljusöppningar [68]). De öfra våningarne ha, såsom det tyckes, ursprungligen haft små fönsteröppningar, hvilka i en sednare tid blifvit utvidgade, då de till en del fått träkarmar i yttre murkanterna med stora inre smygar. Fönsteröppningarne hålla nu ifrån 2 till 4 fot i bredd dels med en lika dels med något större höjd. Alla ljus- och fönsteröppningarne äro mycket oregelbundna både i storlek och ställning, och de ha raka betäckningar. Alla mellanväggarne ha varit uppförda af korsvirke eller timmer. I jordvåningen märkas lemningar efter takhvalf. För öfvervåningarna finnas ganska tydliga spår efter bjelkar,

---

[68]) Se C. Linnæi Skånska Resa, s. 27.

som hållit 1 fot i tjocklek med 1 fots afstånd från hvarandra, hvilka hvilat på grofva remstycken, hvaraf ännu några stumpar qvarligga. I murarna ses lemningar efter spisar och eldrör. Murarne, som å långsidorna nederst hålla $5\frac{5}{6}$ fot samt å gaflarna $5\frac{3}{4}$ i tjocklek och hvilka uppåt ha några små indragningar, äro till yttre och inre beklädnad uppförda af föga tuktad ej synnerligen stor gråsten med mellanfyllning af klumpig sådan. Fönsteromfattningarne spisarne och eldrören bestå af tegelsten, som håller 1 fot i längd, $5\frac{1}{2}$ tum i bredd, 4 tum i tjocklek. Alla ursprungliga murar ha mycket fast gråaktigt kalkbruk; men sednare förbättringar och förändringar ha ett vida lösare och hvitare sådant. Gråstenen har mycket lidit af eld, förmodligen då Dacke stormat och afbränt detta slott, hvars sednaste förfall ej tyckes härröra från någon brand, emedan fönsterbeklädnader och karmar samt väggskåp och några bjelkstycken, som qvarsitta i murarna, ej visa spår efter en dylik förödelse.

Vid första anblicken af Bergqvara ruin ser man den vara en lemning af ett herresäte, som fordom kallades ett fast stenhus. Sådana borgar voro under medeltiden mycket vanliga. Bollerups Glimminge och Örups gamla stenhus i Skåne ha hufvudsakligen samma anordning. Likartade borgar blefvo jemväl något efter reformationen uppförda, men sedan belägringskonsten utbildat sig och landsfreden fått stadga, upphörde detta byggnadssätt. Det är lätt begripligt, att dylika byggnader voro i hög grad obeqväma såsom boningshus. Att in- och utkomma på en lång löstrappa till och ifrån en öfvervåning och att vistas inom ofantliga gråstensmurar medförde obehag, som skulle med upphörande af dylika försvarsverks nöd-

vändighet undvikas. Ehuru denna fornlemning visserligen icke företer någon egenhet och den dessutom har intet spår af någon högre konstfärdighet, så är den likväl för byggnadsforskaren af intresse, sedan de aldrafleste dylika borgar blifvit jemnade med jorden. Då detta väldiga herresäte jemföres med de boningshus, den nya tiden uppfört ett stycke derifrån; ser man den fordna och den närvarande adelns olika förhållanden till samhällets öfriga medlemmar.

Vi återkommo till staden å en motsatt sida med den, hvarå vi några timmar förut utrest. Denna färd var i hög grad angenäm, helst hela vägen förde genom intagande trakter, som lifvades af vackra odlingar samt tall- och löfskog.

Ungefär en half mil nordvest från Vexiö ligger vid Helgasjö en vacker egendom, hvilken fordom varit en biskopsgård och hetat Kronoberg och vid reformationen blifvit af Gustaf I förvandlad till en kongsgård. Vägen till denna egendom, som nu är anslagen till landshöfdingen, leder öfver små höjder och jemte täcka odlingar i omgifning af tät barrskog. På en holme i Helgasjö nära stranden låg biskopsgården, hvilken förmodligen var en fast byggnad. Nils Dacke julade 1542 på Kronoberg, hvarifrån han erbjöd Gustaf I sin tjenst emot anspråksdryga fordringar [69]).

Gustaf I anlade 1545 å berörda holme ett slott, för hvars uppförande materialier hemtades från klosterbyggnader i Vexiö. Detta slott afbrändes 1570 af Danskarna, men blef derpå iståndsatt, hvarefter det 1611 åter afbrändes af samma fiender. Emellertid bibehölls

---

[69]) E. Göransson Tegel, Gustaf I.s Historia, D. 2. s. 177, 178.

nämnda slott intill Carl XI, då de öfversta våningarne enligt en nyare berättelse nedbrötos och tegelstenen deraf användes till flere offentliga byggnader i Vexiö [70]).

Ehuru merberörda slott således undergått de våldsammaste förstöringar, så finnas dock deraf ganska betydliga lemningar. En konstnär, som det framför alla andra åligger att rätt uppfatta ett byggnadsverk, har yttrat, att blott artisten efter ett besök vid denna ruin medför en obehaglig känsla, emedan det är honom omöjligt att på sin tafla med någon framgång göra den åskådlig. Vi måste sannerligen i hög grad beklaga den konstnär, som egnar sig åt en högre byggnadskonst och betraktar denna ruin på sådant sätt. Pittoreska framställningar af storartade ruiner äro af lika värde för byggnadsforskaren, som lösa rykten för häfdetecknaren. Kronobergs ruin framstår för en vetenskaplig kännare i en helt annan dager. Han ser deri den klaraste öfvergång från medeltidens befästningssätt till en anordning, som påkallades af en mera utbildad belägringskonst. Der finnes ingen kärna med ringmur och småtorn; en vanlig företeelse vid större fästningsverk under medeltiden.

Kronobergs ruin utgöres af fyra runda hörntorn och deremellan två längre och två kortare sidobyggnader, hvilka tillsammans omsluta en aflångfyrkantig borggård, som, 145 fot lång 85 bred, har ett inre trapptorn i sydvestra och en öppen trappgång i nordöstra vinkeln. Hörntornen hålla ungefär 75 fot i yttre tvärmått och sidobyggnaderne mellan 40 och 50 fot i bredd. Yttermurarne, hvilka äro något starkare än de inre, hålla

---

[70]) E. Göransson Tegel, Gustaf I.s Historia, D. 2. s. 234. P. Wieselgren, Ny Smålands Beskrifning, D. 2. s. 646, 647.

nära 10 fot i tjocklek och från 20 till 30 och somligstädes deröfver i höjd. Att likväl både hörntornen och sidobyggnaderne förr varit vida högre än nu, visa lemningar derå efter murar af tegelsten. Detta fäste har sin största längd i vestra och östra sidorna, af hvilka den förra har en krokig inkörsport, den sednare deremot ingen. Den kortare sidan åt söder har en rak inkörsport, men den motsvarande åt norr en rak genomgång. Hörntornen, till hvilka man inkommer från borggården, ha utåt skottgluggar i tre rader öfver hvarandra. Af dessa skottgluggar äro de nedersta små och fyrkantiga, de öfriga stora och stickbågiga. I det sydvestra af samma hörntorn märkas tydliga spår efter två bjelklag, som hvardera haft 2 fots tjocklek. Detta hörntorn, hvars nedersta våning hållit 7 fot i höjd, andra 9, tredje 8, är nu 34 fot högt öfver vattenytan. Den östra sidobyggnaden utgör ett enda rum, den vestra har å hvardera sidan om inkörsporten ett ansenligt rum, den norra har en likadan anordning, den södra innehåller å den ena sidan om inkörsporten ett rum, men å den andra två sådana. I norra sidobyggnadens vestra ända ligga åt borggården grofva trappor, som från vester och öster uppföra genom sidomuren. Dörr- och fönsteröppningarne, hvilka alla vetta åt borggården, ha sinsemellan olika storlek och ställning. Inkörsportarne visa sig ha ursprungligen haft tunnhvalf, norra genomgången samt ingångarne till hörntornen ha ännu sådana. De fleste af rummen ha varit betäckta med bjelklag, de öfriga med tunnhvalf. Några rum ha sina tunnhvalf i behåll. Ofvanberörda rum ha troligtvis varit ärnade till förråder och fängelser samt för en större garnison under krigstid. Derpå ha naturligtvis legat rum för befäl m. m.

Inuti en grof murmassa mellan sydvestra hörntornet och trapptornet derinnanför är ett litet rundt rum, hvilket har vidpass 15 fot i tvärmått och består af en nedre afdelning med ett svagare bjelklag samt af en öfre med ett lägre hjelmhvalf. En ingång blott $2\frac{1}{3}$ fot bred inleder till detta alldeles mörka rum. Norra yttersidan är bäst bibehållen och föga skadad af luftens åverkan. Sydöstra och nordöstra hörntornen ha genom sjöns undergräfning och isens sprängning till yttre rundelarna nedrasat. Alla omgifningsmurarne äro uppförda af temligen grof gråsten, takhvalfven samt dörr- och fönsteromfattningarne bestå af stor tegelsten; allt i mycket starkt och gråaktigt kalkbruk. Ingen huggen gråsten förmärkes i denna ruin, och tegelstenen företer omvexlande löpar och koppar och undantagsvis vanliga munkband. Betäckningarne och takhvalfven innehålla ett två eller tre rundskiften, och murningen är föga noggrann nemligen sådan, som vanligen förekommer i byggnader, hvilka uppstått vid reformationstiden. Utanför den vestra sidobyggnaden sträcker sig en liten öppen plats, och utanför den norra ligger en smal jordremsa. Jemte den södra sidobyggnaden öppnar sig en bred vattengraf, på andra sidan hvarom stallgården legat på en liten holme, som genom ett smalt sund är skiljd från stranden.

Omkring i och på denna väldiga ruin växer en mängd större och mindre barr- och löfträd. Här stå granar, af hvilka en håller $8\frac{1}{2}$ fot i omkrets, och här ses flere grofva rönnar och björkar, som ha löfrika kronor. Här växa många bokar, af hvilka en håller 10 fot i omkrets. Flere stora kullfallna trädstammar multna inom och på murarna. På borggården midtemellan södra och norra men något närmare östra än vestra

sidobyggnaden står en väldig ek, hvilken sträcker sina grofva grenar nästan öfver hela platsen. Denna ek, som håller $14\frac{1}{4}$ fot i omkrets, har fordom varit omgifven med en stensatt rundel, hvartill stenlagda gångar från södra och norra sidobyggnaderna framledt. De mäktiga rötterne ha dels genombrutit dels omfattat och upplyft de närmaste gråstenarna. Det är ganska märkligt, att stammen är alldeles frisk och att endast några få och smala grenar förtorkat, så att kronan är ovanligt tät och frodig. Man har gissat, att denna ek vore två hundra år gammal; men att den likväl är ungefär hundra år äldre, torde af följande iakttagelse ådagaläggas. Vid Vexiö å Biskopsnäset fälldes 1844 en ek, hvilken höll $16\frac{3}{4}$ fot i omkrets och som enligt noggrann beräkning af årsringarna tillkommit 1477 och således upphunnit en ålder af tre hundra sextiosju år. Alltså skulle den ek, hvilken beskuggar borggården, uppspirat vidpass ett årtionde före dess anläggning och således vara ungefär tre hundra femton år gammal; men emedan samma ek varit från stormar skyddad och stått liksom i ett drifhus, är den troligtvis ett och annat årtionde yngre och torde till följe deraf blifvit kort efter slottets uppförande planterad.

Kringvandringen på murarna, som äro till en del träd- och gräsbeväxta, erbjuder de herrligaste utsigter öfver Helgasjö, hvilken förskönas af en stor ö och flere små holmar samt höga stränder, som alla prunka med frodig barr- och löfskog; men denna förtjusning minskas af en nödvändig försigtighet, emedan man å ömse sidor omgifves af bråddjup, så att ett felsteg kunde ögonblickligen medföra en ryslig hädanfärd. Men de slitna gångstigarne på murarna ådagalägga, att mången genom det

ovanliga och det hänförande i en sådan kringvandring föga bekymrar sig om hela vådan af densammas lockande behag. Det länder herr landshöfdingen Grefve C. Mörner till beröm, att denna sköna ruin allvarligen fredas för snikenhetens åverkan.

Betraktelsen af en sådan ruin som Kronoberg gör ett djupt intryck på åskådaren, som deri ser förgängelsen af menniskans storverk, i synnerhet om tanken återföres på den utomordentlige konung, hvilken uppfört denna byggnad. Gustaf Vasa, som ifrån att vara en biltog flykting intog genom sitt snille och sin tapperhet Sveriges thron, mäktade att både i religiöst och politiskt afseende omskapa sitt rike. Men de väldiga byggnader, hvilka han uppfört af nedbrutna helgedomar, förvandlades, såsom vi ofvanföre anmärkt, till ödsliga ruiner, och de välberäknade planer, som han genomdrifvit för sin familjs framtida storhet, blefvo de hufvudsakliga anledningarne till missdåd och upplösning. Så vilseföres ej sällan den menskliga storheten genom medgången, och så hånar en oafvislig Nemesis den, hvilken mer åsyftar egen än allmän fördel, och den, som tillgriper, hvad fromheten helgat till andaktsöfningar.

Sedan jag i Juli månad 1845 tillbragt en angenäm eftermiddag med betraktande af denna lika ansenliga som märkvärdiga byggnadslemning, fick jag för sista gången hos herr landshöfdingen grefve Mörner, som godhetsfullt inbjudit mig till dess vackra boställe, se den ryktbare man, till hvilken jag ända från ungdomen stått i stor förbindelse nemligen Esaias Tegnér. Ännu framlyste samma blixtrande snille och samma öppna väsende, som fordom utmärkte denne utomordentlige man; men den kroppsliga delen hade redan dykat under för den

mäktiga anden och upplösningen nalkades. Under de gladaste infall öfvergick Tegnér till ett smärtsamt vemod, och med det djupaste allvar hörde jag honom derunder förklara, att hans bortgång snart var inne. Jag vill ej neka, att denna afton var i hög grad dyster; men den var likväl ej mindre lärorik. Så hastigt försvinner mensklig storhet, om den förer maktens eller tankens spira.

Vexiö — Christianstad.

Från Vexiö togs vägen om Blekinge. Vi förbiforo länets hospital, som utom och icke långt ifrån staden nära Trummen har ett intagande läge med omgifvande löfskog. Vägen till Ingelstads gästgifvaregård är nästan jemn och omgifves af små tallskog, hvaremellan flere sjöar framglänsa. Några sjöar ha nyligen blifvit utdikade. Från vägen märkes föga odelbar jord förrän man framkommer till Ingelstad. Detta ställe har stort intresse för en fornforskare, emedan der funnits i en aflägsen forntid ett konungasäte, hvarom flere benämningar bära vittnesbörd nemligen Kongsängen Kongsmaden Kongsstigen Kongsbron och Kongsladan. Söder om helt nära gästgifvaregården ligga flere ätthögar, hvilka, bestående af kullersten och jord, äro gräsbeväxta. I närheten märkas flere stensättningar. Den störste af dessa högar, hvilken har namn af Inglinge- eller Ingelshög, håller i nedre omkrets 165 steg och omkring en öfre afplattning 80 och i stark lutningsvinkel 18. Midtpå högen står en gråstenshäll, som är nederst 6 fot öfverst 2 bred, $6\frac{3}{4}$ hög och ungefär 8 tum tjock. Å södra sidan jemte denna bautasten, hvilken saknar inskrift, ligger en gråsten, som,

liknande ett något sammantryckt klot, håller $2\frac{2}{3}$ fot i tvärmått $1\frac{5}{6}$ i tjocklek. Denne gråsten, hvilken är ganska slät, prydes rundtom med snerklar eller spiralsirater och å öfra sidan med symmetriska flikar och spetsar mellan parallela linier. Det är bekant, att på hafskuster och i strömfall runda gråstenar stundom hittas, ehuru högst sällan så stora som denna, och det tyckes, som densamma blifvit både till den runda formen och jemna ytan danad af naturen. Prydnaderne visa sig härröra från en mycket aflägsen forntid, emedan de äro liksom hällristningarne ej med jernredskap inhuggna utan med stenverktyg lindrigt inknackade. En ätthög, som ligger bredvid den nyssnämnda, är jemväl ganska ansenlig, men den saknar bautasten och är i midten urgräfd. Från Inglingehög, hvilken omgifves af små björkar och dominerar hela nejden, njuter man herrliga utsigter öfver vackra ängar och åkrar vidsträckt barrskog samt två sjöar. E. Dahlbergs teckningar af Inglingehög och dithörande rundsten gifva, ehuru föga noggranna, derom ett begrepp [71]). Denna märkvärdiga ätthög skall 1774 blifvit från toppen ända till bottnen genomgräfd, då man deri funnit en urna, som innehöll aska, och ett slagsvärd, hvilket stod på spetsen. Högen blef efter någon tids förlopp igenlagd, men den förlorade sin topp [72]).

Thorsås urgamla kyrka, som, belägen ej långt ifrån Ingelstads gästgifvaregård, besågs 1845, var nu jemnad med jorden. Denna märkvärdiga kyrka bestod af skepp och kor bådadera med platt trätak samt af rundel med

---

71) Suecia Antiqva et Hodierna, T. III. pl. 93. 72) J. C. Linnerhielm, Bref under resor i Sverige, 1797. s. 124. Jemför N. H. Sjöborg, Nomenklatur för Nordiska Fornlemningar, s. 70, 71.

hjelmhvalf. Koret, som var något smalare och lägre än skeppet, hade nära qvadratisk grundform. Triumfbåge saknades, och det syntes, som en sådan aldrig funnits. En ingång, hvars omfattning pryddes med små rutformiga sirater, inledde från vester. Spår märktes efter ursprungliga dörröppningar å skeppets södra och norra långsida nära dess vestra gafvelmur. Der funnos jemväl lemningar efter mycket små fönsteröppningar, som betäcktes med rundbågiga stycken. Socklarne voro skråkantiga något hålkälade. Murarne voro uppförda af grofhuggen men socklarne hörnstyckena och omfattningarne af finhuggen gråsten. Kyrkan röjde den enklaste rundbågsstil, och stenhuggningen ovanlig omsorg. Skada, att denna helgedom, som var minst fem hundra år gammal, ej kunnat bibehållas.

I koret hängde en liten klocka, hvilken fordom begagnades för att framringa faddrar vid barndop. Å kyrkogårdsmuren funnos två åttkantiga porthus, som voro knuthuggna af grofva ekstockar och hade spetsiga spåntak. Å det östra af dessa porthus stod öfver yttre ingången: *A. 1658.*

Thorsås nya kyrka, som blifvit uppförd helt nära den gamla platsen, sträcker sig i söder och norr. Denna kyrka består af ett aflångfyrkantigt skepp och fyrkantigt torn i söder och aflångfyrkantig sakristia i norr. Skeppet, som utvändigt håller 57 fot i bredd 109 i längd, betäckes med ett lågt brädhvalf och har å östra sidan sju rundbågiga fönsteröppningar, men å vestra sex sådana och i midten deremellan en raksluten ingång med en halfrund fönsteröppning deröfver. Altarväggen, hvilken är rak, har en ganska stor men föga fördjupad altarnich. Väggarne, som äro 4 fot tjocka, äro ut- och in-

vändigt släta, men emellan fönsteröppningarna äro i anputsen inre pilastrar anbragta, hvilka äro blott 1 tum tjocka. Tornet, som håller 27 fot i hvarje yttersida och från marken till takfoten 76, har åt söder en ingång och betäckes med en vanlig lanterna. Sakristian, hvilken utvändigt sträcker sig 44 fot i vester och öster 28 i motsatt riktning, har ingångar å altarväggen och betäckes med platt brädbotten. Trappstegen utanför södra ingången, som vetter åt vägen, bestå af välhuggen gråsten. Alla murarne äro af tuktad gråsten. Ett stort kors å lanternan har äkta förgyllning. Man har vid uppförande af denna kyrka användt en berömvärd flit och en betydlig kostnad.

Det måste högligen beklagas, att man i våra dagar så föga förstår, huru ett Herrans hus bör rätteligen anordnas. För att rätta kyrkan efter en tillfällig krökning af vägen, har den heliga byggnadslinien blifvit helt och hållet förbisedd, liksom det vore en likgiltighet åt hvad håll Herrans bord upprättades. Altarväggen, som alldeles saknar fönsteröppning, är i hög grad dyster. Att här endast finnes skepp, men intet egentligt kor, ger helgedomen utseende af en brunnssalong. Enhvar borde väl vid ringaste eftertanka finna, att gremium och sanctuarium äro högst skiljaktiga beståndsdelar af ett christligt tempel. Tornet med sin lanterna liknar en fyrbåk och den ofantliga sakristian en sockenstuga. Här röjer sig äfven mycken okunnighet i det handtverksmässiga. Lika mycket kalk och sand har blifvit i denna byggnad användt, ehuru den förre endast bör utgöra en femte- eller sjettedel emot den sednare, om ett tjenligt murbruk skall beredas. Jernklammer i trappstegen äro fastgjutna med svafvel, och skola till följe deraf snart upp-

frätas. Predikstolens baldakin är en småaktig prydnad, hvilken snarare hindrar än lättar predikantens uttal. Om någon sådan helgedom som denna skulle, hvilket dock är mindre sannolikt, få någon hög ålder, hvad skall en sansad efterverld då säga om vår tids kyrkliga byggnadssätt.

Nära Uråsa gästgifvaregård ligger på högra sidan om och nära vid vägen Veckelsångs kyrka, hvilken grundlades 1827 och fullbordades 1829. Denna kyrka, som är uppförd af tuktad gråsten med yttre rappning och inre afputsning, består af ett aflångfyrkantigt långhus ett fyrkantigt torn i öster och en låg sakristia i vester. Kor saknas der liksom i flera nyare kyrkor. På midten af skeppets södra långsida är en stor ingång och vid hvarje sida derom två stora fönsteröppningar samt deröfver ett litet sammantryckt rundfönster. På skeppets norra långsida finnas blott fem stora fönsteröppningar. Tornets nedersta afdelning har en stor ingång å östra samt en fönsteröppning å södra och en å norra sidan, dess öfversta afdelning har två ljudhål å östra men blott ett sådant å hvarje af de öfriga sidorna. Både dörr- och fönsteröppningar samt ljudhål äro rundbågiga. Skeppet betäckes med brädhvalf. Altarbordet står vid långhusets vestra gafvelmur, hvilken har å hvarje sida om detsamma en mindre dörröppning med rak betäckning. Altarprydnaden utgöres af en oljemålning, som föreställer Christi nedtagning af korset. Predikstolen är plaserad å skeppets södra sida. Kyrkogården, som är ovanligt stor, omgifves med en ringmur, hvilken åt öster har fyra höga portstolpar af välhuggen gråsten.

Kyrkan har ett ganska högt och intagande läge. Man ser derifrån ända till Vexiö. Trakten lifvas af vid-

sträckt barrskog och i sydost af en vacker sjö. Vi måste här liksom vid Thorsås nya kyrka beklaga, att en stor och kostsam helgedom blifvit i högst väsendtliga förhållanden förfelad. Att å landet, hvarest godt tillfälle finnes till tjenlig byggnadsplats, vanställa en helgedom, så att hufvudingången tages i öster och altarväggen i vester och att endast fönsteröppningar anbringas å skeppets långsidor, är rakt stridande mot den första grundidéen i den heliga byggnadskonsten. Det är ej heller välbetänkt, att, i stället för anläggande af en korsbyggnad, endast inrätta ett långhus, som passar, enligt nyssgjorda anmärkning, en salong; minst bör en dylik anordning väljas, då en kyrka fordrar ett stort utrymme; ty följden blir, såsom i denna och flere andra nya helgedomar, att predikanten icke kan utan svårighet höras. Å tornets östra sida öfver hufvudingången är en prålig minneshäll infattad. Om den högre byggnadskonsten kommer att mera än hittills studeras; så förmodar jag, att ingen önskar att å denna minneshäll se sitt namn öfvergå till efterverlden.

Vägen emellan Qvarnemåla och Törnemåla gästgifvaregårdar omgifves af vacker björkskog och erbjuder täcka utsigter. Detta är ett angenämt afbrott mot de låga barrskogar och steniga backar, man passerat. När man nalkas Gäddviksås gästgifvaregård utbreder sig i söder sjön Mien, som med ansenlig bredd är nära tre fjerdedels mil lång. Man njuter från den högbelägna vägen en skön utsigt öfver detta vattenbäcken, hvilket har små lummiga holmar och höga skogbevuxna stränder. Härifrån till Hokadals gästgifvaregård finnes en mängd långa branta och krokiga backar, hvilka både kunde och borde genom omläggning undvikas; en högst vigtig

förbättring å en väg, som förer från Carlshamn till Vexiö.

I denna nejd växer en skön björkskog, och man märker, att man inkommer i det vackra Blekinge. Trakten härifrån till Asarums kyrka, som ligger nära Carlshamn, är mycket kuperad. Höjder och dalar med björkskog och små sjöar erbjuda de rikaste afvexlingar. Här märkes en myckenhet ofantliga gråstensblock, af hvilka somliga ha med betydlig omkrets ända till 30 fots höjd. Dessa ansenliga klippstycken, af hvilka några ligga öfverst på fasta bergskullar, tyckas ej vara genom hafssvall afrundade, och de ha således ej blifvit i en urtid ditförda af drifis, utan de torde fasthellre efter landets höjning ditkommit genom en naturrevolution. Några af samma klippstycken synas, liksom i vissa andra trakter, ha vid nedstörtningen söndersprungit. Nämnda kyrka, hvilken 1697 tillbyggdes å norra och 1741 å södra sidan, är temligen stor, men väcker till det yttre så föga uppmärksamhet, att vi ej togo hennes inre i skärskådande.

Från Asarums kyrka vidtager slättland med kala bergskullar och bördiga tegar deremellan. Jemte Hästaryds gästgifvaregård ligger Mörrums kyrka, som, bestående af skepp och kor med basiliketak och rundel med hjelmhvalf, 1845 fick i vester en förlängning och ett fyrkantigt torn med vanlig lanternbetäckning. Vester om och helt nära vid kyrkan bildar den å, hvilken utfaller ur Helgasjö, ett bredt och temligen långt fall öfver branta bergshällar. Der idkas ett gifvande laxfiske, som dels tillhörer kronan dels enskilda. Skada, att detta vattenfall, hvari blott tvenne qvarnhjul drifvas, så föga begagnas. Nära öfra ändan af samma fall byggdes för tolf år sedan en bro, hvilken hvilar på bergbotten och

består af gråsten utan murbruk. Denna bro, som har ansenlig höjd, utgöres af två stora rundbågiga vattenöppningar. Vid sydvestra sidan om merberörda fall jemte vägen ligger en sandås, hvarå räknas trettiofyra bautastenar, af hvilka flere genom grushämtning omkullfallit. Af dessa bautastenar hålla de mindre 5, de större 10 fot i höjd. Att det i en aflägsen forntid gått ganska blodigt till på denna valplats, behöfves knappt anmärkas. Man måste i sanning beklaga, att vederbörande ej laglikmätigt hindra dylika minnesmärkens förstörande.

Trakten härifrån till Norjes gästgifvaregård är flackländig med låga bergskullar och omvexlande åkrar ängar och björkskog. Jemte vägen, som är ovanligt jemn och god, brusar Östersjön mot vackra stränder och små holmar. Denne gästgifvaregård ligger i en ansenlig by, hvarigenom en å framflyter. För tjugo år sedan blef en stenbro med fyra rundbågiga vattenöppningar och jernskrank byggd öfver denna å, hvilken i närheten utfaller i Östersjön. Marken, som är deromkring mycket sandig, visar sig vid Ysana by icke långt derifrån bördig. Nära denna by står till höger om ock jemte vägen en väldig ek, som håller 17 ¼ fot i omkrets. Denna ek är alldeles frisk och dess gröfsta grenar sträcka sig öfver vägen. Det säges, att Habor, som der framridit med sitt långa hår blifvit hängande i nedersta grenen, hvadan detta träd kallas Habors ek. Både sagoskrifvare och Saxo omtala Habors och Signilds äfventyr, hvilket skall enligt olika sägner inträffat på särskildta ställen i Danmark Sverige och Norrige. Då jag uti ett äldre arbete utredt denna saga, anser jag mig böra här förbigå densamma [73]).

---

[73]) C. G. Brunius, Antiqvarisk och Arkitektonisk Resa, Lund 1839, s. 348—356.

Jag vill endast härvid anmärka, att detta äfventyr, om det nemligen har någon historisk grund, måste före christendomens införande inträffat, men att samma ek, hvilken enligt ofvanuppgifna beräkningssätt knappt är fyra hundra år gammal, först kunnat efter reformationen bli föremål för ifrågavarande saga och få benämning af Habors ek. Emellertid tyckes det, som nyssberörda förmenande hittills skyddat och skall framdeles skydda detta herrliga träd för yxan.

Ysana kyrka, som ligger ett stycke från oftanämnda ek, består af tvåqvadratiskt skepp enqvadratiskt kor, det förra med två det sednare med ett korshvalf. Skeppets pilastrar, hvilka ursprungligen varit tresprångiga, ha till betydliga delar blifvit borthuggna. Korets pilastrar äro fyrsprångiga. Alla dessa pilastrar sakna baser, men de ha vanliga kransar. Triumfbågen, som blifvit utvidgad, har halfrund betäckning. Takhvalfven äro spetsbågiga och högkupiga. Ett vapenhus å skeppets södra sida inleder till en ingång, hvilken utvändigt är spetsbågig invändigt stickbågig och har rundbetäckta anslag. Å altarväggen, som är rak, märkes en igenmurad fönsteröppning med spetsig betäckning. En qvadratisk förlängning med tunnhvalf af bräder har i en sednare tid tillkommit vid skeppets vestra ända, hvadan dithörande gafvelröste är ornamentslöst. Korets gafvelröste, som är ursprungligt, prydes med tre spetsbågiga nichfördjupningar och med en rad tandsnitt derunder. Vapenhusets gafvelröste utmärkes jemväl med tre nichfördjupningar. Kyrkan, som är uppförd af tegelsten, betäckes till en del med så kallad hålsten. Denna helgedom skall enligt sägen ha en hög ålder; men hela hållningen ådagalägger, att densamma uppstått omkring år **1400**. Der finnes

en dopfunt af marmor. Foten, som till nedra delen är fyrkantig till öfra rund, har skråkant och rundstaf samt derpå ett koniskt mellanstycke jemväl med rundstaf. Skålen, hvilken är halfklotformig, siras med spetsiga blad.

Vester om ett stycke från denna kyrka höjer sig Ryssberget, som är öfverväxt med bokskog och hvilket med tvenne mils längd i norr och söder sträcker sig nära intill Sölvesborg. Belägenheten af denna stad är ganska täck med en lummig bokskog å den ena och en vacker hafsvik å den andra sidan. Sölvesborg var redan en gammal stad, då konung Christoffer **1445** förnyade dess privilegier; men den har efter Christianstads anläggning förlorat mycket af sin rörelse. Den förra stadens invånare blefvo nemligen **1654** ålagde att vara edsvurna borgare i den sednare och att endast derifrån hemta sina handelsvaror [74]). Då Sölvesborg såsom en köping under Christianstad snart kom på obestånd, sökte man åter upphjelpa detsamma [75]). Men sedan kort efter Blekinges förening med Sverige Bodekull under namn af Carlshamn fått stadsrätt, uppstod ett nytt hinder för Sölvesborgs förkofran. Sistnämnda stad hade för ett halft sekel tillbaka små rörbetäckta trähus, som blifvit i sednare tider utbytta mot korsvirks- och stenhus med tegeltak. Der finnes ett vackert torg, hvilket beskuggas af täcka träd, och smala gator, som äro väl stenlagda. Allt vittnar om god ordning och tilltagande välstånd. Man finner der en temligen ansenlig kyrka och en märkvärdig slottsruin, hvilka bådadera förtjena att närmare skärskådas.

---

[74]) Kongl. br. d. 19 Juli 1654. [75]) Kongl. br. d. 10 Augusti 1655.

Sölvesborgs kyrka består af ett aflångfyrkantigt skepp ett likadant ehuru mindre kor och ett fyrkantigt torn i vester samt ett vapenhus och ett kapell åt söder. Skeppet betäckes med tre stjernhvalf på sexsprångiga, koret deremot med tre korshvalf på femsprångiga hörn- och sidopilastrar. Tornet vapenhuset och kapellet ha hvardera ett korshvalf utan pilastrar. Skeppet och koret äro äldre än tornet vapenhuset och kapellet. En spetsbågig dörröppning å skeppets södra sida nära vestra gafvelmuren har utvändigt tre rätvinkliga hörnsprång invändigt raka anslag. Vapenhusets dörröppning har till det yttre blott ett enda språng, men för öfrigt en alldeles likadan anordning. Å korets södra sida nära skeppets östra gafvelmur synas spår efter en spetsbågig dörröppning, som vid närmaste hörnpilasterns uppdragning blifvit tillsluten. Å tornets vestra sida inleder en dörröppning, hvilken har i sednare tid tillkommit. Tre stora fönsteröppningar å skeppets och två sådana å korets hvarje sida ha i förening med en ännu större fönsteröppning å altarväggen gifvit kyrkan en god belysning. Alla fönsteröppningarne ha ursprungligen haft spetsbågiga, men de ha genom vårdslösa uppbrytningar fått förtryckta betäckningar. Altarväggens fönsteröppning, som är igenmurad för beredande af utrymme till en ingång från öster, har ut- och invändigt tvåsprångiga omfattningar. Triumfbågen har rätvinkliga sidomurar och spetsbågig betäckning med tre skarpkantiga språng å vestra och två å östra sidan. På skeppets takhvalf märkes i vestra gafvelmuren en ingång till en trappa, som ursprungligen uppledt till vinden; men hvilken blifvit vid tornbågens uppbrytande förstörd. I tornets södra sidomur uppförer en rak trappa till dess andra afdelning, hvarifrån en

annan sådan i dess norra sidomur uppgår till klockorna. I dessa trappor, som äro ungefär 2 fot breda, hålla murarne i yttre tjocklek 1 ½ i inre 1 fot. I vapenhusets sydöstra hörn ligger en spiraltrappa, hvars nedra ingång är igenmurad. Korets gafvelröste prydes i midten med tvenne tvådelade och vid hvarje sida derom med tvenne enkla nichfördjupningar och i spetsen med en stor rundform och krönes med sjutton tinnar. Tornets södra liksom norra sida har inunder en stor fyrkantig fördjupning med tandsnitt och deröfver två nichfördjupningar uti en stor spetsbåge samt ett ansenligt röste med sju nichfördjupningar och fem tinnar. Alla dessa nichfördjupningar äro spetsbågiga. Vapenhusets röste är i barockstil och derå står öfverst *1649* och inunder *1823;* förmodligen reparationsår. Kapellets röste siras med fem enkla nichfördjupningar, som äfven äro spetsbågiga. Skeppets kant- och skiljobågar hålla 1 fot i bredd. Kantbågarne äro ytterligare förstärkta med öfre sådana, hvilka dock äro hälften smalare, och både dessa och skiljobågarne ha 3 tum tjocka randlister. Korets takhvalf ha likadana omfattningar. Tornets takhvalf deremot sakna kantbågar. Skeppets två vestligaste takhvalf ha trestafviga, det östligaste skarpkantiga stjernbågar. Korets korsbågar äro skarpkantiga, tornets trestafviga. Stjernhvalfvens kupor äro för inrymmande af fönsteröppningarna starkt uppåtspända. Att skeppet och koret, som ha ansenlig bredd och höjd, sakna sträfpelare, visar, det kyrkan ej varit beräknad på inslående af takhvalf. Korets södra ingång, som blifvit med en hörnpilaster tillmurad, är ett ytterligare bevis härpå. Slutligen bör här anmärkas, att sexsprångiga pilastrar äro högst ovanliga, och att de här blifvit för hvalftryckningens minskning använda.

Skeppets inre längd utgör $69\frac{1}{2}$ fot, bredd $34\frac{7}{12}$; korets längd $51\frac{5}{6}$, bredd $30\frac{5}{6}$; tornets sträckning i vester och öster $22\frac{1}{2}$, i motsatt riktning $24\frac{5}{12}$; skeppets höjd ifrån golfplanen till slutstenen 27, tornets från marken till takfoten 64. Hela byggnaden är till yttre och inre murytor uppförd af tegelsten i munkband med temligen fina fogar, kärnan består af vanlig fyllning. Tegelstenen, som väl motstått tidens åverkan, håller $10\frac{1}{2}$ tum i längd, 5 i bredd, $3\frac{1}{2}$ i tjocklek. Omgifningsmurarne, 4 fot tjocka, äro utvändigt fogstrukna och ha invändigt varit på samma sätt behandlade, men de ha sedermera blifvit öfverkalkade. Ehuru kyrkan visserligen är i jemförelse med den nyare tidens helgedomar vördnadsbjudande, så röjer hon likväl den högre byggnadskonstens förfall. Skeppets och korets omgifningsmurar måste tillkommit i medlet af femtonde seklet samt tornet sidobyggnaderne och takhvalfven kort före reformationen. Sölvesborg har haft ett vårfrukloster, som är till stiftelsetid och orden obekant, men hvilket fanns 1445 [76]). De tillmurade trappor, hvilka finnas i kyrkan, skola enligt sägen ledt till detta kloster; en uppgift, som ingen byggnadsforskare antager, enär man kan på det klaraste se, att ifrågavarande trappor endast tillkommit såsom nödiga uppgångar till takhvalfven.

Sölvesborgs slott, hvars byggnadstid är obekant, är numera en svag ruin, som ligger jemte en smal hafsvik i nordost helt nära staden. Å stranden, som föga höjer sig öfver hafsytan, är en stor kulle af grof gråsten och jord sammanförd, hvarå man uppbyggt ett ansenligt rundtorn eller blockhus. Denna kulle, hvilken har 350 steg i

---

[76]) Testamente vigilia assumpt. b. Mariæ virginis 1445.

nedre omkrets nära 45 graders lutningsvinkel och ansenlig höjd, är till största delen upptagen af lemningar efter ett rundtorn, som hållit i inre tvärmått 25 fot i yttre 65. Detta rundtorn har till yttre och inre murytor bestått af god tegelsten, som varit 11 tum lång, 5 bred, 3½ tjock, men till mellanfyllning af mindre gråsten; allt i godt kalkbruk. Den nedersta afdelningen, hvilken höljes af jord och grus, är i behåll. Ett stycke af öfra ringmuren, som till största delen förlorat sin yttre och inre beklädnad, visar tre våningars höjd, och det hela har tvifvelsutan varit dubbelt högre. På stranden 25 steg från kullens fot ligga ganska låga jordvallar, och åt landsidan märkas svaga spår efter både jordvallar och vattengrafvar. Samma rundtorn har ofelbart varit sådant som det, hvilket legat vid Skanör.

Ivar Axelsson Thott, herre till Lillö och höfvitsman på Visborgs och Sölvesborgs slott, uppsade Christian I tro- och huldhet och utfärdade ett öppet fejdebref mot honom. Till följe häraf blefvo 1467 både Sölvesborgs slott och Lillö fasta stenhus belägrade af bemälte konung. Sölvesborgs slott dagtingade nämnda år den 10 September med villkor, att besättningen skulle qvarligga till Michaelismessan, då samma slott skulle uppgifvas i händelse, det ej blefve dessförinnan undsatt. Besättningen fick ej under tiden arbeta på slottets befästning. Konungen förbehöll sig att förena sin mellersta och sina två yttersta skansar med en graf och att bakom desamma bygga efter behag. Emellertid skulle all fiendtlighet upphöra. Med denna dagtingning återfick Christian I Sölvesborgs slott; men han inneslöt Lillö, som låg på en holme i Helgeå, med tvenne befästa läger, och kunde först efter ett helt års förlopp erhålla detsamma genom

underhandling [77]). Gustaf I intog genom B. von Mellen Sölvesborgs slott, hvilket två år derefter återgafs till Danmark. Samma slott öfverrumplades **1525** af Severin Norrbys fältöfverste Otto Stigson; men det återtogs icke långt derefter af konungen i Danmark. Då Erik XIV inföll i Blekinge var Verner Passberg höfvitsman på Sölvesborgs slott, hvilket han afbrände och flyktade [78]). Nils Krabbe, länsman på Sölvesborgs slott, blef **1658** anbefalld att till Svenska kommissarierna öfverlemna alla handlingar, som tillhörde underlydande län [79]). Det vill således synas, som detta slott, ehuru ofta härjadt, varit i behåll till detsamma kommit under Svenska kronan.

En fjerdedels mil från denna stad inkommer man i Skåne, som der framter en sandig och skoglös slättmark. Den, der några veckor saknat en kär hembygd, förtjuses äfven vid anblicken af dess fulaste trakt. På nära två mils afstånd höjde sig Fjelkingebacke såsom en lätt molnsky, och den erinrade om den herrliga landsträcka, hvilken väntade oss derbortom.

Mellan Gedenryds och Fjelkinge gästgifvaregårdar visa sig till största delen släta och flacka marker, som tillhöra Årups och Ljungby herregårdar. Det är glädjande att se, huru tall- och björkskog blifvit planterad å de magraste sträckorna och huru vackra åkerfält tillkommit å de öfriga. Årup, hvars sämre jord är i hög grad sandig och skarp och hvars bättre är till betydlig del öfverhöljd med ganska grof sten, har naturligtvis ej kunnat utan synnerlig omtanka och stor uppoffring bringas i sitt nuvarande skick. Det väcker i sanning förvåning,

---

[77]) A. Hvitfeldt, Krön. s. 911, 912. [78]) Sviogoth. Mun. s. 170. [79]) Kongl. br. d. 9. Mars 1658.

att en sådan egendom, som för fyratio år tillbaka blott hade 75 tunneland öppen jord och på gammalt sätt brukades af ett talrikt hofveri eller bondegods, nu framter utom flere nyanlagda torpställen 950 tunneland, hvilka i cirkulation drifvas utan hofveribönder stattorpare eller brännvinsbränning. Säteriets arbeten verkställas hufvudsakligen af jordtorpare och till en ej obetydlig del af legofolk, men de underliggande hemmanen innehas af arbetsfria arrendatorer. Å säteriets sandfält, som varit för åkerbruk otjenliga, ha under ofvannämnda tid öfver 450 tunneland fått vackra furuplanteringar, hvarjemte å dess skogsmarker en mängd bok ek lärkträd samt tall och gran blifvit till betydliga sträckor dels planterade dels uppfredade. En herr Fintelman, som varit lärare vid ett landtbruksinstitut i Preussen, har under flera år haft ledning öfver detta prisvärda företag. Dylika förbättringar, hvilka ostridigt äro nationalvinster, skulle beklagligtvis utebli, om alla egendomar sönderstyckades, så att ingen förmådde göra uppoffringar för efterkommande.

Åbyggnaderne ligga ungefär en fjerdedels mil från landsvägen. Sedan man med fägnad passerat genom den vackra skogsplanteringen, inkommer man i en lummig allé och ser till höger derom ansenliga uthus af gråsten och till venster en ganska stor park med högväxta skuggrika löfträd. Vid framkomsten till den väl anlagda gårdsplatsen och vid anblicken af en stor magasinsbyggnad väcker det förundran att här finna helt anspråkslösa boningshus, som bestå af en hufvud- och två flygelbyggnader och som alla äro helt små och en våning höga. Belägenheten är deremot i hög grad intagande. Den vattenrika å, hvilken utfaller från Ifö sjö och en half mil derifrån utlöper i saltsjön, bildar jemte boningshusen en

vacker holme, som beskuggas af höga löfträd. I denna å, hvilken har flere fall, drifves ett tröskverk och fjorton par qvarnstenar. Ett stycke från boningshusen märkes en trädgårdsanläggning med ett prydligt stenhus för trädgårdsmästaren. Något längre från gården å en höjd har nyligen en större byggnad två våningar hög blifvit af sten uppförd. Man skulle ej tro, att denna ståtliga byggnad vore ett skolhus för egendomens barn. Der finnas två vackra lärosalar och flere stora rum för lärare och lärarinna. Gossar och flickor undervisas i vanliga lärostycken och de fattigare njuta fritt kosthåll. Flickorna få jemväl undervisning i handaslöjder m. m.

När man känner hvad denna egendom varit, då hans excellens m. m. herr grefve H. G. Trolle Wachtmeister för något mer än fyratio år tillbaka mottagit den, och hvad densamma för närvarande är; så förvånas man deröfver, att en sådan omskapning kunnat på få årtionden genomföras. Vidsträckta sandhedar och oländiga stenbackar äro nemligen förvandlade till vacker skog samt bördiga ängar och åkrar. Om denne herre ej varit både en ovanlig vetenskaps- och ordningsman, så skulle han ej kunna på äldre dagar fröjda sig af de herrliga fält, hvilka han uppodlat och vandra i skuggan af de frodiga planteringar, som han uppdragit. Ibland det skönaste af allt detta är, att samme herre, som sjelf åtnöjer sig med sina helt små ehuru ganska trefliga boningshus, uppfört ett ansenligt skolhus och der underhåller lärare, och att han jemväl har genom anslagna hemman tryggat denna inrättnings framtida bestånd.

På Årup finnas några fornsaker, som förtjena att omtalas, nemligen en matsked en bägare och en väl-

komstskål. Skeden, som består af silfver med förgyllning, har ett rundt temligen stort blad, men deremot ett ganska kort skaft; en form, hvilken ännu för två sekler tillbaka var mycket vanlig. Men denna sked, hvars hela längd utgör 5 tum, är i så måtto ovanlig, att dess skaft föreställer S. Görans strid med draken; en rätt vacker grupp, vid hvars sidor läses i tvenne fördjupningar *Ihesus Nazarenus.* Å bladets baksida ses Flemingska familjens hjertvapen. Bägaren, arbetad af silfver, är sexkantig och inrymmer ej mera än ett likörglas. Kring öfra kanten läses: *Drik och ät tin Gud äij förgät. tu får äij mehr häraf än et lakan til tin graf.* Detta tankespråk är ganska lärorikt å en bägare. Skålen är väl urhålkad och ganska tunn, och den tyckes bestå af fin björk- eller alrot och har oval form och spetsiga öron samt inrymmer vidpass en half kanna. Hela kanten prydes med silfverbeslag och derå finnes denna omskrift: *Snijpmössan måste mig Huswärden kalla, efter Jagh wärmer frögdar och söfwer alla, The af mig dricka och smaka min must. Iu längre iu mehr Jagh gjör them stoor lust. Wilt tu icke troo kom wärd Jagh winner, at Jagh tig warm lustigh och sofwande finner.* Benämningen på detta kärl har tvifvelsutan tillkommit af formen, som vittnar om forntidens enklare lefnadssätt. Detta märkvärdiga kärl har troligtvis tillhört riksrådet Erik Hermanson Fleming till Lais och dess sednare fru född Cruus, ty den förres namnchiffer och *1655* och bådaderas vapen finnas å öronen. Skålen lärer sedermera tillhört en Wrangel och dess fru född Sparre, hvilkas förenade vapen och *1747* ses å densamma, men derefter har merberörda kärl åter kommit till Flemingska slägten. Detta kärl har tvifvelsutan varit begagnadt för

öl eller mjöd eller svagare vin; ty svårligen skulle någon kunnat derur tömma en starkare dryck.

En fjerdedels mil norrut från Årup på stranden af Ifö sjö ligger Ifvetofta kyrka. Venster om helt nära vägen ses ett domsäte, som består af åtta stora klumpformiga stenar i en ring och en sådan i midten. Man passerar ofvanberörda å på en nyare stenbro, hvilken utgöres af en större emellan två mindre vattenöppningar med rundbågiga betäckningar, och vägen framgår på sjelfva strandbrädden, som är temligen hög. Man förtjuses vid den herrliga anblicken af Ifö sjö och dess stora ö med samma namn samt af dess höga skogbevuxna stränder i norr och vester. Det var på denna sköna ö, hvarest erkebiskopen Andreas Sunesson efter nedläggande af sitt höga embete tillbragte sina sista dagar. I sydvest ses Beckaskog, som med sina stora hus och höga torn ännu erinrar om medeltidens fasta och ståtliga byggnadssätt.

Ifvetofta kyrka utgöres af tvåqvadratiskt skepp enqvadratiskt kor samt rundel i öster och aflångfyrkantigt torn i vester. Skeppet betäckes med två koret med ett korshvalf, som ha breda kant- och trestafviga korsbågar på ensprångiga pilastrar med svickelkolonner. Rundelens betäckning består af ett halft hjelmhvalf. Å skeppets södra sida nära dess vestra ända finnes en rundbågig ingång och derutanför ligger ett vapenhus med platt betäckning samt dörröppning och röste åt söder. Å midten af skeppets hvarje sida märkas spår efter en liten rundbågig fönsteröppning med hög bröstning. Triumfbågen är rundbetäckt med karnisade vederlagskransar. Tornet innehåller tre afdelningar. En trappa i södra sidomuren har ursprungligen haft en ingång inifrån, men sedan fått en sådan utifrån. Denna trappa upplyses af

tre smala rakbetäckta gluggar åt söder och en sådan åt öster. Den nedersta afdelningen betäckes med ett högt tunnhvalf på vederlag i vester och öster och öppnar sig med en ganska stor rundbåge åt kyrkan. Den mellersta afdelningen, som har en liten aflångfyrkantig ljusöppning åt norr och tvenne dylika åt vester, betäckes med ett bjelklag. Den öfversta afdelningen har en större glugg åt söder och en åt norr samt tvenne åt vester och tvenne åt öster. Af dessa gluggar har den södra blifvit i en sednare tid utvidgad, men i hvarje af de öfriga står en midtkolonn, som uppbär tvenne små rundbågar, och öfver det yttre kastar sig en stor sådan, men öfver det inre sträcker sig en vågrät häll. Kolonnernas skaft äro runda och deras kapiteler tärningformiga. Tornet har ett röste åt söder och ett sådant åt norr, och det betäckes med kroppåstak. Hvarje röste prydes med en större mellan två mindre nichfördjupningar samt elfva tinnar. Skeppets och korets omgifningsmurar äro alldeles släta. Rundelen siras med en välarbetad sockel, som består af en finare karnis och derpå en gröfre rundstaf. Tornet har till det yttre breda hörnpilastrar, hvilka sträcka sig något öfver dess halfva höjd, och det prydes med en låg sockel, som består af en grof rundstaf. Pilastrarnas öfra ändar sammanbindas med tvåbladiga rundbågar, hvilka betäckas med skråkanter. Skeppets korets och rundelens omgifningsmurar äro uppförda af huggen sandsten, men deras korshvalf och pilastrar af tegelsten. Tornets omgifningsmurar bestå till det yttre af huggen sandsten till det inre af tuktad gråsten. Rundelens och tornets takhvalf äro troligtvis slagna af huggen sandsten. Skeppet håller i inre bredd 25 fot, i längd 40; koret i hvarje sida 18. Tornets inre sträckning i söder och

norr utgör 27 fot, i motsatt riktning 13 och dess höjd ifrån marken till öfra murkanten 47. Skeppets korets och rundelens omgifningsmurar hålla 3 $\frac{1}{4}$, tornets 3 $\frac{2}{3}$ fot i tjocklek. Alla omgifningsmurarne röja en enkel men ren rundbågsstil, och de ha troligtvis tillkommit omkring 1150. Hjelm- och tunnhvalfvet, som sakna prydnader, äro samtidiga med omgifningsmurarna, men korshvalfven, hvilka ha halfrunda kant- och korsbågar samt låga kupor, äro ungefär två sekler yngre.

Det skulle i sanning förvåna, att en så ansenlig och kostsam kyrka i forntiden kunnat uti en föga fruktbar och nog aflägsen trakt uppföras, om man ej visste, att alla fordom täflade med hvarandra i uppoffringar och ansträngningar för dylika företag. Att nyssbeskrifna torn tillkommit för att begagnas till fäste, är uppenbart. Då denna kyrka ej blifvit omnämnd i Skånes Konsthistoria, hvarest många sådana beskrifvas; så fägnar det oss, att vi här fått tillfälle omtala densamma.

I sydvest och något mer än en fjerdedels mil ifrån Årup ligger till höger om och nära vid vägen Gualöfs kyrka, som utgöres af tvåqvadratiskt skepp och enqvadratiskt kor med rundel i öster. Skeppet har två koret ett korshvalf, af hvilka de förre hvila på femsprångiga det sednare på tresprångiga pilastrar, rundelen betäckes med vanligt hjelmhvalf. Triumfbågen är halfrund och dess vederlagskransar siras med rundstaf och karnis. Å skeppets södra sida finnes en ingång, hvars yttre omfattning är rundbågig och prydes med karnis och rundstaf, men hvars inre omfattning är vinkelrät och rakbetäckt. Utanför denna ingång ligger ett vapenhus, som har dörröppning och röste åt söder samt platt betäckning. Å skeppets södra sida är en liten rundbågig fön-

steröppning igenmurad. Kyrkodörren består af tre furuplankor. Yttre sidan är beslagen med smidda jernplåtar, hvilka förstärkas med kant- och tvärskenor och prydas med stora fyrkantiga bucklor samt merlor och deri spetsiga blad. Inre sidan siras å nedra och öfra ändan med två rundbågar och den måste fordom haft flere prydnader. Kyrkan, som är temligen stor, röjer till omgifningsmurarna rundbågs- men till takhvalfven deremot spetsbågsstil. Vapenhuset har tillkommit i den sednare medeltiden. Skeppet har i nyare tid fått en qvadratisk förlängning åt vester. Skada, att den i stället för ett korsformigt stenhvalf fått ett tunnformigt trähvalf.

I vapenhuset finnes ett altarskåp med enkla flygeldörrar. I midten af skåpet står Gud Fader med långt skägg och korsprydd krona och framräcker med båda händer sin korsfäste son. Till höger står S. Michael med utslagna vingar och håller en våg framför sig. I den venstra skålen sitter en liten man, hvilken har spetsig mössa, i den högra ligger ett lod, hvarunder Satan fasthängt sig. Till venster står S. Nicolaus, som förer i den venstra handen en rak herdestaf och uträcker den högra till välsignelse. Vid hans fötter sitta två små menniskor. I högra flygeldörren står jungfru Maria, som håller sitt heliga barn, hvilket har ett korsprydt verldsklot. I venstra flygeldörren står S. Martinus med krumstaf, och en knäfallande man uppräcker mot honom sin mössa. Under skåpets bilder läses: *Scta Trinitas. Scts Michael. Scts Nicolavs.* under flygeldörrarnas: *O Maria. Mater Dei. Sancts Martinvs.* Dessa underskrifter, som äro utförda med Latinska bokstäfver, äro starkt förgyllda. Uti en dithörande undersats föreställas Christus och hans tolf lärjungar med böcker och attributer.

Alla figurerne äro fullrunda samt målade och förgyllda. Gud Fader jungfru Maria S. Michael och båda helgonen ha halfnaturlig storlek; men Christus och lärjungarne äro vida mindre. Om detta skåp utgjort högaltarets prydnad, så har kyrkan tvifvelsutan varit helgad den Heliga Trefaldigheten. En engel, som väger en själ, och djefvulen, som söker nedtynga vågen, äro vanliga föreställningar; men upplysande underskrifter äro deremot mindre vanliga. Såväl bildskärning som bokstafsdrag antyda, att detta skåp tillkommit under den sednare medeltiden, och det förtjenar i sanning att med omsorg vårdas.

Vidpass en fjerdedels mil från Gualöf ligger till venster om vägen Ljungby urgamla herregård. Denna stora egendom har under sednare årtionden blifvit i hög grad förbättrad både till åkerjord ängsmark och åbyggnader. Äfven här ha planteringar blifvit gjorda och nu anlägges en ansenlig park. Man fägnar sig vid första anblicken, att dervarande åbyggnader undgått den nya tidens vandalisering. Hans excellens herr grefve Trolle Wachtmeister har liksom på Årup tillvägagått på Ljungby.

Boningshusen, som bestå af en hufvud- och två flygelbyggnader, omgifvas af temligen breda och djupa vattengrafvar. På norra sidan om denna borg ligger ladugården, hvartill man inkommer genom en portbyggnad, hvarå står *1636*. En stenbro midtemot hufvudbyggnaden införer från ladugården till borggården. Kring boningshusen och inom vattengrafvarna sträcker sig en bred omgång. Hufvud- och flygelbyggnaderne, hvilka äro två våningar höga och ha snerkelprydda gafvelrösten med höga kroppåstak, bestå till foten af två skiften gråstensqvader och för öfrigt af tegelsten med kryssband och fogstrykning. I borggårdens sydöstra vinkel ligger

ett åttkantigt trapptorn med snerkelformig betäckning. Å hufvudbyggnadens östra gafvelröste står: *K G S. Ö H F. 1629;* å vestra flygelbyggnadens norra gafvelröste: *K G S. Ö H F. 1633;* å östra flygelbyggnadens norra gafvelröste *1787*. Det är bekant, att Knud Gyllenstierna, hvars fru hette Öllegård Hvitfeld, uppfört hufvud- och vestra flygelbyggnaden samt inkörsporten. En urgammal sidobyggnad, som var tre våningar hög och kallades Munklängan, blef såsom förfallen 1787 nedrifven, hvarefter den nuvarande flygelbyggnaden uppfördes. Hufvud- och sidobyggnaderne, som stå i förening med hvarandra, ha ganska beqväma inredningar och båda våningarne anstå en större herregård; men der finnes icke den bländande lyx, hvilken i sednare tid söker att allestädes intränga sig. Tvenne rum i öfra våningens vestra ända väckte företrädesvis vår uppmärksamhet. I det yttre af dessa rum har nuvarande ägaren fått sin första undervisning, och han har sedermera der under en lång lefnad med ovanlig flit och framgång idkat vetenskapliga forskningar. Alla väggarne äro beklädda med böcker och å ett skrifbord ses en liten bildstod af J. Berzelius och derframför står denne ryktbare mans enkla bläckhorn. Man nedkommer på en liten trappa i ett laboratorium, som anstår en universitetsinrättning. Det är i sanning lätt att förklara, huru den, der med vetenskapliga forskningar använder vintrarna, kan under somrarna med urskillning och allvar förbättra sina vidsträckta egendomar.

Å borgens norra sida ej långt ifrån vattengrafven ligger Ljungby kyrka, som genom äldre och nyare utvidgningar fått, ehuru väl underhållen, ett föga upplyftande utseende. Kyrkogården är planerad och begrafningsplatsen förlagd på ett passande afstånd derifrån.

Det vore i sanning önskligt, att sådana åtgärder vidtogos, hvarest kyrkor ligga nära större gårdar eller byar. Der finnes en gammal dopfunt af sandsten. Foten, som till nedra delen är fyrkantig till öfra rund, utmärkes med fyra uppnedvända djurhufvuden, hvilka hvila på nackarna och hålla en löfslingra i gapen. Skålen, som är halfklotformig, prydes med tjugo bågartade blad och kring kanten med en löfranka och deri en liten man och ett djur. Foten är ganska ovanlig och liknar ett uppnedvändt kapitel, skålen deremot företer ingen egenhet.

Å Ljungby ägor till höger om nära vid vägen ligger ett klumpformigt granitblock, som kallas Magle- eller Trollesten och håller 110 fot i omkrets och 20 i lodrät höjd. Detta ofantliga klippstycke har stark lutning åt söder, men är nästan lodrätt åt motsatt håll och något öfverhängande på de andra sidorna. Enligt en gammal sägen, som blifvit 1692 uppsatt af hofkansleren W. J. Coyet, ha bergtroll eller så kallade pysslingar om julnätterna uppstöttat Maglesten och derunder firat gillen [80]). Sidsel Ulfstand, enka efter Nils Gyllenstierna, herre till Ljungby gård, lät vidpass 1490 sin stalldräng till häst efterse, huru det en sådan högtidsafton tillgick. Den djerfve ryttaren blef vid sin framkomst genast omgifven af en mängd pysslingar, som framräckte ett horn och en pipa med begäran, att han ville dricka bergkonungens skål och på öfligt sätt blåsa. Mannen blef hastigt af en okänd qvinna tillhviskad ett helsosamt råd, hvarefter han utslog drycken öfver axeln och i sporrstreck red rakt öfver åkrarna medförande hornet och pipan till borgen.

---

[80]) W. J. Coyet, Relation om Ljungby Gård dess Horn och Pipa, 4 uppl. Lund, 1850.

Pysslingarne, som på den krokiga vägen eftersatte den flyende, framkommo icke förr än vindbryggan var uppdragen. De anhöllo med enträgna böner att återfå hornet och pipan under löften om lycka och framgång för Ulfstandska slägten, om nemligen deras begäran beviljades, men med hotelser af missöden i händelse densamma afslogs. Men Sidsel Ulfstand var obeveklig. Kort efter detta äfventyr dogo både hästen och ryttaren. Pysslingarne skola sedermera försökt såväl med böner som löften att återfå sina klenoder, hvilka ännu förvaras på herregården.

Dessa fornsaker ha fordom varit inlagda i en låda, men de ha för någon tid sedan blifvit uppsatta i ett passande glasskåp, så att desamma nu kunna utan att handas väl öfverskådas. De berättelser och ritningar, hvilka C. von Linné och P. Munck utgifvit rörande samma horn och pipa, äro i hög grad onöjaktiga [81]). Vi vilja derföre försöka att i största korthet beskrifva merberörda fornsaker.

Hornet, som är nära halfcirkelformigt och omkring öppningen rundt men åt spetsen trekantigt, är svartaktigt och sprucket. Beslaget består af förgyldt silfver och har följande anordning. En kantring och två mellanringar samt en spets med kula, hvilka alla ha lika afstånd ifrån hvarandra, sammanhållas å båda sidor af skenor, som äro förenade med leder och stifter. Kantringen, hvilken är temligen bred, siras å fyra motsatta håll med fyrkantiga plåtar, som äro ställda öfver hörn. Å hvarje plåt är en hare inristad. Emellan dessa plåtar

---

[81]) C. Linnæi Skånska Resa, s. 402—404. P. Munck, Dissert. de Willandia, Londini Goth. 1751. p. 9—11.

sträcka sig åt motsatta håll fyra män, hvilka blåsa i horn. Den öfre mellanringen, som är temligen bred, har två öglor, hvari ben med klöfvar äro insatta. Den nedre mellanringen, hvilken är vida smalare än de öfriga, har inunder ganska små lejon med framåtvända hufvuden. Spetsen är trekantig, men kulan derpå klotformig. Hornet, som kan på benen och på lejonen sättas i upprät ställning, håller längsöfver 8 tum, vid brädden 6, vid spetsen $4\frac{1}{2}$ i lodrät höjd. Låtom oss nu skärskåda hållningen i detta arbete. Kantringen, hvilken har 3 tum i tvärmått, siras nedomkring med trebladiga bågar. Öfre mellanringen, som längsefter prydes med en sicksack och i hvarje dithörande svickel med en nagel, har både upp- och nedomkring likadana bågar. Den nedre mellanringen utmärkes med fyrbladiga rosor, som äro genombrutna. Spetsens sidor ha rutor, hvilka stå öfver hörn och siras med små midt- och svickelnaglar. Kulan, som håller 1 tum i diameter, är jemväl fullsatt med naglar. Skenorna, hvilka äro helt smala, äro genombrutna med fyrbladiga rosor.

Pipan, som är väl skuren af elfenben samt alldeles rund och halfcirkelformig, håller 4 tum i rakt långmått samt i den ena ändan $\frac{5}{8}$ tum i genomskärning och i den andra föga derunder. Det tyckes, att den föreställer en liten drake, emedan liksom små öron förmärkas nära den tjockare ändan, då deremot inga sådana finnas vid den smalare. Samma pipa, som kan blåsas från båda ändar, ger ett entonigt och skärande ljud.

Då C. von Linné ej trott sig kunna med någon säkerhet uppge, hvad djurslag hornet tillhört, så lemna vi den frågan till framtida undersökning af naturforskare; men hvad ingen oss veterligen vidrört, nemligen arbetets

hållning och ålder, bör icke här med tystnad förbigås. Hornets beslag vittnar om en utbildad medeltidsstil och en öfvad hand. Om ifrågavarande sirater, som ingalunda angifvas å ofvanberörda ritningar, sammanhållas med likartade konstformer å Nordiska byggnadsverk, hvilkas ålder man känner, så synes detta arbete ha omkring år 1300 tillkommit. Pipan, som företer ett ganska rent snitt, tyckes jemväl ha en hög ålder, och den lärer, om man får döma af dess ljud, varit begagnad på jagt.

Denna saga erinrar om en liknande, som tillhör Småland. Ett bergtroll skall en julnatt visat sig vid Trolleklippa och bjudit Thure Trolle dricka ur ett brokigt horn. Den hurtige ädlingen skall så besvarat denna artighet, att han med ett väldigt hugg skiljt vidundrets hufvud från bålen, hvarefter han tagit hornet och skänkt detsamma till Vexiö domkyrka. Detta horn skall sedermera hängt tillika med en afbild af berörda bergtroll nära predikstolen på en pelare. Danskarne skola 1570 bortfört samma horn, hvilket var 2 alnar långt, och figuren å pelaren skall i en eldsvåda 1740 blifvit förstörd [82]).

Å Ljungby förvaras jemväl en temligen ung men ganska ovanlig fornlemning nemligen en kopparplåt, 1 fot $4\frac{1}{2}$ tum bred, 1 fot $8\frac{1}{2}$ tum hög. Å denna kopparplåt ses en manlig bröstbild inom en snerkelprydd oval, hvilken till höger upprätthålles af Minerva med sköld och kringliggande böcker samt till venster af Mars med omgifvande harnesk och fana. Vid sidorna derom stå fruktprydda kolonner, hvilka uppbära ett förkroppadt bjelkverk.

---

[82]) S. Linnæus, Dissert. de Wexiona, p. 18.

Fyra förenade vapen intaga midten af detta bjelkverk och fjorton mindre stå till höger liksom till venster derom. Alla dessa vapen, som således enligt gammal plägsed äro tillsammans trettiotvå, ha underskrifna namn. Å ett fotstycke läses följande Latinska elegi:

Aurea stella jacet, nec, quod solet, exserit orbi
Lucis inocciduas et sine nube faces;
Pro luce et radijs nox sola atque umbra supersunt,
Et tenebræ, et luctus Regia pulchra tui:
Qvos meruere Viri tot contestata per annos
Pura fides nullos nectere certa dolos;
Vis animi; erecta integritas; constantia morum;
Et qvicqvid virtus contulit ipsa sibi.
Sed neque sic moritur, superum qvi sede locatus
Mille coruscantes nunc jacit ore faces,
Et totis plenus flammis et Numine plenus
Stellati ingenium nominis omne replet.
V. Bering.

Samma kopparplåt, som stått öfver inkörsporten till Svaneholms ståtliga herresäte och blifvit för få årtionden sedan lemnad i afräkning på en brännvinspanna, har lyckligtvis blifvit af hans excellens herr grefve Trolle Wachtmeisters fru moder räddad från förstörelsen. Figurerne och dekorationerne, hvilka äro väl stuckna i sednare barockstil, ådagalägga. att detta konststycke tillkommit omkring år **1650**. Att dervarande bröstbild är porträtt af Henrik Gyllenstierna, är mera än troligt. Denne herre, som **1625** blef landsdomare i Skåne och hade stora förläningar och betydande egendomar, skref sig till Svaneholm, och han byggde sig **1639** ett grafkor vid Österslöfs kyrka och fick **1648** dertill patronrätt. Nämnda förmodan vinner deraf styrka, att ofvananförda elegi, en

grafskrift öfver en Gyllenstierna, är författad af den ryktbare Vitus Bering, som lefde på ifrågavarande tid. Att en ädling, hvilken till följe af slägtskap fått Svaneholm, kunnat till den grad förgäta det passande, att han på ett så snöpligt sätt förspillt ett märkvärdigt konststycke och ett herrligt slägtminne, är en vandalism, som gränsar till det otroliga. Det gläder oss i sanning, att vi känna blott detta exempel på en sådan missaktning för vidtfrägdade fäders sköna minnesmärken.

Ett ovanligt äfventyr har omkring år 1500 tilldragit sig å Ljungby herresäte. Jens Holgersson Ulfstand, broder till nyssnämnda fru, var förmyndare för hennes son Peder Gyllenstierna. Emellan samme förmyndare och abboten Nils Henriksson i Beckaskog uppstod en ägotvist, som utföll med den förres förtrytelse till den sednares fördel. Då abboten en tid derefter gjorde ett besök på Ljungby och beklagade sig öfver sin stora fetma, lofvade Ulfstand att mot 100 mark bota denna åkomma inom tio veckor. Till följe häraf öfverlemnade den andlige mannen på god tro sin skröpliga lekamen till den djerfve ädlingens godtfinnande. Kuren bestod deri, att abboten blef utan förskoning insatt i en smedja och der fastlänkad samt nödgad att föra släggan, hvarjemte han bespisades med vatten och bröd. Bittra klagomål häröfver kommo snart för den allvarsamme erkebiskopen i Lund och sedan för konungen, och den förnäme läkaren dömdes till lika stor skadeersättning som han betingat sig arfvode. Ickedessmindre bibehöll Ulfstand, som var en utomordentlig man, sitt stora inflytande hos sin konung [83]).

---

[83]) W. J. Coyet, Relation om Ljungby Gård dess Horn och Pipa, s. 7, 8. Jemför T. de Hofman, Danske Adelsmænd, D. 3. s. 389, 390.

Ljungby herregård har jemväl blifvit märkvärdig derföre, att Carl XI under fejden med Danmark om vintrarna vistades derstädes. Det var på en utfärd från denna herregård, som nämnde konung blef i det närbelägna Åhus öfverrumplad af en Dansk ströftropp från Christianstad. Kyrkoherden Casten Rönnow förde konungen till ett gästrum och förmådde honom att i dervarande spis uppklättra på sina axlar, hvarefter den förre inskjöt dithörande träspjäll, så att den sednare kunde stå derpå. Sedan fienderne genomsökt alla vrår och vinklar och blifvit väl undfägnade, så nedsläppte den rådlige kyrkoherden sin höge gäst och förhjelpte honom genom en hage öster ut. Carl XI, som lyckligen undkom till Ljungby, belönte på konungsligt sätt sin fintlige värds visade trohet. Rönnow fick nemligen för sig och arfvingar två goda rusthåll. Åhus pastorat, som föröktes med två socknar, förklarades för ärftligt inom Rönnowska slägten, och det bibehåller ännu samma natur. Rönnow blef likväl förflyttad till Halmstad och derefter till Örebro [84]).

Det lilla rum, hvari konungen blifvit på detta ovanliga sätt räddad från en snöplig fångenskap, är ännu i behåll. Samma rum, hvilket nu kallas Kongskammaren, har utgjort hela bredden och höjden af ett halmbetäckt korsverkshus, hvars båda ändar äro bortbrutna. En liten dörröppning inleder midtemot en simpel spis och två breda men låga fönsteröppningar å högra sidan gifva en svag belysning. Rummets bredd utgör **17** dess djup **14**

[84]) Memorial öfver Åhus socken, uppsatt kort efter år 1720, handskrift. Jemför A. Fryxell, Berättelser ur Svenska Historien, D. XV. s. 173, 174.

och höjd 7 $\frac{1}{4}$ fot. Dörren, som håller 1 $\frac{3}{4}$ fot i bredd $4\frac{11}{12}$ i höjd, består af slätta ramstycken och två likstora speglar. Hvarje fönsteröppning, hvilken är 3 $\frac{1}{2}$ bred 2 $\frac{1}{2}$ hög, har en midtpost,. som prydes med en fristående konsol och derpå en kolonn. Kolonnerne och konsolerne, som utmärkas med menniskohufvuden, äro med skicklighet utförda i idel barockstil. Hvarje fönsterbåge innehåller trettio helt små rutor, hvilka äro infattade i bly. Spisen, som med hela sin bredd öppnar sig framåt, är murad af tegelsten. Eldstaden håller i bredd 3 $\frac{7}{12}$ i djup 3 $\frac{1}{4}$ fot, men rökfånget är vida trängre. Spisens framsida har fordom haft en inskrift, som erinrat om ifrågavarande tilldragelse. För nära hundra år sedan har å detta ställe en slipad marmorsten blifvit insatt. Å samma marmorsten, hvilken är $2\frac{1}{4}$ fot bred $2\frac{1}{2}$ hög, läses i förgyllda bokstäfver: *Frustra Quæritis Inqvisitores Nihil Videtis Nihil Invenitis. Latet Hic Svecorum Gotorum et Vandalorum Tesaurus et Salus Latet Inimicorum Sveciæ Terror Latet Scaniæ Blekingiæ et Bohusii Conservator et Triumphator Summus Ille Borealis Monarcha Gloriosissimus Rex Carolus XI In Hoc Camino Fictili et Vili Sed Gratia Dei Perillustri Regnoque Regi et Huic Loco Maxime Salutari. Antiquam Fidem In Regem et Regnum Habitatores Præstabunt In Sempiternum.* Denna inskrift röjer en förgången tids tänke- och framställningssätt. Carl XI.s obetänksamma utfärd och underbara räddning hade i sanning bort mindre föranleda ett skrytsamt ordprål än en ödmjuk betraktelse. Det skulle för öfrigt varit af vida större intresse, om samma inskrift angifvit tiden när och huru länge konungen stått i spisen samt huruledes han undkommit. Den slipade marmorhällen står i den uppenba-

raste strid med den högst enkla och groft öfverkalkade spisen. Härtill kommer, att det träspjäll, hvarpå konungen stått, måst för marmorhällens inrymmande borttagas, hvadan detsamma numera ej finnes.

Christianstad — Lund.

Vid Fjelkinge gästgifvaregård öppnar sig ett slättland, som, hållande vidpass tre mil i längd och nära lika mycket i bredd, genomskäres af Helgeå. Detta slättland, hvilket består dels af bördig lermylla dels af sandig jordmon, framter en mängd uråldriga kyrkor, af hvilka Fjelkinge, Nosaby, Färlöf, Åsum, Lyngsjö och Efveröd ha fasta torn, som varit beräknade på försvar. Här ligga många gamla herresäten, af hvilka flere varit befästa nemligen Ljungby, Råbelöf, Hammarhus, Araslöf, Lillö, Åkesholm, Ugerup, Vidsköfle. Samma landsträcka har jemväl haft två gamla städer, nemligen Vä en half mil söder om Helgeå och Åhus vid dess utlopp. Nu intager Christianstad, som ligger jemte Helgeå, nära midten af denna landsträcka. Då sistnämnda stad tillkommit efter reformationen och derföre ej blifvit skildrad i Skånes konsthistoria, så vilja vi här i korthet omtala densamma.

Gustaf II Adolf inträngde 1612 i Skåne och afbrände Vä, hvarefter Christian IV följande år beslutade att anlägga en befäst stad på Allö, en holme i en liten sjö, som bildas af Helgeå. För utförande häraf tillbytte sig sistnämnde konung Hammarhus en befäst

egendom, hvilken låg jemte samma å, hvaremot ägaren deraf Otto Lindenow erhöll Öfvedskloster. Borgarne i Vä ålades **1615** inflytta till den nya staden, som **1617** fick namn af Christianstad och för hvilken Åhus **1632** förklarades såsom lastageplats. I Näsby och Nosaby byar, som **1612** blifvit af fienden afbrända, anslogos jordar till den nya staden, mot hvilka vederlag gafs i de jordar, som tillhört Vä. Det stora hospital, hvilket enskilde under medeltiden stiftat i Åhus, öfverflyttades till Christianstad. En länsman öfver Christianstads län, som lades under och erhöll namn af den nya staden, fick der sitt residens, och till hans aflöning anslogs den egendom, hvilken tillhörde Hammarhus. Vä och Åhus förlorade sina privilegier, hvaremot Christianstad hugnades med stora förmåner [85]). Med mycken kraft fortskyndades stadens bebyggande och befästande, och allmogen ålades att iståndsätta och underhålla vägarna till densamma.

Staden bildar en aflång fyrkant, som sträcker sig **470** famnar i norr och söder och **170** i vester och öster. Gatorna skära hvarandra i raka vinklar och tvenne torg intaga midten. Staden omgifves af höga jordvallar och breda vattengrafvar, som äro beklädda med tuktad gråsten. En djup kanal med sidor och broar af huggen gråsten sträcker sig tvärtigenom staden. Fyra spetsiga bastioner i hörnen och tre trubbiga med mellanliggande kurtiner och derutanför lunetter å hvarje långsida samt en fast portbyggnad med utanverk å hvarje kortsida utgöra stadens befästning.

---

[85]) Jens Lauritsön Wolf, Encomion regni Daniæ, s. 647—649. Arent Berntsen Bergen, Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed, B. 1. s. 64—67, 210, 211. J. L. Gillberg, Beskrifning öfver Christianstads län s. 6—9, 46.

Christianstad, som efter Roskildska freden fick Svensk besättning, blef **1676** stormad af Christian V; men denna stad blef tvenne år derefter af Carl XI återtagen. Fästningsverken blefvo under dessa belägringar mycket skadade, så att Danskarne **1710** kunde utan svårighet der intränga. En genomgripande förbättring å fästningsverken begyntes **1748**, hvarmed flere år fortsattes.

Man inkommer från norr på en ganska lång och ansenligen hög väg, hvilken är anlagd på en sidländ och sumpig slätt, och man öfverfar en vindbro, som är slagen öfver vattengrafven. Vallarne å denna kortsida inrymma kasemater, och porten betäckes med ett ganska långt tunnhvalf och innehåller flere hvälfda rum. Utfarten å södra sidan leder genom en likartad port och ett stycke derutanför ligger en träbro, som, **734** alnar lång, är slagen öfver Helgeå [86]).

Då fästningen blifvit få årtionden efter sin fullbordan två gånger intagen, och då den visar sig, ehuru mycket arbete man derpå användt, ej kunna uthärda en svår belägring, så har den omsider blifvit i våra dagar utdömd och redan till en större del raserad. Det vill således synas, som Christian IV, hvilken anlagt flere städer och många fästningar och hvilken varit ända från reformationen intill närvarande tid den utmärktaste byggmästare i hela Norden, har vid anläggande af denna sin gränsfästning misstagit sig. Såsom stapelstad har Christianstad ett ofördelaktigt läge; enär dess hamn vid Åhus ligger på två mils afstånd och man endast kan med småbåtar och lastpråmar ditkomma på Helgeå.

---

[86]) En plan- och perspektivteckning af Christianstad år 1660 finnes i S. Pufendorf, De rebus a Carolo Gustavo gestis, p. 378.

Emellertid har samme konung i denna sin stad efterlemnat ett byggnadsverk, som bär det ojäfaktigaste vittnesbörd om hans stora byggnadssnille nemligen Trefaldighetskyrkan, hvilken i flere afseenden förtjenar att närmare betraktas.

Denna kyrka, hvilken grundlades **1618** och fullbordades **1627**, är ibland de största i Norden. Hon är ännu märkvärdigare för sitt dristiga byggnadssätt och sin sorgfälliga fulländning. Kyrkan, som sträcker sig i vester och öster, är anlagd i ett eget slags korsform. Hennes långhus bildar en aflång fyrkant, hvilken af tio kolonner fördelas i tre lika breda och höga skepp. Ifrån midten af hvarje långsida framstår en korsflygel, hvars yttre sträckning i vester och öster är dubbelt större än i motsatt riktning, och hvars inre motsvarar två qvadrater. Hvarje korsflygel har till hela sin bredd en öppning, hvilken motsvarar långhusets mellersta tredjedel, och i midten af samma öppning står en kolonn, som är ställd i rak linea med långhusets genombrutna sidomur och dess två mellersta kolonner. Ett aflångfyrkantigt kor i öster och ett nära qvadratiskt torn i vester intaga midten af och öppna sig med hela bredden å gafvelmurarna. Långhuset korsflyglarne och koret äro ut- och invändigt lika höga. Korsflyglarne ha å gafvelmurarna höga rösten och långhuset å hvarje sidomur två sådana. Koret har å östra gafvelmuren jemväl ett högt röste. Tornet, som är nära dubbelt högre än sjelfva kyrkan, innehåller tre afdelningar öfver hvarandra. Långhusets mellan- och sidogångar äro öfverspända med aderton åttakupiga korshvalf. Hvarje korsflygel betäckes med tvenne och tornets nedersta afdelning med ett fyrkupigt korshvalf, koret med två stjernhvalf. Alla dessa takhvalf,

som äro lika höga, prydas med runda slutstenar och trestafviga korsbågar, men de ha inga kantbågar. Omgifningsmurarne, hvilka sakna sträfpelare och pilastrar, ha kragstenar, som motsvara kolonnernas kapiteler. Alla förenings- och skiljobågarne, hvilka ha afrundade hörn, äro dubbelt starkare än de öfriga; emedan de förra måst för takhvalfvens sammanhållning belastas med sträckmurar, då de sednare deremot ej behöft för detta ändamåls vinnande en sådan påmurning.

Kyrkan har en hufvudingång på midten af tornets vestra sida och en stor sidoingång på midten af hvarje korsflygels gafvelmur. Långhusets hvarje sidomur har fyra och hvarje gafvelmur två, korsflyglarnas hvarje sidomur en och hvarje gafvelmur två, korets hvarje sidomur två och dess gafvelmur en fönsteröppning. Tornet har i den första afdelningen en fönsteröppning öfver hufvudingången, i den andra liksom i den tredje en rundbågig glugg åt söder en åt norr samt en åt vester. En liten dörröppning å tornets södra sida inleder till en spiraltrappa, som med ingångar till de öfra afdelningarna sträcker sig lodrätt uppigenom södra sidomuren till den öfversta kanten. Denna spiraltrappa har åt söder sju små rakbetäckta ljusöppningar. Likaledes finnes å hvarje korsflygels sidomur en dörröppning till en spiraltrappa, hvarpå man uppkommer till två läktare. Hvarje af dessa läktare består af ett tunnhvalf, som sträcker sig i vester och öster och hvilar på gafvelmuren å yttre och en liten kolonn å inre sidan. Hvarje af samma tunnhvalf har tre inskärningar utåt för dörr- och fönsteröppningarna samt två inåt för båda tvärgångarna. En liten dörröppning inleder å korets norra sida till en afskrankad sakristia bakom altarplatsen.

Långhusets yttre längd utgör $140\frac{1}{4}$, bredd $91\frac{2}{3}$; hvarje korsflygels yttre framsprång $26\frac{1}{2}$, bredd $55\frac{1}{4}$; korets yttre sträckning åt öster $40\frac{1}{3}$, bredd $38\frac{5}{12}$; tornets sträckning åt vester $31\frac{5}{6}$, bredd $38\frac{3}{4}$; omgifningsmurarnas yttre höjd $51\frac{1}{2}$, röstenas 41, tornets till öfra murkanten 90; hela kyrkans inre längd 198, bredd $131\frac{2}{3}$, höjd under takhvalfvens slutstenar 50 fot. Långhusets och korets omgifningsmurar hålla $6\frac{1}{3}$, korsflyglarnas 7, tornets nederst 9, öfverst 7 fot i tjocklek. De tolf kolonnerne, som uppbära takhvalfven, ha $32\frac{1}{2}$ fot i höjd, och nederst 2, öfverst $1\frac{1}{2}$ i diameter. De två kolonnerne, hvilka understödja läktarhvalfven, äro $8\frac{1}{2}$ fot höga och nederst $1\frac{1}{4}$, öfverst $1\frac{1}{12}$ fot i tvärmått. Hufvudingången är $9\frac{3}{4}$ fot bred, $12\frac{2}{3}$ hög; sidoingångarne $5\frac{3}{4}$ breda, $9\frac{1}{4}$ höga; och alla äro rundbetäckta, således i jemförelse med bredden temligen låga. De öfriga dörröppningarne, som ha raka betäckningar, äro föga öfver 3 fot breda och 6 höga. Fönsteröppningarne, hvilka alla äro rundbetäckta, hålla 8 fot i bredd, 33 i höjd. Härvid bör märkas, att fönsteröppningen å altarväggen har nära 10 fots bredd men föga större höjd än de andra, och att fönsteröppningen öfver hufvudingången är vida bredare men mycket lägre än de öfriga. Spiraltrapporna, som hålla 6 fot i diameter, ha steg, hvilka, 6 tum höga, bilda kärnpelare, som endast ha 6 tum i tvärmått. Takhvalfvens kupor äro 6 tum tjocka. Längsöfver mellanskeppet och koret sträcker sig ett kroppåstak, hvilket har $33\frac{1}{2}$ fots lodrät höjd. Från korsflyglarnas och långhusets hvarje röste sluter sig vinkelrätt till detta kroppåstak ett sådant, som har lika höjd med detsamma. Tornet, hvarå man ärnat men ej medhunnit uppföra en spira, har en ganska låg betäckning med vattenfall åt alla sidor.

Sedan vi gifvit ett begrepp om kyrkans hufvudsakliga anordning, vilja vi närmare betrakta hennes detaljförhållanden.

Hela byggnadens sockel, som håller 8 fot i höjd, består af grofhuggen gråsten i fyra vågrätta skiften, af hvilka det första utgör $2\frac{1}{2}$, det andra 2, det tredje $1\frac{5}{6}$, det fjerde $1\frac{1}{2}$ i höjd, och de särskildta blocken ha från 1 till $5\frac{2}{3}$ fot i längd. Denna sockel, som bildar hela fönsterbröstningen, betäckes med en liggande karnis 5 tum bred 4 hög. Derpå följer tegelmur i kryssband med fogstrykning, och hörnen prydas med sandstensqvader $1\frac{1}{6}$ fot hög 5 tum tjock. Alla dörröppningarne ha omfattningar af väl arbetad sandsten.

Öfver kor- och trappingångarna, som ha ornamentslösa omfattningar, finnas Christian IV.s krönta namnchiffer och derjemte *1618.* Öfver hufvudingången, hvars inre anslagsmurar äro rätvinkliga, ses jemväl samma namnchiffer och samma årtal. Löfprydda sidostycken uppbära en rundbåge, hvars slutsten utgöres af ett englahufvud. Jemte denna rundbåges hvarje vederlag uppstår ett snerkelstycke, hvarpå ett röste hvilar. Korsflyglarnas dörröppningar likna till omfattningar och anslagsmurar hufvudingången, men de äro för öfrigt prydligare. Å hvarje röstes sida sitter en af evangelisterna och på detsammas spets står en krönt sköld, hvilken, omgifven af två vildmän, har i midten Christian IV.s krönta namnchiffer inom en krans och derutomkring riks- och landskapsvapen. Öfver rundbågens slutsten, som är ett englahufvud, ses ett röstformigt fält, hvari står *1626.* Å vestra sidan af södra ingångens röste sitter Lukas med oxen och å östra Markus med lejonet. Lukas har i den venstra handen en bok, den högra är afslagen. Oxen,

som är bevingad, håller i venstra klöfven ett rökelsekar. Markus har afstympade händer. Lejonet förer i högra tassen ett rökelsekar. Å vestra sidan af norra ingångens röste sitter Johannes, som i den venstra handen håller en hopslagen bok och lutar den högra mot örnen, hvilken i sin högra klo har en kalk. Å östra sidan sitter Mattheus med engeln och håller i den venstra handen en bok och skrifver deri med den högra.

Fönsteröppningarne äro fyrdelade; men de tvenne, hvilka finnas å altarväggen och å tornets vestra sidomur, äro deremot femdelade. Rutfacken, som från bottenstyckena till vederlagen utgöra elfva i höjd, intaga yttre murkanterna, och de inre omfattningarna, hvilka således dana ganska djupa smygar, äro nära vinkelräta. Posterne, som stå i yttre murkanterna, äro endast $4\frac{1}{2}$ tum tjocka 7 tum breda och till det yttre skråkantiga till det inre karnisade och de bilda under betäckningarna spetsbågar. Omfattningarne prydas vid bottenstyckena och vederlagen med snerklar. Låga hålkälade rösten med knoppar å spetsarna skydda betäckningarna. Mellan dessa rösten sträcker sig rundtom hela byggnaden en bandlist, som med 5 tums höjd och lika framsprång har en hålkäl mellan två platter och öfverst en qvartstaf. Mellan sockeln och bandlisten sträcka sig likaledes omkring hela byggnaden två smala randlister, hvilka icke höja sig öfver murytorna. Långhusets korsflyglarnas och korets gesimser bestå af en smalare och en bredare vattenlist, som profileras med hålkälar och platter. Dessa vattenlister åtskiljas af kragstenar, hvilka ej framskjuta ur murytorna. Samma listverk, som tillhopa är $1\frac{3}{4}$ fot högt, har vid takfoten blott 5 tums framsprång.

Kyrkans alla rösten siras med olikartade snerklar

och gluggar. Södra liksom norra korsflygelns röste har två runda och deröfver en rundbetäckt glugg, af hvilka de förra omgifvas med runda samt öfver och under med lodräta, den sednare efter bottenstyckena och vederlagen med vågräta plattlister. Å vestra sidan af södra korsflygelns röste står Temperantia, som med den högra handen gjuter ur ett krus uti en skål, hvilken hon håller i den venstra; midtemot å östra sidan står Fortitudo, hvilken har till höger den nedra delen af en afbruten kolonn och bär den öfra å venstra axeln. Öfverst står Justitia, som håller en våg i högra och upplyfter ett svärd med venstra handen. Å vestra sidan af norra korsflygelns röste står Prudentia, som håller i högra handen en slingrande orm, i venstra en spegel. Midtemot står Spes, hvilken med venstra armen stödjer sig på ett ankare, men dess högra hand är afslagen. Öfverst står Fides, som framter ett kors i högra och en uppslagen bok i venstra handen. Dessa qvinnogestalter äro barhöfdade och ha lätta mantlar; Fortitudo är den enda, som har hjelm och full rustning. På midten af båda röstena märkes inom en sirlig aflångfyrkantig omfattning Christian IV.s krönta namnchiffer och derjemte *1622*. Långhusets rösten, hvilka omgifva de nyssberörda, äro alla lika hvarandra. Hvarje af dessa rösten har tvenne gluggar, som äro tvådelade, och deröfver ses en enkel, som är tillmurad. Alla ifrågavarande gluggar äro rundbågiga och omgifvas af vågräta plattlister, hvilka motsvara deras bottenstycken och vederlag. Hvarje spets prydes med en stor snäcka och öfverst står en liten urna. Altarväggens röste har å midten en större och deröfver en mindre glugg, hvilka bådadera äro rundbetäckta och ha rustiserade omfattningar. I hvarje af dessa gluggar

hänger en temligen stor ringklocka. Detta röste har jemväl flere vågräta plattlister och nederst å midten en stor urtafla. Å södra sidan om nedra gluggen ses i en rund omfattning Christian IV.s namnchiffer och midtderemot i en likadan omfattning *1622*. Det hela krönes med ett sirligt utsprång, som hvilar på ett stort englahufvud. Å södra sidan står S. Petrus, som har nyckeln i högra och en bok i venstra handen; midtemot å norra S. Paulus, hvilken med högra handen håller ett svärd jemte sidan och en öppen bok i venstra handen. Öfverst står Christus, som i den venstra handen håller verldsklotet, men den högra, hvilken han troligtvis framräckt till välsignelse, är afbruten. Tornets gluggar, som äro 4 fot breda 9 höga, ha qvaderformiga omfattningar. Dithörande spiraltrappas ljusöppningar, hvilka äro 6 tum breda 1 ½ fot höga, omfattas hvardera af fyra qvaderstenar. Hvarje af tornets två öfversta afdelningar prydes med två släta randlister, som motsvara gluggarnas bottenstycken och vederlag. Alla hörnstyckena listverken omfattningarne posterne snerklarne ornamenterne och figurerne äro väl arbetade af fin sandsten; alla figurerne äro fullrunda i naturlig storlek och med antika drägter.

De stora kolonnerne ha följande anordning. På en fyrkantig grundsten, som är 6 tum hög, följer en fotställning, hvilken, 4 fot hög, är till nedra hälften fyrkantig till öfra åttkantig. Öfvergången från den förra till den sednare formen bildas genom hålkälar å hörnen och slutar med små rundstafvar. Skaftet, hvilket är åttkantigt och 26 fot högt, afsmalnar i rak linea uppåt. Kapitelet, som likaledes är åttkantigt och har 1 ⅓ fots höjd, består nederst af en fin öfverst af en grof ring och deremellan en hålkäl. Derpå hvilar en alldeles slät krans,

hvilken är 9 tum tjock. De tvenne små kolonnerne ha runda skaft, men för öfrigt nyssberörda anordning. Alla kolonnerne bestå af finhuggen välslipad gråsten. Grundstenarne fotställningarne kapitelerne och kransarne utgöras af särskildta stycken. Tvenne af de stora och båda de små skaften äro arbetade af hela stycken, men de öfriga skaften äro sammansatta af tvenne sådana. Å kolonnerna märkas Latinska bokstäfver, som äro lindrigt inhuggna, och man har deri velat se frimuraretecken; men de äro dock enkla stenhuggarmärken för styckenas sammanpassande vid uppsättningen. Förste kolonnen från öster i södra raden har å fotställningens norra sida Christian IV.s krönta namnchiffer, hvilken, 1 $\frac{1}{3}$ fot bred 2 hög, utgöres af ytan, som deromkring är med en brådskande inhuggning försänkt. En sägen förmäler, att samma fotställning varit kyrkans egentliga grundsten, och att bemälte konung med egen hand gjort denna inhuggning. Den, der känner Christian IV.s utomordentliga byggnadsförmåga och byggnadshåg och hans nitälskan för sin nya stad och dervarande kyrkas förherrligande, sätter gerna tro till denna sägen; helst samme konung ej sällan sjelf gjorde utkast till och förde ledningen öfver sina stora byggnadsföretag.

Omgifningsmurarnas kragstenar, hvilka motsvara kolonnernas kapiteler och kransar, ha föga framsprång och bestå af sandsten. Långhusets och korsflyglarnas kragstenar utmärkas med englahufvuden, men korets två östra siras med stora nedhängande knoppar och dess fyra öfriga med små framstående rosor.

Takhvalfven bestå af tegelsten, men slutstenarne af finhuggen sandsten. Förenings- skiljo- och korsbågarne äro lindrigt spetsiga och kuporna deremellan ovanligt flac-

ka, och det väcker vid första anblicken deraf förvåning, att omgifningsmurarne mäkta utan både sträfpelare och pilastrar motstå deras utåtspänning; helst byggnaden har en ganska ansenlig höjd. Ehuru omgifningsmurarne ha något öfver 6 fots tjocklek, skulle de, äfven med all omsorg uppförda ej förmå sammanhålla så vidspända takhvalf, ej heller skulle de utomordentligt smala kolonnerne, hvilka ha från 18 ända till 25½ fots afstånd från hvarandra, uthärda sin belastning och bibehålla sin uppräta ställning, om ej den store byggmästaren derför uttänkt nödvändiga förstärkningar. Vid kyrkans närmare granskning förmärkes, att flere grofva ankarstänger äro dragna genom alla sido- och gafvelmurarna. På förenings- och skiljobågarna ligga sträckmurar, hvilka, 1½ fot tjocka, korsa hvarandra i räta vinklar och sluta sig till och äro lika höga som omgifningsmurarne. Ifrån de stora kolonnernas öfra ändar uppgå genom sträckmurarnas korsskärningar lodräta jernstänger, som hålla 2½ tum i hvarje sida. Genom sträckmurarna äro ankarstänger dragna längs- och tvärsöfver hvalfsvicklarna och splintade å omgifningsmurarnas yttersidor. Ekbjelkar, hvilka ligga på sträckmurarna, äro i korsskärningarna förenade med grofva stjernankaren, som omfatta kolonnernas jernstänger. Dessa stjernankaren ha fyra grenar, af hvilka hvardera är fästad med en grof krampa och tre dragspikar. Ifrån de små kolonnernas ändar uppgå jernstänger, som äro lika grofva med de nyssberörda, och derifrån sträcka sig tvärsöfver läktarhvalfven ankarstänger igenom gafvelmurarna. På detta sätt äro utåtsprängning och förskjutning af tak- och läktarhvalfven förekomna. Alla dessa ankarstänger ha å yttre murytorna synliga splintar, hvilka å hörnen äro enkla, men under gesimserna och öfver norra och sö-

dra sidoingången snerkelprydda. De stora röstena äro jemväl förstärkta med jernankaren, som äro fästade i sparrarna med grofva spikar och försedda å yttre murytorna med snerkelprydda splintar. Röstenas bildstoder upprätthållas med grofva jernstänger, hvilka äro fastgjorda i deras ryggar och i sparrarna.

Spiraltrapporna och kärnpelarne äro med omsorg arbetade af fin sandsten. Sidomurarne och spiralhvalfven bestå af fogstruken tegelsten. Tornets spiraltrappa innehåller nedifrån uppåt 165 steg; men korsflyglarnas hvarje spiraltrappa 39 steg. Kyrkans inre murytor äro afputsade och öfverkalkade, och derå märkes intet spår efter någon målning.

Enär korsflyglarnas rösten äro bredare än långhusets; så ha de förras betäckningar fått utåtsvängningar eller så kallade påskunkningar nära takskäggen, då de sednare deremot ha raka vattenfall. Alla kroppåstaken äro beklädda med blyskifvor.

Det återstår nu att skärskåda kyrkans inredning, som, liktidig med sjelfva byggnaden, jemväl förtjenar en närmare granskning. Vi skola slutligen meddela några historiska upplysningar rörande kyrkan och taga hennes stil- och konstförhållanden i betraktande.

Altartaflan, som är uppställd midtframför och 5½ fot ifrån altarväggen, består af två afdelningar och håller till största bredden 14 och till hela höjden 36 fot. Nedre afdelningen har följande anordning. På en slät underbyggnad hvilar en undersats, hvilken prydes med pilastrar och snerklar samt yfviga fot- och kranslister, midten innehåller en skifva, hvarå läses: *Evntes docete omnes gentes et baptizate in nomine patris et filii et spiritvs sancti. Matth. XXVIII. Qvi crediderit et baptizatvs*

fverit salvvs erit: qvi vero non crediderit condemnabitur. Marci XVI. På denna undersats stå tvenne Joniska kolonner, som uppbära ett högt bjelkverk och derpå ett lågt röste emellan tvenne smärta obelisker. Röstets fält siras med en liten midtpelare, hvilken omgifves med fruktband. Utanför den högra kolonnen står Mattheus med en bok, hvari en liten engel skrifver. Utanför den venstra står Marcus och skrifver i en bok, och vid hans fötter ligger ett lejon. På röstets högra sluttning sitter Lukas och skrifver i en bok, och jemte honom ses en oxe. Midtderemot sitter Johannes och skrifver i en bok, och en örn står jemte honom. Mellan kolonnerna är en stor skifva infattad, hvilken har följande inskrift: *Dominvs noster Jesvs Christvs in ea nocte qva traditvs est accepit panem et postqvam gratias egisset fregit ac dedit discipvlis svis dicens accipite comedite hoc est corpvs mevm qvod pro vobis datur hoc facite in mei commemorationem: similiter et postqvam coenavit accepto calice cvm gratias egisset dedit illis dicens bibite ex hoc omnes hic calix novvm testamentum est in meo sangvine qvi pro vobis effunditur in remissionem peccatorum hoc facite qvotiescvnqve biberitis in mei commemorationem.* Den öfra afdelningen har en undersats med förkroppade och yfviga listverk, på hvilka två Korinthiska kolonner uppbära två förkroppade bjelkverk, och deröfver kastar sig en förkroppad stickbåge, som krönes med en tinne och ett klot. Under denna stickbåge ses en midtpelare, vid hvars sidor fruktband nedhänga. I midten af samma afdelning finnes en rundbågig nichfördjupning, och deri står Christus, som håller ett korsprydt verldsklot i den venstra och uträcker den högra handen till välsignelse. Christus har under sina fötter och öfver sin

hjesse ett englahufvud. Dessa bildstoder äro fullrunda och ha naturlig storlek och ganska god hållning. Altartaflan består af svart, men obeliskerne skaften och en del af bjelkverken af gråsprängd, baserne kapitelerne bågarne en del af bjelkverken fruktbanden och englahufvudena samt alla bildstoderne af hvit slipad marmor.

Predikstolen står midti mellangången nära de östligaste kolonnerna. Bröstningen, som bildar fem sidor af en sexkant, har inunder en likartad kupa, hvilken understödjes af en sexsidig pelare. Hvarje sida å bröstningen prydes med två pilastrar, som å kupan uppbäras af konsoler. På dessa pilastrar stå Korinthiska kolonner, hvilka ha ett yfvigt bjelkverk. Konsolerne, som äro snerkelformiga, siras med englahufvuden. Fälten mellan pilastrarna ha snerkelprydnader och mellan kolonnerna äro rundbågiga nicher anbragta. Pelaren, hvilken är inutåtsvängd och öfverst sammandragen, siras å hvarje sida med en fruktklase. I mellersta nichen står Frälsaren, som håller ett korsprydt verldsklot i den venstra handen, men den högra, hvilken troligtvis varit uträckt till välsignelse, är afstympad. Han trampar på döden och djefvulen, af hvilka den förre liknar ett benragel, den sednare en behornad långörig och långskäggig storgapare. Närmast å norra sidan står Johannes med en öppen bok och örnen, derefter Lukas med en sluten bok och oxen. Närmast å södra sidan står Mattheus med öppen bok och engeln, och derintill Markus med sluten bok och lejonet. Till predikstolen hörer en sexsidig baldakin, hvilken å hvarje sida har ett snerkelröste och inunder en sväfvande dufva samt midtöfver en konglig krona. Denna baldakin hänger i en grof jernkedja. Till predikstolen, hvaraf bröstningskanten höjer sig $11\frac{1}{4}$ fot öfver golfplanen, uppleder en ganska

brant trappa midtemot altardisken. Hela detta arbete består dels af fin sandsten, dels af svart och hvit marmor. Figurerne, hvilka äro väl utförda, ha 2 fots höjd. Baldakinen, som har lika vidd som hela bröstningen och håller 1 $\frac{1}{4}$ fot i tjocklek, består af en väl arbetad häll, hvilken kan med lätthet svängas. När man betraktar de smala kolonnerna och de vidspända takhvalfven, tyckes det vara vådligt att stå under detta klippstycke. Men jernkedjan, som har tillräcklig styrka, är vid öfra ändan fästad genom fyra grofva ekbjelkar, hvilka väl tillhuggna och sammanskrufvade hvila med ändarna på takhvalfvens sträckmurar.

Vid långhusets och korsflyglarnas väggar och omkring kolonnernas båda rader äro breda och höga bänkar med dörrar så anbragta, att der finnas längsigenom mellan- och sidoskeppen och tvärtöfver från södra till norra dörröppningen och midtunder de östligaste takhvalfven breda gångar, samt att en rymlig plats vid vestra ändan lemnas öppen. Bänkarnas ståndarstycken, hvilka äro ganska höga, prydas med genombrutna rösten, som i midten siras med knoppar. Härifrån skilja sig mellangångens nästsista och mellersta ståndarstycken, som ha snerkelprydda rösten, af hvilka ett utmärkes med Christian IV.s namnchiffer och några med vapen samt de öfriga med allegoriska figurer. I långhusets sydvestra hörn är en rymlig plats, hvilken omgifves af ett högt skrank, och tornets nedersta afdelning afstänges från den öfriga kyrkan med ett sådant. Hvarje läktare har deremot ett lågt skrank. Alla dessa skrank prydas med snerklar löf- och bildverk. Bänkarne och skranken äro väl arbetade af ek och sakna anstrykning.

Inom afstängningen i långhusets sydvestra hörn står

en dopfunt af väl arbetad sandsten. Foten, hvilken är åttkantig, är till den nedra hälften lodrät till den öfra profilerad med karnis och qvartstaf samt mellanlöpande randlister. Mellanstycket, som är rundt, siras med djup räffling. Skålen, hvilken har halfklotform, prydes med fyra figurer på lika afstånd från hvarandra. Dessa figurer likna till den öfra delen nakna qvinnor med utsträckta armar, till den nedra utåtsvängda snerklar eller så kallade julkusar.

Orgeln står i mellanskeppets vestra ända framför tornbågen. Fasaden prydes med tre tureller. Vid läktarens skrank står ett positiv, som äfven har tre sådana. Å fasadens mellersta turell står öfverst en engel med ett språkband, hvarå läses: *Gloria in excelsis;* åt norr en engel med en basfiol; åt söder en engel med en fiol. I en flygelnich åt norr står Pax med palmqvist, och i en sådan åt söder Fortitudo med en afbruten kolonn. På positivets mellersta turell ses Danmarks riksvapen, åt norr och söder en engel med Christian IV.s namnchiffer. Derunder läses: *Laudate dominvm in chordis et organo. Psalm CL.* Läktarens bröstning prydes med kolonner och deremellan stå evangelisterne med attributer, konung David med harpa och flere. Fasaden är i hög grad öfverlastad med kolonner spiror bildverk snerklar och fruktklasar samt mycken förgyllning på kolsvart grund.

Kyrkan har en stor och två mindre messingskronor, af hvilka den förra hänger öfver mellan- de sednare öfver sidogångarna. Den stora kronan har en rund ganska grof stam och åtta stora armar, och den siras dessutom med en mängd snerklar småspiror och menniskofigurer. Stammens nedersta kula håller $1\frac{1}{2}$ fot i tvärmått. Alla armarne äro lika hvarandra och hvarje uppbär fyra snäck-

formiga manchetter med ljuspipor och prydes framtill med Christian IV.s namnchiffer. Samma krona, hvilken 1649 skänktes af Ebbe Ulfeld, kostade vidpass 1000 riksdaler, på den tiden en högst betydlig penningesumma. Den mindre kronan, som hänger öfver södra sidogången, har armar i två rader med åtta ljuspipor i hvardera. Å samma krona läses: *Denne. krone. hawer. Zakarias. Swensön. oc. hans. kiere. hvstrv. anno. 1636. forœred. denne. hellig. trefoldigheds. kirke. til. en. beprydelse. och. sirat.* Den mindre kronan, som hänger öfver norra sidogången, har nio armar i en rad, och den saknar inskrift. Alla dessa kronor äro arbetade i sednare barockstil. Den stora kronan hänger i en grof jernkedja, hvilken är fästad genom två sammanskrufvade ekbjelkar, som hvila på takhvalfvens sträckmurar. De mindre kronorna hänga i finare jernkedjor.

Å kyrkans väggar ha funnits några ljusarmar, af hvilka en å södra sidan qvarsitter. Denna ljusarm, som håller 3 fot i bredd och 4 i framsprång, förtjenar för sin egenhet att närmare betraktas. Ett menniskoansigte i naturlig storlek och med en omgifvande krans håller i munnen en hand, hvilken omfattar en stor snerkel, som liknar ett liggande S. Uti den mindre krökningen ses en qvinna med blottade bröst och utslagna vingar och i den större en fågel. Från denna snerkel utgå fyra ljuspipor, hvilkas manchetter likna snäckor. Der finnas jemväl tre snäckor, af hvilka en innehåller en upprättstående engel, men de två andra blotta knoppar och spiror. Å en framstående sköld finnas följande ristningar nemligen; en Fortuna står på ett klot och derjemte ligger en hjort vid ett tregrenigt träd, och derunder märkes *1663.* Å en annan sköld ses: *M. L. G. Z. D.*

Kyrkogården, som är temligen rymlig att vara i en befäst stad, hade 1649 å östra och norra sidorna en hög ringmur, hvilken bestod af tegelsten och var till det yttre slät till det inre nichprydd. Å östra sidan fanns en stor rundbågig ingångsport med omfattning af sandsten. Å kyrkogårdens öfriga sidor stod brädplank. Nu är hela denna omstängning bortbruten, så att kyrkan ligger å en öppen plats, hvarest ej mera begrafves.

För att kunna rätt uppfatta denna kyrka såsom konststycke erfordras nödvändigtvis ett klarare begrepp om den egna byggnadsart, hvari hon blifvit uppförd. Vi ha ofvanföre nämnt, att cinquecentostilen, som uppstod i Italien, föranledde renaissansstilen i Frankrike. Af sistnämnda byggnadsstil utbildade sig en afart, hvilken utmärkte sig med talrika pilastrar och kolonner, starkt utspringande bjelkverk och förkroppningar, framstående hörnstycken och omfattningar, störande rustiseringar och vidunderliga snerklerier och ymniga fruktklasar samt dels fantastiska dels obscena bildverk. Denna afart, som med rätta kallas barock- eller perukstil, blef något efter reformationen den rådande i Danmark, och den blef af den utomordentlige byggmästaren Christian IV på ett egendomligt sätt utbildad. Om sanningen häraf vittna Fredriksborgs- och Rosenborgs slott, börsen i Köpenhamn och Trefaldighetskyrkan i Christianstad, att ej nämna en mängd andra byggnader, hvilka äro uppförda af denne store konung. Det torde väcka mångens förundran, att Christian IV, som varit inveckladt i flere krig med ett så mäktigt grannrike som Sverige var på den tiden, och hvilken med största allvar nödgats anstränga sig för fästnings- och skeppsbyggnader samt jemväl haft många inre svårigheter att bekämpa, dock kunnat med sådant allvar

befatta sig med en högre konstutöfning. Men denne konung, som fått stora naturanlag, hade ända från sin späda ålder blifvit på det grundligaste sätt undervisad. Han kunde redan vid femton års ålder skrifva ren Latin och han hade derjemte goda insigter i dåtidens vigtigare lärdomsgrenar. Att en sådan furste, skulle, liksom andra stora regenter, med förkärlek omfatta byggnadskonsten, var lika naturligt, som att han skulle under sin långa lefnad ha mäktigt inflytande på densammas utveckling. Christian IV hade vidsträckta kunskaper i den högre byggnadskonstens olikartade grenar och ovanliga insigter i dithörande handtverk. Han var ej allenast en utmärkt fästnings- slotts- och kyrkobyggmästare utan likaledes sin tids förnämste skeppsbyggmästare. Han uppgjorde ej sällan med egen hand ritningar och modeller till sina byggnadsverk, och han gaf sjelf sina mästare anvisningar vid ovanligare arbeten. Ännu finnes en mängd ritningar, som denne utomordentlige konung författat [87]). Härvid kan visserligen erinras, att samme konung användt flere både ut- och inländska konstnärer; men detta förhållande bevisar ingalunda, att icke han utan de egentligen varit upphofsmän till de mästerverk, som på den tiden utfördes i Danmark; ty sådana i större mängd ha ingenstädes efter reformationen tillkommit under regenter, hvilka ej sjelf förmått uppfatta den högre byggnadskonsten.

Bland Christian IV.s nästan oräkneliga byggnadsverk, af hvilka alla utmärka sig med en säker anordning och ovanlig fasthet och många förtjena byggnadsforskarens hela uppmärksamhet, synes oss ifrågavarande kyrka för

---

[87]) Christian IV.s Historie sammenskreven af Niels Slange, forbedret af Hans Gram, s. 1480.

sin dristighet till plan och sin renhet i hållning intaga främsta rummet. När man ser dessa smärta och höga kolonner uppbära vidsträckta men lågspända förenings- och skiljobågar med föga uppspringande hvalfkupor, försättes man i förundran, att någon vågat utföra en dylik byggnad, och att densamma ägt under mer än två århundraden bestånd. Man tycker, att en dylik konstruktion knappt vore säker, om man här anbragt trähvalf med spännstolar deröfver. Vi ha ofvanföre visat, hvilka försigtighetsmått, som blifvit för det helas sammanhållning iakttagna. Dylika försigtighetsmått skulle hedra vår tids utmärktaste byggmästare. Oss veterligen finnes i hela den vida verlden ingen enda så stor och hög kyrka, hvari stenhvalf blifvit på så smärta och så få kolonner inslagna. Det tyckes, som konungen velat här visa, hvad han kunnat såsom byggmästare våga. Det kan likväl ej förnekas, att anblicken af kolonnernas utomordentliga svaghet i jemförelse med långhusets stora omfång och höjd snarare väcker farhåga blandad med förvåning än själslyftning i förening med beundran. Att kolonnerne verkligen äro för svaga, ehuru de bestå af en ganska hård gråsten, bevises bäst deraf, att norra radens nästsiste kolonn åt öster fick 1755 kapitelets nedra ring sammankrossad. Några remnor ha jemväl yppat sig å de östligaste takhvalfven öfver mellan- och sidogångarna. De höga rösten, som äro anbragta å långhusets sidomurar, äro ej allenast onyttiga, utan de upphäfva jemväl korsformen. Men en dylik anordning tillhörer berörda byggnadsart, och man förliker sig snart med denna sammanställning, hvilken onekligen visar sig storartad, om man nemligen ej ledes af en ensidig förkärlek för någon viss byggnadsstil. Fönsteromfattningarnas anbringande i

de tjocka omgifningsmurarnas yttersta kanter är visserligen mindre prydligt men stilmässigt. Deremot har byggnaden mycket vunnit genom uteslutande af rustiseringar och förkroppningar samt genom användande af föga framspringande bandlister och gesimser. På detta sätt framter omgifningsmurarnas yttre en lugn hållning, som lifvas af de ornamentsrika röstena. Omgifningsmurarne äro till det inre med sina släta ytor nog kala, men denna enkelhet har något intagande. Altartaflan predikstolen bänkarne och skranken, hvilka alla äro liktidiga med sjelfva byggnaden, stå väl tillsammans med det hela. Deremot synes orgeln, som jemväl är samtidig, vara alltför öfverlastad med sirater. Det är märkligt, att altartaflan och predikstolen undsluppit en hop oljemålning och förgyllning, då tvärtom orgeln efter dåtidens bruk fått öfverflöd af bådadera.

Man söker förgäfves i denna kyrka efter något grundtal. Då långhusets bredd är alltför stor i jemförelse med dess längd, och kolonnerne alltför smärta för en bestämdare afsöndring af mellan- och sidoskeppen; så saknas här ett upplyftande perspektiv, som alltid utmärker ett ansenligt tempel i medeltidsstil. Å hela byggnaden kan intet spår af de gamles betydelsefulla symbolik upptäckas. Ofvanberörda bildstoder äro blott att betrakta såsom prydnader enligt dåtidens allegoriska föreställningssätt.

Att koret har föga utrymme i jemförelse med den öfriga kyrkan, att korsflyglarne ha dubbelt större bredd än framsprång, härrör från goda skäl. I en Luthersk kyrka förrättas ej altartjensten af flere prester tillsammans, och der behöfvas alltså inga korstolar, och i en sådan kyrka äro långa korsflyglar föga ändamålsenliga,

enär predikanten der till stor del hvarken ses eller höres.

Predikstolens ställning på midten af mellangången är ett misstag, som äfven nyare byggmästare begått. Det är lätt begripligt, att den fria utsigten till Herrans bord på detta sätt bortskymmes och att predikanten i brist på rygg- eller ljudstycke föga höres. Christian IV har dock icke gjort sig skyldig till detta misstag; ett förhållande, hvilket inhemtas af en allvarlig skrifvelse, hvari konungen förklarar, att i händelse David Nyborg, som förbundit sig att uppföra kyrkan, en annan gång företager en sådan afvikelse från gifna föreskrifter, så skall han ej vidare få något byggnadsuppdrag.

Kyrkan är med synnerlig omsorg utförd. Man träffar sällan någon stor byggnad, som blifvit med sådan noggrannhet utstucken och med sådan omtanke verkställd. Stenhuggningen och murningen ådagalägga ovanlig skicklighet. Såväl de yttre som inre bildverken röja konstnärskap. Det är märkligt, att man sökt gifva de heliga personerna å olika ställen en likadan hållning. Så föreställas Christus Mattheus och Markus skäggiga, men Johannes och Lukas skägglösa. Figurerne förete dessutom en ädel hållning, hvarifrån dock dopfuntens bildverk gör ett undantag.

Det intresse, man fattar af denna kyrkas närmare granskande, ökes deraf, att man äger säker kännedom om åtskilliga förhållanden derom, som saknas ej allenast rörande äldre utan jemväl yngre byggnadsverk. Det kontrakt, hvilket uppgjordes om kyrkans byggnad, anse vi vara för konsthistorien så märkvärdigt, att vi här meddela en öfversättning af detsamma.

"Christianus qvartus göre alle veterligt, det vi nå-

digst hafva betingat med David Nyborg att en kyrka uti vår fästning Christianstad uppbygga enligt de två ritningar, som äro derpå gjorda, och skall samma kyrka inalles vara efter Selandsaln, hvarefter allt här beräknas, ett hundra alnar lång, räknadt längs korskyrkan sextioåtta alnar bred, de andra sidorna af koret tornet och kyrkan eftersom ritningarne utvisa. Höjden på samma kyrka skall vara fem och tjugo alnar till takstenarna. Det stora tornet skall vara sextio alnar högt, sparrverket på kyrkan tjugo alnar, den minsta spiran fyratio alnar och passande för två klockor. På grundvalen skall muren af huggen gråsten vara tre alnar hög, det andra får enligt ritningarna muras af tegelsten med gråsten till fyllning. Muren på kyrkan skall vara tre alnar tjock, på tornet till takstenarna halffjerde alnar, till sparrverkets höjd tre alnar, resten två alnar tjock. Och skall han muren och tornet väl förvara med ankaren, som honom dertill skola efter anfordran förskaffas; likaledes och gräfva och lägga grundvalen, så att den kan hafva bestånd, så ock stärka och sammanhålla korets och kyrkans hvalf på sju pelare och murar enligt ritningarna, eftersom han kan försvara. I lika måtto skall han ock låta upphugga sparrverket och sätta det på kyrkan, dock att honom på några dagars tid förskaffas hjelp af bönder till att resa det. Sammaledes skall han låta uppbygga den minsta spiran och den såväl som sparrverket täcka med bräder och fullt förfärdiga undantagande blyet eller det, hvarmed skall täckas. Detta förbemälta arbete skall han på sin egen omkostnad förfärdiga; dock hvad material till samma byggnad och ställningar åtgår, det skall honom på stället förskaffas; och skall han derför hafva sex tusen tre hundra riksdaler. För stenhuggararbetet skall ho-

nom betalas som efterföljer: för hvarje af de tre stora dörromfattningarna med alla deras bilder och tillbehör fem och trettio riksdaler, för hvarje af de fyra små dörromfattningarna fyra riksdaler, för hvarje af de två och tjugo stora fönsterna på kyrkan samt de två stora, som dessutom skola vara på koret och tornet, hvilka med rent arbete utan och innan skola huggas, fem och trettio riksdaler, för hvarje af de fyra små röstena trettio riksdaler, för hvarje af de tre stora röstena fyratio riksdaler, och skall han för samma betalning göra urtafla och de gluggar på korröstet, hvaruti klockorna och urverket hänga, och förstärka samma röste, så att det kan vara pålitligt för klockorna. Och eftersom der komma på hvarje af de stora röstena tre bilder, då skall honom för hvarje betalas tretton riksdaler. Hvad annat stenhuggararbete, vare sig hörnstenar lister speckning eller annat, derför skall honom betalas i alntal eftersom på ränteriet plägas. Skall han ock i alntal låta sig betala efter hörnstenar speckning och listers värde åtta stora dubbla gluggar, som skola göras ofvanpå tornet, hvilka alla han ock med jern, som skall honom dertill lefvereras, skall förstärka. Kroneborg d. 13 December 1617 [88]."

Stenhuggaren Rasmus Claussen förband sig att till kyrkan hugga stenpelare hvardera tio alnar hög, postament och kapitel oberäknade, mot villkor att för hvarje sådan uppbära 55 daler [89]. Orgelbyggaren Johan Lauritzen åtog sig 1619 att mot 1800 daler bygga i kyrkan ett orgelverk, strukturen oberäknad [90]. Samme man ingick 1620 ackord att emot 1500 daler förfärdiga dit-

---

[88]) Skaanske Tegnelser Nr IV. fol. 165. 278. 290. 353. [89]) Förbindelse d. 13 Maj 1618. [90]) Kongl. br. d. 30 Mars 1619.

hörande träarbete [91]). Sistnämnda år fick Hans Kock konungens bref på verkställande af snickararbete i kyrkan mot 1500 daler [92]).

Ehuru dessa summor synas enligt nutidens priser vara ganska låga, så voro de likväl under dåtiden mycket betydliga. Konungen säger i ett bref af 1627, att kyrkan i Christianstad kostat kronan och riket stora penningar [93]). Ett sådant förhållande är också lätt att inse. Det väcker med skäl förundran, att denne konung kunnat på en tid, hvarunder adeln innehade högst betydande förmåner till statsverkets förlust, utfinna medel till sina stora byggnadsverks utförande. Men dels inflöto ansenliga summor genom den så kallade Elfsborgslösen, dels genom den indrägtiga Sundska tullen. För uppförande af kyrkan i Christianstad ålades kyrkorna i Skåne Halland och Blekinge att erlägga fjerdedelen af sina förråder [94]). Emellertid vann kyrkans torn förmodligen af brist på tillgångar aldrig sin fullbordan. Detta torn skulle enligt ofvananförda kontrakt haft en ganska ansenlig spira. En sägen förmäler, att den spira, hvilken är uppförd å Köpenhamns börs, varit ärnad till kyrkan i Christianstad. Denna spira, som består af fyra sammanslingrade drakar, passar väl på den lilla åttkant, hvarå den är upprest, men den är deremot både till idé och storlek alldeles opassande för det stora fyrkantiga torn, hvilket utmärker kyrkan i Christianstad. Konungen påtänkte dock 1641 ifrågavarande torns fullbordan [95]). Åtta år derefter sökte borgmästare råd och borgerskap i Christianstad hos Fre-

---

[91]) Förbindelse d. 2 Apr. 1620. [92]) Kongl. br. d. 2 Apr. 1620. [93]) Kongl. br. d. 29 Dec. 1627. [94]) Kongl. br. d. 25 Aug. 1617. [95]) Kongl. br. d. 24 Okt. 1641.

drik III understöd till tornets fullbordan. Vid samma tillfälle begärdes bidrag till ringmuren, hvars kostnad beräknades till 944 daler [96]). Den mindre spira, hvilken omnämnes i Christian IV.s kontrakt med David Nyborg, har tvifvelsutan skolat intaga midten af långhusets vattentak, men dermed lärer aldrig någon början blifvit gjord. För en sådan spira skulle den, som finnes å börsen i Köpenhamn kunnat till storleken någorlunda passa, men svårligen hade, såsom samma kontrakt innehåller, två ringklockor kunnat deri inrymmas.

Trefaldighetskyrkans invigning förtjenar jemväl att omnämnas. Häradsprosten Jörgen Christoffersen hade på eget bevåg företagit sig att inviga kyrkan, hvadan Christian IV den 11 Februari 1627 uppdrog biskopen i Lund Mats Jensön Middelfart att derför tilltala bemälte prest. Konungen förklarade den 29 December samma år, att, ehuru Jörgen Christoffersen på ett vårdslöst sätt förrättat kyrkans invigning, så kunde en sådan icke utan förargelse omigen förrättas. Men deremot anbefalldes, att samme prest skulle för detta sitt tilltag bestraffas med den möjligen högsta plikt till stadens hospital. En befallning blef likväl den 28 April 1628 utfärdad till Mats Jensön att högtidligen inviga kyrkan [97]). Biskopen, som den 8 Juni 1628 förrättade denna högtidlighet och derunder assisterades af sex häradsprostar, var iförd en skrud, hvilken den siste erkebiskopen i Lund burit. Fem år derefter utgaf Mats Jensön en berättelse om invigningen i förening med en beskrifning om kyrkan samt den hållna predikan; en samling, som tillhopa utgör ett

---

[96]) Skaanske Tegnelser. [97]) Kongl. br. d. 11 Febr. och d. 29 Dec. 1627 samt d. 28 Apr. 1628.

temligen drygt qvartband [98]). En minnesfest i anledning af denna tilldragelse blef den 1 Juni 1828 firad, hvarvid herr biskopen W. Faxe höll ett tal, hvilket samma år trycktes [99]).

Hvarje konstälskare måste högligen beklaga, att denna herrliga kyrka ej fått behöfliga underhållsgods. Ehuru hon blifvit af ganska goda materialier och med synnerlig omsorg uppförd, så ha åtskilliga bristfälligheter yppat sig, som med det första borde afhjelpas.

Då kyrkan ligger vid vestra vallen och tornets öfversta afdelning saknar ljudhål åt öster, ha klockorna, för att kunna bättre höras i staden, blifvit anbragta i båda gluggarna å korets röste. Då dessa klockor, af hvilka den större omgjuten 1843 håller 4 fot i tvärmått $3\frac{3}{4}$ i höjd med kronan och den mindre omgjuten 1781 har $3\frac{1}{2}$ i tvärmått $3\frac{1}{6}$ i höjd äfven med kronan, svängas i vester och öster; så utöfva de en högst menlig verkan på detta ofantliga röste, som endast förstärkes af sparrankaren, hvadan detsamma fått en ganska betänklig utåtlutning. De närmaste sparrarne, hvari röstets ankaren äro fästade, ha genom ringningen gifvit sig. Jag har på anmodan 1841 uppgifvit, att röstets utåtstörtning kan medelst en ankarstång förekommas. Denna ankarstång med 2 tum i fyrkant och 182 fot i längd skulle med splintar och skrufvar anspännas i vågrät linie mellan röstets öfversta afdelning och tornets östra sidomur nemligen utanpå det förras och innanpå det sednares muryta. Då kostnaden härför bestiger sig unge-

---

98) Mats Jensöns Indvielsis Prædicken den 8 Juni 1628. 99) W. Faxe, Tal till minne af Christianstads kyrkas invigning för 200 år sedan, Christianstad, 1828.

får till **300** riksdaler banko, så synes en sådan utgift vara ganska lindrig i jemförelse med den stora förlust, som göres, i händelse en nedstörtning inträffar; enär röstets ombyggnad och klockornas omgjutning skulle uppgå till flere tusen riksdaler samma mynt. Härtill kommer den omständigheten, att ingen af vår tids byggmästare förmådde, helst i saknad af en fullkomligt säker och väl detaljerad ritning, återställa ett så konstmässigt röste.

En del fönsterposter ha lidit af vittring och ehuru bestående af väl arbetad sandsten blifvit fuskigt reparerade med trästycken. Vattentaken fordra jemväl förbättringar. Justitia, som ännu höjer sitt svärd, fästar sorgliga blickar på sin våg, hvars balans fått efter förlusten af skålarna en sned riktning. Uti en stad, hvarest en hofrätt har sitt säte, är detta en snöplig företeelse å Herrans hus.

Kyrkan har ursprungligen haft en prydlig golfläggning af fyrkantig tegelsten, som varit röd och hållit **5** $\frac{1}{2}$ tum i hvarje sida **2** i tjocklek och hvilken i midten haft en liten randad ruta med utgående skrålinier till hörnen. Denna golfläggning, som blifvit till största delen försliten, är illa ersatt med vanlig tegelsten. Ehuru en och annan modernisering å kyrkan varit mer än en gång påtänkt och yrkad, så har hon lyckligtvis blifvit hittills förskonad från den nya tidens tanklösa vandalisering.

Enligt församlingens önskan har jag **1843** uppgjort grund- och uppritningar samt kostnadsförslag till en ny tornspira, som skulle hållas i noga öfverensstämmelse med den byggnadsart, hvilken är rådande i hela kyrkan. Men enär ett sådant arbete kostar minst **7500** riksdaler banko, har detsamma ej kunnat i brist på medel utföras.

Christianstad har smala gator små tomter men inga

trädgårdsplatser. De fleste husen, å hvilka högst ringa spår förmärkas af Christian IV.s byggnadssätt, bestå af korsverke, men de öfriga äro grundmurade. En ny byggnad, tre våningar hög, intager stora torgets norra sida. Framfasaden har å midten tre rundbågiga genomgångar och vid hvarje ända en raksluten dörröppning. Genomgångarne bilda ett midtparti, som uppbär en vågrät fronton och derpå två lejon. Ett sidoparti vid hvarje ända, hvilket har ungefär lika bredd med det förstberörda, krönes med ett röste, som till största delen intages af en halfrund fönsteröppning. Hela byggnaden är finputsad och hvitmenad. Å frontonen läses: *Legibus et armis exstructa regnante Carolo XIV Johanne anno MDCCCXLI.* Då man på samma gång öfverser kyrkan och detta moderna hus, så sättes man nästan i förvåning öfver den förändring, hvilken på två sekler inträdt i byggnadskonstens skaplynne. Om barockstilen har flera egensinnigheter, så visar den sig dock vara en själfull konstart, då den jemföres med den nya tidens andefattiga byggnadsmanér.

I några af de många städer, vi genomrest, ha nya länsfängelser blifvit uppförda nemligen i Linköping Mariefred Fahlun Gefle Stockholm Vexiö och Christianstad. Alla dessa byggnader äro halfkorsformiga och ganska ansenliga samt nästan alldeles lika hvarandra. Både lång- och tvärhus äro trenne våningar höga, och det förra innehåller hvälfda celler å begge långsidorna samt ett bredt mellanrum med omgångar, det sednare förråds- och boningsrum. Liksom den nya fångvården är en ädel samhällsförbättring, så äro derför uppförda byggnader hufvudsakligen ändamålsenliga. Att hållningen i dessa byggnader har mer och mindre sammanblandning af ur-

gamla och nymodiga konstformer, är en vanlig företeelse under en tid, då allestädes en brytning äger rum inom kyrkan och staten. Hvad som egentligen synes med skäl kunna anmärkas mot dessa byggnader, är att murarne blifvit uppförda af idel tegelsten; emedan de, uppdragna på medeltidssätt med mellanfyllning af gråsten, ej kostat hälften, men fått dubbelt mera fasthet. Tegelstenen har till det yttre blifvit afputsad och randad i kryssband, hvilket ådagalägger, det man numera ej känner, huru god sådan bör tillverkas och användas. Då kalksten, som mycket fuktar och snart söndervittrar, deri blifvit såsom i Linköping begagnad till fönsterplatter m. m. så röjes en uppenbar oförmåga att välja passande byggnadsämne. Huru föga man förstår att beräkna materialiers duglighet och kostnad, visar sig flerestädes, men i synnerhet å fängelsebyggnaden i Vexiö. Man har nemligen der för stora portomfattningen hemtat sandsten från Vinslöf i Skåne, fastän det är lätt begripligt, att, enär ett rikt förråd på granit finnes i närheten, den förre kostat med fulla tolf mils forsling dubbelt mera, ehuru den är dubbelt sämre än den sednare. Icke nog härmed. En del af en bergskulle, som består af ett slags tälgsten, lapis ollaris, har invid fängelsebyggnaden måst för beredande af en rak uppkörning bortsprängas. Denna tälgsten, hvilken är asbestartad och ganska lättarbetad och i sekler motstår vittring och föga lider af eld, skulle med sin grönglänsande färg blifvit en föga dyr men mycket varaktig och prydlig portomfattning, om man nemligen vetat att använda densamma. Om cellernas fönsteröppningar, som äro breda låga och stickbågiga samt försedda med vanliga jerngaller, fått på urgammalt sätt omfattningar och poster af granit med raka betäck-

ningar; så skulle de blifvit föga dyrare, men deremot trotsat både vittring och rymningsförsök. Slutligen kan med mycket skäl erinras, att det murbruk, hvilket man i dessa byggnader användt, ingalunda har en sådan fasthet, som det med mindre kostnad fått, om man nemligen på medeltidssätt beredt detsamma. Men vid inträdande i ett sådant fånghus förmärkas, i synnerhet der ledningen är anförtrodd åt en så nitisk och erfaren direktör som C. O. Sunnerdahl i Vexiö, den prisvärda ordning och det stilla allvar, att man, högligen hugnad öfver det menniskoälskande och samhällsförbättrande i en dylik straffanstalt, gerna förbiser de små byggnadsbrister, hvilka blifvit begångna, helst de i våra dagar svårligen kunnat undvikas.

Det är för byggnadsälskaren ganska förödmjukande att se, huru stora byggnadsverk, som kostat ofantliga uppoffringar och som kunnat flere århundraden vittna derom, skola till följe af förändrade tidsförhållanden med mycken ansträngning och, såsom det tyckes, till ringa nytta utjemnas med jorden. Om man hoppas att efter vallarnas planering och grafvarnas fyllning göra Christianstad till en betydande stad, så lärer man högligen misstagit sig. Den tid torde nemligen ej vara aflägsen, då Åhus åter blir den egentliga handelsplatsen. Christianstads närmaste omgifningar, som sakna planteringar, äro mindre behagliga. Men de kringliggande herregårdarne erbjuda angenäma utfärder. Några af dessa herregårdar äro för konstforskaren skådevärda.

Vidtsköfle, som ligger söder om ett stycke från Helgeå och ungefär två mil från staden, har för konstkännaren ett synnerligt intresse. Detta urgamla herresäte har i en aflägsen forntid hetat Egeside och legat vid

Helgeå nära Vidtsköflefärja, hvarest vattengrafvar och jordvallar derefter ännu finnas. Gården var redan 1452 flyttad till några hundra stegs afstånd från Vidtsköfle kyrka och hade då sin nuvarande benämning. Nils Brahe, ägare af detta gods, understödde 1525 Severin Norrby, som till förmån för Christian II infallit i Skåne. Samme egendomsherre blef efter undertryckande af detta försök dömd förlustig lif ära och gods. Han flyktade, men återkom någon tid derefter samt blef gripen och 1529 halshuggen i Köpenhamn [100]). Vidtsköfle, som indrogs till kronan, köptes 1526 af Axel Brahe, hvilken derför betalte 1500 mark Danska penningar [1]). Gården blef några år derefter flyttad närmare kyrkan till den plats, hvilken densamma nu intager.

Detta herresäte bildar en fyrkantig borg med källrar och tre våningar. Ett rundt hörntorn med spetsig betäckning höjer sig i sydost och ett sådant med platt vattentak i nordvest. Å borggården, som är rymlig, ligger ett fyrkantigt hörntorn i nordost. Kring byggnaden är en omgång och derutanför en ganska bred vattengraf. Man inkommer öfver en stenbro midtemot östra sidan genom en låg inkörsport med tunnhvalf. Denna ansenliga borg är i barockstil uppförd af tegelsten, som visar en löpare och en kopp med fogstrykning. Hela byggnaden betäckes med höga kroppåstak, hvilka sluta sig till två nichprydda rösten på södra och två på norra sidan. En röstformig vindskappa, som har en stor glugg mellan två nichfördjupningar, höjer sig midtöfver inkörsporten. Ehuru denna byggnad i sednare tider un-

---

[100]) A. Hvitfeldt, Krön. s. 1282. [1]) Köpebref Thorsdagen nästefter S. Botulphi dag 1526.

dergått förändringar, så har densamma dock emot vanan fått bibehålla sin hufvudsakliga anordning till det yttre, och i öfversta våningen å norra och södra sidan ses ännu skottgluggar med skråa smygar. Fönsteröppningarne nichfördjupningarne och gluggarne äro stickbågiga. Öfver inkörsporten är en aflångfyrkantig kalkstenshäll insatt, och derå föreställes Gud Fader i vid mantel sittande på en thron och hållande den korsfäste i båda sina händer. Denna grupp omgifves af två kolonner, som uppbära en rundbåge, och till höger derom ses Braheska till venster Billeska familjens sköldemärke. Under vapnen och på en fotställning läsas med Latinska bokstäfver, som äro upphöjda, följande verser:

Iens. Brade. her. Axel. Brads sön. af Krogholm.
frve. Ana. her. Eski. Billes. Dater. af Svanholm.
Visкölle. gaardt. lodt. ieg. Iens. Brade. opbige.
oc. min. fader. ham. af. Kong. Frederick. til. eydom. kiöffte.
Gvd. giffve. hand. ma. her. lenge. sta.
oc. aldrig. fra. sin. rete. arving. gaa. Ano 1553.

I borggården på södra sidan om inkörsporten märkes öfver en dörröppning en smal aflångfyrkantig sandsten, hvilken emellan snerklar har dessa inskrifter:

Henrik. Hielp. wos. Dw. Hellige. Lenne.
Brahe. Trefoldighed. Anno. 1577. Tott.

Midtför inkörsporten låg enligt en ritning af 1680 ladugården, som jemväl omgafs med breda vattengrafvar. Till en lång tvärbyggnad med ett rundt hörntorn, hvilka båda bestodo af fasta murar, sträckte sig två sidobyggnader af korsverke. Till ladugården, som låg öppen midtemot östra fasaden af borgen, införde en vindbrygga, hvilken var slagen öfver vattengrafven nära tvärbyggnadens södra gafvelmur och dithörande hörntorn, som bådadera

hade skottgluggar [2]). Vid Vidtsköfle ha ansenliga uthus blifvit i sednare tider uppförda, hvilka dock hvarken till läge eller hållning harmoniera med denna borg, hvadan en stor del af det helas intryck gått förlorad.

Nära tvenne mil ifrån Christianstad ligger på en utgrening af södra åsen Maltesholm, hvartill man uppkommer på en lång och brant backe. Malte Juel tillbytte sig af kronan flera hemman i Gärds härad, och bildade deraf en herregård, som fick nyssberörda namn. Ett ståtligt boningshus, hvilket der började 1633, invigdes enligt en samtidig inskrift 1638 [3]). Hans Ramel omskapade denna herregård omkring 1770. Hufvudbyggnaden, tre våningar hög, har å framsidan ett trapptorn och tvenne flyglar, två våningar höga, och tvenne små paviljonger ligga derframför. Hufvudbyggnadens och flyglarnas vattentak äro brutna, tornets betäckning är deremot platt, och alla murytorna äro finputsade och affärgade. Denna borg omgifves af en bred vattengraf, hvilken å den nedra sidan utgöres af en hög fördämning, å de öfriga af djupa ingräfningar. Ett ymnigt källsprång meddelar god vattentillgång. Å borgens öfra sida ligger en stor trädgård och en vacker park. Hans Ramel utbytte de fordna vindbryggorna mot enkla broar, och uppförde i trädgården ett lusthus med hörnkolonner och yfviga gesimser samt derpå genombrutna balustrader. Utsigten härifrån är utomordentligt vidsträckt och hänförande. Man ser öfver höga bokskogar och bördiga fält ända till Christianstad och Åhus.

---

[2]) Prospecter af märkvärdiga Byggnader Säterier och Herregårdar uti Skåne, 1680 aftagne af Burman, 1756 utgifne af A. Fischer, pl. VII.
[3]) C. Linnæi Skånska Resa, s. 98, 99.

Nedanför detta herresäte ligger en korsväg, på hvars förhöjning, som består af gråsten utan murbruk, man arbetat nära femtio år. Öfverst vid backen står en gråstenshäll, hvarå läses: *Denna väg är uppförd af Hans Ramel Maltes son år 1795.* I hörnen af korsvägen stå fyra likadana hällar, som ha följande inskrifter: *Vägen börjades år 1775, fullbordades 1824. Är 2223 alnar lång, 20 a 35 bred. Har 102277 cub. alnar stenmur, 104588 d:o fyllning. Jöns Andersson från Borrestad var mästare för arbetet.* Ehuru denna anläggning är med omsorg utförd; så märkas derå några sättningar; skador, som lätt kunnat yppa sig på kallmur, hvilken å somliga ställen höjer sig **30** till **40** fot öfver jordytan.

Mången har beundrat Maltesholms herresäte, hvars praktfulla inredning fullt motsvarar dess yttre ansenlighet. Men enhvar, som gjort sig förtrolig med den högre byggnadskonstens studium, försänkes snarare i betraktelse än i förtjusning öfver ett konststycke, om nemligen ett sådant ej fått den sanna prägeln af en mästarhand. Då likväl detta herresäte företer ett alldeles nytt byggnadssätt och ett lika omsorgsfullt som kostsamt arbete, vilja vi kasta en blick på den man, hvilken omskapat detsamma, i synnerhet som han utmärkt sig genom en mängd stora byggnadsföretag.

Hans Ramel, som föddes **1724**, gick tidigt i kronans tjenst, hvilken han dock efter få år lemnade. Hans fader Malte Ramel öfverlemnade till honom Hviderup eller Vidarp, som är en ganska god sätesgård. Den unge mannen företog sig kort derpå att omskapa denna sätesgård både till åbyggnad och brukningssätt. Fadern, som fått kännedom om dessa nyheter, skyndade till Vidarp

och förnam till sin bestörtning, att den gamla borgens trapptorn blifvit nedbrutet för beredande af en modern fasad, och att de fasta uthusen blifvit utbytta mot Holsteinska korsverksbyggnader. Malte Ramel, hvilken i allt vidhöll forntida enkelhet och allvar, blef häröfver högligen missnöjd och sade till sonen: "Du blir en stackare, och detsamma bli dina bönder. Ja, du blir just en Hans Lånekaka [4])." Efter fadern ärfde Hans Ramel Vidarp, Sireköpinge, Löberöd, Vesterstad och Maltesholm, och han tillöste sig af en svåger Öfvedskloster, Svansjö, Tullesbo och Åsum, och köpte af en oskyld Silfåkra.

Hans Ramel omskapade jemväl Löberöd, som har en stor hufvudbyggnad med korta flyglar samt ett trapptorn midtpå framfasaden och ett fyrkantigt utsprång midtderemot å bakfasaden. Han uppförde en mindre hufvudbyggnad och två fristående flyglar på Tullesbo, hvarifrån man njuter de vidsträcktaste utsigter. Han anlade å Sireköpinge en hufvudbyggnad och tvenne fristående flyglar, hvilka alla äro blott en våning höga. Det vill synas, som den rastlöse byggmästaren funnit sig mindre belåten med sistnämnda herregårds sumpiga läge och derföre ej fullbordat hufvudbyggnaden, som bort åtminstone vara en våning högre.

Den största kostnaden nedlades på Öfvedskloster. En storartad ruin med rundbågiga fönsteröppningar, en lemning af de gamla klosterbyggnaderna, qvarstod 1680, och en ansenlig hufvudbyggnad och två flyglar, af hvilka den förra var tre de sednare två våningar höga, hade efter reformationen blifvit derframför uppförda [5]). Efter

---

[4]) J. C. Barfod, Märkvärdigheter rörande Skånska Adeln, s. 324.
[5]) Prospecter af Byggnader Säterier och Herregårdar uti Skåne, 1680 aftagne af Burman, pl. XIII.

undanrödjande af dessa hus uppfördes af Hans Ramel en stor hufvudbyggnad med två korta flyglar och derframför två paviljonger å hvarje sida [6]). En hög tvärmur med en stor inkörsport uppdrogs å borggårdens norra sida. Hela detta byggnadsverk, som uppfördes omkring **1765**, består af tegelsten med hörnstycken och ornamenter af huggen sandsten. Hufvudbyggnaden, hvilken ligger på en sluttning, har å den yttre fasaden höga källrar med tunnhvalf, men å den inre en låg sockel och åt alla sidor tvenne ansenliga våningar. Flyglarne och paviljongerne äro jemväl två våningar höga. Hufvudbyggnaden och paviljongerne ha höga vattentak med brutna fall åt alla sidor; flyglarne ha deremot låga rösten och flacka kroppåstak. Nedanför yttre fasaden åt söder ligger en ansenlig trädgård, som har raka lång- och tvärgångar samt klippta häckar. I denna trädgård ses några byggnader, som äro hållna i nyssberörda smak.

Då man betraktar detta byggnadsverk med sina rustiserade hörn- och sidopilastrar samt krukprydda frontoner och praktfulla men stela inredning samt dithörande trädgård, finner man, utan att fråga derom, det C. Hårleman härtill gifvit ritningar. Allt röjer nemligen dåtidens Fransyska manér, som denne konstnär slafviskt följde, utan att inse, det intet konstverk af högre betydelse kunde dermed frambringas minst i denna trakt. Om man valt en mera passande byggnadsplats, hvilken ej saknas på detta natursköna ställe med höjder och dälder samt sjö och skog, och om man användt den ofantliga summa, som dessa osammanhängande boningshus kostat, på ett enda slott i en storartad stil; så kunde

---

[6]) J. L. Gillberg, Beskrifning öfver Malmöhus län, s. 86.

man frambragt ett konstverk, hvilket ofelbart skulle öfverträffat alla herresäten i Norden.

Hans Ramel ombyggde jemväl Öfveds kyrka, som nära herregården har den vackraste belägenhet på en ansenlig kulle. Denna helgedom består af en aflång fyrkant, hvilken i öster tillslutes af en rundelsmur med platt altarvägg. En tvärmur med tre bågöppningar är uppdragen inom vestra gafvelmuren. Å hvarje sida ligger en liten fyrkantig utbyggnad. Fyra fönsteröppningar å hvarje sida och trenne åt öster upplysa detta långhus, som betäckes med en plafond. En dörröppning å midten af vestra gafveln införer i kyrkan. Hvarje utbyggnad har en fönsteröppning å hvarje sida samt en dörröppning åt vester. Omgifningsmurarne, som krönas med stora gesimser, äro ut- och invändigt släta, men rundelsmuren i öster är rustiserad. Hufvudbyggnadens vattentak, hvilket är brutet, sluter sig i vester till ett snerkelprydt gafvelröste, men har deremot fall åt alla öfriga sidor. Utbyggnaderne ha likadana vattentak och stora krukor på kroppåserna. Å alla vattentakens östra sidor äro stora vindskappor anbragta. Fönsteröppningarne äro rundbetäckta och försedda med lång- och tvärposter såsom i boningshus. Altarprydnaden utgöres af ett kors och deröfver en förgylld träsol med en trekant i midten och skyar rundtomkring. Midtframför altardisken står en dopfunt, som är väl arbetad af sandsten i snerkelmanér. Predikstolen, hvilken står å södra sidan, har uppgång från södra utbyggnaden, som är sakristia. Midtderemot å norra sidan är en läktarlik öppning från norra utbyggnaden, hvilken är herrskapsplats. Ringklockorna inrymmas å vinden nära vestra gafveln. Öfver vestra ingången, som är rundbetäckt, läses under tvenne vapen: *År*

1759 är denna kyrka till Guds ära upbygd af H. R. och A. B. L. nemligen Hans Ramel och Amalia Beata Lewenhaupt.

Vester om helt nära kyrkan ligga två temligen ansenliga flygelbyggnader nemligen skol- och fattighus, och mellan dessa uppgår en rak och bred väg, hvilken beskuggas af sköna lindar. Ingen, som har något begrepp om kyrklig byggnadskonst, lärer utan vemod se, huru man der med uppförande af ett Herrans hus endast åstadkommit en anläggning, hvilken på afstånd synes som en treflig herregård eller ett inbjudande värdshus, och hvilken invändigt mera liknar en luftig danssalong med krukprydda paviljonger än en helgedom, vid inträdande hvari äfven jordens höge känna ändlighetens ringhet vid åtankan på oändlighetens allmakt.

En betydlig sträcka mellan herregården och kyrkan är en ganska sumpig däld, hvarest samme man på rostverk byggde en mycket bred och hög väg, på hvars kanter lummiga lindar växa. Denna väg, som sträcker sig i öster till Åsum och i norr till Tullesbo samt i vester nära Harlösa, är på flere ställen med stor kostnad och omsorg anlagd af gråsten och till ansenliga stycken beskuggad af vackra alléer.

Hans Ramel uppförde flera ladugårdshus och sädesmagasiner af gråsten, hvilka förlades afsides. Det är bekant, att herresäten under medeltiden och länge efter reformationen så anordnades, att uthusen lågo midtemot boningshusen, som alla omgåfvos med breda vattengrafvar, hvaröfver vindbryggor införde till yttre och inre borggårdar. Att en sådan anläggning ej allenast var beräknad på försvar mot fiendtliga anfall utan jemväl på utestängande af obehörigt folk samt för säkrare tillsyn,

behöfver ej anmärkas. Men adertonde seklets förfining tålde ej i närheten det vigtigaste på en sätesgård, nemligen hvad som tillhör dess omsorgsfulla skötsel. Malte Ramel, som aldrig kunde, ehuru gift med en dotter af ett riksråd, förlika sig med den nya tidens flärd och fåfänga, frågade i flere höga herrars närvaro sin grefvinna, om det ginge an att låta kornsådden ske, när huset vore fullt med så förnäma gäster, och om sådant öfverensstämde med den stora verldens skick och bruk, hvarom han sväfvade i den största okunnighet. Sonen följde sin tids tänke- och byggnadssätt. Om han således har under en lång lefnad utmärkt sig med utomordentlig verksamhet vid och sorgfälligt utförande af sina talrika byggnadsverk; så har han likväl ej ådagalagt ett grundligare studium af eller någon uppfinningsförmåga i den högre konstutöfningen.

Då Hans Ramel jemväl företog betydliga uppodlingar utdikningar och omgärdningar på sina vidsträckta egendomar, så var det helt naturligt, att hans bönder blefvo med körslor och arbeten i hög grad betungade, hvarigenom flere bland dem blefvo utarmade och några hemman råkade i ödesmål. Men det är deremot en sanning, att denne man genom sina rastlösa arbeten efterhand väckte en sådan flit, som ingen dessförinnan sett i det bördiga Skåne, och denna förändring i verksamhet försatte småningom hans bönder i fördelaktiga villkor. Emellertid skulle man förgäfves i våra dagar försöka att förmå allmogen till slika ansträngningar, helst vanlig hofveriskyldighet numera knappast kan utkräfvas. Vi vilja ej heller förneka, att det ligger något godt i en sådan omstämning af allmogens tänkesätt.

Från Christianstad togs vägen om Färlöfs och Strö

urgamla kyrkor, hvilka ehuru ganska märkvärdiga här förbigås, emedan de blifvit i Skånes Konsthistoria beskrifna. På andra sidan om och icke långt ifrån sistnämnda kyrka ses å en sluttning åt söder en myckenhet drifsten, hvaraf en del har ofantlig storlek.

Vid Åraslöfs by ligger jemte vägen en aflångfyrkantig minnesvård, hvilken utgöres af tjugotre grofva pyramidformiga gråstenar, som äro 5 fot höga. Nära midten af denna minnesvård, hvilken håller 27 fot i yttre bredd 72 i längd, står en kista af flisformiga gråstenar. Lockhällen, som ligger derjemte, håller $2\frac{1}{2}$ fot i bredd, $9\frac{1}{2}$ i längd, $1\frac{1}{2}$ i tjocklek. Det berättas, att menniskoben blifvit funna i denna kista. Detta ställe intager nedra sluttningen af en ganska ansenlig landthöjd, midtöfver hvilken man färdas till Vanneberga gästgifvaregård. Från landthöjden, hvilken är till en del öfverväxt med ekar och hasselbuskar, öppna sig lika sköna som vidsträckta utsigter. Åt öster visade sig på nära trenne mils afstånd Fjelkingebacke, af hvilken vi förtjustes vid infärden i Skåne; åt vester öfverskådade vi de dälder och höjder, som snart passerades; och åt norr utbredde sig en ofantlig sträcka af löfskog; i söder höjde sig på halfannan mils afstånd Linnerödsåsen med herrlig bokskog. Ofvanpå samma landthöjd finnas å båda sidor om vägen flere stensättningar, hvilka i hög grad ådraga sig fornforskarens uppmärksamhet. På öfversta platsen och å södra sidan om vägen stå fyratiotvå lägre och högre gråstenshällar, hvilka bildat skeppsformer. Några hällar ha kullfallit och flere ha tid efter annan blifvit bortförda, och platsen är nyligen uppröjd till åker. Midtderemot å norra sidan om vägen finnas lemningar efter en skeppsform, som hållit 22 fot i bredd 66 i längd. En stam-

och två sidostenar qvarstå och sex ha nedfallit. En af dessa hällar är 8 fot hög. På vestra sluttningen af landthöjden och på samma sida om vägen stå tjugoen större och mindre gråstenshällar utan någon inbördes ordning. Att en afgörande drabbning i en aflägsen forntid försiggått å denna landthöjd, är solklart. Det tyckes, att en här, hvilken innehaft denna fasta ställning, blifvit angripen från öster af en annan här, hvaraf en betydande man fallit vid Åraslöf och blifvit jordad i dervarande minnesvård, och att skeppsformerne, de egentliga segerteckenen, som äro resta å högsta platsen, antyda, det segervinnaren ankommit till kusten med en mäktig flotta. De spridda hällarne åt vester erinra, såsom det synes, om det manfall, hvilket inträffat under de slagnas flykt åt detta håll.

Knut den Store var konung i Danmark och England, medan Olof Haraldsson regerade i Norrige och Anund Jakob i Sverige. Under den förres frånvaro sökte de sednare att **1027** inkräkta Danmark. Men Knut skyndade med en stor flotta från England till Danmark, hvadan Olof och Anund drogo sig undan till Skåne. Knuts öfverlägsna flotta, som förföljde fienderna, inlopp i den hamn, hvilken bildas af Helgeås utlopp. Emellertid anställdes å Skånes landsbygd härjningar, hvarunder Anund skall blifvit af Knut angripen och lidit ett stort nederlag vid Stangeberg, Stanga Mons [7]). P. F. Suhm säger, att detta ställe ligger i Vinslöfs socken och Vestra Göinge härad, men han missförstår Saxo, då han tillägger honom den uppgiften, att Anund der stupat [8]). Saxos berättelse,

---

[7]) Saxo Gramm. Hafn. 1644. p. 195. [8]) Suhm, Hist. T. III. s. 633, 634.

att en mängd manskap ifrån Knuts flotta omkommit vid en hastig öfvergång af Helgeå, synes ej vara osannolik. Hvad deremot Sturleson förtäljer om uppdämningen af Helgeå och förödelsen genom störtfloden på Knuts flotta, kan svårligen tros af någon, som känner ifrågavarande trakter [9]). Härvid bör jemväl erinras, att Saxo i anseende till tiden och ännu mer till vistelseorten lefvat denna händelse närmare än Sturleson, och att således den förre bort skäligen vara derom bättre underrättad än den sednare. Beträffande dessa fornlemningar, är det i hög grad märkvärdigt, att den landthöjd, hvarå de finnas, ännu kallas Stangebier, det är Stangeberg. — Mellan Lund och Dalby ligger en ganska hög kulle, som kallas Billebier. — Således bibehåller denna valplats samma benämning, som den haft på Saxos tid, och således är det temligen säkert, att Knut den Store låtit här uppresa ståtliga segerstoder. Då nämnde konung i denna fejd haft en öfverlägsen flotta, tyckes han derföre här uppsatt skeppsformer. Man har alltså långt efter christendomens införande bibehållit hedendomens plägsed att förherrliga sina bragder genom uppresta minneshällar. Troligtvis äro dessa skeppsformer de enda af detta slags minnesvårdar, för hvilkas tillkomst man kan uppgifva ett årtal.

Mellan Vanneberga och Sösdala gästgifvaregårdar passeras en intagande fjälltrakt med djupa dalar samt höga åsar och bokskog derpå. Några backar äro mycket långa branta och krokiga. Vägomläggning vore derstädes i hög grad behöflig och kunde utan svårighet verkställas genom en lång dalsänkning, så att den blef

---

[9]) Sturl. Saga af Olafi Hinom Helga, cap. 159, 160.

vida kortare och nästan alldeles jemn. När skall man i Skåne med allvar påtänka en genomgripande vägförbättring? Om Sveriges allmoge merendels är ganska obenägen för alla nyheter, så utmärker sig Skåningen företrädesvis med ett envist vidhållande af hvarje gammalt bruk, och han låter svårligen öfvertyga sig om det förmånliga i någon förändring. Detta skönjes af Skånska allmogens åkerbruk; ty mången bonde härnere anser dikning föga behöflig, och ej sällan begagnas fyra till sex dragare för en plog med hjul, ehuruväl både dikning och Engelsk plog länge varit å herregårdarna använda. I denna trakt byggas skiftes- och gråstenshus med halmtak.

Mellan Sösdala och Gunnarps byar sträcka sig ödsliga ljungmarker. Till höger om och nära vid vägen ligger en valplats, å hvilken ses ungefär trehundra stenar, som hålla från 4 till 8 fot i höjd. Af dessa stenar stå vidpass tvåhundra, men de andra ha kullfallit, och några få äro klumpformiga, de öfriga flisformiga. Berörda valplats, som kallas Vättery, håller ungefär 200 steg i bredd och 400 i längd. Här skall enligt gammal sägen stått ett fältslag, hvarom följande rim erinra:

På Jettery Vättery der ständer ett gny,
När slaget stod mellan Gunnarp och Medelby [10]).

Sedan genomfaras sköna dälder, som omgifvas af bokbevuxna höjder och flerestädes framglänsa små sjöar. På samma skjutshåll ses en milpåle, hvilken är så egen, att den ovillkorligen ådrager sig en resandes uppmärksamhet. Den består af en ekstolpe, som är 5 $\frac{1}{2}$ fot lång och till den nedra delen åttkantig till den öfra fyrkantig med en åttkantig knopp. Å framsidan, hvilken

---

[10]) J. L. Gillberg, Beskrifning öfver Christianstads län, s. 205.

är något öfver 1 fot bred, ses nederst *1 M,* deröfver *1704*, vidare märkes Carl XII.s namnchiffer under en krona. Det väcker förundran, att denna milpåle kunnat nära halftannat århundrade motstå luftens inverkan.

Omkring Hörs gästgifvaregård är en mager och skoglös trakt, men der finnes rik tillgång på finare och gröfre sandsten, hvaraf byggnads- och qvarnstenar tillhuggas. En mil derifrån i vester nemligen vid Vitseröd ligga fördelaktiga sandstensbrott, hvaribland ett kallas Lundagrafven, från hvilken qvadersten till Lunds domkyrka skall enligt sägen blifvit hemtad. En fjällrygg, som öfverfares mellan Hör och Bosjökloster, erbjuder förtjusande utsigter öfver Ringsjön med dess bokbevuxna stränder. Bosjökloster, som ligger å en ganska stor nära kringfluten landtunga, har den skönaste belägenhet med omgifvande åkerfält ängar och löfskog. Derifrån passeras på färja ett sund, hvilket är några hundra alnar bredt men blott en till två djupt. Det måste i sanning beklagas, att öfverfarten under vissa omständigheter är nästan omöjlig. Då bottnen är fast och består af sand, och då god tillgång finnes i närheten på gråsten; så borde väl en bro kunna der anläggas för en väg, hvilken mycket befares.

Ungefär en half mil på andra sidan om berörda sund ligger Gudmuntorps kyrka, hvilken ursprungligen bestått af ett aflångfyrkantigt skepp och ett fyrkantigt kor med rundel i öster samt ett aflångfyrkantigt torn i vester. Då denna kyrka fordrat större utrymme, har efter rundelens bortbrytande koret fått en qvadratisk förlängning åt öster, och tornets öfra afdelning har jemväl blifvit nedrifven, men dess nedra bibehållen, och derutanför har ett fyrkantigt torn tillkommit, så att skeppet erhållit

en nära tvåqvadratisk förlängning åt vester. Skeppet betäckes med trenne samt koret och östra förlängningen hvardera med ett korshvalf, det äldre tornets bibehållna afdelning med ett och det nyare tornets nedra äfven med ett sådant. Korets korshvalf hvilar på tvåsprångiga, men alla öfriga på tresprångiga pilastrar. Triumfbågen har halfrund, tornbågen spetsig betäckning. En ganska smal men temligen hög dörröppning å skeppets norra sida innehåller ett slätt dörrfält utan konsoler. Yttre omfattningen prydes med tvenne fristående kolonner, hvilka ha tärningformiga kapiteler och vanliga bärstenar samt derpå en rundstafvig rundbåge. Inre omfattningen är skråsmygig. Tornets öfra afdelning har två ljudhål å hvarje sida samt ett röste åt vester och ett åt öster. Å skeppets norra sida ligger ett vapenhus och vid korets norra en sakristia, af hvilka hvardera har ett gafvelröste. En ingång å vapenhusets gafvelmur utmärkes med enkelt dörrfält utan konsoler och prydes till det yttre med en stor rundstaf och en lika stor karnis samt är till det inre skråsmygig. Skeppets södra sida har tvifvelsutan haft en dörröppning, hvars omfattning troligtvis blifvit använd till vapenhusets ingång. Omgifningsmurarne äro uppförda af tuktad gråsten, hörnstyckena och omfattningarne af huggen sandsten, pilastrarne och takhvalfven äro yngre och bestå af tegelsten. Skeppets inre bredd utgör **22** fot, längd **33**$\frac{1}{2}$; korets bredd **15** och förlängningens **16**$\frac{1}{2}$ samt bådaderas längd **27**$\frac{1}{4}$; det äldre tornets bibehållna afdelning sträcker sig i vester och öster **12**, i motsatt riktning **20**; det nyare tornets nedra afdelning håller i vester och öster **19**$\frac{1}{6}$ och tvärtderemot **18**$\frac{1}{4}$; kyrkans hela inre längd uppgår till **103**. Då byggnaden, som är ganska låg, fått i jemförelse med

bredden en ansenlig förlängning i öster och vester; så röjer den ett störande missförhållande, i synnerhet som de särskildta partierne stå mindre väl tillsammans med hvarandra. Att kyrkan, som numera är alldeles förliten, ej låter på något passande sätt utvidga sig, kan hvarje sakkunnig med lätthet inse.

Norr om icke långt ifrån kyrkan ligger prestgården, hvilken prosten J. N. Palmgrén på ett berömligt sätt ombyggt och uppodlat. Belägenheten på en ansenlig landtrygg, som förskönas af ek- och bokskog, är intagande. Under denna landtrygg sträcker sig i norr och söder en ganska djup och lång dal, hvilken är synnerligen bördig. På motsatta sidan om samma dal framgår landsvägen öfver branta backar, som beskuggas af åldriga bokar. I närheten af dessa backar, hvilka heta Pineliderne, uppväller den så kallade Kongskällan. Gustaf III, som hållit vid samma backar, skall enligt sägen yttrat vid anblicken af den åldriga kyrkan och den förtjusande nejden, att han önskade, om han ej vore konung i Sverige, vara kyrkoherde i Gudmuntorp.

Ungefär en half mil ifrån Hurfva gästgifvaregård ses på nära lika långt afstånd till höger från vägen Skarhult, en ansenlig herregård, som ligger jemte en liten å. Denna urgamla herregård, hvilken **1524** ägdes af Jens Tornbernsson Rosensparre, blef **1562** bebyggd af Sten Rosensparre, som **1565** stupade i ett fältslag mellan Danskar och Svenskar på Axtorns mark nära Falkenberg.

Skarhult har en mellan- och två sidobyggnader, som förenade med hvarandra vetta åt öster söder och vester och bilda en rymlig borggård, hvilken varit, såsom man märker af murförtagningar, ärnad att åt norr till-

slutas med en fast sträckmur. Östra sidobyggnaden, som håller i yttre längd **117** i bredd **38** och i höjd ifrån marken till takfoten **44** fot, har snerkelprydda gafvelrösten, hvilka äro **28** fot höga. I nordost står i förening med denna sidobyggnad ett rundt hörntorn, som i yttre diameter håller **33** och i höjd **79** fot. Samma sidobyggnad har å yttre fasaden närmare södra ändan en utbyggnad, som i öster och vester håller **17** $\frac{1}{2}$, i motsatt riktning **32** $\frac{1}{4}$ fot. I denna utbyggnad, hvilken har lika höjd med berörda sidobyggnad och åt öster ett snerkelprydt gafvelröste, är en inkörsport vid norra och ett vaktrum vid södra sidan. Mellanbyggnaden, som håller i längd **83** i bredd **30** och i höjd **37** fot, har ursprungligen haft å vestra ändan ett nichprydt gafvelröste. I inre vinkeln mellan dessa båda byggnader och således i borggårdens sydöstra hörn står ett åttkantigt trapptorn, som i yttre tvärmått håller **17** och i höjd **58** $\frac{1}{2}$ fot. Vestra sidobyggnaden, hvilken är något yngre än den sistberörda, håller i yttre längd **115** i bredd **32** $\frac{1}{2}$ fot, och är lika hög som den södra, och har nich- och snerkelprydda gafvelrösten samt i inre långsidan en rak trappgång. Alla dessa byggnader innehålla tre våningar, hvilka dock ha olika höjd. Under den östra sidobyggnaden och en del af mellanbyggnaden finnas hvälfda källrar. Hörntornets såväl första som andra afdelning betäckes med ett kupolhvalf, hvilket har sex inskärningar. Fyra derpå följande afdelningar ha bjelklager. Af alla dessa afdelningar ha de fyra nedersta varit begagnade till boningsrum, de två öfversta deremot för kanoner. Å hörntornets vestra sida märkes ett utsprång, hvilket tjenat till latrin. Inkörsporten, som sträcker sig tvärtigenom ut- och sidobyggnaden, betäckes med ett tunn-

hvalf, hvilket å hvarje sida har tre inskärningar. Trapptornet, som innehåller en spiraltrappa med 12 fots diameter, har å norra sidan en ingång. Fönsteröppningarne, hvilka äro oregelbundna, ha stickbågiga betäckningar och mycket vida och djupa smygar inåt samt karmar och bågar i murarnas ytterkanter, och de äro i den första och den andra våningen nära dubbelt högre än i den tredje. Östra sidobyggnadens fönsteröppningar äro i de två nedra våningarna 5 fot breda och 9 höga, men mellanbyggnadens och vestra sidobyggnadens fönsteröppningar äro vida mindre.

Murtjockleken i hörntornets första liksom andra afdelning utgör $6\frac{1}{4}$, i de öfriga 5 fot. Östra sidobyggnadens omgifningsmurar hålla i första våningen $5\frac{1}{2}$, i andra 5, i tredje 4 fot. Mellanbyggnadens och vestra sidobyggnadens omgifningsmurar äro något svagare. Trapptornets murtjocklek, som är längsigenom lika, utgör nära $2\frac{1}{2}$ fot. Alla omgifningsmurarne äro liksom gafvelröstena till det inre och yttre uppförda af tegelsten med mellanfyllning af gråsten. Östra sidobyggnadens och utbyggnadens många ornamenter och spiraltrappans alla steg bestå af sandsten. Murningen är verkställd med ganska godt kalkbruk. Tegelstenen, som håller nära 11 tum i längd 5 i bredd och nära 4 i tjocklek, är till färgen röd och har ursprungligen varit fogstruken. Skiftegången utgöres af en löp- och en koppsten efter hvarandra. Likväl finnes ett och annat rundskifte, som tillkommit af vårdslös murning. Några mellanväggar bestå af helt tunna tegelmurar, men de öfriga af korsverke. Eldstäderne ha fordom varit spisar i midten af gafvelmurarna och emellan fönsteröppningarna. Eldrören, som hålla från 1 till $1\frac{1}{2}$ fot i hvarje sida, äro uppdragna lodrätt

genom omgifningsmurarna. Denna anordning har fordom varit tjenlig, då man eldat med stora brasor; men nutidens kakelugnar, anbragta vid dessa grofva eldrör, sakna behöfligt drag.

Vi vilja nu kasta en hastig blick på hela byggnadens detaljer för att slutligen yttra några ord om dess stilförhållanden.

Östra sidobyggnadens gesimser ha följande anordning. Konsolartade kragstenar, hvilka äro **1** fot höga **6** tum tjocka och bestå af väl formad och bränd lera, ha **1** fots afstånd ifrån hvarandra. På hvarje sådan kragsten ligger en vanlig tegelsten och derpå följer ett platt- och ett rundskifte. Dessa gesimser sträcka sig jemväl i vågrät linie omkring hörntornet, som ursprungligen ej varit högre än sidobyggnaden, hvarmed detsamma förenas. Hörntornets påbyggnad, hvilken dock visar sig vara nära samtidig med dess nedra del, prydes med stora rundbågiga gesimser, som hvila på kragstenar och krönas med ett rund- och ett plattskifte. Mellanbyggnadens och vestra sidobyggnadens gesimser utgöras af ett rund- och ett plattskifte.

Östra sidobyggnadens gafvelrösten, hvilka äro nästan lika hvarandra, ha vågrätta listverk emellan deras snerklar. Å samma sidobyggnads sydöstra hörn finnes ett litet hängtorn, som består af full mur och endast håller **3** fot i diameter. Den yttre portomfattningen, hvilken är arbetad af sandsten, har halfrund betäckning och stark rustisering; den inre portomfattningen, som består af tegelsten, har likadan betäckning. Å utbyggnadens hvarje hörn utspringer ett litet rundt hängtorn, som höjande sig **13**$\frac{1}{2}$ fot öfver taklisten hvilar på två kragstenar och betäckes med en kalottformig kupa. Hvarje

kragsten siras med ett lejonhufvud, hvilket gapar öfver en ring. Dessa hängtorn, som bestå af full mur, hålla 4 fot i diameter. Utbyggnadens gafvelmur prydes med fyra bandlister öfver hvarandra, hvilka jemväl omgifva hängtornen. Hithörande gafvelröste har sex pilastrar, som hvila på kragstenar och prydas med kapiteler, och deröfver sträcka sig sex vågräta bandlister, hvilka bilda bjelkverk med förkroppningar. Gafvelröstets kanter betäckas liksom de nyssberörda med snerklar.

Öfver inkörsporten är en kalkstenshäll infattad, hvilken har följande anordning. Å ett fotstycke stå tvenne kolonner, som uppbära ett enkelt bjelkverk, och hvarje sida prydes med en stor snerkel, och det hela betäckes med ett lågt röste. Gud Fader, som sitter mellan kolonnerna å en thron, håller sin korsfäste son, och i röstets fält ses ett englahufvud med utslagna vingar. Här föreställes alltså Treenigheten. Utanför den ena kolonnen står Sten Rosensparres och utanför den andra hans fru Mette Rosencrantz' vapen. Å fotstycket läses med upphöjda bokstäfver: *Anno. Dni. mdlxii. lod Sten Skarolt. som kallis Rosenspar. bygge thette hus. Gud unde hannom meth höstru oc börn saa ad bygge och boo. attij til samen maa hafue then euige roo.*

Byggnaderne betäckas med branta kroppåstak. Hörntornet har en tolfsidig, trapptornet en åttasidig spira. Alla vattentaken ha understrukna tegelpannor.

Midtför östra sidobyggnaden och ungefär 200 steg derifrån har ett ansenligt uthus legat, hvars södra ända bestått af ett porttorn och hvars norra haft en gafvel med inkörsport och röste. Porttornets nedra afdelning, som är bibehållen, har i vester och öster en stor portöppning och längsigenom tunnhvalf med inskärningar. På

norra sidan nära vestra ändan deraf är jemväl en stor portöppning. Å södra sidan nära vestra ändan är en genomgång till en rak stentrappa, som uppledt till en öfre afdelning, hvilken haft skottgluggar samt tinnade rösten i vester och öster. Små nichfördjupningar å nedra afdelningens inre sidor äro ärnade till sittplatser. I rak linie med borgens vestra yttersida har en sträckmur varit uppdragen ungefär 100 steg åt norr. Från denna sträckmurs yttersta ända har en lång sådan med inkörsport å midten framgått till uthusets norra gafvel. Emellan borgens sydöstra och uthusets sydvestra hörn samt jemte ån har en sträckmur utan inkörsport legat [11]).

Att detta herresäte varit beräknadt på försvar mot anfall, inses vid första anblicken deraf, ehuru många förändringar blifvit derå företagna. Utom hörntornets ofvanberörda skottgluggar märkas å vestra sidobyggnadens yttersida många skotthål i sned riktning uppifrån nedåt. Flere sådana skotthål ha tvifvelsutan funnits, innan sädesvindar här inrättades. Ån, som framgått helt nära mellanbyggnaden, har i sednare tider blifvit ledd ett stycke derifrån. De stora grafvar, hvilka å de andra sidorna omgifvit denna gård, äro igenfyllda. Största delen af de sträckmurar, som varit uppdragna derinnanför, äro bortbrutna. Emellertid qvarstår å norra sidan ett stycke, som 10 fot högt, tjenar till stängsel för en liten trädgård.

Redan före reformationen, hvilken 1536 utfördes i Danmark, visade sig å myntpräglar och grafvårdar en stark öfvergång till antikmodern konstutöfning. Rund-

---

[11]) Prospecter af Byggnader Säterier och Herregårdar uti Skåne, 1680 aftagne af Burman, pl. X.

liksom spetsbågsstilen i mindre rena former blef likvisst använd flere årtionden efter reformationen. Men ifrågavarande herresäte visar dock, att barockstilen ganska tidigt gjort sig gällande i Danmark. Källar- och porthvalfven fönsteröppningarne och gafvelröstena ådagalägga ett sådant förhållande. Tornets båggesimser äro endast ett ringa lån från medeltidens konstutöfning. Denna nya stil blef likväl, såsom vi ofvanföre erinrat, ej utbildad förrän Christian IV med sitt omfattande snille och med sin rastlösa byggnadskraft dermed befattade sig.

Skarhults herregård blef 1678 afbränd, och den blef, såsom det tyckes, derefter på ett vida enklare sätt iståndsatt. Då ägarne till samma herregård under ett århundrades förlopp högst sällan uppehållit sig derstädes; så har denna gamla borg af bristande underhåll mycket förfallit. Carl XIV Johan, som köpte nämnda egendom, täcktes vid ett besök derstädes anmoda mig att uppgöra ritningar och kostnadsförslag för iståndsättning af dervarande borg, hvarefter jag fick uppdrag att afhjelpa alla yttre bristfälligheter derå. Till följe häraf blefvo betydliga mursträckor förbättrade och en stor del af gafvelröstena ombyggda i den noggrannaste öfverensstämmelse med den ursprungliga anordningen. För detta arbete, hvilket verkställdes 1843, användes tegelsten, som både till storlek och färg liknade den gamla, och en mängd nya ornamenter höggos af sandsten. Sedan denna vidlyftiga förbättring, hvarvid jag med största nit understöddes af inspektoren C. J. Nerman, blifvit af en sakkunnig man skärskådad; så täcktes den höge ägaren på det mest tillfredsställande sätt deröfver förklara dess nådiga välbehag. Af den mängd betydande byggnadsförtroenden, med hvilka man hedrat

mig, har detta efterlemnat det ljufvaste minne. Om ett uppdrag af en stor personlighet med det ovanligaste snille och den vidsträcktaste menniskokännedom är i högsta grad uppmuntrande; så är en yttrad belåtenhet från ett sådant håll den största belöning för ett redligt sträfvande.

Nuvarande ägaren af Skarhult friherre C. J. von Schwerin har nedlagt stor kostnad på borgens inredning, hvilken var högst enkel, men som numera är ganska praktfull. Samme ägare har jemväl på ett smakfullt sätt förbättrat de gamla uthusen samt uppfört tvenne nya byggnader. Äfven har i sednare åren en mängd odlingar blifvit verkställd och en fördelaktig ängsvattning inrättad.

Midtemot detta herresäte på andra sidan om ån ligger Skarhults kyrka, som ursprungligen bestått af tvåqvadratiskt skepp enqvadratiskt kor med rundel i öster. Ett fyrkantigt torn har tillkommit i vester, och efter korets och rundelens bortbrytande har skeppet fått en tvåqvadratisk förlängning. Skeppet betäckes med två och förlängningen äfvenledes med två korshvalf, af hvilka de förra hvila på tre- de sednare på ensprångiga pilastrar. Vid skeppets södra sida ligger ett vapenhus och vid korets norra en sakristia, båda med platta trätak. En ingång å skeppets södra sida har ett dörrfält med konsoler. På detta dörrfält föreställas två lejon med ett gemensamt hufvud. Framför samma ingång stå tvenne kolonner med Attiska baser och tärningformiga kapiteler, hvilka uppbära en rundbåge, som siras med karnis och qvartstaf. Denna omfattning, hvilken röjer ren rundbågsstil, är väl arbetad af sandsten. Tornet, som innehåller två bjelklag och har en spetsig bågöppning åt skeppet och två stickbågiga ljudhål å hvarje sida, måste vid

reformationen uppstått. Förlängningen, hvilken har stickbågiga fönsteröppningar, är hållen i äldre barockstil och har troligtvis tillkommit kort efter **1550**. I en fönsteröppning, som intager midten af altarväggen, finnes en större glasskifva med inbrända färger. Å denna glasskifva äro Danmarks Norriges och Sveriges riksvapen samt några Danska landskapsvapen förenade i en sköld, hvilken hålles af två vildmän. Derunder står å en mindre glasskifva, som siras med snerklar: *Frederick den Anden konge till Danmarck.* Dessa partier omgifvas af hvita glasrutor, hvilka äro ganska små och stå öfver hörn. Skeppets och förlängningens inre bredd utgör **21** fot, längd **72**; tornets inre sträckning i vester och öster **12** $\frac{5}{6}$, i motsatt riktning **11**.

Framför altarplatsen ligger en grafsten, som 4 $\frac{1}{3}$ fot bred 7 $\frac{1}{6}$ lång, består af gråaktig marmor. Å denna grafsten afbildas en qvinna, hvilken vid den högra sidan har två gossar vid den venstra en flicka. Dessa figurer, som äro plaserade å ett fotstycke, omgifvas af två pilastrar, hvilka uppbära ett bjelkverk med fyra vapen. Å fotstycket läses med Danska bokstäfver, som äro nedsänkta: *her liger salig met gud fruu Berethe Jens Tornbernssens tiil Scharolt som var her Stend Bildes datter med tuende hendis sönner oc en datter och kallede gud almicteste henæ paa Skarolt then onsdag nest fore sancte Hans Baptiste dag Anno domini. MD.liii. Gud unde thennem then euige glede och os alle samenn Amen.* Nämnda fru, hvilken var gift med Jens Tornbernssen Rosensparre, var syster till erkebiskopen Tornbern Bilde.

En grafsten, som ligger på norra sidan om den nyssberörda och är 5 $\frac{1}{2}$ fot bred 9 $\frac{1}{2}$ lång, består lika-

ledes af gråaktig marmor. På samma grafsten föreställas till höger en man, hvilken i full rustning stödjer sig på ett svärd, till venster en qvinna, som har korslagda armar öppen slöja och fotsid drägt. Dessa makar stå på ett aflångfyrkantigt fotstycke och omgifvas af tvenne pilastrar under ett bjelkverk. Hvardera af pilastrarna, hvilka ha baser och kapiteler, prydes med sex spetsiga sköldar. På en rundbåge, hvilken intager midten af bjelkverket, sitter Christus, som trampar på jordklotet och utsträcker sina armar, och dernedom till höger sitter en man till venster en qvinna med hopknäppta händer, och vid hvarje sida derom ses två spetsiga sköldar. Å fotstycket finnes en inskrift, som till bokstäfverna liknar den sistanförda, nemligen *Aar H MDlxv. thend xx dag octobris. efther middag ued fire slætt paa Axtorn marckis volsted hos falckenbierrig. vdi Halland. emod the suenske. blef Slagen Ærlig oc velbürdig mand Sten Rosenspar til Scharholt. konning Frederichz thend anden Danmarckis. h. konnings ræd Commissarius. som for sit fæderne land lod sit lif erligen. oc her met sin kerre hustrue. frue Mette Rosenkrantz af Wallö hafuer uduald seg it roligt huilekammer. oc lefde hand paa xiiii aar med sin hustrue. oc döde ter hand uær xlii aar oc xliii dage gamel. efterlod seg tuende hans börn. Oluf oc Birgitte Rosenspar:*

For sit Fæderne land erligen at dö oc bliffue
er lofligere end skendeligen at ladhe seg driffue.

Under bjelkverket ses följande Latinska bokstäfver och årtal: *G. H. V. A. G. H. V. A. A. S. O. S. 1566.* Figurerne å dessa grafstenar äro halfupphöjda och tyckas vara porträtter. De omgifvande ornamenterne, hvilka äro arbetade i barockstil, prydas med flere slägtvapen,

Sten Rosensparres minneshäll betäcker ett grafrum, som för några år sedan undersöktes. I detta grafrum fanns blott en kista, hvari nämnde herres lik väl bibehållit sig, men hvilket skall sedermera genom luftens inverkan sammanfallit.

Den, der för ett och annat årtionde tillbaka erinrar sig de lika ödsliga som vidsträckta betesmarker, hvilka omgåfvo vägen mellan Hurfva och Lund, och nu öfverskådar de herrliga åkerfält och många åbyggnader, som der visa sig, sättes i förundran öfver en sådan omskapning; ehuru en likadan företer sig på många ställen i Skåne. Det var väl de förtjenstfulle C. G. Stjernsvärd och Rutger Macklean, hvilka gjorde en allvarlig början med ett förbättradt åkerbruk i denna provins; men också ha många härvarande godsägare på ett berömvärdt sätt efterföljt deras hedrande föredömen, hvadan äfven allmogen i någon mån förbättrar sina gårdar. Likväl ha inflyttade Tyskar, som dels inköpt och dels arrenderat egendomar, ytterligare visat, hvad Skånska jorden kan frambringa. Detta sednare biträde är visserligen välgörande; men vi hoppas dock, att en idkelig tillökning häraf ej måtte hos främlingarna i Skåne med tiden alstra samma öfverspända anspråk, som de, hvilka gjort så mycken oro i Slesvig.

En å, hvilken utgår från många små sjöar och utfaller nära Löddeköpinge i hafvet, har bildat en ganska djup dal, hvari man nedkommer vid Getinge, som ligger en mil ifrån Lund. Ehuru denna å, hvilken på flere ställen har ovanligt höga och branta bräddar, under tre mils lopp framflyter med ringa sluttning, så äro dock deri flere fördelaktiga qvarnverk genom uppdämningar inrättade.

På norra sidan om berörda å och till höger om vägen ligger Hviderup eller Vidarp, som vi ofvanföre omnämnt. Verner Parsberg fick **1560** af Fredrik II Vestra Gårdstånga by och en gård i Hviderup med löfte om ytterligare föräring, och han tillbytte sig följande år af Lunds domkyrka en gård på sistnämnda ställe [12]). Samme man, hvilken var riddare och riksråd, bildade af dessa hemman Vidarps herregård. Sten Malteson Sehestedt köpte denna herregård, som hans fru Anna Brahe **1611** tillträdde enligt testamente. Detta ovanliga fruntimmer uppförde der **1617** en hufvudbyggnad och **1623** en flygel å vestra sidan. En genomgripande förändring å hufvudbyggnaden verkställdes **1741** och **1752**, och en flygel å östra sidan tillkom **1758**. Hufvudbyggnaden fick **1805** en tredje våning. Dessa hus, hvilka ha slätta gafvelrösten och kroppåstak, äro till det yttre ornamentslösa samt afputsade och hvitmenade. Det enda, som numera erinrar om ett gammalt herresäte, består i omgifvande vattengrafvar. Jemte vägen härifrån till Örtofta herregård liksom jemte vägen till Gårdstånga kyrka växa lummiga lindar på en sträckning, hvilken utgör öfver en fjerdedels mil.

Gårdstånga kyrka, som ligger på norra sidan om och ganska nära samma å samt till venster om och ett stycke från vägen, utgöres af treqvadratiskt skepp enqvadratiskt kor rundel i öster och fyrkantigt torn i vester. Skeppet betäckes med tre koret med ett korshvalf på tresprångiga pilastrar, rundelen har vanligt hjelmhvalf. Triumfbågen är halfrund med skråkantiga

---

[12]) Gåfvobref d. 12 Maj 1560 och Skötebref d. 16 Maj 1561 samt Stadfästelsebref Fredagen näst efter S. Galli dag 1561.

vederlagskransar. Tornets nedersta afdelning, hvilken haft en prydlig ingång från vester och har en bågöppning åt öster, betäckes med ett korshvalf på tvåsprångiga pilastrar, och dess mellersta afdelning har ett bjelklag och dess öfversta ett ljudhål å hvarje sida. Skeppet koret rundelen och tornet, som äro samtidiga, utmärkas med skråkantiga socklar. Å skeppets södra sida är en ingång och derutanför ligger ett vapenhus. En fyrkantig utbyggnad på midten af tornets södra sida innehåller en spiraltrappa, hvarpå man uppkommer till detsammas öfra afdelningar. Omgifningsmurarne äro uppförda af gråsten, socklarne hörnen och omfattningarne af huggen sandsten, men pilastrarne takhvalfven och spiraltrappan af tegelsten. Skeppets bredd utgör $23\frac{2}{3}$, längd $41\frac{1}{6}$; korets bredd $17\frac{5}{12}$, längd $19\frac{2}{3}$. Kyrkan härrörer från rundbågsåldern, då deremot korshvalfven och spiraltrappan förete sednare spetsbågsstil. Å öfra delen af tornets norra sida står *1622*, hvilket år detsamma förmodligen vid en reparation förlorat sina tvådelade gluggar och fått enkla ljudöppningar, och mistat sina rösten och erhållit en lågspetsig betäckning med vattenfall åt alla sidor.

Altarprydnaden, som till största delen fyller tribunbågen, har följande anordning. Två kolonner, hvilka stå på hvarje ända af en undersats, uppbära ett bjelkverk, som å midten har ett snerkelröste. Mellan de högra kolonnerna står S. Petrus med nyckeln, mellan de venstra S. Paulus med svärdet. Å undersatsen ses Mattheus och Johannes, å bjelkverket Markus och Lukas; alla med böcker och attributer. Vid yttre sidorna framstå snerkelprydda flygelstycken. Midten af denna ram, hvilken utgöres af snidverk i ek med oljemålning och förgyllning, intages af en fyrkantig tafla, hvarå nattvardens instiftelse

föreställes i oljemålning. Midt framför denna tafla höjer sig ett litet krusifix och deröfver sväfvar en dufva. Nedunder samma tafla läsas instiftelseorden på Danska med förgyllda bokstäfver. Å undersatsen finnes följande inskrift: *Anno 1612 Lod Erlig oc Welbyrdig Frü Ane Brahe, S. Stheen Maltesöns til Löberyd, bekoste at opsætte denne Taffle Gud til ære, oc det höiwerdige Sacramentis administration til en beprydelse: oc lod hun bekoste den at staffere. Anno 1616.*

Predikstolen, som består af ek utan anstrykning, är hållen i barockstil. Bröstningen, som är sexkantig, prydes med rundbågiga speglar. Evangelisterne samt S. Petrus och S. Paulus, hvilka med vanliga attributer stå i hörnen, uppbära med Joniska kapiteler öfra kranslisten. I speglarna föreställas offret i templet, andans utgjutelse öfver lärjungarna, Christi uppenbarelse, kopparormen i öknen, de sju ljusen o. s. v. Himmelen, som äfven är sexkantig, siras med snerklar, och derunder sväfvar en dufva. Uppgången till predikstolen har en prydlig dörromfattning med snerkelröste. Till höger står Moses med taflorna, till venster Christus med lammet och midtöfver ses förbundets ark; allt i snidverk af ek. Å en trätafla mellan bröstningen och himmelen läses: *A:o 1612 Lod Erlig oc welbyrdig Fru Anne Brahe S: Sten Maltesons til Löberyd opsette denne Predigestohl Gud Alsmägtig til ære. A:o 1616 Lod hun bekoste den at staffere. A:o 1755 blef den uppå kyrkians egen bekostnad åter Renoverad.*

Dopfunten, som troligtvis härrör från nyssnämnda tid, är åttkantig. På en låg fotställning stå åtta kolonner, hvilka uppbära en låg bröstning. Fotställningens åtta speglar äro släta, men bröstningens prydas med

bibliska scener. Öfver dopfunten hänger en himmel, som äfven är åttkantig. Denna himmel siras med allegoriska figurer och snerklar, och öfverst derå står Christus med verldsklotet. I triumfbågen jemte dopfunten ses en tafla, hvilken föreställer döpelsen, och himmelen hänger i en sirlig arm deröfver. Hela detta arbete består af ek. Alla figurer äro helupphöjda och målade med bjerta färger. Tvärsöfver skeppets vestra ända sträcker sig en läktare, hvars skrank utmärkes med fint snidverk i ek utan anstrykning. Att fru Anna Brahe jemväl bekostat denna läktare, är ganska sannolikt.

Vid korets norra sida ligger en fyrkantig utbyggnad, som inunder har ett grafrum och ofvanpå ett kapell, af hvilka det förra betäckes med lågt tunnhvalf på vederlag i vester och öster, men det sednare med vanligt korshvalf på tresprångiga pilastrar. Kapellet, som med hela den södra sidan öppnar sig åt koret och upplyses med en tvådelad spetsbågig fönsteröppning å den norra, har åt trenne håll haft snerkelprydda rösten och ett högt vattentak. Sockeln utgöres af grofhuggen gråsten i två höga skiften. Murarne och takhvalfven bestå af tegelsten, men hörnstyckena fönsteromfattningarne posterne gesimserne listverken och gafvelsnerklarne af finhuggen sandsten. Denna utbyggnad, hvilken Fru Anna Brahe uppfört till hvilorum för sin aflidne make och sig sjelf, har för ett sekel tillbaka fått vidkännas den nya tidens fåkunniga modernisering. Vestra och östra röstena nedbrötos, hvarefter ett simpelt kroppåstak anbragtes mellan norra röstet och korets norra taksida. Två aflångfyrkantiga sandstenar med inskrifter, som tillhört de nedbrutna röstena, qvarligga på kapellets golf, så att de kunna vid en restauration begagnas. I midten af det

bibehållna röstet ses ett menniskohufvud i en snäcklik omfattning. Å den sandsten, som tillhört det östra röstet, står med Latinska bokstäfver, hvilka äro upphöjda: *Anno 1611 den 22 Augusti paa Calmars Slot kallit Gud Almegt. Erlig oc Velb. S. Sthen Maltesön til Holmgaard Danm. Riges. Marsch. Raad oc Felt marschalch.* Å den sandsten, som tillhört det vestra: *Anno 1635 den 28 Jvli kallit Gud Almegtigste Erlig oc Velbyrdig S. Fru Ane Brahe S. Sthen Maltesöns til Löberyd.*

Bågöppningen mellan koret och kapellet, hvilken är spetsig, tillslutes med sirliga portar och ett ännu sirligare fält deröfver, allt i genombrutet arbete af omålad ek. På de pilastrar, hvari portarne äro anbragta, hvilar ett bjelkverk och derpå står en bred omfattning. I midten slingra sig tvenne grenar om hvarandra, som fylla omfattningens öppning. I dessa grenar stå åt vester Adam och Eva, åt öster ses Christus å korset och derjemte Maria och Johannes. Omkring dessa båda grupper märkas figurer, hvilka i den vestra delen beteckna menniskans syndiga natur och i den östra hennes återlösning. Midtpå omfattningens bottenstycke läses i en liten oval följande inskrift med förgyllda bokstäfver: *Lige som der ere bleffne mange Syndere for it Menniskes wlydighed, saa bliffue oc mange retferdige formedelst den enis Lydighed. Rom. V.* Å bjelkverkets vestra halfdel står: *Huo som saar i sit kiöd, hand skal höste forderffuelse aff kiödet. Men huo som saar i Aanden, hand skal höste det euige Liff aff Aanden. Gal. 6. Thi Döden er Syndens sold. Men Guds gaffue er det euige Liff i Christo Jesu vor Herre. Rom. 6.* Å bjelkverkets östra halfdel: *Ere wi döde met Christo, da tro wi, at wi skulle oc leffue met hannem. Rom. 6. Effterdi at Dö-*

den kommer ved et Menniske oc de Dödis opstandelse formedelst it Menniske: Thi at lige som de dö alle i Adam, saa bliffue de alle leffuende giorde i Christo. 1 Corinth. 15. Omfattningens högra halfdel utmärkes med sexton vapen och bifogade namn: *Stheen Maltesöns. F. Bilder. Julinger. Ulfstender. Wiffertar. Rönour. Langer. Troller. Urner. Longer. Stifelder. Rosenspar. Louenbalcker. Stormvaser. Kaaser. Thotter.* Omfattningens venstra halfdel företer jemväl sexton vapen med dithörande namn: *Fru Ane Brahes. F. Thotter. Bilder. Wlffstender. Brocker. Koghiuler. Krumdiger. Hacker. Longer. Rosenspar. Gyldenstierner. Bilder. Laxmender. Fastiger. Ruder. Brostruper.* Detta snidverk är med skicklighet utfördt och väl bibehållet. Figurerne och sköldarne äro med starka förgyllningar och bjerta färger anstrukna.

Midtpå kapellets golf ligger en blåaktig kalkstenshäll, hvilken, 5 $\frac{11}{12}$ fot bred 8 $\frac{5}{12}$ lång, har i midten en stor oval, hvari läses: *Her ligger begrafvid erlig oc velbyrdig Sthen Malthessön til Holmgaard, Danemarchis rigis Raad, Marsch oc Feltmarschalch: som hensofvede udi Herren paa Calmars slot; Anno 1611 den 22 Augusti udi sit alders 59 aar: Sampt hans elskelige Hustrue, erlig oc velbyrdig F. Ane Brahe til Löberyd: som hensofvede udi Herrens paakaldelse paa Löberyd Anno 1635 den 28. Juli: udi sit alders 59 aar. Ere nu baade udi huile: Sielene udi Herrens haand, Legommene her under forventer met alle Guds börn en glædelig opstandelse. Enten vi lefve eller vi Dö, da ere Vi Herrens. Rom. 14.* Denna oval omgifves med trettiotvå upphöjda vapen, som tillhöra nyssnämnda familjer.

En ganska ansenlig minnesvård af sand- och kalksten samt marmor upptager nästan hela östra väggen.

Ehuru denna minnesvård mycket lidit af vittring och måhända äfven af okynne, kan likväl dess hufvudsakliga anordning skönjas. Nedersta afdelningen innehåller en fyrkantig tafla, hvarå ett fältslag med halfupphöjda figurer föreställes. Deröfver läses: *Virtute et Consilio. Fortes enim fortuna juvat; Ergo Sustine et Abstine.* Mellersta afdelningen har en stor oval, hvilken omgifves af trettiotvå vapen, som äro alldeles lika de ofvanberörda. Öfversta afdelningen föreställer Christi uppståndelse med denna öfverskrift: *Jeg er opstandelsen oc Liffuet, huo som tror paa Mig, han skal leffue alligeuel at han dör. Joh.* Dessa afdelningar omgifvas med fotstycken kolonner bjelkverk och snerklar samt allegoriska figurer.

Den, der nitälskar för bevarande af forntidsminnen, försättes i vemodiga betraktelser, då han efterser, huru man förstört detta grafkors vestra och östra rösten. Man har kort efter denna vandalisering sönderslagit Sten Sebestedts och Anna Brahes likkistor och bortvräkt deras ben uti en vrå för att inrymma några deras anförvandter, hvilka haft bemälta personer att tacka för en ej obetydlig del af sina rikedomar. Man har ungefär på samma sätt betett sig med familjgrafvarna i Kågeröds Ottarps och Hyby kyrkor [13]).

Fru Anna Brahe, som skänkt ofvanberörda prydnader till sin sockenkyrka och dervid uppfört nyssbeskrifna grafkor, har i närheten stiftat ett hospital. Ett stycke från kyrkan jemte vägen ligger ett mindre stenhus, hvilket, en våning högt, har rösten i vester och öster. Öfver en stickbågig ingång på midten af norra sidan är

---

[13]) Se J. C. Barfod, Märkvärdigheter rörande Skånska Adeln, s. 60, 61.

en stor stentafla insatt. Å denna tafla, som vid sidorna prydes med snerklar och midtöfver med Sehestedtska och Braheska vapnen, läses i Latinska bokstäfver: *Anno 1619 Lod Erlig oc Velbyrdig Frue. F. Ane Brahe. S. Steen Maltessöns til Löberyd oc Hvidervp fvndere oc bygge dette hospital Gud til ære fattige mennisker til tröst oc ophold oc hafver hvn det saa forsörget at sex arme Gvds lemmer skal her vdi aarligen men verden staar forsörgis med nödtorftig spisning sko oc klæder livs illebrand röct oc varetect. Bryd dit bröd for den hvngrige oc indled de ælendige i dit hvs seer dv nogen nögen da klæd hannem oc undrag dig icke fraa dit kiöd. Esai. 58.* Oftanämnda fru skall till denna inrättning donerat **6500** riksdaler, som på den tiden utgjort en ganska betydande summa, och hon har tvifvelsutan uppfört denna byggnad, hvilken väl motstått luftens åverkan, men deremot blifvit på ett snöpligt sätt öfverkalkad, så att ornamenter och vapen icke ens blifvit förskonade. Att å en byggnad för en from stiftelse angifva såsom här både ändamål och grundregel är ganska välbetänkt; i synnerhet som ett bref kan af vårdslöshet förläggas eller af våda förstöras.

Man öfverkommer vid Getinge liksom vid Kjeflinge på en ganska lång och hög stenbro. Midti ån är en grof murmassa och på hvarje sida derom två rundbågiga vattenöppningar med en smalare pelare. Från dessa vattenöppningar sträcka sig två höga landfästen med krökning åt öster, af hvilka hvardera har en mindre vattenöppning med rundbågig betäckning. Då man ser den ringa vattenmassa, som här under torrare somrar framflyter, skulle man ej tro, att så många och stora vattenöppningar voro behöfliga. Den månformiga krökningen

visar, att denna bro tillkommit på en tid, då man haft föga begrepp om dylika arbetens rätta utförande.

Sedan man nedifrån Getinge tråkat en fjerdedels mil uppför större och mindre backar, som äro ganska sandiga, så befinner man sig på en betydlig landthöjd, hvarifrån man på ungefär lika afstånd ser Svenstorps gamla herresäte. Knud Ulfeld, som skref sig till denna gård, fick **1577** genom byte med kronan några gårdar i Östra och Vestra Odarslöf [14]). Hans enka Beata Hvitfeldt lät **1596** uppföra ett ganska ansenligt boningshus, hvilket i hög grad förtjenar byggnadsforskarens uppmärksamhet. Detta hus, som är aflångfyrkantigt och två våningar högt, sträcker sig i söder och norr. En genomkörning på midten betäckes med två korshvalf utan kant- och korsbågar, och hvarje gafvel har ett spetsigt röste. Ett åttkantigt trapptorn intager midten af norra delens östra sida och en fyrkantig utbyggnad densammas vestra. Öfver genomkörningens hvarje portöppning höjer sig en ansenlig vindskappa och en sådan på midten af södra delens hvarje sida. Trapptornet, som fordom haft en hög åttkantig spira, har nu platt betäckning med omgifvande jernskrank. Utbyggnaden prydes med en förhöjning och ett röste, hvilka motsvara den södra delens vestra vindskappa. Vestra portöppningen betäckes med en rundbåge. På en halfkolonn å hvarje sida hvilar ett bjelkverk, som uppbär ett snerkelröste, hvilket omgifves af tvenne och krönes med en smärt spira. Halfkolonnerne ha höga fotställningar och räfflade skaft, hvilka siras med lejonhufvuden. Östra portomfattningen är stickbågig och karnisad. Trapptornets dörröppning har

---

[14]) Kongl. br. d. 18 Aug. 1577.

lågspetsig, men en ingång å södra delens östra sida stickbågig betäckning. Fönsteröppningarne äro stora regelbundna och stickbågiga. Öfra fönsterbröstningen krönes med en karnisad bandlist. Takfoten prydes med smärta kragstenar, som hvila på en smal hålkälad fotlist och uppbära en bred karnisad kranslist. I trapptornets nedra halfdel uppför en ganska beqväm spiraltrappa till andra våningen och till vinden, men i dess öfra finnas små trätrappor till flere afdelningar deri. Utbyggnadens nedra rum betäckes med ett smalt tunnhvalf på vederlag i vester och öster och med ett fyrkantigt korshvalf utan kant- och korsbågar. Både nedra och öfra våningen har höga rum, af hvilka några äro ganska täcka, i synnerhet utmärker sig en salong med gobelinstapeter. Gaflarnas och vindskappornas rösten siras med fina listverk och smärta snerklar.

Husets hela yttre bredd utgör $36\frac{3}{4}$ fot, längd $139\frac{1}{2}$ och höjd ifrån marken till takfoten **36**, och gafvelröstenas lodräta höjd vidpass **33**; trapptornets inre tvärmått **14** och höjd ifrån marken till öfra murkanten $68\frac{1}{2}$; utbyggnadens inre sträckning i vester och öster **15**, i motsatt riktning $9\frac{1}{2}$. Sockeln, som är $4\frac{1}{3}$ fot hög, innehåller tvenne qvaderskiften af gråsten och derpå en skrålist af sandsten. Murarne och röstena äro uppförda af röd tegelsten, men hörnstyckena omfattningarne listverken och snerklarne af finhuggen sandsten. Tegelstenen, som är $10\frac{1}{2}$ tum lång $5\frac{1}{2}$ bred $3\frac{1}{2}$ tjock, ligger i kryssband med fogstrykning. Trapptornets steg utgöras af hela sandstensstycken, så att de smalare ändarna bilda en fin kärnpelare och de bredare hvila i muren. Fönsteröppningarne ha, såsom flere lemningar visa, ursprungligen haft i murarnas ytterkanter slätta bottenstycken och

raka öfverstycken vid stickbågarnas vederlag samt deremellan lång- och tvärposter, som alla $3\frac{1}{2}$ tum tjocka bestått af finhuggen sandsten och bildat fyra likstora lufter med yttre falsar för träbågar. Släta plattlister, hvilka både till höjd och storlek motsvarat botten- och öfverstyckena samt tvärposterna, sträcka sig rundtom byggnaden. Dessa plattlister, som likaledes bestå af finhuggen sandsten och bilda tre randskiften å nedra och tre å öfra våningen, ha hvarken framsprång eller indragningar. I midten af vestra portomfattningens röste ses till höger Ulfeldska till venster Hvitfeldska ättens vapen inom kransar. Å en plattlist deröfver läses till höger: *Knvd Wllfeld;* till venster: *Beathe Hvitfeld.* En inskrift å dithörande bjelkverk har följande lydelse: *Dette hvs lod Erlig och welbyrdig Frw Beathe Hvitfeld salig Knvd Wlfeldtz efterlefverske bygge anno 1596.* Å en upphöjning i midten står med sinnrik inbindning *Ihesvs.*

Ehuru Skåne omkring nämnda tid fått många ansenliga boningshus, af hvilka de fleste ännu qvarstå, så finnes der icke ett enda, som öfverträffar det nyssbeskrifna i ren och ornamentsrik barockstil och i omsorgsfullt utförande. Härtill kommer, att detta praktfulla hus föga lidit af vittring och att det undgått eldskada samt den nya tidens fåkunniga modernisering. Vestra portomfattningen blef till någon del för nära hundra år sedan förbättrad, men fordna anordningen är så noga iakttagen, att de nya styckena skulle knappt kunna skiljas från de gamla, om bågen ej hade följande inskrift: *Renoverad af F. G. Gyllenkrok år 1761.* En så liten förbättring förtjenar stort beröm på en tid, då flere af Skånes ståtliga herresäten vandaliserades genom Fransyskt byggnadsmanér.

Detta herresäte har å östra sidan en mindre borggård, som man troligtvis ärnat på gammalt sätt kringbygga. I en dalsänkning dernedom ligger en fördämning, hvilken bildat en liten sjö. Å vestra sidan utbreder sig en stor borggård, som i midten har en bassin med springvatten, och derutanför ses betydliga lemningar efter djupa vallgrafvar. Man njuter från öfra våningens båda sidor och i synnerhet från trapptornets betäckning vidsträckta utsigter öfver slätter kullar och dälder, hvilka alla äro odlade. Denna trakt är en af de bördigaste i Skåne, och ehuru den är skoglös, så erfar man deraf ett ganska angenämt intryck.

Natten före det blodiga fältslag, som den 4 December **1676** hölls vid Lund, skall Christian V enligt sägen hvilat i utbyggnadens hvälfda rum, hvilket bibehålles i sitt forntida skick och som ingalunda röjer något slags yppighet. Gårdens nuvarande innehafvare är öfverstekammarjunkaren m. m. herr baron A. G. Gyllenkrok. Hofveriskyldigheten blef redan **1815** upphäfd mot spannmålsarrenden; en berömvärd förändring, hvilken flerestädes vunnit efterföljd.

Igelösa kyrka, som ligger ett stycke från gården, utgöres af treqvadratiskt skepp, enqvadratiskt kor samt rundel i öster och fyrkantigt torn i vester. Skeppet betäckes med tre koret med ett korshvalf, alla på tresprångiga pilastrar. Triumfbågen, hvilken är halfrund, har skråkantiga vederlagskransar. Tornets nedra afdelning, som öppnar sig med en rundbågig genomgång åt öster, betäckes med ett korshvalf på tresprångiga pilastrar, och dess öfra afdelning har ett ljudhål å hvarje sida samt röste i vester och öster. Å skeppets norra sida finnes en rundbågig dörröppning utan dörrfält, och derutanför

ligger ett vapenhus med platt betäckning. Kyrkan är uppförd af tuktad gråsten med hörnstycken och omfattningar af huggen sandsten, men vapenhuset består af tegelsten i munkband.

Å korets södra sida framstår en fyrkantig utbyggnad, hvilken har ett spetsigt gafvelröste åt söder och ett vanligt kroppåstak. Denna utbyggnad, som består af tegelsten, innehåller ett grafrum och derpå ett kapell. Grafrummet, hvilket ligger till hälften under marken, betäckes med ett temligen flackt tunnhvalf på vederlag i vester och öster och har en nedgång från koret och en ljusöppning åt söder. Kapellet, som sträcker sig 22½ fot i vester och öster samt 21½ i norr och söder, har deremot ett korshvalf, hvilket 18½ högt under slutstenen, hvilar på tresprångiga hörnpilastrar och har 1 fot breda kant- och hälften smalare korsbågar samt temligen högspända kupor. Att kapellet, som haft en stor bågöppning åt koret och en god belysning genom en stor fönsteröppning åt söder, fordom tjenat ägaren af Svenstorp till bänkrum, behöfver knappt anmärkas.

Öfver ett hvälfdt grafrum framför altaret ligger en grifthäll, hvilken till största delen döljes af skranket och golfvet derinnanför. Denna grifthäll består af blåaktig kalksten. Sidorna intagas af två pilastrar, hvilka stå på ett fotstycke och uppbära ett bjelkverk. Å midten föreställas till höger en man i full rustning till venster en qvinna med vecklagd klädning. Både pilastrar och bjelkverk prydas med vapen. Fotstycket har enligt en gammal anteckning följande inskrift: *Her ligger begraffen Erlig oc Velbyrdig mand her Ebbe Wlfeldt aff Svenstrvp, som döde paa Aahus Bispegaard aar 1561 then 17 Aprilis oc hands kiære höstrue Fru Lenne Ulfstand,*

som döde aar 1564 udi Möllebiere. Vester om och nära intill berörda plats ligger en grafhäll, som $5\frac{1}{12}$ fot bred och $9\frac{5}{6}$ lång, består af likadan stenart. Å ett fotstycke stå tvenne pilastrar, på hvilka ett bjelkverk hvilar. Det inre bildar två rundbågiga nicher, hvaröfver ett englahufvud ses i midten och ett lejonhufvud vid hvarje sida. Uti den högra nichen står Knud Ulfeld, som, iförd full rustning, håller den venstra handen på svärdsfästet och den högra på höften, och hjelmen ligger vid den högra sidan. I den venstra nichen står Fru Beata Hvitfeldt, som, iklädd en fotsid drägt och en nedfallande hufva, har korslagda händer öfver bröstet. Ett litet barn står vid den högra sidan och uppsträcker sina armar. Dessa makar äro halfupphöjda och ha naturlig storlek. Hvarje pilaster prydes med åtta och bjelkverket med tolf vapen. Å fotstycket finnes följande inskrift med Danska nedsänkta bokstäfver: *Her ligger begraffen erlig oc velbyrdig mand Knvd Wlfeld aaff Svenstrvp som wor Ebbe Wlfeldz sön oc kallede gvd hannem paa Möllerö aar 1586 then dag septemb: oc hans kere höstrv frw Beate Hvitfeld som wor Christopher Hvitfeltz datter aff Bierretz gaard kallede gvd hende oc deris sön Ebbe Wlfeld som hensof i herren paa Möllerö .* Af de luckor, som finnas i denna inskrift visar sig, att bemälta fru låtit förfärdiga samma grafsten för sin bortgångne mans och sitt blifvande hvilorum, men att man ej sedermera gjort sig den ringa mödan att inrista det årtal och den dag, hvarpå hon aflidit. Dessa minneshällar äro ganska märkvärdiga synnerligen i afseende på Svenstorp, och de skola, om de uppsättas å kapellets väggar, väl ses och undgå ytterligare nötning.

Den ovanliga fru, som uppfört nyssbeskrifna herre-

säte och som nämnes å denna grafsten, lär äfven byggt härvarande grafkor; ty hennes likkista är den äldsta der finnes. Då samma fru efterlemnat ett sådant konststycke som merberörda herresäte, så böra vi här anföra en inskrift å hennes likplåt, som förkommit, emedan hvarje upplysning om detta namn är af intresse för Skånes nyare konsthistoria. Samma inskrift har enligt en gammal anteckning följande lydelse: *Her ligger begrafuen Erlig oc Velbyrdig Frue Fru Beate Hvitfeld til Möllerö, Sal. Erlig oc Velbyrdig Knvd Ulfeld til Svenstrvp hands efterlefverske, som var Dronning Anne Catharine Sal. höilovlig i hukommelses Hofmesterinde, Sal. Erlig och Velb. Christopher Hvitfeld til Bierretz gaard, Danmarkis Rigis Raad oc Sal. oc Velbyrdig Frue Fru Öllegaard Trolle til Lillöe deris datter föd udi Kiöbinghafn then 29 Nov. aar 1554, oc döde paa S. Peders kloster udi Lundh then 5 Nov. aar 1626.*

Härvid bör anmärkas, att merbemälta fru, som jemte Svenstorp ägde Mölleröd, fick **1610** förläningsbref på Gärds härad och **1615** på S. Peders kloster i Lund [15]). Mölleröd hade en utomordentlig stor och herrlig borg, hvilken var belägen vid Finja sjö och omgifven af djupa vattengrafvar. Detta herresäte afbrändes af Danskarna **1678** och nu finnas deraf blott svaga lemningar. De anseniliga hus, som tillhörde S. Peders kloster, lågo på norra sidan om och bildade en stor fyrkant med dithörande kyrka. Dessa hus, hvilka **1688** qvarstodo, äro för längre tid sedan jemnade med jorden, så att blott kyrkan är öfrig.

Vi gjorde ett hastigt besök hos kyrkoherden P.

---

[15]) Förläningsbr. d. 6 Apr. 1610 och d. 26 Apr. 1615.

Eklund, en yngre man, hvilken nyligen tillträdt Igelösa pastorat. Det var en synnerlig fägnad att se det boningshus, som nämnde kyrkoherde här uppfört. Detta hus, hvilket har hög gråstensfot och består till ytterväggar af tegel- till mellanväggar af råsten, är en våning högt och håller 35 fot i bredd 120 i längd. Rummen ha en passande vidd höjd och indelning. Härtill kommer, att samma hus är med omsorg utfördt för ett ganska billigt pris. Om man allvarligen sträfvat för upplifvande af ett bättre byggnadssätt, så kan man icke utan största fägnad se ett sådant boställshus. Det är i sanning ej längesedan prestgårdarne liksom bondgårdarne i Skåne bestodo till boningshusen af korsverke och till uthusen af lerstakar; låga åbyggnader, hvilka bildade fyrkanter, hvartill man inkom mellan stora dynghögar genom usla inkörsportar. Rummen voro vanligtvis så dåliga, att en uppländning ej kunde utan bestörtning inträda deri. Efter ett och annat årtionde torde skildringen af en sådan prestgård anses såsom en fabel. Visst är, att det biskopshus, hvilket af korsverke 1724 uppfördes i Lund och som ända till 1830 begagnades i sådan egenskap, var, ehuru två våningar högt, både till byggnadssätt och inredning vida sämre än det, hvilket nämnde kyrkoherde för sig och efterträdare uppbyggt. Det måste alltså vara af någon vigt, huru man i byggnadsväg beter sig.

Med ljuf längtan efter ett trefligt hem fingo vi från den ansenliga landthöjden norr om Lund återse den gamla domkyrkan, hvilken ostridigt är i konsthistoriskt afseende Sveriges märkvärdigaste byggnad. Det bördiga slättlandet, som härifrån öfverskådas ända till Malmö och Landskrona och som begränsas af det segelfulla sundet,

förekom oss såsom en tafla, den der ingalunda bör hvarken i afseende på urgammal ryktbarhet eller förtjusande fägring bortbytas mot någon af de många minnesrika och natursköna trakter, hvilka vi nyligen genomrest. Denna herrliga tafla vinner i intresse vid anblicken af Seland, hvarifrån Skåne fordom sett krigets åskor i dystra moln framrulla och i blodströmmar uttömma sig öfver dess tättbebodda slätter, och hvarifrån, pris vare en lycklig sakernas utveckling, nu sändas oss kärleksfulla blickar och sträckas oss trofasta handslag.

Namn- och sakregister.

Rättelser.

Sid. 63. r. 24. o. 25. står kapiler läs kapiteler. S. 100. r. 29. st. sistnämnda l. förstnämnda. S. 113, r. 20. st. rak l. femsidig. S. 167. r. 6. st. det l. de. S. 288. r. 7. st. kakell l. kapell. S. 396. r. 4. st. slingrade l. slingrande. S. 487. r. 18. st. enses l. anses. S. 490. r. 26. st. sysselsätta l. sysselsatta. S. 498. r. 2. d. en. S. 538. r. 13. st. sickbåge l. stickbåge. S. 547. r. 9. st. likhet den l. likhet med den. S. 646. r. 2. st. nyttjades l. nyttjade. S. 671. r. 19. st. 1445 l. 1503. l. i noten Testamente die præsentationis Mariæ 1503. S. 745. r. 11. st. 1678. l. 1676.

INSTITUT TESSIN
PARIS

